

รายงานวิจัย

เรื่อง

การศึกษาวิจัยประวัติศาสตร์ท้องถิ่น
ลุ่มแม่น้ำจรเข้สามพัน อ.อุ้มทอง จ.สุพรรณบุรี

โดย

สีบแสง พรหมบุญ

และคณะ

เสนอต่อ

สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

กันยายน ๒๕๓๐

อภิธานถาวร

จาก

สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

รายงานวิจัย

เรื่อง

การศึกษาวิจัยประวัติศาสตร์ท้องถิ่น
ลุ่มแม่น้ำจระเข้สามพัน

A STUDY OF LOCAL HISTORY
IN
THE CHORAKHE SAMPHAN
RIVER VALLEY AREA

สืบแสง พรหมบุญ
สุจิตรา ชาติเสถียร
จาเนียร มณีพันธุ์
กาญจน์ ละอองศรี

เสนอต่อ

สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

พ.ศ. 2530

DS
589
๙๗๓๙๖๘
๗.๑

16 ค.ศ. 25๕๗

420238

สารบัญ

	หน้า
กิตติกรรมประกาศ	(1)
บทคัดย่อ	(3)
คำนำ	(9)
อักษรย่อชื่อวารสารภาษาต่างประเทศที่ใช้ในรายงานฉบับนี้	(11)
ความเป็นมาของปัญหา	1
วัตถุประสงค์ในการวิจัย	4
ขอบเขตการวิจัย	4
ข้อสมมุติฐานเบื้องต้น	5
วิธีดำเนินการวิจัย	6
ความสำคัญหรือประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับจากการวิจัย	7
ปัญหาและอุปสรรคในการวิจัย	8
สรุปการศึกษาวิจัยเกี่ยวกับเมืองอุททองโบราณและชุมชนลุ่มแม่น้ำจรเข้สามพัน	8
บทที่ 1	
บทนำ	16
บทที่ 2	
ภูมิหลัง สภาพทั่วไปทางภูมิศาสตร์ และแหล่งชุมชนบริเวณลุ่มแม่น้ำจรเข้สามพัน	27
2.1 ภูมิหลัง	27
2.2 สภาพทั่วไปทางภูมิศาสตร์	31
2.3 แหล่งชุมชนบริเวณลุ่มแม่น้ำจรเข้สามพัน	38
บทที่ 3	
ชุมชนลุ่มแม่น้ำจรเข้สามพันและเมืองอุททองโบราณ พิจารณาจากหลักฐานต่างประเทศ และพงศาวดาร ตำนาน และนิทานคำบอกเล่า	73
3.1 หลักฐานต่างประเทศ	73
3.2 พงศาวดาร ตำนาน และนิทานคำบอกเล่า	89

บทที่ 4

ชุมชนลุ่มแม่น้ำจรเข้สามพันและเมืองอุทองโบราณ

พิจารณาจากหลักฐานทาง โบราณคดี

100

4.1 หลักฐาน โบราณวัตถุสมัยก่อนประวัติศาสตร์

100

4.2 หลักฐานสมัยใกล้ประวัติศาสตร์

110

4.3 หลักฐานสมัยประวัติศาสตร์

112

บทที่ 5

ผลการขุดค้นทางโบราณคดี โดย ดร.พรชัย สุจิตต์ และคณะ

191

บทที่ 6

วิเคราะห์สรุป

237

บรรณานุกรม

258

ภาคผนวก : รายนามผู้ให้การสัมภาษณ์

293

กิติกรรมประกาศ

การศึกษาวิจัยเรื่อง "ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นลุ่มแม่น้ำจระเข้สามพัน" สามารถดำเนินการจนลุล่วงโดยสมบูรณ์ ด้วยความสนับสนุนและความอนุเคราะห์จากสถาบัน คณะบุคคล และบุคคลหลายฝ่าย ดังนี้

1. สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
2. ธนาคารนครหลวงไทย จำกัด
3. หน่วยศิลปากรที่ 2 พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติสุพรรณบุรี
4. กองพิพิธภัณฑสถาน กรมศิลปากร
5. กองโบราณคดี กรมศิลปากร
6. พลอากาศโท มนตรี หาญวิชัย
7. ศาสตราจารย์ มานิต วัลลิโภดม
8. รองศาสตราจารย์ ศรีศักร วัลลิโภดม
9. ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ทิวา ศุภจรรยา
10. ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ชินัญ วงษ์วิภาค และคณะ
11. ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.พรชัย สุจิตต์ และคณะ
12. คุณมนัส โอภากุล
13. คุณวิมลพรรณ บิดอวัชชัย
14. คุณวินิจชัย แจ่มซัด
15. ชาวบ้านในเขตอำเภออู่ทอง และอำเภอใกล้เคียง จังหวัดสุพรรณบุรี
16. นักศึกษาคณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ที่มีส่วนร่วมในการสำรวจภาคสนาม และมีส่วนร่วมในการสัมภาษณ์ดังนี้
 1. นางสาวศัลยา เหล่าไพโรจน์
 2. นางสาวสุภัทรา กฤษเกียรติเมฆ
 3. นางสาวไพรินทร์ หลายแก้ว
 4. นางสาวกมลทิพย์ แจ่มกระจ่าง
 5. นางสาวสุพิชรา นาคะศิริ
 6. นางสาวกรรณิการ์ ขวัญอารีย์
 7. นางสาวภัทรพร ช้างแก้ว
 8. นายสุธาสัย ยิ้มประเสริฐ

คณะผู้วิจัยขอขอบคุณสถาบันและบุคคลที่ปรากฏนามข้างต้นไว้ ณ ที่นี้ด้วย และ
ขอขอบคุณ อาจารย์สรศักดิ์ กลิ่นดาว แห่งสาขาวิชาภูมิศาสตร์ คณะศิลปศาสตร์ ที่กรุณา
ช่วยเขียนแผนที่ให้ทั้งหมด และคุณสุนัย ละอองศรี ที่อนุเคราะห์ในเรื่องการพิมพ์ด้วยระบบ
คอมพิวเตอร์ ตลอดจน คุณขุนพร หูลหาจักร ซึ่งรับผิดชอบในการพิมพ์ต้นฉบับ

คณะผู้วิจัย

สืบแสง	พรหมนุญ	หัวหน้าโครงการ
สุจิตรา	วุฒิเสถียร	ผู้ร่วมวิจัย
จำเนียร	มณีพันธุ์	ผู้ร่วมวิจัย
กาญจน์	ละอองศรี	ผู้ร่วมวิจัย

กันยายน 2530.

บทคัดย่อ

ลุ่มแม่น้ำจรเข้สามพัน เป็นแหล่งชุมชนโบราณที่มีความสำคัญและรู้จักกันดีในหมู่นักศึกษาวิชาประวัติศาสตร์และโบราณคดีของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ชุมชนโบราณที่สำคัญที่สุดในบริเวณนี้ คือ เมืองอุทองโบราณ ซึ่งปัจจุบันอยู่ในเขตอุทอง จังหวัดสุพรรณบุรี และเป็นแหล่งที่มีการพบโบราณสถานโบราณวัตถุมากมาย แต่ทว่าไม่ได้มีการใช้หลักฐานนั้นเพื่อการศึกษาอย่างเป็นระบบเท่าที่ควร จนกระทั่งหลักฐานเหล่านั้นถูกทำลาย หรือไม่ก็แปรสภาพไปแล้ว เป็นอันมาก

คณะผู้วิจัยมีความประสงค์จะใช้หลักฐานเท่าที่มีอยู่ และที่พอจะหาเพิ่มเติมได้ใหม่ ในการศึกษาวิเคราะห์ปัจจัยต่าง ๆ ที่มีอิทธิพลต่อพัฒนาการของชุมชนในเขตลุ่มแม่น้ำจรเข้สามพัน เน้นโดยเฉพาะเมืองอุทองโบราณ และขณะเดียวกันก็ศึกษาความสำคัญของชุมชนโบราณดังกล่าวที่มีต่อการศึกษาประวัติศาสตร์ไทยสมัยก่อนสุโขทัยและอยุธยา รวมทั้งหาความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนนั้นกับชุมชนโบราณอื่น ๆ ที่อยู่ใกล้เคียงกัน หรือที่มีการติดต่อเกี่ยวข้องกับกันอย่างใกล้ชิด

เป็นที่ยอมรับในวงวิชาการว่า บริเวณลุ่มแม่น้ำจรเข้สามพันเป็นชุมชนสำคัญมาตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ และมีความเจริญสูงสุดในสมัยทวารวดี (พุทธศตวรรษที่ 12-17) และโดยเหตุที่สภาพที่ตั้งของลุ่มน้ำจรเข้สามพันอยู่ในเส้นทางการค้าสมัยโบราณระหว่างตะวันออกเฉียงกลาง-อินเดีย เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ และจีน จึงกลายเป็นแหล่งชุมชนค้าขายที่สำคัญมาแต่โบราณ และยังมีหลักฐานปรากฏว่า คงจะมีความสัมพันธ์ทางการค้ากับอินเดียมากขึ้นในช่วงหลังพุทธศตวรรษที่ 6-7 เป็นต้นมา จึงปรากฏว่า ยิ่งการค้าระหว่างอินเดียกับจีนมีเพิ่มพูนมากขึ้นเพียงใด การเติบโตใหญ่ของชุมชนโบราณตลอดเส้นทางค้านั้นก็ยิ่งมีมากขึ้นเป็นลำดับ ดังจะเห็นได้จากพัฒนาการของนครรัฐในบริเวณลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาและภาคใต้ของประเทศไทย จากพุทธศตวรรษที่ 8 จนถึงพุทธศตวรรษที่ 12 ทั้งนี้รวมถึงพัฒนาการของชุมชนโบราณที่อยู่ในบริเวณลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาฝั่งตะวันตก อันได้แก่ ลุ่มแม่น้ำน้อย และแม่น้ำสุพรรณบุรี-นครไชยศรี-ท่าจีน เป็นสำคัญ

ในบริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาฝั่งตะวันตกนี้ ศูนย์กลางความเจริญที่เก่าแก่โดยเฉพาะในสมัยต้นทวารวดีและก่อนทวารวดีนั้น อยู่ในบริเวณลุ่มแม่น้ำจรเข้สามพัน ซึ่งแยกจากแม่น้ำสุพรรณบุรีไปทางตะวันตกเฉียงใต้ โดยที่ศูนย์กลางสำคัญของชุมชนอยู่บริเวณที่เรียกว่า เมืองอุทองโบราณ ซึ่งตั้งอยู่ริมฝั่งตะวันตกของลำน้ำจรเข้สามพัน นอกจากนี้ ยังมีชุมชนใกล้เคียง ซึ่งคณะผู้วิจัยได้สำรวจหาข้อมูลจากหลักฐานประเภทต่าง ๆ

พร้อมกับการศึกษา เรื่องเมืองอุททองโบราณ คือ ชุมชนบ้านท่าพระยาจักร ชุมชนบ้านจรเข้สามพัน ชุมชนบ้านนาลาว ชุมชนบ้านยั้งทะเลาย ชุมชนบ้านยางยี่แสน และชุมชนดอนยายเกตุ หรือโคกยายเกตุ ชุมชนเหล่านี้มีหลักฐานโบราณคดีประเภทโบราณสถาน โบราณวัตถุ หลักฐานประวัติศาสตร์ประเภทเอกสารตำนาน นิทานพื้นบ้าน นิยายปรัมปรา และอื่น ๆ มากมาย และที่น่าสนใจคือ หลักฐานทางชาติวงศ์วรรณาที่ชี้ให้เห็นความสัมพันธ์ทางเครือญาติของคนในชุมชนโบราณที่อยู่ใกล้ เคียงกันนี้ และมีผลทำให้ผู้คนในบริเวณแถบนี้มีความสัมพันธ์ด้านความเชื่อและพิธีกรรมแบบเดียวกัน หรือคล้ายคลึงกันมากที่สุด เช่น ความเชื่อในนิทานเรื่องท้าวอุททอง และเรื่องสระน้ำศักดิ์สิทธิ์ เป็นต้น

จากหลักฐานประวัติศาสตร์ที่เป็นเอกสารต่างประเทศ พงศาวดาร และตำนาน คำบอกเล่า จะเห็นเรื่องราวของชุมชนลุ่มแม่น้ำจรเข้สามพันและเมืองอุททองโบราณมีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับชื่อหลายชื่อ ซึ่งล้วนแต่มีความสำคัญต่อการศึกษาประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ และประวัติศาสตร์ไทยสมัยโบราณทั้งสิ้น

หลักฐานจากคัมภีร์ชาดกทางพุทธศาสนาของอินเดีย เช่น พุทธตถกถา กถา-โฆชะ มลีนทัญญา ชินกาลมาลีปกรณ์ เป็นต้น ระบุถึงการเดินทางของพ่อค้าอินเดียไปสู่ดินแดน "สุวรรณภูมิ" และ "สุวรรณทวีป" ซึ่งหมายถึง "ดินแดนทอง" ตั้งแต่ครั้งพุทธกาล และปรากฏหลักฐานด้านเอกสารในสมัยพระเจ้าอโศกมหาราชระหว่างพุทธศตวรรษที่ 3-4 ลงมา "ดินแดนทอง" นี้จะอยู่ที่ไหนแน่ เป็นสิ่งที่ผู้ศึกษามาก แม้จะยังไม่มีการสรุปเป็นการแน่นอน แต่อาจกล่าวได้ว่า หลักฐานด้านเอกสารอินเดีย หลักฐานโบราณคดี พบว่าดินแดนลุ่มแม่น้ำจรเข้สามพันรวมทั้งอุททองโบราณน่าจะมีส่วนเกี่ยวข้องกับ "สุวรรณภูมิ" หรือ "สุวรรณทวีป" ด้วย

จากหลักฐานกรีก-โรมัน หลังสมัยพระเจ้าอโศกมหาราช ปรากฏมีหลักฐานพาดพิงถึง "ดินแดนทอง" หรือ "สุวรรณภูมิ" ว่ามีอยู่จริง โดยเรียกดินแดนดังกล่าวว่า "โครเส" (Chryse) หรือ "โครเส เซอร์โซเนส" (Chryse Chersonesos) ซึ่งตรงกับหลักฐานจีนที่รับรู้ชื่อ "จินหลิน" หรือ "ดินแดนทอง" เช่นกัน นอกจากนี้ หลักฐานจีนยังมีชื่อ "ตุนซุน" ซึ่งเมื่อสืบค้นดูจากระยะทาง และมีความสัมพันธ์กับชื่อสถานที่สำคัญหลายแห่ง ก็น่าจะมีส่วนสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับอุททองและดินแดนลุ่มแม่น้ำจรเข้สามพันด้วย

นอกจากนี้ เรายังอาจพบชื่อ "สุวรรณภูมิ" "สุพรรณภูมิ" หรือ "สุพรรณภาว" หรือ "สุวรรณปุระ" ปรากฏอยู่ในหลักฐานประเภทพงศาวดาร ตำนาน และนิทานคำบอกเล่า เช่น ตำนานพระธาตุลำปางหลวง ตำนานพระพุทธรูปแก่นจันทร์ ตำนานเรื่อง

ท้าวอุ๋ทอง ท้าวแสนปม พงศาวดารโยนก พระราชพงศาวดารกรุงสยามฉบับบริติชมิวเซียม พงศาวดารเหนือ ตำนานสิงหนวัติกุมาร และตำนานเมืองนครศรีธรรมราช เป็นต้น หลักฐานเหล่านี้ มีเรื่องราวเกี่ยวกับท้าวอุ๋ทองและการตั้งเมืองของท้าวอุ๋ทอง ซึ่งสามารถผูกโยงเป็นเรื่องเดียวกันนิทานคำบอกเล่าของคนที่อยู่ ในเขตอุ๋ทอง โบราณและดินแดน แถบลุ่มแม่น้ำจระเข้สามพัน ได้อย่างน่าสนใจยิ่ง

พิจารณาจากหลักฐานทางโบราณคดี บริเวณลุ่มแม่น้ำจระเข้สามพันและภายใน เขตเมืองอุ๋ทองโบราณ ปรากฏว่ามีการพบหลักฐาน โบราณวัตถุหลายประเภท ซึ่งล้วนเป็น ประจักษ์พยานถึงการเป็นแหล่งชุมชน โบราณที่มีความสำคัญมาแต่ครั้งสมัยหินใหม่ลงมา โบราณวัตถุที่พบมากมี ขวานหินขัด หรือขวานฟ้าชนิดต่าง ๆ โดยเฉพาะชนิดมีใบ่า ตุ่มหู ทั้ง ที่เป็นหินเนฟไฟรท์และเป็นโลหะ กำไล ทั้งที่เป็นหินและสำริดแบบต่าง ๆ เครื่องปั้นดินเผา รูปแบบต่าง ๆ และทำด้วยกรรมวิธีแตกต่างกัน ลูกกระสุนดินเผา และ ลูกปัด ซึ่งมี รูปแบบหลากหลายและพบในปริมาณมาก กระจัดกระจายทั่วทั้งบริเวณลุ่มแม่น้ำจระเข้สามพัน นอกจากนี้ โบราณวัตถุที่พบยังมี เงิน หรือ เหรียญตรา เครื่องราง (amulets) ตรา (seals) แหวนสำริดสำหรับประทับตรา ตลอดจนเงินตราชนิดต่าง ๆ รวมทั้งเงินตรา ต่างประเทศด้วย

นอกจากหลักฐานประเภทโบราณวัตถุจำนวนมากมายังกล่าวแล้ว บริเวณลุ่ม แม่น้ำจระเข้สามพันยังมี เนินดินที่เป็นซากของโบราณสถานอีกมากมายหลายแห่ง เท่าที่กรม ศิลปากรทำการสำรวจและขุดแต่งระหว่างช่วงเวลา พ.ศ. 2506-2509 เพียงช่วงเดียว ปรากฏมีทั้งหมดประมาณ 20 กว่าแห่ง ส่วนใหญ่เป็นซากของเจดีย์สมัยทวารวดีต่อเนื่องลง มาจนถึงสมัยอยุธยา ส่วนที่เป็นโบสถ์ วิหาร หรือศาสนสถานมีอยู่ไม่มากนัก เจดีย์ และ เนินดินที่เป็นซากโบราณสถานต่าง ๆ เหล่านี้ มักถูกลักลอบขุดทำลายเพื่อล่าสมบัติเสียหาย ยับเยินมาก แม้กระนั้นก็ยังมิมีโบราณวัตถุเหลืออยู่ให้ศึกษาพอเป็นแนวทางได้บ้าง เป็นต้นว่า หลักฐานประเภทพระพุทธรูป พระพิมพ์ ประติมากรรม ดินเผา และปูนปั้นชนิดต่าง ๆ ตลอดจน ประติมากรรมทางศาสนาพราหมณ์และศาสนาพุทธสมัยต่าง ๆ โดยเฉพาะสมัยทวารวดี

หลักฐานทางโบราณคดีที่คณะผู้วิจัยได้ประมวลมาจากการได้มีการสำรวจ ขุดค้น และสรุปผลมาแล้วข้างต้น ยังมีเพิ่มเติมจากการขุดค้นของ ดร. พรชัย สุจิตต์ และคณะใน บริเวณพื้นที่เป้าหมายสำหรับการขุดหลุมทดลองที่หมู่บ้านนาลาว ตำบลจระเข้สามพัน อำเภอ อุ๋ทอง จังหวัดสุพรรณบุรี ซึ่งการขุดค้นครั้งนี้เป็นส่วนหนึ่งของโครงการศึกษาวิจัยประวัติ- ศาสตร์ท้องถิ่น ลุ่มแม่น้ำจระเข้สามพันโดยตรง และเป็นการขุดหลุมทดลองรวม 5 หลุม ในเนื้อที่ 29 ตารางเมตร ในบริเวณพื้นที่ที่คาดว่าจะถูกรบกวนน้อย โดย 4 หลุมอยู่ทาง

ฝั่งตะวันออกของแม่น้ำจระเข้สามพัน และอีก 1 หลุม อยู่ฝั่งตะวันตก จากผลการขุดค้นพบ ว่า อยู่คนละสมัยกัน หลุมที่อยู่ทางฝั่งตะวันตกของแม่น้ำนั้น มีร่องรอยของยุคประวัติศาสตร์ รุ่นหลังกว่า 4 หลุมทางฝั่งตะวันออกมาก ซึ่งหลุมทั้ง 4 หลุม นั้น ปรากฏมีชิ้นส่วนของโครงกระดูกมนุษย์โบราณจำนวนมาก นอกจากนั้น ยังพบโบราณวัตถุประเภทขวานหินขัด กระสุนดินเผา ภาชนะดินเผา กำไลหิน กำไลแก้ว ตะกรัน หรือซี่แร่ และเปลือกหอยชนิดต่าง ๆ มาก ส่วนลูกปัดพบบ้างเฉพาะในส่วนผิวดินที่ถูกรบกวนเสียหายแล้ว สิ่งเหล่านี้บ่งบอกได้พอสมควรว่า บริเวณบ้านนาลาวฝั่งตะวันออกของแม่น้ำจระเข้สามพัน เป็นที่ตั้งชุมชนโบราณ ตั้งแต่สมัยก่อนที่พุทธศาสนา และศาสนาพราหมณ์จะเข้ามามีอิทธิพล อย่างน้อยควรเก่าถึงสมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลาย และคงอยู่ต่อมาจนถึงสมัยใกล้ประวัติศาสตร์ และสมัยประวัติศาสตร์ที่มีการสร้างเมืองอุทองโบราณในลักษณะที่มีผู้นำค้ำดินแบบเมืองทวารวดี

จากการวิเคราะห์หลักฐานหลายอย่างในเขตบ้านนาลาวทำให้สรุปได้ว่า บ้านนาลาวก็คงเป็น เช่นชุมชนโบราณอีกหลายแห่งในเขตลุ่มน้ำจระเข้สามพัน และบริเวณใกล้เคียง กล่าวคือเป็นชุมชนโบราณขนาดใหญ่ มีการติดต่อสัมพันธ์ทางการค้าและวัฒนธรรมกับ บริเวณใกล้เคียง และกับต่างประเทศด้วย การพบเปลือกหอยน้ำจืด หอยโข่ง หอยขมจำนวนมากทำให้สันนิษฐานได้ว่า มีชุมชนที่อยู่อาศัยในบริเวณ เป็นติดกับลำน้ำจระเข้สามพัน จำนวนมากพอ ดู ดังจะเห็นได้จากเปลือกหอย หรือ "ขยะ" จากการบริโภคอาหาร และจากหลักฐานที่เรียกว่า ตะกรัน หรือซี่แร่ ทำให้สันนิษฐานได้ว่า บริเวณนี้คงจะเคยเป็นแหล่งถลุงแร่เหล็กเพื่อใช้ภายในครอบครัว หรือชุมชน หรือนอกชุมชนในรูปของ เครื่องมือ เครื่องใช้ทำด้วยเหล็กที่มีคุณภาพดี เพราะเหล็กมีส่วนผสมของแมงกานีสออกไซด์ในปริมาณค่อนข้างสูง จึงมีความเหนียวไม่เปราะง่าย

การขุดค้นที่บ้านนาลาว เป็นเพียงตัวอย่างความพยายามของคณะผู้วิจัยที่จะศึกษาหาข้อมูลจากหลักฐานที่หลงเหลืออยู่ไม่มาก จึงยังห่างไกลจากความสมบูรณ์ เพราะขาดตัวอย่างและหลักฐานเพียงพอที่จะใช้ในการเปรียบเทียบ อย่างไรก็ตาม หากมีการขุดค้นเพิ่มเติมอย่างเป็นระบบ และมีการศึกษาวิเคราะห์ข้อมูลโดยละเอียดอีกครั้งหนึ่ง โดยเฉพาะข้อมูลประเภทตะกรันหรือซี่แร่ เปลือกหอย เครื่องปั้นดินเผา ลูกปัด และเครื่องประดับต่าง ๆ ก็คงจะช่วยให้เข้าใจพัฒนาการของชุมชนโบราณลุ่มน้ำจระเข้สามพัน ตลอดจนความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนดังกล่าวกับชุมชนอื่น ๆ ได้ชัดเจนและสมบูรณ์ยิ่งขึ้น

ABSTRACT

The Study of Local History in the Chorake Samphan River Valley Area was conducted jointly by three research teams. One team was to apply the ethnological research techniques to the study while another team did the archaeological survey of the area, and subsequently the excavation of some selected sites in the area. However, it was the third team who made use of some historical methods in the study that had the main task of analyzing and integrating all the data and informations into a unified report.

Although the Chorake Samphan River Valley, particularly U Thong, has been a subject of study of many scholars for many decades, there has not been an attempt however to use the interdisciplinary approach to the study. As a result, the history of this River Valley, U Thong included, can be seen only in fragments. This study is therefore aimed at tracing through various research techniques the historical developments of the whole area as well as comparing them with those of the neighboring areas.

It was found that there were many ancient settlements in this Chorake Samphan River Valley which could be traced back at least as far as the Neolithic period. Many of these settlements such as Ban Tha Phra, Ban Chorake Samphan, Ban Na Lao, Ban Yung Thalai, Ban Yang Yi Sae, Ban Don Yai Ket and most importantly U Thong, served for centuries also as significant entrepot along the ancient trade route of Southeast Asia. It is for this reason that historical developments of the entire Chorake Samphan River Valley were closely related with those of Southeast Asia, and more specifically with the area west of the Chao Phya River.

From numerous historical records--Indian, Greek, Chinese and local, placenames such as Suwannaphun, Suwannapura, Chryse, Chryse Chersonesos and Chin-lin, all meaning the "Golden Land," seem to have had close association with U Thong and the area under investigation, especially during the Dvaravati period. From folk tales and interviews with a number of local people, the history of the Chorake Samphan area seems also to have been linked with the history of Sukothai and Ayudhya, although it is not necessarily proved valid in some instances. From archaeological finds, such as slags, shell remains, beads, sherds, skeletons, etc., there is no doubt that numerous sites in the Chorake Samphan River Valley are ancient sites closely connected with many other sites in the Chao Phya River Valley and Southern Thailand, and that the people of those areas had long associations with those in the Middle East, India, China as well as other parts of Southeast Asia.

คำนำ

รายงานฉบับนี้เป็นผลของการวิจัย "ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นลุ่มแม่น้ำจรเข้สามพัน" ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของโครงการศึกษาลุ่มน้ำจรเข้สามพัน ซึ่งมีลักษณะเป็นโครงการวิจัยร่วม โดยข้าพเจ้าเป็นผู้อำนวยการโครงการ และ รศ. ศรีศักร วัลลิโภดม จากภาควิชามานุษยวิทยา คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร เป็นที่ปรึกษา

โครงการศึกษาลุ่มน้ำจรเข้สามพัน ประกอบด้วยการศึกษาวิจัยจากสามแนวทาง คือ การศึกษาทางประวัติศาสตร์ท้องถิ่น การศึกษาทางชาติวงศ์วรรณะ และการศึกษาทางโบราณคดี โดยมีจุดมุ่งหมายที่จะศึกษาวิจัยจากเอกสาร คำบอกเล่า สถาปัตยกรรมศาสตร์ ฯลฯ เพื่อนำมาประกอบกับหลักฐานทางชาติวงศ์วรรณะและโบราณคดี เพื่อให้เห็นภาพของความเป็นมา ความเคลื่อนไหว และพัฒนาการของชุมชนโบราณลุ่มแม่น้ำจรเข้สามพันในลักษณะที่เป็นภาพรวมได้ชัดเจนขึ้น ซึ่งจะเป็นประโยชน์ต่อการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นของชุมชนโบราณในบริเวณลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาฝั่งตะวันตกในมุมมองกว้างต่อไปในอนาคต

รายงานฉบับนี้ จัดแบ่งโครงสร้างการวิเคราะห์วิจัยออกเป็นบทต่าง ๆ ตามลักษณะของหลักฐานที่นำมาใช้เป็นพื้นฐานในการศึกษา โดยคณะผู้วิจัยทำการวิเคราะห์เบื้องต้นด้วยกัน แล้วมอบหมายความรับผิดชอบตามความถนัดและความเหมาะสมดังนี้

ความนำของโครงการวิจัย	สืบแสง พรหมบุญ
บทที่ 1 บทนำ	กาญจณี ละอองศรี
บทที่ 2 ภูมิหลัง สภาพทั่วไปทางภูมิศาสตร์	สืบแสง พรหมบุญ
และ	กาญจณี ละอองศรี
แหล่งชุมชนบริเวณลุ่มแม่น้ำจรเข้สามพัน	
บทที่ 3 ชุมชนลุ่มแม่น้ำจรเข้สามพันและเมืองคูทอง	
โบราณ พิจารณาจากหลักฐานต่างประเทศ	
และพงศาวดาร ตำนาน และนิทานคำบอกเล่า	
3.1 หลักฐานต่างประเทศ	สืบแสง พรหมบุญ
3.2 พงศาวดาร ตำนาน และนิทาน	สืบแสง พรหมบุญ
คำบอกเล่า	กาญจณี ละอองศรี

บทที่ 4	ชุมชนลุ่มแม่น้ำจรเข้สามพันและเมือง คูทอง โบราณ ศึกษาจากหลักฐาน ทาง โบราณคดี		
4.1	หลักฐาน โบราณ วัตถุสมัยก่อน ประวัติศาสตร์	สืบแสง	พรหมบุญ
4.2	หลักฐานสมัยใกล้ประวัติศาสตร์	สืบแสง	พรหมบุญ
4.3	หลักฐานสมัยประวัติศาสตร์	สืบแสง	พรหมบุญ
		สุจิตรา	วุฒิเสถียร
บทที่ 5	ผลการขุดค้นทาง โบราณคดี โดย ดร.พรชัย สุจิตต์ และคณะ	สุจิตรา	วุฒิเสถียร
บทที่ 6	วิเคราะห์สรุป	จำเนียร	มนีพันธุ์
ภาคผนวก	ภาพประกอบและบรรณาธิการ คำสัมภาษณ์	สืบแสง	พรหมบุญ
		จำเนียร	มนีพันธุ์

โดยที่ในส่วนที่เป็นงานการจัดภาพและการลำดับภาพนั้น อยู่ในความรับผิดชอบของอาจารย์จำเนียร มณีพันธุ์ การจัดพิมพ์โดยระบบคอมพิวเตอร์อยู่ในความรับผิดชอบของผู้ช่วยศาสตราจารย์กาญจน์ ละอองศรี การทำหน้าที่บรรณาธิการนั้น ข้าพเจ้าเป็นผู้ดำเนินการ ซึ่งถ้ามีความผิดพลาดประการหนึ่งประการใด ก็นับเป็นความรับผิดชอบของข้าพเจ้าแต่ผู้เดียว การพิสูจน์อักษรนั้น คณะผู้วิจัยทุกคนช่วยกันรับผิดชอบอย่างเต็มที่ และประการสำคัญก็คือ คณะเจ้าหน้าที่ประจำสำนักงานกฎหมายศูนย์และวิทยาทุกคน ที่เสียสละเวลาในการพิมพ์รายงานขั้นสุดท้ายด้วยระบบคอมพิวเตอร์จนเสร็จสมบูรณ์ ซึ่งข้าพเจ้าในฐานะหัวหน้าโครงการขอขอบคุณเป็นอย่างสูงไว้ ณ ที่นี้ด้วย หายที่สุดนี้ ข้าพเจ้าขอขอบคุณเพื่อนร่วมงานวิจัยทุกท่านที่ร่วมการวิจัยมาโดยตลอด และหวังว่า รายงานการวิจัยฉบับนี้จะเป็นประโยชน์ต่อวงวิชาการโดยส่วนรวม.

สืบแสง พรหมบุญ
หัวหน้าโครงการวิจัย

อักษรย่อชื่อวารสารภาษาต่างประเทศที่ใช้ในงานฉบับนี้

ACBS	Archives of The Burma Research Society.
BEFEO	Bulletin de l'Ecole Francaise d'Extreme Orient
BIPA	Bulletin of the Indo-Pacific Prehistoric Association.
BSOAS	Bulletin of the School of Oriental and African Studies.
JAOS	Journal of The American Oriental Society.
JBRS	Journal of the Burma Research Society.
JGBRAS	Journal of Great Britain & Ireland of the Royal Asiatic Society.
JGIS	Journal of The Greater India Society
JMBRAS	Journal of The Malayan Branch (Malaysia) of The Royal Asiatic Society.
JRAS	Journal of The Royal Anthropological Studies.
JSAS	Journal of Southeast Asian Studies.
JSS	Journal of The Siam Society.
JTG	Journal of Tropical Geography.
SEAS	South East Asian Studies.

การศึกษาวิจัยประวัติศาสตร์ท้องถิ่น
ลุ่มแม่น้ำจระเข้สามพัน

A STUDY OF LOCAL HISTORY
IN
THE CHORAKHE SAMPHAN
RIVER VALLEY AREA

คณะผู้ดำเนินงานวิจัย

สืบแสง	พรหมบุญ	หัวหน้าโครงการ
ศรีศักดิ์	วัลลิภคม	ที่ปรึกษา
สุจิตรา	วุฒิเสถียร	ผู้ร่วมงานวิจัย
จำเนียร	มณีพันธุ์	ผู้ร่วมงานวิจัย
กาญจน์	ละอองศรี	ผู้ร่วมงานวิจัย

ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

พื้นที่บริเวณอำเภออุทุมพร จังหวัดสุรินทร์ โดยเฉพะอย่างยิ่ง สองฝั่งลุ่มแม่น้ำจระเข้สามพัน มีลักษณะเป็นที่ราบลุ่มแม่น้ำเก่าแก่และที่ตั้งหลักแหล่งของมนุษย์มานาน จึงมีความสำคัญในฐานะที่อาจจะให้ข้อสนเทศทางประวัติศาสตร์และโบราณคดีได้เป็นอย่างดี ดังที่ปรากฏเป็นข่าวถึงการขุดค้นพบหลักฐานทางโบราณคดีและประวัติศาสตร์อยู่เสมอ นำมาเสียความที่ข่าวคราวส่วนใหญ่ดังกล่าว เป็นการขุดค้นอย่างเตาะลุ้มของกระบวนการนักล่าสมบัติโบราณ อันเป็นการขุดค้นที่ไม่ถูกต้องตามหลักวิชาการและทำให้หลักฐานต่าง ๆ ถูกทำลายลงอย่างน่าเสียดายและรวดเร็วยิ่ง วัตถุล้ำค่าที่ชาวบ้านขุดพบนั้นเป็นโลหะมีค่าเช่น เครื่องประดับทองคำถูกขายต่อในเวลาอันรวดเร็วและถูกยุบหลอมเป็นก้อน อันเป็นการทำลายหลักฐานอย่างน่าเสียดาย นอกจากนั้น สิ่งของที่ขุดพบโดยคนจำนวนมากเหล่านี้ไม่อาจทราบได้แน่นอนว่า มีอะไรบ้าง พบในแหล่งใด ไม่ทราบตำแหน่งที่พบหรือสภาพชั้นดินต่าง ๆ ตลอดจนไม่อาจทราบว่า วัตถุที่พบรวมกันในพื้นที่เดียวกันมีอะไรบ้าง ทำให้นักวิชาการ โบราณคดีไม่สามารถศึกษาหาอายุและวิเคราะห์ตีความตามหลักวิชาได้

แม้ว่าในที่สุด กรมศิลปากรจะทำการขุดค้นอย่างถูกหลักวิชาการ ใน พ.ศ. 2506 ด้วยความร่วมมือของศาสตราจารย์ ช็อง บัวเซอลิเยร์ (Jean Boisselier)

นักโบราณคดีชาวฝรั่งเศสผู้มีชื่อเสียงก็ตาม การขุดค้นดังกล่าวแม้จะพบหลักฐานที่น่าสนใจมากมาย แต่ก็เป็นการขุดค้นที่จำกัดขอบเขตอยู่เฉพาะภายในบริเวณตัวเมืองอุททองโบราณ เป็นสำคัญ มิได้ครอบคลุมถึงบริเวณชุมชนโดยรอบ หรือนัยหนึ่ง มิได้ให้ความสำคัญแก่การศึกษาถึงพัฒนาการของชุมชนโบราณ ซึ่งมีมาก่อนการสร้างเมืองอุททองโบราณ และมีความสัมพันธ์กับความเจริญเติบโตของชุมชนโบราณโดยรอบ ผลที่ปรากฏก็คือหลังจากนั้น เล็กน้อย กระบวนการขุดค้น เพื่อล่าสมบัติโบราณในบริเวณลุ่มแม่น้ำจระเข้สามพันได้เกิดขึ้นอย่างกว้างขวางและทั่วถึง จนแทบจะไม่เหลืออะไรไว้ให้ศึกษากันได้อีก

อย่างไรก็ดี การขุดค้นโดยกรมศิลปากรใน พ.ศ. 2506 และโดยคณะนักโบราณคดีชาวต่างชาติ เช่น ดร.เอช.จี. ควอริช เวลส์ (Dr.H.G.Q. Wales) ดร.ดับบลิว วัตสัน (Dr.W. Watson) และบุคคลอื่น ๆ ได้พบหลักฐานทางโบราณคดีสมัยก่อนประวัติศาสตร์และสมัยประวัติศาสตร์ ทั้งที่พบบนพื้นดินในท้องถิ่นและนำเข้ามาจากต่างประเทศจากโรมัน อียิปต์ จีนและ อินเดีย ฯลฯ หลักฐานดังกล่าวก็ยังมีให้คำตอบเกี่ยวกับข้อสงสัยต่าง ๆ ทางโบราณคดีและประวัติศาสตร์อย่างกระจ่างชัดเพียงพอ ยังคงมีข้อถกเถียงหลายประการที่ยังไม่สามารถหาข้อสรุปได้ เพราะหลักฐานและการตีความยังไม่เพียงพอ ดังนั้น การค้นคว้าวิจัยเพิ่มเติมในแหล่งที่มีเค้าว่าจะมีหลักฐานเพิ่มขึ้นจึงเป็นสิ่งจำเป็น แม้ว่าจะมีอัตราเสี่ยงที่สูงว่า จะมีหลักฐานหลงเหลืออยู่เพียงใดหลังจากที่มีการขุดทำลายอย่างเป็นทางการมาตลอดหลายทศวรรษต่อเนื่องกัน

ความจริงความสนใจในเรื่องเมืองอุททองโบราณ เริ่มขึ้นนานมาแล้วตั้งแต่สมัยที่สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงสถาปนากรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี ทรงดำริที่จะสร้างเมืองหลวงใหม่ในบริเวณที่สมเด็จพระนเรศวรมหาราชเสด็จประพาสมาตั้งแต่ครั้งเสด็จไปตรวจราชการเมืองสุพรรณบุรี และเสด็จผ่านไปเมืองอุททองโบราณ ขณะนั้นขึ้นอยู่กับอำเภोजระเข้สามพัน (ภายหลังเปลี่ยนชื่อเป็นอำเภออุททอง) หลังจากนั้นพระองค์ได้ทรงนิพนธ์เล่าเรื่องเมืองอุททองไว้ใน รายงานเสด็จตรวจราชการเมืองสุพรรณบุรี และทรงวินิจฉัยเรื่องเมืองอุททองไว้ในพระนิพนธ์เรื่อง นิทานโบราณคดี อีกครั้งหนึ่ง โดยทรงเสนอแนวความคิดว่า เมืองอุททองโบราณอาจจะจะเป็นเมืองที่พระเจ้าอุททอง องค์ที่สร้างกรุงศรีอยุธยาเคยครองราชย์อยู่ก่อน ต่อมาเมื่อสมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงสถาปนาตำแหน่งนายนครราชวินิตยสภา ระหว่าง พ.ศ. 2470 - 2475 ได้ทรงหาความตกลงกับสมเด็จพระนเรศวรมหาราชว่า จะสร้างเมืองอุททองขึ้นใหม่ในบริเวณที่เมืองอุททองโบราณไว้ เป็นสถานที่สาธารณประโยชน์ เพื่อเป็นหลักฐานทางประวัติศาสตร์ ต่อมา หลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองใน พ.ศ. 2475 มีชาวจีนกลุ่มหนึ่งประมาณ 5-6 คน ขอเช่าที่ทำร้านค้าตรงกลางท่าพระยาจักร ซึ่งเป็นบริเวณท่าน้ำริมฝั่งจระเข้สามพัน

หน้าเมืองอุทองโบราณ จึงเกิดชุมชนและเป็นตลาดค้าขายขึ้น ราษฎรเริ่มบุกเบิกเข้าไปทำ
ไร่ในเขตเมืองโบราณมากขึ้น จนกระทั่งเมื่อมีการสร้างถนนมาลัยแมนจากนครปฐมไป
สุพรรณบุรีใน พ.ศ. 2491 (สร้างเสร็จ พ.ศ. 2500) แนวถนนตัดผ่านไบบนกำแพงเมือง
เก่าของเมืองอุทองโบราณเลยทีเดียว ซึ่งเป็นการทำลายสมบัติของชาติอย่างน่าเสียดาย
ยิ่ง โชคคืออยู่ข้างที่กรมศิลปากรสมัยนั้นมีหลวงรณสิทธิพิชัย เป็นอธิบดีและนายมานิต วัลลิโกดม
เป็นหัวหน้ากองโบราณคดี ได้เร่งรีบทำการสงวนที่บริเวณตัวเมืองเก่าไว้ทั้งหมดประมาณ
700 ไร่ ในฐานะที่เป็นเขตโบราณสถาน ผลปรากฏว่าการตัดถนนมาลัยแมนครั้งนั้น ตัด
ผ่านบริเวณชุมชนโบราณของกลุ่มแม่น้ำจรเข้สามพันและชานเมืองอุทองโบราณ พบโบราณ
วัตถุมากมายเหลือคณานับ (ซึ่งส่วนหนึ่ง พล.อ.ท.มนตรี หาญวิชัย สามารถรวบรวมไว้ได้
และขายต่อให้กรมศิลปากรในภายหลัง) และมีส่วนสำคัญให้กรมศิลปากรเกิดการตื่นตัว ทำ
การขุดค้นในบริเวณเมืองอุทองอย่างเร่งรัดใน พ.ศ. 2506 ดังกล่าวแล้ว ซึ่งที่จริงถ้า
ดำเนินการเสียก่อนที่จะมีการตัดถนนมาลัยแมนแล้ว อาจพบหลักฐานในลักษณะที่สมบูรณ์และ
สามารถที่จะสะท้อนภาพ และความจริงเกี่ยวกับเมืองอุทองโบราณและชุมชนลุ่มแม่น้ำจรเข้
สามพัน ได้ชัดเจนกว่าที่ทราบกันในปัจจุบัน

ขณะผู้วิจัยในฐานะที่เป็นอาจารย์ผู้สอนวิชาประวัติศาสตร์ไทย มีความสนใจใน
การศึกษาประวัติศาสตร์บริเวณลุ่มแม่น้ำจรเข้สามพันมานานแล้ว และติดตามข่าวคราว
เกี่ยวกับการค้นพบหลักฐานใหม่ ๆ ทางโบราณคดีในบริเวณนี้มาโดยตลอด ต่อมา ในปลาย
ปี พ.ศ. 2523 คุณวินิจัย แจ่มชัด เจ้าหน้าที่ฝ่ายตรวจสอบบัญชีเขต 17 ของธนาคาร
กสิกรไทย ได้มาขอพบพร้อมทั้งนำหลักฐานต่างๆ ที่ขุดได้จากชาวบ้านนาลาว อำเภออุทอง
จังหวัดสุพรรณบุรีมาให้ชม หลักฐานเหล่านี้ประกอบด้วยขวานหินขัดประเภทต่าง ๆ กำไล
ทำด้วยหินหยกหรือหินคล้ายหยก กำไลทำด้วยสำริดและแก้ว ลูกปัดหลากชนิดและหลาก
ประเภท เครื่องใช้เครื่องประดับหลายรูปแบบ และยังได้ฟังคุณวินิจัยเล่าให้ฟังถึงขบวนการ
ล่าสมบัติที่กำลังดำเนินไปอย่างกว้างขวางในขณะนั้น ทั้งโดยชาวสุพรรณบุรีและนักขุด
รับจ้างมืออาชีพจากต่างจังหวัดทั่วประเทศ โดยที่ทางราชการไม่ได้ดำเนินการหรือให้
ความสนใจแต่อย่างใด ทำให้คณะผู้วิจัยมีความเห็นตรงกันว่าควรจะต้องทำอะไรสักอย่าง
หนึ่ง ในการรวบรวมหลักฐานเท่าที่จะหลงเหลืออยู่จากการทำลาย เพื่อศึกษาวิจัยให้ทราบ
เรื่องราวและพัฒนาการของชุมชนลุ่มแม่น้ำจรเข้สามพันแห่งนี้เท่าที่สามารถจะทำได้ ก่อนที่
หลักฐานจะถูกทำลายลงโดยสิ้นเชิง

จากนั้น คณะผู้วิจัยจึงมีการปรึกษาหารือกันและร่วมกันทำโครงการเสนอขอ
เงินทุนสนับสนุนการวิจัย โดยแยกเป็น 2 โครงการ กล่าวคือ โครงการศึกษาวิจัย
ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นลุ่มแม่น้ำจรเข้สามพัน ได้รับเงินสนับสนุนจากสถาบันไทยคดีศึกษา

มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ในพ.ศ. 2526 และโครงการศึกษาวิจัยทาง โบราณคดีลุ่มแม่น้ำ
จรเข้สามพัน ซึ่งได้รับเงินสนับสนุนจากธนาคารนครหลวงไทยใน พ.ศ. 2527 การวิจัย
จึงเริ่มดำเนินการใน พ.ศ. 2526 ตามลำดับ

วัตถุประสงค์ในการวิจัย

1. เพื่อศึกษาวิเคราะห์ปัจจัยต่าง ๆ ที่มีอิทธิพลต่อการก่อตัวของชุมชน การ
ขยายตัวของชุมชนลุ่มแม่น้ำจรเข้สามพัน และการพัฒนาจนกลายเป็นศูนย์กลางของบริเวณ
ลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาฝั่งตะวันตกในสมัยต้นประวัติศาสตร์ โดยจะใช้วิธีการศึกษาแบบประวัติ
ศาสตร์ท้องถิ่น (local history) ซึ่งจะใช้ข้อมูลทั้งประเภทเอกสารตำนาน นิทาน
พื้นบ้าน คำบอกเล่า ฯลฯ และข้อมูลทางโบราณคดีและมานุษยวิทยา เป็นหลักในการ
วิเคราะห์ตีความ

2. เพื่อศึกษาวิเคราะห์ลักษณะและรูปแบบการพัฒนาของชุมชนลุ่มแม่น้ำจรเข้
สามพัน ตลอดจนสถานะและบทบาทของชุมชนในสมัยก่อนประวัติศาสตร์และสมัยประวัติ
ศาสตร์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสมัยทวารวดีและหลังสมัยทวารวดี โดยคาดหวังว่าอาจจะ
ช่วยให้ความกระจ่างชัดแก่การศึกษาประวัติศาสตร์ไทยสมัยก่อนกรุงสุโขทัย และกรุงศรี
อยุธยา อันจะเป็นประโยชน์ต่อการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาฝั่งตะวันตก
ของโครงการวิจัยอื่น ๆ ในภายหลัง

3. เพื่อศึกษาวิเคราะห์หาความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนลุ่มแม่น้ำจรเข้สามพัน
กับพัฒนาการของชุมชนอื่นที่อยู่ใกล้เคียงในยุคสมัยเดียวกัน

4. มุ่งจะหาข้อสรุปจากการวิเคราะห์ตีความของนักวิชาการที่เกี่ยวข้องกันกับ
ชุมชนลุ่มแม่น้ำจรเข้สามพันและเมืองอุททองโบราณ โดยนำมาเปรียบเทียบกับข้อมูลที่รวบรวม
ขึ้นใหม่จากโครงการวิจัยนี้ พร้อมทั้งข้อเสนอเกี่ยวกับปัญหาใหม่ ๆ ที่ควรจะต้องทำ
การวิจัยต่อไปในอนาคต

ขอบเขตการวิจัย

งานวิจัยนี้ มีความมุ่งหมายจะศึกษาสภาพของชุมชนลุ่มแม่น้ำจรเข้สามพัน โดย
เริ่มตั้งแต่ศึกษาสภาพที่ตั้งทางภูมิศาสตร์ ความสัมพันธ์กับสภาพแวดล้อมของการตั้งถิ่นฐาน
พัฒนาการ และการเปลี่ยนแปลงของชุมชนจากปัจจัยทั้งภายในและภายนอก ลักษณะและ

มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ในพ.ศ. 2526 และโครงการศึกษาวิจัยทาง โบราณคดีลุ่มแม่น้ำ
จรเข้สามพัน ซึ่งได้รับเงินสนับสนุนจากธนาคารนครหลวงไทยใน พ.ศ. 2527 การวิจัย
จึงเริ่มดำเนินการใน พ.ศ. 2526 ตามลำดับ

วัตถุประสงค์ในการวิจัย

1. เพื่อศึกษาวิเคราะห์ปัจจัยต่าง ๆ ที่มีอิทธิพลต่อการก่อตัวของชุมชน การ
ขยายตัวของชุมชนลุ่มแม่น้ำจรเข้สามพัน และการพัฒนาจนกลายเป็นศูนย์กลางของบริเวณ
ลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาฝั่งตะวันตกในสมัยต้นประวัติศาสตร์ โดยจะใช้วิธีการศึกษาแบบประวัติ
ศาสตร์ท้องถิ่น (local history) ซึ่งจะใช้ข้อมูลทั้งประเภทเอกสารตำนาน นิทาน
พื้นบ้าน คำบอกเล่า ฯลฯ และข้อมูลทางโบราณคดีและมานุษยวิทยา เป็นหลักในการ
วิเคราะห์ตีความ

2. เพื่อศึกษาวิเคราะห์ลักษณะและรูปแบบการพัฒนาของชุมชนลุ่มแม่น้ำจรเข้
สามพัน ตลอดจนสถานะและบทบาทของชุมชนในสมัยก่อนประวัติศาสตร์และสมัยประวัติ
ศาสตร์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสมัยทวารวดีและหลังสมัยทวารวดี โดยคาดหวังว่าอาจจะ
ช่วยให้ความกระจ่างชัดแก่การศึกษาประวัติศาสตร์ไทยสมัยก่อนกรุงสุโขทัย และกรุงศรี
อยุธยา อันจะเป็นประโยชน์ต่อการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาฝั่งตะวันตก
ของโครงการวิจัยอื่น ๆ ในภายหลัง

3. เพื่อศึกษาวิเคราะห์หาความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนลุ่มแม่น้ำจรเข้สามพัน
กับพัฒนาการของชุมชนอื่นที่อยู่ใกล้เคียงในยุคสมัยเดียวกัน

4. มุ่งจะหาข้อสรุปจากการวิเคราะห์ตีความของนักวิชาการที่เกี่ยวข้องกันกับ
ชุมชนลุ่มแม่น้ำจรเข้สามพันและเมืองอุททองโบราณ โดยนำมาเปรียบเทียบกับข้อมูลที่รวบรวม
ขึ้นใหม่จากโครงการวิจัยนี้ พร้อมทั้งข้อเสนอเกี่ยวกับปัญหาใหม่ ๆ ที่ควรจะต้องทำ
การวิจัยต่อไปในอนาคต

ขอบเขตการวิจัย

งานวิจัยนี้ มีความมุ่งหมายจะศึกษาสภาพของชุมชนลุ่มแม่น้ำจรเข้สามพัน โดย
เริ่มตั้งแต่ศึกษาสภาพที่ตั้งทางภูมิศาสตร์ ความสัมพันธ์กับสภาพแวดล้อมของการตั้งถิ่นฐาน
พัฒนาการ และการเปลี่ยนแปลงของชุมชนจากปัจจัยทั้งภายในและภายนอก ลักษณะและ

มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ในพ.ศ. 2526 และโครงการศึกษาวิจัยทาง โบราณคดีลุ่มแม่น้ำ
จรเข้สามพัน ซึ่งได้รับเงินสนับสนุนจากธนาคารนครหลวงไทยใน พ.ศ. 2527 การวิจัย
จึงเริ่มดำเนินการใน พ.ศ. 2526 ตามลำดับ

วัตถุประสงค์ในการวิจัย

1. เพื่อศึกษาวิเคราะห์ปัจจัยต่าง ๆ ที่มีอิทธิพลต่อการก่อตัวของชุมชน การ
ขยายตัวของชุมชนลุ่มแม่น้ำจรเข้สามพัน และการพัฒนาจนกลายเป็นศูนย์กลางของบริเวณ
ลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาฝั่งตะวันตกในสมัยต้นประวัติศาสตร์ โดยจะใช้วิธีการศึกษาแบบประวัติ
ศาสตร์ท้องถิ่น (local history) ซึ่งจะใช้ข้อมูลทั้งประเภทเอกสารตำนาน นิทาน
พื้นบ้าน คำบอกเล่า ฯลฯ และข้อมูลทาง โบราณคดีและมานุษยวิทยา เป็นหลักในการ
วิเคราะห์ตีความ

2. เพื่อศึกษาวิเคราะห์ลักษณะและรูปแบบการพัฒนาของชุมชนลุ่มแม่น้ำจรเข้
สามพัน ตลอดจนสถานะและบทบาทของชุมชนในสมัยก่อนประวัติศาสตร์และสมัยประวัติ
ศาสตร์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสมัยทวารวดีและหลังสมัยทวารวดี โดยคาดหวังว่าอาจจะ
ช่วยให้ความกระจ่างชัดแก่การศึกษาประวัติศาสตร์ไทยสมัยก่อนกรุงสุโขทัย และกรุงศรี
อยุธยา อันจะเป็นประโยชน์ต่อการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาฝั่งตะวันตก
ของโครงการวิจัยอื่น ๆ ในภายหลัง

3. เพื่อศึกษาวิเคราะห์หาความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนลุ่มแม่น้ำจรเข้สามพัน
กับพัฒนาการของชุมชนอื่นที่อยู่ใกล้เคียงในยุคสมัยเดียวกัน

4. มุ่งจะหาข้อสรุปจากการวิเคราะห์ตีความของนักวิชาการที่เกี่ยวข้องกันกับ
ชุมชนลุ่มแม่น้ำจรเข้สามพันและเมืองอุททองโบราณ โดยนำมาเปรียบเทียบกับข้อมูลที่รวบรวม
ขึ้นใหม่จากโครงการวิจัยนี้ พร้อมทั้งข้อเสนอเกี่ยวกับปัญหาใหม่ ๆ ที่ควรจะต้องทำ
การวิจัยต่อไปในอนาคต

ขอบเขตการวิจัย

งานวิจัยนี้ มีความมุ่งหมายจะศึกษาสภาพของชุมชนลุ่มแม่น้ำจรเข้สามพัน โดย
เริ่มตั้งแต่ศึกษาสภาพที่ตั้งทางภูมิศาสตร์ ความสัมพันธ์กับสภาพแวดล้อมของการตั้งถิ่นฐาน
พัฒนาการ และการเปลี่ยนแปลงของชุมชนจากปัจจัยทั้งภายในและภายนอก ลักษณะและ

รูปแบบของการเปลี่ยนแปลง ตั้งแต่สมัยแรก เริ่มในยุคก่อนประวัติศาสตร์จนถึงสมัยประวัติศาสตร์ โดยจะพยายามจำลองภาพลักษณะการสร้างสมวัฒนธรรมและความเจริญที่พัฒนาขึ้นเองภายในท้องถิ่นและประยุกต์จากวัฒนธรรมที่มาจากภายนอก ลักษณะการขยายตัวและบทบาทของชุมชนลุ่มแม่น้ำจระเข้สามพัน ที่มีต่อพัฒนาการของชุมชนลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาฝั่งตะวันตกโดยรวม โดยจะเน้นให้เห็นถึงปัจจัยที่ส่งเสริมพัฒนาการของชุมชนจระเข้สามพัน ที่พัฒนาจากชุมชนธรรมดาขึ้น เป็นชุมชนขนาดใหญ่ที่มีเมืองเป็นศูนย์กลางและสามารถพัฒนาไปสู่ความเจริญรุ่งเรืองในสมัยต้นทวารวดี ห้ายที่สุดจะสรุปสาเหตุแห่งความเสื่อมของชุมชนแห่งนี้ ซึ่งเป็นขบวนการที่เกิดขึ้นในราวปลายพุทธศตวรรษที่ 16 หรือต้นพุทธศตวรรษที่ 17 ซึ่งเป็นประเด็นปัญหาที่ถกเถียงกันในวงวิชาการมานานหลายทศวรรษ

ข้อสมมุติฐานเบื้องต้น

1. สภาพภูมิศาสตร์และลักษณะที่ตั้ง มีความสัมพันธ์ต่อการก่อตัวและการขยายตัวของชุมชนลุ่มแม่น้ำจระเข้สามพันตั้งแต่ระยะแรกเริ่ม

2. พัฒนาการของชุมชนจระเข้สามพันตั้งแต่ระยะแรกเริ่ม สัมพันธ์กับพัฒนาการของชุมชนอื่น ๆ ทั้งที่อยู่ใกล้เคียงและห่างไกล โดยมีปัจจัยกระตุ้นที่สำคัญจากความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจและวัฒนธรรมกับดินแดนภายนอก เช่น อินเดีย ฯลฯ และเมื่อมีการเปลี่ยนแปลงของรูปแบบดังกล่าว พัฒนาการของชุมชนก็เปลี่ยนแปลงตามไปด้วย ทั้งในลักษณะที่เจริญก้าวหน้าและเสื่อมโทรมลง

3. บริเวณชุมชนจระเข้สามพันเป็นศูนย์กลางสำคัญของพัฒนาการในบริเวณลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาฝั่งตะวันตกตั้งแต่แรกเริ่ม จนกระทั่งถึงพุทธศตวรรษที่ 12 ก็ค่อย ๆ ลดบทบาทลง เนื่องจากข้อจำกัดและการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นทั้งในด้านสภาพภูมิศาสตร์ ลักษณะและรูปแบบทางเศรษฐกิจ การเมือง การปกครองและสังคม จนกระทั่งในที่สุดเมืองที่เป็นศูนย์กลางสำคัญในลุ่มแม่น้ำจระเข้สามพันคือ เมืองอุทอง โบราณก็เสื่อมสลายไปในราวพุทธศตวรรษที่ 16-17

4. เมืองอุทอง โบราณและชุมชนลุ่มแม่น้ำจระเข้สามพัน เป็นแหล่งโบราณคดีและประวัติศาสตร์ ที่อุดมสมบูรณ์ด้วยหลักฐานที่จะเป็นประโยชน์ต่อการศึกษาศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นและช่วงหัวเลี้ยวหัวต่อของประวัติศาสตร์ไทยในระยะแรกได้ดียิ่งที่สุด แม้ว่าหลักฐานเหล่านั้นจะถูกขุดทำลายหรือถูกระบบการเกษตร - คมนาคมสมัยใหม่ทำลายไปมาก ก็ยังคุ้มค่าที่น่าจะมีการขุดสำรวจอย่างละเอียดถี่ถ้วนเป็นงานใหญ่ระดับชาติอีกครั้งหนึ่ง คณะผู้

รูปแบบของการเปลี่ยนแปลง ตั้งแต่สมัยแรก เริ่มในยุคก่อนประวัติศาสตร์จนถึงสมัยประวัติศาสตร์ โดยจะพยายามจำลองภาพลักษณะการสร้างสมวัฒนธรรมและความเจริญที่พัฒนาขึ้นเองภายในท้องถิ่นและประยุกต์จากวัฒนธรรมที่มาจากภายนอก ลักษณะการขยายตัวและบทบาทของชุมชนลุ่มแม่น้ำจระเข้สามพัน ที่มีต่อพัฒนาการของชุมชนลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาฝั่งตะวันตกโดยรวม โดยจะเน้นให้เห็นถึงปัจจัยที่ส่งเสริมพัฒนาการของชุมชนจระเข้สามพัน ที่พัฒนาจากชุมชนธรรมดาขึ้น เป็นชุมชนขนาดใหญ่ที่มีเมืองเป็นศูนย์กลางและสามารถพัฒนาไปสู่ความเจริญรุ่งเรืองในสมัยต้นทวารวดี ห้ายที่สุดจะสรุปสาเหตุแห่งความเสื่อมของชุมชนแห่งนี้ ซึ่งเป็นขบวนการที่เกิดขึ้นในราวปลายพุทธศตวรรษที่ 16 หรือต้นพุทธศตวรรษที่ 17 ซึ่งเป็นประเด็นปัญหาที่ถกเถียงกันในวงวิชาการมานานหลายทศวรรษ

ข้อสมมุติฐานเบื้องต้น

1. สภาพภูมิศาสตร์และลักษณะที่ตั้ง มีความสัมพันธ์ต่อการก่อตัวและการขยายตัวของชุมชนลุ่มแม่น้ำจระเข้สามพันตั้งแต่ระยะแรกเริ่ม

2. พัฒนาการของชุมชนจระเข้สามพันตั้งแต่ระยะแรกเริ่ม สัมพันธ์กับพัฒนาการของชุมชนอื่น ๆ ทั้งที่อยู่ใกล้เคียงและห่างไกล โดยมีปัจจัยกระตุ้นที่สำคัญจากความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจและวัฒนธรรมกับดินแดนภายนอก เช่น อินเดีย ฯลฯ และเมื่อมีการเปลี่ยนแปลงของรูปแบบดังกล่าว พัฒนาการของชุมชนก็เปลี่ยนแปลงตามไปด้วย ทั้งในลักษณะที่เจริญก้าวหน้าและเสื่อมโทรมลง

3. บริเวณชุมชนจระเข้สามพันเป็นศูนย์กลางสำคัญของพัฒนาการในบริเวณลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาฝั่งตะวันตกตั้งแต่แรกเริ่ม จนกระทั่งถึงพุทธศตวรรษที่ 12 ก็ค่อย ๆ ลดบทบาทลง เนื่องจากข้อจำกัดและการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นทั้งในด้านสภาพภูมิศาสตร์ ลักษณะและรูปแบบทางเศรษฐกิจ การเมือง การปกครองและสังคม จนกระทั่งในที่สุดเมืองที่เป็นศูนย์กลางสำคัญในลุ่มแม่น้ำจระเข้สามพันคือ เมืองอุทอง โบราณก็เสื่อมสลายไปในราวพุทธศตวรรษที่ 16-17

4. เมืองอุทอง โบราณและชุมชนลุ่มแม่น้ำจระเข้สามพัน เป็นแหล่งโบราณคดีและประวัติศาสตร์ ที่อุดมสมบูรณ์ด้วยหลักฐานที่จะเป็นประโยชน์ต่อการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นและช่วงหัวเลี้ยวหัวต่อของประวัติศาสตร์ไทยในระยะแรกได้ดียิ่งที่สุด แม้ว่าหลักฐานเหล่านั้นจะถูกขุดทำลายหรือถูกระบบการเกษตร - คมนาคมสมัยใหม่ทำลายไปมาก ก็ยังคุ้มค่าที่น่าจะมีการขุดสำรวจอย่างละเอียดถี่ถ้วนเป็นงานใหญ่ระดับชาติอีกครั้งหนึ่ง คณะผู้

วิจัยสันนิษฐานว่า ในระดับชั้นดินบางแห่งยังคงจะมีหลักฐานสำคัญหลงเหลือจากการถูกทำลายอยู่บ้าง ที่คาดหวังเช่นนี้เนื่องจากสำรวจพบว่า เกือบทุกตารางนิ้วของชุมชนลุ่มแม่น้ำจรเข้สามพันเป็นแหล่งโบราณคดีทั้งสิ้น

วิธีดำเนินการวิจัย

โครงการวิจัยประวัติศาสตร์ลุ่มแม่น้ำจรเข้สามพัน เป็นโครงการทำวิจัยแบบผสมผสาน (integrated research project) ในเชิงสหวิทยาการ (interdisciplinary approach) โดยใช้วิธีการทางประวัติศาสตร์ (historical method) ในการวิเคราะห์ความเหมือนำเสนอข้อมูลในแนวพรรณาวิเคราะห์ (analytical description) การวิจัยแบบผสมผสานนี้ประกอบด้วยการศึกษาจากสามแนวทาง คือ การวิจัยด้านประวัติศาสตร์ท้องถิ่น (local history research) การวิจัยด้านชาติวงศ์วรรณา (ethnological research) และการวิจัยด้านโบราณคดี (archaeological research)

ข้อมูลที่ใช้ในการวิจัยด้านประวัติศาสตร์ท้องถิ่นและชาติวงศ์วรรณานั้น อาศัยเอกสารประวัติศาสตร์ (historical documentary research) ทั้งขั้นต้น (primary source) และขั้นรอง (secondary source) ประกอบกับการเก็บข้อมูลจากการวิจัยสนาม (field research) ซึ่งดำเนินการโดยการสำรวจพื้นที่จริงเพื่อตรวจสอบลักษณะทางภูมิศาสตร์และสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ ตลอดจนการสัมภาษณ์ (interviewing) บุคคลและคณะบุคคล ตามประเภทข้อมูลที่ต้องการ เช่น เรื่องบอกเล่าจากความเชื่อถือ ตำนานที่เล่าต่อ ๆ กันมา ลักษณะของวัตถุและแหล่งวัตถุโบราณที่ขุดพบ เป็นต้น ซึ่งเป็นข้อมูลที่ไม่อาจค้นคว้าได้จากหลักฐานประเภทอื่น

ในการขุดค้นหาข้อมูลในทางโบราณคดีซึ่งดำเนินการโดย ดร.พรชัย สุจิตต์ ในฐานะหัวหน้าโครงการร่วม คณะผู้วิจัยเลือกหมู่บ้านนาลาว อำเภออุ้มทอง จังหวัดสุพรรณบุรี เป็นจุดสำคัญที่จะทำการขุดค้นทางโบราณคดีอย่างเป็นระบบ โดยจะเลือกจุดขุดตามลักษณะพื้นที่ที่เหมาะสม และจะเลือกขุดในแหล่งอื่นนอกหมู่บ้านแต่อยู่ในบริเวณลุ่มแม่น้ำจรเข้สามพัน เพื่อนำข้อมูลมาวิเคราะห์เปรียบเทียบ หมู่บ้านนาลาวดังกล่าวเป็นแหล่งชุมชนโบราณตั้งอยู่บนเนินสูงริมแม่น้ำจรเข้สามพัน ซึ่งเป็นลุ่มแม่น้ำเก่าแก่และเป็นเส้นทางคมนาคมสำคัญในสมัยโบราณ เป็นที่อยู่อาศัยและแหล่งชุมชนที่มีความต่อเนื่องตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ถึงสมัยประวัติศาสตร์ ดังนั้น ข้อมูลที่ได้จากแหล่งนี้ คาดว่าจะเป็นประโยชน์ต่อการศึกษาพัฒนาการของชุมชนริมฝั่งน้ำจรเข้สามพันในยุคสมัยต่าง ๆ โดยจะสามารถ

วิจัยสันนิษฐานว่า ในระดับชั้นดินบางแห่งยังคงจะมีหลักฐานสำคัญหลงเหลือจากการถูกทำลายอยู่บ้าง ที่คาดหวังเช่นนี้เนื่องจากสำรวจพบว่า เกือบทุกตารางนิ้วของชุมชนลุ่มแม่น้ำจรเข้สามพันเป็นแหล่งโบราณคดีทั้งสิ้น

วิธีดำเนินการวิจัย

โครงการวิจัยประวัติศาสตร์ลุ่มแม่น้ำจรเข้สามพัน เป็นโครงการทำวิจัยแบบผสมผสาน (integrated research project) ในเชิงสหวิทยาการ (interdisciplinary approach) โดยใช้วิธีการทางประวัติศาสตร์ (historical method) ในการวิเคราะห์ความเหมือนำเสนอข้อมูลในแนวพรรณาวิเคราะห์ (analytical description) การวิจัยแบบผสมผสานนี้ประกอบด้วยการศึกษาจากสามแนวทาง คือ การวิจัยด้านประวัติศาสตร์ท้องถิ่น (local history research) การวิจัยด้านชาติวงศ์วรรณา (ethnological research) และการวิจัยด้านโบราณคดี (archaeological research)

ข้อมูลที่ใช้ในการวิจัยด้านประวัติศาสตร์ท้องถิ่นและชาติวงศ์วรรณานั้น อาศัยเอกสารประวัติศาสตร์ (historical documentary research) ทั้งขั้นต้น (primary source) และขั้นรอง (secondary source) ประกอบกับการเก็บข้อมูลจากการวิจัยสนาม (field research) ซึ่งดำเนินการโดยการสำรวจพื้นที่จริงเพื่อตรวจสอบลักษณะทางภูมิศาสตร์และสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ ตลอดจนการสัมภาษณ์ (interviewing) บุคคลและคณะบุคคล ตามประเภทข้อมูลที่ต้องการ เช่น เรื่องบอกเล่าจากความเชื่อถือ ตำนานที่เล่าต่อ ๆ กันมา ลักษณะของวัตถุและแหล่งวัตถุโบราณที่ขุดพบ เป็นต้น ซึ่งเป็นข้อมูลที่ไม่อาจค้นคว้าได้จากหลักฐานประเภทอื่น

ในการขุดค้นหาข้อมูลในทางโบราณคดีซึ่งดำเนินการโดย ดร.พรชัย สุจิตต์ ในฐานะหัวหน้าโครงการร่วม คณะผู้วิจัยเลือกหมู่บ้านนาลาว อำเภออุทุมพร จังหวัดสุรินทร์ เป็นจุดสำคัญที่จะทำการขุดค้นทางโบราณคดีอย่างเป็นระบบ โดยจะเลือกจุดขุดตามลักษณะพื้นที่ที่เหมาะสม และจะเลือกขุดในแหล่งอื่นนอกหมู่บ้านแต่อยู่ในบริเวณลุ่มแม่น้ำจรเข้สามพัน เพื่อนำข้อมูลมาวิเคราะห์เปรียบเทียบ หมู่บ้านนาลาวดังกล่าวเป็นแหล่งชุมชนโบราณตั้งอยู่บนเนินสูงริมแม่น้ำจรเข้สามพัน ซึ่งเป็นลุ่มแม่น้ำเก่าแก่และเป็นเส้นทางคมนาคมสำคัญในสมัยโบราณ เป็นที่อยู่อาศัยและแหล่งชุมชนที่มีความต่อเนื่องตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ถึงสมัยประวัติศาสตร์ ดังนั้น ข้อมูลที่ได้จากแหล่งนี้ คาดว่าจะเป็นประโยชน์ต่อการศึกษาพัฒนาการของชุมชนริมฝั่งน้ำจรเข้สามพันในยุคสมัยต่าง ๆ โดยจะสามารถ

เปรียบเทียบข้อมูลที่ได้จากแหล่งอื่นนอกหมู่บ้านลาว ตลอดจนเปรียบเทียบกับข้อมูลที่ได้จากการสำรวจภาคสนาม จากการบอกเล่าและการสัมภาษณ์จากตำนานและเอกสารประวัติศาสตร์อื่น ๆ โดยวิธีการดังกล่าว คณะผู้วิจัยคาดหวังว่าจะสามารถสร้างภาพรวมของประวัติศาสตร์ลุ่มแม่น้ำจระเข้สามพันได้ชัดเจนขึ้น และเปิดเผยให้เห็นลักษณะเฉพาะของท้องถิ่น (local peculiarities) ในรูปของพัฒนาการต่าง ๆ ของชุมชนโบราณในลักษณะที่เป็นตัวของตัวเองเป็นสำคัญ

ความสำคัญหรือประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับจากการวิจัย

1. จะทำให้ทราบปัจจัยต่าง ๆ ที่มีอิทธิพลต่อพัฒนาการของชุมชนบริเวณลุ่มแม่น้ำจระเข้สามพัน
2. ข้อมูลที่ได้จะเป็นประโยชน์ต่อการศึกษาประวัติศาสตร์ชุมชนลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยามฝั่งตะวันตกและประวัติศาสตร์ไทยในยุคหัวเลี้ยวหัวต่อ (transitional period) ระหว่างยุคก่อนประวัติศาสตร์กับยุคประวัติศาสตร์ และระหว่างยุคประวัติศาสตร์ช่วงแรกกับสมัยก่อนการก่อตั้งกรุงสุโขทัยและกรุงศรีอยุธยา
3. เป็นการศึกษาในแนวประวัติศาสตร์ท้องถิ่น โดยใช้ข้อมูลในเชิงสหวิทยาการ (interdisciplinary) ซึ่งเน้นพัฒนาการของชุมชนบริเวณลุ่มแม่น้ำจระเข้สามพัน ซึ่งจะช่วยให้มีการศึกษาลักษณะชุมชนโบราณมากขึ้น และจะช่วยให้เข้าใจว่าประวัติศาสตร์ไทยนั้น ที่จริงมีพัฒนาการอันยาวนาน ในรูปของพัฒนาการในระดับท้องถิ่นในลักษณะของชุมชนและเมืองต่าง ๆ มาโดยตลอด
4. การศึกษาในแนวประวัติศาสตร์ท้องถิ่นดังกล่าว คาดหวังว่าจะช่วยสะท้อนพัฒนาการในระดับท้องถิ่น โดยเฉพาะอย่างยิ่งในระยะแรกของการพัฒนาการว่ามีขั้นตอนและความเจริญก้าวหน้าโดยต่อเนื่องอย่างไร ซึ่งจะช่วยให้เกิดความเข้าใจในแนวใหม่ว่า ประวัติศาสตร์เป็นเรื่องการพัฒนาการโดยต่อเนื่อง การศึกษาในทางประวัติศาสตร์ท้องถิ่นซึ่งเป็นสิ่งจำเป็นที่จะช่วยให้เกิดความเข้าใจประวัติศาสตร์ไทยสมัยแรก ๆ ในดินแดนประเทศไทยปัจจุบันได้โดยสมบูรณ์ขึ้น

เปรียบเทียบข้อมูลที่ได้จากแหล่งอื่นนอกหมู่บ้านลาว ตลอดจนเปรียบเทียบกับข้อมูลที่ได้จากการสำรวจภาคสนาม จากการบอกเล่าและการสัมภาษณ์จากตำนานและเอกสารประวัติศาสตร์อื่น ๆ โดยวิธีการดังกล่าว คณะผู้วิจัยคาดหวังว่าจะสามารถสร้างภาพรวมของประวัติศาสตร์ลุ่มแม่น้ำจระเข้สามพันได้ชัดเจนขึ้น และเปิดเผยให้เห็นลักษณะเฉพาะของท้องถิ่น (local peculiarities) ในรูปของพัฒนาการต่าง ๆ ของชุมชนโบราณในลักษณะที่เป็นตัวของตัวเองเป็นสำคัญ

ความสำคัญหรือประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับจากการวิจัย

1. จะทำให้ทราบปัจจัยต่าง ๆ ที่มีอิทธิพลต่อพัฒนาการของชุมชนบริเวณลุ่มแม่น้ำจระเข้สามพัน
2. ข้อมูลที่ได้จะเป็นประโยชน์ต่อการศึกษาประวัติศาสตร์ชุมชนลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยามฝั่งตะวันตกและประวัติศาสตร์ไทยในยุคหัวเลี้ยวหัวต่อ (transitional period) ระหว่างยุคก่อนประวัติศาสตร์กับยุคประวัติศาสตร์ และระหว่างยุคประวัติศาสตร์ช่วงแรกกับสมัยก่อนการก่อตั้งกรุงสุโขทัยและกรุงศรีอยุธยา
3. เป็นการศึกษาในแนวประวัติศาสตร์ท้องถิ่น โดยใช้ข้อมูลในเชิงสหวิทยาการ (interdisciplinary) ซึ่งเน้นพัฒนาการของชุมชนบริเวณลุ่มแม่น้ำจระเข้สามพัน ซึ่งจะช่วยให้มีการศึกษาลักษณะชุมชนโบราณมากขึ้น และจะช่วยให้เข้าใจว่าประวัติศาสตร์ไทยนั้น ที่จริงมีพัฒนาการอันยาวนาน ในรูปของพัฒนาการในระดับท้องถิ่นในลักษณะของชุมชนและเมืองต่าง ๆ มาโดยตลอด
4. การศึกษาในแนวประวัติศาสตร์ท้องถิ่นดังกล่าว คาดหวังว่าจะช่วยสะท้อนพัฒนาการในระดับท้องถิ่น โดยเฉพาะอย่างยิ่งในระยะแรกของการพัฒนาการว่ามีขั้นตอนและความเจริญก้าวหน้าโดยต่อเนื่องอย่างไร ซึ่งจะช่วยให้เกิดความเข้าใจในแนวใหม่ว่า ประวัติศาสตร์เป็นเรื่องการพัฒนาการโดยต่อเนื่อง การศึกษาในทางประวัติศาสตร์ท้องถิ่นซึ่งเป็นสิ่งจำเป็นที่จะช่วยให้เกิดความเข้าใจประวัติศาสตร์ไทยสมัยแรก ๆ ในดินแดนประเทศไทยปัจจุบันได้โดยสมบูรณ์ขึ้น

ปัญหาและอุปสรรคในการวิจัย

ในระยะแรกของการดำเนินการวิจัย คณะผู้วิจัยกำหนดเป้าหมายที่จะให้ทีมงานโบราณคดี เริ่มทำการขุดค้นบริเวณบ้านนาลาว อำเภออุ้มทอง จังหวัดสุพรรณบุรี ในเดือนตุลาคม พ.ศ. 2525 แต่ประสบปัญหาในด้านเงินทุนการวิจัย ที่เดิมจะได้รับการสนับสนุนเฉพาะโครงการทางโบราณคดีจากมูลนิธิวิภาวดีรังสิต เนื่องจากมีการเปลี่ยนแปลงนโยบายของมูลนิธิ จึงต้องเลื่อนกำหนดการออกไป จนในที่สุดได้รับการสนับสนุนจากธนาคารนครหลวงไทย จำกัดในปลายปี พ.ศ. 2527 ทีมงานโบราณคดีทำการขุดค้นทางโบราณคดีและเสนอรายงานเสร็จสมบูรณ์ในเดือนเมษายน พ.ศ. 2529

แม้ว่าการขุดค้นทางโบราณคดีในระยะแรกต้องเลื่อนกำหนดออกไป คณะผู้วิจัยได้ดำเนินการทางด้านประวัติศาสตร์ท้องถิ่นและชาติวงศ์วรรณาตามกำหนด การเก็บข้อมูลและการเขียนรายงานทางด้านชาติวงศ์วรรณา ซึ่งมี ผศ. ชัญญู วงษ์วิภาค เป็นหัวหน้าโครงการแล้วเสร็จตามกำหนด ในขณะที่การเก็บข้อมูลทั้งภาคสนามและภาคเอกสารเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ท้องถิ่น ก็ได้เริ่มดำเนินการใน พ.ศ. 2526 มาเป็นลำดับ แต่ใน พ.ศ. 2527 ก็ประสบปัญหาและอุปสรรคหลายประการ ประการแรก เป็นปัญหาทางวิชาการ กล่าวคือ เมื่อโครงการร่วมทางด้านโบราณคดีประสบปัญหาในด้านเงินทุนสนับสนุนโครงการประวัติศาสตร์ท้องถิ่น ซึ่งต้องอาศัยข้อมูลทางโบราณคดีประกอบการตีความ จึงต้องล่าช้าออกไป ประการที่สองก็คือ คณะผู้วิจัยซึ่งประกอบด้วยอาจารย์จากหลายสถาบันประสบปัญหาจากการที่อาจารย์บางท่านลาไปศึกษาต่อต่างประเทศ บางท่านลาออกจากราชการ บางท่านมีการะงานสอนและขอถอนตัวจากโครงการ บางท่านต้องรับผิดชอบงานบริหาร โดยเฉพาะอย่างยิ่ง หัวหน้าโครงการได้รับการแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งบริหารระหว่าง พ.ศ. 2526-2528 ทำให้โครงการวิจัยทางด้านประวัติศาสตร์ท้องถิ่น เกือบจะชะงักงันลงในช่วงระหว่าง พ.ศ. 2527-2528 การดำเนินงานได้เริ่มต้นอีกครั้งหนึ่งในปลายปี พ.ศ. 2529 โครงการวิจัยลุ่มแม่น้ำจรเข้สามพันจึงดำเนินการต่อไปจนเสร็จสมบูรณ์ในที่สุด

สรุปการศึกษาวิจัยเกี่ยวกับเมืองอุ้มทอง โบราณและชุมชนลุ่มแม่น้ำจรเข้สามพัน

สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้าทรงเป็นบุคคลแรก ที่ทำให้เมืองอุ้มทองโบราณเป็นที่รู้จักแก่วงการประวัติศาสตร์ เนื่องจากเมื่อพระองค์เสด็จตรวจราชการที่เมืองสุพรรณบุรีครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. 2435 พระองค์ได้ยืมชาวบ้านเรียกชื่อสถานที่ทั้งหลายในจังหวัดสุพรรณบุรีที่สัมพันธ์กับชื่อหัวเมือง เช่น หัวหัวเมือง เป็นต้น พระองค์ทรงสน

ปัญหาและอุปสรรคในการวิจัย

ในระยะแรกของการดำเนินการวิจัย คณะผู้วิจัยกำหนดเป้าหมายที่จะให้ทีมงานโบราณคดี เริ่มทำการขุดค้นบริเวณบ้านนาลาว อำเภออุ้มทอง จังหวัดสุพรรณบุรี ในเดือนตุลาคม พ.ศ. 2525 แต่ประสบปัญหาในด้านเงินทุนการวิจัย ที่เดิมจะได้รับการสนับสนุนเฉพาะโครงการทางโบราณคดีจากมูลนิธิวิภาวดีรังสิต เนื่องจากมีการเปลี่ยนแปลงนโยบายของมูลนิธิ จึงต้องเลื่อนกำหนดการออกไป จนในที่สุดได้รับการสนับสนุนจากธนาคารนครหลวงไทย จำกัดในปลายปี พ.ศ. 2527 ทีมงานโบราณคดีทำการขุดค้นทางโบราณคดีและเสนอรายงานเสร็จสมบูรณ์ในเดือนเมษายน พ.ศ. 2529

แม้ว่าการขุดค้นทางโบราณคดีในระยะแรกต้องเลื่อนกำหนดออกไป คณะผู้วิจัยได้ดำเนินการทางด้านประวัติศาสตร์ท้องถิ่นและชาติวงศ์วรรณาตามกำหนด การเก็บข้อมูลและการเขียนรายงานทางด้านชาติวงศ์วรรณา ซึ่งมี ผศ. ชัญญู วงษ์วิภาค เป็นหัวหน้าโครงการแล้วเสร็จตามกำหนด ในขณะที่การเก็บข้อมูลทั้งภาคสนามและภาคเอกสารเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ท้องถิ่น ก็ได้เริ่มดำเนินการใน พ.ศ. 2526 มาเป็นลำดับ แต่ใน พ.ศ. 2527 ก็ประสบปัญหาและอุปสรรคหลายประการ ประการแรก เป็นปัญหาทางวิชาการ กล่าวคือ เมื่อโครงการร่วมทางด้านโบราณคดีประสบปัญหาในด้านเงินทุนสนับสนุนโครงการประวัติศาสตร์ท้องถิ่น ซึ่งต้องอาศัยข้อมูลทางโบราณคดีประกอบการตีความ จึงต้องล่าช้าออกไป ประการที่สองก็คือ คณะผู้วิจัยซึ่งประกอบด้วยอาจารย์จากหลายสถาบันประสบปัญหาจากการที่อาจารย์บางท่านลาไปศึกษาต่อต่างประเทศ บางท่านลาออกจากราชการ บางท่านมีการะงานสอนและขอถอนตัวจากโครงการ บางท่านต้องรับผิดชอบงานบริหาร โดยเฉพาะอย่างยิ่ง หัวหน้าโครงการได้รับการแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งบริหารระหว่าง พ.ศ. 2526-2528 ทำให้โครงการวิจัยทางด้านประวัติศาสตร์ท้องถิ่น เกือบจะชะงักงันลงในช่วงระหว่าง พ.ศ. 2527-2528 การดำเนินงานได้เริ่มต้นอีกครั้งหนึ่งในปลายปี พ.ศ. 2529 โครงการวิจัยลุ่มแม่น้ำจรเข้สามพันจึงดำเนินการต่อไปจนเสร็จสมบูรณ์ในที่สุด

สรุปการศึกษาวิจัยเกี่ยวกับเมืองอุ้มทอง โบราณและชุมชนลุ่มแม่น้ำจรเข้สามพัน

สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงสถาปนาภาพเป็นบุคคลแรก ที่ทำให้เมืองอุ้มทองโบราณเป็นที่รู้จักแก่วงการประวัติศาสตร์ เนื่องจากเมื่อพระองค์เสด็จตรวจราชการที่เมืองสุพรรณบุรีครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. 2435 พระองค์ได้ยืมชาวบ้านเรียกชื่อสถานที่ทั้งหลายในจังหวัดสุพรรณบุรีที่สัมพันธ์กับชื่อหัวเมือง เช่น หัวหัวเมือง เป็นต้น พระองค์ทรงสน

พระทัยมาก และชาวบ้านยังเล่าถึงเรื่องเมืองโบราณในเขตบ้านจรเข้สามพัน ในปี พ.ศ. 2446 เมื่อมีโอกาสเสด็จตรวจราชการอำเภอสองพี่น้องอีกครั้ง จึงทรงถือโอกาสเสด็จเมืองโบราณแห่งนี้ ได้ทรงพบซากกำแพงเมือง ฐานคันทิน และเป็นดินมากมาย อีกทั้งยังพบพระพุทธรูปศิลปะทวารวดีเหมือนที่พบที่นครปฐม และเงินเหรียญตราสังข์ จึงทรงสันนิษฐานว่า บริเวณแถบนี้เป็นเมืองขนาดใหญ่มาก่อน และเมื่อประกอบกับคำบอกเล่าเกี่ยวกับเมืองนี้ และข้อความที่ปรากฏในศิลาจารึกหลัก 1 ของสุโขทัย ในชื่อ "สุพรรณภาว" จึงทำให้พระองค์สรุปว่า เมืองนี้คือเมืองเดิมของพระเจ้าอู่ทอง ก่อนที่จะเสด็จมาสร้างกรุงศรีอยุธยาใน พ.ศ. 1893 นับแต่นั้นมาจนถึงปัจจุบัน เมืองนี้จึงรู้จักกันว่า "เมืองอู่ทอง"

ในช่วงเวลาที่สมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพทรงมีข้อสันนิษฐานเกี่ยวกับเมืองอู่ทองนั้น บรรดานักวิชาการส่วนใหญ่ซึ่งเป็นชาวต่างประเทศ กำลังมุ่งศึกษาประวัติศาสตร์ของดินแดนเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ รวมทั้งดินแดนประเทศไทย โดยอาศัยหลักฐานเอกสารจีน จากบันทึกของหลวงจีนยวนจาง (พระถังซำจั๋ง) ในราวพุทธศตวรรษที่ 12 ระบุว่า มีเมืองชื่อ "โตะโลโปตี" (T'o-lo-po-ti) อยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงของอีสานปุระและทางทิศตะวันออกเฉียงของศรีเกษตร พอล เปลลิโด้ (Paul Pelliot) นักวิชาการชาวฝรั่งเศสก็ได้เสนอความคิดเห็นไว้ว่า คำว่า "โตะโลโปตี" น่าจะตรงกับคำว่าทวารวดี และควรจะอยู่ในตอนใต้ของลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา (*กรมศิลปากร 2509 : 3*) ต่อมาเปลลิโด้มีความเห็นสอดคล้องกับ ลูซ (Luce) โดยศึกษาจากหลักฐานจีนซึ่งระบุถึงแคว้นจินหลิน (Chin-lin) จากตำแหน่งที่ตั้งที่ระบุไว้ในหลักฐานจีนทำให้เปลลิโด้และลูซสรุปว่า จินหลินตั้งอยู่แถวเกาะตะมาะ (*Pelliot 1904; Luce 1925 : 153-4*)

สมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพทรงร่วมกับยอร์ช เชเคิล นักวิชาการผู้เชี่ยวชาญการอ่านจารึกจากประเทศฝรั่งเศส ศึกษาค้นคว้าหลักฐานทางโบราณคดีที่พบในประเทศไทยตั้งแต่ราชบุรีขึ้นไปจนกระทั่งถึงลพบุรี ได้ตีความสรุปว่า หลักฐานโบราณคดีส่วนใหญ่ในบริเวณนี้เป็นศิลปะทวารวดีอันเป็นศิลปะเบื้องต้นในพุทธศาสนา ดังนั้น ดินแดนตั้งแต่ราชบุรีจนกระทั่งถึงลพบุรี น่าจะเป็นที่ตั้งของอาณาจักรทวารวดี สำหรับ ยอร์ช เชเคิล สนใจศึกษาเรื่องนี้มาก ได้ทำการค้นคว้าต่อมา และในปี พ.ศ. 2471 ก็ได้สรุปว่าเมืองหลวงของอาณาจักรทวารวดีคือ อู่ทอง (*กรมศิลปากร 2509: 4*) จบจนปี พ.ศ. 2506 เชเคิลสามารถอ่านจารึกบนเหรียญเงิน 2 เหรียญ ที่ขุดพบที่นครปฐมก่อนหน้านั้นประมาณ 20 ปีมาแล้ว และได้สรุปยืนยันอีกครั้งว่า ทฤษฎีเกี่ยวกับอาณาจักรทวารวดีซึ่งมีเมืองหลวงที่อู่ทองนั้นถูกต้อง

ปีแอร์ ดูปองต์ (Pierre Dupont) ได้ทำการค้นคว้าต่อมา ผลการค้นคว้า ย้ำถึงความสำคัญ ลักษณะพิเศษ และความเจริญรุ่งเรืองของศิลปะทวารวดี สำหรับดูปองต์ มีความเห็นว่า ศิลปะทวารวดีได้รับอิทธิพลอินเดียจากฟูนัน ซึ่งเชื่อว่าอยู่ที่เมืองออกแก้ว (Oc-Eo) ในเวียดนามปัจจุบัน แทนที่จะผ่านพม่า เนื่องจากไม่พบพระพุทธรูปแบบอมราวดี เช่นที่อุโมงในพม่าเลย และจากหลักฐานเครื่องปั้นดินเผาแสดงว่า ชาวอินเดียเดินทางไป ออกแก้วโดยตรง และพระพุทธรูปแบบอมราวดีก็ถูกนำไปขึ้นหินผ่านเมืองออกแก้ว (Wales 1969 : 8)

ต่อมาใน พ.ศ. 2506- 2509 กรมศิลปากรได้ทำการขุดค้นบริเวณเมืองอุโมง การขุดค้นครั้งนี้มีนักวิชาการชาวฝรั่งเศส คือ ช็อง บัวเชอเลียร์เป็นผู้เชี่ยวชาญที่ปรึกษา ประจำโครงการ ร่วมกับนักวิชาการไทย เช่น นายมานิต วัลลิโภดม เป็นต้น

บัวเชอเลียร์ได้สรุปว่า อุโมงมีความสำคัญตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์มาจนถึงพุทธศตวรรษที่ 17-18 เนื่องจากพบเครื่องมือเครื่องใช้สมัยก่อนประวัติศาสตร์ยุคหินใหม่อายุประมาณ 3800-3500 ปี เช่น ขวานหินแบบปลายมน ขวานหินลักษณะด้านข้างเป็นสันหน้าตัด และขวานหินแบบมีบัว ต่อมาพบศิลปะสมัยอมราวดี เช่น พบพระพุทธรูป ครองจีวรแบบอมราวดี พระพุทธรูปนาคปรกแบบอมราวดี แผ่นภาพดินเผาสลักปูนเป็นรูป กิณีรสวมศิราภรณ์แบบอินเดีย พบตะเกียงแบบโรมัน และตะเกียงแบบอานธระในศิลปะอมราวดี แสดงให้เห็นว่าอุโมงมีการติดต่อกับอารยธรรมจากอินเดียแล้ว นอกจากนั้น ยังพบพระพุทธรูปและศิลปกรรมสมัยทวารวดีจำนวนมากมาย โดยเฉพาะการขุดค้นที่ เจดีย์หมายเลข 11 ที่เชิงเขาคำเทียม พบพระพุทธรูปสำริด 4 องค์แบบศิลปะทวารวดี พบศิลปกรรมจักรรูปกว้างหมอบ เป็นต้น ในเจดีย์หมายเลข 13 พบพระพุทธรูปสำริด 5 องค์ ปางประหามเฒ่ากัณฐะ และอีก 3 องค์เป็นปางโปรดสัตว์ และยังพบเจดีย์ทรง 8 เหลี่ยม อันเป็นลักษณะของสถาปัตยกรรมแบบทวารวดีอีกด้วย ในอุโมงยังพบศิลปวัตถุแบบ ศรีวิชัยบ้างเล็กน้อย หลังจากนั้น ไม่พบศิลปกรรมในสมัยหลัง ๆ ต่อมา โดยเฉพาะไม่พบศิลปกรรมอิทธิพลเขมร และศิลปกรรมแบบอุโมงในบริเวณเมืองอุโมงโบราณเลย บัวเชอเลียร์จึงสันนิษฐานว่า เมืองอุโมงโบราณนั้น เป็นเมืองที่เคยมีพัฒนาการทางประวัติศาสตร์มาตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์และในสมัยฟูนันอาจจะมิใช่เป็นเมืองหลวงของ ฟูนัน ในสมัยทวารวดี อุโมงเป็นเมืองเอกของอาณาจักรทวารวดี หลังจากพุทธศตวรรษที่ 17-18 ไปแล้ว เมืองอุโมงไม่มีความสำคัญในฐานะเมืองสำคัญ หรืออาจถูกทิ้งร้าง เนื่องจากภัยธรรมชาติหรือเหตุอื่น (กรมศิลปากร 2509 : 7-8) อย่างไรก็ตาม อุโมง มิได้ถูกทอดทิ้งโดยเด็ดขาด ยังคงเป็นชุมชนที่มีผู้คนอาศัยอยู่ตลอดมา ดังปรากฏจากการ ขุดแต่งเจดีย์หมายเลข 1 พบว่า เป็นสมัยทวารวดีและได้รับการซ่อมแซมในสมัยอยุธยา

(กรมศิลปากร 2509 : 9)

การขุดค้นเมืองอู่ทองโบราณของกรมศิลปากร และให้ข้อสรุปเกี่ยวกับเมืองนี้ จึงทำให้ความเชื่อที่ว่า เมืองนี้เป็นเมืองที่ประทับของพระเจ้าอู่ทองก่อนการสถาปนากรุงศรีอยุธยา ใน พ.ศ.1893 นั้นสิ้นสุดลง แต่นักประวัติศาสตร์ก็ยังคงศึกษาเรื่องเมืองเดิมของพระเจ้าอู่ทองกันต่อไป สำหรับบิวเซอเลียเยร์มีความเห็นว่า เมืองอู่ทองโบราณอาจเคยเป็นที่อยู่ของเชื้อสายพระเจ้าอู่ทองมาก่อน ต่อจากนั้นย้ายเมืองไปอยู่บริเวณไรรอด ซึ่งอยู่ห่างจากเมืองอู่ทองไปทางตะวันออกเฉียงใต้ 25 กิโลเมตร เนื่องจากบริเวณนี้พบโบราณวัตถุสมัยลพบุรี มาจนกระทั่งถึงอยุธยาตอนต้น สำหรับบิวเซอเลียเยร์แล้ว อู่ทองมีความสำคัญมาก ได้สันนิษฐานไว้ว่า อาจเป็นเมืองหลวงของชุมชนก็ได้ เนื่องจากพบศิลปวัตถุชุมชน โดยเฉพาะลูกปัดจำนวนมากที่อู่ทอง และเห็นว่าอู่ทองเป็นศูนย์กลางทางผ่านของวัฒนธรรมอินเดียไปยังเมืองออกแก้ว (Wales 1969 : 9)

ในระหว่างปี พ.ศ.2508 - 2509 วัตสัน (W. Watson) และลูฟส์ (H.H.E. Loofs) ได้ร่วมกันขุดหลุมทดสอบที่ท่าม่วง เขตเมืองเก่าอู่ทอง ห่างจากหลุมของเวลล์ ซึ่งขุดภายหลังในปี พ.ศ.2512 ประมาณ 1 กิโลเมตร พบของสมัยชุมชนมากทั้งบนผิวดินและในระดับความลึกระดับต่าง ๆ มีทั้งเครื่องปั้นดินเผา มีลวดลายคล้ายที่ออกแก้ว และพบวัตถุอื่น ๆ เช่น โม่ ลูกกลิ้ง ในความลึก 2.10 เมตร และที่สำคัญในความลึกที่ 2.20 เมตร พบเครื่องมือเหล็กซึ่งพบน้อยมากที่ออกแก้ว จากการขุดหลุมทดสอบและการศึกษาหลักฐานอื่น ๆ ทั้งสองได้สรุปว่า บริเวณอู่ทองมีความต่อเนื่องทางวัฒนธรรมตั้งแต่สมัยชุมชนไปจนถึงสมัยทวารวดี ซึ่งไม่พบในลุ่มแม่น้ำโขงตอนล่างบริเวณเมืองออกแก้ว ก่อนการขยายตัวของวัฒนธรรมชุมชน วัฒนธรรมในปลายสมัยหินใหม่ และยุคโลหะมีอยู่แล้วในบริเวณลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา การเข้ามาของวัฒนธรรมชุมชนมิได้เปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมในเขตนี้นัก ดังนั้น จึงมีการพบหลักฐานบางชิ้นที่ท่าม่วงคล้ายคลึงกับที่จินเสน ที่ออกแก้ว และเบคธาน (Beikthano) ในพม่า สำหรับลูฟส์ตั้งเป็นข้อสมมุติฐาน เรียกวัฒนธรรมนี้ว่า Early Mon หรือ Proto-Mon ซึ่งคลุมจากพม่าตอนล่างมาถึงไทย และตอนใต้ของอินโดจีน (Smith 1979 : 350)

ในช่วงระหว่างปี พ.ศ.2511-2512 บรอนสัน (Bennet Bronson) และเดลส์ (G.F.Dales) ได้ทำการขุดค้นที่จินเสน เปรียบเทียบกับการขุดค้นของวัตสัน และลูฟส์ที่ท่าม่วง อู่ทอง ผลการเปรียบเทียบ บรอนสันไม่ค่อยเห็นด้วยกับบิวเซอเลียเยร์ที่ให้ อู่ทองเป็นเมืองหลวงของชุมชน โดยมีความเห็นว่าอู่ทองมีขนาดเล็กกว่าเมืองออกแก้ว และหลักฐานทางโบราณคดีที่พบที่อู่ทองมีอายุใหม่กว่าที่พบที่ชุมชน อู่ทองมีหลักฐานสมัยทวารวดี

มากกว่า หลักฐานที่มีอายุสมัยเดียวกับออกแก้วมีน้อยมาก ต่างกับที่จีน เสนอซึ่งพบความคล้ายคลึงทางวัฒนธรรมกับออกแก้วมากกว่า ดังนั้น บรอนสันจึงเสนอว่า เมืองหลวงของฟู้นอยู่ ที่อื่นมากกว่าที่จะอยู่ในภาคกลางของไทย (Smith 1979 :322) ซึ่งบรอนสันเชื่อว่าการที่ฟู้นมีอิทธิพลต่อภาคกลางของไไทยนั้น อาจจะติดต่อกันในรูปของความสัมพันธ์ทางการค้าก็ได้

ควอริช เวลส์ นักโบราณคดีชาวอังกฤษ เป็นอีกท่านหนึ่งที่ทำให้ความสนใจศึกษาเรื่องเมืองอู่ทอง เวลส์เดินทางไปที่อู่ทองในปี พ.ศ.2478 และขุดหลุมทดสอบบริเวณโคกดินใหญ่แห่งหนึ่ง (เจดีย์หมายเลข 3) พร้อมทั้งเสนอความเห็นว่าการขุดหลุมทดสอบอย่างจริงจังในเมืองอู่ทอง ซึ่งกว่ากรมศิลปากรจะทำการขุดก็ประมาณพ.ศ. 2506 แล้ว หลุมทดสอบของเวลส์ที่ขุดครั้งนั้นอาจไม่พบหลักฐานสมัยเก่า แต่อาจมีความสำคัญต่อประวัติศาสตร์อู่ทองสมัยหลัง ดังนั้นเวลส์จึงไม่ได้เอ่ยถึงรายงานการขุดค้นครั้งนั้น เวลส์ได้ทำการขุดหลุมทดสอบอีกครั้งหนึ่งใน พ.ศ.2512 ในเขตบ้านท่าม่วง ซึ่งเป็นเขตเมืองเก่าเป็นหลุมยาว 18 ฟุต ได้พบเศษเครื่องปั้นดินเผาสีเนื้อมากมาย เปลือกหอยกระดูก ในชั้นดินสีประมาณ 4 ฟุตเศษ ๆ ในชั้นดินก้นหลุมระดับ 7 ฟุต พบเศษเครื่องปั้นดินเผาทาสีแดง มีลวดลาย 3 แนวคล้ายของฟู้น เวลส์คิดว่าเป็นของฟู้น (Wales 1969 : 7) ซึ่งสอดคล้องกับความเห็นของวัตสัน ซึ่งขุดค้นบริเวณท่าม่วง ห่างจากหลุมของเวลส์ประมาณ 1 กิโลเมตร ในช่วงปี พ.ศ.2508-2509 (Wales 1967 :237 - 262)

การขุดค้นของเวลส์ ประกอบการศึกษาผลงานการขุดค้นที่ผ่านมาและเอกสารประวัติศาสตร์ เวลส์เสนอความเห็นที่อู่ทองเป็นศูนย์กลางของทวารวดี ทวารวดีเกิดขึ้นในราวพุทธศตวรรษที่ 11 หลังการแตกแยกของฟู้น และมีอำนาจต่อมาอีกเกือบ 5 ศตวรรษ เมืองในแคว้นทวารวดีไม่เพียงแต่เกิดขึ้นมากมายในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาตอนล่าง แต่ขยายไปที่ราบปราจีนบุรี และลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาตอนกลาง และทางเหนือขึ้นไปถึงลำพูนทางตะวันออกเฉียงเหนือ อิทธิพลของทวารวดีขยายไปถึงที่ราบสูงโคราช ผ่านเมืองเสมา ซึ่งเป็นเมืองชุมเส้นทางผ่านเข้าไปยังภาคตะวันออกเฉียงเหนือ (Wales 1969 : 116-117) การตีความของเวลส์นั้นได้รับการเห็นพ้องจากนักวิชาการอื่น ๆ มากมาย เช่น พอล ฮิวทลีย์ (Paul Wheatley 1983 :215)

ตามความเห็นของเวลส์ ลักษณะผังเมืองอู่ทองเป็นแบบไม่สม่ำเสมอแสดงให้เห็นถึงความเก่าแก่ และร่องรอยของการขยายตัวเมืองจนยาว 1,850 เมตร จากเหนือจดใต้ และกว้าง 920 เมตร เวลส์สันนิษฐานว่า จีนหลินในหลักฐานจีนที่ว่าห่างจากเมือง

พุ่งขึ้นไปทางทิศตะวันตก 2,000 ลีนั้น คือเมืองอู่ทอง ซึ่งตอนแรกเป็นเมืองเล็ก ๆ อยู่ทางทิศเหนือ (บริเวณหน้าโรงเรียนอู่ทอง) ต่อมาเมืองจึงขยายออกไปและมีการวางผังตามแบบทวารวดี การพบเหรียญเงินมีตราพระอาทิตย์ซึ่งเป็นสมัยทวารวดีรุ่นแรก และการพบจารึกแผ่นทองแดงที่ระบุชื่อกษัตริย์ซึ่งอาจเป็นของอู่ทอง ตลอดจนการพบพระธรรมจักรที่เจดีย์หมายเลข 11 ล้วนแต่เป็นหลักฐานยืนยันถึงความสำคัญของอู่ทองในฐานะเมืองหลวงเมืองแรกของทวารวดี (Wales 1969 :20)

นอกจากนั้น เวลส์ยังแย้งทฤษฎีที่เชื่อกันว่า บริเวณลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาตอนใต้เคยอยู่ใต้อำนาจพูนัน และเมื่อพูนันเสื่อม จึงเกิดทวารวดีซึ่งรับอิทธิพลทางวัฒนธรรมจากพูนัน สำหรับเวลส์แล้ว เชื่อว่า จินหลินอยู่ในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาตอนใต้ และเป็นอิสระก่อนที่จะตกอยู่ใต้อิทธิพลของพูนันในภายหลัง¹ และจินหลินให้มรดกทางวัฒนธรรมต่อทวารวดี (Smith 1979:17) การศึกษาค้นคว้าของเวลส์ได้สรุปประเด็นที่อยากจะให้นักวิชาการช่วยกันพิสูจน์ประเด็นสำคัญ ๆ ดังต่อไปนี้ ประการแรก จินหลินในระยะแรกมิได้เกี่ยวข้องกับพูนัน ประการที่สอง อู่ทองมิได้ร้างไปในพุทธศตวรรษที่ 16-17 ประการสุดท้าย ได้มีการเคลื่อนย้ายของประชากรในสมัยทวารวดีจากภาคกลางไปสู่ที่ราบสูงโคราช ดังปรากฏหลักฐานความคล้ายคลึงกันของเศษเครื่องปั้นดินเผา (Wales 1969 :116)

มานิต วัลลิโภคม เป็นนักวิชาการอีกท่านหนึ่งที่ทำให้ความสนใจศึกษาค้นคว้าเรื่องเมืองอู่ทอง โบราณ จากการสำรวจและร่วมขุดค้นกับกรมศิลปากร และการศึกษาจากแหล่งหลักฐานประวัติศาสตร์อื่น ๆ ท่านได้สรุปให้เห็นว่า เมืองอู่ทองโบราณร้างไปก่อน พ.ศ. 1700 โดยดูจากโบราณวัตถุและสภาพภูมิศาสตร์ กล่าวคือ แม่น้ำจรเข้สามพันต้นเขินลงเนื่องจากแม่น้ำท่าจีนเปลี่ยนเส้นทางเดิม ในทางโบราณวัตถุพบว่า ตลอดสองฟากลำน้ำเก่าจะพบลูกปัด และโบราณวัตถุมากมายที่มีอายุสมัยทวารวดี วัตถุที่พบที่อู่ทองนั้นเก่ากว่าที่พบที่นครปฐม ศิลปวัตถุที่เก่ากว่าคือ ศิลปอมราวดี ราว ๆ พ.ศ. 600-700 นอกจากนี้ มานิตยังมีความเห็นว่า จินหลินนั้นคือที่เดียวกับอู่ทอง และที่หลักฐานอื่นเทียบ เรียกว่า สุวรรณภูมิ ก็คือ อู่ทองนั่นเอง บริเวณหมู่บ้านเก่าของอู่ทองก็คือ บริเวณท่าม่วงริมลำน้ำจรเข้สามพัน ซึ่งพบเครื่องมือหินมาก สำหรับตัวเมืองอู่ทองโบราณเป็นสมัยทวารวดี แม้ต่อมา ศูนย์กลางทวารวดีย้ายไปอยู่นครปฐมแล้ว บริเวณอู่ทองยังคงมีความสำคัญสำหรับการติดต่อตามเส้นทางบก โดยผ่านถนนหัวอู่ทอง (มานิต 2518 : 51-60) เรื่อยมาจน

¹ ความเห็นดังกล่าวของ ดร. เวลส์ คงจะได้รับอิทธิพลจากแนวความคิดของ ดร. วัตสัน ซึ่งเสนอว่า จินหลินในระยะแรกเป็นอิสระ เพราะไม่พบเศษเครื่องปั้นดินเผาที่มีลวดลายเป็นคลื่นหรือซิกแซกไปมา เช่นที่ออกแก้ว (Watson 1967 :237-262)

ถึงสมัยหลัง

ศรีศักร วัลลิโภดม ก็ได้ชี้ให้เห็นว่า อุ้ทองเป็นชุมชนที่มีพัฒนาการมาจากชุมชนสมัยก่อนประวัติศาสตร์ เป็นสังคมบ้านเมืองอย่างแท้จริงในสมัยประวัติศาสตร์ อุ้ทองตั้งอยู่ในตำแหน่งที่สามารถติดต่อกับชุมชนภายในทั้งทิศใต้ ทิศตะวันตก ทิศตะวันออก และทิศเหนือ นอกจากนั้น ยังสามารถติดต่อกับชายฝั่งต่างประเทศทั้งโดยเส้นทางทางบกและเส้นทางทางเรือ ได้พบศิลปวัตถุในอุ้ทองแบบอมราวดี ลูกปัด ทองตรา เหรียญเงินและตุ้มหูที่นับเนื่องสมัยเดียวกับเมืองออกแก้ว ฉะนั้น ศรีศักรจึงสรุปเช่นเดียวกับบัวเชดลิเยร์ว่า อุ้ทองเป็นเมืองที่มีความสำคัญมาก่อนนครชัยศรี แต่อุ้ทองเริ่มเสื่อมลงราวพุทธศตวรรษที่ 12 และกลายเป็นเมืองรองของนครชัยศรี (ซึ่งเกิดประมาณพุทธศตวรรษที่ 11) (ศรีศักร 2525 (2) : 12-13)

ศรีศักรยังตีความหมายคำว่า "ทวารวดี" ซึ่งนักวิชาการได้เถียงกันอย่างคลุมเครือออกเป็น 3 ความหมายคือ (ศรีศักร 2525(2) : 17)

1. ในฐานะที่เป็นรัฐที่มีการปกครอง และมีอาณาเขตอย่างเด่นชัด ซึ่งก็ยังไม่สามารถกำหนดได้แน่นอนว่าขอบเขตของทวารวดีอยู่ที่ใด
2. เป็นชื่อของสมัยหรือช่วงเวลา ซึ่งนักวิชาการส่วนใหญ่กำหนดให้พุทธศตวรรษที่ 12-17 เป็นสมัยทวารวดี เนื่องจากเป็นช่วงเวลาที่มีรูปแบบศิลปกรรมคล้ายคลึงกัน
3. เป็นรูปแบบศิลปกรรม ศิลปกรรมแบบทวารวดี แสดงออกให้เห็นถึงกลุ่มชน ซึ่งอาจต่างเผ่าพันธุ์ ต่างท้องถิ่น ที่มีความสัมพันธ์กันในการนับถือพุทธศาสนา และอาจมีการติดต่อกันทางเศรษฐกิจ สังคม และการเมือง จึงทำให้เกิดการสร้างสรรคศิลปกรรมในทางพุทธศาสนาร่วมรูปแบบเดียวกัน

การตีความคำว่า "ทวารวดี" ของศรีศักร ทำให้ภาพการศึกษาประวัติศาสตร์ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 12-17 ชัดเจนขึ้น ในแง่ของการยอมรับว่า มีเมืองต่าง ๆ เกิดขึ้นทั้งในดินแดนประเทศไทยและเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เมืองเหล่านี้มีรูปแบบศิลปกรรมในทางศาสนาร่วมกัน ดังที่รู้จักกันว่า ศิลปะทวารวดี โดยไม่จำเป็นว่า เมืองเหล่านั้นจะต้องรวมกันเป็นอันหนึ่งอันเดียว และมีเมืองศูนย์กลางอำนาจหรือที่เรียกว่าเมืองหลวง กรอบการตีความเกี่ยวกับทวารวดีของศรีศักรนั้น อิศา สาระยา ได้อธิบายเพิ่มเติมและขยาย

ความเป็นภาพประวัติศาสตร์ที่ชัดเจนยิ่งขึ้นในงานการศึกษาประวัติศาสตร์ช่วงนี้ การศึกษาเรื่องเมืองอุททองโบราณดังกล่าว ก็เป็นที่รับรู้ในวงวิชาการว่า อุททองเป็นชุมชนมาตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ และมีความเจริญสูงสุดในสมัยทวารวดี

งานวิจัยชิ้นนี้ มีจุดมุ่งหมายสำคัญที่ต้องการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นของชุมชนลุ่มน้ำจรเข้สามพัน เพื่อให้เห็นภาพประวัติศาสตร์เมืองอุททองให้ชัดเจนยิ่งขึ้น ให้เห็นถึงพัฒนาการของชุมชนลุ่มน้ำจรเข้สามพัน จากชุมชนธรรมดาจนกลายเป็นบ้านเป็นเมือง โดยจะทำการวิเคราะห์ทฤษฎีเกี่ยวกับเมืองอุททองโบราณตลอดระยะเวลาที่ผ่านมาทั้งหมด ประกอบกับหลักฐานประเภทต่าง ๆ ในแนวกว้างมากขึ้น เพื่อให้เห็นความจริงว่า ท่ามกลางพัฒนาการนี้ เมืองอุททองโบราณมีได้้อย่างโดดเด่นเดียว มีการติดต่อสัมพันธ์กับชุมชนอื่นทั้งภายในลุ่มน้ำจรเข้สามพันกันเอง ระหว่างลุ่มแม่น้ำอื่น ๆ และกับต่างประเทศ อีกทั้งแม้เมืองอุททองโบราณจะลดความสำคัญลง ไปดังปรากฏจากหลักฐานโบราณคดี แต่งานวิจัยชิ้นนี้พยายามนำหลักฐานทางประวัติศาสตร์ ตลอดจนนิทานพื้นบ้านและคำบอกเล่าของชาวบ้านมาใช้ประกอบการศึกษากับหลักฐานทางโบราณคดีและหลักฐานอื่น ๆ เพื่อยืนยันให้เห็นภาพของพัฒนาการของชุมชนลุ่มน้ำจรเข้สามพัน และเมืองอุททองโบราณในยุคสมัยต่าง ๆ กัน จนกระทั่งถึงยุคสมัยที่เมืองอุททองโบราณ ลดความสำคัญในฐานะเมืองศูนย์กลางการค้าในบริเวณฝั่งตะวันตกของลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาจนหมดความสำคัญไปในที่สุด โดยมีมูลเหตุหลายประการประกอบกัน ดังที่จะอธิบายในรายละเอียดต่อไป

บทที่ 1

บทนำ

ดินแดนที่เป็นประเทศไทยทุกวันนี้ เป็นดินแดนที่เก่าแก่ที่สุดแห่งหนึ่งในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ และมีความเก่าแก่ไม่น้อยไปกว่าภูมิภาคอื่นของโลก โดยที่มีหลักฐานทางโบราณคดีและหลักฐานอื่น ๆ รองรับ จนอาจประมาณได้ว่า เคยมีมนุษย์อาศัยอยู่ตั้งแต่ประมาณ 250,000 ปีมาแล้ว (ซิน 2529) อย่างไรก็ตามการพัฒนาการของสังคมมนุษย์ในประเทศไทยที่พอจะเห็นภาพของการเปลี่ยนแปลงอย่างต่อเนื่อง ก็อยู่ในช่วงประมาณ 10,000 ปีลงมาเท่านั้น ที่เป็นเช่นนี้ เนื่องจากหลักฐานซากความสมบูรณ์ ตัวอย่างเช่น ถึงแม้จะมีการค้นพบเครื่องมือเครื่องใช้ของมนุษย์สมัยหินเก่า หลักฐานที่พบมีเพียงปริมาณน้อย และที่สำคัญ ยังไม่พบโครงกระดูกมนุษย์สมัยหินเก่าในประเทศไทยแต่อย่างใด โครงกระดูกมนุษย์สมัยหินกลางพบเพียงหนึ่งโครงเท่านั้น กระนั้นก็ตาม หลักฐานเท่าที่สามารถประมวลได้ ชี้ให้เห็นพัฒนาการที่เป็นขั้นเป็นตอนและมีความก้าวหน้าขึ้นอย่างเป็นระเบียบแบบแผน ไม่ต่างไปจากสังคมมนุษย์ในแหล่งอื่น เช่น มีการเปลี่ยนแปลงจากการสัญจรเร่ร่อน มาเป็นการตั้งหลักแหล่งแน่นอน โดยที่สามารถพัฒนาเทคโนโลยีทางการเกษตรจนสามารถทำการเพาะปลูกและเลี้ยงสัตว์ได้ ในไม่ช้า สามารถขยายชุมชนออกไปจนกลายเป็นชุมชนหมู่บ้านที่มีระเบียบแบบแผนขึ้น หมู่บ้านที่มีอายุเก่าแก่ที่สุดเท่าที่จะมีหลักฐานโบราณคดีสนับสนุน คือ หมู่บ้านในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย ซึ่งปัจจุบันมีอายุประมาณ 5,000 ปีมาแล้ว เป็นหมู่บ้านที่ไม่เพียงแต่จะรู้จักทำการเพาะปลูกเลี้ยงสัตว์เท่านั้น ยังสามารถดองและหล่อโลหะเป็นเครื่องมือเครื่องใช้แบบต่าง ๆ ตลอดจนรู้จักติดต่อแลกเปลี่ยนสิ่งของกับชุมชนอื่นอีกด้วย (ศรีศิริกร 2528 : 62)

สำหรับในบริเวณอื่นของประเทศไทยนั้น ชุมชนแบบหมู่บ้านปรากฏโฉมหน้าล่าช้ากว่าภาคตะวันออกเฉียงเหนือเล็กน้อยคือ เมื่อประมาณ 3,000 ปีมาแล้ว โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเขตบริเวณลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาตอนกลางและตอนล่าง ซึ่งปรากฏชุมชนแบบหมู่บ้านกระจายอยู่ทั่วไปในหลายท้องถิ่น หมู่บ้านในบริเวณลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาในช่วงเวลาดังกล่าวมีลักษณะที่แบ่งออกเป็นกลุ่ม ๆ (compartmentalized) และมีเทคโนโลยีที่ค่อนข้างก้าวหน้า เช่น รู้จักใช้โลหะทำเครื่องมือเครื่องใช้ แต่พัฒนาการทางสังคมและเศรษฐกิจกลับเป็นไปอย่างเชื่องช้าในระยะแรก เนื่องจากลักษณะที่ตั้งของหมู่บ้านเหมือนกับถูกตัดขาดจากโลกภายนอก (Bronson 1979 : 315-316) และสภาพทางภูมิศาสตร์แบบที่ราบลุ่มน้ำท่วมซึ่งอยู่เสมอ จึงเป็นอุปสรรคต่อการขยายตัวของชุมชน อย่างไรก็ตามความสามารถทางเทคโนโลยีด้านโลหะของชุมชนลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา จะเป็นพื้นฐานสำคัญที่จะก่อให้เกิดการพัฒนาจนเป็นบ้านเมืองขึ้นในสมัยใกล้ประวัติศาสตร์ ปัจจุบันสำคัญที่ก่อให้เกิด

เกิดการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวในภายหลัง คือ ความอุดมสมบูรณ์ของพื้นที่ และลักษณะที่ตั้งทางภูมิศาสตร์ที่จะเอื้ออำนวยให้เกิดการติดต่อระหว่างชุมชนและการแลกเปลี่ยนค้าขายทั้งภายในและภายนอก อาจกล่าวได้ว่า ในระยะเวลาแรก ๆ ชุมชนในภาคตะวันออกเฉียงเหนือมีการตั้งหลักแหล่งที่ถาวรกว่า และมีรูปแบบของวัฒนธรรมขนบธรรมเนียม ประเพณีที่เห็นได้ชัดเจน ตลอดจนมีความเจริญก้าวหน้าทางเทคโนโลยีสูงกว่าชุมชนอื่น ๆ โดยทั่วไป

อย่างไรก็ดี เกิดการเปลี่ยนแปลงที่มีความสำคัญทางเศรษฐกิจและสังคมในช่วงปลายยุคโลหะ ประมาณพุทธศตวรรษที่ 2-3 เป็นต้นมา กล่าวคือ ชุมชนที่อยู่ในบริเวณที่ราบภาคกลางบริเวณลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาและภาคใต้ของประเทศ สามารถทำการติดต่อกับบ้านเมืองหรือชุมชนอื่นที่อยู่ห่างไกลได้ทั้งโดยทางบกและทางทะเล ในรูปของความสัมพันธ์ทางการค้า ทางวัฒนธรรม และได้รับความเจริญทางเทคโนโลยีจากภายนอกทั้งโดยทางตรงและทางอ้อม ทางตรงคือ การเข้ามาตั้งหลักแหล่งและมาทำการค้าขายของชาวต่างชาติโดยเฉพาะชาวอินเดีย ทางอ้อมคือ การได้รับวัตถุสิ่งของและวิทยาการบางอย่างที่ถ่ายทอดกันมาเป็นทอด ๆ ในขณะเดียวกัน เกิดการเปลี่ยนแปลงระหว่างชุมชนภายในประเทศ กล่าวคือ เกิดการเคลื่อนย้ายของชุมชนที่เคยอาศัยอยู่ตามที่สูง ลงสู่บริเวณที่ราบต่ำใกล้กับลำน้ำต่าง ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งบริเวณที่ราบลุ่มฝั่งตะวันตกของแม่น้ำเจ้าพระยาซึ่งมีความอุดมสมบูรณ์ และมีการสำรวจพบร่องรอยของความเจริญก้าวหน้ากว่าบริเวณอื่น ๆ ของลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาด้วยกัน ลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาฝั่งตะวันตกมีพัฒนาที่ก้าวหน้าอย่างมั่นคง และสามารถยกฐานะชุมชนจากหมู่บ้านขึ้นเป็นเมืองที่มีหัวหน้าปกครองได้ในที่สุด

ปัจจัยสำคัญ ที่เป็นสาเหตุให้ชาวอินเดีย เข้ามาติดต่อกับเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ และดินแดนบริเวณภาคกลางของลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา และบริเวณภาคใต้ของไทยในสมัยแรกเริ่ม (Eliot 1962 : 103) อาจสรุปได้ดังนี้คือ

ประการแรก ความบีบคั้นทางศาสนา โดยเฉพาะพวกนับถือศาสนาพราหมณ์ซึ่งมักจะถูกพวกอารยันทางภาคเหนือของอินเดียรังแกอยู่เสมอ จึงต้องอพยพไปดินแดนอื่นเพื่อความสะดวกในการประกอบพิธีกรรม แม้ว่าตามความเป็นจริง ศาสนาพราหมณ์จะไม่สนับสนุนการเดินทางไปต่างแดนก็ตาม

ประการที่สอง ความต้องการเผยแพร่ศาสนา ผู้ที่นับถือพุทธศาสนาในอินเดีย แม้จะไม่ถูกบีบคั้นทางศาสนาเหมือนพวกนับถือศาสนาพราหมณ์ แต่สมัครใจที่จะเดินทางไปแดนไกล เพื่อเผยแพร่พระธรรมคำสอนของพุทธศาสนาด้วยความศรัทธา และมักจะได้รับ

ความสนับสนุนจากกษัตริย์ของตน เช่น พระเจ้าอโศกมหาราช เป็นต้น

ประการที่สาม ความต้องการติดต่อค้าขาย ซึ่งเป็นกิจกรรมที่เกิดขึ้นอย่างสม่ำเสมอและต่อเนื่องที่สุด

ประการที่สี่ ความต้องการเลี่ยงโชคผจญภัยทั้งในด้านการเมือง และการอาชีพ แม้จะเป็นเรื่องที่มีอัตราเสี่ยงสูง แต่ก็ท้าทายคนหนุ่มทุกยุคสมัย

ความจริงมีหลักฐานว่า การค้าขายติดต่อระหว่างบริเวณลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาฝั่งตะวันตก โดยเฉพาะบริเวณลุ่มแม่น้ำจรเข้สามพันกับดินแดนต่างประเทศ อาจจะมีมาตั้งแต่ก่อนพุทธกาลแล้ว ประจักษ์พยานสำคัญคือ การค้นพบเครื่องประดับทำด้วยหยกและตุ้มหูหยกชนิดพิเศษที่เรียกกันว่า แบบ "ลิง-ลิง-โอ (Ling-Ling-O) ในเขตชุมชนลุ่มแม่น้ำจรเข้สามพัน และพบว่าเป็นเครื่องประดับชนิดเดียวกับที่พบทั่วไปในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เช่น ในไต้หวัน ฟิลิปปินส์ ภาคกลางของเวียดนาม และไทย ประมวลกันว่า เครื่องประดับดังกล่าว มีอายุอยู่ระหว่างช่วงก่อนพุทธกาลเล็กน้อยถึงสมัยต้นพุทธกาล หรือประมาณ 2,600 ถึง 2,100 ปีมาแล้ว (Solheim 1985 : 367) นอกจากนี้ ยังมี การค้นพบว่า เส้นทางการค้าติดต่อระหว่างชุมชนจรเข้สามพันกับภายนอกนั้น สามารถใช้เส้นทางการค้าโบราณซึ่งใช้กันมาตั้งแต่สมัยหินใหม่แล้ว นั่นคือ เส้นทางบกผ่านจากด่านพระเจดีย์สามองค์ ผ่านมาทางแม่น้ำแม่กลองไปสู่อ่าวไทย หรือผ่านชุมชนจรเข้สามพันเพื่อออกอ่าวไทยทางแม่น้ำสุพรรณบุรี และแม่น้ำนครชัยศรี ซึ่งลำน้ำทั้งสองก็คือ ลำน้ำท่าจีนนั่นเอง (Wales 1969 : 4)

พัฒนาการและการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวข้างต้น ปรากฏภาพชัดเจนกว่าเดิมในพุทธศตวรรษที่ 6-7 เนื่องจากการค้ากับต่างประเทศมีเพิ่มมากขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งกับอินเดีย ซึ่งพ่อค้าชาวอินเดียทำหน้าที่พ่อค้าโดยตรงกับดินแดนเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ และเป็นคนกลางระหว่างดินแดนแถบทะเลเมดิเตอร์เรเนียน เช่น กรีซและโรมัน กับเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ในช่วงระยะเวลาเดียวกันนี้ชาวอินเดียบางกลุ่ม เดินทางเข้ามาตั้งถิ่นฐานนอกประเทศอินเดียตามท้องที่ต่าง ๆ บางพวกมาขึ้นบกที่บริเวณฝั่งตะวันตกของคาบสมุทรลพบุรีใกล้คลองคอคอดกระ แล้วเดินทางบกโดยแยกออกเป็น 3 เส้นทาง คือ ส่วนหนึ่งมุ่งขึ้นทางทิศเหนือ ซึ่งคงจะต้องเดินทางผ่านกาญจนบุรี และบริเวณลุ่มแม่น้ำจรเข้สามพันขึ้นไปทางฝั่งตะวันตกของแม่น้ำเจ้าพระยา ผ่านเมืองโบราณอื่น ๆ ไปทางจังหวัดนครสวรรค์ ดังที่ปรากฏหลักฐานวัฒนธรรมอินเดียร่วมสมัยขึ้นไปจนถึงบริเวณจันทบุรี (ดังที่จะอธิบายภายหลัง) บางส่วนอาจจะเดินทางบกข้ามคอคอดกระไปยังฝั่งอ่าวไทย

เพื่อเดินทางต่อไปยังแม่น้ำโขงและชายฝั่งเวียดนาม ดังที่ปรากฏหลักฐานในจารึกโวคาญ (Vocan) ในพุทธศตวรรษที่ 7 เป็นประจักษ์พยานของการตั้งหลักแหล่งของชาวอินเดียในเวียดนามในช่วงเวลาดังกล่าว (Bose 1927 : ๒๓๖) บางส่วนอาจเดินทางบกผ่านมาทางเบงกอล (บังกลาเทศ) ชัสสัม ซ้ำมเทือกเขาเข้าสู่ห่ม่าตอนเหนือ และเดินทางบกต่อมาได้ แต่เป็นเส้นทางที่เสียเวลามาก บางพวกอาจลงเรือข้ามอ่าวเบงกอลมาขึ้นที่เมืองใดเมืองหนึ่ง เช่น เมาะตะมะ มะริค หวาย หรือ ตะนาวศรี แล้วเดินทางบกเข้าสู่ลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาตอนล่าง ซึ่งจะต้องตัดผ่านบริเวณลุ่มแม่น้ำจรเข้สามพันไปสู่นครปฐม สุพรรณบุรี และอ่างทองได้ โดยพวกที่มาทางเรือข้ามอ่าวเบงกอล บางพวกอาจแยกไปขึ้นบกทางฝั่งตอนใต้บริเวณจังหวัดศรีหรือไทรบุรี แล้วเดินทางบกข้ามมาทางชายฝั่งตะวันออกหรืออาจจะแล่นอ้อมแหลมมลายูเพื่อไปยังกัมพูชา ลามปา และ จีน (สิริวัฒน์ 2514 : 5)

ในช่วงเวลาเดียวกันของการเปลี่ยนแปลง ยุคโลหะกำลังจะสิ้นสุดลงและก้าวเข้าสู่สองศตวรรษแรกของยุคก่อนประวัติศาสตร์ (protohistoric period) แหล่งโบราณคดีที่แสดงให้เห็นถึงการสิ้นสุดของยุคโลหะในประเทศไทยมีอยู่ไม่กี่แห่ง เช่น ที่พิมาย ห้วยตูก และจันเสน โดยที่แหล่งจันเสนนั้นมีลักษณะพิเศษที่แสดงให้เห็นความต่อเนื่องของการก้าวเข้าสู่ยุคต้นประวัติศาสตร์และสมัยประวัติศาสตร์ด้วย (Smith 1979 : 327) ซึ่งเป็นลักษณะที่คาดว่าลุ่มแม่น้ำจรเข้สามพันก็มีลักษณะเดียวกัน โดยเปรียบเทียบจากวัตถุที่พบ น่าเสียค้ายที่บริเวณชุมชนจรเข้สามพันมิได้มีการขุดค้นและศึกษาอย่างละเอียดเหมือนกับที่จันเสน แต่โชคดีที่วัตถุที่พบในบริเวณทั้งสองแหล่งมีลักษณะคล้ายคลึงกันจึงช่วยให้สามารถตีความโดยการเปรียบเทียบ (ดูรายละเอียดในบทที่ 6)

ลักษณะการแผ่ขยายของวัฒนธรรมอินเดียนั้น ยังคงเป็นที่ถกเถียงกันเป็นอันมากว่า ชั้นชั้นใดของอินเดียมีบทบาทสำคัญที่สุด เช่น วรรณะกษัตริย์ (ksatriya theory) หรือพ่อค้า (vaisya theory) หรือสามัญชนอินเดียเข้ามาตั้งหลักแหล่งก่อน (settlement theory) หรือโดยการที่เกิดจากความริเริ่มของท้องถิ่น (indigenous initiative) โดยเจ้าเมืองเจ้าของถิ่นเชื้อเข็พราหมณ์และช่างเข้ามาจากอินเดีย โดยมีวัตถุประสงค์หลักเพื่อจะใช้เสริมสร้างสิทธิธรรม (legitimacy) และบารมีของคนในฐานะผู้ปกครอง (Mabbett 1977 : 143-161) อย่างไรก็ตาม นักวิชาการจะมีความเห็นห้องกันว่า สาเหตุสำคัญที่ทำให้ชาวอินเดียสนใจการค้ากับเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เพิ่มมากขึ้นในพุทธศตวรรษที่ 7 อาจสรุปได้หลายประเด็น คือ ประการแรก สืบเนื่องจากในช่วงเวลาดังกล่าว ชาวโรมันเข้ามามีบทบาทในฐานะพ่อค้าคนกลางระหว่างอินเดียกับประเทศตะวันตก และมีความต้องการสินค้าจากเครื่องเทศ ไม้หอม ยางสน ฯลฯ จากตะวันออก มีผลทำให้พ่อค้าอินเดียในฐานะพ่อค้าคนกลางระหว่างโรมัน

กับเอเชียตะวันออกเฉียงใต้มีความสำคัญมากขึ้นเป็นทวีคูณ ประการที่สอง อินเดียขณะนั้น
ประสบปัญหาไม่สามารถซื้อทองคำจากไซบีเรียได้ เนื่องจากเส้นทางสายแบคเตรีย
(Bactrian trade routes) ถูกอนารยชนคุกคามและปิดกั้น ประการที่สาม สถานการณ์
ในเรื่องการขาดแคลนทองคำในอินเดียรุนแรงขึ้นในหนึ่งศตวรรษถัดมา เมื่อจักรพรรดิ
เวสเปเซียน (Vespasian พ.ศ. 612-622) แห่งจักรวรรดิโรมัน มีพระบรมราช
โองการห้ามการส่งทองคำออกนอกจักรวรรดิโดยเด็ดขาด (Wheatley 1964 : 34)
ประการที่สี่มีความสำคัญไม่น้อย กล่าวคือ ชาวอินเดียเรียนรู้วิทยาการต่อเรือที่ก้าวหน้า
กว่าเดิมจากชาวเปอร์เซีย สามารถต่อเรือได้ขนาดใหญ่และมีใบที่มีประสิทธิภาพพร้อมได้ค้
ขึ้น มีความปลอดภัยและใช้เวลาในการเดินทางน้อยลง

ปัจจัยดังกล่าวข้างต้น ส่งเสริมให้กิจกรรมทางการค้าระหว่างชาวอินเดีย
กับเอเชียตะวันออกเฉียงใต้หลังพุทธศตวรรษที่ 7 คึกคักมากเป็นพิเศษ หลักฐานเงินในช่วง
เวลาเดียวกัน ก็ยืนยันถึงเส้นทางการค้าในระบายนั้น โดยระบุว่าการค้าในอ่าวเบงกอลอยู่
ในกำมือของชาวอินเดีย ซึ่งนำลูกบิด เครื่องประดับประเภทเครื่องราง (amulets) มา
แลกเปลี่ยนกับทองคำ งาช้าง ไม้หอม การบูร นอแรด ฯลฯ กับพ่อค้าชาวอนารยชน
(ตามที่ระบุไว้ในหลักฐานจีน) ในบริเวณคาบสมุทรลพบุรี (ประวัติศาสตร์ช่วงศตวรรษ
แรก บทที่ 312: 32 ก. และ ข. และ Wheatley 1964 : 41) หลักฐานเงินยังกล่าว
พาดพิงถึงเส้นทางการค้าข้ามคาบสมุทรลพบุรี ในลักษณะที่เล่าถึงการเดินทางของ
ข้าราชการสำนักจักรพรรดิจีน ซึ่งได้รับคำสั่งให้มาซื้อไข่มุกและสินค้าอื่น ๆ จากอินเดียและ
เอเชีย โดยเล่าว่า ในช่วงหนึ่งของการเดินทางต้องเดินทางบกถึง 10 วันก่อนที่จะลง
เรืออีกครั้งหนึ่งเพื่อเดินทางต่อไปยังอินเดีย ข้อความดังกล่าวในหลักฐานจีนหมายความว่า
จะต้องมีการเดินทางข้ามคาบสมุทรลพบุรีในช่วงใดช่วงหนึ่ง เมื่อพิจารณาจากลักษณะการ
เดินเรือและหลักฐานต่าง ๆ น่าที่จะเป็นการเดินทางผ่านลำน้ำแม่กลอง ผ่านด่านพระ
เจดีย์สามองค์ไปยังเมืองทวาย (Wheatley 1964 : 41) ซึ่งเป็นเส้นทางที่สัมพันธ์กับ
ชุมชนโบราณในยุคสมัยเดียวกัน (ดังจะได้อธิบายต่อไป) รวมทั้งชุมชนในบริเวณลุ่มแม่น้ำ
จรเข้สามพันด้วย ดังจะเห็นได้จากหลักฐานการขุดค้นทางโบราณคดีในบริเวณเส้นทาง
ดังกล่าว รวมทั้งในลุ่มแม่น้ำจรเข้สามพัน พบหลักฐานโบราณวัตถุที่แสดงถึงความสัมพันธ์
ทางการค้ากับอินเดียที่มีมาตั้งแต่ต้นคริสตศตวรรษที่ 6 ตัวอย่างเช่น
การขุดค้นทางโบราณคดีที่บ้านดอนตาเพชร อำเภอพนมทวน จังหวัดกาญจนบุรี โดย
ศาสตราจารย์ชิน อยู่ดี และกรมศิลปากร ระหว่าง พ.ศ. 2518 - 2522 และโดยนาย
เยียน โกรเวอร์ (Ian Glover) นักโบราณคดีชาวออสเตรเลียระหว่าง พ.ศ. 2524
- 2525 พบหลักฐานที่ยืนยันสอดคล้องกัน กล่าวคือ พบโบราณวัตถุที่สัมพันธ์กับของที่พบทาง
ตอนเหนือของพม่าและอินเดีย โดยเฉพาะอย่างยิ่ง เครื่องประดับที่ทำด้วยหินคล้ายหยก

หรือหยก ซึ่งเป็นวัตถุที่ไม่มีในประเทศไทยปะปนอยู่กับลูกปัดสีส้มมีลายสีคำเป็นทาง อันเป็น วัตถุแบบเดียวกับที่พบในประเทศอินเดีย (ศรีศิริกร 2526 : 133)

ชุมชนโบราณตามเส้นทางการค้าเหล่านี้ ไม่เพียงแต่มีความสัมพันธ์ทางการค้า กับภายนอกเท่านั้น ยังมีความสัมพันธ์กับชุมชนอื่นทั้งที่อยู่ใกล้เคียงและอยู่ห่างไกล การค้าที่ เจริญรุ่งเรืองทั้งภายในภายนอกดังกล่าว ซึ่งเป็นผลจากการทวีความสัมพันธ์ของการค้า ระหว่างจีนกับอินเดีย กระตุ้นให้เกิดการเปลี่ยนแปลงที่เห็นได้ชัดของชุมชนต่าง ๆ ใน ลักษณะที่มีการรวมตัวเป็นปึกแผ่นขึ้น มีหัวหน้าปกครอง (chiefdom) และในพุทธศตวรรษ ที่ 7-8 สามารถพัฒนาจากเมืองเล็กเมืองน้อยขึ้นเป็นนครรัฐ (city states) มีกษัตริย์ ปกครอง ในบริเวณลุ่มแม่น้ำจรเข้สามพัน มีเมืองอุ้มทองโบราณซึ่งกลายเป็นเมืองศูนย์กลาง ของบริเวณดังกล่าว การเติบโตใหญ่ของชุมชนจรเข้สามพันและเมืองอุ้มทองโบราณ มีความ สัมพันธ์โดยตรงกับการที่เส้นทางการค้าผ่านทางด่านพระเจดีย์สามองค์ กลายเป็นเส้นทาง หลักที่มีความสำคัญ หลักฐานทางโบราณคดีพบที่ทุ่งตึก กาญจนบุรี ซึ่งอยู่ปลายหนึ่งของเส้น ทาง กับหลักฐานที่พบที่จังหวัดนครปฐมอีกปลายหนึ่งของเส้นทาง มีความสัมพันธ์กันที่ยืนยัน ถึงการใช้เส้นทางดังกล่าวอย่างคึกคักในพุทธศตวรรษที่ 7-8 หลักฐานสำคัญที่พบก็มี ตะเกียงโรมัน เหรียญโรมัน พระพุทธรูปศิลปะอมราวดี ตลอดจนเครื่องใช้เครื่องประดับ ต่างๆ ซึ่งชี้ให้เห็นว่า ชาวอินเดียในยุคนี้เดินทางจากอมราวดีในอินเดีย ข้ามอ่าวเบงกอล ผ่านดินดอนสามเหลี่ยมของพม่า เข้ามาสู่ที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาฝั่งตะวันตก โดยผ่านทาง ด่านพระเจดีย์สามองค์อย่างไม่ต้องสงสัย (Wheatley 1964 : 63) หลักฐานจีนยังได้ กล่าวหาจดถึงรัฐที่มีความมั่งคั่งจากการค้าในบริเวณใกล้เคียงอีกหลายรัฐ (ดูรายละเอียดภายหลัง) เช่น รัฐ "ตุนซุน" (Tunsun) ซึ่งแม้จะไม่ทราบแน่นอนว่า คือเมือง โบราณแห่งใดในปัจจุบัน แต่ก็พอจะประมาณจากการอธิบายการเดินทางมา "ตุนซุน" ใน หลักฐานจีนว่า อยู่ในบริเวณตอนบนของคาบสมุทรลพบุรีหรือบริเวณคอคอตกกระ ทางทิศใต้ ของเส้นทางผ่านด่านพระเจดีย์สามองค์ (Wheatley 1964 : 46) นอกจากนี้ หลักฐาน จีนยังให้ภาพเกี่ยวกับพัฒนาการของรัฐต่าง ๆ ในบริเวณลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาและภาคใต้ ของไทย ซึ่งแสดงให้เห็นความเจริญเติบโตของชุมชนโบราณไปสู่ความเป็นรัฐหรือแคว้นที่มี องค์การปกครอง สังคมและเศรษฐกิจที่เป็นระบบมากขึ้น ผลประโยชน์จากการค้าและ ความสัมพันธ์กับดินแดนภายนอก เป็นปัจจัยสำคัญประการหนึ่งที่ทำให้เกิดพัฒนาการดังกล่าว จนเป็นที่สังเกตของผู้บันทึกหลักฐานจีน โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเรื่องของระบบความเชื่อ ระบบการปกครองที่ประกอบด้วยกษัตริย์ ขุนนาง ข้าราชการ ตลอดจนรายละเอียดเกี่ยวกับชีวิตความเป็นอยู่ของประชากรในรัฐเหล่านั้น

หลังพุทธศตวรรษที่ 8 เป็นต้นมา ภาพของชุมชนและนครรัฐในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาและคาบสมุทรลพบุรีในหลักฐานจีนยิ่งชัดเจนมากขึ้น จากการบันทึกของหลวงจีนที่เดินทางมาศึกษาพระพุทธศาสนาในอินเดีย และเดินทางผ่านบริเวณเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ภาพที่ปรากฏพบว่าชุมชนบริเวณลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยามีการขยายตัวและเจริญก้าวหน้าอย่างมั่นคง ในลักษณะที่เกิดชุมชนและเมืองเพิ่มขึ้นตามลุ่มน้ำต่าง ๆ หนาแน่นมากขึ้น โดยมีวัฒนธรรมท้องถิ่นที่ผ่านประสบการณ์ของพัฒนาการใกล้เคียงกัน และวัฒนธรรมอินเดีย โดยเฉพาะอย่างยิ่งวัฒนธรรมในพระพุทธศาสนาเป็นตัวประสานที่สำคัญ และก่อให้เกิดความเป็นเอกลักษณ์ของความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันในทางวัฒนธรรม ความเหมาะสมในด้านสถานที่ตั้งทางภูมิศาสตร์ในที่ราบลุ่มอันอุดมสมบูรณ์ และการตั้งอยู่ในหรือใกล้เส้นทางการค้าของยุคสมัย เป็นตัวกระตุ้นที่สำคัญของพัฒนาการและการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวด้วยเช่นกัน ดังนั้น ยุคหลังพุทธศตวรรษที่ 8 จึงเป็นระยะเวลาของการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและเศรษฐกิจที่พัฒนาานครรัฐในประเทศไทยให้เข้าสู่สมัยประวัติศาสตร์¹ ซึ่งเป็นระยะเวลาเดียวกันกับที่ดินแดนบางส่วนของลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาฝั่งตะวันตกและบริเวณริมฝั่งอ่าวไทย ตกอยู่ใต้อำนาจการครอบงำของพูนิน ซึ่งก็ไม่ว่าอำนาจการครอบงำของพูนินนั้นเข้มแข็งเพียงใด บางยุคสมัยอาจจะมียุคอำนาจแต่เพียงในนามก็เป็นได้ แต่ก็ปรากฏชัดถึงอิทธิพลวัฒนธรรมสมัยพูนินในบริเวณดังกล่าว ซึ่งบางส่วนได้เข้ามาผสมผสานกับวัฒนธรรมท้องถิ่นและวัฒนธรรมอินเดียที่แผ่ขยายเข้ามาเป็นระยะ ๆ ด้วยเหตุนี้ พัฒนาการของสังคมลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาและภาคใต้ของไทยจึงยังคงดำเนินต่อไปอย่างไม่หยุดยั้ง ในที่สุดรัฐเหล่านี้ก็สามารถเป็นอิสระจากอำนาจของพูนินได้สำเร็จในราวพุทธศตวรรษที่ 11 - 12 และรวบรวมรัฐอื่นใกล้เคียงตั้งตัวเป็นรัฐใหญ่ ที่มีเครือข่ายของบ้านเมืองหรือชุมชนที่เป็นตัวเมืองบริวาร กระจุกกระจายอยู่ตามแม่น้ำสำคัญ ๆ ทั้งที่อยู่ใกล้ทะเลหรือห่างไกลจากทะเลเข้าไปทางตอนใน รัฐใหญ่เหล่านี้มักจะมีความสัมพันธ์ระหว่างกันในลักษณะใดลักษณะหนึ่ง เช่น เป็นเครือญาติหรือพันธมิตรกัน หรืออย่างน้อยก็ร่วมวัฒนธรรมทางศาสนาที่คล้ายคลึงกัน แต่อาจคงความเป็นอิสระทางการเมืองไว้ในระดับหนึ่ง พัฒนาการในลักษณะเดียวกันนี้ เกิดขึ้นไปทั่วในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เช่นเดียวกัน เพียงแต่มีรายละเอียดที่ต่างออกไปเท่านั้น หลักฐานที่แสดงให้เห็นความเป็นอิสระต่อกันของรัฐในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาและบริเวณอื่น ๆ ของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ สามารถสังเกตได้จากลักษณะแบบแผนการส่งคณะทูตไปเจริญสัมพันธไมตรีกับจีน ซึ่งต่างก็ส่งไปตามอัธยาศัยและเป็นไปอย่างสม่ำเสมอ ความสามารถในการส่งคณะทูตแสดงให้เห็นถึงความเป็นอิสระใน

¹ สมัยประวัติศาสตร์ในประเทศไทย ประมาณกันว่า เริ่มต้นประมาณพุทธศตวรรษที่ 8 จากการพบหลักจารึกที่เก่าแก่ที่สุดในประเทศไทยที่เพ็ญด อาเภอเมือง จังหวัดจันทบุรี อยุ่ระหว่างพุทธศตวรรษที่ 8-10 (ชิน 2521 : 94)

ระดับหนึ่ง ในขณะเดียวกัน การส่งทูตอย่างไม่สม่ำเสมอ ก็เป็นดัชนีชี้ให้เห็นถึงความไม่มั่นคง หรือความไม่มีเสถียรภาพของรัฐเหล่านั้น ท่ามกลางความเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ที่กำลังดำเนินอยู่ทั้งในด้านการเมืองการปกครอง เศรษฐกิจและสังคม รัฐเล็กรัฐน้อยที่เคยปรากฏในหลักฐานจีนจำนวนมากมานั้น ลดจำนวนลงเรื่อย ๆ ในช่วงหลังพุทธศตวรรษที่ 8 เป็นต้นมา เกิดรัฐใหญ่ที่โดดเด่นมากขึ้นหลายรัฐ เช่น การปรากฏโฉมหน้าของ "ฮวาราวดี" เป็นต้น (Smith 1979 : 443-456)

ถ้าพิจารณาจากแบบแผนและการกระจายตัว ของชุมชนโบราณในกลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาทั้งหมด อาจกำหนดและจำแนกศูนย์กลางสำคัญ ๆ ของการเปลี่ยนแปลงและความเจริญก้าวหน้าในช่วงหลังพุทธศตวรรษที่ 8 เป็นสองกลุ่มใหญ่ (ศรีคีกร 2525 : 25 ; 2528 : 64) ดังนี้

1. กลุ่มฝั่งตะวันออกของกลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา มีศูนย์กลางสำคัญอยู่สองแห่ง คือ บริเวณฝั่งตะวันออกตอนกลางของที่ราบลุ่มเจ้าพระยา โดยมีละโว้หรือลพบุรีเป็นเมืองสำคัญ ซึ่งมีความเจริญสูงสุดในสมัยฮวาราวดี (พุทธศตวรรษที่ 12-16) และอีกแห่งหนึ่ง บริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำบางปะกง ซึ่งมีศูนย์กลางที่เมืองศรีมโหสถ หรือศรีวิฑสะปุระ หรืออวายุษปุระในเขตโคกบึง อำเภอสรีมหาโพธิ์ จังหวัดปราจีนบุรี

2. กลุ่มฝั่งตะวันตกของกลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา เป็นบริเวณที่มีสภาพภูมิศาสตร์เหมาะสมแก่การเป็นศูนย์กลางความเจริญในระยะแรกเริ่ม โดยมีแม่น้ำสำคัญ ๆ 3 สายด้วยกันคือ

2.1 แม่น้ำท่าจีน แม่น้ำนครชัยศรี และแม่น้ำสุพรรณบุรี ซึ่งก็คือ ลำน้ำสายเดียวกันแต่เรียกชื่อต่าง ๆ กัน โดยแยกจากลำน้ำเจ้าพระยา ตรงลำน้ำมะขามเต่าที่อำเภอยะนาค ไหลผ่านจังหวัดสุพรรณบุรี (ซึ่งมีสายแยกเชื่อมกับลุ่มแม่น้ำจรเข้สามพันตามแนวลำน้ำเก่า ซึ่งปัจจุบันเรียกว่า ลำน้ำท่าวัว) จังหวัดนครปฐม และออกสู่ทะเลที่จังหวัดสมุทรสาคร

2.2 แม่น้ำแม่กลอง มีต้นน้ำจากแควใหญ่และแควน้อยในเขตจังหวัดกาญจนบุรี ไหลผ่านจังหวัดราชบุรี ออกสู่ทะเลที่จังหวัดสมุทรสงคราม

2.3 แม่น้ำเพชรบุรี เป็นแม่น้ำสายสั้น ๆ ในเขตจังหวัดเพชรบุรี

พิจารณาจากหลักฐานทาง โบราณคดีและประวัติศาสตร์ จะเห็นว่าชุมชนโบราณ บริเวณฝั่งตะวันตกของลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาดังกล่าวข้างต้น มีพัฒนาการทาง เศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมมาตั้งแต่แรกเริ่ม โดยในเขตจังหวัดกาญจนบุรี พบหลักฐาน เครื่องมือ หินกระเพาะสมัยหินเก่า แต่หลักฐานส่วนใหญ่ที่พบ ยืนยันถึงพัฒนาการที่ต่อเนื่องจากสมัย หินใหม่เป็นอย่างน้อย แต่ในสมัยใกล้เคียงประวัติศาสตร์และสมัยประวัติศาสตร์ ศูนย์กลางความ เจริญและพัฒนาการต่าง ๆ ปรากฏชัดเจนอยู่ในบริเวณลุ่มแม่น้ำท่าจีน-นครชัยศรี-สุพรรณบุรี เนื่องจากมีความเหมาะสมทางด้านสภาพภูมิศาสตร์ที่เอื้ออำนวยต่อการขยายตัวและการติดต่อค้าขายมากกว่า โดยเฉพาะอย่างยิ่งในช่วงเวลาดังแต่พุทธศตวรรษที่ 8-9 ลงมาจนถึง พุทธศตวรรษที่ 12 นั้น ซึ่งเป็นสมัยต้นทวารวดี มีเมืองอู่ทอง โบราณในลุ่มแม่น้ำจรเข้ สามพันเป็นศูนย์กลางสำคัญ โดยที่ในช่วงหลังจากนั้น มีนครปฐมและสุพรรณบุรีเป็นเมืองที่มีความสำคัญขึ้นมาแทนที่ตามลำดับ

ศูนย์กลางความเจริญในยุคสมัยทวารวดีของบริเวณลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาดังกล่าวข้างต้น แม้จะมีความสัมพันธ์ซึ่งกันและกันในทาง เศรษฐกิจและวัฒนธรรมในฐานะที่อยู่ในยุคสมัยเดียวกันก็ตาม แต่ละแหล่งก็มีความเป็นอิสระต่อกัน ในลักษณะที่ต่างเป็นศูนย์กลางในเขตของตน และทำการค้าติดต่อกับดินแดนอื่นทั้งภายในและภายนอกตามความสะดวก ภาพเช่นนี้แสดงให้เห็นว่าสมัยทวารวดีน่าจะมีศูนย์กลางมากกว่าหนึ่งแห่ง และได้มีการปกครองที่เป็นชั้นหนึ่งชั้นเดียวกันอย่างแท้จริงตามที่เคยเข้าใจกัน แต่มีความเป็นเอกภาพในทางวัฒนธรรมทางพุทธศาสนาตามแบบของสมัยทวารวดีเหมือนกันเท่านั้น แม้ในปัจจุบันจะไม่ทราบอาณาเขตที่แท้จริงหรือเมืองที่เป็นศูนย์กลางของทวารวดีที่แน่ชัดก็จริง แต่พอจะสามารถกำหนดได้ว่า ศูนย์กลางสำคัญ ๆ ของวัฒนธรรมทวารวดีอยู่ในบริเวณที่ราบลุ่มตอนกลางและตอนใต้ของแม่น้ำเจ้าพระยาทั้งฝั่งตะวันตกและตะวันออก โดยมีเมืองศูนย์กลางสำคัญ เช่น เมืองอู่ทอง นครปฐม ละโว้หรือลพบุรี และศรีมหาโพธิ์ จังหวัดปราจีนบุรี เป็นต้น นอกจากนี้ อาจกล่าวได้ว่าสมัยทวารวดีเป็นสมัยที่มีหลักฐานยืนยันถึงสังคมพุทธศาสนาอย่างแท้จริง แม้จะเคยพบหลักฐานเกี่ยวเนื่องกับพุทธศาสนาที่มีอายุเก่ากว่าพุทธศตวรรษที่ 11 เป็นครั้งคราวก็ตาม

นักวิชาการพยายามค้นหาศูนย์กลางแท้จริงที่สำคัญที่สุดของวัฒนธรรมทวารวดีมาแล้วหลายทศวรรษ แม้จะยังไม่ประสบความสำเร็จโดยสมบูรณ์ ความพยายามดังกล่าวก็ช่วยให้เรื่องราวของทวารวดีกระจ่างขึ้นมาก โครงการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นลุ่มแม่น้ำจรเข้สามพัน ก็เป็นส่วนหนึ่งของความพยายามที่จะสร้างความเข้าใจในชุมชนโบราณในบริเวณดังกล่าว ที่พัฒนาเข้าสู่สมัยทวารวดีจนกระทั่งเสื่อมความเจริญในสมัยต่อมา ให้กระจ่างชัดขึ้นเท่าที่สามารถจะกระทำได้ โดยหวังว่าอาจจะเป็นประโยชน์ต่อการศึกษา

ประวัติศาสตร์ไทยในช่วงสมัยก่อนกรุงสุโขทัยและกรุงศรีอยุธยา ซึ่งยังคงค่อนข้างพร่ามัวและเป็นคำถามที่ไม่ค่อยจะมีคำตอบมาช้านานให้แจ่มชัดขึ้น ในอดีตที่ผ่านมา นักวิชาการที่ศึกษาหลักฐานประเภทเอกสารเกี่ยวกับเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ตั้งแต่หลักฐานของโตเลมี (Ptolemy) พุทธศตวรรษที่ 6-7 และหลักฐานอื่น ๆ เช่น หลักฐานจีนและอินเดีย จนถึงสมัยพุทธศตวรรษที่ 12 มักจะมองข้ามบริเวณภาคกลางและตอนใต้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งบริเวณฝั่งตะวันตกของลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา ซึ่งไม่เพียงแต่จะประกอบด้วยสภาพภูมิศาสตร์ทั้งในด้านพื้นที่และทางน้ำเหมาะสมแก่การตั้งถิ่นฐานและพัฒนาการในระยะแรกเท่านั้น ยังพบหลักฐานโบราณคดี (artifact) สนับสนุนยืนยันความสำคัญมากกว่าที่พบในแหล่งโบราณคดีอื่น ๆ และหลักฐานเหล่านี้ค่อนข้างสอดคล้องกับเรื่องราวที่บันทึกในเอกสารต่าง ๆ เหล่านี้ แม้ว่าเรื่องราวที่ปรากฏในเอกสารจะมีรายละเอียดน้อยกว่าแหล่งอื่น ๆ ในคาบสมุทรมลายู อินเดีย เอเชีย กัมพูชา และเวียดนาม ก็ตาม (Lyons 1979 : 352)

ในการพิจารณาสภาพที่ตั้งทางภูมิศาสตร์ของลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาฝั่งตะวันตก เมืองอุททอง โบราณบนฝั่งแม่น้ำจรเข้สามพัน มีลักษณะเป็นศูนย์กลางของเส้นทางคมนาคมในแนวทิศเหนือ-ใต้ และแนวตะวันตก-ตะวันออก ในลักษณะที่ต้องตัดผ่านไปใต้หลายเส้นทาง โดยเฉพาะอย่างยิ่ง อยู่ในเส้นทางการค้าที่ต่อจากพม่าผ่านด่านพระเจดีย์สามองค์ ซึ่งเป็นเส้นทางที่สะดวกปลอดภัยที่สุดในขณะนั้น โดยพ่อค้าอินเดียจะเดินทางมาโดยทางเรือมาขึ้นบกที่เมืองหวาย เดินทางบกผ่านด่านพระเจดีย์สามองค์ลงมาตามลำน้ำแควน้อยมาสู่ลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา โดยผ่านหงตึก คอนตาเพชรในเขตจังหวัดกาญจนบุรี แล้วแยกไปนครปฐมทางหนึ่ง กับแยกมาทางลุ่มน้ำจรเข้สามพันอีกทางหนึ่ง ดังที่ปรากฏพยานหลักฐานที่ขุดพบในบริเวณดังกล่าวที่มีความสัมพันธ์กันโดยตลอด ในขณะนั้นเมืองอุททองโบราณน่าจะมีฐานะเป็นเมืองท่า และเมืองศูนย์กลางสำคัญของฝั่งตะวันตกของลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาในยุคต้นประวัติศาสตร์

หลักฐานสนับสนุนความสำคัญของการใช้เส้นทางคมนาคม เพื่อการติดต่อค้าขายดังกล่าว เห็นได้ชัดจากหลักฐานที่ขุดพบที่บ้านคอนตาเพชร ซึ่งยืนยันความเป็นชุมชนศูนย์กลางการติดต่อกับโลกภายนอกที่สำคัญแห่งหนึ่งตั้งแต่สมัยปลายยุคโลหะ และอยู่ในเส้นทางที่ผ่านเข้ามาถึงเมืองอุททองโบราณในลุ่มแม่น้ำจรเข้สามพันโดยตรง (Glover 1981 : 4) หลักฐานยังเปิดเผยให้เห็นลักษณะการติดต่อทางการค้าและวัฒนธรรมกับชุมชนอื่นทั้งภายในและภายนอกอย่างกว้างขวาง ตัวอย่างเช่น การพบวัตถุรูปหงส์และรูปนกยูง ซึ่งมีรูปแบบอย่างเดียวกับที่พบในลุ่มแม่น้ำสินธุในอินเดียและในพม่า แสดงให้เห็นว่าการติดต่อกับอินเดียในยุคนั้นคงจะผ่านมาทางพม่าด้วย

แหล่งชุมชนที่การขุดค้นทางโบราณคดีเปิดเผยให้เห็นถึงพัฒนาการที่ต่อเนื่องกัน เป็นผลกระทบจากการติดต่อกับโลกภายนอก ในลักษณะที่สัมพันธ์กับหลักฐานที่บ้านคอนตา เพชรก็คือ เมืองอุทองและเมืองจีนเสน ทั้งสองแหล่งตั้งอยู่ในที่ราบลุ่มที่มีพัฒนาการและการขยายตัวของชุมชนต่อเนื่องกันมาตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ เช่น พบเครื่องมือหินขัด เศษเครื่องปั้นดินเผาของสมัยก่อนประวัติศาสตร์ปะปนอยู่กับโบราณวัตถุสมัยต้นประวัติศาสตร์ เช่น รูปปั้นดินเผา ดวงตราดินเผา ลูกปัดและเครื่องประดับต่าง ๆ ที่เป็นของจากต่างประเทศ เช่น อินเดีย จีน โรมัน และพูนิน เป็นต้น (ปริเชอเลียร์ 2508) หลักฐานเหล่านี้พิสูจน์ว่า อุทองและจีนเสนมีความพัฒนาการที่ต่อเนื่องจากสมัยหินใหม่และสมัยโลหะ เช่นเดียวกับบ้านคอนตาเพชร แต่พัฒนาการที่อุทองและจีนเสนมีการปรับตัวและมีการขยายตัวของชุมชนออกไปอย่างกว้างขวางกว่าที่คอนตาเพชร กล่าวคือ มีพัฒนาการจากชุมชนไปสู่สังคมเมือง (urban society) เช่น มีการขุดคูน้ำหรือคูเมืองขนาดใหญ่ มีการนำเอาดินมาถมเป็นกำแพงป้องกันตนเอง เป็นบ้านเป็นเมืองใหญ่โตขึ้น โดยที่จีนเสนพัฒนาได้แค่เป็นเมืองขนาดย่อมเท่านั้น แต่อุทองสามารถพัฒนาเป็นเมืองใหญ่ ที่เป็นศูนย์กลางสำคัญของบริเวณฝั่งตะวันตกของแม่น้ำเจ้าพระยา อย่างน้อย ๆ ก็ในช่วงระยะเวลาหนึ่งของสมัยต้นทวารวดี และคงมีความสำคัญต่อมาอีกหลายศตวรรษก่อนที่จะค่อย ๆ เสื่อมลงจนหมดความหมายไปในที่สุด

ดังนั้น การศึกษาวิจัยประวัติศาสตร์ท้องถิ่นลุ่มแม่น้ำจรเข้สามพัน จึงมีจุดมุ่งหมายสำคัญที่จะวิเคราะห์รายละเอียดของพัฒนาการ ตั้งแต่แรกเริ่มของชุมชนโบราณในบริเวณดังกล่าวตามลำดับ จนกระทั่งสามารถพัฒนาไปสู่ความเป็นเมืองสำคัญที่เป็นศูนย์กลางการปกครอง เศรษฐกิจ และศิลปวัฒนธรรมของภูมิภาคฝั่งตะวันตกของลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา โดยจะเริ่มศึกษาตั้งแต่สภาพทั่วไป ไปทางภูมิศาสตร์ การก่อตัวและพัฒนาการของชุมชนโบราณลุ่มแม่น้ำจรเข้สามพัน ในลักษณะที่พยายามจะสร้างภาพของการเปลี่ยนแปลงและการขยายตัวของชุมชนจากหลักฐานประเภทต่าง ๆ เช่น หลักฐานที่ได้จากการขุดค้นทางโบราณคดีทั้งของทีมงานวิจัยนี้ เปรียบเทียบกับหลักฐานที่มีการขุดค้นพบในอดีตทั้งอย่างเป็นทางการและไม่เป็นทางการ (การลักลอบขุดโดยชาวบ้าน) โดยจะเปรียบเทียบกับหลักฐานประเภทอื่น เช่น หลักฐานที่บันทึกไว้เป็นลายลักษณ์อักษรทั้งที่เป็นภาษาไทยและต่างประเทศ ตลอดจนหลักฐานประเภทตำนานและนิทานคำบอกเล่าต่าง ๆ โดยในขั้นสุดท้าย จะวิเคราะห์สรุปให้ภาพรวมทั้งแท้จริงของประวัติศาสตร์ท้องถิ่นชุมชนจรเข้สามพันเท่าที่จะสามารถทำได้จากหลักฐานดังกล่าวข้างต้น

บทที่ 2

ภูมิหลัง สภาพทั่วไปทางภูมิศาสตร์ และ แหล่งชุมชนบริเวณลุ่มแม่น้ำจรเข้สามพัน

2.1 ภูมิหลัง

พื้นที่บริเวณลุ่มแม่น้ำจรเข้สามพัน เดิมมีชื่อเรียกเป็นทางการว่า อำเภोजจรเข้สามพัน¹ ภายหลังเปลี่ยนเป็นอำเภอ "อุ้มทอง" เนื่องจากที่ว่าการอำเภอดังอยู่ริมลำน้ำจรเข้สามพัน ตำบลจรเข้สามพัน สำหรับชื่อลำน้ำจรเข้สามพัน มีประวัติเล่ากันมาในหมู่ชาวบ้านที่อยู่ในตำบลจรเข้สามพันเกี่ยวกับชื่อลำน้ำนี้ โดยแบ่งได้เป็น 2 กลุ่ม (*ประวัติบ้านจรเข้สามพัน 2524:18*)² กลุ่มหนึ่งเล่าว่าเป็นเพราะในลำน้ำจรเข้สามพัน มีจรเข้อาศัยอยู่ 3 พันธุ์คือ พันธุ์อายต่าง (บางคนเรียกพันธุ์ตื่นแรง) พันธุ์ตื่นเบ็ด (หรือตื่นพิค) พันธุ์ตื่นกา แต่ละพันธุ์จะอยู่รวมกันเป็นพวก ๆ อีกกลุ่มหนึ่งเล่าว่า เป็นเพราะในลำน้ำมีจรเข้จำนวนสามพันตัว ถ้าพิจารณาตามตัวอักษรที่ทางราชการใช้ "จรเข้สามพัน" น่าจะหมายถึงจรเข้สามพันตัว เพราะคำว่า "พัน" แปลว่า "จำนวนนับเท่ากับสิบล้อ" และจากข้อมูลที่ได้จากการสอบถามชาวบ้านที่เกิดในบ้านจรเข้สามพันและอยู่มาโดยตลอด จะเล่าว่าลำน้ำจรเข้สามพันเป็นลำน้ำลึกและกว้างใหญ่มาก ในลำน้ำนี้และตามบึง หนอง วัง ซึ่งอยู่ใกล้ลำน้ำนี้มีจรเข้ชุกชุมมาก (*ประวัติบ้าน...2524:18-20*) ดังนั้น น่าจะเป็นไปได้ว่า คำว่า "จรเข้สามพัน" น่าจะหมายถึงจำนวนจรเข้มากมาย มากกว่าจะหมายถึงจรเข้สามพันตัวตามตัวอักษร

ชุมชนจรเข้สามพันยกฐานะขึ้นเป็นอำเภอครั้งแรกใน พ.ศ.2445 โดยให้ขึ้นอยู่กับเมืองสุพรรณบุรี มณฑลนครชัยศรี แต่เดิมนั้นบริเวณอำเภอจรเข้สามพันคงเป็นอยู่บ้าน ถ้าพิจารณาจากหลักฐานสมัยอยุธยา เรียกบริเวณนี้ว่า บ้านจรเข้สามพัน เช่น เมื่อ

¹ จากคำสัมภาษณ์ชาวบ้านในตำบลอุ้มทองซึ่งตรงกับข้อมูลเอกสาร เช่น หลวงบริบาลบุรีวัฒน์ "เมืองเก่าในจังหวัดสุพรรณบุรี", 5/2. (สิงหาคม, 2524), 62, และ "ประวัติสภาพท้องถิ่นและปัญหาต่าง ๆ ของอำเภออุ้มทอง จังหวัดสุพรรณบุรี", อ้างแล้ว 1.

² คำสัมภาษณ์ นายหนู หัตถนารักษ์ ตำบลบ้านจรเข้สามพัน เมื่อ 10 กรกฎาคม 2525 และคำสัมภาษณ์ นายกริ่ง ศรีเहरา (อดีตกำนัน) ตำบลบ้านจรเข้สามพัน เมื่อ 10 กรกฎาคม 2525

สงครามคราวสมเด็จพระสุริโยทัยขาดคอช้าง พ.ศ. 2091 พระเจ้าตะเบ็งชเวตี้ แม่ทัพพม่า ยกทัพเข้าทางกาญจนบุรีและเดินทางทัพผ่านบ้านจรเข้สามพัน หรือในสงครามไทย-พม่า สมัยสมเด็จพระนเรศวร ปี พ.ศ. 2133 แม่ทัพหน้าพม่าหนีทัพหลวงของไทยจนทัพไทยตามจับตัวได้ที่บ้านจรเข้สามพัน และในคราวปี พ.ศ. 2135 ทัพพม่าเดินทางผ่านบ้านจรเข้สามพัน ดังที่ปรากฏใน ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 6 ในวรรณคดีเรื่อง ขุนช้างขุนแผน ก็มีกล่าวถึง ตอนขุนแผนพานางวันทองหนีมาที่บ้านจรเข้สามพัน และข้ามลำน้ำจรเข้สามพันเพื่อเดินทาง ไปหาทางทองประศรีที่เขาชุนไก่ เมืองกาญจนบุรี จากคำบอกเล่าของนายนวม ภัคดีวงศ์ และผู้สูงอายุอีกหลายท่าน (ประวัติบ้าน... 2524: 26-27) เล่าตรงกันว่า ก่อนมีการตั้ง อำเภोजจรเข้สามพันใน พ.ศ. 2445 นั้น บริเวณแถบนี้เป็นหมู่บ้านเล็ก ๆ ขึ้นอยู่กับอำเภอ สองพี่น้อง จังหวัดสุพรรณบุรี มณฑลนครชัยศรี ทางราชการมิได้ให้ความสนใจมากนัก เพราะเป็นเขตทุรกันดาร โดยเฉพาะในฤดูน้ำหลากเดินทางไปมาไม่สะดวก อย่างไรก็ตาม หมู่บ้านได้คัดเลือกบุคคลเป็นหัวหน้าปกครองคือ นายแผน (ต้นตระกูล "แผนสมบูรณ์") เป็นกำนัน และนายจำ (ต้นตระกูล "ภัคดีวงศ์")³ เป็นนายอำเภอ

เมื่อมีการยกฐานะบ้านจรเข้สามพันขึ้นเป็นอำเภอจรเข้สามพัน ได้มีการแบ่ง เขตการปกครองออกเป็น 10 ตำบล โดยเริ่มตั้งแต่ พ.ศ. 2445 ได้แยกตำบลหัวข่อย (ดอนมะเกลือ) ตำบลสระยายโสม ตำบลหนองบัว ตำบลจรเข้สามพัน ตำบลบ้านดอน ตำบลยั้งทะเลาย ตำบลกระเจียน มาจากอำเภอสองพี่น้อง และแยกตำบลบ้านช้าง ตำบลดอนคา ตำบลหนองโอง มาจากอำเภอท่าลี่ จังหวัดสุพรรณบุรี⁴ ต่อมาในปี พ.ศ. 2465 รับโอนหมู่บ้านเขากระเจียว กมม่วง จรัลใหม่ จากอำเภอพนมทวน จังหวัดกาญจนบุรี มาขึ้น กับเขตตำบลบ้านช้าง (ประวัติสภาพ... 2524: 1)

อำเภอจรเข้สามพันตั้งที่ทำการอยู่ในหมู่บ้านจรเข้สามพัน เมื่อเปิดที่ทำการ อำเภอครั้งแรก ได้ไปอาศัยสถานที่ในบริเวณวัดโพธาราม (วัดจรเข้สามพัน) ซึ่งเป็นวัดเก่าประจำหมู่บ้าน ต่อมา ย้ายมาสร้างอาคารชั่วคราวแบบเครื่องผูก มุงจากอยู่บริเวณท่าคันโท ฝั่งตรงข้ามโรงเรียนบ้านจรเข้สามพันปัจจุบัน ต่อมา ประมาณ 2-3 ปี ทางราชการจึงอนุมัติงบประมาณก่อสร้างที่ว่าการอำเภอ เป็นอาคารถาวรชั้นเดียว โดยจัดสร้างในที่ดินราชพัสดุ ซึ่งเป็นบริเวณโรงเรียนบ้านจรเข้สามพันปัจจุบัน

³ มีศักดิ์เป็นปู่ของนายนวม ภัคดีวงศ์ ผู้เล่า สัมภาษณ์เมื่อ 10 กรกฎาคม 2525

⁴ กทช., ร.5 ม.2.14/107 กรมหลวงดำรงราชานุภาพ เสด็จตรวจราชการเมืองสุพรรณบุรี (26 มิถุนายน ร.ศ. 123)

ในวันที่ 7 เมษายน 2482 ทางราชการเปลี่ยนชื่ออำเภอจรเข้สามพัน เป็น อำเภออุ้มทอง เนื่องจากอำเภอจรเข้สามพันตั้งอยู่ในอาณาเขตของเมืองโบราณที่รู้จักกันว่า "เมืองท้าวอุ้มทอง" และในวันที่ 1 มกราคม พ.ศ. 2487 ได้ย้ายที่ว่าการอำเภออุ้มทองจากที่เดิมไปตั้งบริเวณคูเมืองท้าวอุ้มทอง ในเขตหมู่ 6 ตำบลกระเจียน (ต่อมา ตำบลนี้เปลี่ยนเป็นตำบลอุ้มทอง) ซึ่งก็คือที่ตั้งที่ว่าการอำเภอในปัจจุบัน

อาณาเขต ของอำเภออุ้มทองในปัจจุบัน มีลักษณะดังนี้

<u>ทิศเหนือ</u>	ติดต่อกับ	อำเภอเลาขวัญ	จังหวัดกาญจนบุรี
		อำเภอคอนเจดีย์	จังหวัดสุพรรณบุรี
<u>ทิศใต้</u>	ติดต่อกับ	อำเภอพนมทวน	จังหวัดกาญจนบุรี
		อำเภอสองพี่น้อง	จังหวัดสุพรรณบุรี
<u>ทิศตะวันออก</u>	ติดต่อกับ	อำเภอเมือง	จังหวัดสุพรรณบุรี
		อำเภอบางปลาม้า	จังหวัดสุพรรณบุรี
<u>ทิศตะวันตก</u>	ติดต่อกับ	อำเภอเลาขวัญ	จังหวัดกาญจนบุรี
		อำเภอพนมทวน	จังหวัดกาญจนบุรี

อำเภออุ้มทองในปัจจุบันแบ่งเขตการปกครองออกเป็น 12 ตำบล ดังต่อไปนี้

ทิศเหนือ เป็นที่ตั้งของตำบลบ้านไช้ ตำบลพลับพลาไชย ตำบลคอนคา

ทิศใต้ เป็นที่ตั้งของตำบลยั้งทะเลาะ ตำบลบ้านคอน ตำบลคอนมะเกลือ ตำบลสระยายโสม ตำบลสระหังลาน

ทิศตะวันออก เป็นที่ตั้งของตำบลหนองโอง ตำบลเจดีย์

ทิศตะวันตก เป็นที่ตั้งของตำบลจรเข้สามพัน ตำบลอุ้มทอง

เมื่อยกฐานะขึ้นเป็นอำเภอ มีผู้ดำรงตำแหน่งนายอำเภอดังต่อไปนี้

1. ขุนพจมานมานิต (โพธิ์)	ตั้งแต่ พ.ศ. 2445-2447
2. ขุนทำนุนิกรราษฎร์ (จง)	ตั้งแต่ พ.ศ. 2447-2448
3. นายกรณี	ตั้งแต่ พ.ศ. 2448-2451
4. นายสวัสดิ์	ตั้งแต่ พ.ศ. 2451-2454
5. นายใหญ่	ตั้งแต่ พ.ศ. 2454-2457
6. นายเปล่ง	ตั้งแต่ พ.ศ. 2457-2457
7. นายเขียน อินทพิง	ตั้งแต่ พ.ศ. 2457-2461

8. นายคล้อย เสถียรสมบุรณ์ ตั้งแต่ พ.ศ. 2461-2462
9. หลวงวิจารณ์จำนง (บุล ตินานนท์) ตั้งแต่ พ.ศ. 2462-2467
10. ขุนประภาพรประศาสน์ (มอญ ทรัพย์ประภา) ตั้งแต่ พ.ศ. 2467-2470
11. หลวงประสารประศาสน์ (ขุนทอง สายสิต) ตั้งแต่ พ.ศ. 2470-
10 เม.ย. 12475
12. ขุนนันทประศาสน์ ตั้งแต่ 10 เม.ย. 2475-
1 ม.ค. 2478
13. ขุนอภัยพิจารณ์ (แดง รัชสกุล) ตั้งแต่ 1 ม.ค. 2478-
1 ม.ค. 2481
14. ขุนสุพรรณธำณี (เวียน วัฒนานนท์) ตั้งแต่ 1 ม.ค. 2481-
4 มี.ค. 2490
15. นายประมุข จานิกกร ตั้งแต่ 4 มี.ค. 2490-
27 มิ.ย. 2491
16. นายประเสริฐ จริยา ตั้งแต่ 28 มิ.ย. 2491-
18 เม.ย. 2495
17. นายสมัคร วรรณภูมิ ตั้งแต่ 19 มิ.ย. 2495-
5 ต.ค. 2497
18. นายเวทย์ นิจดาวร ตั้งแต่ 22 ต.ค. 2497-
30 ก.ค. 2500
19. นายประชุม บุญประคอง ตั้งแต่ 31 ก.ค. 2500-
20 ส.ค. 2500
20. นายชลิต พิมลศิริ ตั้งแต่ 3 ส.ค.-
4 ม.ค. 2508
21. นายฉลอง ไชยวุฒิ ตั้งแต่ 4 ม.ค. 2508-
1 ต.ค. 2508
22. นายบุญนาค สายสว่าง ตั้งแต่ 1 ต.ค. 2508-
1 ต.ค. 2509
23. นายฉลอง ไชยวุฒิ ตั้งแต่ 1 ต.ค. 2509-
24 ม.ค. 2511
24. นายไพฑูรย์ สุนทรวิภาค ตั้งแต่ 24 ม.ค. 2511-
11 พ.ค. 2514
25. นายนิพนธ์ ศิริบรรจง ตั้งแต่ 18 พ.ค. 2514-
16 เม.ย. 2518

26. นายประสิทธิ์ กาญจนพันธ์	ตั้งแต่ 17 เม.ย. 2518-
29 พ.ย. 2522
27. นายอภัย จันทนจุลกะ	ตั้งแต่ 3 ธ.ค. 2522-
20 ก.ย. 2523
28. นายผดุงศักดิ์ ชัยยะ	ตั้งแต่ 27 ต.ค. 2523-
ถึงช่วงเก็บข้อมูลของคณะวิจัย
พ.ศ. 2525

2.2 สภาพทั่วไปทางภูมิศาสตร์

สภาพที่ตั้งทางภูมิศาสตร์ของชุมชน ซึ่งผ่านการกลั่นกรองเลือกสรรโดยประชากรของชุมชนนั้น แสดงให้เห็นความสามารถในการปรับตัวให้เข้ากับสภาวะแวดล้อมหรือสามารถเอาชนะสภาวะแวดล้อมในลักษณะที่ชุมชนส่วนรวมจะได้รับประโยชน์ การเลือกลักษณะพื้นที่ที่เหมาะสมทางภูมิศาสตร์สำหรับการตั้งถิ่นฐาน จึงมีความสัมพันธ์กับระดับความรู้ความเจริญทางเทคโนโลยี และความต้องการที่จะใช้สภาวะแวดล้อมให้เป็นประโยชน์ในแต่ละช่วงเวลาต่าง ๆ กัน ชุมชนใดมีความเจริญก้าวหน้าทางเทคโนโลยีมาก ข้อจำกัดทางสภาวะแวดล้อมก็จะลดลงตามอัตราส่วน ในกรณีที่สภาวะแวดล้อมเปลี่ยนแปลงเกินขีดความสามารถที่จะใช้ประโยชน์ได้เต็มที่ การขยายตัวของชุมชนจะกระทบกระเทือนและอาจจะต้องมีการแสวงหาพื้นที่ที่เหมาะสมกว่าต่อไป ในขณะที่ชุมชนเดิมอาจจะไม่ถึงกับร้างไป แต่การเจริญเติบโตอาจจะมีอยู่อย่างจำกัด อย่างไรก็ตาม พัฒนาการทางด้านเทคโนโลยีดังกล่าว ขึ้นอยู่กับปัจจัยทั้งภายในและภายนอกชุมชน ดังนั้น มนุษย์จึงมักเลือกแหล่งที่ตั้งถิ่นฐานหรือชุมชนในแต่ละยุคสมัยแตกต่างกัน และมักจะเป็นไปตามความต้องการร่วมกัน โดยมีระดับความเจริญทางเทคโนโลยีเป็นตัวกำหนดอย่างแท้จริง สำหรับในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ แหล่งที่เป็นชุมชนและศูนย์กลางความเจริญทางวัฒนธรรม ส่วนใหญ่อยู่ในบริเวณพื้นที่ราบลุ่ม (lowlands) ที่มีลักษณะดังกล่าวอยู่ 8 แหล่งด้วยกัน แหล่งพื้นที่สำคัญในบริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา คือบริเวณฝั่งตะวันตกซึ่งครอบคลุมที่ราบลุ่มแม่น้ำจรเข้สามพันและแม่น้ำสุพรรณบุรีทั้งหมดรวมอยู่ด้วย (Ng 1979: 262-272)

ดินดอนสามเหลี่ยมแม่น้ำเจ้าพระยา เริ่มต้นที่บริเวณ อำเภอวัดสิงห์ จังหวัดชัยนาท ลงมาจนถึงปากแม่น้ำเจ้าพระยา โดยที่แม่น้ำเจ้าพระยาจากชัยนาท จะแยกออกเป็นสองสายสำคัญ สายหนึ่งเป็นแม่น้ำเจ้าพระยาสายหลัก อีกสายหนึ่งเป็นสายสาขา ซึ่งแยกตัวออกไปทางตะวันตกเป็นสองสาย สายหนึ่งเป็นแม่น้ำน้อยบริเวณใกล้ ๆ วัดพระบรมธาตุ บริเวณเหนือเขื่อนเจ้าพระยา จังหวัดชัยนาท ในปัจจุบัน ไหลผ่าน อำเภอสรรคบุรี

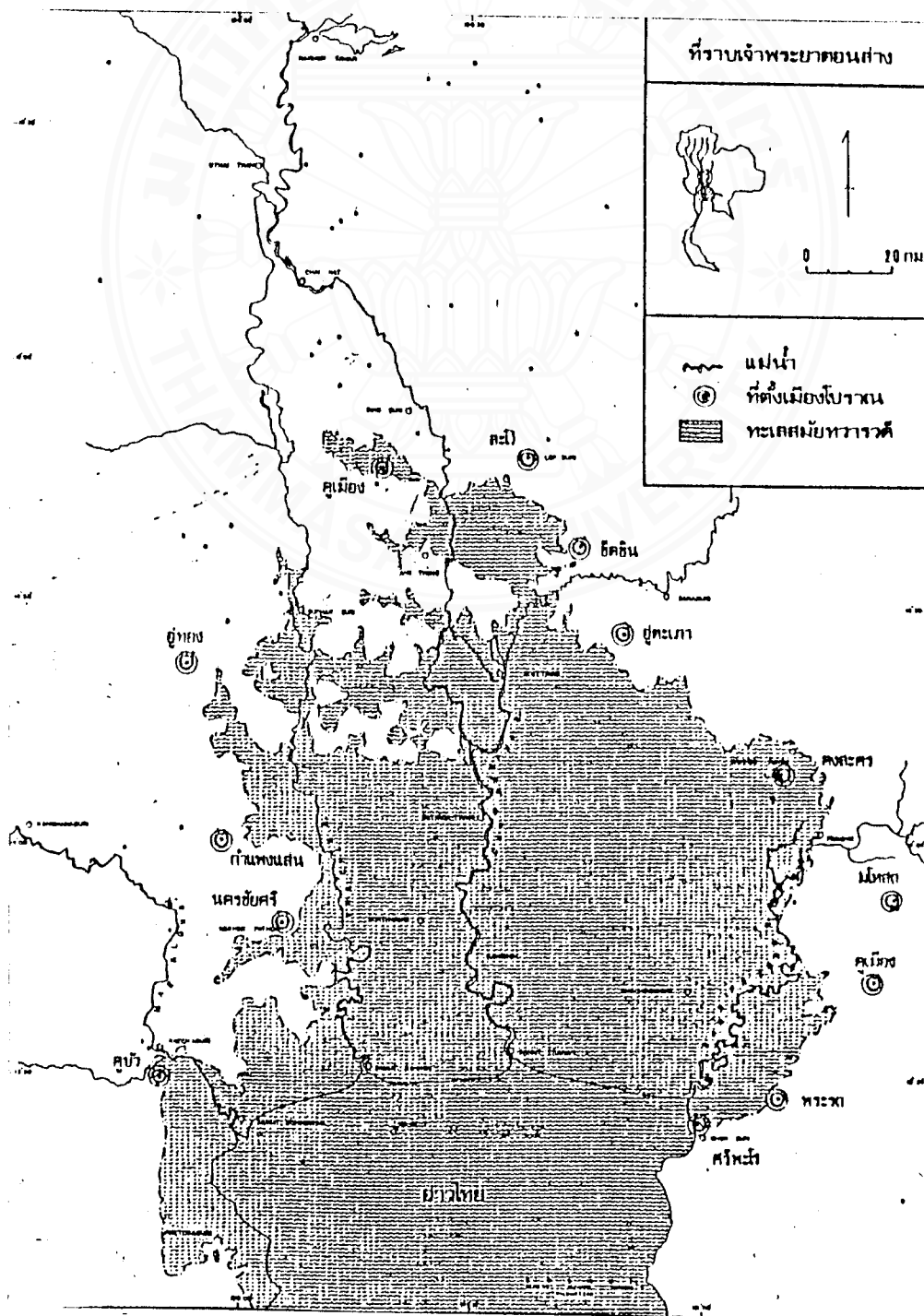
อำเภออินทร์บุรี อำเภอบางระจัน จังหวัดสิงห์บุรี และจังหวัดอ่างทอง บรรจบกับแม่น้ำเจ้าพระยาอีกครั้งหนึ่งที่บางไทร อีกสายหนึ่งเป็นลำแม่น้ำมะขามเฒ่า⁵ พอเข้าเขตจังหวัดสุพรรณบุรีก็เป็นแม่น้ำสุพรรณบุรี ตอนที่ผ่านอำเภอนครชัยศรี กลายเป็นแม่น้ำนครชัยศรี และเป็นแม่น้ำท่าจีนเมื่อไหลออกทะเลที่จังหวัดสมุทรสาคร (*Pendleton 1963:35-38* และ *ศรีศักร 2525:8*)

หลักฐานทางภูมิศาสตร์ และโบราณคดีล้วนแต่ยืนยันว่าก่อนหน้าพุทธศตวรรษที่ 18 ขึ้นไป ศูนย์กลางความเจริญบริเวณที่ราบแม่น้ำเจ้าพระยาฝั่งตะวันตกนั้น อยู่ที่บริเวณลุ่มแม่น้ำน้อยและแม่น้ำสุพรรณบุรี-นครชัยศรี-ท่าจีน เป็นสำคัญ เนื่องจากพบโบราณสถานโบราณวัตถุก่อนพุทธศตวรรษที่ 18 ขึ้นไปจนกระทั่งถึงสมัยทวารวดีหรือบางแห่งก็เก่าถึงสมัยสุโขทัยและสมัยทวารวดี (*ศรีศักร 2525:8*)

ที่ราบลุ่มบริเวณแม่น้ำสุพรรณบุรี-นครชัยศรี-ท่าจีนนั้น ในด้านภูมิศาสตร์จัดเป็นส่วนหนึ่งของที่ราบลุ่มแม่น้ำเก่า (old delta) (แผนที่หมายเลข 1) ที่เกิดจากทับถมของตะกอนจากแม่น้ำ ในบริเวณนี้ พื้นที่ริมฝั่งแม่น้ำลาดลงหลายสาย มีคันดินธรรมชาติ (natural levee) ติดต่อกันเป็นแนวยาว ทำให้มีเนื้อที่ใช้เป็นที่ปลูกสร้างบ้านเรือนได้เป็นทิวแถวไปตามลำน้ำ (*Sternstein 1965:30-31*) ถัดจากแนวคันดินธรรมชาติจะเป็นที่ลุ่มต่ำ (backswamp) ได้รับน้ำที่ไหลแยกออกมาจากแม่น้ำ ใช้สำหรับปลูกข้าวได้ในสมัยโบราณที่ลุ่มต่ำเหล่านี้จึงไม่เหมาะแก่การตั้งชุมชน ชุมชนโบราณจึงมักตั้งอยู่ตามแนวคันดินธรรมชาติ หรือตามแนวชายขอบ (marginal plains) ของที่ลุ่มต่ำ เมืองอุททองโบราณและชุมชนจรเข้สามพัน มีลักษณะที่ตั้งเป็นบริเวณที่ราบชายขอบดังกล่าว โดยลำน้ำจรเข้สามพันที่ไหลผ่านมีลักษณะเป็นลำน้ำสายย่อย ซึ่งคนสมัยโบราณนิยมตั้งถิ่นฐานเพราะปลอดภัยจากน้ำท่วมมากกว่าแม่น้ำสายใหญ่ และดินอุดมสมบูรณ์เพียงพอสำหรับการเกษตรแบบเลี้ยงตัวเอง (self-sustaining) (*Ho 1975:54*)

ในสมัยโบราณราวสองพันปีเศษขึ้นไป บริเวณที่เรียกว่าที่ราบลุ่มน้ำเก่า (old delta) ซึ่งในปัจจุบันจัดเป็นบริเวณที่เรียกว่า "ดินแดนสามเหลี่ยมตอนบน" (upper delta) นั้น คงจะอยู่ใกล้ชายฝั่งทะเลมากกว่าปัจจุบันมาก จากรายงานการสำรวจ

⁵ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ ทรงมีพระราชวินิจฉัยว่า ลำน้ำมะขามเฒ่าในสมัยโบราณ คงจะติดต่อกับลำน้ำสะแกกรังจังหวัดอุทัยธานี โดยมีน้ำไปบรรจบกับแม่น้ำน้อย (จังหวัดชัยนาท) ในที่แห่งใดแห่งหนึ่ง (ตรี อมาตยกุล, "นครปฐมมิใช่เมืองคอน" ศิลปากร 2/6 (เมษายน 2492), 46-47.

แผนที่หมายเลข 1 แสดงที่ราบลุ่มแม่น้ำเก่า

ที่มา: โดยความอนุเคราะห์ของ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ทิวา ฤกษ์จรรยา ภาควิชาธรณีวิทยา คณะวิทยาศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

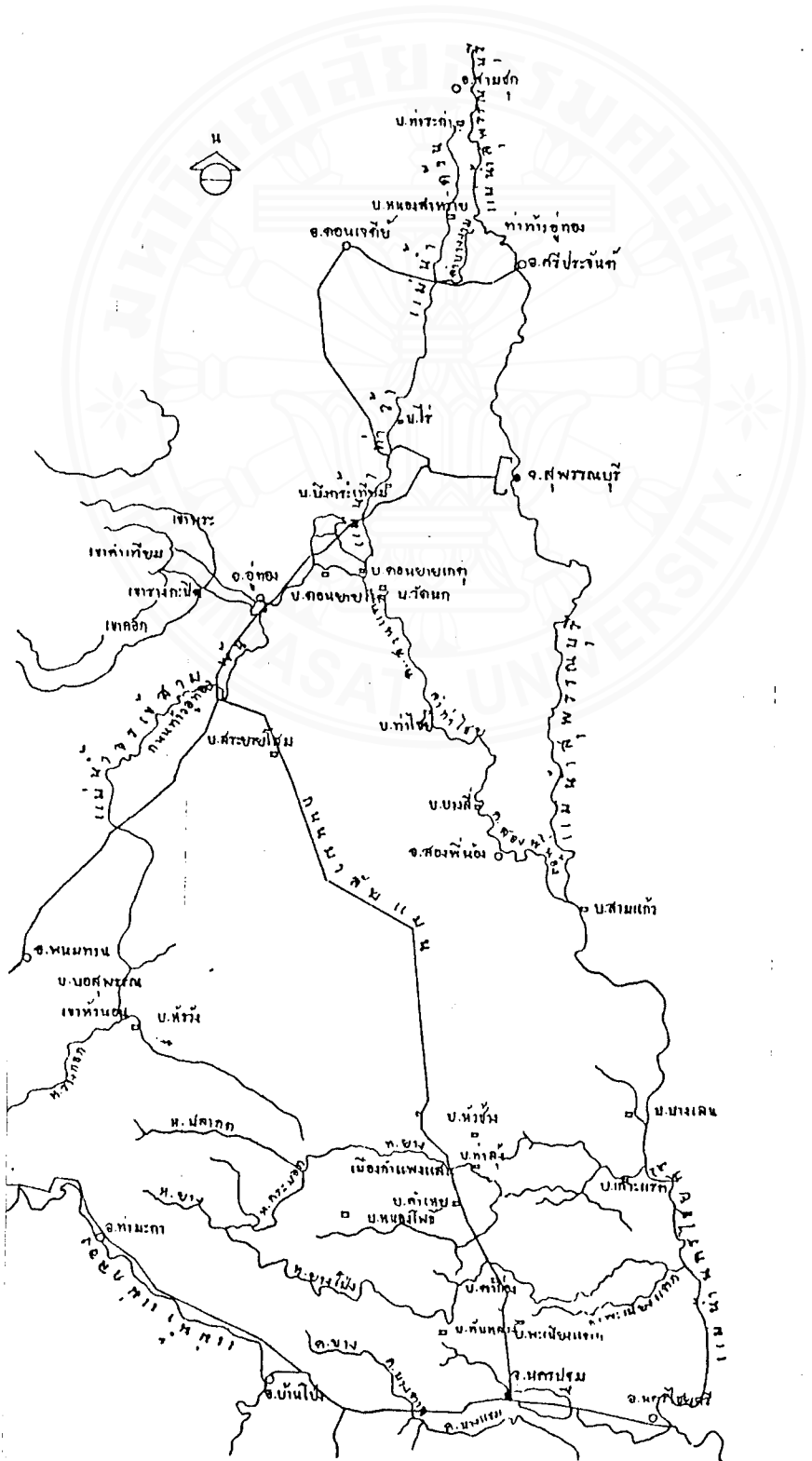
ภูมิศาสตร์ (Pendleton 1963) พบว่า ใต้เขตดินดอนสามเหลี่ยมตอนบน ใต้เมือง นครสวรรค์ลงมา เคยมีสภาพเป็นท้องทะเลมาก่อน โดยที่บริเวณดังกล่าวมีสภาพเป็นที่ราบ ลุ่มน้ำที่เกิดขึ้นใหม่ (new delta) จากการทับถมของโคลนตะกอนในภายหลัง ซึ่งปัจจุบัน มีชื่อเรียกทางภูมิศาสตร์ว่า "ดินดอนสามเหลี่ยมตอนล่าง" (lower delta) โดยเฉพาะอย่างยิ่งพื้นที่ใต้จังหวัดอุทัยมาลงเมื่อมา 600 ปีก่อน ยังคงมีสภาพส่วนใหญ่เป็นท้องทะเล ด้วยซ้ำไป (Tomosugi 1966:166) สภาพภูมิศาสตร์ดังกล่าวนี้ แสดงว่าในสมัยโบราณ เมืองอุทัย โบราณในลุ่มแม่น้ำจรเข้สามพันอยู่ใกล้ชายฝั่งทะเลด้านตะวันตกมากกว่าปัจจุบัน มาก โดยอาจจะมีฐานเหมือนกับเป็นเมืองท่าชายฝั่งตะวันตก (โดยที่ชายฝั่งตะวันออกมี ละโว้หรือลพบุรีและเมืองศรีมโหสถ จังหวัดปราจีนบุรี เป็นเมืองท่าสำคัญ) ข้อมูลจากการ สืบสวนทางภูมิศาสตร์ยืนยันข้อเท็จจริงดังกล่าว เนื่องจากพบว่า บริเวณตั้งแต่หมู่บ้านสระ ยายโสม อำเภอกูทอง ลงมาทางใต้ผ่านอำเภอกำแพงแสน กับอำเภอมือง จังหวัด นครปฐม นั้น เดิมมีลักษณะเป็นชายทะเล ซึ่งต่อมาเกิดการทับถมของโคลนตะกอน แผ่นดิน จึงงอกออกไปเรื่อย ๆ ทำให้เกิดแม่น้ำสายสั้น ๆ หลายสาย (ซึ่งปัจจุบันตื่นขึ้นเป็น ลำคลองเล็ก ๆ) เช่น แม่น้ำกำแพงแสน (ปัจจุบันเป็นคลองบ้านยาง) ลำน้ำห้วยกระบอก ห้วยโปร่ง หะเนียงแตก (หรือที่เรียกว่า แม่น้ำทับหลวง) ห้วยจรเข้ และแม่น้ำบางแก้ว เป็นต้น (มานิต 2518:96-108)

ในบริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำเก่าหรือบริเวณที่เรียกว่า ลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาฝั่ง ตะวันตกนี้ ศูนย์กลางความเจริญที่เก่าแก่ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสมัยต้นทวารวดีและก่อน ทวารวดีนั้น อยู่ในบริเวณลุ่มแม่น้ำจรเข้สามพัน ซึ่งแยกจากแม่น้ำสุพรรณบุรีไปทางทิศตะวัน ตกเฉียงใต้ โดยที่ศูนย์กลางสำคัญของชุมชนอยู่ในบริเวณที่เรียกว่า เมืองอุทัยโบราณซึ่ง ตั้งอยู่ริมฝั่งตะวันตกของลำน้ำจรเข้สามพัน

ลักษณะภูมิศาสตร์โดยทั่วไปของบริเวณลุ่มน้ำจรเข้สามพันนั้น ทิศเหนือ และทิศใต้ เป็นที่ราบเหมาะแก่การตั้งบ้านเรือน ทิศตะวันออกเป็นที่ราบลุ่มเหมาะแก่การ เพาะปลูก ส่วนทางทิศตะวันตกเป็นเทือกเขาที่มีความสูงไม่มากนัก เรียกว่า กลุ่มเขาคำ เที่ยม ซึ่งประกอบด้วยเขาคำเที่ยม เขาวงพากย์ เขาถ้ำเสือ เป็นต้น มีลักษณะเป็นที่สูง ลาดลงสู่ที่ราบลุ่มแม่น้ำทางทิศตะวันออก ทิศตะวันตกเป็นป่าโปร่งซึ่งอุดมด้วยพันธุ์ไม้านา ชนิด บริเวณนี้ไม่เหมาะแก่การตั้งบ้านเรือน ทางน้ำสำคัญของชุมชนบริเวณนี้ทั้งหมดเป็น ลำน้ำธรรมชาติ ชื่อลำน้ำจรเข้สามพัน ซึ่งมีลักษณะที่เคยเป็นแม่น้ำที่มีขนาดกว้างและลึกมา ก่อน แต่ในปัจจุบันตื่นขึ้นมา

ลำน้ำจรเข้สามพัน (แผนที่หมายเลข 2) มีต้นน้ำอยู่ในบริเวณเขาหัวนอนใน
เทือกเขาเดียวกับเขาตวยพระเพลิงในเขตอำเภอพนมทวน จังหวัดกาญจนบุรี บริเวณต้น
น้ำ มีร่องรอยว่า น่าจะเป็นลำน้ำต่อเนื่องมาจากลำห้วยรางกอก ซึ่งแยกจากแม่น้ำแม่
กลองที่บ้านท่าม่วง (อำเภอท่าม่วง) ผ่านหมู่บ้านหัววังไปทางลำน้ำกำแพงแสน จังหวัด
นครปฐม ซึ่งเหลือร่องรอยเป็นห้วยรางพิศูลทางเหนือของกำแพงเมืองกำแพงแสน ผ่าน
ไปเชื่อมต่อกับลำน้ำจรเข้สามพันได้อีกทางหนึ่ง (ตรี 2513:306-357) จากนั้นไหลผ่าน
เข้าเขตชุมชนจรเข้สามพันจากทางทิศใต้ โดยผ่านบ้านรางหวาย บ้านลาดหมู่ วัดประทุม
วิหาร บ้านจรเข้สามพัน บ้านนาลาว ในขณะนี้เรียกกันว่า คลองนาลาว จากนั้น จะไหล
ผ่านหน้าเมืองอุทองโบราณที่บ้านท่าพระ (ปัจจุบันคือตลาดท่าพระยาจักร) ขึ้นไปทางเหนือ
ผ่านคลองตาสาม บ้านดอนยายแสด (ยี่แสดหรือยายแสด) บ้านลูกตาลอ่อน (ตาลลูกอ่อน)
บ้านวัดนก เมื่อถึงบ้านวัดนกและบ้านไผ่หงอย ลำน้ำนี้จะบรรจบกับแม่น้ำท่าว่า หรือแม่น้ำ
สุพรรณบุรีสายเก่า แม่น้ำท่าว่านี้มีต้นน้ำไหลมาจากแม่น้ำตัวน ซึ่งกลายเป็นแม่น้ำตัวนเนื่อง
จากแม่น้ำสุพรรณบุรีเปลี่ยนทางเดิน แม่น้ำตัวนมีเส้นทางจากบ้านท่าระกำ อำเภอสามชุก
ลงมาถึงบ้านท่าว่า จากช่วงนี้จึงเรียกว่าแม่น้ำท่าว่า จากนั้นไหลผ่านบ้านสวนแดง-ศาลา
ยาว ช่วงนี้เรียกว่าคลองสวนแดง เนื่องจากแม่น้ำช่วงนี้ค่อนข้างแคบนั้นเอง แล้วไหลต่อ
ไปจนบรรจบกับลำน้ำจรเข้สามพัน เมื่อรวมเป็นแม่น้ำเดียวกันแล้วก็ไหลต่อไปเรียกว่าเป็น
ลำน้ำท่าไชย (หรือท่าชัย) ผ่านบ้านท่าไชย บ้านกาไว้ บ้านบางทราย บ้านบางพลัด
บ้านบางลี่ จากช่วงนี้เรียกว่าคลองบางลี่ ไหลต่อไปถึงบ้านสองพี่น้อง ช่วงนี้เรียกว่าคลอง
สองพี่น้อง ผ่านอำเภอสองพี่น้องไปทางตะวันออกไปบรรจบกับแม่น้ำสุพรรณบุรีที่วัดบางสาม
หมู่บ้านสามแก้ว บริเวณที่ลำน้ำทั้งสองมาบรรจบกันเป็นที่ราบลุ่มต่ำมาก ลักษณะน่าจะเป็น
เว้าน้ำขนาดใหญ่ในสมัยโบราณ และเป็นส่วนหนึ่งของอ่าวไทย สันนิษฐานได้ว่าเรือเดิน
ทะเลอาจเข้ามาได้^๑ แต่เมื่อแม่น้ำสุพรรณบุรีเปลี่ยนทางเดิน ลักษณะเว้าน้ำดังกล่าวก็
เปลี่ยนแปลงไป บริเวณที่เคยเป็นชายฝั่งอ่าวไทยก็ตื้นเขินขึ้นกลายเป็นที่ลุ่มต่ำ ปัจจุบันอยู่
ในเขตอำเภอสองพี่น้อง จังหวัดสุพรรณบุรี และอำเภอบางเลน จังหวัดนครปฐม จาก
หมู่บ้านสามแก้วเป็นต้นไป แม่น้ำสุพรรณบุรีไหลผ่านปากคลองบางสาม ช่วงนี้เรียกชื่อว่า
แม่น้ำนครชัยศรีหรือแม่น้ำท่าจีน ไหลลงสู่อ่าวไทยที่จังหวัดสมุทรสาคร (แผนที่หมายเลข 2)

^๑ น่าสังเกตว่า มีนิทานหรือความเชื่อท้องถิ่นในบริเวณโดยรอบ ที่เล่าเรื่องเกี่ยวกับเรือ
สำเภาที่แล่นเข้ามาค้าขาย หรือมีชื่อหมู่บ้านหรือท้องถิ่นเกี่ยวกับเรือสำเภาในหลาย
ท้องที่ในเขตจังหวัดสุพรรณบุรี เช่น หมู่บ้านสำเภาล่ม ริมแม่น้ำสุพรรณบุรี เป็นต้น
เรือสำเภาสมัยโบราณจึงน่าจะเคยแล่นเข้ามาได้จริง ๆ นิทานพื้นบ้านเกี่ยวกับนี้พบ
ทั่วไปในท้องที่มีสภาพภูมิศาสตร์เป็นเมืองท่าโบราณ เช่น อุตะเภา จังหวัดชัยนาท
 เป็นต้น

แผนที่หมายเลขที่ 2 แสดงลำน้ำจรเข้าสามพัน แม่น้ำสุพรรณบุรี (แม่น้ำท่าจีน) และแหล่งชุมชนในเขตลำน้ำจรเข้าสามพัน

ที่มา กรมศิลปากร, โบราณวิทยาเรื่องเมืองอู่ทอง, พระนคร 2509, 88-89

ทางน้ำเฉพาะที่เป็นลำน้ำจรเข้สามพัน มีความยาวทั้งสิ้นประมาณ 35 กิโลเมตร เป็นเส้นทางคมนาคมสำคัญในสมัยโบราณที่เชื่อมต่อระหว่างเส้นทางจากค่านพระเจดีย์สามองค์ผ่านกาญจนบุรี อำเภอพนมทวน กระจ่างแล้วเชื่อมต่อไปทางอำเภอคอนเจดีย์ ไปจังหวัดอยุธยาหรือจังหวัดอื่น ๆ เช่น ชัยนาท โดยผ่านเข้าไปทางลำน้ำน้อย อันเป็นลำน้ำเดิมของแม่น้ำเจ้าพระยา ในเขตอำเภอหันคา จังหวัดชัยนาท ขึ้นไปจนถึงจังหวัดนครสวรรค์ ได้โดยตลอด อีกทางหนึ่งก็สามารถเชื่อมต่อกับเขตอำเภอสองพี่น้อง และอำเภอเมืองจังหวัดสุพรรณบุรี และต่อไปยังอำเภอนครชัยศรี จังหวัดนครปฐม และออกสู่อ่าวไทยได้นับเป็นเส้นทางคมนาคมทางน้ำโบราณที่มีความสำคัญ โดยมีเส้นทางคมนาคมทางบกควบคู่กันไป แนวคล้ายคลึงกัน โดยยังเหลือแนวถนนโบราณที่เรียกกันว่า ถนนหัวคู่อู๋ทอง หลงเหลืออยู่ในปัจจุบัน เป็นแนวถนนที่เชื่อมต่อจากทางใต้ (เพชรบุรี) ผ่านกาญจนบุรี พุ่งเข้าลุ่มน้ำจรเข้สามพัน ผ่านหลังเมืองคู่อู๋ทอง โบราณทางทิศตะวันตกขึ้นไปทางบ้านท่าว่าจนถึงท่าหัวคู่อู๋ทอง ริมแม่น้ำสุพรรณบุรี

ในปัจจุบัน ลำน้ำจรเข้สามพันมีลักษณะตื้นเขิน ขาดคอนลงเป็นช่วง ๆ ทั้งนี้เนื่องจากสาเหตุหลาย ๆ ประการ เช่น การที่เป็นลำน้ำโบราณที่มีอายุเก่าแก่ การทับถมจากโคลนตะกอนทำให้ท้องน้ำตื้นเขินขึ้นเรื่อย ๆ ลักษณะการตื้นเขินเกิดขึ้นรวดเร็วมากขึ้นเมื่อแม่น้ำสุพรรณบุรีเกิดเปลี่ยนทางเดิน เบี่ยงเบนออกไปทางทิศตะวันออก กลายเป็นแนวแม่น้ำสุพรรณบุรีปัจจุบัน มีผลให้แม่น้ำสุพรรณบุรีเดิมที่ไหลผ่านบ้านท่าว่าขาดคอนลง กลายเป็นแม่น้ำตื้น ซึ่งสันนิษฐานว่าคงจะเกิดขึ้นราว ๆ สมัยลพบุรีหรือราวพุทธศตวรรษที่ 17-18 เนื่องจากบริเวณต้นลำน้ำท่าว่าที่ขาดคอนไปในเขตท่าระกำทางตอนเหนือ นั้น พร่องรอยของลำน้ำเดิมเป็นแนวยาวไปจนถึงลำน้ำสุพรรณบุรีในปัจจุบันบริเวณใต้ตัวอำเภอสามชุกประมาณ 3 กิโลเมตร และเนื่องจากพบว่าโบราณสถานโบราณวัตถุบริเวณลำน้ำท่าว่านั้น มีอายุตั้งแต่สมัยทวารวดีและสิ้นสุดลงที่สมัยลพบุรีเท่านั้น (ศรีพิภกร 2525 : 9) หลังจากนั้น ปริมาณน้ำที่หล่อเลี้ยงแม่น้ำท่าว่าและลำน้ำจรเข้สามพันก็ลดน้อยลงเรื่อย ๆ การเปลี่ยนแปลงดังกล่าว มีผลสำคัญทำให้ลำน้ำจรเข้สามพันซึ่งเคยได้น้ำหล่อเลี้ยงอีกทางหนึ่งจากลำน้ำสุพรรณบุรีผ่านลำน้ำท่าว่า เกิดตื้นเขินขึ้น ชุมชนโบราณและเมืองคู่อู๋ทองโบราณบนฝั่งแม่น้ำจรเข้สามพันจึงลดความสำคัญลงเป็นลำดับ ต่อมาในสมัยปัจจุบัน เมื่อมีการสร้างถนนมาลัยแมนราว พ.ศ. 2491 แล้วเสร็จ พ.ศ. 2500 ไม่เพียงแต่แนวถนนในบางช่วงจะปิดกั้นทางน้ำธรรมชาติที่จะไหลลงสู่ลำน้ำจรเข้สามพันเท่านั้น ยังมีผลให้ความสำคัญของลำน้ำนี้ในฐานะเป็นเส้นทางคมนาคมทางน้ำลดน้อยลงจนเกือบไม่มีความหมายใด ๆ ท้ายที่สุด ระบบการชลประทานเพื่อการเกษตรในสมัยใหม่ที่มีการสร้างประตูน้ำ และการขุดคลองชลประทานเพื่อการเกษตร มีผลกระทบสำคัญที่สุดที่ทำให้ลำน้ำจรเข้สามพันเกือบสิ้นสภาพ กลายเป็นเพียงลำคลองเล็ก ๆ ที่ไม่อาจเดินเรือได้โดยตลอด และไม่อาจจะเชื่อม

ต่อกับแม่น้ำท่าจีนได้อีกต่อไป ในอนาคตอันใกล้ลำน้ำโบราณแห่งนี้อาจถึงแก่กาลสิ้นสุดสภาพสิ้นอายุชื่อย่างแน่นอน หากไม่มีการอนุรักษ์และบูรณะเสียใหม่ให้เหมาะสม

2.3 แหล่งชุมชนบริเวณลุ่มน้ำจรเข้สามพัน

ลักษณะทางภูมิศาสตร์ของลำน้ำจรเข้สามพัน ที่ติดต่อกับลำน้ำท่าว่าและลำน้ำสุพรรณในสมัยโบราณนั้น แสดงให้เห็นว่าก่อนที่จะเกิดการเปลี่ยนแปลงทางเดินของแม่น้ำสุพรรณบุรีนั้น ลำน้ำจรเข้สามพันซึ่งมีลักษณะเป็นศูนย์กลางการคมนาคมสำคัญ มีสภาพทางภูมิศาสตร์เหมาะสมแก่การตั้งชุมชนโบราณ ดังประจักษ์พยานที่ชัดเจนจากการขุดพบเครื่องมือเครื่องใช้และเครื่องประดับตั้งแต่สมัยหินใหม่ลงมาจนถึงสมัยทวารวดี โดยในสมัยทวารวดีนั้น พบโบราณวัตถุสถานมากมาย (ดังจะได้อธิบายต่อไปในบทที่ 4) หลักฐานเหล่านี้ยังพบต่อเนื่องโดยตลอดขึ้นไปตามแนวลำน้ำท่าว่าขึ้นไปตามแนวลำน้ำน้อยในจังหวัดชัยนาทจนถึงเมืองโบราณที่โคกไม้เดน ในเขตจังหวัดนครสวรรค์ อันเป็นตอนเหนือสุดของที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา (ศรีศักร 2525 : 10-12)

2.3.1 ชุมชนเมืองอุทองโบราณ ในบรรดาชุมชนบริเวณลุ่มแม่น้ำจรเข้สามพันทั้งหมด ชุมชนโบราณที่มีความสำคัญที่สุดและมีพัฒนาการจนกลายเป็นศูนย์กลางของบริเวณแถบนี้ และในระยะต้น ๆ อาจมีฐานะโดดเด่นที่สุดในเขตลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาฝั่งตะวันตกก็คือบริเวณที่เป็นที่ตั้งของเมืองอุทองโบราณ ซึ่งตั้งอยู่ทางฝั่งตะวันตกของลำน้ำจรเข้สามพัน โดยมีแนวภูเขาคำเทียม (ซึ่งปัจจุบันเรียกเพี้ยนเป็น "เขาท่าเทียม") กั้นเป็นแนวยาวอยู่ทางด้านหลังของตัวเมือง

สภาพภูมิศาสตร์ของบริเวณที่เป็นชุมชนเมืองอุทองโบราณนั้น มีลักษณะเหมาะสมที่จะเป็นแหล่งชุมชนตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ และสามารถพัฒนาเป็นเมืองสำคัญในสมัยทวารวดีได้โดยง่าย เนื่องจากมีคุณสมบัติดังนี้

1. สภาพภูมิประเทศตั้งอยู่ในบริเวณที่ค่อนข้างลาดชันออกมาจากเชิงเขาคำเทียม จนจดบริเวณที่ลำน้ำจรเข้สามพันบรรจบกับลำน้ำท่าว่าทางตะวันออก และเป็นส่วนหนึ่งของดินดอนสามเหลี่ยมปากแม่น้ำเจ้าพระยา ที่มีความอุดมสมบูรณ์จากการทับถมของโคลนตะกอน มีน้ำอุดมสมบูรณ์ทั้งจากน้ำฝนและน้ำหลาก เหมาะแก่การปลูกข้าวแบบหัดน้ำ (wet rice cultivation) มีข้าวเป็นอาหารหลัก (staple food) และสามารถสะสมอาหารได้เพียงพอที่จะเอื้ออำนวยแก่การขยายตัวของชุมชน จนกลายเป็นชุมชนขนาดใหญ่ที่มีความสำคัญได้ในที่สุด

2. ตั้งอยู่ใกล้ลำน้ำ ซึ่งเป็นแหล่งน้ำสำหรับชาวชุมชน ตลอดจนเป็นเส้นทางคมนาคมติดต่อกับชุมชนใกล้เคียงและชุมชนภายนอก

3. ตั้งอยู่ใกล้ชายฝั่งทะเล หรือสามารถติดต่อกับชายฝั่งทะเลได้โดยสะดวก ในลักษณะที่ในสมัยโบราณ เรือเดินทะเลสามารถเข้ามาติดต่อกับชายฝั่งได้ นอกจากนั้น ยังมีดินแดนกว้างใหญ่ทางตอนใน (hinterland) ที่เป็นแหล่งสินค้าพื้นเมืองและเป็นแหล่งที่สามารถจะระบายสินค้าต่างประเทศได้โดยกว้างขวาง

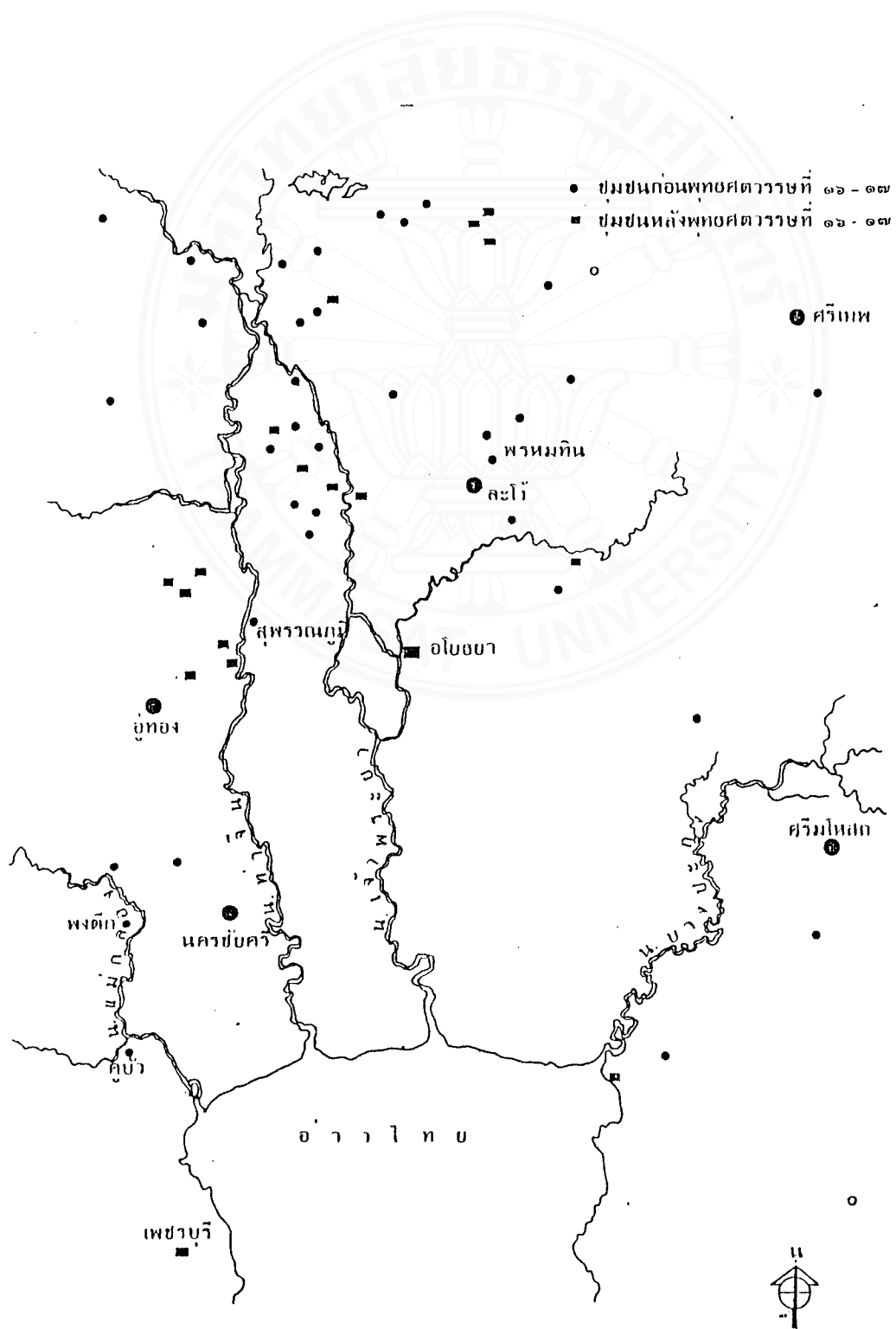
4. ตั้งอยู่บนเส้นทางคมนาคมทางน้ำและทางบกของสมัยโบราณ ที่สามารถติดต่อกับชายฝั่งกับชุมชนและดินแดนใกล้เคียงได้อย่างกว้างขวาง ทางน้ำก็คือลำน้ำจรเข้สามพันที่สามารถเชื่อมต่อกับลำน้ำอื่น ๆ ดังที่กล่าวแล้ว ทางบกนั้น ปรากฏร่องรอยของถนนโบราณที่เรียกกันว่า "ถนนห้าอู่ทอง" ซึ่งตัดจากจังหวัดเพชรบุรี ผ่านจังหวัดราชบุรี จังหวัดกาญจนบุรี เลียบลำน้ำจรเข้สามพันมาทางตะวันตกเฉียงใต้ของตัวเมืองอู่ทองโบราณ แล้ววกอ้อมหลังตัวเมืองทางด้านตะวันตกไปทางเขาพระ ตัดไปทางทิศเหนือเข้าเขตอำเภอศรีประจันต์ไปสิ้นสุดที่ท่าห้าอู่ทอง ริมฝั่งแม่น้ำสุพรรณบุรี เป็นเส้นทางคมนาคมทางบกที่เชื่อมชุมชนโบราณและเมืองโบราณต่าง ๆ และเป็นเส้นทางที่มีความสำคัญยิ่งขึ้นในยุคน้ำหลากเพราะน้ำท่วมไม่ถึง ในระยะหลังยังถูกใช้เป็นเส้นทางเดินทัพหังของไทยและพม่าหลายครั้งหลายหน โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อคราวศึกยุทธหัตถีกับพม่า ระหว่างสมเด็จพระนเรศวรกับพระมหาอุปราชา ทัพพม่าเดินทัพมาตามถนนโบราณดังกล่าวนี้ (ศรีศิริ 2525 : 37-39)

5. ตั้งอยู่ในเส้นทางค้าขายระหว่างจีนกับอินเดีย สภาพภูมิศาสตร์ของเมืองอู่ทองโบราณและลุ่มแม่น้ำจรเข้สามพัน มีความเหมาะสมมากเนื่องจากอยู่ในเส้นทางการค้าทางบกข้ามคาบสมุทรลพบุรี ซึ่งในระยะแรกนิยมใช้เส้นทางตอนบนของคาบสมุทรลพบุรีหรือบริเวณใกล้เคียงคอคอดกระ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง เส้นทางที่ตัดผ่านจากชายฝั่งทะเลอันดามันผ่านพม่ามาทางด้านด่านพระเจดีย์สามองค์ผ่านแม่น้ำแม่กลอง หรือลำน้ำจรเข้สามพันสู่ลำน้ำท่าจีน ลงสู่อ่าวไทย ตัดข้ามไปสู่นับประเทศจีนในที่สุด (Wolters 1967 : 57)

น่าสังเกตว่า เมืองโบราณที่มีความสำคัญในสมัยทวารวดี ล้วนแต่มีลักษณะภูมิศาสตร์และมีคุณสมบัติดังกล่าวข้างต้นทั้งสิ้น เช่น เมืองลพบุรี (ละโว้) เมืองศรีมหาโพธิ์ (ศรีวิชัย) (ปราจีนบุรี) เมืองนครชัยศรี (นครปฐม) และเมืองอู่ทอง (ราชบุรี) เป็นต้น (ดูแผนที่หมายเลข 3) การจัดรูปแบบภูมิสถานของเมืองแบบเดียวกันเช่นนี้ น่าที่จะมี

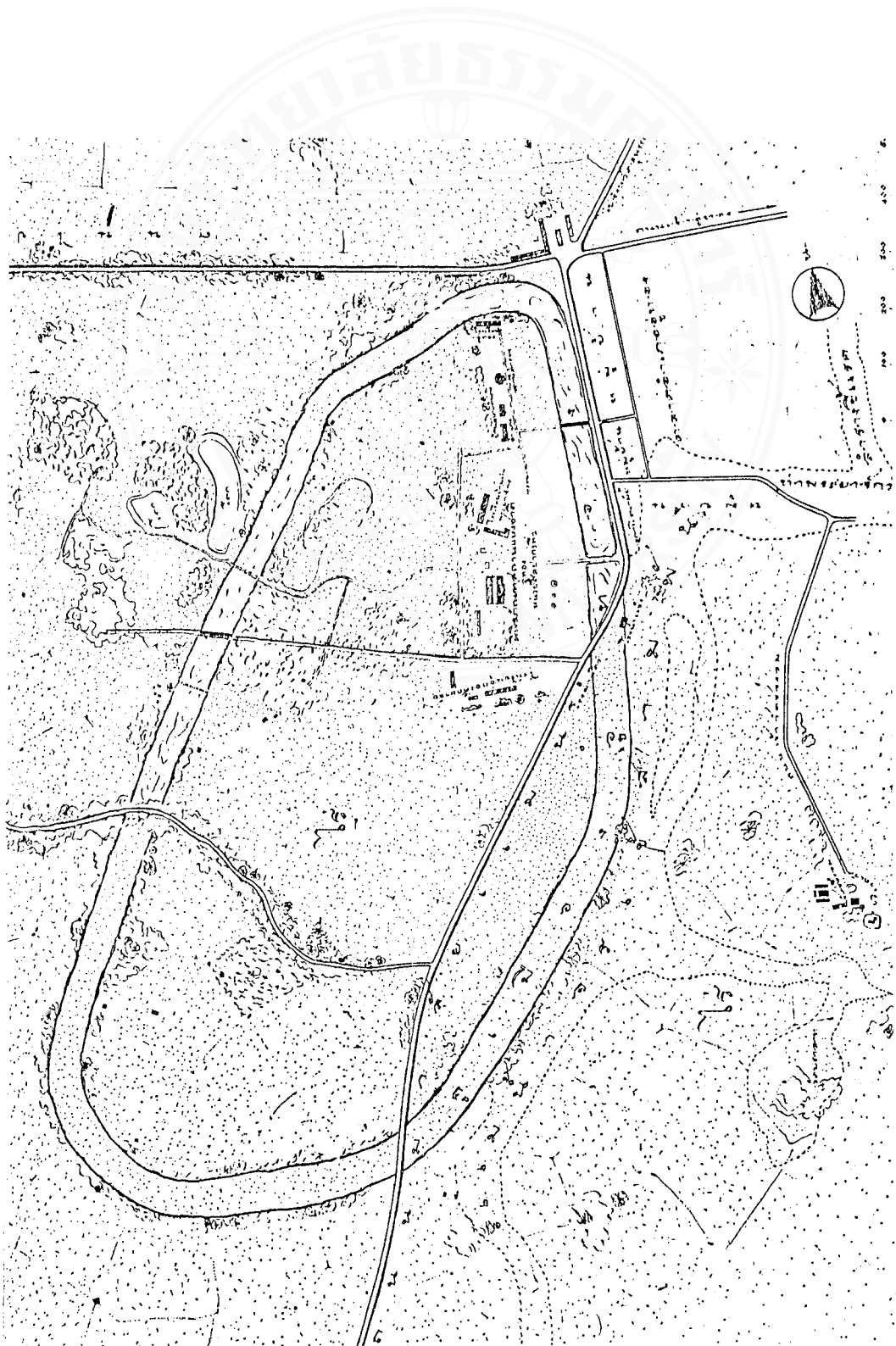
แนวความคิดหรืออิทธิพลทางความคิดมาจากแหล่งเดียวกัน ซึ่งจะเป็นอิทธิพลอินเดียและ อาจจะเป็นเนื่องจากคติของศาสนาฮินดูมากกว่าที่จะเป็นศาสนาพุทธอีกด้วย คติดังกล่าวนี้ จัดองค์ประกอบของที่ตั้งเมืองในชัยภูมิที่มีภูเขาใหญ่ ลำห้วย ลำธาร โดยที่ภูเขาอาจเป็นสัญลักษณ์แห่งเขาไกรลาสหรือเขาพระสุเมรุที่ประทับของพระศิวะ ลำน้ำเปรียบเสมือนสายธารแห่งชีวิตและความเจริญอันถ่ายทอดจากองค์พระศิวะ ลำน้ำที่ไหลจากภูเขาจะถูกชักเข้ามาสู่คูเมืองและตัวเมือง เพื่อประโยชน์ใช้สอยของประชาชนในตัวเมืองด้วยวิธีการต่าง ๆ โดยอาจใช้ส่วนหนึ่งของช่วงลำน้ำเป็นคูเมืองก็ได้ (ปฏิพนธ์ 2528 : 52-55) เมืองที่สร้างขึ้นตามคติดังกล่าว มักจะประสบปัญหาคล้ายคลึงกัน คือน้ำท่วมอย่างรวดเร็วหรือหาน้ำเปลี่ยนทางเดินอย่างกะทันหัน ทำให้เกิดภาวะแห้งแล้ง จนต้องละทิ้งไปตั้งชุมชนแห่งใหม่ที่เหมาะสมกว่า หรือมีฉะนั้น ก็ทำให้เมืองดังกล่าวสูญเสียความสำคัญลงจนกลายเป็นชุมชนธรรมดาไปในที่สุด เมืองอุททองโบราณก็มีหลักฐานว่า ไม่เพียงแต่ประสบปัญหาหาน้ำเปลี่ยนทางเดินเท่านั้น ยังมีหลักฐานว่าประสบปัญหาจากแผ่นดินที่งอกออกจากการทับถมของโคลนตะกอนที่บริเวณปากแม่น้ำท่าจีน ปริมาณการงอกของแผ่นดินปากแม่น้ำโดยปกติจะมีอัตราประมาณ 15-20 ฟุตต่อปี (Sternstein 1964 : 11-12 และ Pendleton 1962) แม้ปริมาณการงอกของแผ่นดินอาจจะไม่สม่ำเสมอทุกปี แต่ก็สามารถประมาณได้ว่าเมืองอุททองโบราณในสมัยพุทธศตวรรษที่ 8-12 หรือประมาณ 1,500 - 1,800 ปีก่อน ควรที่จะอยู่ใกล้ชายฝั่งทะเลมากกว่าในสมัยปัจจุบันมาก (Wheatley 1983 : 213)

ตัวเมืองอุททองโบราณมีจุดกึ่งกลางภูมิศาสตร์อยู่ที่เส้นรุ้งที่ 14 องศา 22 ลิปดาเหนือ และเส้นแวงที่ 99 องศา 53 ลิปดา 33 พิลิปดาตะวันออก ตัวเมืองเป็นรูปรีค่อนข้างกลมขนาด 900 X 1,750 เมตร (ศรีศักร 2525 : 67) ซึ่งนับว่าเป็นเมืองโบราณขนาดใหญ่ที่มีความสำคัญ (แผนที่หมายเลข 4) ลักษณะที่ตั้งของเมือง ตั้งอยู่บนเนินดินเชิงเขา ซึ่งยื่นออกมาทางด้านตะวันออกของเทือกเขาคำเหี้ยมและเขาพระ ทางด้านตะวันออกเฉียงเหนือ ตะวันออกและทางใต้ของตัวเมืองมีลักษณะเป็นที่ลุ่มต่ำ มีลำน้ำจรเข้สามพันซึ่งไหลมาจากทางทิศใต้ผ่านที่ลุ่มหน้าเมืองทางทิศตะวันออก เป็นแหล่งน้ำสำคัญที่หล่อเลี้ยงชาวเมืองและเป็นเส้นทางคมนาคมทางน้ำที่สำคัญที่สุด ความจริงบริเวณที่ตั้งของเมือง มีร่องรอยของลำน้ำเดิมของจรเข้สามพันไหลผ่าน แต่ดินเขินเกือบจะหมดแล้ว แสดงว่าลำน้ำจรเข้สามพันก็เปลี่ยนทางเดินเช่นกัน นอกจากนั้นยังมีลำธารเล็ก ๆ คือ ลำห้วยรวก และลำห้วยทางนาที่ไหลจากเทือกเขาคำเหี้ยม เข้าสู่ตัวเมืองเป็นแหล่งน้ำที่หล่อเลี้ยงตัวเมืองในฤดูน้ำหลาก

แผนที่หมายเลข 3 แสดงที่ตั้งชุมชนโบราณในบริเวณลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา

ที่มา: ชิดา สาระยา, "ละโว้ รัชชายุ้งในคริสต์ศตวรรษที่ 11," เมืองโบราณ, 11/2 (เมษายน - มิถุนายน 2528), 38

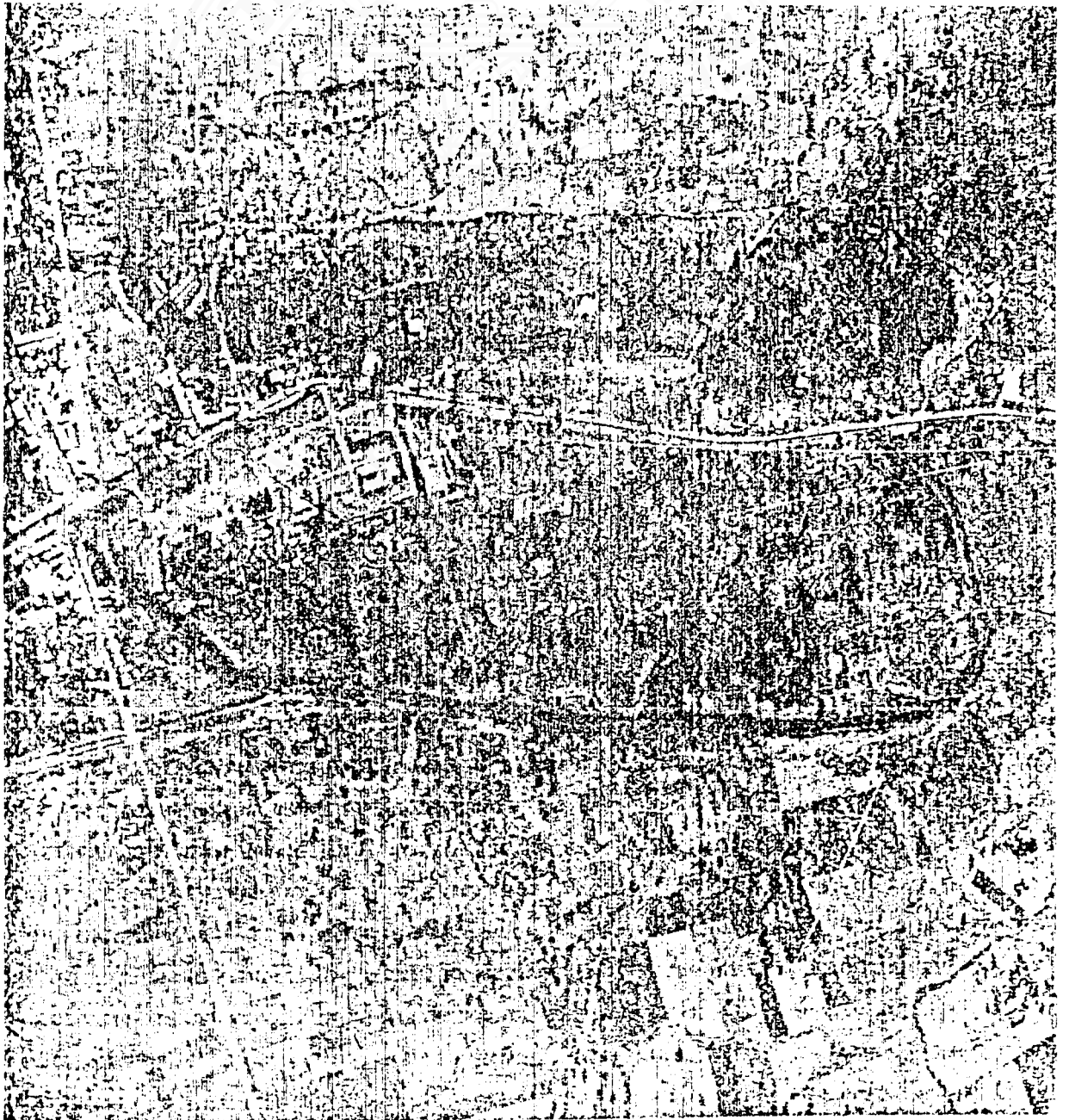
แผนที่หมายเลข 4 แสดงลักษณะเมืองอุทองโบราณ

ที่มา: ชื่อง บัวเชลลียง, "ศิลปทวารวดี ตอนที่ 1", ศิลปากร, 11/5 (พฤศจิกายน),

ผังเมืองเดิมของเมืองอุทองโบราณสมัยก่อนทวารวดี มิได้มีลักษณะรีเกือบกลม เหมือนกับที่ปรากฏในสมัยทวารวดี ดังที่ปรากฏในภาพถ่ายทางอากาศ (ภาพ 1) แต่มีลักษณะไม่สม่ำเสมอ (irregular nuclei) ซึ่งเป็นสัญลักษณ์ของเมืองเก่าแก่สมัยแรก ๆ (Wales 1969 :20, 116) ในสมัยทวารวดี ซึ่งมีการต่อเติมและขยายตัวเมืองออกไปให้ดีขึ้นจากแนวเดิม จนมีลักษณะกลมมน (circular) หรือรูปไข่ (oval) ได้สัดส่วนมากขึ้น การต่อเติมดัดแปลงนี้เป็นไปตามแนวทิศเหนือ-ใต้ โดยวิธีการต่อเติมแนวที่สองของเมือง ทำให้มีลู่อ้อมรอบเมืองระหว่างเชิงเนินดินเป็นสองชั้น จนกำแพงเมืองมีความยาวและความกว้างตามแนวปัจจุบัน และมีเชิงเนินป้อมปราการก่อด้วยอิฐอย่างแข็งแรง เมื่อสมเด็จพระมหาจักรพรรดิทรงราชธานุภาพเสด็จประพาสเมืองอุทองโบราณเป็นครั้งแรกใน พ.ศ. 2446 ทรงรายงานว่ กำแพงเมืองมีสองชั้นเช่นเดียวกัน แนวกำแพงเมืองด้านหน้าตั้งอยู่บนที่ดอน อุโมงค์เป็นตระพังสูงราว 6 ศอก แล้วเป็นแผ่นดินต่ำ (ลาดต่ำลงไปทางทิศตะวันออก) ราว 5 เส้น (330 เมตร) เป็นบริเวณริมฝั่งน้ำจรเข้สามพัน มีรอยถนนจากประตูเมืองตรงไปถึงท่าน้ำที่เรียกว่าท่าพระยาจักร ทรงเห็นว่าลำน้ำจรเข้สามพันเดิมเป็นแม่น้ำใหญ่ ภายในตัวเมืองมีสระน้ำโบราณขนาดใหญ่หลายแห่ง เก็บกักน้ำสำหรับอุปโภคบริโภค

ภายในบริเวณตัวเมืองและนอกเมือง มีซากโบราณสถานขนาดใหญ่ เช่น ซากพระสถูปหรือเจดีย์มากมาย โบราณวัตถุที่ขุดพบก็เป็นสมัยก่อนประวัติศาสตร์และสมัยทวารวดี เช่น ขวานหินประเภทต่าง ๆ เศษหม้อ ลูกปัดที่มาจากต่างประเทศ พระพุทธรูปอิทธิพลศิลปะอินเดียในยุคสมัยต่าง ๆ เช่น สมัยอมราวดี คุปตะ และหลังคุปตะ และประติมากรรมสมัยทวารวดี เป็นต้น โบราณวัตถุสถานเหล่านี้กระจัดกระจายอยู่เป็นบริเวณกว้าง โดยเฉพาะอย่างยิ่งลูกปัดซึ่งมีการขุดพบในเกือบจะทุกห้องที่ เกือบทุกตารางเมตร จึงเป็นประจักษ์พยานที่แสดงว่า ชุมชนเมืองอุทองโบราณในอดีต น่าที่จะเป็นชุมชนที่มีขนาดใหญ่โตมาก และเป็นชุมชนที่หลักฐานชี้ให้เห็นถึงพัฒนาการจากสมัยก่อนประวัติศาสตร์มาเป็นสังคมบ้านเมืองอย่างแท้จริง กล่าวคือ นอกจากจะพบหลักฐานสมัยก่อนประวัติศาสตร์แล้ว ยังพบโบราณวัตถุสถานสมัยประวัติศาสตร์ตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 8 ลงมาเป็นจำนวนมาก รวมทั้งของที่มาจากต่างประเทศ (ดูรายละเอียดที่ 4)

บริเวณโดยรอบชุมชนเมืองอุทองโบราณในรัศมี 10 กิโลเมตร ทั้งด้านตะวันออกซึ่งเป็นที่สูง หรือทางตะวันออกซึ่งเป็นที่ราบลุ่มน้ำจรเข้สามพัน เรียงรายไปด้วยชุมชนตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์และสมัยทวารวดีลงมามากมาย โดยที่ชุมชนที่เกิดในสมัยก่อนประวัติศาสตร์มักจะถูกกั้นในเขตที่สูง ซึ่งเป็นสมัยที่รู้จักการป้องกันภัยจากน้ำท่วมด้วยการขุดคูระบายน้ำ และสร้างที่อยู่อาศัยสูงกว่าระดับน้ำ ในสมัยต่อมา ชุมชนส่วนใหญ่จะกระจายกัน

ภาพที่ 1 ภาพถ่ายทางอากาศฝั่งเมืองอุทองโบราณ ลุ่มแม่น้ำจรเข้สามพัน

ที่มา: มานิต วัลลิโภคม, "สุวรรณภูมิอยู่ที่ไหน", เมืองโบราณ, 4/2 (มกราคม 2521), 107.

อยู่ตามริมแม่น้ำในที่ราบลุ่ม (flood plain) ที่มีน้ำท่วมถึง เรียงรายกันไปตามลำน้ำต่าง ๆ ดังที่มีการขุดพบหลักฐานสมัยก่อนทวารวดีและทวารวดีในเขตลุ่มน้ำต่าง ๆ (ศรีศักร 2526 : 134)

ในเขตที่สูงและที่ราบลุ่มโดยรอบของเมืองอุทองโบราณ ปรากฏร่องรอยของการตั้งถิ่นฐานของชุมชนโบราณ เรียงรายอยู่ทั่วไป และในปัจจุบันชื่อหรือภูมินามของชุมชนเหล่านี้เกือบทุกแห่ง มีความสัมพันธ์และผูกพันอยู่กับตำนานและนิทานพื้นบ้านที่บอกเล่าสืบต่อกันมาในลักษณะใดลักษณะหนึ่ง เช่น บ้านท่าพระ บ้านจรเข้สามพัน บ้านนาลาว บ้านยั้งทะเลาย บ้านดอนหอกคอย บ้านดอนพุทรา บ้านหนองสาวโศก บ้านหัวพุทรา บ้านลาดพร้าว บ้านท่าม่วง(เนินหลับปลา) บ้านหนองตาสาม บ้านยี่แสน บ้านคอนยายเกตุ (โคกยายเกตุ) บ้านคอนระกำ บ้านคอนกำยาน บ้านอุทอง บ้านไผ่ลูกนก เป็นต้น (แผนที่หมายเลข 5) ในเขตชุมชนดังกล่าวนี้คงมีผู้คนตั้งถิ่นฐานทำมาหากินหลายยุคหลายสมัยด้วยกัน ดังปรากฏหลักฐานประเภทตำนานและนิทานคาบอกล่า และหลักฐานทางด้านประวัติศาสตร์โบราณคดีซึ่งจะอธิบายรายละเอียดในบทต่อไป ไปตามลำดับ

ชุมชนเหล่านี้ไม่ได้ตั้งอยู่โดดเดี่ยว แต่มีการติดต่อสัมพันธ์กันทั้งภายในลุ่มน้ำแห่งนี้ และยังมีการติดต่อสัมพันธ์กับชุมชนภายนอกด้วย เมื่อศึกษาจากสภาพภูมิศาสตร์จะพบว่า การติดต่อสัมพันธ์กันระหว่างชุมชนทั้งหลายในลุ่มแม่น้ำจรเข้สามพันนั้น อาศัยเส้นทางน้ำ คือ ลำน้ำจรเข้สามพัน และคลองเชื่อมต่าง ๆ เป็นหลัก เช่น คลองนาลาว คลองยายแก้ว คลองยี่แสน นอกจากนั้น ผู้คนที่อยู่กระจัดกระจายตามลำน้ำจรเข้สามพันยังติดต่อสัมพันธ์กันด้วยเส้นทางคมนาคมทางบก ซึ่งอาจเป็นทางเกวียนและรวมถึงถนนโบราณที่รู้จักกันว่า ถนนหัวอุทอง ซึ่งเป็นถนนเชื่อมชุมชนบริเวณลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาฝั่งตะวันตกตั้งแต่จังหวัดเพชรบุรีขึ้นไปจนถึงจังหวัดสุพรรณบุรี จากการศึกษาคาบอกล่าที่ได้เมื่อมีการสำรวจภาคสนาม ยังพบอีกว่า ผู้คนแถบนี้ยังติดต่อเชื่อมโยงด้วยศูนย์กลางความเชื่อ เช่น วัด สถานที่ศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลาย และสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่นับถือต่อ ๆ กันมาไม่ว่าในรูปพระพุทธรูป เทวรูป หรือวีรบุรุษ และยังเชื่อมโยงสัมพันธ์กันด้วยการเกี่ยวคองทางเครือญาติเนื่องจากการแต่งงาน หรือเป็นคนในครอบครัวเดียวกันและแยกย้ายออกไปตั้งบ้านเรือนใหม่ นอกจากนั้นแล้ว ผู้คนในลุ่มแม่น้ำแห่งนี้คงติดต่อสัมพันธ์กันด้วยเครือข่ายของการทำกิจกรรมการค้าขายร่วมกัน ดังจะกล่าวในตอนต่อไป

ชุมชนบริเวณลุ่มน้ำจรเข้สามพัน ที่มีความสัมพันธ์กับเมืองอุทองโบราณในยุคสมัยต่าง ๆ มีมากมายหลายแห่งดังกล่าวแล้ว ในที่นี้จะนำเสนอเฉพาะบริเวณที่คณะผู้วิจัยได้ทำการสำรวจภาคสนามดังนี้

แผนที่หมายเลขที่ 5 แสดงอาณาเขตของอำเภออุทอง (ปัจจุบัน) จังหวัดสุพรรณบุรี

ที่มา: กรมการปกครอง กระทรวงมหาดไทย, 2526.

2.3.2 ชุมชนบ้านท่าพระ (ท่าพระยาจักร) บ้านท่าพระเป็นชุมชนโบราณที่มีอายุใกล้เคียงกับบริเวณเมืองคูทองโบราณ ตั้งอยู่บริเวณลาดเชิงเขาไปจนกระทั่งถึงคลองยี่แสบ ซึ่งเป็นคลองแยกจากลำน้ำจรเข้สามพันไปบรรจบกับคลองท่าว่า โดยสภาพภูมิศาสตร์ของบริเวณบ้านท่าพระ มีพื้นที่สูงลาดเชิงเขา และเขตที่ราบลุ่มริมแม่น้ำ บริเวณเขตที่สูงมีวัดแห่งหนึ่งเรียกว่า วัดเขาพระ เป็นวัดตั้งอยู่บนเนินเขา ที่วัดนี้ได้มีการค้นพบพระพุทธรูปโบราณหลายองค์ ทั้งพระพุทธรูปไสยาสน์ และพระพุทธรูปประทับนั่งปางสมาธิมีธรรมจักรและกวางหมอบประกอบบนฐาน ซึ่งสันนิษฐานว่ามีอายุสมัยทวารวดี (ดูภาพในบทที่ 4) และยังมีพระศิวนอยู่ (ปัจจุบันอยู่ในพิพิธภัณฑ์) นอกจากนี้ ทางทิศเหนือของเขาคอง ยังพบซากเจดีย์โบราณฐานแปดเหลี่ยมก่ออิฐในสภาพพังทลายเหลือแต่ฐาน หลักฐานทางโบราณคดีดังกล่าวนี้ เชื่อกันว่า วัดเขาพระคงเป็นศาสนสถานที่เป็นศูนย์กลางความเชื่อที่สำคัญต่อชุมชน ที่อยู่บริเวณลุ่มน้ำจรเข้สามพัน จากคำบอกเล่าของชาวบ้านยังระบุว่า บริเวณวัดนี้ยังมีงานนมัสการพระพุทธรูปประจำปี ในวันเพ็ญเดือน 5 และวันเพ็ญเดือน 12 ทุกปี

เมื่อคราวที่ ศ. บัวเชลลิเยร์มาสำรวจท้องที่บริเวณคูทองร่วมกับกรมศิลปากร (ประมาณ พ.ศ. 2506 - 2509) ได้ไปสำรวจบริเวณเขาพระ และมีความเห็นว่า ถ้าต่าง ๆ บนเขาพระน่าจะมีความสำคัญ โดยพิจารณาจากลักษณะที่ตั้งทางภูมิศาสตร์และการพบร่องรอยของซากเจดีย์อีกหลายองค์ โดยเฉพาะทางทิศตะวันออกของเขาคองทางใต้ของเจดีย์หลายเลข 1 มีร่องรอยที่เป็นฐานของสิ่งก่อสร้างและร่องรอยของสระน้ำโบราณปรากฏอยู่ บัวเชลลิเยร์ยังมีความเห็นว่า น่าจะได้มีการสำรวจขุดค้นขึ้นคืนที่เขาพระเพื่อศึกษารายละเอียดเกี่ยวกับเมืองคูทองต่อไป (*สมุทฺรคิต 2508 : 56*) บริเวณใกล้เคียง ๆ เขาพระ และทิศใต้ของถนนหัวคูทองก็ยังเต็มไปด้วยร่องรอยของโบราณสถาน ฉะนั้น จึงน่าจะเชื่อได้ว่า บริเวณวัดเขาพระคงเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ที่ผู้คนในลุ่มน้ำจรเข้สามพันสักการบูชา จากร่องรอยของหลักฐานทางโบราณคดีพบว่า บริเวณวัดเขาพระ คงเป็นเขตชุมชนเก่าร่วมสมัยกับเมืองคูทองโบราณ สถานที่แห่งนี้ในปัจจุบันยังเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์เป็นที่สักการบูชาของคนลาว คนจีน คนไทย เรื่อยมาจนกระทั่งถึงปัจจุบัน จากคำบอกเล่าของนายเจริญ สุชีพาฬ มรรคทายกประจำวัดเขาพระ เล่าว่าวัดนี้เดิมเรียกวัดเขาพระ เพราะมีพระองค์ใหญ่ประทับนั่งปางสมาธิ (ซึ่งบอกว่า กรมศิลปากรได้เคลื่อนย้ายไปตั้งแต่ พ.ศ. 2505 แล้ว) พระองค์นี้เป็นที่นับถือของชาวคูทองกันมาก ชื่อวัดเขาพระต่อมาได้มีการเติมสร้อยข้างท้ายเป็น วัดเขาพระศรีสรรเพชญ์ เมื่อประมาณปี พ.ศ. 2503 โดยเจ้าอาวาสในขณะนั้นนิมนต์ให้พระธรรมโกษาจารย์ที่กรุงเทพฯ เติมสร้อยให้แก่วัดนี้ โดยนักเรียนโรงเรียนจำอากาศดอนเมืองเลื่อนมาใส่วัดนี้มาก จัดการให้มีการเข้าทรงขึ้น ได้ความว่าดวงวิญญาณของหลวงพ่อศรีสรรเพชญ์ที่อยู่มายมาสิงสถิตย์อยู่ที่นี่ พระธรรมโกษาจารย์ทราบ

เรื่องก็เห็นคิดว่า จึงตกลงเต็มสร้อยว่า วัดเขาพระศรีสรรเพชญ์⁷

บริเวณบ้านท่าพระในเขตที่ลุ่ม เรียกว่า ท่าพระยาจักร หรือตลาดพระยาจักร ในบริเวณนี้ยังมีวัดชื่อ วัดท่าพระยาจักร และยังมีศาลเจ้าพ่อพระยาจักร เป็นศูนย์กลางความเชื่อของชุมชน จากคำบอกเล่าของชาวบ้านและการสัมภาษณ์ผู้เฝ้าศาลเจ้าพ่อพระยาจักรเล่าว่า ที่เรียกแถวนี้ว่าท่าพระยาจักรเป็นการเรียกตามเจ้าพ่อพระยาจักร ซึ่งเป็นเทวรูปสวามหวมกข์ 4 กร มีเรื่องเล่ากันว่า เจ้าพ่อพระยาจักรลอยมาจากเขาพระมาติดต้นมะขามริมน้ำเมื่อ 30 ปีก่อน ผู้คนจึงัญเชิญมาประดิษฐานใต้ต้นมะขาม และมีเทวรูป 2 องค์ประทับยืนอยู่ข้างๆ เจ้าพ่อพระยาจักรนั้นผู้คนในอุทงเชื่อกันว่าเป็นเจ้าพ่อร่วมพี่น้องกับเจ้าพ่อหลักเมือง และเจ้าพ่อจักรนารายณ์ที่วัดเขาพระ⁸ บริเวณท่าพระยาจักรเป็นที่อยู่อาศัยของชาวจีนมากมาย ประกอบอาชีพค้าขาย จากคำบอกเล่าของหลวงพ่อบุญชู โห้ศรีทอง วัดยางยี่แสะ เล่าว่า ที่ท่าพระยาจักรมีสินค้าของป่ามาลงที่นี่มากมาย ผู้คนที่มารับซื้อสินค้าของป่ามาจากที่ต่าง ๆ ไกลไปจนถึงอำเภอสองพี่น้องก็มี⁹ นอกจากนั้นแล้ว ที่ท่าพระยาจักรยังมีวัดท่าพระยาจักร ที่วัดนี้พบซากเจดีย์ที่รู้จักกันว่า เจดีย์หมายเลข 2 ซึ่งจากการขุดแต่งเจดีย์หมายเลข 2 ของกรมศิลปากร ได้พบสิ่งของที่เห็นความคล้ายคลึงทางวัฒนธรรมกับที่เมืองออกแก้ว และยังพบประติมากรรมดินเผาเล็ก ๆ และพระพิมพ์ที่เห็นถึงร่องรอยของศิลปะศรีวิชัย (ปริเชอร์ไลร์ 2507:56) จากหลักฐานทางโบราณคดีที่พบแถววัดท่าพระยาจักรช่วยยืนยันให้เห็นว่า บริเวณแถบนี้เป็นที่ที่มีผู้คนตั้งถิ่นฐานมานาน และยังคงมีสืบเนื่องต่อ ๆ มา แม้ตัวเมืองอุทงโบราณจะร้างไปก็ตาม

2.3.3 ชุมชนบ้านจรเข้สามพัน บ้านจรเข้สามพันเป็นชื่อหมู่บ้านเก่า อยู่ทางทิศใต้ของอำเภออุทง ห่างจากที่ว่าการอำเภออุทงประมาณ 8 กิโลเมตร กลางหมู่บ้านมีลำน้ำจรเข้สามพันไหลผ่าน บ้านจรเข้สามพันนั้นเป็นชุมชนเก่าแต่โบราณ ยังหาหลักฐานไม่ได้ว่ามีผู้คนอาศัยตั้งบ้านเรือนอยู่แต่เมื่อใด แต่จากคำบอกเล่าของชาวบ้านรุ่นเก่า ๆ เล่าว่าเดิมเป็นถิ่นฐานของพวกมอญมาตั้งถิ่นฐานอยู่ก่อน กลางหมู่บ้านมีวัดเก่าชื่อวัดจรเข้สามพันหรือที่เรียกอย่างเป็นทางการว่า วัดโพธาราม วัดนี้มีโบสถ์หลังเก่าซึ่งยังคงปรากฏอยู่จนถึงปัจจุบัน ชาวบ้านเล่าว่า เป็นโบสถ์พวกมอญสร้างไว้

⁷ คำสัมภาษณ์นายเจริญ สุชีภาพ มรรคทายกประจำวัดเขาพระ อายุ 50 ปีเศษ สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 7 พฤษภาคม 2525

⁸ สัมภาษณ์ผู้เฝ้าศาลเจ้าพ่อพระยาจักร เมื่อวันที่ 5 พฤษภาคม 2525

⁹ สัมภาษณ์พระครูพิศิษฐ์ กิตติยาภรณ์ (บุญชู โห้ศรีทอง) วัดยางยี่แสะ ชนษา 43 ปี เมื่อวันที่ 5 พฤษภาคม 2525

ชื่อบ้านจรเข้สามพันมีมาแต่โบราณ ในประวัติศาสตร์ได้กล่าวถึงลำน้ำจรเข้สามพันและบ้านจรเข้สามพันควบคู่กันไป ในวรรณคดีเรื่องขุนช้างขุนแผน มีกล่าวถึงตอนที่ขุนแผนหาทางวันทองมาข้ามลำน้ำจรเข้สามพันและได้พักอยู่ที่ต้นมะขามใหญ่ เพื่อเดินทางไปหาทางทองประศรีผู้เป็นมารดาที่เขาชนไก่ เมืองกาญจนบุรี ในหลักฐานไทยรบพม่าของสมเด็จพระนเรศวรมหาราชราชานุภาพ ระบุเส้นทางการเดินทัพของสมเด็จพระนเรศวรมหาราชผ่านบ้านจรเข้สามพัน ในคราวสงครามไทย-พม่าสมัยสมเด็จพระนเรศวร โดยจากพม่าผ่านมาทางด่านเจดีย์สามองค์ ผ่านเมืองกาญจนบุรี บ้านพนมทวน บ้านจรเข้สามพัน เข้าตีทัพหน้าพระยาศรีไสยณรงค์ ซึ่งตั้งมั่นอยู่ที่บ้านดอนระฆัง (ยังมีร่องรอยค่ายอยู่) (สมเด็จพระนเรศวรมหาราชราชานุภาพ 2507 : 1240) เมื่อคราวสมเด็จพระนเรศวรมหาราชเสด็จไปตอนเจดีย์ จังหวัดสุพรรณบุรี เพื่อบวงสรวงอดีตมหาราชเมื่อวันที่ 24 มกราคม 2456 ได้เสด็จมาประทับแรมที่คู່ทองและได้ประทับพักแรม ณ ตำบลจรเข้สามพันด้วย

ชื่อบ้านจรเข้สามพันนั้นคงเรียกตามชื่อลำน้ำจรเข้สามพัน ซึ่งไหลผ่านกลางหมู่บ้าน และเป็นลำน้ำกว้างใหญ่มีน้ำขังตลอดปี คนรุ่นเก่า ๆ เล่าว่าได้ฟังจากปู่ย่าตายายอีกทอดหนึ่งว่า เคยมีเรือสำเภาแล่นในลำน้ำนี้ จากปากคลองสองพี่น้อง ผ่านบ้านท่าชัย ซึ่งเป็นท่าเรือโบราณ ผ่านบ้านจรเข้สามพันไปตามลำน้ำ ผ่านบ้านวังหลุมทอง บ้านหนองบัว บ้านโป่ง หนองปลิง เขาคลูกคี่ บ้านเขารักษ์ ไปออกลำน้ำนครชัยศรี (อนุสรณ์ . 2524 : 42) และในลำน้ำนี้ยังมีกระชังอยู่ชุกชุมมากมาย จนเรียกกันว่า จรเข้สามพัน (ดังที่กล่าวมาแล้วในตอนต้น)

สภาพภูมิศาสตร์ของบ้านจรเข้สามพันนั้นประกอบด้วยที่ลาดเชิงเขา เช่น เขาชานหมาก เขาวงพาทย์ และที่ลุ่มริมแม่น้ำ มีผู้เล่าสืบต่อกันมาว่า ภูมิประเทศเดิมมีสภาพเป็นป่าดงเป็นบริเวณกว้าง บริเวณหลังแนวเขามีสัตว์ป่าชุกชุม บริเวณใกล้ลำน้ำเป็นที่ขึ้นและ มีบึง หนองเต็มไปด้วยที่อยู่อาศัยของจรเข้ ริมฝั่งลำน้ำจรเข้สามพันก็รักเติมไปด้วยป่าละเมาะและต้นไม้ใหญ่น้อย มีบริเวณท้องน้ำที่เว้าเข้ามาริมตลิ่ง ระดับน้ำลึกเรียกกันว่า วัง ซึ่งล้วนเป็นที่อยู่อาศัยของจรเข้มากมาย จากคำบอกเล่าของนายกริ่ง ศรีเฑรา ซึ่งเกิดที่บ้านจรเข้สามพันและอยู่ที่นั่นมาโดยตลอด เล่าว่า บึงและวังจรเข้ที่ขึ้นชื่อ อาทิ เช่น บึงหนองบัวน้อย บึงหนองบัวใหญ่ บึงอ้อยาง บึงตาขุน บึงยายหูก หนองยายฟ้า วังหน้าไทร วังตะราง วังหนองบอน วังยายไข้ วังใต้ศาลเจ้า วังท่าแพ วังบ่อตาลีน วังท่าก้านเหลือง เป็นต้น จรเข้ในบริเวณดังกล่าวลดน้อยลงเมื่ออายุท่านราว 15 - 16 ปี เพราะบางปีน้ำแห้ง และท่านยังเล่าว่ามีผู้ผูกบ่วงโครงกระดูกจรเข้ที่อยู่บ่อย ๆ (อนุสรณ์ 2524 : 19) บริเวณหนอง วัง ห้างหลายเหล่านี้เมื่อเส้นทางน้ำขึ้นเขินก็กลายเป็นที่ตั้งบ้านเรือนของผู้คนไป ดังปรากฏชื่อบ้านต่าง ๆ ในตำบลจรเข้สามพันปัจจุบัน เช่น บ้าน

หนองบัว บ้านวังหลุมพอง บ้านท่าก้านเหลือง บ้านหนองบอน เป็นต้น

จากที่ตั้งที่อยู่ในเขตสูงมาจนถึงเขตที่ราบลุ่ม ทำให้บริเวณบ้านจรเข้สามพัน เหมาะแก่การตั้งชุมชนอีกแห่งหนึ่ง ผู้คนบริเวณนี้ประกอบอาชีพทั้งทำไร่ ทำนา และเก็บของป่าขาย และคงมีการติดต่อซื้อขายแลกเปลี่ยนสิ่งของเหล่านี้กับชุมชนอื่น ๆ มีหลักฐานที่ชี้ให้เห็นร่องรอยของการสัญจร โดยใช้เส้นทางน้ำจรเข้สามพัน กล่าวคือ ตรงสถานที่สร้างสะพานยายเผือก ซึ่งเป็นสะพานข้ามลำน้ำจรเข้เป็นแห่งแรก ตามคำบอกเล่าของคนเก่า ๆ ว่า เดิมเป็นทางข้ามข้าม มีผู้เห็นว่าผู้นำช้างจำนวนมากบ้างน้อยบ้างมาข้ามน้ำตรงที่สร้างสะพาน บางครั้งหยุดหาอาหารและพักผ่อนค้างคืน เมื่อปี พ.ศ. 2520 มีผู้เก็บของลับข้างได้หนึ่งอัน ต่อมาอีกปีเศษที่ลาคลองแห่งหนึ่ง ครูเทพ โพธิ์ทองได้ขุดพบของลับข้างอีกสองอัน (อนุสรณ์ 2524:52) เวลาผ่านมานานหลายชั่วอายุคน บริเวณแถบนี้คงมีผู้คนตั้งถิ่นฐานหามาหากินเพิ่มมากขึ้น มีหลักฐานว่าประชาชนในหมู่บ้านได้คัดเลือกบุคคลขึ้นเป็นหัวหน้าปกครองกันเอง เป็นกำนัน นายอำเภอ กำนันคนแรกที่ประชาชนจัดตั้งกันคือ นายแผน (ยังไม่มีนามสกุล) นายแผนผู้นี้คือ ต้นตระกูลแผนสมบูรณ์ (อนุสรณ์ 2524 :27) นายอำเภอคนแรกที่ประชาชนตั้ง ขึ้นนายจำ (ยังไม่มีนามสกุล) ต่อมาได้รับพระราชทานนามสกุลว่า "ภักดีวงษ์" มีศักดิ์เป็นคุณปู่ของนายณรงค์ ภักดีวงษ์ ผู้เล่า อย่างไรก็ตาม เมื่อมีเรื่องที่เกี่ยวข้องกับทางราชการ เช่น การเกณฑ์ทหาร เกี่ยวกับที่ดิน ฯลฯ ชาวบ้านต้องไปจัดทำที่อำเภอสองพี่น้อง จังหวัดสุพรรณบุรี จวบจนปี พ.ศ. 2445 ทางราชการจึงประกาศตั้งอำเภอเพิ่มในเขตจังหวัดสุพรรณบุรี คือ อำเภอจรเข้สามพัน โดยตั้งที่ทำการอยู่ในหมู่บ้านจรเข้สามพัน ที่ทำการครั้งแรก อาศัยสถานที่บริเวณวัดโพธารามอันเป็นศูนย์กลางของชุมชน ต่อมา ย้ายที่ทำการชั่วคราวใหม่ไปที่บริเวณท่าต้นไทร ฝั่งตรงข้ามหน้าโรงเรียนบ้านจรเข้สามพันปัจจุบัน โดยสร้างอาคารชั่วคราวเครื่องผูก มุงจาก ใช้บริเวณนี้เป็นที่ทำการอยู่ประมาณ 2-3 ปี ก็ย้ายที่ทำการอีก เนื่องจากทางราชการอนุมัติ เงินงบประมาณก่อสร้างที่ว่าการอำเภอเป็นอาคารถาวรชั้นเดียว โดยจัดสร้างในที่ดินราชพัสดุ ซึ่งเป็นบริเวณโรงเรียนบ้านจรเข้สามพันปัจจุบัน เมื่อตั้งอำเภอแล้ว ทางราชการแต่งตั้งบุคคลมาดำรงตำแหน่งนายอำเภอคนแรก คือ ขุนพจมานมานิต (โพล่ง) และมีนายอำเภอสืบต่อมาอีก 14 คน (ตั้งกล่าวไว้แล้วในตอนต้น) ถึงคนที่ 15 คือ ขุนสุพรรณธานี มีเหตุการณ์เปลี่ยนแปลง 2 อย่างคือ

1. ปี พ.ศ. 2482 ทางราชการเปลี่ยนชื่ออำเภอจากอำเภอจรเข้สามพัน เป็นอำเภออุทุมพร เพื่อให้สอดคล้องกับการค้นพบเมืองอุทุมพรโบราณ

2. ปี พ.ศ. 2486 ได้ย้ายที่ว่าการอำเภออุทุมพรไปสร้างที่ว่าการอำเภอใหม่ บริเวณคูเมืองอุทุมพร ในเขตหมู่ 6 ตำบลกระเจียน (ต่อมาเปลี่ยนเป็นตำบลอุทุมพร)

อำเภอจรเข้สามพันเดิมถูกยุบลงเป็นตำบล มีหมู่บ้านทั้งหมด 8 หมู่บ้านอยู่ในเขตการปกครอง

2.3.4 ชุมชนบ้านนาลาว บ้านนาลาวเดิมเรียกกันว่า บ้านนายาว ตั้งอยู่ หมู่ที่ 7 ตำบลอุ้มทอง อยู่ห่างจากอำเภออุ้มทองไปทิศตะวันออกประมาณ 2 กิโลเมตร ชาวบ้านส่วนใหญ่ประกอบอาชีพทำนาเป็นสำคัญ พื้นที่นาอยู่ทางทิศเหนือของหมู่บ้านขนานไปกับแนวคลองจรเข้สามพันเป็นแนวยาว ฉะนั้น ชาวบ้านจึงเรียกว่า บ้านนายาว ชื่อนี้เพี้ยนเป็นนาลาวเมื่อใดไม่ปรากฏชัดเจน แต่มีเรื่องเล่ากันในหมู่ชาวบ้านที่นี่ 2 กระแส กระแสหนึ่งเล่าว่า หมู่บ้านนี้ตั้งขึ้นโดยชาวจีน 4 คนคือ จีนลี้ก จีนเทียน จีนไต้ และจีนเต้ ซึ่งอพยพมาจากเมืองจีนเข้ามาทำมาหากินอยู่ในกรุงเทพฯ และค่อยอพยพโยกย้ายไปนครปฐม และย้ายมาที่อุ้มทอง พบว่าบริเวณนาลาวทำเลดี อยู่ริมคลองสะดวกต่อการคมนาคมติดต่อกับชุมชนอื่น จึงตัดสินใจตั้งรกรากที่นี่ ชาวจีนเหล่านี้แต่งงานกับหญิงสาวชาวบ้านจรเข้สามพัน และพากันมาอยู่ที่นาลาว ต่อมาในชั้นลูกหลานได้แต่งงานกับหญิงพื้นบ้านชื่อ หนู นางหนู มีนิสัยชอบขอ ชาวบ้านเห็นว่านิสัยชอบขอสิ่งของผู้อื่นนี้เป็นของคนลาว เมื่อใครพูดถึงบ้าน "นายาว" ชาวบ้านก็พูดเชิงกระทบกระเทียบเปรยเปรยว่า "บ้านนาลาวชอบขอ" ต่อ ๆ มาเลยพูดกันติดปากสืบ ๆ ว่า บ้านนาลาว

อีกกระแสหนึ่งเล่าว่า บริเวณแถบนี้เป็นที่อยู่ของคนลาวจากเวียงจันทน์ (ชาวบ้านบางคนว่าเป็นที่อยู่ของพวกลาวโซ่ง) มาก ต่อมา ตัดหนี้สินชาวบ้านนายาวเลยขอเข้ามาเป็นทาสทำงานใต้หนี้ เมื่อหมดหนี้แล้ว บางคนก็อยู่ทำมาหากินที่นี้จนแต่งงานกับชาวบ้านนาลาว ในที่สุดความเป็นลาวก็หมดสิ้นไป ไม่เหลือแม้แต่ภาษาพูด (ชนัญ วงศ์วิภาต 2527 : 1-8)

ในหมู่บ้านนาลาวมีวัดนาลาว หรือเรียกอย่างเป็นทางการว่า วัดปฐมสรวาส เป็นศูนย์กลางของชุมชน วัดนี้ก่อตั้งมานานคู่กับบ้านนาลาว เล่ากันว่า ตั้งแต่รุ่นจีนลี้ก จีนเทียน จีนไต้ และจีนเต้ ตั้งบ้านเรือนแถบคลองนาลาว มีพระภิกษุรูปหนึ่งชื่อ มิ่ง เคนยุดงค์มาจากนครปฐม ผ่านมาพักแรมที่นาลาว ชาวบ้านนิมนต์ให้พำนักที่บริเวณนี้ โดยจีนลี้กหาบุญอุทิศถวายที่ดินของตนให้แก่พระภิกษุมิ่ง เพื่อใช้เป็นที่สร้างศาสนสถานประกอบพิธีกรรมของชาวบ้านละแวกนั้น จึงเรียกกันว่าวัดนาลาว วัดนี้ได้รับการซ่อมแซมโดยชาวบ้านหลายครั้งแล้วจนกระทั่งถึงปัจจุบัน

เมื่อเริ่มมีวัดนาลาว ผู้คนจากบริเวณข้างเคียงและถิ่นอื่น ๆ เดินทางมาหาบุญ โดยเฉพาะผู้คนจากบ้านจรเข้สามพันซึ่งอยู่ใกล้ ๆ กับนาลาว บางคนก็มาแต่งงานกับชาว

นาลาว แล้วตั้งรกรากที่นาลาว บางคนย้ายมาตั้งรกรากที่นาลาวเพราะยังมีที่ทำกินที่อุดมสมบูรณ์ เล่ากันว่า ในตอนแรก ๆ มีคนตั้งบ้านเรือนอยู่ประมาณ 30 หลังคาเรือน ผู้อยู่รุ่นแรกจะใช้นามสกุล "หลีกเพชร" ซึ่งเชื่อกันว่าเพี้ยนมาจาก "ลักเพชร" ซึ่งตั้งเป็นเกียรติแก่เงินลักบรรพบุรุษผู้ก่อตั้งหมู่บ้าน รุ่นต่อมาก็ยังใช้นามสกุลที่ลงท้ายคำว่า "นาลาว" เช่น จันทรนาลาว สุนดานาลาว เป็รียนาลาว ล่านาลาว เป็นต้น (ชนัญ วงศ์วิภาต 2527 : 7) เมื่อผู้คนจากถิ่นอื่นโยกย้ายเข้ามาอยู่ในบ้านนาลาวมากขึ้น หมู่บ้านได้ขยายออกไปทางทิศตะวันออกของที่อยู่เก่า กลายเป็นกลุ่มหมู่บ้านใหม่ เรียกว่า "บ้านนอก" ในขณะที่เรียกหมู่บ้านเดิมว่า "บ้านใน" โดยถือวัดนาลาวเป็นศูนย์กลางของหมู่บ้าน

ต่อมา ได้เกิดเหตุไฟไหม้ขึ้นในบริเวณบ้านใน ชาวบ้านบางคนจึงย้ายไปตั้งบ้านเรือนขึ้นใหม่ในพื้นที่นา ตามเนินดินมีต้นไม้พุ่มเตี้ยมีหนามเรียกว่า ต้นหนามพรม คนบ้านใน, บ้านนอกจึงเรียกบ้านใหม่ว่า "บ้านคอนพรม" อีกกลุ่มหนึ่งออกไปตั้งบ้านเรือนบริเวณที่มีต้นมะกอกขึ้นมาก ผู้คนเลยพากันเรียกว่า "บ้านคอนมะกอก" การขยายตัวของหมู่บ้านนาลาวเกิดขึ้นเรื่อยมา เนื่องจากผู้คนเพิ่มจำนวนมากขึ้น จึงมีการอพยพโยกย้ายไปตั้งบ้านเรือนในที่นาที่ยังติดต่อกับวัดนาลาว กลุ่มบ้านที่เกิดขึ้นในระยะหลังจนถึงทุกวันนี้ เช่น บ้านวังโพธิ์ บ้านสวนพลู บ้านลุ่มทอง และบ้านเขาสูง (ชนัญ วงศ์วิภาต 2527 : 8) กลุ่มบ้านเหล่านี้มีความสัมพันธ์กับกลุ่มบ้านเดิมในทางเครือญาติ และยังมีวัดนาลาวเป็นศูนย์กลางความเชื่อ การประกอบพิธีกรรมร่วมกัน และยังคงติดต่อสัมพันธ์กันด้วยคลองนาลาวเป็นสิ่งสำคัญ

เป็นที่น่าสังเกตว่า จากประวัติความเป็นมาของบ้านนาลาวจากคำบอกเล่าของชาวบ้านนั้น อาจสืบเวลาขึ้นไปไกลที่สุดได้แค่ต้นสมัยรัตนโกสินทร์เท่านั้น แต่อย่างไรก็ตาม หากพิจารณาจากสภาพภูมิศาสตร์และการพบหลักฐานทางด้านโบราณคดีประกอบกับคำบอกเล่า จะพบว่าโดยสภาพภูมิศาสตร์แล้ว บ้านนาลาวแม้จะอยู่ริมคลองยาว แต่เป็นที่เนินสูงน้ำท่วมไม่ถึง ฉะนั้น บริเวณนี้เป็นที่เหมาะแก่การตั้งถิ่นฐานของมนุษย์ จากคำบอกเล่าของชาวบ้าน เมื่อมีการสำรวจภาคสนามบอกว่า ตรงนี้คงเป็นสุสานฝังศพขนาดใหญ่ เมื่อชาวบ้านในรุ่นปัจจุบันทำไร่อ้อย ได้จ้างรถแทรกเตอร์เกรดหน้าดินเพื่อเตรียมดินปลูกอ้อย ได้พบโครงกระดูกจำนวนมากมาย และยังมีเศษเครื่องปั้นดินเผา ลูกปัดสีต่าง ๆ ขนาดต่าง ๆ ปะปนกับโครงกระดูกเหล่านั้น และจากเหตุการณ์นี้ ชาวบ้านเล่ากันว่า บริเวณนี้เป็นกรุสมบัติเก่า จึงมีชาวบ้านแห่กันมาขุดค้นสมบัติบริเวณนี้กันมาก จากการไปพบการขุดค้นสมบัติของชาวบ้านของคณะผู้วิจัยที่บริเวณบ้าน "พรณรงค์แสงเสียง" ที่นาลาวพบว่าโดยลักษณะสภาพภูมิศาสตร์ของบ้านพรณรงค์แสงเสียงนั้นอยู่ตรงริมน้ำเก่า เป็นที่ราบสูงต่ำ ไม่สม่ำเสมอ ตัวบ้านตั้งอยู่บนที่สูง ใต้ถุนบ้านมีหลุมที่ชาวบ้านขุดเอาไว้ พบโครง

กระดุกเด็กฝังอยู่ในท่านอนเหยียดยาว หันหน้าไปทางทิศตะวันตก มีเครื่องปั้นดินเผาวางอยู่ปลายเท้า ข้างหัวและส่วนหัว หลุมเดียวกัน เจาะโครงกระดูก 2-3 โครง ชาวบ้านผู้ขุดเล่าว่าพบขวานหิน ลูกปัดสีต่าง ๆ เศษเครื่องปั้นดินเผาแบบสีแดงในหลุมนี้ด้วย จากหลักฐานการขุดค้นเหล่านี้ ทำให้เราทราบคร่าว ๆ ว่า สิ่งของเหล่านี้ น่าจะเป็นสมัยก่อนประวัติศาสตร์ นอกจากนั้น ยังพบว่าที่วัดนาลาว ได้พบแผ่นดินเผา รูปคนเย็บมหน้าต่างสมัย ทวารวดี ซึ่งปัจจุบันสิ่งของชิ้นนี้ เก็บรักษาอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติอุทอง (ดูภาพในบทที่ 4)

จากขุดค้นบริเวณบ้านนาลาวของพระชัย สุจิตต์ เมื่อ พ.ศ. 2526 ได้สรุปผลการขุดค้นว่า บริเวณบ้านนาลาวเป็นแหล่งชุมชนที่อาจเก่าไปถึงสมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลาย และมีพัฒนาการมาจนถึงสมัยประวัติศาสตร์ โดยเฉพาะในสมัยทวารวดี บริเวณแถบนี้คงเป็นชุมชนที่มีความเจริญ และมีเครือข่ายความสัมพันธ์ร่วมกับเมืองอุทองโบราณ (พระชัย สุจิตต์ 2526 : 221-222) แม้หลังจากสมัยทวารวดีมาเมื่อเมืองอุทองโบราณหมดความสำคัญลงไป แต่บ้านนาลาวยังคงมีผู้คนอาศัยอยู่เรื่อยมา บางยุคบางสมัยผู้คนอาจจะมึ้น้อยลงบ้าง แต่ต่อมาเมื่อชาวจีนเข้ามาช่วยทำให้บริเวณแถบนี้เจริญขึ้นอีกครั้ง และมีความสืบเนื่องต่อมาจนกระทั่งถึงปัจจุบัน

2.3.5 ชุมชนบ้านผู้ทะเลาย บ้านผู้ทะเลายเป็นชุมชนเก่าอีกแห่งหนึ่งอยู่ใกล้เคียงกับบ้านนาลาว มีคลองนาลาวซึ่งแยกจากลำน้ำจรเข้สามพันไหลผ่าน หลักฐานของการเป็นชุมชนเก่าก็คือ จากการไปสำรวจพบสระน้ำโบราณขนาดใหญ่อยู่ในวัดเก่าที่ชาวบ้านเรียกกันว่า วัดหลวง มีการพบพระพุทธรูปทวารวดีสูง 45 เซนติเมตร ลักษณะสวยงามมาก ด้านหลังอุโบสถพบเจดีย์รูปทรงสมัยอยุธยาและก่อนอยุธยา ใบเสมาสมัยอยุธยา แต่เจดีย์ด้านหน้าอุโบสถสร้างสมัยรัตนโกสินทร์ พบพระพุทธรูปศิลาทรายสีแดงบริเวณใต้ต้นโพธิ์ และบริเวณผิวดินรอบ ๆ หมู่บ้านพบเศษกระเบื้องดินเผาอยู่ทั่วไป

โดยลักษณะภูมิประเทศ บ้านผู้ทะเลายตั้งอยู่บนเนินดินสองเนิน บนเนินดินด้านซ้ายมือหันหน้าไปทางทิศตะวันออกนั้น มีร่องรอยของโบราณสถานอยู่ในบริเวณวัดหลวง เล่ากันว่าวัดหลวงนั้นเป็นวัดเก่าอยู่คู่กับวัดใหม่ซึ่งสร้างขึ้นภายหลังบนเนินดินด้านขวา (แต่ไม่ทราบเวลาแน่นอน) วัดใหม่นี้รู้จักกันว่า วัดใหม่สีท้าวาส ทั้งวัดหลวงและวัดใหม่เป็นศูนย์กลางความเชื่อของชาวบ้านแถบนี้ ชาวบ้านผู้ทะเลายตั้งถิ่นฐานเรียงไปตามคลองนาลาว และอยู่รอบ ๆ วัดใหม่สีท้าวาสแห่งนี้

เกี่ยวกับชื่อบ้านผู้ทะเลายนั้นมีความเล่ากันว่า มีชายคนหนึ่งผู้คนนับถือว่ามีความรู้ทางการเล่นแร่แปรธาตุ ชื่อ ขุนพุดาด หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า ตาขุนทอง มี

ความสามารถถลุงแร่แปรเป็นเงินได้วันละ 4 ห่อ ทุกเช้าตาขุนทองแอบไปถลุงแร่แปรเป็นเงินที่วัดแห่งหนึ่งซึ่งอยู่จากถัดจากบ้าน พ่อค้าก็นำห่อเงินทั้ง 4 ห่อกลับไปใส่ยั้งที่บ้าน เรื่องนี้มีแต่ลูกสาวตาขุนทองเท่านั้นที่รู้ และพ่อสั่งให้ปิดเป็นความลับ ต่อมาลูกสาวแต่งงานบ้านตาขุนทองมีลูก เขมมาอยู่ร่วมชายคาด้วย ลูกเขมมาซึกสงสัยในพฤติกรรมของตาขุนทอง พ่อตา จึงพยายามสอบถามภริยา ภริยาถือสาผูกพันพ่อไว้ไม่ยอมบอก แต่สามีก็เฝ้าเข้าติดตาม ภริยาจึงบอกเป็นนัยว่า

วัดเอ๋ยวัดโบสถ์	มีตาลโตนดอยู่เจ็ดต้น
ตาขุนทองไปปล้น	ปานจะนี่ไม่เห็นมา
คคข้าวใส่ห่อ	ถ่อเรือไปหา
เขาร่ำลือมาว่า	ตาขุนทองตายแล้ว
เหลือแต่กระดูกแก้ว	เมียรักจะไปปลง
ขุนศรีถือฉัตร	ยกกระบัตร์ถือธง
เกาะท้ายเรือหงส์	ว่าจะไปปลงศพตาขุนทอง

(กรมวิชาการ 2523 : 35-36)

สามีซึกจะเข้าใจ ก็คิดจะตามพ่อตาไป ตาขุนทองผิดสังเกตุ แกรู้ว่าลูกสาวปากโป้ง จึงฆ่าลูกสาวตาย เจ้าหน้าที่จับตาขุนทองไปขังและซักถามวิธีเล่นแร่แปรธาตุ ตาขุนทองไม่ยอมบอก แก่ติดคุกจนตาย ระหว่างที่ตาขุนทองติดคุก ยั้งข้าวสันสะเทือนเพราะน้ำหนักเงินที่ซ่อนไว้ในยั้งมากเกินไป ยั้งจึงทะลายนงมา เงินที่ซ่อนไว้ตกเกลื่อนกลาด ชาวบ้านมาแย่งชิงเก็บกันไป บ้านนี้จึงเรียกกันว่า บ้านยั้งทะลายนง (กรมวิชาการ 2523 : 37) (ตรงกับคำบอกเล่าของพระครูนิมิจ เจ้าอาวาสวัดโบสถ์ พ.ศ. 2525) ร่องรอยของบ่อแร่ของตาขุนทองก็ยังคงอยู่ในบ้านยั้งทะลายนงจนถึงทุกวันนี้

วัดโบสถ์เป็นอีกวัดหนึ่ง ซึ่งเป็นศูนย์กลางความเชื่อและการประกอบพิธีกรรมของผู้คนในบ้านยั้งทะลายนงและบ้านใกล้เคียง เช่น บ้านลาดพร้าว บ้านดอนหอกอย จากคำบอกเล่าของพระครูนิมิจ เจ้าอาวาสวัดโบสถ์เล่าว่า อุโบสถวัดโบสถ์ในปัจจุบันนั้นเป็นการซ่อมใหม่จากอุโบสถเดิม ในอุโบสถเดิมนั้นพบพระพุทธรูปพระพักตร์เป็นแบบทวารวดี แต่ตัวองค์พระเป็นสมัยอุททองหรือก่อนอุททองเล็กน้อย ลักษณะคล้ายพระรอด ขณะที่พบ พระพุทธรูปองค์นี้ฝังอยู่ในฐานเจดีย์ลึกมากขนาดท่วมศีรษะ จากการพบหลักฐานโบราณคดีและคำบอกเล่า ล้วนยืนยันถึงความ เป็นชุมชนเก่าแก่ของบ้านยั้งทะลายนงได้อย่างดี ผู้คนในบ้านยั้งทะลายนงนอกจากจะมีนิทานพื้นบ้านเรื่องตาขุนทองแล้ว ยังมีนิทานเรื่องหัวอุททองเล่ากันมาก และมีหลายสำนวน บางสำนวนเห็นถึงความ เกี่ยวพันกับชื่อบ้านยั้งทะลายนง และชุมชนอื่น

รอบๆ เช่น บ้านคอนทอคอย บ้านหนองสาวโศก บางส่วนเห็นถึงความเกี่ยวข้องกับชุมชนอื่นที่ห่างไกลออกไป และบางส่วนสัมพันธ์กับทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่ในอุ้มทอง โดยเฉพาะดินสอพอง

นิทานท้าวอุ้มทองสำนวนแรก ซึ่งมีความเกี่ยวข้องกับภูมิปัญญาทั้งหลายในบริเวณบ้านยุ่งทะเลและเขตใกล้เคียง เป็นการเล่าของขรवासเป็นส่วนใหญ่ โดยเล่าว่า ท้าวอุ้มทองเป็นเศรษฐีมีลูกสาวสวย 2 คน ส่วนท้าวแสนปมเป็นคนจนมีลูกชายชื่อท้าวแสนห้าและมาชอบลูกสาวท้าวอุ้มทอง จึงปลุกทอคอยไว้ตรงคอนทอคอย ท้าวอุ้มทองไม่พอใจจึงคิดหนีโดยสร้างเมืองล้อมทอเขต ระหว่างสร้างเมืองก็ส่งลูกสาวมาอยู่บ้านยุ่งทะเลฯ เมื่อเมืองสร้างเสร็จ พ่อจึงให้ลูกสาวกลับไปอุ้มทอง ขณะเดินทางจากบ้านยุ่งทะเลฯ เกิดเสียคางคกขี้ขาว จึงไปขอแรงคนให้มาหึงขี้ขาวเสีย จึงเรียกกันว่ายุ่งทะเลฯ เดินต่อมาถึงบ้านหนองสาวโศก ก็พากันร้องไห้เพราะกลัวโรคห่ากิน¹⁰ ตรงนั้นจึงเรียกกันว่าบ้านหนองสาวโศก

เรื่องท้าวอุ้มทองสำนวนที่เห็นถึงความสัมพันธ์ของบ้านยุ่งทะเลฯ กับชุมชนอื่นเป็นส่วนหนึ่งของพระภิกษุ โดยเล่าว่า มีบ่ออยู่สองบ่อคือบ่อเงินและบ่อทองซึ่งสามารถชุบตัวให้เป็นเงินเป็นทองได้ เวลาจะชุบตัวเป็นเงิน เมื่อลงไปบ่อเงิน ต้องให้เพื่อนอีกคนตักน้ำจากบ่อทองมาใส่ ในห่านองกลับกันเมื่อจะชุบตัวเป็นทอง ถ้าไม่มีใครใส่น้ำจากอีกบ่อให้ก็ต้องอยู่ในน้ำนั้นขึ้นมาไม่ได้ พระเจ้าอุ้มทองกับเพื่อนไปชุบตัว เพื่อนช่วยเหลือในการชุบตัวให้พระเจ้าอุ้มทองชุบตัวเป็นทองได้สำเร็จ เมื่อเพื่อนลงไปชุบตัวบ้าง พระเจ้าอุ้มทองไม่ให้ความช่วยเหลือและหนีไป ฤๅษีจึงช่วยเพื่อนผู้นั้น แต่เพื่อนผู้นั้นตายเกิดเป็นคว่ำเท้าและตามล่าพระเจ้าอุ้มทอง พระเจ้าอุ้มทองหนีไปอุ้มทองผ่านบ้านยุ่งทะเลฯ ได้แหวะขอน้ำดื่ม แต่ไม่มีใครให้ จึงสร้างสระหุงนาคขึ้น (ที่สุขศาลา) แล้วหนีต่อไปวังหีบ ถูกจับได้ที่วังหีบ เรื่องพระเจ้าอุ้มทองสำนวนนี้คล้ายกับสำนวนที่เล่ากันแถบเพชรบุรี และกาญจนบุรี¹¹

อีกสำนวนหนึ่งพระภิกษุเป็นผู้เล่าเช่นกัน เล่าว่า ท้าวอุ้มทองเป็นลูกคาหุตแสนปมซึ่งหาไร่ปลูมมะเขือไว้ และใช้น้ำปัสสาวะรดต้นมะเขือ ลูกสาวเจ้าเมืองอยากรับประทานมะเขือมาก เสนาอำมาตย์จึงไปเอามะเขือจากไร่นายหุตแสนปม เมื่อกินมะเขือเข้าไปเกิดตั้งครรภ์ เมื่อเด็กคลอดออกมามีเปลทองติดมาด้วยจึงเรียกว่าอุ้มทอง ต่อมาตา-ยายให้หาบิดา นายหุตแสนปมผ่านมาตึกก็วิ่งเข้าหา จึงรู้ว่านายหุตแสนปมเป็นบิดา ตา-ยายจึงขับออกจากเมือง จึงมาสร้างเมืองใหม่เรียกว่าเมืองอุ้มทอง อยู่ที่เมืองอุ้มทองจน

¹⁰ คำสัมภาษณ์นายโอบ กลิ่นหุคซ้อน, อายุ 54 ปี บ้านหัวพุดธรา หมู่ 8 ตำบลอุ้มทอง, วันที่ 5 พฤษภาคม 2525

¹¹ คำสัมภาษณ์พระครูพิณิจ เจ้าอาวาสวัดโบสถ์, 5 พฤษภาคม 2525

เกิดโรคห่ากัณฑ์ ในวันที่นี้ ได้แข่งแข่งขนมจีนไว้เพราะจะมีงานแต่งงานลูกสาว จึงแห่แข่ง
ขนมจีนทิ้งแล้วหนีจากเมืองอุ้มทอง ชาวบ้านเล่าว่า แข่งขนมจีนของหัวอุ้มทองนั้นก็คือดินสอด
ทองซึ่งมีมากมายอยู่บริเวณเมืองอุ้มทองในปัจจุบันนั่นเอง¹²

จากนิทานเรื่องหัวอุ้มทองที่เล่าสืบต่อกันมานั้น หอจะเห็นถึงความเก่าของ
ชุมชนบ้านผู้ทะเลาะ และพบว่าบ้านผู้ทะเลาะนั้นได้มีการติดต่อสัมพันธ์กับชุมชนอื่นในบริเวณ
ใกล้เคียง เช่น บ้านลาดพร้าว คอนทอคอย ยางยี่แสด ชาวบ้านเล่าตรงกันถึงการเดินทาง
โดยทางน้ำเพื่อซื้อขายข้าวของ โดยการใช้ลำน้ำจรเข้สามพันไปจนถึงบางลี่ อำเภอสองพี่น้อง
จังหวัดสุพรรณบุรี

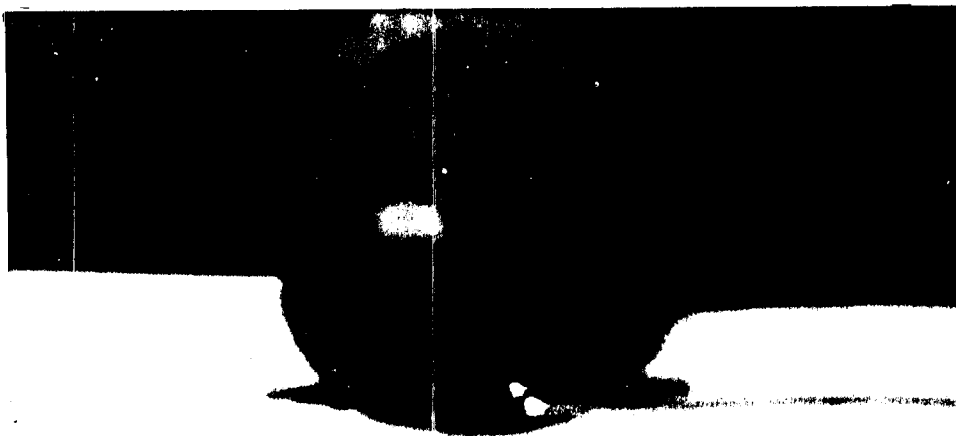
2.3.6 ชุมชนบ้านยางยี่แสด บ้านยางยี่แสดเป็นชุมชนเก่าอีกแห่งหนึ่งในบริเวณ
ลุ่มน้ำจรเข้สามพัน บ้านยางยี่แสดตั้งอยู่บนฝั่งคลองยี่แสด ซึ่งเป็นคลองแยกจากคลองจรเข้
สามพันตรงเหนือบ้านนาลาว ซึ่งตรงนี้เรียกกันว่าคลองยายแก้ว จากบ้านนาลาว คลอง
ยี่แสดไหลผ่านบ้านท่าม่วง บ้านอุ้มทอง บ้านหนองตาสาม บ้านท่าม้า บ้านยางยี่แสด บ้าน
หัวพุทรา บ้านโคกยายเกตุ (คอนยายเกตุ) มาบรรจบกับคลองท่าว่าตรงบ้านไม้ลูกนก
และไปออกท่าชัย เส้นทางน้ำเส้นนี้เชื่อมต่อไปถึงบางลี่ อำเภอสองพี่น้อง ไปสวนแดง ท่า
ว่า ท่าเสด็จ เข้าอำเภอมือง จังหวัดสุพรรณบุรี บ้านยางยี่แสดและบ้านอื่น ๆ ที่เรียงราย
อยู่ริมคลองยี่แสดมีวัดยางยี่แสด เป็นศูนย์กลางความเชื่อ วัดยางยี่แสดสร้างขึ้นอย่างน้อยสมัย
อยุธยา โดยสังเกตจากการพบเศษกระเบื้องดินเผาผิวลวดลายกระจัดกระจายอยู่บนผิวดิน
บริเวณนี้ จากคำบอกเล่าของหลวงพ่อบุญ โห้ศรีทอง เจ้าอาวาสวัดยางยี่แสดเล่าว่า
บริเวณวัดยางยี่แสดนั้นเดิมเป็นวัดเก่าแก่เรียกกันว่า วัดท่าช้าง เนื่องจากบริเวณนี้เป็นที่
ช้างเคยลงมากินน้ำมาก่อนในบริเวณรอบ ๆ วัดท่าช้างเคยมีเจดีย์ทรงมะหวดสมัยทวารวดี
อยู่ แต่ถูกหรือทำลายหมดแล้วในปัจจุบันคงเหลือแต่เนินดิน (ภาพที่ 2) เคยมีการขุดพบ
เศียรพระพุทธรูปเป็นศิลาทรายสีแดงตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 18-19 ลงมา นอกจากนั้นยังพบ
ลูกปัดอยู่หัว ๆ ไปในวัดและในบ้านยางยี่แสด¹³ และยังพบเบ้าหลอมลูกปัดอีกด้วย (ภาพที่
3)

¹² คำสัมภาษณ์พระครูพิณิจ เจ้าอาวาสวัดโบสถ์, 5 พฤษภาคม 2525 ประกอบกับ
คำสัมภาษณ์ชาวบ้านคนอื่น ๆ เล่าตรงกัน

¹³ คำสัมภาษณ์หลวงพ่อบุญ โห้ศรีทอง (พระครูพิศิษฐ์ กิตติยาภรณ์) เจ้าอาวาสวัด
ยางยี่แสด เมื่อวันที่ 5 พฤษภาคม 2525

ภาพที่ 2 ภาพถ่ายชิ้นส่วนเจดีย์ทรงมะหวด วัดท่าช้าง บ้านยางยีแ่ส
อำเภออุ้มทอง จังหวัดสุพรรณบุรี

ภาพที่ 3 ภาพถ่ายเบ้าหลอมลูกบัด ที่พบในวัดยางยีแ่ส

ที่มา: โดยความเอื้อเฟื้อของคุณมนัส โอภากุล

สำหรับบ้านยางยี่แสนั้น มีประวัติคู่มากับวัดยางยี่แสนหรืออาจเก่ากว่าเล็กน้อย พอลงสืบได้ขึ้นไปถึงต้นรัตนโกสินทร์ ชื่อบ้านยางยี่แสนมีค่าเล่าต่อๆ กันมาว่า มีจีนแสนชาวจีน 2 คนอาศัยอยู่แถบนี้มาก่อน และคิดจะสร้างวัดตรงบริเวณป่าต้นยาง เมื่อสร้างวัดเสร็จจึงเอานามคนสร้างกับที่ตั้งรวมกันเรียกว่า บ้านยางยี่แสน (ยี่ = สอง)¹⁴ บริเวณบ้านยางยี่แสนจากหลักฐานวรรณกรรม เรื่องขุนช้างขุนแผนว่า เป็นที่ที่ขุนแผนพานางวันทองหนีผ่านมาด้วย ผู้คนที่ยางยี่แสนส่วนใหญ่ประกอบอาชีพทำนา ทำไร่ และเก็บของป่าขาย ชาวบ้านส่วนใหญ่จะเล่าถึงการนำของป่า เช่น ไม้ไผ่ หน่อไม้ ฯลฯ ไปขายที่ทำพระยาจักร อันเป็นแหล่งรวมของป่าในอุทงและจากเมืองกาญจนบุรีโดยผ่านคลองยายแก้ว หรือไปบางลี่โดยผ่านคลองยางยี่แสน คลองท้าวว่า ขณะเดียวกันผู้คนในบ้านยางยี่แสนยังติดต่อสัมพันธ์โดยการแต่งงานกับคนบ้านอื่นรอบ ๆ เช่น บ้านหัวพุดรา บ้านนาลาว บ้านหนองตาสาม และบ้านคอนยายเกตุ หลักฐานดังกล่าวนี้ทำให้เห็นภาพการติดต่อสัมพันธ์ของผู้คนในชุมชนยางยี่แสน

2.3.7 ชุมชนบ้านคอนยายเกตุ หรือ บ้านโคกยายเกตุ บ้านคอนยายเกตุอยู่ปลายคลองยี่แสนตรงที่ใกล้จะบรรจบกับคลองท้าวว่า ประวัติเดิมเล่าต่อ ๆ กันมาว่า ยายแก้วกับยายเกตุเป็นเศรษฐีพี่น้อง ตั้งบ้านเรือนอยู่ที่อุทง เป็นผู้สร้างวัดที่เนินดินแห่งนี้ 3 แห่งด้วยกันคือ วัดโคกยายเกตุ วัดม่วง และวัดการ้อง สำหรับวัดการ้องนั้นเป็นวัดที่สร้างอุทิศให้กับแด่แก้วลูกชายยายเกตุ ซึ่งเป็นผู้มีวิชาอาคม แต่ถูกหมาฆ่าตายหึ่งเป็นศพให้ร้ายกินอยู่ตรงบริเวณวัดการ้อง แม้รู้ว่าลูกตายก็เพราะได้ยื่นเสียงการ้องอยู่บริเวณเหนือศพ จึงฝังศพแด่แก้วและสร้างวัดการ้อง จากคำบอกเล่าของชาวบ้านแถบนี้เล่าว่าผู้คนที่มาอยู่บริเวณบ้านโคกยายเกตุ ส่วนมากอพยพมาจากสุพรรณบุรีบ้าง แถบอุทงบ้าง¹⁵ บริเวณแถบนี้ยังพบหลักฐานทางโบราณคดีมากมาย เช่น พระพุทธรูปปางเสด็จจากดาวดึงส์ สมัยทวารวดี จากการสำรวจบริเวณ วัดการ้องมีร่องรอยโบสถ์เก่าอยู่แต่พังหมดเหลือแต่เนินดินบริเวณใต้ต้นไม้ทางทิศตะวันออกมีพระพุทธรูปศิลา แต่ฝีมือค่อนข้างหยาบเป็นฝีมือท้องถิ่นทำเสร็จบ้างไม่เสร็จบ้าง กอง ๆ อยู่ มีศิลาแลงก้อนหนึ่งวางอยู่ด้วย บริเวณศาลาวัดพบหินแกรนิตใช้สำหรับปิดปากหลุมที่พบพระพุทธรูปสมัยทวารวดี หรือสมัยคุปตะ แต่ชาวบ้านนำมาถวายวัด นอกจากนั้นชาวบ้านยังเล่าว่า แถบนี้พบลูกปัดขนาดต่าง ๆ มากมาย เช่นเดียวกับคนอื่น ๆ

จากการสำรวจภาคสนามพบว่า ชุมชนต่าง ๆ ในบริเวณลุ่มน้ำจรเข้สามพันดังกล่าวข้างต้น ล้วนแต่มีเรื่องเล่าเกี่ยวกับประวัติความเป็นมา และมีร่องรอยถึงความเก่า

14 เฝิงอ้อาง

15 คำสัมภาษณ์นายบุญรอด เฝิงสุวรรณ, วันที่ 5 พฤษภาคม 2525

แก่ของชุมชน ชุมชนเหล่านั้นมีอายุน้อยกว่าบริเวณเมืองคูทอง โบราณและกระจายอยู่รอบตัวเมืองคูทอง โบราณและรอบนอก การตั้งถิ่นฐานบริเวณนี้พิสูจน์ให้เห็นลักษณะการกระจายตัวของผู้คนในลุ่มน้ำจรเข้สามพันว่า มีการขยายตัวจากบริเวณที่เป็นเนินลงสู่ที่ราบลุ่มแม่น้ำตามลำดับ เพื่อใช้เส้นทางน้ำเป็นเส้นทางคมนาคมและการดำรงชีวิต จากการสำรวจช่วยยืนยันว่า เครือข่ายทางเศรษฐกิจและสังคมของผู้คนในลุ่มน้ำจรเข้สามพันมีร่วมกัน ในทางเศรษฐกิจ เครือข่ายทางเศรษฐกิจสัมพันธ์กันในลุ่มน้ำเหล่านี้และยังสัมพันธ์กับเมืองอื่น ๆ กล่าวคือ ทางด้านตะวันตกสัมพันธ์กับกาญจนบุรี ซึ่งส่วนใหญ่สินค้าของป่าทั้งหลายจากกาญจนบุรีจะลำเลียงมาลงที่ท่าพระยาจักรีที่ตลาดคูทอง จากนั้นขนผ่านเส้นทางน้ำคือคลองยายแก้ว คลองยี่แฉ่ ออกสู่คลองท่าว่า ไปบางลี่ หรือจากคลองยายแก้วมาสู่คลองจรเข้สามพันก็ได้ ศูนย์กลางทางเศรษฐกิจคือ บางลี่ ที่ไกลไปกว่านั้นก็อาจขึ้นไปทางสวนแดง สองพี่น้อง สุพรรณบุรี หรือจากบางลี่อาจไปได้ไกลถึงจิวราย นครชัยศรี และมาท่าเตียนที่ปากคลองตลาดที่กรุงเทพฯ เครือข่ายทางเศรษฐกิจนี้ปรากฏชัดเจนมากตั้งแต่สมัยต้นรัตนโกสินทร์ ดังปรากฏจากหลักฐานคำบอกเล่าของชาวบ้านที่ตรงกันเป็นส่วนใหญ่ มีชาวจีนเข้ามามีบทบาทในการเป็นพ่อค้าคนกลางรับซื้อสินค้า และขายสินค้าจากเมืองให้กับชาวบ้าน ชาวจีนที่อยู่ในความทรงจำของชาวบ้านเช่น จีนโบ๋ จีนไหว ซึ่งเข้ามาค้าขายอยู่ที่คูทองแถวพระยาจักรี¹⁶ จากการสังเกตบริเวณศาลเจ้าพ่อจักรนารายณ์ในปัจจุบันตรงท่าพระยาจักรีนั้นเป็นที่ตั้งบ้านเรือนชาวจีนมาก และศาลนี้ก็เป็นที่เคารพสักการะของชาวจีนเช่นกัน เช่นเดียวกับพระพุทธรูปที่วัดเขาพระ หลักฐานเครือข่ายทางเศรษฐกิจดังกล่าวยังปรากฏอยู่ในงานวรรณกรรมในสมัยต้นรัตนโกสินทร์มากมาย เช่น นิราศสุพรรณ นิราศพระประธมของสุนทรภู่ ตลอดจนนิทานพื้นบ้านในบริเวณชุมชนจรเข้สามพันเอง

ถ้ามองในแง่ความสัมพันธ์ทางสังคมแล้ว จะเห็นว่าผู้คนในบริเวณลุ่มน้ำจรเข้สามพันมีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิดโดยต่างเป็นเครือญาติ บ้างก็แต่งงานข้ามหมู่บ้านกัน เช่น ฝ่ายชายอยู่บ้านฝั่งทะเลายแต่งงานกับฝ่ายหญิงอยู่บ้านหัวพุทรา เป็นต้น บ้างก็อพยพมาหาที่ทำกินที่ใหม่เมื่อตั้งครอบครัวแล้ว หรือที่เรียกกันว่า "แยกครัว" ทำให้เกิดบ้านใหม่ ๆ ขึ้นอีก ดังตัวอย่างจากการแยกครัวของชาวบ้านบ้านนาลาว มาอยู่ที่ดอนพรม ดอนกุ่ม เป็นต้น โดยชื่อบ้านเหล่านั้นมักจะมีสัมพันธ์กับพืชพันธุ์ไม้ หรือทรัพยากรที่มีบริเวณนั้น ดังมีคำพังเพยเกี่ยวกับหมู่บ้านเหล่านี้ว่า "มะเขือดอนยายเกตุ ผักกะเจตดอนระกำ ปลาสลิดดอน

¹⁶ คำสัมภาษณ์หลวงพ่อนุญชู โพธิ์ศรีทอง เจ้าอาวาสวัดยายยี่แฉ่, วันที่ 5 พฤษภาคม 2525

กายาน น้ำตาลคอนยายเกตุ...."¹⁷ นอกจากความเป็นเครือญาติแล้ว ผู้คนในบริเวณแถบนี้ยังมีความสัมพันธ์ทางด้านศูนย์กลางความเชื่อและการประกอบพิธีกรรม ดังจะพบว่าทุก ๆ กลุ่มบ้านจะมีวัดเป็นศูนย์กลางชุมชน วัดเป็นทั้งแหล่งประกอบพิธีกรรมและแหล่งความรู้ แหล่งศึกษาเล่าเรียนของชาวบ้าน พระทำหน้าที่สอนหนังสือและอบรมสั่งสอนชาวบ้าน ฉะนั้นจึงทำให้การรับรู้เรื่องต่าง ๆ ของผู้คนในบริเวณนี้มีลักษณะคล้าย ๆ กัน ดังปรากฏจากนิทานเรื่องหัวอุ๋ทอง ดังจะได้วิเคราะห์ในตอนต่อไป

นอกเหนือจากกลุ่มบ้านต่าง ๆ ดังกล่าวมาแล้ว จะพบว่าบริเวณลุ่มน้ำจรเข้-สามพันยังมีร่องรอยของสิ่งก่อสร้างของมนุษย์ โดยนาธรรมชาตินำมาใช้เป็นประโยชน์ที่สำคัญมีอยู่ 2 สิ่งคือ แนวคันดินเรียกว่า เหนียดคลองข้าง และ ถนนหัวอุ๋ทอง ซึ่งยังมีร่องรอยเหลืออยู่อย่างชัดเจนทางด้านใต้ของตัวเมืองอุ๋ทองเก่า ซึ่งแสดงให้เห็นบทบาททางเศรษฐกิจของเมืองอุ๋ทอง

เหนียดคลองข้าง มีลักษณะเป็นทิวคันดินธรรมชาติ อยู่ทางทิศตะวันตกเฉียงใต้หลังเมืองอุ๋ทองโบราณ มีความยาวประมาณ 200 เมตร กว้างประมาณ 80 เมตร (ภาพที่ 4,5) มีลำรางจากเมืองอุ๋ทองโบราณไปจนถึงเหนียดแห่งนี้ ซึ่งเรียกกันอีกชื่อหนึ่งว่า "คอกข้างดิน" และมีคันดินเหลืออยู่เป็นบางตอน จะเห็นได้ชัดเจนเมื่อผ่านไปตามถนนมาลัยแมนก่อนถึงทางเข้าตัวเมืองอุ๋ทอง สันนิษฐานว่า เหนียดแห่งนี้ น่าจะมีความสูงกว่านี้ และอาจเป็นคันดินสำหรับต้อนข้างเข้าเหนียด และในสมัยที่สมเด็จพระพันวษาเสด็จประพาสล่าควายป่า ดังปรากฏในวรรณคดีเรื่องขุนช้างขุนแผน คงจะทรงใช้สถานที่แห่งนี้เดียวกันนี้ก็ได้ (กรมศิลปากร 2509 : 155)

เมื่อบัวเชดลิเยร์สำรวจเมืองอุ๋ทองโบราณเมื่อ พ.ศ. 2506-2509 ได้สำรวจบริเวณนี้ด้วย และพบว่าคอกข้างแห่งนี้มีลักษณะเป็นเนินดินอยู่ในสภาพที่ดีมาก และจากการขุดแต่งโบราณสถานด้านทิศเหนือของคอกข้างดินโดยกรมศิลปากร ได้ระบุว่า คอกข้างดินมี 3 คอกอยู่บริเวณเขาคอกด้านใต้ คอกที่ 1 ตั้งอยู่บนไหล่เขาทางด้านทิศตะวันตก คอกที่ 2 ตั้งอยู่บนที่ราบเชิงเขา คอกนี้มีเนินดินเป็นขอบรูปวงกลมสูงประมาณ 7-8 เมตร คอกที่ 3 ตั้งอยู่ห่างออกไปทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ ลักษณะเป็นวงรีมีขนาดเล็กกว่าคอกที่ 2 สำหรับบัวเชดลิเยร์แล้วมีความเห็นว่า คอกข้างดินอาจจะ เป็นคันดินมีหน้าที่เก็บกักน้ำก็ได้ เนื่องจากลักษณะคอกข้างดินเป็นคันดินรูปตัวยู โอบเข้าหาภูเขาซึ่งอยู่ทางทิศตะวันตก

17 คำสัมภาษณ์หลวงพ่อนุญ โพธิ์ศรีทอง เจ้าอาวาสวัดยางอีแสง, วันที่ 5 พฤษภาคม

ภาพที่ 4

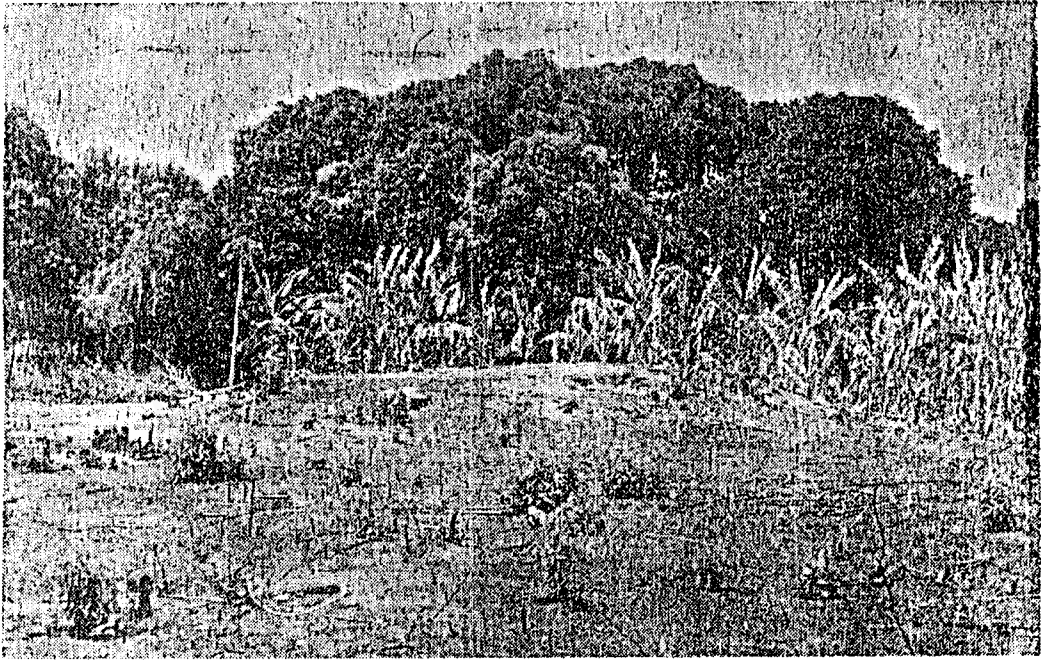
ภาพที่ 4,5 ภาพถ่ายจากบริเวณคอกข้างดิน สันนิษฐานว่าเป็นเพนียดคล้องช้าง

ที่เรียกว่า เขาคอก หรือเขาถ้ำเสือ หรือเขาเสือ ค้นคืนทางทิศตะวันออกมีลักษณะการใช้หินก้อนขนาดย่อม (ลูกช้าง) เสริมค้นคืนทำเป็นฐานรากเพื่อความแข็งแรง (สมุทรทิศ 2511 : 52)

ในบริเวณเขาคอก นอกจากจะมีคอกข้างดินแล้ว ยังมีซากโบราณสถานอยู่ 4-5 แห่งบนเนินดิน 2 ลูก ซึ่งกรมศิลปากรได้ทำการทดลองขุดทดสอบ 2 เนินด้วยกันเมื่อวันที่ 30 เมษายน พ.ศ. 2509 (สมศักดิ์ 2510 : 78) ในการขุดเนินดินที่ 1 (ภาพที่ 6) ซึ่งตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกของเนินที่ 2 มีขนาดกว้างยาวด้านละ 6 เมตร สูง 1 เมตร บนเนินมีหินปูไม่เป็นที่เรียบ พบเศษเครื่องปั้นดินเผาสมัยทวารวดี และกระดูกดินเผาภายในบรรจุเงินตราสมัยทวารวดีเต็มกระดูก (ภาพที่ 7) สันนิษฐานว่าเป็นการเจตนาฝังไว้ในลักษณะซ่อนเงิน เมื่อขุดขึ้นมาได้เหรียญเงินในกระดูกติดกันเป็นแผ่น ๆ ไม่สามารถแกะออกมาได้ (ปัจจุบันหลักฐานชิ้นนี้แสดงอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานเมืองอุทธรณ์)

เนินดินที่ 2 กว้างยาวด้านละ 12 เมตร (ภาพที่ 8) สูง 30 เมตร บนเนินมีเศษศิลาแลงทับถมอยู่ ในการขุดแต่งของกรมศิลปากรพบว่า ฐานของเนินดินนี้ก่อด้วยศิลาแลงเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ด้านยาวจากเหนือไปใต้ 12 เมตร จากทิศตะวันออกไปตะวันตกยาว 9 เมตร ด้านเหนือก่อศิลาแลงเป็นมุขยื่นออกไป และมีฐานปูด้วยหินและศิลาแลงปนกัน ขณะทำการขุดแต่งพบเศษหม้อไหดินเผาสมัยทวารวดีในระดับชั้นดินลึกประมาณ 40 เซนติเมตร ในการขุดลอกดินที่ปกคลุมอยู่บนฐานตอนบน พบมุขลิ่งคหิน เขียวสูงประมาณ 27 เซนติเมตร สมัยทวารวดี (ภาพที่ 9) สันนิษฐานว่ามีอายุราวพุทธศตวรรษที่ 12 และยังมีพบเศษชิ้นส่วนของฐานมุขลิ่งค 2 แห่งมีขนาดต่างกัน

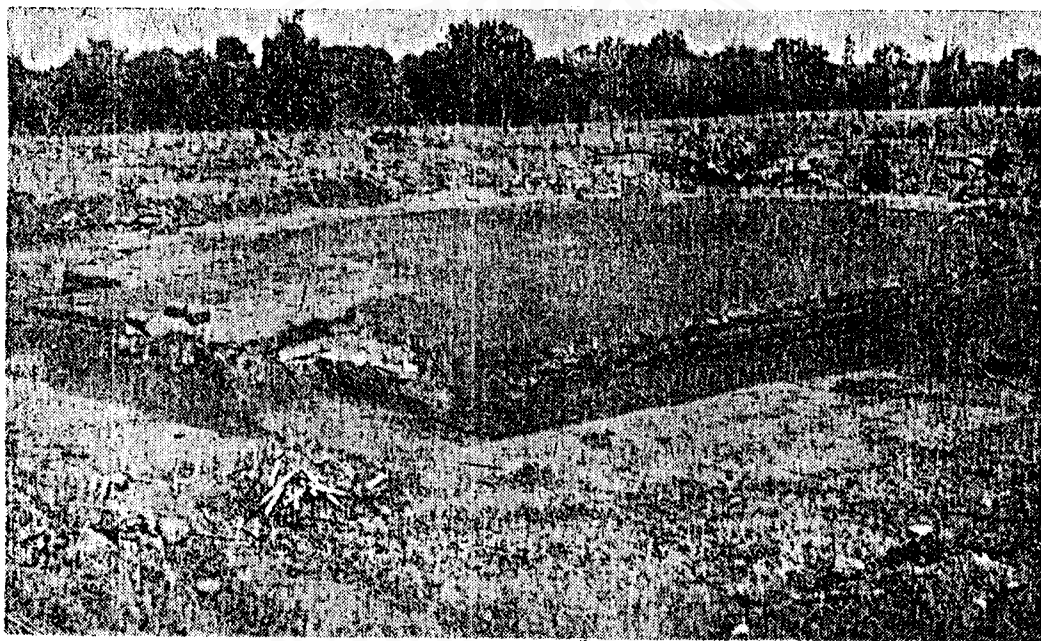
การพบหลักฐานด้านโบราณคดีดังกล่าวมานี้ ทำให้เชื่อได้ว่าบริเวณเขาคอก อันเป็นเขตสูงของพื้นที่ลุ่มแม่น้ำจรเข้สามพันมีความสำคัญต่อชุมชนบริเวณนี้ การปรากฏหลักฐานร่องรอยค้นคืนที่เรียกกันว่า คอกข้างดิน แม้ยังไม่อาจสรุปได้ว่า เป็นเพนียดคล้องช้างหรือเขื่อนดินกั้นน้ำ แต่ประติมากรรมนี้ย่อมยืนยันถึงการมีอยู่ของชุมชนบริเวณลุ่มแม่น้ำจรเข้สามพัน การร่วมแรงร่วมใจกันเป็นแรงงานในการก่อสร้างสิ่งเหล่านี้ อีกทั้งการพบเนินดิน 2 ลูกซึ่งมีลักษณะที่ปรากฏออกมาว่า น่าจะเป็นศาสนสถานรูปแบบใดแบบหนึ่ง เนื่องในคติความเชื่อของผู้คนบริเวณนี้ การสร้างศาสนสถานบนเชิงเขาเป็นคติความเชื่อของสังคมในสมัยทวารวดีอย่างชัดเจน และศาสนสถานแห่งนี้ยังมีหน้าที่สำคัญต่อชุมชนในแง่ศูนย์กลางความเชื่อ และการประกอบพิธีกรรมเพื่อความมั่นคงทางด้านจิตใจเป็นสำคัญ ดังนั้น ทั้งคอกข้างดินและเนินศาสนสถาน จึงมีความหมายต่อชุมชนในลุ่มน้ำจรเข้สามพันทั้งในแง่การมีอยู่ การร่วมแรงร่วมใจ และกิจกรรมร่วมกันในสังคม

ภาพที่ 6 เนินดินหมายเลข 1

ภาพที่ 7 กระจุกดินเผาภายในบรรจุเงินสมัยทวารวดี

ภาพที่ 8 ซากโบราณสถานบริเวณเนินดินหมายเลข 2

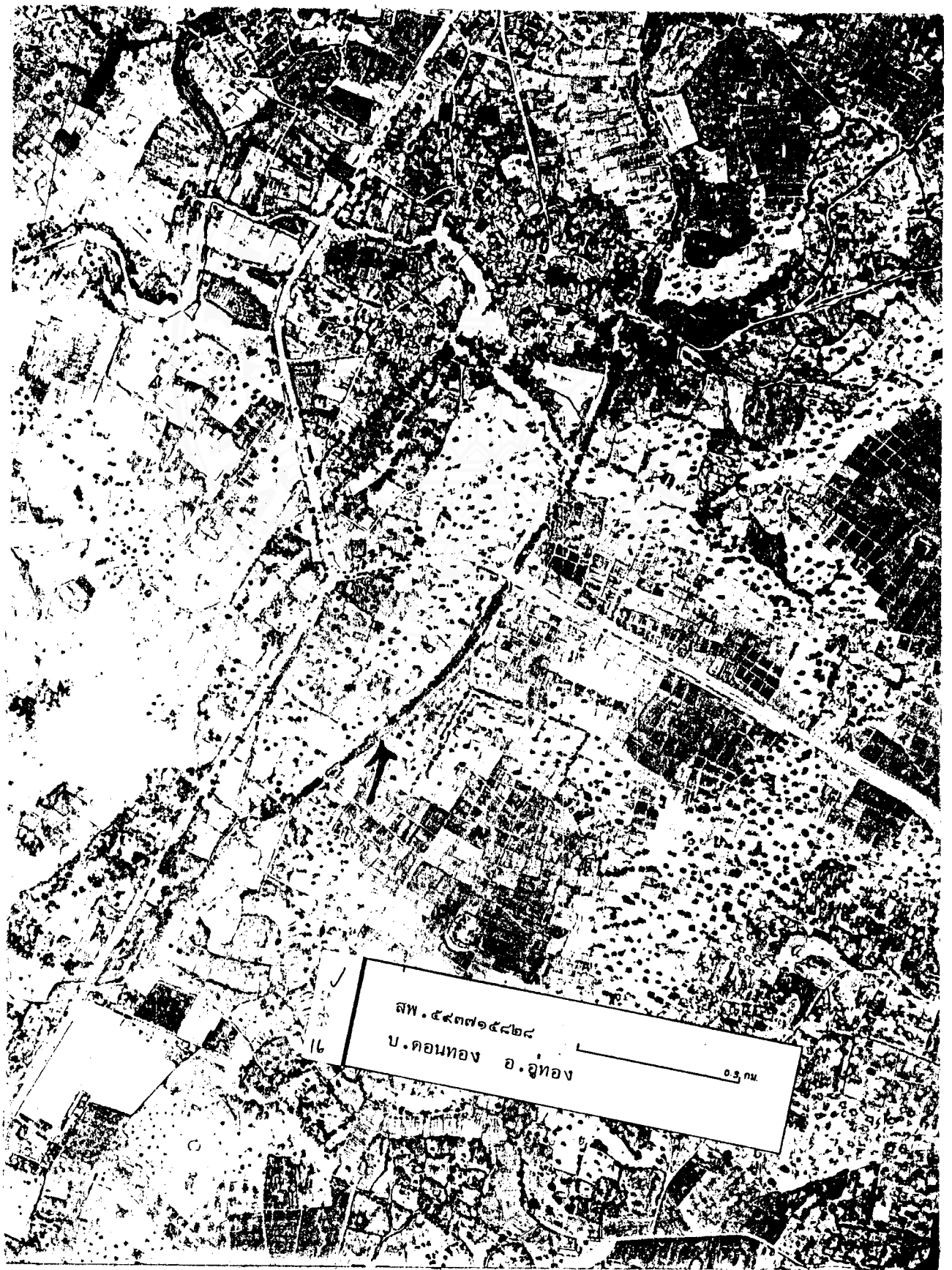
ภาพที่ 9 मुखสิงค์หินสีเขียว

ที่มา: ภาพที่ 7-9 สมศักดิ์ รัตนกุล, "การขุดแต่งโบราณสถานด้านทิศเหนือของคอกข้างดิน", ศิลปากร, 11/2 (กรกฎาคม 2510), 80-83

สำหรับถนนท้าวอุทองนั้น จากการสำรวจภาคสนามเมื่อวันที่ 29 เมษายน 2525 พบว่าตามถนนมาลัยแมนทางด้านตะวันตกเฉียงใต้ก่อนเข้าถึงอุทองประมาณ 8 กิโลเมตร มีแนวคันดินสำหรับบังคับน้ำให้ไปลงลุ่มน้ำจรเข้สามพัน ทางขวาสุดของแนวคันดินนี้ มีร่องรอยถนนโบราณปรากฏอยู่ แนวถนนท้าวอุทองปรากฏมาตั้งแต่เพชรบุรีผ่านตำบลสระพัง อำเภอยะย้อย มายังเขตอำเภอกูบัว ผ่านบ้านโคกชิง เขาวังสะตั้ง อำเภอยะย้อย บ้านโคกกระบอง มายังหงตึก จังหวัดกาญจนบุรี จากหงตึกข้ามมาฟากตะวันออกของแม่น้ำแม่กลองที่ตำบลท่าเรือ ตรงมายังพระแท่นดงรัง ขึ้นไปเขาหัวนอน เคียงขนานไปกับลำน้ำจรเข้สามพัน เข้าหมู่บ้านจรเข้สามพันผ่านเข้าอำเภอกูทองมาทางเทือกเขาคำเทียมอ้อมหลังตัวเมืองอุทองโบราณทางทิศตะวันตกมาที่เขาคะ ตรงไปบ้านหนองสำหรับ บ้านค้อย ผ่านมาทางวัดบ้านกร่างตรงข้ามอำเภอสรีประจันต์ สูดปลายทางที่ท้าวอุทองที่ลำน้ำสุพรรณบุรี ซึ่งเป็นบริเวณที่ดอน (ภาพที่ 10) (สมบูรณ 2528 : 34, ศรีศิริ 2520:40) ตามเส้นทางถนนสายนี้มีร่องรอยของเนินดินและสระน้ำโบราณหลายแห่ง และโบราณวัตถุอื่น ๆ เช่น หินบดขยาสัณนิษฐานว่าหลักฐานเหล่านี้ แสดงถึงการมีอยู่ของชุมชนสองข้างถนนโบราณแห่งนี้ ถนนโบราณนี้ เรียกกันว่าถนนท้าวอุทอง เพื่อสอดคล้องกับความเชื่อเดิมที่เคยเชื่อกันว่า เมืองอุทองโบราณเป็นเมืองของท้าวอุทอง ถนนนี้สร้างขึ้นเมื่อใดไม่ปรากฏหลักฐาน แต่ถนนเส้นนี้มีความสำคัญต่อชุมชนลุ่มน้ำจรเข้สามพันในแง่ที่ว่า ถนนเส้นนี้คงเป็นเส้นทางคมนาคมของเมืองอุทองโบราณ ตลอดจนชุมชนบริเวณลุ่มน้ำจรเข้สามพันที่จะติดต่อค้าขาย หรือติดต่อสัมพันธ์กับชุมชนอื่น ๆ รอบนอก การยกทัพของพม่าในสมัยอยุธยาที่อาศัยเส้นทางนี้ โดยผ่านทางด่านพระเจดีย์สามองค์ ผ่านเขาชนไก่ ปากแพรก บ้านทวน บ้านจรเข้สามพัน อุทอง และใช้เส้นทางถนนนี้ผ่านอุทอง เข้าสู่อำเภอดอนเจดีย์ อำเภอสรีประจันต์ ในเขตสุพรรณบุรีและเข้าสู่อยุธยา เนื่องจากบริเวณถนนนี้เป็นแนวคันดินอยู่ในเขตสูงเหมาะแก่การเดินทัพโดยเฉพาะทัพช้าง เชื่อว่าการใช้เส้นทางถนนท้าวอุทองคงมีสืบต่อเรื่อยมา แม้แต่การสร้างถนนมาลัยแมนเมื่อพ.ศ. 2491-2500 นั้น ยังพบว่า บางส่วนของถนนมาลัยแมนสร้างทับเส้นทางถนนท้าวอุทองเดิม¹⁸ อาจารย์มานิต วัลลิโภดม เคยเสนอความเห็นไว้ว่า ควรจะมีการรักษาถนนท้าวอุทองไว้ อยู่คู่กับ "ถนนพระร่วง" ซึ่งเป็นแนวคันดินจากสุโขทัยมุ่งขึ้นทางทิศเหนือสู่ศรีสัชชนาลัย มุ่งลงทางใต้เข้าสู่กำแพงเพชร และทิศตะวันออกเฉียงใต้เข้าสู่พิษณุโลก ซึ่งความเห็นนี้ หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล ทรงให้การสนับสนุนอย่างยิ่ง (กรมศิลปากร 2509 : 106)

ชุมชนต่าง ๆ ในลุ่มน้ำจรเข้สามพันเหล่านี้ นอกจากจะติดต่อสัมพันธ์กันภายในชุมชนแล้ว จากการสำรวจภาคสนามพบว่า ผู้คนแถบนี้ยังติดต่อกับชุมชนภายนอก ตัวอย่างที่

¹⁸ คำสัมภาษณ์อาจารย์มานิต วัลลิโภดม, พ.ศ. 2525

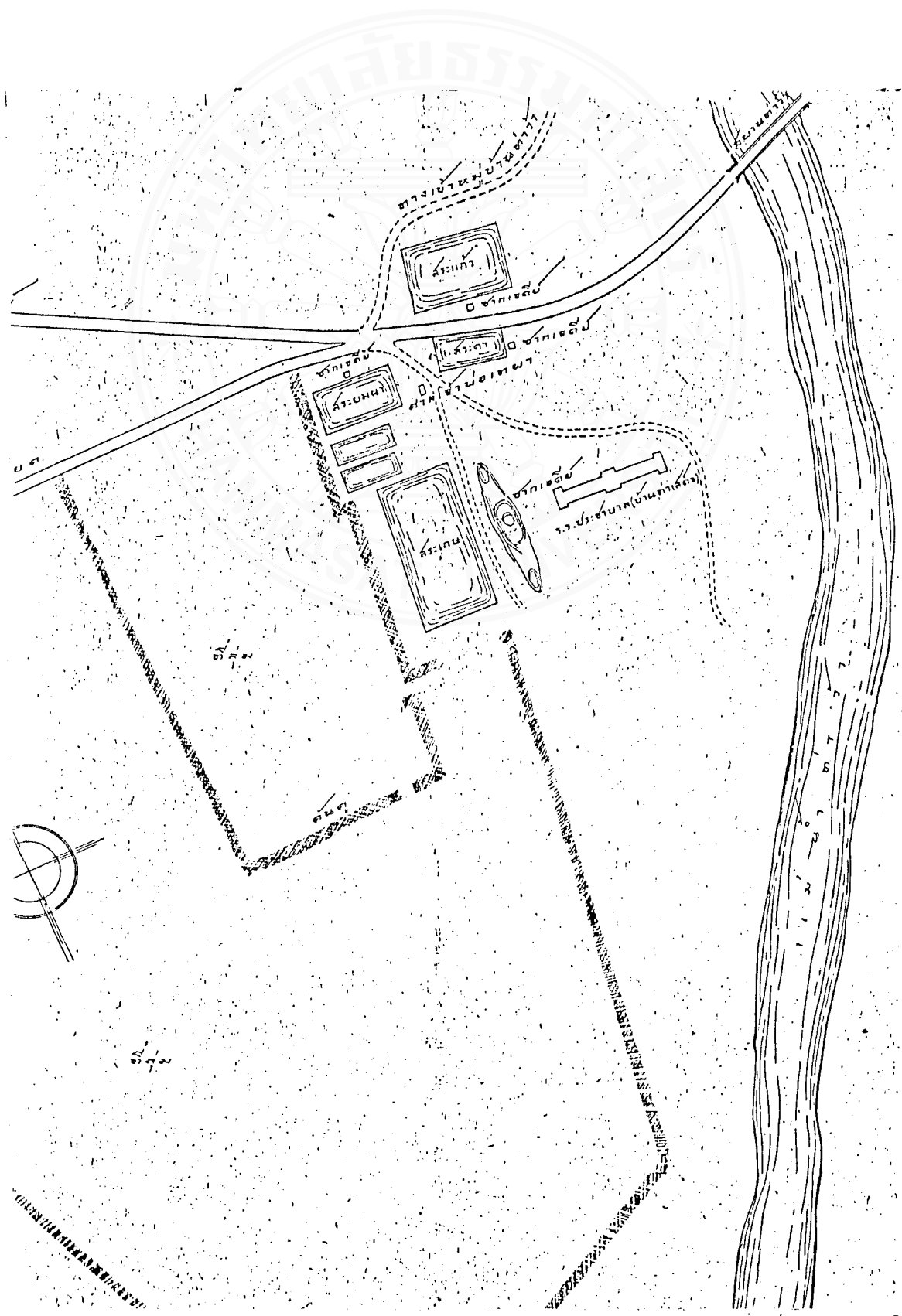
ภาพที่ 10 ภาพถ่ายทางอากาศแสดงแนวถนนหัวอุทอง (ลูกศรชี้)

ที่มา: โดยความอนุเคราะห์ของ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ทิวา ศุภจรรยา
ภาควิชาธรณีวิทยา คณะวิทยาศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ชัดเจนที่สุดและมีหลักฐานยืนยันก็คือ การติดต่อกับชุมชน ณ ที่บ้านท่าเสด็จ บ้านท่าเสด็จอยู่
ที่ตำบลสระแก้ว อำเภอเมือง จังหวัดสุพรรณบุรี เดิมเรียกว่า "บ้านท่าว่า-เขาคิน" มา
เปลี่ยนเป็นชื่อบ้านท่าเสด็จ ตำบลสระแก้วเมื่อประมาณ 20 ปีเศษ ๆ เพื่อเป็นอนุสรณ์ใน
การที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จประพาสสระน้ำศักดิ์สิทธิ์ทั้ง 4 ใน
บริเวณนี้เมื่อปี พ.ศ. 2451 บริเวณบ้านท่าเสด็จมีแม่น้ำไหลผ่านเรียกว่า แม่น้ำท่าว่า
(ปัจจุบันเรียกว่า คลองท่าว่า) อันเป็นแม่น้ำเก่าต้นแม่น้ำเรียกว่าแม่น้ำควน ในเขตสาม
ชุก ไหลผ่านบ้านท่าใหญ่ บ้านท่าพิบูล บ้านคอย สวนสัก ตลิ่งชัน หัวโคก บ้านท่าว่า - เขาคิน
บ้านท่าช้าง บ้านวังกระทุ่ม บ้านวังฆ้อง บ้านสวนแดง-ศาลายาว เป็นต้น เรื่อยลงมา
ทางใต้บรรจบกับลำน้ำจรเข้สามพันตรงบ้านไผ่ลูกนก ผ่านตลาดบางลี่ ออกปากคลองสอง
พี่น้อง(หรือแม่น้ำท่าจีน) การติดต่อกันระหว่างชุมชนลุ่มน้ำจรเข้สามพันกับบริเวณบ้านท่าเสด็จ
นี้ คงใช้เส้นทางน้ำ คือ คลองจรเข้สามพัน คลองยางยี่แสน และคลองท่าว่าเป็นหลัก
บริเวณท่าเสด็จมีสระน้ำศักดิ์สิทธิ์อยู่ 4 สระ คือสระแก้ว สระคา สระยมนา และสระเกษ
(ความจริงมี 6 สระ อีก 2 สระชื่อสระอมฤต อยู่ระหว่างสระยมนากับสระเกษ) สระน้ำ
ทั้ง 4 นี้ ชาวบ้านเล่าตรงกันว่า เป็นสระน้ำศักดิ์สิทธิ์ของท้าวอุทอง ท้าวอุทองทรงมีรับสั่ง
ให้ขุดทั้งหมด และริมสระเหล่านี้เคยมีเจดีย์อยู่ทุกสระ¹⁹ ใกล้เคียง ๆ กับสระมีแนวถนนโบราณ
ซึ่งเข้าใจว่าแนวระดับเดียวกับถนนท้าวอุทอง เพราะว่าแนวที่เหลืออยู่ห่างจากท่าเสด็จตรง
ไปอุทอง แต่ร่องรอยหายไปเมื่อถึงเมืองอุทอง จะไปปรากฏอีกครั้งหนึ่งตรงทางเข้าวัด
ใหม่สิทธาวาสที่บ้านมุ้งทะเลสาบ (หนังสือ โอบายภู 2506 : 103) แนวถนนนี้ สันนิษฐานว่า
เป็นเส้นทางติดต่อกันระหว่างอุทองกับบริเวณสระศักดิ์สิทธิ์ทั้ง 4 ที่บ้านท่าเสด็จ การ
ปรากฏเส้นทางคมนาคมจากอุทองถึงสระศักดิ์สิทธิ์ทั้งทางน้ำและทางบก ย่อมยืนยันถึงความ
สำคัญของสระศักดิ์สิทธิ์ต่อชุมชนจรเข้สามพันเป็นอย่างดี ในแง่ศูนย์กลางความเชื่อร่วมกัน
ของชุมชนแถบนี้กับชุมชนโดยรอบ

สภาพที่ตั้งของสระน้ำศักดิ์สิทธิ์ทั้ง 4 นั้น ประกอบด้วย สระแก้ว สระคา
สระยมนา และสระเกษ มีภูเป็นคันล้อมรอบ (ภาพที่ 11-13) คันภูนี้จรดลำน้ำท่าว่า และ
ตัดกับถนนมาลัยแมน โค้งนอกสุดห่างแนวสระราว 2 กิโลเมตร มีเนินดินเป็นที่ตั้งเจดีย์
แต่ปัจจุบันถูกทำลายหมดแล้ว ที่ตั้งเจดีย์ของสระคาและสระเกษอยู่ทางตะวันออก เจดีย์
ของสระแก้วอยู่ทางทิศตะวันตก เจดีย์ของสระยมนาอยู่ทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือ บริเวณ
เนินเจดีย์นี้ขุดพบพระพุทธรูปมากมาย มีองค์ใหญ่ขนาดหน้าตักเป็นเมตรก็มี ส่วนใหญ่เป็น
ปางสมาธิ บริเวณเจดีย์ยังพบศิลาแลงมากมาย นอกจากนั้นพบเศษเครื่องปั้นดินเผา
มากมาย แสดงให้เห็นลักษณะชุมชนโดยรอบ ปัจจุบันโบราณวัตถุเหล่านี้ไม่ค่อยมีเหลือให้เห็น

¹⁹ คำสัมภาษณ์นางเจริญ น้อยพันธ์ดี อายุ 78 ปี, วันที่ 4 กันยายน 2525

ภาพที่ 11 แผนผังบริเวณสระน้ำศักดิ์สิทธิ์ที่ 4

ที่มา: ตรี อมาตยกุล, "สระหังส์", ศิลปากร, 3/1 (พฤษภาคม 2502), 44-45.

ภาพที่ 12 ภาพถ่ายสรระยมนา ตำบลสระแก้ว อำเภอเมือง
จังหวัดสุพรรณบุรี ถ่ายเมื่อ พ.ศ. 2525.

ภาพที่ 13 ภาพถ่ายสระเกษ ตำบลสระแก้ว อำเภอเมือง
จังหวัดสุพรรณบุรี ถ่ายเมื่อ พ.ศ. 2525.

เนื่องจากพื้นที่แถบนี้ถูกรบกวนมากโดยพวกชุดคันหาของเก่า²⁰

มีตำนานเล่ากันในหมู่ชาวบ้านเกี่ยวกับสระน้ำศักดิ์สิทธิ์แห่งนี้ว่า ตำนานเรื่องนี้เล่าโดยอาจารย์แปล ซึ่งจารึกไว้บนหนังแกง หรือหนังสืออะไรก็ไม่ทราบแน่ชัดว่า สระแก้ว สระคา สระยมนา สระเกษ เดิมเป็นเมืองพันธุมนบุรี และบริเวณสระแห่งนี้เคยมีขุนนางชื่อ ขุนศรีรักษาสระ เคยดูแลรักษาสระเหล่านี้²¹ ตำแหน่งนี้มีสืบมาจนถึงสมัยเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 จึงได้ยกเลิกไป มีหลักฐานว่า เมื่อสุนทรภู่เดินทางไปนมัสการหลวงพ่อดำเฒ่าเมื่อ พ.ศ. 2375 ก็ยังเอยถึงสระน้ำศักดิ์สิทธิ์แห่งนี้ไว้ (นิราศสุพรรณ 2509) เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จมาจังหวัดสุพรรณบุรีเมื่อ พ.ศ. 2451 ได้ทรงกล่าวถึงสระน้ำศักดิ์สิทธิ์ว่า

ที่สระเกษนั้นมีคันดินสูงยาวไม่มาก ที่บนนั้นมีรากก่อคันดินสูงจะเป็นเจดีย์หรือมณฑปซึ่งถูกกัดแต่ไม่สำเร็จ สงสัยว่าที่เหล่านี้น่าจะ เป็นเวทสถานมิใช่วัด สระที่ถูกขุดไว้เหล่านี้เป็นสระสำหรับพราหมณ์ลงขุนน้ำให้ผ้าเปียกเสียก่อน ที่จะเข้าไปนมัสการตามลัทธิพราหมณ์ จึงได้เป็นสระศักดิ์สิทธิ์ คันดินที่กล่าวนี้ยาวไม่มากนักจะเป็นถนนถึงเมืองเก่า จึงได้ใช้น้ำอภิเษกสืบมาแต่โบราณก่อนพระพุทธศาสนามาประดิษฐานในประเทศแถบนี้... เช่นพระเจ้าปฐมสุริยวงศ์ที่ครองกรุงอินทปัตย์ พระนครหลวงเจ้าของนครวัด ก่อนพุทธศาสนาจะราชาภิเษก ต้องให้มาดักน้ำที่สระนี้ไป... พระเจ้าสินธพัมรินทร์ พระยาแครงราชาภิเษกกรุงละโว้ประมาณ 2400 ปี ก็ว่าใช้น้ำที่สระนี้ พระเจ้าอรุณมหาราชกรุงสุโขทัยก็เช่นกัน... ซึ่งเป็นธรรมเนียมเจ้าแผ่นดินสยามทุกพระองค์สร้างมูรธาภิเษกและเสวยราชย์ และตลอดมาด้วยน้ำที่สระนี้ เลกประจำสระรักษาอย่างกวดขัน เพราะว่าเหตุว่าเจ้าแผ่นดินเมืองใกล้เคียงมาลักตักน้ำไปกระทำอภิเษก.

(มันส์ โอภาส 2506 : 100)

²⁰ คำสัมภาษณ์นายเปี้ย ทองโชติ, อายุ 59 ปี บ้านเลขที่ 49 หมู่ 6 ตำบลสระแก้ว อำเภอมือง, เมื่อวันที่ 5 กันยายน 2525

²¹ คำสัมภาษณ์นายอยู่ หนวดขาว, อายุ 80 ปี เมื่อวันที่ 17 กรกฎาคม 2525

ตามที่ชนะของชาวบ้านเชื่อว่า ขอมหรือเขมรเป็นผู้ขุดสระหังสี่ เพราะว่าขอมเมื่ออยู่ที่ใดต้องขุดสระ (ไม่น่าจะจริงเสมอไป) แล้วประกอบพิธีอัฏฐิขุญสังคีตศีลหิมาประทับยังสระ เสร็จแล้วทำพิธีล้างศรและจุ่มศร น้ำนั้นก็กลายเป็นน้ำศักดิ์สิทธิ์ที่พวกขอมใช้น้ำมนต์²² นอกจากนั้น ยังมีตำนานเกี่ยวพันระหว่างพระเจ้าอุทองกับสระน้ำศักดิ์สิทธิ์ว่าได้นำน้ำศักดิ์สิทธิ์ไปทำพิธีในโครงการแข่งน้ำ²³ จากคำสัมภาษณ์ชาวบ้านที่อยู่แถวบ้านท่าเสด็จในปัจจุบัน ทุกคนจะเล่าตรงกันว่า น้ำในสระนี้ใช้ในพิธีถือน้ำพิพัฒน์สัตยา น้ำในสระนี้เป็นน้ำศักดิ์สิทธิ์ ชาวบ้านจะนำไปใช้กันไม่ได้ จะต้องถึงแก่ความตายทันที แม้แต่ผักที่ขึ้นอยู่ในสระหรือปลาที่อยู่ในสระ หากนำมารับประทานก็จะเป็นช้ำกลาก มือกุด เท้ากุด หากจำเป็นและอยากจะได้น้ำได้พืชผักและปลาเป็นอาหาร ต้องทำพิธีบวงสรวงและขอเสียก่อน ความเชื่อนี้ยังมีอยู่ตั้งปรากฏจากการตั้งศาลเจ้าบูชาริมสระทุกสระ²⁴

สระน้ำศักดิ์สิทธิ์หัง 4 นี้ ไม่มีหลักฐานว่าขุดขึ้นเมื่อใด แต่เข้าใจว่ามีมาก่อนสมัยพระเจ้าอุทอง (รามายิตต์ที่ 1 แห่งอยุธยา) เดิมมีขนาดกว้างยาวเท่าใดไม่ปรากฏชัดเจน²⁵ ต่อมาเมื่อวันที่ 5 พฤศจิกายน พ.ศ.2513 นายเชื้อ สาริมาณ อธิบดีกรมศิลปากร ให้มีการขุดลอกสระทั้งหมด ทำให้ขนาดของสระขยายเพิ่มขึ้นและวัดได้ดังต่อไปนี้

1. สระแก้ว	ขนาด	73 x 115	เมตร
2. สระคา	ขนาด	50 x 72	เมตร
3. สระยมนา	ขนาด	47 x 72	เมตร
4. สระเกษ	ขนาด	80 x 142	เมตร
5. สระอมฤต 1	ขนาด	15 x 74	เมตร
6. สระอมฤต 2	ขนาด	19 x 66	เมตร

ชุมชนรอบนอกที่อยู่ร่วมสมัยกับบริเวณเมืองอุทองโบราณและกลุ่มบ้านอื่น ๆ ในลุ่มน้ำจรเข้สามพันมีปรากฏอีกพอสมควร จากการสำรวจภาคสนามพบว่า บริเวณหนองปรือในเขตท่าว่า เป็นอีกเขตหนึ่งซึ่งเห็นร่องรอยการตั้งถิ่นฐานของผู้คนมาตั้งแต่สมัยก่อน

²² คำสัมภาษณ์คุณมนัส โอภาสกุล, เมื่อวันที่ 5 กันยายน 2525

²³ เพิ่งอ้าง

²⁴ คำสัมภาษณ์นางเจริญ น้อยพันธ์ดี, อายุ 70 ปี เมื่อวันที่ 4 กันยายน 2525

²⁵ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเมื่อครั้งเสด็จประพาสสระหังสี่ใน พ.ศ. 2451 ทรงวัดความกว้างยาวของสระหังสี่ดังนี้ สระแก้ว 20 x 40 เมตร สระคา 16 x 30 เมตร สระยมนา 12 x 20 เมตร สระเกษ 40 x 100 เมตร (ตรี อมาตยกุล, *จังหวัดสุพรรณบุรี* (2500), 28-30)

ประวัติศาสตร์ จากการไปสังเกตการการขุดสมบัติของนักล่าสมบัติระดับชาวบ้านพบว่า บริเวณหนองปรือมีการพบโครงกระดูกมากมาย (ได้เห็นโครงกระดูกกองอยู่ในเข่งที่วัดหนองปรือ) พบขวานหิน หินบดขยา เศษเครื่องปั้นดินเผาจำนวนมากมาย โดยเฉพาะเครื่องปั้นดินเผามักอยู่ปลายเท้าหรือเหนือศีรษะผู้ตาย ตลอดจนพบเครื่องประดับที่ยังอยู่ในหลุมศพ เช่น ลูกปัดจำนวนมากมายแขวนประดับอยู่ที่หน้าอกและที่ข้อมือ และยังพบกำไลสำริดและกำไลหยกอีกด้วย โดยเฉพาะลูกปัดที่พบบริเวณนี้สวยงามมาก มีทั้งสีส้ม สีเขียว และลูกปัดลายตาตะกั่ว จากคำบอกเล่าของผู้ใหญ่บ้านหนองปรือแล้วว่า ตอนที่มีการขุดโดยชาวบ้านบริเวณ โคนเนินทางทิศตะวันตกของวัดหนองปรือ ได้พบกระบี่สำริด หอกสำริด และหมวกสำริดมีสีแดงคล้ายหมวกทองแดง²⁶

ที่บริเวณบ้านหนองขาม ตำบลสนามคลี มีการขุดพบโครงกระดูก เครื่องมือ เครื่องใช้ เครื่องประดับมากมายเช่นกัน โดยเฉพาะการพบสิ่งทำด้วยหินคล้ายหยกสีเขียว สลับฟ้า เป็นรูปสิ่งทึบหน้า มีการเจาะรูร้อยด้าย บริเวณนี้ยังพบลูกปัดสีส้ม ทรายกรวด เศษโครงกระดูก และเศษเครื่องปั้นดินเผา²⁷ ชาวบ้านยังได้พบลูกปัดที่สวยงามเป็นแบบมีตาตั้ง 9 ทา สีน้ำเงิน ในตามีสีดำตรงกลาง มีลายขาวล้อมหนึ่งวง ลายแดง หนึ่งวง และลายขาวล้อมอีกหนึ่งวง เป็นสามชั้นด้วยกันสวยงามมาก²⁸ ลักษณะลูกปัดแบบนี้ค่านั้น เชื่อกันว่าคงมาจากต่างประเทศ

บริเวณชุมชนบ้านทุ่งประตู มีการขุดพบโครงกระดูกมากมาย มีแฉดินเผา ลูกกระสุนดินเผา กำไลหยกขาว ชาวบ้านผู้ทำการขุดด้วยตัวเองเล่าให้ฟังว่า ขุดดินลงไปลึกระดับเอว พบโครงกระดูก 1 โครง มีกำไลหยกอยู่ที่ข้อมือทั้งซ้ายและขวาข้างละ 2 วง และลูกปัดสีฟ้าเป็นวงอยู่ที่คอประมาณ 200 กว่าเม็ด²⁹

จากการพบหลักฐานทางโบราณคดีดังกล่าวมาในเขตบ้านต่างๆ แถวท่าว่า ทำให้เชื่อได้ว่าบริเวณแถบนี้มีผู้คนอาศัยมานานแล้ว และคงมีการติดต่อสัมพันธ์กับเมืองอุทองโบราณอย่างแน่นอน ดังปรากฏจากสิ่งของที่ขุดพบได้ โดยเฉพาะลูกปัดมีลักษณะคล้ายคลึงและเป็นแบบเดียวกับที่พบบริเวณลุ่มน้ำจรเข้สามพัน

²⁶ คำสัมภาษณ์ผู้ใหญ่ล่อ ลอสุวรรณ, อายุ 59 ปี, เมื่อวันที่ 25 ตุลาคม 2525

²⁷ คำสัมภาษณ์นายทองอยู่ ศรีเทรา, เมื่อวันที่ 25 ตุลาคม 2525

²⁸ คำสัมภาษณ์นางสาววัลยา พรหมจรรย์, เมื่อวันที่ 26 ตุลาคม 2525

²⁹ คำสัมภาษณ์นายม้วน หลังเจริญ, เมื่อวันที่ 26 ตุลาคม 2525

บทที่ 3

ชุมชนลุ่มแม่น้ำจรเข้สามพันและเมืองอุทอง โบราณ พิจารณาจากหลักฐานต่างประเทศและพงศาวดาร ตำนาน และนิทานคำบอกเล่า

3.1 หลักฐานต่างประเทศ

หลักฐานต่างประเทศที่บันทึกเกี่ยวกับสภาพชุมชน การค้า ฯลฯ ของดินแดนในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ก่อนพุทธศตวรรษที่ 12 ที่สำคัญมีหลักฐานของชาวกรีกและชาวโรมัน อินเดียและจีน อย่างไรก็ตามหลักฐานเหล่านี้แม้จะช่วยให้ภาพเกี่ยวกับดินแดนเหล่านี้ อยู่บ้าง ก็เป็นภาพที่ค่อนข้างพร่ามัวและเต็มไปด้วยปริศนาให้ขบคิดไม่สิ้นสุด และเป็นเรื่อง ที่ถกเถียงกันในวงวิชาการมานานหลายศตวรรษ เรื่องที่ถกเถียงกันมากที่สุดก็คือ ชื่อชุมชน เมือง แคว้นหรือรัฐ ตลอดจนรายละเอียดบางประการที่ปรากฏในหลักฐานเหล่านี้เช่น ชื่อ เฉพาะต่าง ๆ มีความหมายที่แท้จริงอย่างไร ตั้งอยู่ที่บริเวณใดในเอเชียตะวันออกเฉียง ใต้ เป็นเรื่องยากที่จะหาข้อสรุปที่แท้จริงได้ อย่างไรก็ตาม ก็ไม่ใช่เป็นสิ่งเหลือวิสัยของ นักวิชาการซึ่งได้พยายามทำงานหนักตลอดระยะเวลาที่ผ่านมา ทั้งในด้านการขุดค้นทาง โบราณคดี และการค้นหาหลักฐานต่าง ๆ เพื่อให้ภาพของชุมชนเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ กระจางชัดขึ้นทีละน้อย โดยมุ่งหมายที่จะให้หลักฐานเหล่านี้ ช่วยยืนยันข้อมูลที่ปรากฏใน หลักฐานประเภทลายลักษณ์อักษร (written records) เท่าที่จะสามารถกระทำได้

กรณีของชุมชนจรเข้สามพันก็เช่นเดียวกัน ชื่อที่แท้จริงของชุมชนโบราณใน บริเวณนี้ไม่มีใครทราบแน่นอน แต่ก็พบเค้าเงื่อนของสภาพพื้นที่ทางภูมิศาสตร์และกิจกรรม ทางเศรษฐกิจ การเมืองและสังคม ที่ถูกบันทึกไว้เป็นลายลักษณ์อักษรในหลักฐานต่างประ เเทศในลักษณะของชื่อโบราณ ซึ่งปัจจุบันอาจจะไม่ทราบความหมายและสภาพที่ตั้งที่แท้จริง ดังนั้น ความพยายามของคณะผู้วิจัยในกรณีนี้ จึงจำกัดอยู่ที่ความพยายามจะแปลความหมาย ของข้อความที่บันทึกไว้ในหลักฐานต่างประเทศ ว่ามีข้อความตอนใด หรือเรื่องใดมีความ สัมพันธ์กับเรื่องราวและหลักฐานประวัติศาสตร์และโบราณคดี ซึ่งมีการค้นพบในบริเวณ ลุ่มน้ำจรเข้สามพัน และพยายามจะจำลองภาพเท่าที่สามารถจะกระทำได้

3.1.1 ภาพที่ปรากฏในหลักฐานอินเดีย ชุมชนลุ่มน้ำจรเข้สามพันเป็นส่วนหนึ่ง ของดินแดนในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ที่ได้รับอิทธิพลจากการแพร่กระจายของวัฒนธรรม อินเดียในสมัยโบราณ ดังที่ปรากฏหลักฐานทางโบราณคดีรองรับอยู่ แต่ก็ไม่มีใครแน่ชัดว่า

ชุมชนแห่งนี้เป็นส่วนหนึ่งของดินแดนที่หลักฐานอินเดีย เรียกว่า "สุวรรณภูมิ" หรืออาจจะ เป็นดินแดนสุวรรณภูมิจริง ๆ ตามที่นักวิชาการบางคนเสนอความเห็น หลักฐานเท่าที่พบ ในปัจจุบัน ยังไม่เพียงพอที่จะให้คำตอบต่อปัญหาดังกล่าวได้ แต่ก็เพียงพอที่จะให้ภาพเกี่ยวกับ ความเคลื่อนไหวของชุมชนบริเวณลุ่มแม่น้ำจระเข้สามพัน ในลักษณะที่สัมพันธ์กับดินแดน ใกล้เคียงและสัมพันธ์กับศิลปวัฒนธรรมอินเดีย ที่ปรากฏร่องรอยอยู่ในรูปของ โบราณวัตถุ สถานต่าง ๆ เท่านั้น

หลักฐานเกี่ยวกับการแพร่กระจายของวัฒนธรรมอินเดียสู่เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ส่วนใหญ่ได้แก่หลักฐานจากคัมภีร์ชาดกทางพุทธศาสนา ซึ่งล้วนแต่กล่าวถึงการที่ชาว อินเดียวรรณะต่าง ๆ เช่น กษัตริย์ พราหมณ์ พ่อค้า ฯลฯ เดินทางไปติดต่อกับชายและตั้งถิ่นฐานในดินแดนที่ เรียกว่า "สุวรรณภูมิและสุวรรณทวีป" โดยเฉพาะอย่างยิ่งข้อความที่ ปรากฏในพหุทัตตถตา ซึ่งเป็นคลังนิทานโบราณของอินเดียสมัยก่อนพุทธศตวรรษที่ 6 และใน กถาโฆษะ เล่าถึง "นาคทัต" พร้อมด้วยพลพรรค 500 คนเดินทางไป (เสี่ยงโชค) แสวงหาสมบัติ ณ สุวรรณทวีป นอกจากนั้นก็ มี สมรยาจะกถา (คัมภีร์ของศาสนาเช่น) มิลินทปัญหา ชินกาลมาลีปกรณ์ รวมทั้งชาดกต่าง ๆ ล้วนแต่กล่าวถึงการติดต่อรหว่าง อินเดียกับสุวรรณทวีปทั้งสิ้น (Majumdar 1963 : 10) สุวรรณทวีปในที่นี้จะหมายความอย่างเดียวกับสุวรรณภูมิหรือไม่ ยังเป็นปัญหา เพราะปรากฏชื่อทั้งสองควบคู่กันไป บางครั้งก็ปรากฏแต่เพียงชื่อเดียว ตัวอย่างเช่น ในคัมภีร์ศาสนวงศ์และจารึกกัลยณีของพม่า ก็ปรากฏคำว่า สุวรรณทวีป ทำให้พม่าอ้างได้ว่า สุวรรณภูมิซึ่งพระเจ้าอโศกโปรดให้พระ โสณะ เถระและพระอุตตร เถระมา เผยแพร่ศาสนา นำที่จะอยู่บริเวณเมืองใดเมืองหนึ่งทาง ตอนใต้ของพม่า เช่น เมืองสุธัมมนครหรือเมืองสะเทิม เมืองพะโค หรือเมืองหงสาวดี เมืองสุนาปรันตะ เป็นต้น ชื่อเมืองเหล่านี้บางเมืองแปลว่า "ทอง" เหมือนกัน เช่น สุนา ปรันตะ แปลว่า เมืองเขตทอง ตะโองหรือสะเทิมแปลว่า แดนทอง เป็นต้น อย่างไรก็ตาม ข้อ เสนอดังกล่าวยังมีปัญหายู่มาก เนื่องจากในบริเวณดังกล่าวไม่พบหลักฐานสนับสนุนว่า พุทธศาสนาเคยเจริญรุ่งเรืองในพม่าก่อนพุทธศตวรรษที่ 10-11 แต่ประการใด (ขุนศิริ วัฒนธรรม 2514 : 7-8)

ส่วนคำว่า "สุวรรณภูมิ" นั้น ซึ่งหมายความถึง "ดินแดนทอง" เป็นชื่อที่ชาว อินเดียรู้จักมาแต่โบราณว่าเป็นแหล่งที่พวกตนไปทำการค้าขาย ปรากฏในวรรณคดีอินเดีย มากมาย ทั้งในภาษาสันสกฤตและภาษาบาลี เช่น คัมภีร์บาลีเก่าแก่ชื่อ สัททวิตถุปกรณ์ ก่อนสมัยพุทธศตวรรษที่ 10 กล่าวถึงเศรษฐีใจบุญ ชื่อ "มหาทเวะ" เดินทางไปหาบุญใน สุวรรณภูมิ เป็นต้น (นิทานเรื่องที่ 34 ในสัททวิตถุประสงค์และสิริวัฒน์ 2525 : 9) คัมภีร์ รสวาทีนี้เล่า เรื่องการเดินทางจากลังกาไปแสวงหาโภคทรัพย์ในสุวรรณภูมิเช่นกัน ในมิลิน

ทัญญา ซึ่งเขียนขึ้นราว พ.ศ. 500 กล่าวไว้ถึงเรื่องการลงเรือไปยังที่ต่าง ๆ เพื่อแสวงหาโภคทรัพย์ สถานที่ที่ระบุไว้มีชื่อ "ตักโกละ" และ "สุวรรณภูมิ" รวมอยู่ด้วย ในคัมภีร์มหานิทเทศ สมัยพุทธศตวรรษที่ 8 ก็ปรากฏข้อความคล้ายคลึงกัน ในอรรถกถาวินิยของพุทธศตวรรษที่ 10 กล่าวถึงการเดินทางระหว่างมหาตตตะในลังกาและตามลิตติ (ตามรลิตติ) (Tamralipti ปัจจุบันคือ Tamluk) ริมอ่าวเบงกอลกับสุวรรณภูมิ ว่าเป็นเรื่องที่เกิดขึ้นเป็นปกติวิสัย คือติดต่อกันอย่างสม่ำเสมอ ในคัมภีร์โอรตปุรณี (อรรถกถาแห่งอังคุตตรนิกาย) กล่าวถึงระยะทางระหว่างลังกากับสุวรรณภูมิว่าอยู่ห่างประมาณ "700 โยชน์" ถ้าเวลาสมมติคืออาจจะใช้เวลาเดินทางโดยทางเรือเพียง 7 วัน (สมัยโบราณเรือแล่นไม่เร็วนัก) (ศรีวิชน 2525 : 9-10)

กิตติศัพท์ของสุวรรณภูมิ ยังปรากฏอยู่ในชาดกอีกหลายเรื่อง เช่น มหาชนกชาดก (นิบาตชาดก เล่ม 8 : 59) กล่าวถึงพระโพธิสัตว์ทูลลาพระมารดาว่า จะไปค้าขายยังสุวรรณประเทศเพื่อหาเงินทุนมาถวายบิดลึงก์ สังฆพราหมณ์ชาดก (นิบาตชาดก เล่ม 10 : 135) กล่าวถึงพระโพธิสัตว์แต่งสำเภาไปค้าขายยังสุวรรณประเทศ เพื่อนำกำไรจากการค้ามาเป็นทุนรอนใช้จ่ายในโรงทาน เป็นต้น นิทานชาดกเหล่านี้ จะเห็นว่าล้วนเกี่ยวข้องกับพ่อค้าชาวอินเดียมีเจตจำนงแล่นเรือมาค้าขายกับสุวรรณภูมิ และเรือมักจะขับปางกลางมหาสมุทรอยู่เสมอ ดังนั้น อาจตั้งข้อสันนิษฐานได้ว่า สุวรรณภูมิน่าที่จะเป็นเมืองท่าชายทะเล หรือมีเจตจำนงเป็นแคว้นที่มีเมืองท่าชายทะเลมีพ่อค้าอินเดียมาค้าขายเป็นประจำ

สำหรับเรื่องราวเกี่ยวกับการที่พระเจ้าอโศกส่งพระเถระสององค์ คือ พระโสมเถระกับพระอุตตระเถระ ไปเผยแผ่ศาสนาในสุวรรณภูมิ หลังการทำตียสังคายนา (สังคายนาพระไตรปิฎกครั้งที่ 3) เมื่อ พ.ศ. 303 นั้น มีปรากฏอยู่ในคัมภีร์มหาวงศ์ ซึ่งเขียนภายหลังเหตุการณ์มาก¹ เรื่องราวเกี่ยวกับการมาเผยแผ่ศาสนาของพระมหาเถระทั้งสองในดินแดนสุวรรณภูมินั้น ไม่ปรากฏหลักฐานในหลักฐานประเภทเอกสารประวัติศาสตร์ของประเทศใดในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ดังนั้น จึงต้องใช้หลักฐานด้านโบราณคดีและโบราณวัตถุเป็นสำคัญ อย่างไรก็ตาม การขุดค้นทางโบราณคดีตามเมืองต่าง ๆ ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ซึ่งสันนิษฐานกันว่าเป็นเมืองที่พระเถระทั้งสองมาเผยแผ่ศาสนา เช่น เมืองสะเทิม หรือสุโขทัยมนคร (ชื่อเดิมคือตะโคง = แคนทอง) ในภาคใต้ของพม่า ปรากฏว่า ไม่พบโบราณวัตถุที่มีอายุเก่ากว่าพุทธศตวรรษที่ 12 แต่อย่างไรก็ตาม การสำรวจที่เมืองอื่นๆ ของพม่า เช่น เมืองสุนาปรันตะ (เมืองเขตทอง) ก็ได้ผลอย่างเดียวกัน เมืองพะโคหรือหงสาวดี ซึ่งเป็นศูนย์กลางพุทธศาสนาก็เป็นเมืองที่สร้างขึ้นหลังพุทธศตวรรษที่ 11 เมือง

¹ มหาวงศ์ นานาปเทศปสาทปริเจท ฉบับโรงพิมพ์ไทย ร.ศ. 129, 290-291

สะเทิมซึ่งมีอายุเก่ากว่าพุทธศตวรรษที่ 11 ก็ไม่พบโบราณวัตถุร่วมสมัยพระเจ้าอโศกมหาราชดังกล่าวแล้ว นอกจากนั้น เมืองสะเทิมยังเป็นเมืองที่ตั้งอยู่นอกเส้นทางการค้า มิใช่เป็นเมืองสุดท้ายตามที่ระบุไว้ในชาดก ลักษณะที่ตั้งทางภูมิศาสตร์ก็ไม่มีดินแดนภายใน (hinterland) ที่จะเป็แหล่งผลิตสินค้าพื้นเมืองหรือของป่าซึ่งเป็นที่ต้องการของพ่อค้าอินเดีย จดหมายเหตุของโตเลมี (Ptolemy) (ราว พ.ศ. 650-750) กล่าวหาตพิงถึงบ้านเมืองบริเวณอ่าวเอมาะตะมะในสมัยนั้นว่า มีแต่ชาวป่า ไม่มีบ้านเมืองใหญ่โตแต่ประการใด เมืองสะเทิมในระยะแรก ๆ จึงน่าจะเป็นเมืองเล็กไม่ค่อจะมีอำนาจมากนัก บ้านเมืองริมอ่าวเอมาะตะมะปรากฏหลักฐานเป็นบ้านเป็นเมืองหลังพุทธศตวรรษที่ 13 ในชื่อของ "ศรีเกษตร" โดยปรากฏในบันทึกของหลวงจิ้นยวนจาง (พระเจ้าถังซำจั้ง) ซึ่งก็เป็นช่วงเวลาหลังสมัยพระเจ้าอโศกมาก โดยสรุปแล้ว ในพม่า โบราณวัตถุสถานที่ที่มีอายุเก่ากว่าพุทธศตวรรษที่ 12 แทบจะไม่มีปรากฏ จึงไม่น่าที่จะเป็นดินแดนสุวรรณภูมิ ส่วนในมลายูและอินโดนีเซียก็เช่นเดียวกัน มีผู้เสนอให้เป็นสุวรรณภูมิ แต่ก็ไม่พบหลักฐานโบราณคดีร่วมสมัยพระเจ้าอโศกหรือหลักฐานสมัยพุทธศตวรรษที่ 4 แต่อย่างใด ในขณะที่ในประเทศไทยพบหลักฐานสมัยพระเจ้าอโศกที่นครปฐมมากเป็นพิเศษ และพบที่เมืองอุทองโบราณหลายชิ้น ที่สำคัญที่สุดคือสรูปแบบสำญจี หรือทรง"โอคว่า" พบที่นครปฐมถึง 5 องค์ คือองค์พระปฐมเจดีย์เดิม สรูปที่วัดพระงาม สรูปวัดพระประโทน สรูปเนินพระ ตำบลดอนยายหอม และสรูปวัดธรรมศาลา เป็นต้น นอกจากนั้น ยังพบพระพุทธรูปศิลปะอมราวดีสมัยพุทธศตวรรษที่ 9-10 ในบริเวณเมืองอุทองโบราณและบริเวณใกล้เคียง เช่นที่ พงตึกกาญจนบุรี (และยังพบในบริเวณอื่น ๆ ของประเทศไทยอีกด้วย) ดังนั้น ถ้าพิจารณาจากหลักฐานโบราณคดีแล้วจะเห็นว่า ทั้งเมืองนครปฐมและเมืองอุทองโบราณเป็นบริเวณที่มีหลักฐานร่วมสมัยพระเจ้าอโศกมากที่สุด และเมืองทั้งสองก็อยู่ในบริเวณใกล้เคียงกันและมีอายุเก่าแก่เหมือนกัน นักวิชาการไทยส่วนใหญ่ มีความเห็นว่านครปฐมควรจะเป็นเมืองหลวงของสุวรรณภูมิ แม้จะยังไม่เป็นที่ยุติว่าสุวรรณภูมิควรจะอยู่ที่ใด หลักฐานที่ปรากฏก็เพียงพอจะยืนยันว่า ในยุคสมัยที่ชาวอินเดียรู้จักสุวรรณภูมิและเดินทางมาค้าขายหรือเผยแพร่วัฒนธรรมนั้น เมืองอุทองโบราณและชุมชนจรเข้สามพันก็เป็นบริเวณที่ได้รับอิทธิพลทางศิลปวัฒนธรรมและศาสนาจากอินเดียตั้งแต่สมัยแรกเริ่มทีเดียว

3.1.2 ภาพที่ปรากฏในหลักฐานกรีก-โรมัน หลักฐานสำคัญที่กล่าวถึงทิศทางการเดินทางของดินแดนสุวรรณภูมิ คือหลักฐานกรีก-โรมันและหลักฐานจีน (ซึ่งจะกล่าวถึงในลำดับต่อไป) หลักฐานกรีก-โรมันที่เก่าที่สุด บันทึกขึ้นหลังสมัยพระเจ้าอโศกมหาราชประมาณ 3 ศตวรรษ ซึ่งก็นับว่าไม่ห่างไกลเหตุการณ์มากนัก ที่น่าสนใจก็คือ แม้หลักฐานจะไม่กล่าวหาตพิงหรือรับรู้เรื่องพระเจ้าอโศกมหาราช แต่ก็รับรู้และรู้จักดินแดน "ทอง" หรือ "สุวรรณภูมิ" ว่า มีอยู่จริง โดยเรียกดินแดนดังกล่าวว่า "โครเส เซอร์โสเนโสส"

(Chryse Chersonesos = The Golden Chersonese) ที่น่าแปลกก็คือ หลักฐานจีนก็รับรู้ในชื่อนี้เช่นกัน แต่เรียกชื่อเป็นภาษาจีนว่า "จีนหลิน" (Chin-lin) หรือ "กิมหลิน" ซึ่งก็มีความหมายว่า "ดินแดนทอง" เช่นเดียวกัน (ดังที่จะอธิบายในภายหลัง)

ชาวโรมันคงจะรับรู้เรื่องราวของดินแดนสุวรรณภูมิ จากการติดต่อกับพ่อค้าชาวอินเดียอีกทอดหนึ่ง ดังนั้น การรับรู้ในระยะแรก ๆ จึงมิได้เกิดจากประสบการณ์โดยตรง หลักฐานโรมันกล่าวถึงชื่อ "โครเส" เป็นครั้งแรกในงานนิพนธ์ของปอมโปนิอุส ซึ่งมีชีวิตอยู่ก่อนพุทธศตวรรษที่ 6 (ทราบแน่ชัดว่าใน พ.ศ. 584-597 ยังมีชีวิตอยู่ แต่ไม่ทราบว่าเกิดและตายเมื่อใด และเขียนงานขึ้นเมื่อใด) คืองานที่ชื่อ "Pomponius Mela's De Situ Orbis" (Gerini 1974) ต่อมาก็ปรากฏในงานของพลินีผู้เฒ่า (Pliny the Elder) ประมาณ พ.ศ. 620 ในงานนิพนธ์ The Natural History of Pliny the Elder (Coedes 1968 : 18 และ Gerini 1974) กล่าวถึงดินแดนทองและเกาะทองว่าอยู่ทางทิศตะวันออกสุดโลก (อินเดีย) และมี "กระ" อย่างดีที่สุดเท่านั้น มิได้ให้รายละเอียดแต่อย่างใด หลักฐานอีกชิ้นหนึ่งเขียนโดยเพริพลัส (Periplus) ชาวกรีก เลื่อนผสมอียิปต์ เรื่อง Periplus of the Erythrean Sea เขียนขึ้นราว พ.ศ. 603-623 (บางท่านว่า พ.ศ. 623-632) ให้ข้อมูลทางการค้าตั้งแต่แอฟริกาถึงอินเดีย และกล่าวหาถึงชื่อ "โครเส" ซึ่งในช่วงต้นพุทธศตวรรษที่ 7 นั้น พวกกรีก-โรมันเดินเรือมาทางตะวันออกได้ไม่เกินอินเดีย แต่หลังจากนั้นไม่นานนัก ปรากฏหลักฐานว่าเรือกรีก-โรมันสามารถเดินทางเลยมาถึงอ่าวเบงกอลและแหลมมลายู ปรากฏในหลักฐานประวัติศาสตร์ราชวงศ์ฮั่นยุคหลังว่า ราชทูตโรมัน (ขณะนั้นกรีกยึดครองโรมันอยู่) เดินทางไปราชสำนักจีนใน พ.ศ. 640 และ พ.ศ. 644 โดยในสองครั้งแรกนั้น เดินทางมาทางทะเลขึ้นบกที่อ่าวเบงกอล แล้วเดินทางบกผ่านแคว้นส่วนทางตอนเหนือของพม่าและภาคใต้ของจีน แต่ราชทูตโรมันใน พ.ศ. 675 และ พ.ศ. 709 นั้น เดินทางผ่านช่องแคบมะละกาไปขึ้นบกที่บริเวณอ่าวตังเกี๋ย ราชทูตชุดหลังสุดทราบแน่นอนว่ามาจากราชสำนักจักรพรรดิ มาร์คัส ออเรลิอุส อันโตนิอุส²

การที่ราชทูตโรมันสามารถเดินทางผ่านช่องแคบมะละกาไปยังราชสำนักจีนได้ ความรับรู้เกี่ยวกับดินแดนสุวรรณภูมิคงจะมีมากขึ้นกว่าสมัยก่อนหน้านั้นเป็นอันมาก ดังนั้น ข้อความที่โตเลมี (Ptolemy) แห่งเมืองอเล็กซานเดรียบันทึกไว้ (ประมาณ พ.ศ. 717

² ดูรายละเอียดใน Hou Han Shu (ประวัติศาสตร์ราชวงศ์ฮั่นยุคหลัง) บทที่ 4-6 และ E. Chavannes, T'oung Pao, VIII, 149-234 และ P. Pelliet, T'oung Tao, XVI, 690-1.

หรือก่อนหน้านั้นเล็กน้อย) จึงน่าที่จะมีความถูกต้องมากขึ้น จดหมายเหตุของโตเลมีกล่าวว่า ถึงชื่อดินแดนสุวรรณภูมิเป็นสองชื่อด้วยกัน คือ "โครเส" (Chryse) แปลว่า "เมืองทอง" กับ "โครเสเซอร์โซโนเสส" (Chryse Chersonesos) ซึ่งแปลว่า "เมืองทองเซอร์โซนีส" (The Golden Chersonese) และระบุชื่อเมืองที่สำคัญคือตะโกลา (Takola) ซึ่งยังตกเตียงกันมากกว่าควรจะอยู่บริเวณใด นักวิชาการส่วนใหญ่มีความเห็นว่าอยู่ทางฝั่งตะวันตกตอนบนของคาบสมุทรมาเลย์ แต่ไม่อาจจะตกลงกันได้ว่าควรจะอยู่ที่ใด จุดที่มีน้ำหนักที่สุดคือ บริเวณตะกั่วป่าและบริเวณใกล้ ๆ จังหวัดตรัง

อย่างไรก็ดี ชื่อตะโกลาในจดหมายเหตุของโตเลมีนั้น อาจจะเป็นเมืองเดียวกับที่ปรากฏในมิลินทินปัญหาสมัยพุทธศตวรรษที่ 6 ในชื่อตักโกล (ตักโกละ)³ และอาจจะเป็นเมืองเดียวกับเมือง "ตลิตตักโกล" (Taliattakolam) ที่ปรากฏในจารึกตันโจร์ (Tanjore inscription) ของพระเจ้าราเชนทร์โจฬะที่ 1 (พ.ศ. 1555-1585) (Talai ในภาษาหมีพแปลว่า "ศิระ" หรือ "หัว") (Luce 1925 : 157) หลักฐานอาหรับ อิบม บตุ ตาห์ Ibn Batutah) เรียกว่า "กะตุละ หรือ กะโกละ ซึ่งแปลว่า กระวานในหลักฐานจีนก็ปรากฏชื่อที่คล้ายกันคือ ตูกุน (Tu-k'un) หรือ โตกู (To-ku) หรือโตกีวลี่ (Teou-kiu-li) ซึ่งหลักฐานจีนระบุว่า ตูกุน อยู่ห่างพุนัน 3,000 ลี (1,050 กิโลเมตร) และอยู่ทางใต้ของจินหลิน (Chin-lin) 3,000 ลี การเดินทางไปตูกุนต้องข้ามอ่าวใหญ่ของจินหลิน (อ่าวไทย) ก่อน และบ่ายหน้าไปทางทิศใต้ซึ่งก็เป็นทิศทางเดียวกับตะโกลาของโตเลมี และในหลักฐานอื่น ๆ ดังกล่าวแล้วข้างต้น เมืองตะโกลาจึงเป็นเมืองที่มีอยู่จริง และเป็นเมืองที่สำคัญที่รู้จักกันดีในหมู่พ่อค้าชาวต่างชาติ ถ้าพิจารณาในด้านความหมาย ตะโกลา คงจะมาจากภาษาบาลี ตักโกล (Takkolom) หรือคำ ตกุล (Takul) ในภาษาสิงหลแปลว่า "กระวาน" (cardamom) ซึ่งเป็นเครื่องเทศชนิดหนึ่ง ตะโกลาจึงน่าจะมีชื่อเสียงในฐานะเป็นเมืองที่ส่งออกกระวานเป็นสำคัญ ถ้าพิจารณาจากรูปแบบของชื่อตะโกลา ในหลักฐานต่าง ๆ เรียกเพี้ยนกันไปเล็ก ๆ น้อย ๆ โดยเฉพาะพยางค์แรกซึ่งเสียงตัว ต กับตัว ก สามารถจะอ่านเสียงสับสน หรือสลับที่กันได้โดยง่าย แต่ที่น่าสังเกตว่า ความหมายของคำทั้งในภาษาบาลี สิงหล และอาหรับ หมายถึง "กระวาน" เหมือนกันทั้งสิ้น จึงน่าที่จะหมายความถึงเมืองแห่งเดียวกัน ถ้าพิจารณาในด้านสภาพที่ตั้งทางภูมิศาสตร์ เมืองตะโกลาตั้งอยู่ในบริเวณชายฝั่งตะวันตกของไทย แม้จะยังไม่ทราบแน่ชัดว่าอยู่ที่ใดเป็นการแน่นอน เช่น บริเวณตะกั่วป่า จังหวัดพังงา (Wales 1964 : 69) หรือบริเวณจังหวัดตรัง (Hall 1964 : 32) หรือบริเวณอื่นใด แต่ก็เพียงพอที่จะเป็นการยืนยันว่า มีเมืองท่าศูนย์กลางสำคัญทางการค้าทางฝั่งตะวันตก

³ มิลินทินปัญหา ฉบับโรงพิมพ์ไท พ.ศ. 2470 ภาค 2, 647.

ของไทยและเป็นเมืองท่าสำคัญของสุวรรณภูมิ ดังนั้น สุวรรณภูมิก็ควรจะอยู่ไม่ไกลมากนัก และน่าที่จะเป็นอาณาจักรควบคุมเมืองท่าสำคัญของสุวรรณภูมิ ศูนย์กลางสำคัญที่จะสามารถควบคุมเมืองท่าในลักษณะดังกล่าวได้ ควรจะอยู่ในบริเวณลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาตอนล่าง ซึ่งครอบคลุมพื้นที่บริเวณลุ่มน้ำจรเข้สามพันด้วย

3.1.3 ภาพที่ปรากฏในหลักฐานจีน จีนมีความรู้ทางภูมิศาสตร์เกี่ยวกับดินแดนต่าง ๆ จนจดทะเลคา โดยเฉพาอย่างยิ่งเส้นทางการค้าทางบกตั้งแต่ พ.ศ. 400 ส่วนดินแดนทางทะเลก็รู้จักดีขึ้นเรื่อย ๆ และรู้มากขึ้นหลัง พ.ศ. 544 ซึ่งเป็นช่วงปลายราชวงศ์ฮั่นยุคแรก โดยผู้สำเร็จราชการแผ่นดินชื่อ หวังหมาง (Wang Mang) ส่งคณะทูตเดินทางไปเยือนแคว้นต่าง ๆ ที่อยู่ทางทะเลได้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ คณะทูตจีนชุดดังกล่าวได้เขียนบันทึกเกี่ยวกับดินแดนต่าง ๆ ไว้ และเป็นข้อมูลที่ถูกใช้อ้างอิงในสมัยต่อมา มา เมื่อสิ้นสมัยราชวงศ์ฮั่นยุคหลัง เป็นสมัยสามก๊กจีนรู้จักเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ดีขึ้นอีก เนื่องจากก๊กซุนกวน ซึ่งมีอำนาจอยู่ทางภาคใต้ของจีนมีอำนาจเหนือเมืองกวางตุ้ง สนับสนุนการค้าและความสัมพันธ์กับต่างประเทศ ระหว่าง พ.ศ. 788-793 ซุนกวนส่งจูอิง (Chu Ying) และคังโต๋ (K'ang Tai) เป็นทูตเดินทางไปญี่ปุ่น และพำนักอยู่เป็นเวลานาน เมื่อเดินทางกลับ ได้เขียนรายงานเกี่ยวกับบ้านเมืองต่าง ๆ ไว้ อย่างไรก็ดี ในระยะแรก ๆ นี้ เรือจีนและชาวจีนมิได้ทำการค้าขายกับเอเชียตะวันออกเฉียงใต้โดยตรง ความรับรู้เกี่ยวกับบ้านเมืองต่าง ๆ นั้น แม้ในบางครั้ง จีนส่งทูตจีนเดินทางมาโดยตรงก็ตาม ก็อาศัยการบอกเล่าอีกต่อหนึ่งมิใช่เกิดจากประสบการณ์โดยตรง ดังนั้น ข้อมูลที่ปรากฏในหลักฐานจีนในระยะแรกๆ จึงค่อนข้างคลุมเครือ ขาดรายละเอียดอยู่มาก และข้อความไม่กระจ่างชัดเท่าที่ควร และมักจะเป็นการคัดลอกจากหลักฐานเก่าต่อมาเป็นทอด ๆ ความสับสนในการถ่ายเสียงศัพท์เฉพาะที่ใช้เรียกชื่อเมืองและอื่น ๆ จึงเป็นปัญหาอยู่เสมอจนยากที่จะตีความได้ อย่างไรก็ตาม หลักฐานจีนก็เป็นหลักฐานประเภทเอกสาร ที่มีเรื่องราวของบ้านเมืองและชุมชนโบราณในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ตั้งแต่สมัยเก่าแก่ที่สุด และมีรายละเอียดมากกว่าหลักฐานอินเดียและกรีก-โรมัน

ในกรณีที่เกี่ยวข้องกับดินแดนที่มีชื่อเรียกว่า "สุวรรณภูมิ" หลักฐานจีนก็ดูเหมือนว่าจะรับรู้ชื่อของสุวรรณภูมิตั้งแต่สมัยแรก ๆ เช่นกัน กล่าวคือ หลักฐานจีนกล่าวถึงแคว้นจินหลิน หรือกิมหลิน (金隣 หรือ 金隣) ซึ่งก็มีความหมายว่า จีน (Chin) หรือกิม แปลว่า ทอง/หลิน (lin) แปลว่า ดินแดน จินหลิน จึงแปลว่าแดนทอง โดยตรง จินกล่าวถึงจินหลินครั้งแรกสุดตั้งแต่ราว พ.ศ. 552-565 ในปลายสมัยราชวงศ์ฮั่นยุคแรก โดยระบุว่า หวังหมาง (Wang Mang) ผู้สำเร็จราชการซึ่งตั้งตนเป็นจักรพรรดิ ได้แต่งทูตมาเจริญไมตรีกับจินหลิน ใน ซานตุ่ฟู (San-tu-fu หรือบทกลอนสามนคร) ซึ่งเขียน

โดยโจสือ (Tso Ssu) ในสมัยพุทธศตวรรษที่ 7-8 แต่มีผู้เพิ่มเติมให้สมบูรณ์ในพุทธศตวรรษที่ 12 มีข้อความระบุเกี่ยวกับ จิ้นหลิน ว่า

จิ้นหลินอยู่ห่างฟูนินออกไปประมาณ 2,000 ลี้ หรือมากกว่านั้น ผลิตแร่เงิน ประชากรมีจำนวนมาก ชอบจับช้างขนาดใหญ่โดยการจับเป็น ถ้าช้างตายก็จะเก็บงาไว้
(Pelliot 1903 : 266, n. 5)

บันทึกของหลวงจิ้นอี่จิง (I Ching) สมัยพุทธศตวรรษที่ 13 ก็กล่าวถึงจิ้นหลินว่า ถวายเครื่องบรรณาการแก่พระเจ้ากรุงจีนเช่นเดียวกับเกาหลีและอินเดียน และยังระบุว่า จิ้นรู้จักจิ้นหลินเป็นอย่างดี (Takakusu 1896 : 17) ในไถ่ผิงหยูหลาน (T'ai p'ing yü lan, บทที่ 790 f.23) กล่าวถึงชื่อจิ้นหลินสองครั้ง (Luce 1925:15) ข้อความที่คัดลอกจากหนังสือ อี้หวู่จี้ (I Wu Chih) ซึ่งเขียนขึ้นราวพุทธศตวรรษที่ 12 (ปัจจุบันสูญหายไปแล้ว) ข้อความคล้ายกับที่ปรากฏใน ซานตู๋ ตังนี้

จิ้นหลินมีชื่อเรียกอีกชื่อหนึ่งว่า "จิ้นเฉิน" (Chin-chen 金陳) อยู่ห่างฟูนินมากกว่า 2,000 ลี้ ผลิตแร่เงิน มีประชากรมาก ชอบล่าช้างขนาดใหญ่โดยการจับเป็นเพื่อมาใช้ขี้ ถ้าช้างตายก็เก็บงาไว้
(Luce 1925 : 151)

ข้อความอีกตอนหนึ่งเป็นข้อความที่คัดลอกจาก ว่ายกว้อจ้วน (Wai Kuo ch'uan) ความว่า

ถ้าเดินทางจากฟูนินไปทางทิศตะวันตกกว่า 2,000 ลี้จะถึงจิ้นเฉิน
(Luce 1925 : 151)

ในเหลียงลือ (ประวัติศาสตร์ราชวงศ์เหลียง บทที่ว่าด้วยประวัติฟูนิน บทที่ 54) สมัยพุทธศตวรรษที่ 12 ก็กล่าวพาดพิงถึงจิ้นหลินว่าถูกฟูนินจุกรานในราวพุทธศตวรรษที่ 8-9 (Wheatley 1961 : 117) เหลียงลือยังระบุทิศทางของจิ้นหลินว่าจากฟูนินต้องข้ามอ่าวใหญ่ (อ่าวไทย) เสียก่อน

ในจฺยชิ่งจู้ (Shui ching chu, บทที่ 1 f.7 verso) อ้างข้อความที่คัดลอกจากฝูหนานจี้ (Fu-nan Chi) ว่า

ถ้าเดินทางจากจีนเงิน (Chin-Chen) ไปหลินหยาง (Lin-yang) ซึ่งอยู่ห่างออกไป 2,000 ลี้ จะต้องใช้คานหามหรือม้า เพราะไม่มีทางน้ำที่จะใช้เดินทางได้ (หลินหยาง) เป็นดินแดนที่ประชากรนับถือพุทธศาสนา (Luce 1925 : 151)

ข้อความอีกตอนหนึ่งในผู้หนานจี ได้กล่าวอ้างถึงข้อความเกี่ยวกับผลิตผลสำคัญของจีนหลิน ซึ่งเคยปรากฏในคำกราบบังคมทูลจักรพรรดิสมัยราชวงศ์ฉินในพุทธศตวรรษที่ 8-9 ว่า

ในจีนหลิน มีทองคำบริสุทธิ์และงาช้างกระจ่างใส (สวางงาม) (Luce 1925 : 151)

ความรู้ของจีนในเรื่องของดินแดนทองหรือจีนหลินดังกล่าวข้างต้น ยังเป็นปัญหาที่จะต้องพิจารณาคือ มีความสัมพันธ์กับบริเวณชุมชนจระเข้สามพันและเมืองอู่ทองโบราณมากน้อยเพียงใด ซึ่งสามารถสรุปประเด็นสำคัญ ๆ ได้ดังนี้

ประการแรก พิจารณาจากสภาพภูมิศาสตร์ในด้านที่ตั้ง ทิศทางและระยะทางจะพบว่า หลักฐานจีนระบุว่าจีนหลินอยู่ห่างออกไปทางตะวันตกระยะทางประมาณกว่า 2,000 ลี้ (1,000 กิโลเมตร) ที่ตั้งของจีนหลินควรจะอยู่บริเวณปากอ่าวไทยหรือบริเวณใกล้อ่าวไทย โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การที่หลักฐานจีนระบุว่าการเดินทางจากฟู๋นไปจีนหลินนั้น จะต้องข้ามอ่าวจีนหลินซึ่งเป็นอ่าวใหญ่เสียก่อน (เหลียงสี่ บทที่ 54 และ Pelliot 1903 : 266, n.5) และการระบุว่าจีนหลินสามารถติดต่อกับหลินหยางที่อยู่ห่างออกไปทางตอนในของแผ่นดิน 2,000 ลี้นั้น ช่วยกำหนดที่ตั้งของจีนหลินว่า น่าที่จะอยู่บริเวณฝั่งตะวันตกของลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยามากกว่าบริเวณอื่นใดทั้งหมด และถ้าพิจารณาจากเส้นทางบกโบราณด้านตะวันตกของลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาและกลุ่มเมืองโบราณที่เรียงรายอยู่ตามแนวดังกล่าว จีนหลินน่าที่จะอยู่ในบริเวณลุ่มแม่น้ำจระเข้สามพันและน่าจะเป็นเมืองอู่ทองโบราณ ซึ่งซากของถนนโบราณหรือถนนหัวอู่ทองปรากฏอยู่ และเมืองอู่ทองโบราณสามารถทำการค้าติดต่อกับเมืองโบราณที่อยู่เรียงรายขึ้นไปทางเหนือ จนสามารถเชื่อมต่อกับเส้นทางการค้าโบราณทางตอนเหนือของไทยและพม่าได้ เส้นทางการค้าโบราณนี้ได้รับการยืนยันไว้ในบันทึกของหลวงจีนอี้จิง ในสมัยพุทธศตวรรษที่ 13 อีกครั้งหนึ่ง โดยกล่าวถึงการใช้เส้นทางดังกล่าวก่อนหน้านั้น โดยหลวงจีนรุ่นก่อนเดินทางไปศึกษาพุทธศาสนาในอินเดีย ส่วนที่ตัดจากเสฉวนผ่านยูนานเรียกว่า เส้นทาง "จางเก้อ" (Tsang K'o road) ตัด

ผ่านเข้าไปทางลุ่มแม่น้ำสาละวินและอิรวดีทางตอนเหนือของพม่า จนถึงฮัสสัมและเบงกอล
ในอินเดีย (Wheatley 1983 : 165)

ประการที่สอง พิจารณาจากรายละเอียดบางประการที่ปรากฏในหลักฐานจีน
เช่น การระบุว่าชาวเมืองจีนหลินมีความสามารถในการคล้องช้างเพื่อนำมาใช้งาน
ปรากฏหลักฐานเป็นพเนียดคล้องช้างที่ทำด้วยการมูลดินขึ้นเป็นเนิน ที่บริเวณนอกเมือง
อุ๋ทองโบราณเรียกกันว่า "คอกช้างดิน" * (ดูรายละเอียดในบทที่ 2) อาจนับได้ว่าเป็น
พเนียดคล้องช้างโบราณทำเป็นคันดินที่หลงเหลืออยู่เพียงแห่งเดียว เป็นการยืนยันว่าชาว
เมืองอุ๋ทองโบราณมีความชำนาญในการคล้องช้าง จึงอาจจะเป็นชาวเมืองจีนหลินที่ปรากฏ
ในหลักฐานจีน

ประการที่สาม พิจารณาจากรายละเอียดในหลักฐานจีน ที่กล่าวถึงการที่พุนั้น
พยายามขยายอำนาจเข้าควบคุมเส้นทางการค้าในบริเวณอ่าวไทยและคาบสมุทรมลายู จะ
เห็นว่า เมืองอุ๋ทองโบราณในเขตชุมชนจรเข้สามพันตั้งอยู่ในจุดยุทธศาสตร์ ที่จะควบคุม
เส้นทางการค้าทางบกผ่านทางด่านพระเจดีย์สามองค์ และจากการพบเศษเครื่องปั้นดิน
เผาคล้ายคลึงกับที่พบในออกแก้ว เมืองท่าสำคัญของพุนั้น และคล้ายกับที่พบในมาเลเซีย
เป็นการยืนยันถึงที่ตั้งที่อยู่ในเส้นทางการค้าของเมืองอุ๋ทองโบราณ นอกจากนั้น การพบ
ศิลปวัตถุอิทธิพลศิลปอินเดียแบบอมราวดีและศิลปพูนินในบริเวณเมืองอุ๋ทองโบราณ เป็นการ
แสดงให้เห็นว่า พื้นที่บริเวณนี้มีอายุเก่าแก่เพียงพอที่จะเป็นเมืองจีนหลินได้ หลักฐาน
สนับสนุนความจริงข้อนี้อีกประการหนึ่ง ก็คือการค้นพบวัตถุสำริดรูปเต่าขนาดหัวแม่มือและ
แหวนสำริดหัวสี่เหลี่ยม สำหรับประทับตราจารึกอักษรจีน ที่บริเวณเมืองอุ๋ทองโบราณ
วัตถุทั้งสองประเภทนี้เป็นของสมัยปลายราชวงศ์ฮั่นยุคแรก ราวพุทธศตวรรษที่ 8 ในช่วง
ที่หวังหมาง (Wang Mang) ซึ่งเป็นผู้สำเร็จราชการที่ตั้งตนเป็นจักรพรรดิ โดยเฉพาะ
อย่างยิ่งวัตถุสำริดรูปเต่าเป็นเงินตราจีนสมัยหวังหมาง เป็นการยืนยันว่าจุดตั้งที่หวัง
หมางส่งไปเยือนจีนหลินนั้น คงจะเป็นเมืองอุ๋ทองโบราณ หรืออย่างน้อยบริเวณชุมชนจรเข้
สามพันจะต้องมีบทบาทสำคัญเกี่ยวข้องกับการค้าในสมัยนั้น จึงปรากฏเงินตราจีนร่วมสมัย
ในบริเวณดังกล่าว

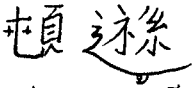
ประการที่สี่ หลักฐานทางโบราณคดีอื่น ๆ ก็สนับสนุนความเก่าแก่ของเมือง
อุ๋ทองโบราณว่า สามารถจะอยู่ร่วมสมัยกับจีนหลินในหลักฐานจีนได้ (ดูรายละเอียดในบทที่

* ศ. บัวเชอร์ลีเยร์ เสนอว่าอาจจะเป็นทั้งท่านบักันน้ำ หรือพเนียดคล้องช้างได้ทั้งสอง
อย่าง (บัวเชอร์ลีเยร์, 2509)

4) ตัวอย่างเช่น ลักษณะผังเมืองเดิมของเมืองอุ๋ทองโบราณซึ่งไม่สม่ำเสมอ เป็นเอกลักษณ์ของเมืองที่มีอายุเก่ากว่าสมัยทวารวดีมาก ดังนั้น จึงอาจจะเป็นเขตเมืองเดิมร่วมสมัยเดียวกับจีนหลิน การขุดค้นทางโบราณคดีของ ดร. ลูฟส์ (H.E. loofs) ที่บ้านท่าม่วง (เนินหลับหลา) ใกล้ ๆ เขตเมืองอุ๋ทองโบราณระหว่าง พ.ศ.2512-2513 ก็พบหลักฐานของการเป็นชุมชนเมืองร่วมสมัยกับฟูนันและจีนหลินสมัยพุทธศตวรรษที่ 2-3 นอกจากนี้ยังพบหลักฐานแสดงพัฒนาการอย่างต่อเนื่องจนถึงสมัยทวารวดี (Loofs 1979 : 345-346) เมืองอุ๋ทองโบราณจึงมีอายุเก่าแก่ที่สามารถจะเป็นเมืองจีนหลินได้

ประการที่ห้า แม้ว่าบริเวณลุ่มแม่น้ำจรเข้สามพันและบริเวณใกล้ เชียงจะไม่พบแหล่งแร่เงิน ซึ่งเป็นสินค้าสำคัญของจีนหลิน แต่จากหลักฐานเงินที่ระบุถึงการค้าระหว่างจีนหลินกับหลินหยาง ประกอบกับบันทึกของหลวงจีนอี้จิงที่บรรยายถึงเส้นทางการค้าโบราณระหว่างจีนกับภาคเหนือของพม่า ทำให้มองเห็นภาพของเส้นทางการค้าสามเส้นทางที่จีนหลินสามารถทำการค้ากับหลินหยางทางตอนเหนือของพม่าได้ จึงอาจจะเป็นไปได้ที่จีนหลินถ้ามีที่ตั้งอยู่ในบริเวณลุ่มน้ำจรเข้สามพัน สามารถจะซื้อหรือแลกเปลี่ยนแร่เงินกับพ่อค้าจากรัฐชานของพม่าหรือจากจีนใต้ เมืองอุ๋ทองโบราณจึงอาจเป็นศูนย์กลางของการซื้อขายสินค้าจากดินแดนทางตอนใน (hinterland) โดยเฉพาะอย่างยิ่งแร่เงินก็ได้ (Wales 1969 : 4)

นอกเหนือจากการที่หลักฐานเงินกล่าวถึงดินแดนทอง ในชื่อของจีนหลินโดยตรงแล้ว ยังมีชื่อเมืองหรือรัฐอื่น ๆ ที่หลักฐานเงินกล่าวถึง และมีความสัมพันธ์กับลุ่มแม่น้ำจรเข้สามพันในทางใดทางหนึ่ง โดยเฉพาะอย่างยิ่งสะท้อนภาพความสัมพันธ์ทางการค้าและความเจริญในบริเวณใกล้ เชียง ชื่อความที่กล่าวถึงเมืองหรือรัฐ ก็มีผู้เสนอแนวความคิดว่า อาจจะเป็นเมืองอุ๋ทองโบราณ หรืออยู่ในบริเวณใกล้ เชียงกับลุ่มแม่น้ำจรเข้สามพัน ภาพของชุมชนลุ่มแม่น้ำจรเข้สามพัน อาจชัดเจนขึ้นบ้างจากการพิจารณารายละเอียดของชื่อเมืองหรือรัฐเหล่านี้

"ตุนซุน" (Tun-sun) เป็นชื่อเมืองหรือรัฐโบราณอีกแห่งหนึ่งที่ถูกกล่าวถึงอยู่เสมอในหลักฐานจีน บางครั้งก็เรียกเพี้ยนไปหลายรูปแบบเช่น Tien-sun, Sun-tien และ Ch'u-sun เป็นต้น (Shorto 1963 : 583 และ T'ai p'ing yu lan, บทที่ 788) ประวัติศาสตร์ราชวงศ์เหลียง (เหลียงสื่อ บทที่ 54) สมัยพุทธศตวรรษที่ 12 อธิบายสภาพที่ตั้งและสภาพทั่วไปของ "ตุนซุน" ไว้ดังนี้

ตอนขุน อยู่ห่างพรมแดนฟูนันไปทางทิศใต้กว่า 3,000 ลี้ (ประมาณ 1,500 กิโลเมตร) มีชายฝั่งทะเลที่ขรุขระ พื้นที่ยาวกว่า 1,000 ลี้ (500 กิโลเมตร) เมือง(หลวง) ห่างทะเล 10 ลี้ (5-6 กิโลเมตร) มีกษัตริย์ 5 องค์ ทุกองค์ยอมรับอำนาจของฟูนัน พรมแดนด้านตะวันออกจด Chiao-chou (ตั้งเกี้ยว) พรมแดนตะวันตกติดต่อกับ T'ien-chu (อินเตีย) และ An-hsi (Parthia) มีการค้าขายคึกคัก ซื้อขายสินค้าทั้งจากตะวันออกและตะวันตก มีพ่อค้าทำการค้าขายใน (ตลาด) ตอนขุนวันละนับหมื่นคน มีฝั่งทะเลยาวโค้งกว่า 1,000 ลี้ (500 กิโลเมตร) ห้องมหาสมุทรจึงเหมือนกับมีฝั่งที่ไม่สิ้นสุด (หมายถึงมีฝั่งทะเลยาวเหยียด) (Luce 1925 : 147)

หลักฐานจีนชื่อ ไถ่ผิงอู่หลาน (T'ai p'ing yu lan, บทที่ 788) ซึ่งเขียนในพุทธศตวรรษที่ 16 ให้รายละเอียดเพิ่มเติม โดยอ้างข้อความจาก ฝูหนานจี (Fu-nan chi) ซึ่งเป็นงานสมัยพุทธศตวรรษที่ 12 ความว่า

ตอนขุนอยู่ใต้อำนาจของฟูนัน กษัตริย์ทรงพระนามว่า K'un-lun⁴ มีครอบครัวของ "ฮู" (Hu = พ่อค้า) จากอินเตีย 500 ครอบครัว มี "โฟ-ฮู" (Fo-t'u = พระพุทธรูปหรือสรูป) 2 องค์และพราหมณ์กว่า 1,000 คน ชาวตอนขุนนิยมนับถือศาสนาพราหมณ์และนิยมยกลูกสาวให้พราหมณ์⁵ ทำให้พราหมณ์เหล่านี้ไม่ยอมจากไป พราหมณ์เหล่านี้ไม่ต้องทำอะไร นอกจากประกอบพิธีกรรมบูชาเทพเจ้าด้วยน้ำหอมและดอกไม้ทั้งวันทั้งคืน ถ้าชาวเมืองเจ็บป่วย(ใกล้เสียชีวิต) จะแสดงความจำนงค์ทำพิธีศพโดยการให้คน (แรงแ้ง) มาทิ้งกิน โดยจะมีพิธี

⁴ Luce (1925 : 149 ท.2) อธิบายว่า K'un-lun มาจากคำ kurun ซึ่งเป็นภาษาเขมรโบราณ แปลว่า "กษัตริย์หรือผู้สำเร็จราชการ" (ดู Pelliot 1904 : 228-230)

⁵ หลักฐานจีนประมาณว่าตอนขุนมีประชากรประมาณ 10,000 คน (Wheatley 1969 : 46)

การเต้นรำและร้องเพลงแทนคนเจ็บไปไว้นอกเมืองให้นัก
กิน กระดุกที่เหลือกินมาเผาแล้วบรรจุให้หึ่งลงทะเล
ในกรณีที่นกไม่ยอมมากินศพ ก็จะนำไปบรรจุในตระกร้า
(โลงศพ) ในกรณีที่เผาศพ (แทนการให้นักกิน) ก็จะ
บรรจุขี้ในไหแล้วฝังดิน มีพิธีไว้อาลัยยี่ดยาว (ตุนซุน)
มีต้นไม้อชนิดหนึ่งมีผลลักษณะคล้ายผลทับทิม ใช้ทำเหล้ารส
ดี (Luce 1925 : 149-150)

ในไถ่ผิงกวนหญี่จี้ (T'ai p'ing kuan yü chi, บทที่ 176) ใ้ราย
ละเอียดเพิ่มเติม ความว่า

ตุนซุนมีผลผลิตชนิดหนึ่ง เรียกว่า "โฮเซียง" (ho-hsiang
เป็นไม้หอมชนิดหนึ่ง) สามารถปลูกได้ง่ายเพียงแต่นำกิ่ง
ไปปลูก ใบบใช้ทำเสื่อได้ ในดินแดนนี้มีดอกไม้หอมกว่า
10 ชนิด ซึ่งบานหมุนเวียนตลอดทั้งปี แต่ละวันสามารถ
เก็บดอกไม้เหล่านี้ขายได้จำนวนมาก และถ้านำไปตาก
แห้งก็ยังมีหอมอยู่ เปลือกหรือกากเอาไปบดเป็นผงสำหรับ
ทาตัวได้

ชนบประเพณีของตุนซุน ผู้ป่วยใกล้สิ้นใจ ญาติจะ
ร้องเพลงและเต้นรำแทนศพออกไปนอกเมือง หึ่งให้นักกิน
นกกินมากิน มีลักษณะคล้ายท่านมีปากสีแดงคล้ายนกแก้ว
(แริง) หลังจากนั้นญาติจะนำกระดูกมาเผาและนำอังคาร
ไปโปรยในทะเล พิธีดังกล่าวเชื่อว่าจะทำให้ผู้ตายไป
เกิดใหม่ในสรวงสวรรค์ ในกรณีที่นกไม่ยอมกินศพ แสดง
ว่าผู้ตายมีบาปมาก ในกรณีที่เผาศพแสดงว่าผู้ตายมีฐานะ
รอลงมา ผู้ตายที่ไม่ยอมให้หึ่งศพให้นักกินหรือไม่ยอมให้
เผาศพเป็นคนชั้นต่ำที่สุด (Groeneveldt, W. P.,
Notes on the Malay Archipelago and Malacca, p. 120)

พิจารณาจากรายละเอียดที่ปรากฏในหลักฐานจีนดังกล่าวข้างต้น จะเห็นว่า
"ตุนซุน" มีลักษณะเป็นศูนย์กลางการค้า (Emporia) ซึ่งพ่อค้าจากตะวันตกและตะวันออก

แลกเปลี่ยนซื้อขายสินค้ากัน ลักษณะดังกล่าวทำให้สามารถตั้งข้อสันนิษฐานเบื้องต้นได้ว่า
ตอนขุนควรวจะอยู่บริเวณโคบริ บริเวณหนึ่งใกล้เคียงกับคอคอคกระหรือในคาบสมุทรมาลาญตอนบน
ซึ่งครอบคลุมพื้นที่ชายฝั่งทะเลทั้งสองฝั่ง โดยเฉพาะฝั่งด้านอ่าวไทย พรรณนาความตอน
หนึ่งที่หลักฐานจีนระบุว่า "ห้องมหาสมุทร (ซึ่งใช้เดินทางมาตอนขุน) เหมือนกับมีฝั่งที่ไม่
สิ้นสุด" มีลักษณะเป็นसानวนจีนที่ชี้ให้เห็นว่า ชายฝั่งทะเลของตอนขุนยาวมากเหลือเกิน
เหมือนกับจะบอกไว้ว่า การเดินเรืออ้อมชายฝั่งจะทำให้เสียเวลามาก เนื่องจากเรือเดิน
ทะเลสมัยนั้นยังไม่สามารถตัดข้ามอ่าวไทยตรง ๆ ได้ ต้องใช้วิธีแล่นเรือเลียบชายฝั่ง
(*เหลียงสู่อ บทที่ 54*) จึงอาจเป็นไปได้ว่า ถ้าเรือที่มาจากชายจะจอดแวะที่เมืองหลวง
ของตอนขุนซึ่งอยู่ห่างทะเลเพียง 5-6 กิโลเมตร แล้วขนส่งสินค้าโดยทางบกเป็นระยะทาง
สั้น ๆ ข้ามไปยังฝั่งตะวันตกจะเป็นการประหยัดเวลากว่ามาก ซึ่งวิธีการนี้จะช่วยส่งเสริม
สถานะและบทบาททางการค้าของตอนขุนมาก แต่ในขณะเดียวกัน สถานะดังกล่าวก็อาจจะ
เป็นปัจจัยสำคัญที่ชักนำให้ขุนนั้นแผ่อำนาจเข้าครอบงำตอนขุนในพุทธศตวรรษที่ 7-8

ปัญหาที่จะต้องขบคิดก็คือ ตอนขุนควรวจะตั้งอยู่บริเวณใดและควรวจะมีอาณาเขต
ครอบคลุมพื้นที่กว้างขวางเพียงใด ภาพที่ปรากฏในหลักฐานจีนค่อนข้างคลุมเครือ จากการ
ที่ระบุว่าพรหมแดนทิศตะวันออกจดแคว้นตั้งเกีย ซึ่งทำให้ดูเหมือนว่าอาณาเขตของตอนขุนจะ
ใหญ่โตเกินสภาพของรัฐโบราณในระยะแรก ๆ อย่างไรก็ตามหลักฐานจีนให้รายละเอียดที่
สำคัญว่า ตอนขุนประกอบด้วยกษัตริย์ถึง 5 องค์ ตอนขุนจึงมีลักษณะเป็น "รัฐพันธมิตร" หรือ
"รัฐเครือญาติ" ซึ่งศูนย์กลางสำคัญน่าจะเป็นเมืองหลวงที่หลักฐานจีนระบุว่าอยู่ห่างจาก
ชายฝั่งทะเลเพียง 10 ลี้ ลักษณะที่ตั้งดังกล่าวของเมืองหลวง ควรวจะอยู่บริเวณปากแม่น้ำ
สายสำคัญที่ไหลลงอ่าวไทยทางตะวันออกตอนบน ซึ่งก็มีอยู่เพียงสองสายคือ แม่น้ำท่าจีน
และแม่น้ำแม่กลอง ในกรณีเช่นนี้แม่น้ำท่าจีนมีความเป็นไปได้สูงกว่าแม่น้ำแม่กลอง เนื่อง
จากสภาพภูมิศาสตร์ชี้ให้เห็นว่า ปากแม่น้ำท่าจีนในสมัยโบราณอยู่ลึกเข้าไปในแผ่นดินมาก
กว่าปัจจุบันมาก ผู้เชี่ยวชาญด้านประวัติศาสตร์โบราณของคาบสมุทรมาลาญท่านหนึ่ง⁶ (*Paul
Wheatley 1983 : 213*) เสนอความเห็นที่ที่ตั้งของเมืองหลวงตอนขุนที่อยู่ห่างจากชาย
ฝั่งทะเลในสมัยโบราณเพียง 10 ลี้นั้น ควรวจะเป็นบริเวณเมืองอุทองโบราณมากที่สุด
เนื่องจากมีหลักฐานร่วมสมัยยืนยันว่ามีอายุเก่ากว่าพุทธศตวรรษที่ 12 มาก แม้ว่าจาก

⁶ Wheatley เคยมีความเห็นก่อนหน้านี้ (*Wheatley 1961 : 17-30, 286, 292*) ว่า
เมืองหลวงของตอนขุนอยู่ที่พงตึก กาญจนบุรี หรือนครปฐม ต่อมาใน ค.ศ. 1969
(*Wheatley 1969 : 46*) ก็ยืนยันว่าควรวจะอยู่ที่พงตึก อย่างไรก็ตามในผลงานที่พิมพ์
ล่าสุดใน ค.ศ. 1983 Wheatley เสนอแนวความคิดใหม่ว่าควรวจะอยู่ที่เมืองอุทอง
โบราณ

ลักษณะที่ตั้งปัจจุบันจะอยู่ห่างจากชายฝั่งทะเลมากก็เนื่องมาจากการทับถมของ โคลนตะกอนของปากแม่น้ำท่าจีน ซึ่งมีผู้ประมาณว่าการทับถมของ โคลนตะกอนตามปากแม่น้ำทั่วไปที่ไหลออกทะเลจะมีอัตราเฉลี่ยประมาณ 15-20 ฟุตต่อปี (Pendleton 1962 และ Sterns tein 1964) การทับถมในอัตราดังกล่าวตลอดระยะเวลา 1,800 ปี(พุทธศตวรรษที่ 7-8) ทำให้เมืองอู่ทองโบราณถอยห่างจากปากแม่น้ำตามลำดับ นอกจากนั้นหลักฐานทางโบราณคดี เช่น ศิลปวัตถุและจารึกต่างๆ ที่พบในบริเวณเมืองอู่ทองโบราณ ก็ยืนยันว่าชาวเมืองอู่ทองโบราณนับถือทั้งพุทธศาสนาและพราหมณ์ควบคู่กันไป ซึ่งสอดคล้องกับความในหลักฐานจีน

สำหรับกรณีหลักฐานจีนระบุว่าตอนขุนมีกษัตริย์ 5 องค์ ซึ่งควรจะหมายถึงเมืองหรือรัฐที่รวมกันเป็นตอนขุนนั้นมีทั้งหมด 5 แห่งด้วยกัน นอกเหนือจากเมืองอู่ทองโบราณแล้ว ฮวีหลีเสโนเพียง 3 แห่งคือ นครปฐม กุบัว และหงตึก (Wheatley 1983 : 214) ส่วนเมืองที่ 5 คงต้องค้นหากันต่อไป ความจริงชื่อตอนขุนที่จีนใช้นั้น มีรากศัพท์และถายเสียงมาจากภาษาขอมโบราณ (proto-Mon) จากคำว่า "dun sun หรือ dun" ซึ่งมีความหมายว่า "5 นคร" ตรงตามที่จีนบันทึกไว้ (Shorto 1963 : 583)⁷

อย่างไรก็ดี ปัญหาเรื่องตอนขุนควรจะอยู่บริเวณใด ก็ยังไม่เป็นที่ยุติเช่นเดียวกับกรณีจีนหลิน เพลลิโอด (Paul Pelliot 1903) ก็แสดงความลังเลใจว่า ตอนขุนควรจะ เป็นตะโกลาตามที่ปรากฏในจดหมายเหตุของโตเลมี หรือควรจะอยู่ที่ตะนาวศรี (Tenasserim) เพลลิโอดมีความเห็นเอนเอียงว่าควรจะอยู่ที่ตะนาวศรี เนื่องจากชื่อโบราณของตะนาวศรีคือ Tanāsari (Tānah Sāri) หมายถึง "ดินแดนแห่งดอกไม้" (Land of Flowers) สอดคล้องกับหลักฐานจีนที่ระบุว่า ตอนขุนเป็นดินแดนแห่งดอกไม้ แต่ก็มีผู้คัดค้าน (Luce 1925 : 155) ว่า ตะนาวศรีอายุใหม่กว่าตอนขุน นอกจากนั้นพิจารณาตามทิศทางกรณีปรากฏในหลักฐานจีนว่า ฟู้นรุกรานตอนขุนและเมืองอื่น ๆ ก่อนที่จะรุกรานจีนหลิน จึงไม่น่าเป็นไปได้ที่ฟู้นจะโจมตีตะนาวศรีก่อนแล้ววกกลับมาตีจีนหลินซึ่งอยู่บริเวณใกล้ปากอ่าวไทย

แม้กรณีตอนขุนยังไม่อาจจะสรุปได้แน่นอน แต่ก็พอจะประมาณได้ว่า ตอนขุนควรจะอยู่ในบริเวณใกล้ เคียงกับคอคอดกระและอยู่ในทำเลที่ตั้งที่สามารถควบคุมเส้นทางการค้า

⁷ Shorto อธิบายว่า ระบบการปกครองแบบ 5 นคร หรือ "ปัญจนคร" (pancanagara หรือ five-unit system) นี้ เป็นระบบที่พบในแผ่นดินใหญ่และหมู่เกาะของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในสมัยหลังด้วย

ข้ามคาบสมุทรมาอยู่ระหว่างพุนันกับอินเดียน ซึ่งคงจะมีความสำคัญขึ้นมาอีกครั้งหนึ่งในพุทธศตวรรษที่ 10-11 เนื่องจากพุนันสามารถแก้ไขปัญหากลางในได้สำเร็จและสามารถควบคุมเส้นทางการค้าผ่านตอนพุนันอย่างมีประสิทธิภาพขึ้น ในช่วงเวลาเดียวกัน สาเหตุสำคัญอีกประการหนึ่งซึ่งช่วยเสริมความสำคัญของเส้นทางการค้าข้ามคาบสมุทร ก็คือการที่โจรสลัดในช่องแคบมะละกาและคาบสมุทรเรียว-ลิงกา (Riau-Lingga) กำเริบเลิปลานมากขึ้น จนพ่อค้าไม่กล้าที่จะเดินเรือข้ามคาบสมุทรมาอยู่ (Wang 1958 : 53-54)

นอกเหนือจากจีนหลินและตอนพุนันแล้ว หลักฐานจีนยังให้ภาพเกี่ยวกับเมืองหรือรัฐน้อยใหญ่อีกมากมาย ซึ่งส่วนใหญ่ตั้งอยู่บริเวณตอนบนของคาบสมุทรมาเลย์และบริเวณใกล้เคียงเมืองเหล่านี้ ต่างมีส่วนเกี่ยวข้องกับเส้นทางการค้าของสมัยโบราณทั้งในรูปแบบของการค้าข้ามคาบสมุทร การค้ากับชุมชนใกล้เคียงและการค้าชายฝั่งทะเล ภาพของความสัมพันธ์ดังกล่าว แสดงให้เห็นว่า แม้จะไม่สามารถกำหนดได้เป็นการแน่นอนว่า ชุมชนจรเข้สามพันและเมืองอุทองโบราณ คือชื่อของเมืองหรือรัฐใดที่ปรากฏในหลักฐานจีนก็ตาม ชุมชนจรเข้สามพันและเมืองอุทองโบราณ เป็นส่วนหนึ่งของพื้นที่ที่อยู่ในความรับรู้ของหลักฐานจีนอย่างไม่ต้องสงสัย ชื่อเมืองหรือรัฐอื่น ๆ ในบริเวณใกล้เคียงกับชุมชนจรเข้สามพันในยุคสมัยเดียวกันก็มีชื่อต่าง ๆ กัน เช่น Kalah แถบมะริดหรือตะนาวศรีทางฝั่งตะวันตกของพม่า, P'an P'an, Kamalanka, Tan-Tan, Lang-chia-shu ซึ่งเข้าใจว่าอยู่ในบริเวณใกล้เคียงกับลุ่มน้ำจรเข้สามพัน หรือเรียงรายถัดจากคอคอดกระลงไปทางใต้ เป็นต้น

กล่าวโดยสรุป หลักฐานอินเดีย กรีก-โรมัน และหลักฐานจีนเกี่ยวกับดินแดนสุวรรณภูมิ ตลอดจนเรื่องราวเกี่ยวกับเมืองหรือรัฐต่าง ๆ ในบริเวณที่เข้าใจว่ามีความสัมพันธ์กับดินแดนบางส่วนของประเทศไทย โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ภาพที่เกี่ยวกับชุมชนลุ่มน้ำจรเข้สามพันและเมืองอุทองโบราณ แม้จะช่วยให้ภาพชัดเจนขึ้นบ้าง ก็ยังไม่เพียงพอที่จะยืนยันอย่างแน่นอนได้ ในขั้นนี้เพียงพอที่จะตั้งข้อสังเกตว่า หลักฐานต่าง ๆ เหล่านี้ มีความเป็นอิสระต่อกันในระดับหนึ่ง โดยเฉพาะอย่างยิ่ง หลักฐานอินเดีย กรีก-โรมัน กลุ่มหนึ่งกับหลักฐานจีนอีกกลุ่มหนึ่ง ความเป็นอิสระต่อกันของหลักฐานเหล่านี้ แม้จะไม่สามารถให้ภาพชัดเจนตามต้องการได้ ก็ทำให้มีความน่าเชื่อถือในระดับหนึ่ง ว่าผู้บันทึกใช้ความพยายามที่จะบันทึกตามข้อมูลที่ทราบมาจนสุดความสามารถแล้ว ในกรณีของหลักฐานอินเดีย (และลังกา) นั้น ส่วนใหญ่เป็นหนังสือเกี่ยวเนื่องกับศาสนา จึงเชื่อได้ว่าพยายามจะบันทึกตามความเป็นจริง เพียงแต่ให้รายละเอียดน้อยไปและเรายังไม่อาจเข้าใจ "สัญลักษณ์" ที่ใช้ได้ทั้งหมด หลักฐานกรีก-โรมันนั้น ส่วนใหญ่ให้ความรู้เกี่ยวกับทิศทางค่อนข้างถูกต้องจากแดนตะวันตกถึงอินเดีย เลยอินเดียออกมามีความเข้าใจในทิศทางคลาดเคลื่อนมากขึ้น

เพราะต้องอาศัยข้อมูลผ่านผู้อื่นอีกทอดหนึ่ง ยกวันสมัยโตเลมี ซึ่งถูกต้องมากขึ้นจากการที่โรมันเดินทางไปจีนผ่านเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ได้ด้วยตนเอง จึงมีความรู้ดีขึ้น ส่วนหลักฐานจีนนั้น เป็นหลักฐานประเภทเอกสารที่เก่าแก่ที่สุดที่บันทึกเกี่ยวกับเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ โดยจีนมีความรู้ทางภูมิศาสตร์เกี่ยวกับดินแดนต่าง ๆ ไปจนถึงทะเลดำ ตั้งแต่ พ.ศ. 400 แต่เป็นความรู้จากการเดินทางทางบกสมัยราชวงศ์ฮั่นยุคแรก หลังจากนั้น จีนก็มีความรู้เกี่ยวกับดินแดนเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ดีขึ้นเรื่อย ๆ และบันทึกไว้ในรายละเอียดมากขึ้น แต่ก็ไม่ให้ข้อมูลเกี่ยวกับที่ตั้งทางภูมิศาสตร์ที่แน่นอนตายตัว เพียงแต่เป็นข้อมูลกว้าง ๆ เกี่ยวกับระยะทาง ทิศทางโดยประมาณเท่านั้น ชื่อเมืองต่าง ๆ ที่ปรากฏในหลักฐานจีนก็มักจะเป็นการถ่ายเสียงจากภาษาพื้นเมืองมาให้ใกล้เคียงกับภาษาจีน ซึ่งก็มักจะแปลความหมายได้ยากลำบากมาก

อย่างไรก็ตามเป็นที่น่าสังเกตว่าหลักฐานต่างประเทศที่เป็นอิสระต่อกันเหล่านี้ต่างแสดงความรับรู้ในเรื่องแดนสุวรรณภูมิเหมือนกัน โดยที่ทั้งหลักฐานกรีก-โรมันและจีน (ยกเว้นอินเดีย) แม้มิได้รับรู้เกี่ยวกับเรื่องราวของพระเจ้าอโศกมหาราช แต่ก็รับรู้เกี่ยวกับดินแดนทองหรือสุวรรณภูมิเหมือนกัน แสดงว่าดินแดนดังกล่าวต้องมีตัวตนอยู่จริง ถ้าพิจารณาตามข้อความในคัมภีร์มหาวงศ์ จะเห็นว่าสุวรรณภูมิเป็นดินแดนชายทะเลหรือมีอาณาเขตจดทะเล ส่วนในมหาชนกษัตริย์ สุสันธิ-ชาตก และสังฆพราหมณ์ชาตก บ่งชี้ว่าน่าจะเป็นท่าเลค้าขายสำคัญ ในขณะที่มีลินินปัญหา หลักฐานกรีก-โรมัน หลักฐานจีนให้รายละเอียดที่แสดงให้เห็นว่าเป็นทั้งศูนย์กลางค้าขายและมีเมืองท่าใหญ่โต (*ขุนศิริวิคณอาณาทร 2514 : 94*) ดังนั้น ท่าเรือของสุวรรณภูมิจึงควรตั้งอยู่ในแนวการค้าที่ติดต่อกับโลกภายนอกได้โดยง่าย และมีดินแดนทางตอนใน (hinterland) กว้างขวางใหญ่โตเพียงพอที่จะเป็นแหล่งป้อนวัตถุดิบ ของป่าและของพื้นต่าง ๆ ตลอดจนแหล่งระบายสินค้าด้วย หรือหนึ่งต้องเป็นทั้งศูนย์กลางของดินแดนใกล้เคียง และเป็นศูนย์กลางการติดต่อกับต่างประเทศได้ด้วย หลักฐานจีนยังมีลักษณะเฉพาะอีกประการหนึ่ง กล่าวคือนอกเหนือจากการรับรู้ชื่อของดินแดนทองในนามจีนหลิน และแม้ว่าการพิสูจน์ว่าจีนหลินนั้นควรจะเป็นเมืองโบราณแห่งใด เป็นเรื่องยากลำบากก็ตาม การให้รายละเอียดอื่น ๆ ทั้งในกรณีของจีนหลิน และรายละเอียดเกี่ยวกับเมืองและดินแดนใกล้เคียง ก็เป็นประโยชน์อย่างยิ่งในการทำความเข้าใจเกี่ยวกับพัฒนาการและความเจริญของชุมชนโบราณ ที่ตั้งอยู่ในเส้นทางการค้าดังกล่าว ซึ่งหมายรวมถึงชุมชนโบราณลุ่มน้ำจระเข้สามพันและเมืองอุทองโบราณด้วย

3.2 พงศาวดาร ตำนาน และนิทานคำบอกเล่า

ถ้าพิจารณาจากชื่อ "อุทอง" ตามนัยแห่งความหมายของศัพท์ จะเห็นว่ามี ความ

สอดคล้องกับชื่อ "สุวรรณภูมิ" กล่าวคือหมายถึง "แดนทอง" เหมือนกัน แต่เป็นปัญหาที่ยังไม่สามารถจะยืนยันได้แน่นอนว่า "อุททอง" คือ "สุวรรณภูมิ" นอกเหนือจากความหมายที่พ้องกันเท่านั้น ถ้าพิจารณาจากร่องรอยของความเป็นมาของคำศัพท์ทั้งสอง จะพบว่า "อุททอง" เป็นชื่อที่ใช้กล่าวถึงเรื่องราวของกษัตริย์ผู้ก่อตั้งกรุงศรีอยุธยา และในลักษณะของตำนานนิทานคำบอกเล่าเกี่ยวกับ "ท้าวอุททอง" ในขณะที่ "สุวรรณภูมิ" เป็นชื่อที่กล่าวถึงเมืองหรือแคว้นแคว้นโบราณในรูปแบบต่าง ๆ กัน ตัวอย่างเช่น จารึกสมัยสุโขทัยลงมา มีปรากฏชื่อของ "สุพรรณภาว" หรือ "สุพรรณภูมิ" ซึ่งก็คือ "สุวรรณภูมิ" นั่นเอง ซึ่งหมายถึงเมืองหรือแคว้นโบราณในบริเวณฝั่งตะวันตกของลุ่มน้ำเจ้าพระยา และถ้าพิจารณาจากหลักฐานโบราณคดีร่วมสมัย "สุพรรณภาว" หรือ "สุพรรณภูมิ" ที่ปรากฏชื่อในจารึกสมัยสุโขทัย น่าจะเป็นเมืองเดียวกับที่ปรากฏชื่อว่า "สุวรรณปุระ" ในจารึกปราสาทพระขรรค์ของกัมพูชา ซึ่งควรจะเป็นสุพรรณบุรี ที่ตั้งอยู่บนฝั่งแม่น้ำสุพรรณบุรีมากกว่าที่จะเป็นเมืองเดียวกับเมืองอุททองโบราณ ซึ่งตั้งอยู่บนลุ่มน้ำจรเข้สามพัน แต่ถ้าพิจารณาจากหลักฐานประเภทตำนาน จะพบชื่อของ "สุวรรณภูมิ" ในฐานะเป็นแคว้นแคว้นโบราณเก่าแก่สมัยพระเจ้าอโศกส่งสมณทูตมาเผยแผ่ศาสนาสมัยพุทธศตวรรษที่ 8-9 ซึ่งจะมีอยู่จริงหรือไม่ เป็นเรื่องที่จะต้องพิสูจน์กันต่อไป แต่ถ้ามีจริงก็ต้องเป็นคนละแห่งกับเมืองสุพรรณภูมิหรือสุพรรณบุรี ซึ่งไม่พบหลักฐานประเภทโบราณสถานเก่าแก่ถึงสมัยพุทธศตวรรษที่ 8-9 ตัวอย่างเช่น ในตำนานพระธาตุลำปางหลวง เล่าเรื่องสมณทูตของพระเจ้าอโศกัญญาเข็ญพระบรมธาตุมาประดิษฐานที่เมืองลัมปะกับปะนคร ต่อมา พระธาตุเจดีย์แห่งนี้ทรุดโทรมพระยาจันทราเทวราช กษัตริย์แห่ง "สุวรรณภูมิมหานคร" จึงยกทัพไปัญญาเข็ญมาประดิษฐานไว้ในพระสถูปรูปต่อมน้ำ (ทรงโอคว่ำแบบสาญจีในอินเดีย) (มานิต วัลลิโภคม 2518 : 53 และตำนานจมนเหววังศ) ตำนานพระพุทธรูปแก่นจันทร์ ก็เล่าว่า พระพุทธรูปห้าด้วยไม้แก่นจันทร์เป็นพระพุทธรูปบ้านอุเมืองของ "สุวรรณภูมิ" (มานิต 2518 : 53) เป็นต้น

สำหรับชื่อ "อุททอง" นั้น ปรากฏในฐานะเป็นเรื่องราวของพระเจ้าอุททอง (พระรามธิบดีที่ 1) กษัตริย์ผู้สร้างกรุงศรีอยุธยาในพงศาวดารหลายฉบับ และในฐานะของ "ท้าวอุททอง" ซึ่งเป็นกษัตริย์หลายพระองค์ในตำนานและนิทานคำบอกเล่า หรือนิยายปรัมปราของท้องถิ่น ชื่อ "อุททอง" ในฐานะที่ใช้เรียกชื่อเมืองโบราณบนลุ่มน้ำจรเข้สามพัน เป็นชื่อที่ปรากฏขึ้นหลังสุดในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเท่านั้น กล่าวคือเป็นผลสืบเนื่องจากการที่สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพทรงใช้เรียกชื่อโบราณริมน้ำจรเข้สามพันที่พระองค์เสด็จไปสำรวจใน พ.ศ. 2446 โดยทรงเรียกเช่นนั้นตามความเชื่อของชาวบ้านว่าเป็นเมืองของท้าวอุททอง (สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ 2514)

ลักษณะเมืองอุททองโบราณในช่วงเวลาที่สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงสำรวจ
นั้น มีลักษณะเป็นซากเมืองร้างที่ปรักหักพัง แต่ยังเห็นประตูเมือง บ่อน้ำประปา ร่องรอย
ของคูเมือง และถนนจากประตูเมืองไปถึงริมน้ำจรเข้สามพันตรงบริเวณที่เรียกว่า ท่า
พระยาจักรในปัจจุบัน ภายในตัวเมืองมีเนินดินและซากโบราณวัตถุสถานเป็นหย่อมๆ ทั่วไป
ในบางจุดยังเห็นเป็นรูปร่างของสถูปเจดีย์ และสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ยังทรงพบ
พระพุทธรูปฝีมือทวารวดีตอนต้นรุ่นเดียวกับที่พบที่นครปฐม นอกจากนั้นชาวบ้านยังเล่าว่าขุด
พบเงินเหรียญตราสังข์ ซึ่งเป็นแบบเดียวกับที่ขุดพบ ณ วัดพระประโทน นครปฐม จึงน่าจะ
จะเป็นเมืองรุ่งเรืองราวเดียวกับนครปฐม และเล่าเกี่ยวกับ "ท่าหัวอุททอง" ซึ่งเชื่อกัน
ว่าเป็นบริเวณที่หัวอุททองยกพลข้ามแม่น้ำสุพรรณบุรีหนีโรคระบาด สมเด็จพระนเรศวรมหาราช
ทรงใช้ข้อมูลดังกล่าวข้างต้น ประกอบกับข้อมูลที่ทรงศึกษาจากตำนานและพงศาวดารต่างๆ
แล้วทรงสันนิษฐานว่าเมืองโบราณที่ทรงสำรวจนี้ น่าที่จะเป็นเมืองที่สมเด็จพระนเรศวรมหาราช
1 (อุททอง) ทรงครองอยู่ก่อนที่จะมาสร้างกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานีใน พ.ศ. 1893

ในปัจจุบัน เป็นที่ประจักษ์ชัดแล้วว่า ข้อสันนิษฐานดังกล่าวไม่สอดคล้องกับหลัก
ฐานทางโบราณคดี (คูบทที่ 4 และบทที่ 6) ซึ่งชี้ให้เห็นว่า เมืองอุททองโบราณร้างไปก่อน
สร้างกรุงศรีอยุธยาอย่างน้อยกว่า 2 ศตวรรษมาแล้ว เมืองอุททองโบราณจึงไม่ใช่เมืองสุดท้าย
ที่พระเจ้าอุททองครองอยู่ก่อนสร้างกรุงศรีอยุธยา อย่างไรก็ตาม ถ้าพิจารณาจากหลักฐาน
ประเภทพงศาวดาร ตำนาน และนิทานคำบอกเล่าของท้องถิ่น จะเห็นภาพของเรื่องราว
โดยพิสดารเกี่ยวกับพระราชบรรพบุรุษของพระเจ้าอุททองผู้สร้างกรุงศรีอยุธยา และเรื่อง
ราวของ "หัวอุททอง" กษัตริย์ในตำนานและความเชื่อของท้องถิ่น ซึ่งแม้จะมีรายละเอียด
ต่าง ๆ กัน แต่พบว่าล้วนแต่มีความสัมพันธ์กับภูมินามและพื้นที่บริเวณฝั่งตะวันตกของลุ่มน้ำ
เจ้าพระยาโดยตลอด เฉพาะอย่างยิ่งในบริเวณโดยรอบลุ่มแม่น้ำจรเข้สามพันทั้งสิ้น ดังนั้น
การศึกษาเรื่องราวของบรรพบุรุษของพระเจ้าอุททอง และเรื่องราวของหัวอุททองใน
พงศาวดาร ตำนานและนิทานคำบอกเล่า จึงอาจจะช่วยให้เห็นภาพรวมของชุมชนลุ่มน้ำ
จรเข้สามพันและเมืองอุททองโบราณได้แจ่มชัดขึ้น

หลักฐานประเภทตำนานและพงศาวดาร ที่กล่าวถึงความเป็นมาและเส้นทาง
การอพยพของพระราชบรรพบุรุษของพระเจ้าอุททองมีอยู่เป็นจำนวนมาก โดยสามารถแบ่ง
กลุ่มหลักฐานออกได้เป็น 3 กลุ่มด้วยกัน (มย 2519 : 1-12) ดังนี้

1. หลักฐานที่เขียนขึ้นตามคำบอกเล่าของคนสมัยอยุธยา คือ หนังสือราช
อาณาจักรสยามของลาลูแบร์ และ คำให้การชาวกรุงเก่า

2. หลักฐานที่แต่งขึ้นในสมัยรัตนโกสินทร์ เช่น พงศาวดารโยนก ตำนาน ท้าวแสนปม พระราชพงศาวดารกรุงสยามฉบับบริติชมิวเซียม จุลยุทธการวงศ์ พระราช นิพนธ์รัชกาลที่ 5 ใน "ไชนีสรีปอลิตอรี" (พ.ศ. 2394) พระราชพงศาวดารสังเขปฉบับ สมเด็จพระปฐมบรมมหาชนิศจีนโรส เป็นต้น

3. กลุ่มหลักฐานแต่งโดยผู้ที่อยู่ทางเมืองเหนือ ประกอบด้วยตำนานสิงหนวัติ ฎมาร และพงศาวดารเหนือ เป็นต้น

นอกจากนั้น ยังปรากฏหลักฐานที่ไม่กล่าวถึงพระราชบรรพบุรุษของพระเจ้าอู่ หองโดยตรง แต่กล่าวถึง "ท้าวอู่ทอง" ในลักษณะที่สัมพันธ์กับเมืองนครศรีธรรมราชและ /หรือเพชรบุรี ประกอบด้วยตำนานเมืองนครศรีธรรมราช ตำนานพระธาตุเมืองนครศรี ธรรมราช ตำนานพระพุทธรูปสังข์ และ ชินกาลมาลีปกรณ์ เป็นต้น

เอกภาพที่ปรากฏในหลักฐานส่วนใหญ่ดังกล่าวข้างต้นก็คือภาพเกี่ยวกับพระเจ้า อู่ทองว่า นอกจากจะเป็นเชื้อสายราชวงศ์ไชยปราการแล้วยังเคลื่อนไหวอยู่บริ เวณภูมิภาค ตะวันตกของลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาเป็นสำคัญ และมีความสัมพันธ์บางประการกับเมืองนครศรี ธรรมราชทางภาคใต้อีกด้วย กล่าวคือเต็มไปด้วยเรื่องราวของการสร้างบ้านแปงเมืองตั้ง แต่ประมาณเมืองกำแพงเพชร (ไตรตรึงส์) ลงมาจนถึงบริเวณเมืองเพชรบุรี ความแตก ต่างที่ปรากฏมักจะเป็นเรื่องรายละเอียดปลีกย่อยและศักราชที่แตกต่างกันมาก มีหลักฐาน บางฉบับที่แปลกออกไป เช่น พระราชพงศาวดารฉบับบริติชมิวเซียม และพงศาวดารเหนือ กล่าวตรงกันว่า พระเจ้าอู่ทองเป็นบุตรของโชฎึกราชเศรษฐี ซึ่งเป็นคหบดีและขุนนางเชื้อ สายจีน ส่วนพระราชพงศาวดารสังเขปฉบับวันวลิต กล่าวว่า เป็นเชื้อสายจีนเหมือนกัน โดยเป็นถึงโอรสองค์หนึ่งของจักรพรรดิจีน ที่นำส่งเกิดอีกประการหนึ่งก็คือ หลักฐานเหล่านี้ มักจะกล่าวสอดคล้องกันในลักษณะที่เกี่ยวข้องกับการอพยพหนีภัยโรคระบาดเพื่อไปตั้ง เมืองใหม่ทั้งสิ้น และมีหลักฐานหลายฉบับที่กล่าวถึงความสัมพันธ์ระหว่างพระเจ้าอู่ทองหรือ ท้าวอู่ทองในลักษณะที่เกี่ยวข้องกับเพชรบุรี (พริบพรี หรือพิบพลี) และนครศรีธรรมราช ในลักษณะที่ให้ภาพที่แสดงให้เห็นร่องรอยของความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนที่อยู่ตั้งแต่เพชรบุรี ขึ้นมาทางเหนือ ผ่านจังหวัดกาญจนบุรี ลุ่มน้ำจรเข้สามพัน ในเขตจังหวัดสุพรรณบุรี และบริเวณฝั่งตะวันตกของลุ่มน้ำเจ้าพระยา หลักฐานเหล่านี้ที่สำคัญประกอบด้วย ตำนาน เมืองนครศรีธรรมราช ชินกาลมาลีปกรณ์ ตำนานพระพุทธรูปสังข์ ราชนาชาจักรสยามของ ลาลูแบร์ เป็นต้น ตัวอย่างเช่น ในตำนานพระธาตุเมืองนครศรีธรรมราช กล่าวถึงความ ชัดแย้งระหว่างพญาศรีธรรมมาไสกราชแห่งนครศรีธรรมราชกับท้าวอู่ทอง ถึงกับทำสงคราม กันบริเวณแม่น้ำสายหนึ่งที่ตำบลบางตะพาน (ปัจจุบันอยู่ในเขตจังหวัดประจวบคีรีขันธ์)

ไพร่พลล้มตายเป็นอันมาก พญาศรีธรรมมาโคกราชสลดพระทัยขอส่งบศึก และทำสัญญาไมตรี
กันในลักษณะที่ฝากฝังราชบัลลังก์เสมือนกับมีความสัมพันธ์ฉันท์เครือญาติ (ตำนานพระธาตุ
: 84-85) ตำนานเมืองนครศรีธรรมราช (2471 : 9-14) ยังกล่าวถึงการแบ่งอาณา
เขตระหว่างพญาศรีธรรมราชกับท้าวอุทองว่า²

ท้าวอุทองยกพระหัตถ์เป็องขวานขึ้นชี้ว่า แต่เทียมศิลา
(นี้) ไปฝ่ายทักษิณเป็นแดนพระเจ้าศรีธรรมมาโคกราช
เทียมเท่าศิลาไปฝ่ายอุดรเป็นแดนท้าวอุทอง และเขต
โพธิสมภารของท้าวอุทอง พญาศรีธรรมมาโคกราช ไม้
ทั้งปวงก็แหวกออกครานั้นแล ท้าวอุทองพญาศรีธรรมมา
โคกราชหลังน้ำทักษิณหก อธิษฐานเป็นพระญาติพระ
วงศ์กันสืบไป ถ้าสิ้นบุญพญาศรีธรรมมาโคกราชแล้ว ขอ
ฝากพระนางพญาศรีธรรมมาโคกราชแลทั้งพญาจันทร์พญา
พญาหงส์สุรราชะผู้น้องทั้งสองด้วย

ข้อความดังกล่าวข้างต้น เป็นการยืนยันว่าดินแดนของท้าวอุทองอยู่เหนือ
บริเวณบางตะพาน จังหวัดประจวบคีรีขันธ์ขึ้นมาทางเหนือ อย่างน้อย ๆ ครอบคลุมพื้นที่
บริเวณเพชรบุรี กาญจนบุรี สุพรรณบุรีไว้ในอาณาเขตด้วย นอกจากนี้ สันนิษฐานว่าการ
รบพุ่งกันครั้งนั้น อาจมีส่วนสัมพันธ์กับถนนท้าวอุทองที่ยังคงมีร่องรอยเหลืออยู่ตั้งแต่เขต
เพชรบุรี ผ่านราชบุรี กาญจนบุรี และเมืองอุทองโบราณในเขตลุ่มน้ำจรเข้สามพัน หลง
เหลืออยู่ให้เห็นในปัจจุบัน

เรื่องราวของพระราชบรรพบุรุษของพระเจ้าอุทองและท้าวอุทอง ยังปรากฏ
ในรูปของนิทานคำบอกเล่าของท้องถิ่นโดยรอบบริเวณเมืองอุทองโบราณ และชุมชนใกล้เคียง
ในเขตฝั่งตะวันตกลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาเป็นอาณาบริเวณกว้าง ส่วนใหญ่จะปรากฏใน
รูปของนิทานหรือนิยายปรัมปรา (myth) หรือที่บางท่านเรียกว่า "โสมสัยปรกรณัม" เกี่ยว
กับท้าวแสนปมและท้าวอุทองเป็นสำคัญ นิยายปรัมปราเรื่องท้าวแสนปมและท้าวอุทองใน
ระดับท้องถิ่น มีลักษณะที่สอดคล้องสัมพันธ์กับภูมินามหรือนุคคลนาม ในลักษณะที่ใช้นิยาย
ปรัมปราอธิบายที่มาของภูมินามที่ปรากฏในท้องถิ่น และประวัติความเป็นมาของบุคคลสำคัญ
ที่อยู่ในความเชื่อของชาวบ้าน (myth as explanation) หรืออาจจะเป็นการใช้นิยาย
ปรัมปราเพื่อสร้างความชอบธรรมทางการเมือง (myth as justification) ซึ่งมี
ลักษณะเป็นการอธิบายเพื่อสร้างความสัมพันธ์กับกษัตริย์วงศ์ต่าง ๆ เพื่อสร้างความชอบ
ธรรมทางการเมืองในการปกครองชุมชนต่าง ๆ เช่นในกรณีการเชื่อมโยงท้าวอุทองกับ

วงศ์ไชยปรากฏการ เป็นต้น

จากการศึกษานิยายปรัมปราหรือนิทานคำบอกเล่าของท้องถิ่นทั้งจากหลักฐานที่บันทึกไว้เป็นเอกสาร และจากการสำรวจภาคสนามพบว่า เรื่องที่ชาวบ้านเล่าต่อ ๆ กันมาเกี่ยวกับท้าวอุทองมากกว่าที่จะเป็นเรื่องของเมืองอุทองโบราณโดยตรง แต่มีความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับภูมิสถานในบริเวณลุ่มน้ำจรเข้สามพัน ตัวอย่างเช่นจากการสัมภาษณ์นายโอบ กลิ่นหุดช้อน^๘ ซึ่งอ้างว่าฟังผู้เฒ่าผู้แก่เล่าต่อ ๆ กันมา

ท้าวอุทองเป็นเศรษฐีมีลูกสาวสวย 2 คน ท้าวแสนปมมีลูกชายชื่อท้าวแสนห้า ซึ่งมีฐานะยากจน และชอบพอกับลูกสาวท้าวอุทองจึงได้ปลุก (เรื่อน) หอ คอยวันที่จะได้อยู่ด้วยกัน (จึงเรียกที่ปลุกเรื่อนหอบ้านหอคอย) ท้าวอุทองรู้เข้าจึงคิดหนีมาสร้างเมืองที่มีคูน้ำล้อมรอบทั้งหมดระหว่างสร้างเมืองได้นำลูกสาวมาพักอยู่ที่บ้านผู้ทะเลาะ เมื่อสร้างเมืองเสร็จ จึงไปรับลูกสาวกลับเมือง ก่อนเดินทางกลับได้ผลักขี้ข้าวให้ผู้ทะเลาะลง ที่ตรงนั้นจึงเรียกว่า บ้านผู้ทะเลาะ ระหว่างลูกสาวสองคนร้องไห้กั้วโรคร่ำจะกิน บริเวณนั้นจึงเรียกกันว่า บ้านหนองสาวโศก...ท้าวแสนห้าอยู่กษัตริย์ โกรธและจะไปจับคนในเมือง (ท้าวอุทอง) กินให้หมด ผลสุดท้ายเข้าเมืองได้ท้าวอุทองจึงต้อง (อพยพ) หนี

จากคำสัมภาษณ์ข้างบน จะเห็นว่าเป็นเรื่องราวของท้าวอุทองควบคู่กันไปกับเรื่องท้าวแสนปม เนื้อเรื่องเพี้ยนไปจากที่ปรากฏในหลักฐานประเภทตำนานและพงศาวดาร แต่ยังเห็นเค้าโครงเรื่องเดิมอยู่ แต่ยังเห็นความสัมพันธ์กับภูมินามและภูมิสถานที่เกี่ยวข้องกันอยู่ในปัจจุบัน เรื่องเล่าเกี่ยวกับท้าวอุทองมีเนื้อหาหลัก (Theme) หรือเนื้อหาที่เป็นเอกภาพในรูปของโรคห่าหรืออหิวาตกโรค และสัมพันธ์กับการสร้างบ้านแปงเมืองอยู่เสมอ เรื่องราวของท้าวอุทองยังปรากฏในอีกหลายท้องถิ่น ตัวอย่างเช่น ที่ตำบลบางกระบือ อำเภอสามโคก จังหวัดปทุมธานี ก็ปรากฏเป็นคำบอกเล่าต่อ ๆ กันมาว่า ท้าวอุทองอพยพผู้คนหนีโรคห่า ผ่านสามโคกก่อนจะไปสร้างเมืองอยุธยา ใกล้คำก็ถึงย่านบางกระบือ

^๘ สัมภาษณ์นายโอบ กลิ่นหุดช้อน, อายุ 54 ปี ชาวบ้านหัวพุดรา ตำบลอุทอง จังหวัดสุพรรณบุรี, เมื่อวันที่ 5 พฤษภาคม 2525

เกวียนชาจตุต ต้องใช้เครื่องมือซ่อม ขอยืมชาวบ้าน แต่ไม่ได้รับความช่วยเหลือ หัวอุ๋ทอง
กริว ในตอนกลางคืนจึงแอบฝังทรัพย์สมบัติทิ้งเล่ม เกวียนไว้ในบริเวณวัด (มหิงสารามใน
ปัจจุบันเป็นวัดร้าง) และสาปแช่งมิให้ผู้ใดได้สมบัติเหล่านี้ (วิรุณ 2523 : 62-66)
เรื่องราวดังกล่าวนี้ยังปรากฏต้นตอเก่าแก่ย้อนหลังขึ้นไปถึงสมัยต้นรัตนโกสินทร์ ดังที่
ปรากฏในนิราศวัดเจ้าฟ้า ซึ่งสุนทรภู่ร้อยกรองขึ้นขณะที่บวชเป็นพระภิกษุอยู่วัดพระเชตุพน
และแก่งเต่งเป็นสำนวนเผลอผิดผู้บุตรที่เดินทางไปด้วย สุนทรภู่เขียนถึงบ้านสาม โลกดังนี้

พอเลยนาคบาทหน้าถึงสาม โลก
เป็นคำโลกสมมุติสุดสงไสย
ตามบิดาว่าท่านผู้เถ่าท่านกล่าวไว้
ว่าท้าวไทพระอุ๋ทอง เถอกองทรัพย์
หวังจะไว้ให้ประชาเป็นคำจ้าง
ด้วยจะสร้างบ้านเมืองเครื่องประดับ
พอลากินสินญไปสูญลับ
ทองก็กลับกลายเป็นดินแดง
(สุนทรภู่ 2425 : 13)

สุนทรภู่คงจะทราบเรื่องเล่าเกี่ยวกับท้าวอุ๋ทองจากบิดา ซึ่งมีชีวิตอยู่ในสมัยอยุธยาตอน
ปลาย บิดาของสุนทรภู่อยังเล่าว่าเจ้าเรื่องนี้มีมาจากผู้เช่าอีกทอดหนึ่ง ดังนั้น นิทานบอกเล่า
ประจำท้องถิ่นเกี่ยวกับท้าวอุ๋ทองและบ้านสาม โลก จึงเป็นเรื่องที่เล่าต่อ ๆ กันมาช้านาน
ตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาแล้ว

ในเขตบ้านบางขุนขุนทอง จังหวัดนนทบุรี ก็มีเรื่องเล่าเกี่ยวกับท้าวอุ๋ทอง
โดยสุนทรภู่ ซึ่งเดินทางผ่านบริเวณนี้ ให้นำเรื่องนี้ไปเล่าไว้ในนิราศพระประธมดังนี้

บางขุนขุนทองมีคลองกว้าง
ว่าเดิมบางชื่อสนนเขาชนของ
เป็นเรื่องหลังครั้งคราวเจ้าอุ๋ทอง
แต่คนร้องเรียกเพื่อนไม่เหมือนเดิม
(สุนทรภู่ 2504 : 368)

บริเวณเมืองโบราณสมัยทวารวดีที่อุ้ตะเภา ในเขตจังหวัดชัยนาท ก็มีนิทาน
พื้นบ้านแสดงความเชื่อว่า ชื่อเมืองเดิมชื่อเมืองอุ๋ทอง เจ้าผู้ครองเมืองมีพระธิดาเลอโฉม

องค์หนึ่งทรงนามว่า "นางสามสี" ชื่อสถานที่โบราณในเขตเมืองโบราณก็เกี่ยวข้องกับพระธิดาองค์นี้ เช่น สระอาบนาง หนองบัวสระนาง เป็นต้น (ศรีศักร 2525 : 57)

เรื่องเกี่ยวกับการอพยพของท้าวอุทองและไพร่พล ยังปรากฏในบริเวณบ้านหึ่ง อำเภอสามชูก จังหวัดสุพรรณบุรี โดยเล่ากันว่าขบวนเกวียนของท้าวอุทอง บรรทุกเงินทองหนักเกินกำลัง พอถึงบ้านหึ่งท้าวเกวียนขาด รั้วที่ใช้เทียมก็หมดแรง ท้าวอุทองจึงส่งคนไปขอฟางมาเลี้ยงวัวและเชือกหนังควายมาซ่อมเกวียน แต่ชาวบ้านไร่น้ำใจ ไม่ให้ความช่วยเหลือ ท้าวอุทองจึงทรงอุทานว่า คนบ้านนี้ "บ้านขี้หึ่ง" และสาปให้คนกระจอกหมดไปจากบ้านขี้หึ่ง ซึ่งในปัจจุบันก็ไม่ค่อยจะมีคนกาอาศัยอยู่อย่างน่าประหลาด การพามาหากินของชาวบ้านในหมู่บ้านนี้ก็ไม่ค่อยอุดมสมบูรณ์ (สุนทร 2523 : 16) เรื่องห่านองเดียวกันนี้ปรากฏอยู่ในนิราศสุพรรณของสุนทรภู่เช่นกัน โดยสุนทรภู่อ้างว่ารับฟังต่อ ๆ กันมาจากผู้เฒ่า ดังนี้

ผู้เฒ่าเล่าเรื่องหย่า	บ้านหึ่ง
ท้าวอุทองมาถึง	ถิ่นตั้ง
แวะขอเชือกหนังขึง	เขาไม่ให้แฮ
สาปย่านบ้านเขตคัง	คี่หึ่งหึ่งแปลง

(สุนทรภู 2509 : 321)

นิทานพื้นบ้านย่านสุพรรณบุรียังมีอีกมากมายหลายเรื่อง เช่น เรื่องหนึ่งในบริเวณอุทองเล่าว่าดังนี้ มีชาย 2 คนชื่อ "อู่" อยู่ทางทิศตะวันตก และชื่อ "นก" จากทิศใต้เดินทางมาศึกษาวิชา มาพบกันกลางป่าและกลายเป็นสหายกัน ได้ร่ำเรียนวิชากับฤๅษี "อู่" เป็นคนไม่ซื่อและไม่จริงใจ ส่วน "นก" เชื้อคนง่ายและเป็นคนรักเพื่อน รักการเรียนและมีความอดทน ทำอะไรจะทำให้ตลอด เมื่อเรียนจบ ฤๅษีก็อนุญาตให้กลับบ้านพร้อมกับสิ่งสอนต่างๆ นานา ระหว่างเดินทางกลับบ้าน พบอุทองที่ฤๅษีเคยเล่าให้ฟัง อู่ ลงไปซุ่มตัวก่อน พอถึงคราว นก ลงไปซุ่มตัวบ้าง อู่ ซักพะองขึ้นมา นก จึงตาย อู่ เดินทางไปถึงเมืองหนึ่งร้างกษัตริย์ ชาวเมืองเห็น อู่ มีสีกายงดงาม จึงยกให้เป็นกษัตริย์และเรียกว่าท้าวอุทอง ฝ่ายฤๅษีหรือหลวงตาเข้าเฝ้ารู้ว่า นก ตาย จึงไปช่วยชุบชีวิต ก่อนจะชุบชีวิต ฤๅษีถามว่าอยากมีชีวิต (ใหม่) เป็นอะไร นก ขอเป็นตัวห่าน(ตัวอหิวาตกโรค) เพื่อจะตามล้างผลาญ อู่ ให้ได้ ฤๅษีก็ตกลงและเดินอย่าง "ย่างนกเขา" และเดินได้วันละครึ่งเดียว นก ในรูปของห่านก็เดินอย่างอดทนจนถึงเมืองอุทอง และตามล่าชาวเมือง อู่ หนีรอดไปได้เพราะมีเวทมนต์ดีและอพยพหนีโรคห่านไปจนถึงอมุทธยา พระเสื่อเมืองของอมุทธยา มีอานูภาพมากห้ามโรคห่านได้ (สุนทร 2523 : 27)

ความจริงนิทานหรือเรื่องเล่าพื้นบ้านดังกล่าวข้างต้น มีเค้าโครงเรื่องที่คล้ายคลึงกับเรื่องท้าวอุทองกับท้าวเวชสุวรรณ ซึ่งเป็นนิทานพื้นบ้านเกี่ยวกับประวัติของเมืองสิงห์ (ปราสาทเมืองสิงห์) จังหวัดกาญจนบุรี แตกต่างกันที่รายละเอียดและเนื้อความพิสดารกว่าเท่านั้น ความโดยย่อของเรื่องราวของท้าวอุทองที่เกี่ยวข้องกับเมืองสิงห์ มีดังนี้ พระอาจารย์หรือฤๅษี อาศัยอยู่ที่เขาสูงจิวค่างทิศเหนือของนครศรีธรรมราช มีลูกศิษย์ 2 คน คือ ท้าวอุทองและท้าวเวชสุวรรณ ฤๅษีห้ามศิษย์ทั้งสองคนยุ่งเกี่ยวกับบ่อต้องห้ามสามบ่อ คือ บ่อทอง บ่อเงิน และบ่อน้ำกรด แต่ลูกศิษย์ทั้งสองละเมิดคำสั่งพระอาจารย์ ท้าวอุทองลงไปชุบตัวในบ่อเงินบ่อทองก่อน ท้าวเวชสุวรรณ ใ้ช่วยจุดขึ้นมาได้ แต่พอถึงคราวท้าวเวชสุวรรณลงไปบ่อน้ำกรดบ้าง ท้าวอุทองไม่ทำตามสัญญา ไม่ยอมจุดท้าวเวชสุวรรณขึ้นจากบ่อ เคียดร้อนถึงพระอาจารย์ต้องช่วยชุบชีวิตให้ ท้าวเวชสุวรรณเกิดความแค้น ตามฆ่าท้าวอุทอง ท้าวอุทองต้องหนีภัยโดยสามารถก้าวเท้าหนึ่งก้าวได้เท่ากับนกเขา เห็นหนึ่งครั้ง ในขณะที่ท้าวเวชสุวรรณเดินหนึ่งก้าวได้เท่ากับนกเขาเดินได้หนึ่งก้าวเท่านั้น ท้าวอุทองจึงสามารถหนีได้เร็วกว่ามาก และพยายามหยุดพักเพื่อสร้างเมืองเพื่อเมืองกันภัย ปรากฏว่าท้าวอุทองสร้างเมืองยังไม่ทันแล้วเสร็จ ท้าวเวชสุวรรณก็ตามทันทุกที จนถึงเมืองสุดท้ายคือเมืองสิงห์ ปรากฏว่าท้าวอุทองสามารถสร้างได้สำเร็จ แต่ท้าวเวชสุวรรณก็สามารถหาอุบายตามล้างแค้นท้าวอุทองได้สำเร็จในที่สุด⁹

เรื่องราวหานองเดียวกันนี้ปรากฏในเขตลุ่มน้ำจรเข้สามพันเช่นกัน จากการสัมภาษณ์พระครูพิณิจ เจ้าอาวาสวัดโบสถ์¹⁰ อำเภออุทอง ท่านก็ได้เล่าเรื่องท้าวอุทองลงชุบตัวในบ่อเงินบ่อทอง แต่ผู้ที่ตามล่าท้าวอุทองกลับมีชื่อว่า ท้าวแสนท่า จะเห็นว่าเค้าโครงเรื่องคล้ายคลึงกัน ต่างกันเฉพาะรายละเอียดเท่านั้น¹¹

นิทานบอกเล่าเกี่ยวกับท้าวอุทอง ไม่เพียงแต่ปรากฏในรูปของเรื่องเล่าต่อ ๆ กันมาเท่านั้น แต่ปรากฏว่าชาวบ้านในเขตลุ่มน้ำจรเข้สามพันในปัจจุบัน ยังตั้งศาลท้าวอุทองและประกอบพิธีกรรมเป็นประจำทุกปีด้วย เช่น ที่บ้านนางแถม เสือคำ¹² หมู่ 6

⁹ คำบอกเล่าของนายเสมา กลิ่นทอง ผู้อาวุโสแห่งเมืองสิงห์ (บริเวณปราสาทเมืองสิงห์) ตูรายละเอียดในระพีพิศกดิ์ ชัชวาลย์, รายงานการขุดแต่งและบูรณะปราสาทเมืองสิงห์ (กรมศิลปากร, 2520, 2-3)

¹⁰ สัมภาษณ์พระครูพิณิจ เจ้าอาวาสวัดโบสถ์, เมื่อวันที่ 6 และ 8 พฤษภาคม 2525

¹¹ จากการสัมภาษณ์ชาวบ้านพบว่ารายละเอียดเกี่ยวกับท้าวอุทองมีความพิสดารมากมาย แต่เค้าโครงหลัก ๆ เหมือนกันเป็นส่วนมาก

¹² สัมภาษณ์นางแถม เสือคำ, เมื่อวันที่ 4 กันยายน 2525

ตำบลอุ้มทอง อำเภอกู่ทอง ซึ่งเป็นบริเวณที่ขุดพบจารึกภาษาสันสกฤตบนแผ่นทองแดงสมัย พุทธศตวรรษที่ 12 (ดูรายละเอียดในบทที่ 4) มีรูปหล่อพระเจ้าอุ้มทองหรือท้าวอุ้มทองและมีการทำพิธีบวงสรวงดวงวิญญาณท้าวอุ้มทองเป็นประจำทุกปี ที่ภาคใต้ที่เวียงสระ จังหวัด สุราษฎร์ธานี ก็มีศาลของท้าวอุ้มทองซึ่งชาวเวียงสระเคารพบูชา เช่นกัน (สุจิตต์ 2527 : 49)

เรื่องท้าวอุ้มทองในพงศาวดาร ตำนานและนิทานท้องถิ่นต่าง ๆ ดังกล่าวข้างต้นจะเห็นว่า เรื่องราวของท้าวอุ้มทองทางใต้สุดลงไปถึงบริเวณจังหวัดนครศรีธรรมราช ทางทิศตะวันตกไปไกลถึงจังหวัดกาญจนบุรี และกระจายไปยังเมืองต่าง ๆ ในบริเวณฝั่งตะวันตกของกลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา ซึ่งเป็นเขตที่มีนิทานพื้นบ้านเรื่องท้าวอุ้มทองหนาแน่นที่สุด ทางเหนือสุดขึ้นไปจนถึงจังหวัดกำแพงเพชร¹³ น่าสังเกตว่า เรื่องราวของท้าวอุ้มทองที่ปรากฏในพงศาวดารและตำนานตลอดจนนิทานบอกเล่าท้องถิ่น เป็นเรื่องที่ปรากฏขึ้นมา ก่อนสมัยที่สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพจะเสด็จสำรวจเมืองอุ้มทองโบราณในพ.ศ. 2446 อย่างน้อย ๆ เป็นเรื่องเล่าในหลายท้องถิ่น ปัญหาก็คือ เรื่องเล่าเหล่านี้มิได้พูดถึงเมืองอุ้มทองโบราณที่ลุ่มน้ำจระเข้สามพัน ซึ่งสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพทรงเรียกว่า เมือง (ของท้าว) อุ้มทองแต่อย่างใด ในทางตรงกันข้าม เรื่องราวท้าวอุ้มทองที่ชาวบ้านเล่ากัน กลับมีเค้าโครงสัมพันธ์กับเรื่องราวของพระเจ้าอุ้มทอง (รามายิตีที่ 1) ผู้สร้างกรุงศรีอยุธยา เช่นกล่าวถึงการอพยพหนีโรคห่า เส้นทางการเดินทางหรือการโยกย้ายเมืองไม่ตรงกัน แต่ก็ไม้อาจกำหนดได้แน่นอนว่า เมืองเดิมของพระเจ้าอุ้มทองก่อนสร้างอยุธยาควรจะเป็นเมืองใด สำหรับเมืองอุ้มทองโบราณที่สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพทรงเคยตั้งข้อสันนิษฐานไว้ นั้น ปรากฏหลักฐานทางโบราณคดีว่ามีใช้เมืองที่พระเจ้าอุ้มทองเคยครองอยู่ ก่อนการสร้างกรุงศรีอยุธยาแต่อย่างใด เพราะสื่อความสำคัญมาเป็นลำดับตั้งแต่สมัย ทวารวดีตอนปลายจนกลายเป็นเมืองร้างในราวพุทธศตวรรษที่ 16-17

อย่างไรก็ดี แม้ว่าหลักฐานทางโบราณคดีจะพิสูจน์ว่า เมืองอุ้มทองโบราณมิใช่เมืองที่พระเจ้าอุ้มทองครองอยู่เดิม ก่อนที่จะอพยพหนีโรคระบาดไปสร้างกรุงศรีอยุธยาก็คงตาม แต่ก็ น่าที่จะมีความเกี่ยวเนื่องกับพระราชาชนบรมบุรุษของพระเจ้าอุ้มทอง ในลักษณะใดลักษณะหนึ่ง เช่น การอพยพหนีโรคห่า นั้นอาจจะเกิดขึ้นในสมัยของพระเจ้าอุ้มทององค์ใดองค์หนึ่งก็ได้ อย่างน้อยๆ เมืองอุ้มทองโบราณคงจะเป็นส่วนหนึ่งของเขตอิทธิพลของวงศ์กษัตริย์วงศ์เดียวกับพระเจ้าอุ้มทอง ดังที่ปรากฏจารึกของการเล่าเรื่องเกี่ยวกับท้าวอุ้มทองหรือพระเจ้าอุ้มทอง

¹³ ดูคำให้การชาวกรุงเก่า คำให้การขุนหลวงหาวัด และ พระราชพงศาวดารกรุงเก่า ฉบับหลวงประเสริฐ อักษรนิติ (พระนคร คลังวิทยา 2519, หน้า 46)

อย่างหนาแน่นในบริเวณลุ่มน้ำจรเข้สามพันและลุ่มน้ำเจ้าพระยาฝั่งตะวันตก นอกจากนั้นยัง
ค่อนข้างสอดคล้องกับเรื่องราวที่ปรากฏในตำนานและพงศาวดารหลายต่อหลายเรื่อง อย่าง
ไรก็ตามนิทานบอกเล่าเหล่านี้ อย่างน้อย ๆ ก็เป็นการยืนยันว่าพื้นที่บริเวณลุ่มน้ำจรเข้สาม
พันเป็นชุมชนโบราณเก่าแก่ จึงอุดมสมบูรณ์ไปด้วยนิทานบอกเล่า และจารีตประเพณีต่าง ๆ
ที่ผ่านการถ่ายทอดต่อ ๆ กันมาอย่างต่อเนื่อง

ชุมชนลุ่มแม่น้ำจระเข้สามพันและเมืองอุทอง โบราณ
พิจารณาจากหลักฐานทาง โบราณคดี

4.1 หลักฐาน โบราณวัตถุสมัยก่อนประวัติศาสตร์

บริเวณลุ่มแม่น้ำจระเข้สามพันและภายในเขตเมืองอุทอง โบราณ พบหลักฐาน โบราณวัตถุสมัยก่อนประวัติศาสตร์หลายประเภท ซึ่งเป็นประจักษ์พยานอย่างดี ถึงการเป็น แหล่งชุมชน โบราณที่มีความสำคัญ อย่างน้อย ๆ ตั้งแต่สมัยหินใหม่ลงมา ชาวชุมชน โบราณ เหล่านี้ รู้จักการทำเครื่องมือเครื่องใช้อย่างประณีตมากขึ้น โดยรู้จักปรับปรุงให้มีลักษณะ เหมาะสมกับความต้องการใช้งาน เช่น สามารถใช้ทั้งลับหรือตัด และถากถางปรับปรุง พื้นผิวเพื่อการเพาะปลูก รู้จักการหลอมและผสมโลหะ ผลิตเครื่องปั้นดินเผา ผลิตเครื่อง ประดับแบบต่าง ๆ ฯลฯ ศึกษนาการเหล่านี้ เป็นกระบวนการสำคัญที่ส่งเสริมการตั้งหลัก แหล่งและชุมชนอย่างถาวร และเป็นขั้นตอนการพัฒนาที่สำคัญที่จะเปลี่ยนแปลงชุมชน ธรรมชาติให้เข้าสู่สังคมเมืองได้อย่างแท้จริง หลักฐาน โบราณวัตถุขุดพบบริเวณนี้ แสดงให้ เห็นอย่างชัดเจนถึงพัฒนาการที่ต่อเนื่องของชุมชน จากสมัยก่อนประวัติศาสตร์จนถึงสมัย ประวัติศาสตร์ ซึ่งเป็นลักษณะที่ต่างไปจากชุมชน โบราณแหล่งอื่น ๆ สำหรับหลักฐาน โบราณ วัตถุสมัยก่อนประวัติศาสตร์สำคัญ ๆ มีดังนี้

4.1.1 ขวานหินขัด เป็นขวานหินขนาดเล็กที่คนสมัยยุคหินใหม่รู้จักขุดถุให้มี ความคมมากขึ้น สามารถใช้งานได้ดีขึ้น ชาวบ้านมักเรียกขวานหินขัดชนิดนี้ว่า "ขวานฟ้า" หรือ "หมากฟ้า" หรือ "หินขวานฟ้า" เนื่องจากคนสมัยโบราณเห็นเป็นของแปลก และ เข้าใจว่าตกลงมาจากฟ้า บางจังหวัดในภาคเหนือเรียกว่า "เสียมตุ่น" เนื่องจากเห็น ตัวตุ่นขุนขวานชนิดนี้ออกมาจากภูไตดิน (ชิน 2510:11) คนโบราณในประเทศไทย มีความ เชื่อว่าขวานหินขัดหรือขวานฟ้าชนิดนี้ เป็นของศักดิ์สิทธิ์และสามารถจะใช้รักษาโรค ได้ และสามารถขับประโยชน์ได้สารพัด¹

¹ ทุกรายละเอียดเกี่ยวกับความเชื่อของคนโบราณเกี่ยวกับขวานฟ้า ใน ชิน อยู่ดี, สมัย ก่อนประวัติศาสตร์ในประเทศไทย (กรุงเทพฯ, กรมศิลปากร: 2510) ; และ สุด แสงวิเชียร, เรื่องก่อนประวัติศาสตร์ของประเทศไทย (กรุงเทพฯ, กรมสารบรรณ ทหารเรือ: 2517)

ความเชื่อของคนโบราณที่เรียกขานหินขัดว่า ขวานฟ้านี้ ไม่เพียงแต่เป็นความเชื่อที่พบทั่วไปตามแหล่งชุมชนโบราณในประเทศไทยเท่านั้น ในดินแดนอื่นในต่างประเทศก็ใช้คำเรียกในความหมายอย่างเดียวกัน เช่น ชาวมอญเรียกว่า "มุกกอกกาเตอะ" ชาวมลายูเรียก "บาตุลิตา" "หะลิตา" "บาตูปเตอ" ชาวกรีกเรียกว่า "เซโรนา" (Cerauna) ซึ่งล้วนแต่มีความหมายว่า "สายฟ้า" หรือ "ฟ้าผ่า" เป็นความหมายที่สอดคล้องกันอย่างน่าประหลาด (ชิน 2529:97)

ขวานหินขัดเหล่านี้ ไม่เพียงแต่พบในเขตชุมชนลุ่มแม่น้ำจรเข้สามพันอย่างกว้างขวางเท่านั้น ยังพบทั่วไปในเขตจังหวัดสุพรรณบุรี และในบริเวณอื่นทั่วประเทศ จึงเป็นประจักษ์พยานที่แสดงให้เห็นว่า ในยุคหินใหม่นั้น มีการตั้งถิ่นฐานเป็นชุมชนอยู่ทั่วประเทศ สำหรับเขตลุ่มน้ำจรเข้สามพันก็มีการตั้งชุมชนตามบริเวณที่ดอนริมน้ำเมื่อประมาณ 3,000 ปีล่วงมาแล้ว ซึ่งจะพัฒนาอย่างต่อเนื่องเรื่อยมาจนถึงยุคสำริดและยุคเหล็ก เนื่องจากพบลูกปัดและหลักฐานอื่นคล้ายกับลูกปัด และวัตถุยุคสำริดและยุคเหล็กที่พบในแหล่งโบราณคดีอื่น เช่นที่จังหวัดลพบุรี เป็นต้น ต่อจากนั้นก็พัฒนาเข้าสู่ยุคใกล้ประวัติศาสตร์และยุคประวัติศาสตร์ตามลำดับ โดยมีหลักฐานประเภทต่าง ๆ ยืนยันพัฒนาการที่เป็นขั้นตอคงกล่าว

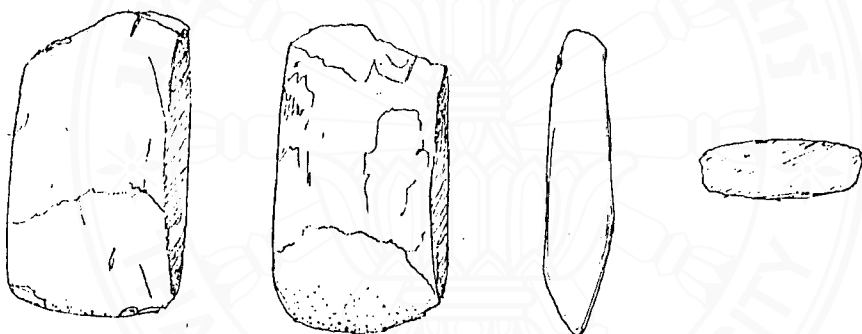
ขวานหินขัด หรือขวานฟ้า ที่พบในบริเวณชุมชนลุ่มน้ำจรเข้สามพันและเมืองคูทองโบราณ (ชิน 2509:48) มีดังนี้

1. ชนิดด้านข้างเป็นสัน (faceted type) มีรอยฝนที่ปลายสองหน้าหรือหน้าเดียว (unofficially ground) มีลักษณะปลายคมเป็นเส้นโค้ง (ภาพที่ 14) นอกจากพบที่ลุ่มน้ำจรเข้สามพัน ก็พบที่ปราจีนบุรีและนครศรีธรรมราช

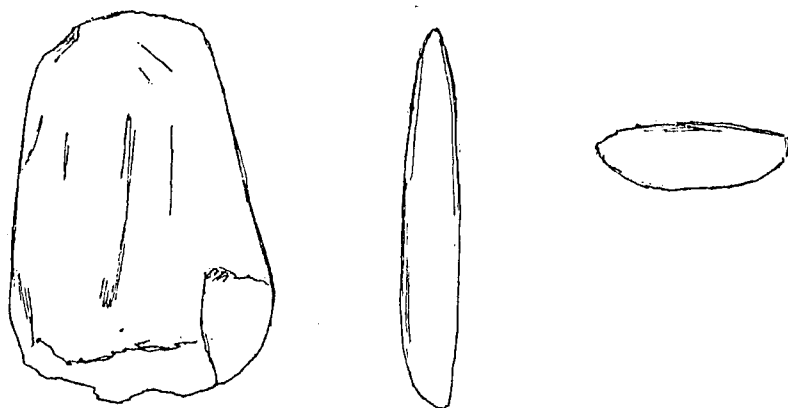
2. ชนิดปลายข้างหนึ่งค่อนข้างเล็กและมน (rounded butt) พบทั้งที่ลุ่มน้ำจรเข้สามพัน และในหลายจังหวัด (ภาพที่ 15)

3. ชนิดมีบ่า (shouldered type) แบ่งย่อยออกเป็น 2 แบบ คือ

3.1 แบบที่มีคมขวานสั้นแต่กว้าง (regular and broad type) พบที่ลุ่มน้ำจรเข้สามพัน เชียงราย นครราชสีมา ปราจีนบุรี ตรัง และกาญจนบุรี เป็นต้น (ภาพที่ 16)

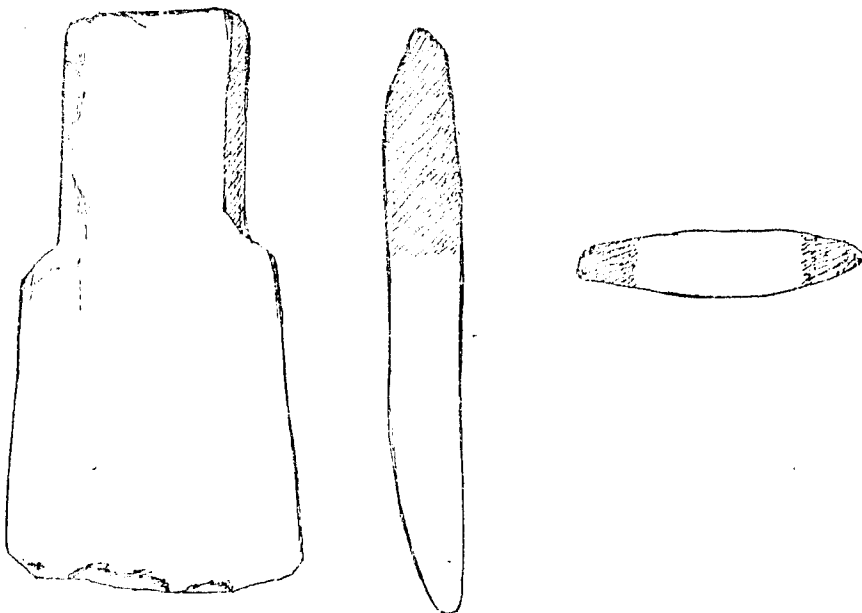
ภาพที่ 14 ขวานหินขัดชนิดด้านข้างเป็นสัน

ภาพที่ 15 ขวานหินขัดชนิดปลายข้างหนึ่งค่อนข้างเล็กและมน

ภาพที่ 16 ขวานหินขัดชนิดมีบัว แบบที่มีคมขวานสั้นแต่กว้าง

ภาพที่ 17 ขวานหินขัดชนิดมีบัว แบบที่มีคมขวานยาวแต่แคบ

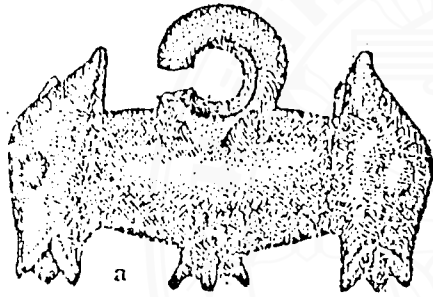
ภาพที่ 14-17 ที่มา ชิน อัญดี, "เรื่องก่อนประวัติศาสตร์ที่อำเภอดู่ทอง", โบราณวิทยา เรื่องเมืองดู่ทอง, (พระนคร, กรมศิลปากร, 2509), 47-49.

3.2 แบบที่มีควมขาวยาวแต่แคบ (regular and long type) พบที่
ลุ่มน้ำจรเข้สามพันมากกว่าแหล่งอื่น ๆ นอกนั้นพบที่ กายจนบุรี ปราจีนบุรี เป็นต้น (ภาพที่
17)

4.1.2 ตุ้มหู ตุ้มหูที่พบบริเวณชุมชนลุ่มน้ำจรเข้สามพันมีหลายแบบ แบบที่ทำ
ด้วยโลหะมีลักษณะคล้ายกับที่พบบริเวณคลองท่อม จังหวัดกระบี่ และที่ออกแก้วในเวียดนาม
(Mayuree 1985:168.8) ตุ้มหูอีกแบบหนึ่งมีลักษณะเป็นห่วงกลมทำด้วยตะกั่ว ชาว
อุทองเรียกว่า "ขี้กเปิ้ล้า" พบจำนวนมากและมีหลายขนาด ลักษณะคล้ายคลึงกับที่พบใน
ถ้ำพระ ตำบลไทรโยค อำเภอไทรโยค จังหวัดกาญจนบุรี และที่เงินเสนจังหวัดนครสวรรค์
(กรมศิลปากร 2528:57)

ตุ้มหูที่น่าสนใจที่สุดคือ ชนิดที่ทำด้วยหินเนฟไฟรท์ (nephrite) มีสีเขียวอ่อน
ทำเป็นรูปควายมีสองหัว² แต่ละหัวอยู่ที่ปลายของตุ้มหู ตรงกลางทำเป็นห่วงสำหรับร้อยเพื่อ
แขวนไว้ที่หู (ภาพที่ 18) เดิมเป็นสมบัติของ พล.อ.ท.มนตรี หาญวิชัย ซึ่งซื้อจากชาว
บ้านอุทองผู้ขุดพบมา และขายต่อให้พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ ตุ้มหูชนิดนี้มีลักษณะและรูปแบบ
คล้ายคลึงกับตุ้มหูหยกที่ถ้ำทาบอน (Tabon) ในฟิลิปปินส์ ผิดกันตรงที่ห่วงตรงกลางของลุ่ม
น้ำจรเข้สามพันเป็นรูปสามเหลี่ยม ของฟิลิปปินส์เป็นรูปห่วงวงกลม (Fox 1970:1-19)
ตุ้มหูอีกชนิดหนึ่งที่น่าสนใจมากเช่นกัน มีลักษณะเป็นรูปกลม ด้านหนึ่งเป็นรูปสอดเข้าไป
ตรงปลายรอบสอเป็นวงกลม ที่ขอบวงกลมมีปุ่มประดับ รูปคล้ายกรวย 2 ปุ่ม ติดอยู่
ตรงข้าม และมีปุ่มที่สามอีกด้านหนึ่งระหว่างกลางปุ่มดังกล่าว ตุ้มหูแบบนี้ ดร.เบเยอร์ (Dr.
H.O. Beyer) นักโบราณคดีฟิลิปปินส์ตั้งชื่อว่าแบบ "ลิง-ลิง-โอ" (Ling-Ling-O-Type)
(ภาพที่ 19) พบที่ถ้ำอุยง (Duyong Cave) และถ้ำอุยอ (Uyaw Cave) ในเกาะ
पालาวัน (Palawan) ฟิลิปปินส์ เป็นของสมัยยุคโลหะตอนต้น (ชิน 2524:7-9) ตุ้มหู
แบบนี้ยังพบทั่วไปในดินแดนอื่น เช่น สำฮูนท์ (Sa-huynh) ในเวียดนาม ชองกง และ
ไต้หนัน (Malleret 1959:113-120) ในปัจจุบัน พวกอัญญาโอในเกาะลูซอน ฟิลิปปินส์
ยังคงใช้ตุ้มหูโลหะลักษณะคล้าย ๆ กัน (ชิน 2519:28) ตุ้มหูแบบนี้ที่พบบริเวณชุมชนจรเข้
สามพัน เดิมเป็นสมบัติของ พล.อ.ท.มนตรี หาญวิชัย ปัจจุบันอยู่ในพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ

² R.B. Fox มีความเห็นว่าน่าจะเป็นหัวม้าคู่ แต่อาจารย์ชิน อยู่ดี ว่าเป็นรูปหัวควายมาก
กว่า (ดู Fox 1970:1-19 และ ชิน 2519:28)

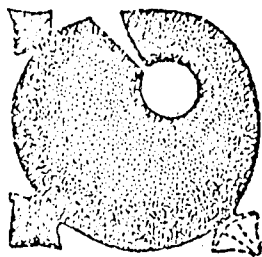

๑. ต้มหูหยกพบที่ประเทศฟิลิปปินส์

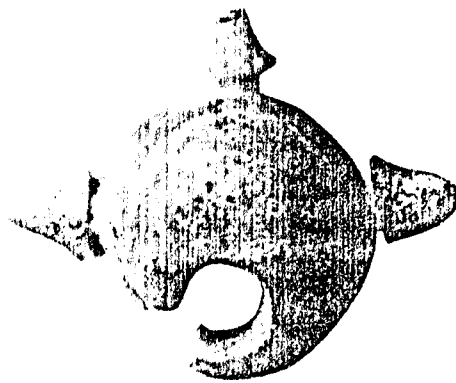

๒. ต้มหูหยกพบที่อำเภออุ้มทอง, จังหวัดสุพรรณบุรี ประเทศไทย

ภาพที่ 18 ต้มหูที่ทำด้วยหินเนไฟรท์ สีเขียวอ่อน

๓. ต้มหูหยกพบที่ประเทศฟิลิปปินส์

๔. ต้มหูหยกพบที่อำเภออุ้มทอง, จังหวัดสุพรรณบุรี ประเทศไทย

ภาพที่ 19 ต้มหูแบบ ลิง-ลิง-โอ

ภาพที่ 18-19 ที่มา ชิน อัญัติ, อดีตศึกษา, (จัดพิมพ์เนื่องในงานพระราชทานเพลิงศพ ศาสตราจารย์ชิน อัญัติ, 2529), 145.

ผู้คุมทั้งสองแบบนี้ สามารถกำหนดอายุโดยเทียบเคียงกับของฟิลิปปินส์ ซึ่งมีอายุอยู่ในสมัยหินใหม่ตอนปลายและสมัยโลหะตอนต้น หรือระหว่าง 2,300 ปี ถึง 2,500 ปี มาแล้ว (Fox 1970:163-164) จึงเป็นหลักฐานสำคัญที่ยืนยันว่า เมื่อประมาณ 2,500 ปีมาแล้ว ชุมชนจระเข้สามพันและบริเวณชุมชนที่จะพัฒนาเป็นเมืองอุ้งทองโบราณ มีการติดต่อทางเศรษฐกิจและศิลปวัฒนธรรมกับดินแดนภายนอกอย่างกว้างขวางแล้ว

4.1.3 กำไล พบทั้งกำไลหินและสำริดแบบต่าง ๆ ทั้งชนิดตันและชนิดกลวง โดยเฉพาะที่บ้านหนองไธ้ ตำบลหนองไธ้ อำเภออุ้งทอง จังหวัดสุพรรณบุรี ชนิดตันมีขนาดเท่ากับเส้นหวายขนาดเล็ก มีทั้งชนิดปลายมีปุ่มและไม่มีปุ่ม ชนิดกลวง มีทั้งแบบมีลวดลายและไม่มีลวดลาย ชนิดมีลวดลายคล้ายดอกผักกูด ฝีมือสวยงามประณีตมาก คล้ายคลึงกับกำไลของบ้านเชียง อุดรธานีมาก แสดงว่าอาจมีการติดต่อระหว่างชุมชนลุ่มน้ำจระเข้สามพันกับบ้านเชียง โดยเฉพาะในตอนปลายยุคหินใหม่ เนื่องจากมีโบราณวัตถุที่มีลักษณะเหมือนกันหลายอย่าง (มนัส 2526:33)

4.1.4 เครื่องปั้นดินเผา การพบเศษเครื่องปั้นดินเผา เปรียบเสมือน "การค้นพบจารึก" ของนักโบราณคดี เนื่องจากเป็นหลักฐานที่จะชี้ให้เห็นอย่างชัดเจนว่าบริเวณที่พบเศษเครื่องปั้นดินเผานั้น เคยเป็นที่อยู่อาศัยของมนุษย์ซึ่งรู้จักหุงหาอาหาร รู้จักเทคนิคการทำเครื่องปั้นดินเผา โดยที่สามารถหาอายุโดยประมาณของเศษเครื่องปั้นดินเผาเหล่านี้ได้ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ถ้าเป็นสมัยประวัติศาสตร์ จะเป็นเครื่องช่วยกำหนดอายุของโบราณสถานโดยประมาณได้ นอกจากนั้น หลักฐานประเภทนี้ยังบ่งบอกให้ทราบถึงความสัมพันธ์ของมนุษย์ในสมัยโบราณได้อีกด้วย กล่าวคือ ถ้าพบเศษเครื่องปั้นดินเผาชนิดเดียวกันทั้งรูปทรง ลวดลาย และวิธีการทำ ฯลฯ ในบริเวณท้องที่ใกล้เคียง หรือห่างไกล ก็แสดงว่ามนุษย์ในท้องที่เหล่านั้น น่าจะมีความสัมพันธ์กันในทางใดทางหนึ่ง ถ้าพบลวดลายที่แปลกออกไปมาก ก็แสดงว่าเป็นของที่มาจากแหล่งอื่น เศษเครื่องปั้นดินเผาเหล่านี้ยังช่วยให้ทราบถึงเส้นทางการค้าในสมัยโบราณ และที่ตั้งของแหล่งชุมชนโบราณต่าง ๆ อีกด้วย

ดังนั้น เครื่องปั้นดินเผาจึงมีความสำคัญมากในการศึกษาแหล่งชุมชนโบราณ เนื่องจากเป็นหลักฐานที่จะช่วยให้ข้อมูล เกี่ยวกับระดับความเจริญทางเทคนิควิทยา และชีวิตความเป็นอยู่ของชุมชนนั้น ๆ แม้ว่าปัญหาสำคัญในการศึกษาเครื่องปั้นดินเผา อยู่ที่ไม้อาจทราบอายุที่เที่ยงตรงแน่นอน และมักจะแตกหักไม่สมบูรณ์ แต่ก็มีวิธีการศึกษาวิเคราะห์ที่สามารถจะได้ข้อมูลที่ใกล้เคียงด้วยวิธีการโดยสรุปดังนี้

1. การศึกษาโดยใช้วิธีการศึกษารูปแบบ³ (typology) ซึ่งจำแนกเป็นยุคสมัยต่าง ๆ ตามลักษณะการทำ รูปแบบและลวดลาย ดังนี้

1.1 ศึกษาจากวิวัฒนาการของเทคนิคการทำเครื่องปั้นดินเผา ซึ่งในสมัยก่อนประวัติศาสตร์ มีวิธีการ 3 รูปแบบด้วยกัน คือ

1.1.1 การปั้นอัดลงแบบ (pressing into mould) สันนิษฐานว่า เป็นวิธีการแรก ๆ ของมนุษย์สมัยก่อนประวัติศาสตร์ โดยการนำเครื่องจักรสาน หรือผลแห้งของพืชเป็นแบบที่จะอัดดินลงไปบนแบบ หรือพอกไปบนแบบด้านนอก แล้วนำไปเผาให้วัสดุที่เป็นแบบไหม้ไปพร้อม ๆ กับเนื้อดินที่อัดลงไปสู่กึ่งตัวพอดี เครื่องปั้นดินเผาแบบนี้จะมีลวดลายเป็นเครื่องจักรสาน

1.1.2 การปั้นด้วยมือ (hand modelling) มีหลายวิธี เช่น
ก. วิธีการขดดิน (coiling) โดยปั้นดินให้เป็นท่อนยาว แล้วนำมาขดให้เป็นรูปภาชนะตามต้องการ ใช้มือกดดินให้ติดเรียบเป็นเนื้อเดียวกัน แล้วนำไปเผา
ข. วิธีการคลึงดิน (dabbing) โดยการคลึงดินให้เป็นรูปทรงกระบอก แล้วใช้หินดู (ดู=กระทิงหรือคบ) รองข้างใน ใช้แผ่นไม้คลึงข้างนอกให้เป็นรูปร่างตามที่ต้องการ แต่งปากหรือต่อกัน รวมทั้งลวดลายต่าง ๆ ในภายหลัง แล้วจึงนำไปเผา

1.1.3 วิธีใช้แป้นหมุน (wheel throwing) เอาดินวางบนแป้นหมุน แล้วใช้นิ้วมือรีดดิน ให้เป็นรูปต่าง ๆ ตามต้องการ แล้วจึงทำลวดลายแล้วเผาไฟ

³ อุ สุรินทร์ ภูษจร และคณะ, การสำรวจและขุดค้นวัฒนธรรมยุคหินใหม่ที่พบในถ้ำบริเวณบ้านเก่า จังหวัดกาญจนบุรี (เอกสารการวิจัยหมายเลข II สถาบันไทยคดีศึกษา, มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2524) 56. และ วิสันธิ โภชิสุนทร, "เครื่องปั้นดินเผาสมัยก่อนประวัติศาสตร์ในประเทศไทย," ใน เครื่องถ้วยในประเทศไทย (กรมศิลปากร, 2523) 26.

1.2 ศึกษารูปแบบ (form) ซึ่งมี 2 วิธีการ คือ

1.2.1 การจัดจำแนก (classification) คือการจัดแยกออกเป็นประเภทที่มีรูปทรงอย่างเดียวกัน

1.2.2 การเปรียบเทียบ (comparison) เป็นการเปรียบเทียบหาความคล้ายคลึงและความแตกต่างของเครื่องปั้นดินเผาแบบเดียวกัน

2. การศึกษาโดยวิธีการวิเคราะห์หาส่วนประกอบทางเคมี เป็นการวิเคราะห์เนื้อเครื่องปั้นดินเผาว่า มีส่วนผสมของวัตถุดิบต่าง ๆ ตลอดจนน้ำยาที่ใช้เคลือบ เพื่อวิเคราะห์หาข้อแตกต่างและคล้ายคลึงกัน ตลอดจนแหล่งที่มาของเนื้อดินและน้ำยาที่ใช้ในการทำเครื่องปั้นดินเผา

3. การศึกษาหาอายุ โดยวิธีการตรวจสอบตามลักษณะชั้นดินที่ฝังอยู่ หรือโดยวิธีการเปรียบเทียบหาความสัมพันธ์กับเครื่องปั้นดินเผาในแหล่งอื่นที่ทราบ อายุแน่นอนแล้ว หรือโดยวิธีการทางวิทยาศาสตร์ เช่น วิธีการที่เรียกว่า เทอร์โมลูมิเนสเซนซ์ เป็นต้น

4. การศึกษาจากลักษณะเนื้อดิน เป็นการศึกษาเนื้อดินที่ใช้ทำเครื่องปั้นดินเผาว่าเป็นชนิดเนื้อหยาบ (medium texture) หรือเนื้อค่อนข้างละเอียด (fine texture) และเมื่อนำไปเผาไฟแล้ว เป็นชนิดดินเผาเนื้อธรรมดา (earthenware) หรือแบบเนื้อดินแกร่ง (stoneware) ตลอดจนลักษณะความหนา ความบางและสีของเนื้อดินด้วย เป็นต้น

5. ศึกษาจากลักษณะลวดลาย เครื่องปั้นดินเผาสมัยก่อนประวัติศาสตร์ โดยทั่วไป มักประกอบด้วยชนิดผิวเรียบธรรมดาและชนิดมีลวดลาย ชนิดมีลวดลายมีหลายรูปแบบ ดังนี้

5.1 แบบลายเชือกทาบ (cord-marked)

5.1.1 ลายเชือกทาบแบบเส้นขนาน

ก. เส้นขนานสลับสน

ข. เส้นถี่ขนาน

5.1.2 ลายเชือกทาบแบบไขว้กัน

ก. ไขว้ตัดกันธรรมดา

ข. ไขว้ตัดกันและมีรอยขูดขีด (incised) คาต

5.2 ลวดลายอื่น ๆ

5.2.1 ลายขูดขีดเป็นลายเส้นคู่ขนาน หรือตัดกัน

5.2.2 ลายกด (stamped) เป็นรูปร่างต่าง ๆ เช่น รูปหอยขนาดเล็ก

5.2.3 ลายกดหรือขูดขีดรูปสี่เหลี่ยมขนมเปียกปูน

5.2.4 ลายนูนหยักขึ้นหยักลง

5.2.5 ลายเส้นขนานสลับกับลายกด

5.2.6 ลายเส้นตรงสลับด้วยลายกด

5.2.7 ลายเส้นตรงสลับด้วยลายหยักขึ้นหยักลง

เศษเครื่องปั้นดินเผาที่ขุดพบบริเวณชุมชนลุ่มแม่น้ำจระเข้สามพัน มีทั้งสมัยก่อนประวัติศาสตร์และสมัยประวัติศาสตร์ ในที่นี้จะกล่าวถึงเฉพาะของสมัยก่อนประวัติศาสตร์ ชนิดที่พบมากที่สุดบริเวณนี้คือ เครื่องปั้นดินเผาแบบลายเชือกทาบ ซึ่งก็เป็นแบบเดียวกับที่พบในแหล่งอื่น ๆ ทั่วประเทศและในต่างประเทศ เช่น ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ญี่ปุ่นและจีน เป็นต้น ชนิดที่พบในประเทศไทยและในเขตลุ่มแม่น้ำจระเข้สามพัน มีความหนาประมาณ 0.5 เซนติเมตร มีสีน้ำตาล ผิวไม่เคลือบ เรียกอีกชื่อหนึ่งว่า "ลายหม้อหะนง" ที่เนื้อหม้อตรงกลางมักมีไส้สีดำ (ชิน 2501:49-50) การพบเครื่องปั้นดินเผาแบบลายเชือกทาบทั่วไปในประเทศไทย โดยเฉพาะที่เก่าที่สุดคงจะเป็นชิ้นส่วนที่พบบริเวณถ้ำผี จังหวัดแม่ฮ่องสอน มีอายุประมาณ 8,000 ปีมาแล้วนั้น ทำให้เกิดปัญหาว่า เครื่องปั้นดินเผาแบบนี้ผลิตขึ้นเองโดยมนุษย์โบราณในประเทศไทย หรือได้รับอิทธิพลจากภายนอก เนื่องจากเครื่องปั้นดินเผาแบบเดียวกันปรากฏอยู่ในยุคต้น ๆ ของวัฒนธรรมยางเซา (Yangshao) ทางภาคเหนือของจีน ศ. วัตสัน (W. Watson 2967:237-262) มีความเห็นว่า การผลิตเครื่องปั้นดินเผาแบบเรียบๆ ลายเชือกทาบเหล่านี้ เป็นธรรมเนียมท้องถิ่นดั้งเดิมที่สืบทอดจากวัฒนธรรมยุคหินใหม่ทั่วไปในประเทศไทย โดยชนิดที่มีมือตีขึ้นจะมีเนื้อดินเป็นสีชมพู และในยุคแรก ๆ แบบที่มีลวดลายเรขาคณิต หรือลายขูดขีดจะมีอยู่เป็นจำนวนไม่มากนัก

4.1.5 แวเหล็กไน (spindle whorls) เป็นเครื่องปั้นดินเผาชนิดหนึ่งที่พบอย่างมากมายตามแหล่งชุมชนทั้งสมัยก่อนประวัติศาสตร์และสมัยประวัติศาสตร์ ดังนั้น

จึงเป็นหลักฐานสำคัญอีกประเภทหนึ่ง ที่ยืนยันให้เห็นความต่อเนื่องของพัฒนาการของชุมชนระหว่างสมัยก่อนประวัติศาสตร์และสมัยประวัติศาสตร์ แวเหล็กไน หรือ แวคินเผา นี้ มีลักษณะเป็นรูปกลมคล้าย "ลูกคิด" ชาวบ้านจึงเรียกว่า "ลูกคิด" มีหลายชนิดหลายขนาด ทั้งใหญ่และเล็ก ทั้งแบบเป็นวงกลมคล้ายอ้อยขี้วัน หรือกลมมนคล้ายลูกจันทน์ บางลูกปลายมนทั้งสองข้าง ทุกอันจะมีรูเจาะตรงกลาง สำหรับใส่แกนไม้หรือแกนโลหะ ไม่ทราบแน่ชัดว่าทำขึ้นเพื่อวัตถุประสงค์อะไร แต่สันนิษฐานว่า เป็นเครื่องมืออย่างหนึ่ง สำหรับใช้ในการปั้นตัวของคนโบราณ แสดงว่าในสมัยโบราณจะต้องมีการปลูกฝ้ายและรู้จักทอผ้า มักจะพบในหลุมฝังศพบริเวณใกล้ ๆ หรวงอก หรือบริเวณเอวของโครงกระดูกมนุษย์โบราณ บางท่านก็สันนิษฐานว่า อาจจะเป็นลูกปัดหรือเครื่องรางของขลังอย่างหนึ่งก็ได้ อย่างไรก็ตาม การพบแวเหล็กไนจำนวนมาก และมักพบในหลุมฝังศพ จึงอาจเป็นไปได้ว่า ญาติพี่น้องของผู้ตายบรรจุไว้ในหลุมฝังศพ เพื่ออุทิศสิ่งนั้นให้แก่ผู้ตาย เพื่อนำไปใช้ในภพหน้า อันเป็นการแสดงว่า คนสมัยโบราณมีความเชื่อในเรื่องลัทธิวิญญาณแล้ว

4.1.6 ลูกกระสุนดินเผา เนื้อดินแกร่งมาก มีทั้งชนิดสีแดงและสีดำ มักพบตามหลุมศพเช่นเดียวกับแวเหล็กไน เข้าใจว่าเป็นอาวุธของมนุษย์โบราณ ใช้คู่กับคันธนูไม้ ใช้สำหรับล่าสัตว์ขนาดเล็ก เช่น นก กระต่าย อีเห็น ฯลฯ (ชิน 2512:99)

4.1.7 ลูกปัด เนื่องจากเป็นหลักฐานพบทั้งในสมัยก่อนประวัติศาสตร์และสมัยประวัติศาสตร์ ที่มีรูปแบบหลากหลาย และพบในปริมาณมาก กระจุกกระจายทั่วบริเวณลุ่มแม่น้ำจรเข้สามพัน ตลอดจนบริเวณใกล้เคียง จึงอาจนับเป็นหลักฐานที่เป็นเอกลักษณ์ และมีความสำคัญต่อการศึกษาพัฒนาการของชุมชนแม่น้ำจรเข้สามพันมาก และเป็นหลักฐานประเภทเดียวกับที่ชาวชุมชนจรเข้สามพันนิยมใช้มาโดยตลอดอย่างต่อเนื่อง ดังนั้น จึงจะกล่าวถึงเรื่องลูกปัดเป็นการเฉพาะ (ดูท้ายบทที่ 4)

4.2 หลักฐานสมัยใกล้ประวัติศาสตร์

ดังที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้นว่า หลักฐานทางโบราณคดีสมัยก่อนประวัติศาสตร์ได้แสดงให้เห็นลักษณะการตั้งถิ่นฐาน และพัฒนาการของชุมชนโบราณลุ่มแม่น้ำจรเข้สามพันมาโดยตลอด ซึ่งชุมชนเหล่านี้มีพัฒนาการต่อมาอย่างสืบเนื่อง เข้าสู่สมัยใกล้ประวัติศาสตร์ (proto-historic period) และสมัยประวัติศาสตร์ (historic period) ตามลำดับ

สำหรับหลักฐานทางโบราณคดีสมัยใกล้เคียงประวัติศาสตร์ ซึ่งเป็นที่รู้จักกันในนามของ โบราณวัตถุอิทธิพลศิลปะสมัยฟูนัน พบในบริเวณชุมชนโบราณทั่วประเทศโดยประมาณ 15 แห่งนั้น นับรวมถึงชุมชนโบราณลุ่มแม่น้ำจรเข้สามพันด้วย การพบหลักฐานศิลปะสมัยฟูนันเป็นหลักฐานสำคัญที่ช่วยให้เห็นภาพของพัฒนาการของชุมชนลุ่มน้ำจรเข้สามพัน ในลักษณะที่สามารถเชื่อมโยงสมัยก่อนประวัติศาสตร์เข้ากับสมัยทวารวดีในสมัยประวัติศาสตร์ได้เป็นอย่างดี

หลักฐานทางโบราณคดีสมัยฟูนัน พบที่ลุ่มน้ำจรเข้สามพัน เริ่มต้นด้วยการถูกค้นพบโดยบังเอิญตามผิวดิน คล้าย ๆ กับที่พบที่เมืองออกแก้ว ทางภาคใต้ของเวียดนาม นอกจากถูกบดทำลายด้วยทองคำ หินแข็งและแก้วทึบและแก้วใสที่พบจำนวนมากแล้ว (จะอธิบายในหัวข้อเรื่องลูกปัดโดยเฉพาะ) ก็มีตุ้มหูตุ้มหู เงินเหรียญตราศรีวิศลสะ (จะอธิบายเป็นการเฉพาะเช่นกัน) กระจกสำริดขนาดเล็กมีลายกระหวัดไปมา แม่พิมพ์หินสำหรับหล่อเครื่องประดับแบบ 2 ซีก เครื่องราง (amulets) ที่ประทับตราดินเผา ซึ่งอาจใช้สำหรับหาลวดลายบนเสื้อผ้าตรา (seals) ที่แกะเป็นรูปธรรมชาตหรือมนุษย์ บางรูปพบเฉพาะที่ลุ่มน้ำจรเข้สามพันและในบริเวณอื่นในประเทศไทย เช่นที่จันทเสน นครสวรรค์ แต่ไม่พบที่ออกแก้ว คือรูปคนเลี้ยงลิง (ซึ่งจะกล่าวถึงเป็นการเฉพาะในเรื่องของประติมากรรม) เครื่องประดับที่ทำด้วยโลหะ เช่น สำริด ทองคำและตุ้มหูแบบต่าง ๆ (Bronson 1979: 322-323; 1969 และ สุภัทรคีติ 2508: 48) นอกจากนี้ พบเศษเครื่องปั้นดินเผาฟูนันตอนต้น คล้ายกับที่ขุดพบที่จันทเสนและออกแก้ว อายุราวปลายพุทธศตวรรษที่ 8-10 มีลวดลาย 3 แนว ซึ่งอาจจะเป็นการทำหรือเคลือบสีแดง (wales 1969: 6-7) (วิสันถ์ 2523 : 21)

หลักฐานสมัยฟูนันที่แสดงให้เห็นอิทธิพลศิลปะอินเดีย⁴ ซึ่งจะส่งอิทธิพลต่อให้ทวารวดีต่อไปอย่างเห็นได้ชัดเจน มีดังต่อไปนี้

1. ส่วนล่างของปูนปั้น (stucco) ของพระพุทธรูปขนาดปรกในท่าปรีที่ยังอาสนะ

⁴ ดู H.G.Q. Wales, Dvaravati: The Earliest Kingdom of Siam (London: Bernard Quaritch, 1969, 10-13; Jean Boisselier, "U-Thong et Son Importance Pour L'Histoire de la Thaïlande," ใน โบราณวิทยาเรื่องเมืองอุทอง (กรมศิลปากร 2509), 161-168, และ ประยูร อุสุชาณะ, "ศิลปะฟูนัน เจนละในสยาม," เมืองโบราณ, 3/1 (ตุลาคม-ธันวาคม 2519), 22-32.

(paryankasana) ซึ่งเป็นลักษณะของศิลปอินเดียสมัยอมราวดี

2. ประติมากรรมดินเผา (terracotta) เป็นรูปกิ้งริ้วสมาธิกรรม

3. ประติมากรรมภาพปูนดินเผา เป็นรูปพระสงฆ์ 3 รูปครองจีวรรัวออกนิคมบาท แบบอมราวดี

4. ประติมากรรมรูปเทวดาเหาะ ซึ่งมีลักษณะคล้ายกับรูปแบบเดียวกันที่สาธารณานในอินเดีย ซึ่งเป็นศิลปะแบบคุปตะแท้ ๆ

5. ประติมากรรมสลักนูน 2 รูป เป็นรูปคนโผล่หน้าต่าง (หรือคนเยื้องหน้าต่าง) คล้ายกับที่พบที่ออกแก้ว และ Phuoc-co-tu, Nui Sam ในเวียดนาม และคล้ายคลึงกับสาธารณาน อินเดียเช่นกัน ซึ่งเป็นศิลปะสมัยอมราวดี

4.3 หลักฐานสมัยประวัติศาสตร์

หลักฐานทาง โบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์ที่พบในบริเวณชุมชนลุ่มน้ำจร ๕สามพันเป็นที่รู้จักกันในนามของศิลปะสมัยทวารวดีซึ่งมีพัฒนาการเชื่อมต่อกับสมัยใกล้เคียงประวัติศาสตร์ และสมัยก่อนประวัติศาสตร์ หลักฐานทาง โบราณวัตถุหลายประเภท ยืนยันความสัมพันธ์ของพัฒนาการดังกล่าวได้เป็นอย่างดี โดยเฉพาะอย่างยิ่ง โบราณวัตถุที่เริ่มต้นในสมัยก่อนประวัติศาสตร์ และยังคงมีบทบาทอยู่ในสมัยใกล้เคียงประวัติศาสตร์ และสมัยประวัติศาสตร์ตามลำดับ เช่น ลูกปัด เป็นต้น หลักฐานโบราณคดี สมัยประวัติศาสตร์ประเภทสำคัญ ๆ มีดังต่อไปนี้

4.3.1 หลักฐานประเภทจารึก บริเวณเมืองอุทองโบราณ พบจารึกในลักษณะต่าง ๆ กัน รวมทั้งหมด 9 หลักด้วยกัน (*สมุทรทิศ 2508:6*) แต่ส่วนใหญ่ไม่ทราบผลการอ่านและรายงานการขุดพบอย่างเป็นทางการ ยกเว้นบางหลักเท่านั้น เช่น หลักที่จารึกบนแผ่นทองแดง จึงเป็นเรื่องที่เข้าใจได้ยากว่า เหตุใดจึงมีการละเลยหลักฐานสำคัญที่อาจให้ความกระจ่างแก่เมืองอุทองโบราณเช่นนี้ ปัจจุบันจารึกบางหลักก็ไม่แน่ใจว่าจะยังคงอยู่ในครอบครองของกรมศิลปากรหรือไม่ เนื่องจากยังไม่มีรายงานที่พิมพ์ออกมา แม้เวลาจะล่วงเลยไปนานมาก ตั้งแต่มีการค้นพบและมอบให้กรมศิลปากรแล้วก็ตาม จารึกเหล่านี้ที่พอจะทราบร่องรอยความเป็นมา และความสำคัญ มีดังต่อไปนี้

1. จารึกบนแผ่นทองแดง เมืองอุทองโบราณ เป็นเมืองสมัยทวารวดีเพียงแห่งเดียวที่พบจารึกบนแผ่นทองแดง ผู้ค้นพบคือ นางแถม เสือคำ⁵ ขุดพบที่บริเวณโรงหมู

⁵ คณะผู้วิจัยสัมภาษณ์นางแถม เสือคำ เพิ่มเติมเมื่อวันที่ 4 กันยายน พ.ศ. 2525

หน้าโรงพยาบาลอุ้มทองในปัจจุบัน ในบริเวณเมืองอุ้มทองโบราณ เมื่อเดือนกันยายน พ.ศ. 2500 แผ่นทองแดงที่ใช้จารึกมีขนาด 0.30-0.45 เมตร ขณะพบอยู่ในสภาพที่หักเป็น 3 ชิ้นมีลักษณะเป็นทองแดงสีคอกบวบ คำจารึกมีทั้งหมด 6 บรรทัด เป็นโคลงสั้นสกฤต 3 โศลก ตัวอักษรเป็นแบบขอมโบราณสมัยก่อนสร้างเมืองพระนคร (pre-Ankorian) ประมาณอายุราว ๆ พ.ศ. 1100 (ฉำ 2502 : 66) ศ.ยอร์ช เซเดส์ มีความเห็นว่า ตัวอักษรดังกล่าวมีลักษณะประหลาด ซึ่งอาจแสดงถึงอิทธิพลมอญก็ได้ กล่าวคือ ปลายสุดด้านล่างของเส้นในตัวอักษรที่เป็นเส้นตรงลงมา โดยเฉพาะเส้นของสระอาและสระอี มักจะมีการขีดม้วนออกไปข้างนอก คือไปทางด้านขวา (ภาพที่ 20) (เซเดส์ 2502 : 55)

สำหรับข้อความในจารึก อาจารย์ฉำ ทองคำวรรณ ผู้เชี่ยวชาญการอ่านจารึกโบราณของกรมศิลปากร อ่านแปลเป็นภาษาไทย ได้ความดังนี้

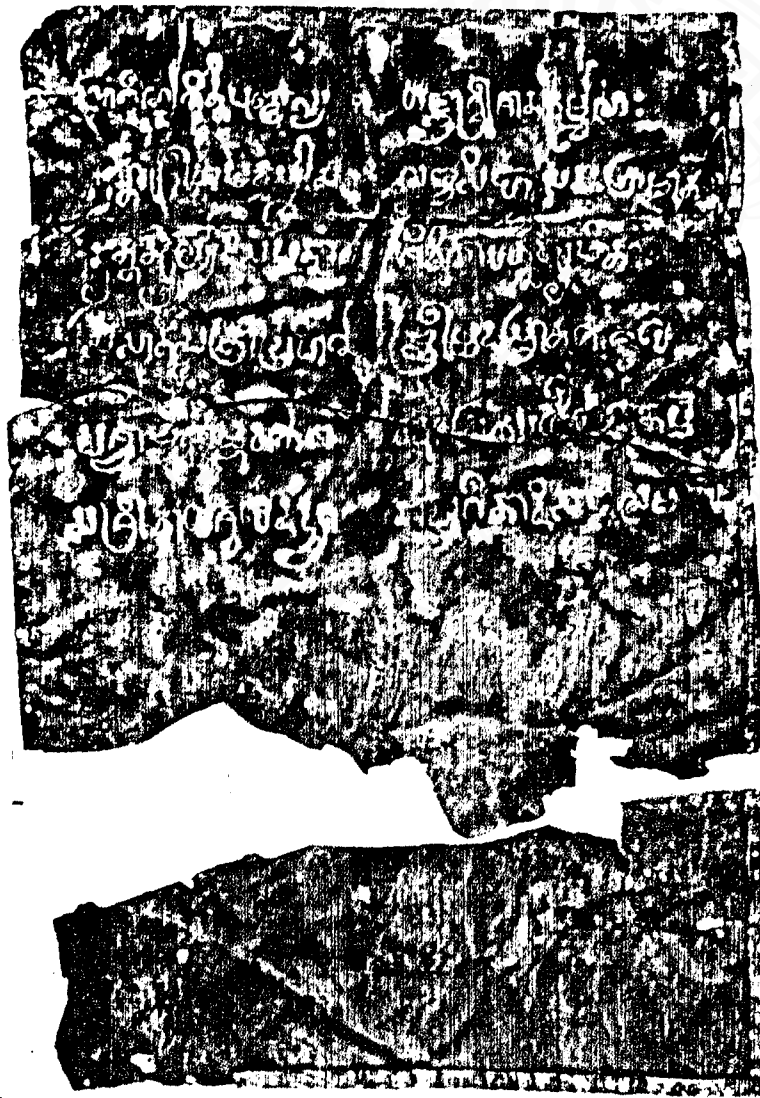
พระเจ้าทรงษาวรมัน เป็นพระราชนัดดาของ
พระเจ้าอู่ศานวรมัน ผู้ทรงพระเกียรติอันแผ่ไปทั่ว ได้
รับสิงหาสนะ (ราชบัลลังก์) มาโดยลำดับ

พระองค์ได้ส่งสีวิกา (เสลียงหรือคานหาม) ขึ้น
ประดับด้วยรัตนะเป็นต้น พร้อมด้วยพ็อนรำ และดนตรี
เป็นอาทิ เป็นทักษิณาถวายแด่พระศรีมิต อมราตเกษตร
และภายหลัง ท้าวเธอได้ถวายของควรแก่การ
อุปการณัอันประเสริฐ และหมู่คนมีความสามารถในพ็อน
รำและขับร้อง เป็นต้น แต่พระศิวสังค์ ซึ่งแทนองค์ศรี
ธาเรศวรฯ (พระอิศวร)⁶

(ฉำ 2509 : 24)

ข้อความในจารึกดังกล่าว นับเป็นจารึกแผ่นแรกและแผ่นเดียวที่จารึกพระนาม
กษัตริย์ที่พบในบริเวณเมืองอุ้มทองโบราณและบริเวณชุมชนลุ่มแม่น้ำจรเข้สามพัน ปัญหาที่จะ
ขบคิดก็คือ พระนาม "ศรีทรงษาวรมัน" นั้น หมายความว่าถึงกษัตริย์พระองค์ใด และครอบ
ครองแคว้นแคว้นใด อาจารย์ฉำ เสนอว่า น่าจะเป็นพระเจ้าทรงษาวรมันที่ 3 และเป็น

⁶ ฉำ ทองคำวรรณ, "คำจารึกภาษาสันสกฤตบนแผ่นทองแดง" ใน โบราณวิทยาเรื่องเมืองอุ้มทอง, (2509), 23-25

ภาพที่ 20 จารึกบนแผ่น
ทองแดง

ที่มา H.G. Quaritch
Wales, Dvaravati,
(London, Bernard
Quaritch, 1969), 20.

ภาพที่ 20 จารึกบนเหรียญทองแดงโรมัน

ที่มา: Landes, C. "Piece d'Epogue Romaine Trouvee a'U-Thong,
Thaïlande", (พุทธ ภมวชน, แปล), ศิลปากร, 26/1 (มีนาคม 2525), 112.

พระราชบัณฑิตาพระเจ้าอัสานวรมันที่ 2 แห่งเจนละหรือกัมพูชา และการบำเพ็ญพระราชกุศลในครั้งนั้น คงจะเกิดขึ้นในระหว่าง พ.ศ. 1609-1623 (ฉว 2509 : 25) ศ.ยอร์ช เซเดส์ (2502 : 56) มีความเห็นว่า เป็นพระนามกษัตริย์เจนละเช่นกันแต่คนละองค์ กล่าวคือท่านมีความเห็นว่า อัสานวรมัน คือ พระเจ้าอัสานวรมันที่ 1 แห่งแคว้นเจนละ ซึ่งเสวยราชย์อยู่ที่อัสานปุระระหว่าง พ.ศ. 1158 - 1178 และพระราชวรมันคือ พระราชวรมันที่ 1 ซึ่งเสวยราชย์อยู่ที่เมืองพระนครระหว่าง พ.ศ. 1453-1465 โดย ศ.เซเดส์ แบ่งรับแบ่งสู้ว่า จารึกแผ่นทองแดงนี้จะถูกนำมาจากกัมพูชาด้วยเหตุการณ์อย่างใดอย่างหนึ่ง แต่ท่านก็แสดงความไม่แน่ใจ เนื่องจากไม่เคยพบจารึกแผ่นทองแดงในกัมพูชามาก่อนเลย เพราะเขมรไม่นิยมจารึกบนแผ่นทองแดง ดังนั้น ศ.เซเดส์ จึงเสนอแนะว่า จารึกดังกล่าวอาจจะมีได้ทำขึ้นในกัมพูชาก็อาจเป็นได้⁷ (ซึ่งหมายความว่า ทำขึ้นในบริเวณใกล้เคียงกับแหล่งที่พบหรือหาในดินแดนอื่นที่มีใช้กัมพูชา) อย่างไรก็ตาม ศ.เซเดส์ ยืนยันว่า ถ้าพิจารณาจากตัวอักษรเป็นอักษรขอมปลายพุทธศตวรรษที่ 12 โดยมีอักษรบางตัวคล้ายอักษรมอญ และที่สำคัญ เทพอมราตเกษตรก็เป็นนามของศิวลึงค์ ที่มีชื่อเสียงที่สุดองค์หนึ่งในกัมพูชาก่อนสมัยเมืองพระนคร รศ.ศรีศักร วัลลิโภดม สนับสนุนความเห็นของ ศ.เซเดส์ ในประเด็นที่ว่า พระเจ้าพระราชวรมันมีความสัมพันธ์ฉันท์เครือญาติกับพระเจ้าอัสานวรมันที่ 1 แห่งแคว้นเจนละเพราะลักษณะอักษรที่จารึกมีอายุใกล้เคียงกับช่วงเวลาการครองราชย์ของอัสานวรมันที่ 1 นั่นคือพุทธศตวรรษที่ 12 รศ.ศรีศักร ยังเสริมต่อว่า ในช่วงเวลาดังกล่าวคงจะได้มีการสร้างเทวสถานถวายพระอิศวร ตามที่กล่าวไว้ในจารึกและมีความสอดคล้องกับการค้นพบศาสนสถานบนเขาพระ ซึ่งอยู่บนเนินเขาลูกหนึ่งของเทือกเขาคาเทียมในเขตเมืองอุทอง โบราณ และมีการค้นพบมุขลึงค์พร้อมฐานอันเป็นสัญลักษณ์ของพระอิศวร⁸

ศ.บัวเชอลิเยร์ ผู้เชี่ยวชาญทางวิชาโบราณคดีชาวฝรั่งเศส ไม่เห็นด้วยกับการตีความดังกล่าวข้างต้น โดยโต้แย้งว่า เมืองอุทองโบราณซึ่งเป็นสถานที่พบจารึกหลัก

⁷ อย่างไรก็ตาม ศ.เซเดส์ ได้เสนอความเห็นเพิ่มเติมในผลงานที่ตีพิมพ์ใน พ.ศ. 2502 ว่า จารึกนี้อาจจะหาขึ้นที่อุทอง ซึ่งหมายความว่า พระราชวรมันเป็นพระราชอำนาจเมือง ซึ่งอาจจะได้ครองราชย์หรืออยู่ใต้อำนาจวารวดีแล้ว และพระอัยกา คือ อัสานวรมัน พระนามอาจจะซ้ำกับของกัมพูชา (เจนละ) หรืออัสานวรมันแห่งกัมพูชาอาจจะเป็นพระอัยกาจริง ๆ ก็ได้ ยอร์ช เซเดส์, "จารึกใหม่เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ของแหลมอินโดจีน (ภาคกลาง), ศิลปากร, 3/4 (เมษายน 2502), 50-58

⁸ ศรีศักร วัลลิโภดม, "ประวัติศาสตร์ไทยสมัยก่อนพุทธศตวรรษที่ 20" เอกสารโรเนียว

ดังกล่าวควรจะเป็นเมืองหลวงของพระเจ้าธรรมราชวรมัน ซึ่งมีพระนามพ้องกับกษัตริย์แห่งเจนละ แต่เป็นคนละองค์กัน เหตุผลสำคัญก็คือ เจนละไม่นิยมเขียนจารึกบนแผ่นทองแดง (ปัวเชอเลียร์ 2509 : 8) ความเห็นนี้ได้รับการสนับสนุนจาก ศ. ชวี่ทลีย์ (Paul Wheatley) ซึ่งยืนยันว่าจารึกทองแดงแผ่นดังกล่าว มิได้ถูกนำมาจากเจนละอย่างแน่นอน เพราะเจนละในสมัยดังกล่าวไม่นิยมใช้แผ่นทองแดงเขียนจารึก (ชวี่ทลีย์ 1983 : 204) ดังนั้น พระนามธรรมราชวรมันน่าที่จะเป็นกษัตริย์ของวงศ์ทวารวดี เมืองอุททองโบราณจึงน่าที่จะเป็นเมืองหลวงเก่าของทวารวดี แต่ก็ยังไม่สามารถสรุปและยืนยันได้ อย่างไรก็ตาม อาจจะอนุมานได้ว่า เมืองอุททองโบราณเป็นเมืองสำคัญเมืองหนึ่งในสมัยทวารวดี ดร.เวลล์ (H.G.O. Wells) ก็มีความเห็นในทำนองเดียวกัน โดยมีความเชื่อมั่นว่า พระนามธรรมราชวรมันเป็นกษัตริย์ที่ครองเมืองอุททองโบราณ และอาจนับถือลัทธิอิศวรนิกาย เนื่องจากในจารึกกล่าวถึงการสร้างเทวสถานถวายพระอิศวร และมีการอุทิศถวายสิ่งของแก่ศิวลึงค์อมารตเกษตร และอีศานเกษตร ซึ่งคงจะเป็นศิวลึงค์อีกองค์หนึ่ง เพื่อถวายความเคารพแก่พระเจ้าอีศานวรมันที่สิ้นพระชนม์ไปแล้วนั้น ดังจะเห็นได้จากการขุดพบศิวลึงค์และमुखลึงค์ตามศาสนสถานหลายแห่งในบริเวณทางทิศใต้ของเมืองอุททองโบราณ แบบเดียวกับที่พบที่เมืองศรีมโหสถ จังหวัดปราจีนบุรี (Wells 1969 : 20 และ เซเคส์ 2502 : 57)

จารึกบนแผ่นทองแดงดังกล่าว เป็นหลักฐานที่ยืนยันชัดเจนว่า บริเวณชุมชนลุ่มน้ำจรเข้สามพันและเมืองอุททองโบราณมีความนิยมนับถือศาสนาพราหมณ์ปะปนกับพุทธศาสนา ซึ่งสอดคล้องกับโบราณวัตถุสถานที่ขุดพบทั่วไปตามบริเวณต่าง ๆ

2. จารึกใต้กันจวนประทีปดินเผา เป็นจวนประทีปดินเผาซึ่งมีจารึกที่กันจวนเดิมอยู่ในความครอบครองของ พล.อ.ท. มนตรี ชาญวิชัย^๑ แต่ปัจจุบันอยู่ในครอบครองของกรมศิลปากร จวนประทีปใบนี้มีขนาดปากจวนกว้าง 5-6 เซนติเมตร จารึกด้วยอักษรอินเดีย 1 บรรทัด น่าเสียดายที่ขณะที่พล.อ.ท. มนตรี ชาญวิชัยครอบครองอยู่นั้น มิได้ให้ผู้ใดอ่านแปล แต่ก็น่าประหลาดที่เมื่อกรมศิลปากรได้มาแล้ว ก็มิได้มีรายงานเกี่ยวกับจารึกนี้แต่ประการใด อาจารย์มานิต วัลลิโภคม ซึ่งได้มีโอกาสชมจวนประทีปดิน

^๑ คณะผู้วิจัยสัมภาษณ์ พล.อ.ท. มนตรี ชาญวิชัย เมื่อวันที่ 4 กรกฎาคม พ.ศ. 2525 ท่านยืนยันว่าจวนประทีปดินเผามีจารึกที่กันจวนนี้พบที่ อำเภออุททอง และเป็นหนึ่งในโบราณวัตถุจำนวนมากที่ท่านขายต่อให้กรมศิลปากร อาจารย์มานิต วัลลิโภคม ก็ยืนยันว่าเรื่องเดียวกัน (ดู มานิต วัลลิโภคม, "สุวรรณภูมิอยู่ที่ไหน," เมืองโบราณ, 1/1 (มกราคม-มีนาคม 2518) 51-60

แผ่นนี้แหละที่อยู่ใกรอบครองของ พล.อ.ท. มนตรี สังเกตเห็นบางส่วนของตัวจารึกว่ามี ตัวอักษร "ม" มี ลักษณะค่อนข้างกลม คล้ายอักษรอินเดียรุ่นพระเจ้าอโศกมหาราช อาจารย์มานิต มีความเห็นว่า จานประทีปใบนี้ อาจจะเป็นหลักฐานสำคัญอีกชิ้นหนึ่ง ที่จะ ช่วยยืนยันอายุของเมืองอุทองโบราณได้¹⁰ (มานิต 2518 : 51 - 60)

3. จารึกก้อนดินเผา ศ.เซเคลส์ กล่าวว่า มีการพบก้อนดินเผาเล็ก ๆ มีภาพพิมพ์เป็นรูปคนกำลังขี่ม้าและมีผู้หญิงกำลังยื่นเตี๊ยกให้ แต่ภาพไม่ค่อยชัด อีกด้านหนึ่งมีรอยพิมพ์เป็นตัวอักษรอินเดีย 2 บรรทัด ตัวที่ 4 อาจเป็นตัว ร บรรทัดที่สอง สองตัวแรกไม่ชัดเจน แต่สองตัวหลังเป็น ค และ ต อย่างชัดเจน อักษรเหล่านี้คล้ายคลึงกับอักษรอินเดียสมัยพุทธศตวรรษที่ 12 - 13 มาก (เซเคลส์ 2502 : 55)

4. แหวนสำริดสำหรับประทับตรา จารึกที่น่าสนใจอีกหลักหนึ่ง เป็นแหวนสำริดของจีนสมัยราชวงศ์ซันยุคแรกตอนปลาย สมัยที่หวังหมางเป็นผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน และในที่สุดก็ล้มล้างราชวงศ์ซัน ตั้งตนเป็นจักรพรรดิในราวพุทธศตวรรษที่ 6-7 มีลักษณะหัวแหวนเป็นสี่เหลี่ยม มีจารึกเป็นอักษรจีน ปัจจุบันเก็บรักษาอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานอุทอง แต่น่าจะเสียหายที่ไม่ทราบข้อความ และไม่สามารถจะขออนุญาตหาการศึกษาได้ เพราะมีขั้นตอนในการขออนุญาตยุ่งยากมากจนต้องเลิกล้มความตั้งใจ อย่างไรก็ตามจารึกหลักนี้ก็ป็นหลักฐานยืนยันการติดต่อระหว่างชุมชนจรเข้สามพันกับจีนในสมัยพุทธศตวรรษที่ 6-7 และเป็น การเปิดเผยให้เห็นความจริงว่า ชุมชนจรเข้สามพันเป็นชุมชนโบราณร่วมสมัยกับราชวงศ์ซันของจีน และสมัยพระเจ้าอโศกมหาราชของอินเดีย

5. จารึกบนเหรียญทองแดง เป็นเงินตราโรมันทำด้วยทองแดง มีจารึกระบุพระนามจักรพรรดิโรมันว่า วิกตอริอุส (Victorinus) แห่งจักรวรรดิโรมันตะวันตก ซึ่งครองราชย์ระหว่าง ค.ศ. 269-271 ประมาณพุทธศตวรรษที่ 8 (Landes 1982) เหรียญโรมันเหรียญนี้ ปัจจุบันอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานอุทอง เดิมเป็นของ พล.อ.ท.มนตรี หาญวิชัย ได้มาจากบริเวณเมืองอุทองโบราณ สภาพของเหรียญค่อนข้างสมบูรณ์ อ่านได้เฉพาะด้านหน้า (ด้านหลังติดอยู่กับแท่นแสดง) ว่า "IMP C VICTORINUS PF AUG" ซึ่งความเต็มคือ "Imperator (จักรพรรดิ) Caesar (ซีซาร์) Victorinus (วิกตอริอุส) Piux (ศรัทธา) Felix (ความสุข) Auguste (ออคัสตุส)" (ภทร 2525 : 110)

¹⁰ คณะผู้วิจัยได้รับอนุญาตให้ศึกษาเฉพาะลูกปัดที่กรมศิลปากรซื้อจาก พล.อ.ท. มนตรี หาญวิชัย แต่ไม่ได้รับอนุญาตให้ศึกษาโบราณวัตถุอื่น ๆ เช่น เครื่องประดับทองคำรวมทั้งจานประทีปใบนี้ ก็ไม่มีโอกาสได้ศึกษา

เป็นหลักฐานยืนยันถึงความสัมพันธ์ทางการค้าระหว่างชุมชนลุ่มน้ำจรเข้สามพันกับภายนอกผ่านพ่อค้าคนกลาง ซึ่งสามารถติดต่อกับจักรวรรดิโรมันอีกทอดหนึ่ง

6. จารึกบนเหรียญเงินลวปุระ เป็นเหรียญเงินที่มีจารึกภาษาสันสกฤตว่า "ลวปุระ" ซึ่งเป็นชื่อของ "ละโว้" หรือ "ลพบุรี" แสดงให้เห็นว่าชุมชนลุ่มน้ำจรเข้สามพัน จะต้องมีความสัมพันธ์ทางการค้ากับละโว้ หรือลพบุรีอย่างใกล้ชิด และคงจะมีการแลกเปลี่ยนทางวัฒนธรรมอย่างกว้างขวาง เนื่องจากมีการขุดพบศิลปทวารวดีจำนวนมากที่ลพบุรี ภาษาสันสกฤตที่ใช้จารึกเป็นภาษาสันสกฤตโบราณแบบเดียวกับจารึกบนเหรียญเงินที่พบบริเวณนครปฐม จารึกเป็นชื่อของทวารวดีว่า "ศรีทวารวดี ศวรปุณณะ" แปลว่า "บุญกุศลของพระราชแห่งศรีทวารวดี" เป็นอักษรสันสกฤตสมัยพุทธศตวรรษที่ 12 (สัทท-ดิศ 2523 : 82)

7. จารึกบนเหรียญเงินทวารวดี ที่บริเวณเมืองอู่ทองโบราณ มีการขุดพบเหรียญเงินสมัยทวารวดี ที่มีจารึกภาษาสันสกฤต 1 เหรียญ คล้ายคลึงกับชนิดที่พบในนครปฐม 2 เหรียญ และที่ อำเภออินทบุรี จังหวัดสิงห์บุรี 1 เหรียญ จารึกที่ปรากฏก็เป็นข้อความอย่างเดียวกันว่า "ศรีทวารวดี ศวรปุณณะ" (บุญกุศลของพระราชแห่งศรีทวารวดี)

8. จารึกบนเหรียญเงินและทองแดงของอาหรับ เป็นเหรียญเงินและทองแดงของอาหรับที่ขุดพบในบริเวณลุ่มแม่น้ำจรเข้สามพันใกล้เมืองอู่ทองโบราณ เดิมเป็นสมบัติส่วนตัวของ พล.อ.ท. มนตรี หาญวิชัย ปัจจุบันอยู่ในครอบครองของกรมศิลปากร¹¹ เป็นเหรียญที่มีจารึกอักษรตรงกับพุทธศักราช 1310 คล้ายกับเหรียญอย่างเดียวกันที่พบบริเวณควนสรพยารมย์ อำเภอหุนหิน จังหวัดสุราษฎร์ธานี (มานิต 2521 : 31)

9. จารึกบนพระพิมพ์ดินเผา พระพิมพ์ดินเผา พบที่ ด้านทิศใต้ของเจดีย์หมายเลข 11 เชียงเขาคำเทียม นอกกำแพงเมืองอู่ทองโบราณ องค์หนึ่งเป็นปางสมาธิ พระเศียรกลมเป็นรูปอัครสาวก มีจารึกด้านหลัง อ่านว่า "เมตเตยโยโก" และ "สาริปุตโต" (พระสารีบุตร) เป็นหลักฐานที่แสดงให้เห็นอิทธิพลของพุทธศาสนาฝ่ายสาวกยาน หรือสรวาสตีวาทีน ซึ่งเผยแพร่เข้ามาพร้อมกับพุทธศาสนานิกายหินยาน และศาสนาพราหมณ์ด้วย (ประยูร 2526 : 35)

¹¹ คณะผู้วิจัยสัมภาษณ์อาจารย์มานิต วัลลิโภคม ในปี พ.ศ. 2525 ท่านยืนยันในเรื่องนี้

นอกจากนี้ ยังมีจารึกในตำแหน่งหนึ่งในเขตใกล้เคียงเมืองอุทองโบราณ เป็นอักษร 3 ตัว แต่ไม่ทราบผลการอ่านและรายละเอียดเกี่ยวกับเรื่องนี้ ม.จ สุภัทรทิศ กล่าวถึงจารึกหลักนี้แต่เพียงสั้น ๆ และไม่ให้รายละเอียด (สุภัทรทิศ 2508 : 61)

4.3.2. หลักฐานประเภทเงินตรา การขุดค้นทางโบราณคดีบริเวณชุมชนลุ่มน้ำจระเข้สามพันทั้งในตัวเมืองอุทองโบราณและบริเวณโดยรอบ พบหลักฐานประเภทเงินตรา¹² แบบต่างๆ มากมาย ทั้งสมัยก่อนทวารวดี และสมัยทวารวดี ทั้งชนิดที่ผลิตในท้องถิ่นและเงินตราจากต่างประเทศ อันเป็นการแสดงให้เห็นความสัมพันธ์ทางการค้ากับแคว้นแคว้นใกล้เคียงและดินแดนที่อยู่ห่างไกล เงินตราที่พบแบบต่างๆ มีดังนี้

1. เงินตราหูฉิ่ง เป็นเงินตราสมัยก่อนทวารวดี หรือก่อนพุทธศตวรรษที่ 11 พบที่บริเวณชุมชนลุ่มน้ำจระเข้สามพันจำนวนมาก ลักษณะสำคัญของเงินตราหูฉิ่ง (ภาพที่ 21) ด้านหน้าเป็นรูปดวงอาทิตย์ครึ่งดวง เหมือนกับพระอาทิตย์ขึ้น (rising sun) แต่รัศมีออกไปโดยรอบ มีเม็ดไข่มุกวางเรียงอยู่สองแถว แถวหนึ่งเรียงรายรอบวงขอบเหรียญ อีกแถวหนึ่งคั่นเส้นรัศมีอยู่รอบใน จำนวนเส้นรัศมีและเม็ดไข่มุกจะมีจำนวนไม่เท่ากันแตกต่างกันไปตามแหล่งที่พบ แสดงให้เห็นว่า การทำเหรียญแบบนี้อาจจะมีแหล่งผลิตหลายแหล่ง มิได้เลียนแบบซึ่งกันและกันโดยตรง แม้จะเอาแบบอย่างมาจากอินเดียเหมือนกันก็ตาม อีกด้านหนึ่งเป็นรูปพระศรีวิศวะ¹³ อยู่ตรงกลาง ข้างหนึ่งของพระศรีวิศวะเป็นไข่มุกเตาะระ¹⁴ อีกข้างหนึ่งเป็นเครื่องหมายสวัสดิกะ¹⁵ ส่วนบนสุดของเหรียญมีรูปดวงอาทิตย์และดวงจันทร์ นอกจากพบที่บริเวณชุมชนลุ่มน้ำจระเข้สามพันและที่ออกแก้วเวียงคนามแล้วพบในที่ต่าง ๆ หลายแห่ง ในประเทศไทย เช่น อำเภอศรีมโหสถ จังหวัด

¹² เอกสารที่กล่าวถึงเงินเหรียญในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ที่เก่าแก่ที่สุดคือ เอกสารจีนสมัยพุทธศตวรรษที่ 12-13 ชื่อ ตงเตียน (T'ung Tien) ระบุว่า การหลอมเหรียญโดยไม่ได้รับอนุญาตในทวารวดี (T'ou-ho ซึ่ง Yamamoto (1977) ว่า คือทวารวดี) มีโทษถึงถูกตัดแขน แสดงว่า การผลิตเหรียญเป็น "รัฐวิสาหกิจ" หลักฐานนี้ยังระบุว่า ในตลาด 6 แห่ง (อาจจะ 6 เมือง) (ของทวารวดี) ชาวเมืองใช้เหรียญเงินขนาดเล็กเท่าเม็ดต้นเอล์ม (ซึ่งมีเส้นผ่าศูนย์กลางประมาณ 14 มม.) ดู Pamela Gutman, "The Ancient Coinage of Southeast Asia," JSS, 66, pt. 1 (Jan. 1987), 8-21

¹³ ขนที่หน้าอกพระนารายณ์เป็นสัญลักษณ์ของพระนารายณ์

¹⁴ กลองเล็ก ๆ ที่พราหมณ์ใช้ในพิธีการต่างๆ โดยแกว่งลูกตุ้มให้กระทบหน้ากลองทั้งสองข้าง

ปราจีนบุรี อำเภอบางละมุง จังหวัดชลบุรี, อำเภอเมือง จังหวัดนครปฐม, อำเภอมโนรมย์ จังหวัดชัยนาท, อำเภอสุวรรณคโลก จังหวัดสุโขทัย, อำเภอตะพานหิน จังหวัดพิจิตร, และที่บ้านจันเสน อำเภอโคกสำโรง จังหวัดนครสวรรค์ (เฉลิม 2516 : 6)

2. เงินตราทวารวดี เหรียญเงินสมัยทวารวดีที่พบบริเวณชุมชนลุ่มน้ำจระเข้ สามพันมีหลายรูปแบบ คล้ายคลึงกับที่พบในแหล่งอื่น ๆ แบบหนึ่งมีขนาดใหญ่และหนาเป็น เหรียญที่มีตราเกี่ยวกับศาสนาพราหมณ์ทั้งสิ้น อีกแบบหนึ่งเป็นเงินแผ่นบางๆ เล็กๆ ขุดพบ บริเวณเมืองอุทองโบราณเมื่อต้นปี พ.ศ. 2506 (บริเวณหลังโรงเรียนประจำอำเภออุทอง ปัจจุบัน) มีจำนวนมากเกาะติดกันเป็นก้อน คำนวณว่าไม่น้อยกว่า 1,000 เหรียญ ตรงกลางมีอักษรเป็นตัว "อุ" (จิรา 2509 : 6) ด้านหน้าของเหรียญมีลายรัศมี ซึ่งมักจะ เชื่อกันว่า เป็นเครื่องหมายของพระอาทิตย์ ด้านหลังมีลายซึ่งเรียกว่า "วธรรมาน" เงิน เหรียญแบบนี้พบมากตั้งแต่แคว้นยะไข่ ทางทิศตะวันตกจนถึงออกแก้ว ทางทิศตะวันออก (เชเตส 2502 : 54-55) สำหรับเหรียญขนาดใหญ่แบบแรกนั้น มีหลายชนิด ๆ หนึ่งด้าน หลังเป็นหอยสังข์¹⁵ อีกด้านหนึ่งเป็นศรีวิศสะ ภายในศรีวิศสะมีอังกุส¹⁷ (หรือขอช้าง) อยู่ตรงกลาง (ภาพที่ 22) อีกชนิดหนึ่ง ด้านหนึ่งเป็นรูปคล้ายปราสาท มีอังกุสอยู่สองข้าง และมีวัชระ¹⁸ อยู่กลางปราสาท เหนือปราสาทเป็นรูปพระอาทิตย์และพระจันทร์ ใต้ ปราสาทมีปลา¹⁹ (ภาพที่ 23) อีกชนิดหนึ่ง ด้านหนึ่งเป็นรูปปราสาท มีอังกุสอยู่สองข้าง มี วัชระอยู่กลางปราสาท ใต้ปราสาทมีปลา อีกด้านหนึ่งเป็นรูปหอยสังข์หรือแพะหรือกระต่าย บนดอกบัว²⁰ (ภาพที่ 24) แต่ชนิดที่พบมากที่สุดคือ เหรียญพระอาทิตย์ ซึ่งด้านหนึ่งเป็นรูป อาทิตย์อุทัย อีกด้านหนึ่งเป็นรูป ศรีวิศสะอยู่ตรงกลาง มีพระจันทร์และพระอาทิตย์อยู่ข้าง บน ข้างซ้ายและข้างขวาของศรีวิศสะเป็นสวัสดิกะและทมรุ หรือ ไน้เตาะว่ บางเหรียญ

15 หมายถึง ความโชคดี

16 หอยสังข์เป็นสัญลักษณ์ของพระนารายณ์ และเป็นสัญลักษณ์ของน้ำ หมายถึง ความอุดม สมบูรณ์

17 อังกุส หรือขอช้าง เป็นสัญลักษณ์ของความเป็นพระมหากษัตริย์ เพราะกษัตริย์ในสมัย โบราณทรงช้าง

18 วัชระ เป็นสัญลักษณ์ของพระอินทร์ ซึ่งเป็นใหญ่ในพื้นที่พิภพ

19 ปลา เป็นมีสยาเวตาร เป็นปางหนึ่งของพระนารายณ์

20 กระต่ายกับแพะ อาจจะหมายถึงปีนักษัตร ซึ่งน่าจะเป็นปีเกิดของผู้ทำเหรียญหรือปีที่ทำ เหรียญขึ้นอย่างใดอย่างหนึ่ง (ดูเฉลิม ยงบุญเกิด 2506 : 1)

เป็นทมรุ อีกชนิดหนึ่งเป็นเหรียญเงินตราบูรณกลศ²¹ มีลดา คือไม้เลื้อยออกมาทั้งสองข้าง อีกด้านหนึ่งเป็นรูปพระอาทิตย์ พระจันทร์และปลา

สัญลักษณ์ที่ปรากฏบนเหรียญทวารวดีเหล่านี้ ล้วนแต่เป็นสัญลักษณ์ที่แสดงถึงเทพเจ้า อำนาจและความมีโชค ซึ่งเป็นสัญลักษณ์แห่งความเป็นศิริมงคลทั้งสิ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งเหรียญส่วนใหญ่จะมีสัญลักษณ์ในความหมายของ "ฟ้า แผ่นดิน และน้ำ" ในรูปของพระอาทิตย์ พระจันทร์ ปราสาท และปลา ซึ่งอาจจะหมายถึงความสัมพันธ์อันสมบูรณ์ของจักรวาล อันนำมาซึ่งความสมบูรณ์พูลสุขทั้งมวล

เงินตราสมัยทวารวดี อีกแบบหนึ่งซึ่งพบที่บริเวณเมืองอุทองโบราณ ก็คือเหรียญเงินซึ่งมีจารึกภาษาสันสกฤตโบราณของสมัยพุทธศตวรรษที่ 12 ด้านหนึ่งจารึกเป็นชื่อของ "ลวปุระ" ซึ่งหมายถึงเมืองทวารวดีอีกเมืองหนึ่งคือ ละโว้ หรือลพบุรี เป็นภาษาสันสกฤตรูปแบบเดียวกับที่พบบนเหรียญเงินสมัยทวารวดีอีก 4 เหรียญ ที่จารึกเป็นชื่อของทวารวดีว่า "ศรีทวารวดี ศวรปุณยะ" (ภาพที่ 25) แต่ทั้ง 4 เหรียญพบในสภาพที่ต่างกัน ซึ่งนับว่ามีความสำคัญมากคือ พบที่นครปฐม 2 เหรียญ เมืองอุทองโบราณ 1 เหรียญ อำเภออินทบุรี จังหวัดสิงห์บุรี 1 เหรียญ (*สุภัทรดิศ 2523 : 82*) จึงอาจนับว่าลพบุรี นครปฐม อุทอง และอินทบุรีเป็นเมืองทวารวดีร่วมสมัยเดียวกัน และน่าจะมีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิด

3. เงินตราต่างประเทศ เงินตราต่างประเทศในรูปเงินเหรียญเท่าที่พบก็มีเหรียญทองแดงของโรมันที่สร้างขึ้นสมัยจักรพรรดิวิคตอริอุส สมัยต้นพุทธศตวรรษที่ 9 (*Landes 1982*) และเหรียญเงินและเหรียญทองแดงของอาหรับของสมัยต้นพุทธศตวรรษที่ 14 (ศักราชที่ระบุบนเหรียญตรงกับ พ.ศ. 1310) อย่างไรก็ตามก็ตี เงินตราต่างประเทศในรูปของวัตถุอื่นที่ทราบแน่นอนก็มีอีก 2 ชนิดคือเงินตราจีนสมัยปลายราชวงศ์ซันยุคแรกราวพุทธศตวรรษที่ 8 ซึ่งเป็นวัตถุสำริดก็มีพบบ้าง นอกจากนั้น วัตถุที่น่าจะเป็นเงินตราใช้แลกเปลี่ยนอย่างกว้างขวางเพียงแต่ไม่ทราบลักษณะของการใช้แลกเปลี่ยน และมูลค่าที่แท้จริงก็คือ ลูกบิดแบบต่างๆ ซึ่งพบในปริมาณมากมายอย่างไม่น่าเชื่อ กระจัดกระจายทั่วไปในเขตชุมชนลุ่มแม่น้ำจรเข้สามพัน ในบางท้องที่ชาวบ้านสามารถค้นหาลูกบิดตามผิวดินดิน ๗ ได้ หรือโดยเฉพาะอย่างยิ่งช่วงหลังฝนตกอาจปรากฏบนผิวดิน แสดงให้เห็นว่าแหล่งลูกบิดบางแห่งซึ่งอยู่ตามริมน้ำ อาจจะเป็นตลาดแลกเปลี่ยนสินค้า และลูกบิดถูกทิ้งหลงเหลืออยู่ในระดับ

²¹ บูรณกลศ = หม้อที่มีน้ำเต็ม เป็นสัญลักษณ์ของอินเดียโบราณ หมายถึงชีวิตคือการสร้างสรรค์

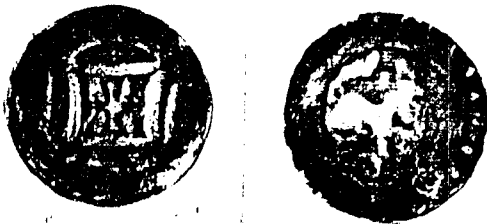

ภาพที่ 21 เงินสุเงิน

ภาพที่ 22 เงินทวารวดี ด้านหนึ่งเป็นหอยสังข์ อีกด้านหนึ่งเป็นศรีวิไลสะ

ภาพที่ 23 เงินทวารวดี ด้านหนึ่งเป็นหอยสังข์ อีกด้านหนึ่งเป็นรูปคล้ายปราสาท

ภาพที่ 24 เงินทวารวดี ด้านหนึ่งเป็นรูปปราสาท มีขังกุสอยู่สองข้าง อีกด้านหนึ่งเป็นรูปแพะ

ภาพที่ 25 เงินทวารวดี ที่มีจารึกว่า "ศรีทวารดี ศวรูปณะะ"

ที่มา ภาพที่ 21-25 เจลิม ยงบุญเกิด, เหรียญกระษาปณ์ในประเทศไทย, (กรุงเทพ, กรมศิลปากร, 2516), 7-19.

ต้น ๆ เมื่อฝนชะ หรือน้ำไหลกัดผาผิวดินข้างบนนาน ๆ เข้าก็จะได้ระดับที่ลูกปัดฝังตัวอยู่ ลูกปัดที่พบตามผิวดินอาจจะถูกน้ำชะคามาจากแหล่งเดิมก็ได้ ลูกปัดชนิดนี้จะไม่พบอยู่กับ โครงกระดูกมนุษย์โบราณ ลูกปัดอีกประเภทหนึ่งที่ขุดพบพร้อมโครงกระดูกนั้น มักจะอยู่ใน ระดับที่ลึกจากผิวดิน เข้าใจว่าเป็นลูกปัดที่คนโบราณฝังพร้อมกับผู้ตาย แสดงให้เห็นว่าลูก ปัดจะต้องเป็นของมีค่าในสมัยโบราณ (ดูรายละเอียดในเรื่องของลูกปัด) การที่พบลูกปัด ในปริมาณมากอย่างไม่น่าเชื่อทำให้สันนิษฐานได้ว่าลูกปัดเหล่านี้ไม่น่าที่จะเป็นเพียงเครื่อง ประดับ หรือเครื่องรางของขลังเท่านั้น แต่อาจจะเป็นวัตถุมีค่าที่ใช้เป็นสื่อกลางในการ แลกเปลี่ยนสินค้าซึ่งกันและกันด้วย โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ลูกปัดหลายประเภทที่ทำด้วยแก้ว หินมีค่า ฯลฯ เป็นลูกปัดที่มาจากต่างประเทศ ทำให้สามารถสันนิษฐานได้ว่าพ่อค้าต่างชาติ เป็นผู้นำเข้ามาแลกเปลี่ยนกับสินค้าพื้นเมือง ลูกปัดซึ่งเป็นหลักฐานสำคัญอีกประเภทหนึ่งในการ ศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นลุ่มแม่น้ำจระเข้สามพัน

สำหรับเงินเหรียญสมัยฟูนันและสมัยทวารวดีที่พบบริเวณเมืองอุ้มทองโบราณ เช่นเดียวกับที่พบในบริเวณอื่น ๆ ที่เป็นเมืองโบราณสมัยฟูนันและทวารวดีนั้น มีประเด็นที่น่าสนใจหลายประการคือ

ประการที่หนึ่ง เหรียญสมัยฟูนันและสมัยทวารวดีมีลวดลายที่มีความสัมพันธ์ต่อ เนื่องกัน ซึ่งแสดงให้เห็นว่าสมัยฟูนันและสมัยทวารวดีมีพัฒนาการที่ต่อเนื่องกัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งในด้านของอิทธิพล อินเดีย ในรูปของสัญลักษณ์ และคติความเชื่อต่าง ๆ เช่น สัญลักษณ์ที่เกี่ยวข้องพระมหากษัตริย์และความอุดมสมบูรณ์ สัญลักษณ์สำคัญที่พบอยู่ในเหรียญ เงินของฟูนันและทวารวดีร่วมกันก็คือ รูปหอยสังข์ (conch shell) ซึ่งปกติเป็นสัญลักษณ์ ของพระวิษณุ นั่น ที่จริงในสมัยดั้งเดิม เป็นสัญลักษณ์ของน้ำซึ่งหมายถึงความอุดมสมบูรณ์ (fertility) ด้วย และใช้ในพิธีกรรมถือน้ำของกษัตริย์ (royal lustration ceremonies) (Gutman 1978 :12) ลวดลายศรีวิไลสะ ก็เป็นอีกลวดลายหนึ่งที่ไม่ เพียงแต่ปรากฏอยู่ที่บนเหรียญเงินฟูนันและทวารวดี ยังพบในเหรียญแบบต่าง ๆ ในยุค สมัยเดียวกันตั้งแต่ออกแก้ว ในเวียดนาม จนถึงยะไข่ทางตะวันตกของพม่า "ศรี" (Sri) เป็นนามของมาตุเทพ (mother goddess) สัญลักษณ์ของความอุดมสมบูรณ์และความมั่งคั่ง เป็นที่เคารพนับถือทั้งพุทธศาสนาและฮินดู และเป็นสัญลักษณ์ของกษัตริย์อินเดีย ลวดลาย แบบศรีวิไลสะ พบในเหรียญที่พบในแหล่งต่าง ๆ มีลักษณะแตกต่างกันในรายละเอียด เล็ก น้อย ๆ ลวดลายที่อยู่ตอนบนสุดของเหรียญเรียกว่า "วัชระ" (สายฟ้า) เป็นสัญลักษณ์แทน พระอาทิตย์ พระจันทร์ และไฟ หมายถึงอำนาจของพระมหากษัตริย์ ศรีวิไลสะ จริงๆ แล้ว อาจจะเพี้ยนมาจากคำว่า "ศรีวัชระ" (Sri + vajra) ก็ได้ ส่วนด้านใต้ของเหรียญ ทวารวดีที่พบบริเวณเมืองอุ้มทองโบราณจะเป็นรูปปลา อันเป็นสัญลักษณ์ของน้ำ ในขณะที่

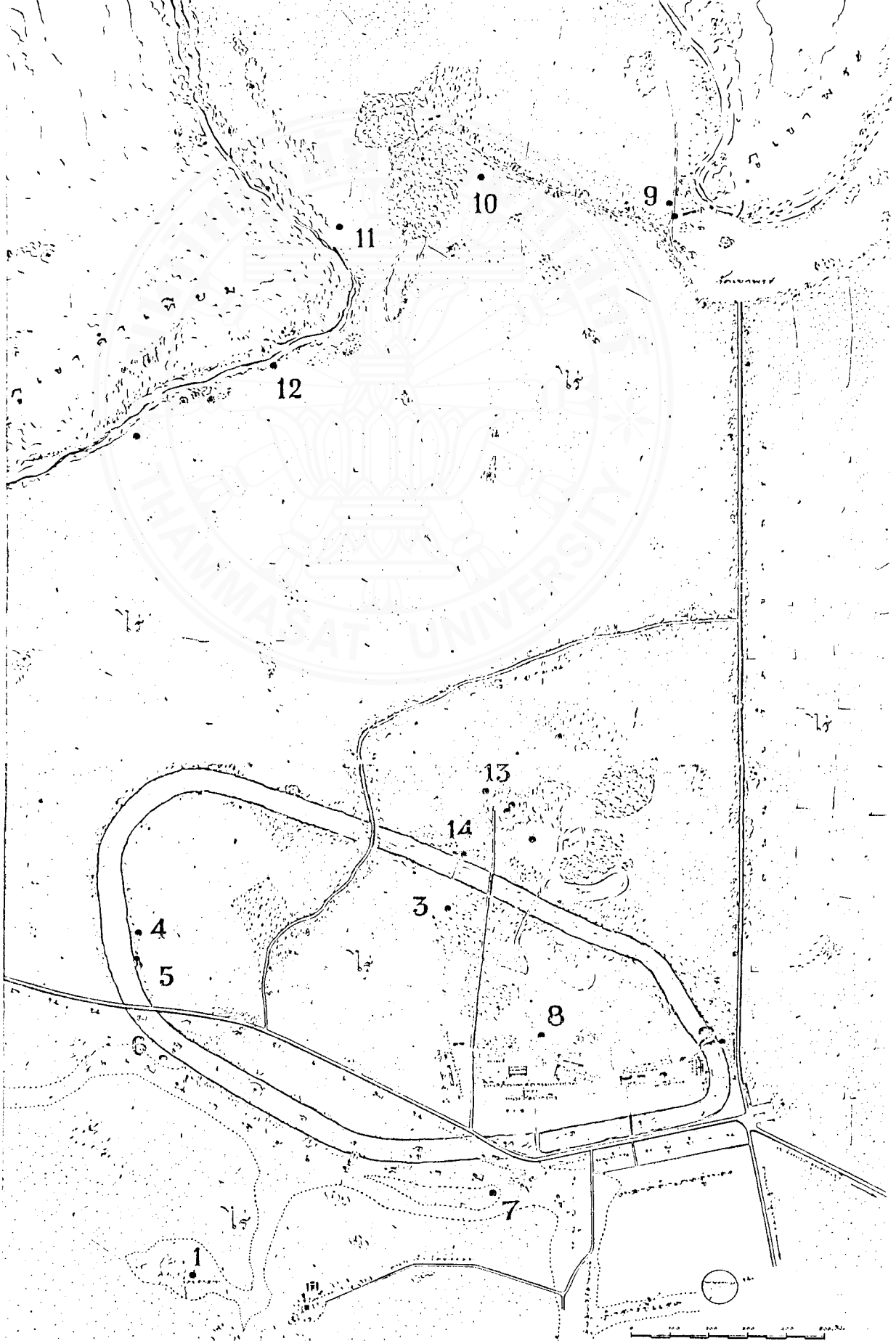
เหรียญที่พบที่ยะไข่จะเป็นรูปดอกบัว (Gutman 1678 : 12-15)

ประการที่สอง สัญลักษณ์รูปแบบต่าง ๆ ที่ปรากฏอยู่บนเงินเหรียญสมัยพุนินและสมัยทวารวดี ซึ่งมีรูปแบบคล้ายคลึงกับเงินเหรียญอินเดียที่พบตามดินแดนต่าง ๆ เป็นประจักษ์พยานที่ดีที่สุดถึงการรับอิทธิพลความคิดและความเชื่ออินเดียอย่างต่อเนื่อง โดยเฉพาะอย่างยิ่งในกรณีนี้ เป็นการรับความเชื่อเกี่ยวกับการสร้างฐานอำนาจและสิทธิธรรมในการปกครองของกษัตริย์ตลอดจนความอุดมสมบูรณ์มั่งคั่งของประชากร ตามคติอินเดีย ดังนั้น การผลิตเหรียญเลียนแบบอินเดียจึงเป็นเรื่องสำคัญ และต้องประกอบด้วยสัญลักษณ์ที่เกี่ยวข้องกับอำนาจ และความอุดมสมบูรณ์ตามที่ปรากฏในคัมภีร์ปุราณะของอินเดีย เช่น สัญลักษณ์ที่หมายถึง พระอาทิตย์ พระจันทร์ มหาทวีปทั้งสี่ แม่น้ำเจ็ดสายและมหาสมุทร ซึ่งแสดงออกในรูปของหอยสังข์ ปราสาท สายฟ้า (วัชระ) ลายคลื่น ปลา เต่าและดอกบัว เป็นต้น

4.3.3 หลักฐานประเภทโบราณสถาน เป็นดินที่เป็นซากของโบราณสถานภายในบริเวณเมืองอุททองโบราณและบริเวณโดยรอบ เท่าที่กรมศิลปากรทำการสำรวจและขุดแต่งระหว่าง พ.ศ. 2506-2509 มีทั้งหมดประมาณ 20 กว่าแห่ง บางแห่งมีร่องรอยของความเก่าแก่กว่าสมัยทวารวดี แต่ส่วนใหญ่เป็นซากของเจดีย์สมัยทวารวดี ต่อเนื่องลงมาจนถึงสมัยอยุธยา ส่วนที่เป็นโบสถ์ วิหาร หรือศาสนสถานมีอยู่เป็นจำนวนน้อยไม่มากนัก เจดีย์แบบทวารวดีที่เมืองอุททองโบราณนั้น มีอยู่ 3 รูปแบบด้วยกัน คือ แบบแรก เป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส มีอยู่ไม่กี่องค์ แบบที่สอง คือแบบแปดเหลี่ยม บางครั้งมีการย่อมุมประกอบ มีอยู่ที่อุททองหลายองค์ แบบที่สามเป็นแบบกลม ซึ่งมีอยู่น้อยและมักใช้สำหรับเจดีย์ขนาดเล็ก²² (สกัทรคติศ 2511:57) เจดีย์และโบราณสถานเหล่านี้ ที่อยู่ภายในบริเวณกำแพงเมือง มีหมายเลข 3, 4, 5 และ 8 หมายเลข 2 อยู่นอกกำแพงเมืองทิศเหนือ หมายเลข 13, 14 อยู่ริมกำแพงเมืองทิศตะวันตก หมายเลข 1, 6, และ 7 อยู่นอกกำแพงเมืองทิศตะวันออก โดยที่อยู่ริมฝั่งแม่น้ำจรเข้สามพันด้วย หมายเลข 9, 10, 11, 12 อยู่นอกกำแพงเมืองทิศตะวันตกบริเวณเขาพระและเขาคำเทียม (ภาพที่ 26)

เจดีย์สมัยทวารวดีเหล่านี้ มักจะมีฐานค่อนข้างสูง อิฐที่ใช้มักจะมีขนาดใหญ่

²² ประยูร อุชชาณะ (น.พ.ปากน้ำ) มีความเห็นว่า เจดีย์แบบกลมมีอายุเก่าแก่ที่สุด มีอายุประมาณพุทธศตวรรษที่ 11 ขึ้นไป และน่าจะเป็นเจดีย์ที่ได้รับอิทธิพลอินเดียสมัยคุปตะ ส่วนเจดีย์แปดเหลี่ยมและสี่เหลี่ยมจัตุรัส น่าจะเป็นแบบปาละ สมัยพุทธศตวรรษที่ 13-15 (ประยูร 2526:35)

ภาพที่ 26 แผนที่แสดงจุดที่ตั้งโบราณสถาน
บริเวณเมืองคูทองโบราณและบริเวณโดยรอบ

40x19x10 เซนติเมตร และมีขนาดกลาง 34x18x8 เซนติเมตร ใช้ข้าวเปลือกเป็นส่วนผสมการก่ออิฐรู้จักสอดดินด้วยดินเหนียวดิบ ซึ่งอาจผสมน้ำอ้อยและสอได้บ้างมาก การวางอิฐวางอย่างง่าย ๆ ระมัดระวังเฉพาะชั้นนอก ชั้นในมักจะถูกประดับด้วยแนวอิฐที่เผาไม่ตีวางเรียงอย่างไม่ค่อยเป็นระเบียบ บางช่วงมีลักษณะเหมือนกับพยายามประหยัดอิฐ เช่นพื้นที่ระหว่างตัวศาสนสถานตรงกลางกับผนังด้านนอกของฐาน มักจะมีส่วนผสมของดินและอิฐคุณภาพเลวบรรจุอยู่ (เช่น เจดีย์หมายเลข 1) ในบางกรณีที่ดินดินแข็งแรงพอที่จะรับน้ำหนักได้ดี ฐานรากก็จะหำอบบางมาก คือใช้อิฐวางเป็นแนวหนึ่งหรือสองชั้นเท่านั้น ในกรณีที่พื้นดินไม่แข็งแรงพอ ก็จะใช้หินที่ตัดเป็นแผ่นอย่างหยาบ ๆ รองรับ หรือบางครั้งก็ก่อรากเป็นผนังหินขึ้นมาที่มีความหนา 40 เซนติเมตร (เช่น โบราณสถานหมายเลข 20) เทคนิคการก่อสร้างที่หำง่าย ๆ และค่อนข้างล้าหลังนี้ เป็นลักษณะเฉพาะของสิ่งก่อสร้างตามวิถีธรรมชาติ ซึ่งเป็นสัญลักษณ์ของสมัยทวารวดี

ในขณะที่กรมศิลปากรทำการสำรวจโบราณสถานเหล่านี้ ในพ.ศ.2506 นั้นปรากฏว่า เจดีย์และเนินดินที่เป็นซากโบราณสถานต่าง ๆ อยู่ในสภาพพังยับเยินเนื่องจากชาวบ้านลักลอบขุดทำลายเพื่อหาสมบัติ ซึ่งเป็นเรื่องที่น่าเสียดายมาก มิฉะนั้นอาจพบหลักฐานที่มีคุณค่าและสามารถให้ความกระจ่างแก่การศึกษาในเรื่องนี้ได้เป็นอย่างดี กระนั้นก็ดี การขุดแต่งเจดีย์และซากโบราณสถานต่าง ๆ โดยกรมศิลปากร ก็พบหลักฐานที่หลงเหลืออยู่ในรูปแบบต่าง ๆ กันพอสมควร แม้ว่าหลักฐานส่วนใหญ่จะเป็นโบราณศิลปวัตถุในพุทธศาสนา แต่ก็พบสิ่งก่อสร้างทางด้านศาสนาพราหมณ์มากกว่าที่เคยคาดคิดกัน กรมศิลปากรทำการขุดแต่งโบราณสถานต่าง ๆ ตามลำดับตั้งแต่ปี พ.ศ.2506 โดยทำการขุดแต่งเจดีย์และวิหาร 10 แห่งจากทั้งหมด 20 กว่าแห่ง คือ หมายเลข 7, 13, 3, 9, 10, 11, 12, 5 (วิหาร), 2 และ 1 ตามลำดับ ในขณะที่เดียวกันก็ทำการขุดแต่งเนินดินที่เป็นซากวิหารหรือโบสถ์หรือศาสนสถานที่อยู่ใกล้เคียงไปด้วย จนแล้วเสร็จในพ.ศ.2509 (*กรมศิลปากร: 2509*) ซึ่งสามารถสรุปหลักฐานโบราณสถานเหล่านี้²³ ตามลำดับหมายเลขได้ดังนี้

1. เจดีย์หมายเลข 1 (วัดประสาธน์) (ภาพที่ 27) ตั้งอยู่ริมแม่น้ำจรเข้สามพัน ห่างจากคูเมืองคูทองโบราณออกไปทางทิศตะวันออกเฉียง 500 เมตร (ทางตรง) นับเป็นโบราณสถานที่มีขนาดใหญ่ที่สุด ฐานของเจดีย์องค์นี้ยาวด้านละ 36.5 เมตร ลักษณะของฐานก่อด้วยอิฐขนาดใหญ่เรียงเป็นผนังสูง 1 เมตร ฐานที่ขุดพบนี้ มีลักษณะเป็น

²³ ดู กรมศิลปากร, รายงานการสำรวจและขุดแต่งโบราณวัตถุสถานเมืองเก่าคูทองอำเภอกู่ทอง จังหวัดสุพรรณบุรี (พระนคร : กรมศิลปากร 2509)

กำแพงกันดินมีให้องค์เจดีย์พังทะลาย ลักษณะของการเรียงอิฐเป็นแบบเรียงอิฐหน้ายาว สลับกับหน้าตัดในแนวเดียวกัน สอดคล้องไม่สอปูน ลักษณะเช่นนี้แสดงว่าเป็นเจดีย์สร้างในสมัย ทวารวดีตอนต้นราวพุทธศตวรรษที่ 11 (ประยูร 2524: 76-77) ทางด้านตะวันออก ขุด พบฐานหินเรียงยื่นออกมาใต้ฐาน ตั้งอยู่ก่อนไปทางทิศใต้ ฐานนี้อาจจะสร้างขึ้นในสมัยก่อน ประวัติศาสตร์ ซึ่งไม่มีความสัมพันธ์กับเจดีย์องค์นี้ ดังจะเห็นได้จากระดับดินของฐานหิน เรียงอยู่ต่ำกว่าระดับฐานของเจดีย์ ส่วนผนังอิฐบนยอดเนิน ก่ออิฐอย่างไม่ค่อยจะเป็น ระเบียบนัก มีลักษณะเป็นการก่ออิฐบนมูลอิฐหักและมีแผ่นดินเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า มีประตู เข้าทั้งหมด 4 ด้าน ด้านตะวันออกเป็นชาน ด้านตะวันตกก่ออิฐเป็นฐานเจดีย์รูปจัตุรัส ล้อมฐานชั้นล่างถึง 3 ชั้น ผนังรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าและเจดีย์รูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสดังกล่าวนี้ อาจ เป็นฝีมือของการก่อสร้างสมัยหลัง โดยนักวิชาการมีความเห็นค่อนข้างแตกต่างกันในเรื่องนี้ ประยูร อรุณชฎ (2524: 76-77) สันนิษฐานว่า เป็นการปฏิสังขรณ์ใหม่ในสมัยปลาย ทวารวดี ราวพุทธศตวรรษที่ 13-14 เนื่องจากไม่พบร่องรอยศิลปะสมัยอยุธยาเลย ในขณะที่กรมศิลปากรและ ม.จ. สุภัทรดิศ ดิศกุล (กรมศิลปากร 2509 และสุภัทรดิศ 2511) มีความเห็นห้องกันว่า การซ่อมแซมคงจะเกิดขึ้นในสมัยอยุธยาตอนปลาย ราว ๆ ช่วงหลัง ของพุทธศตวรรษที่ 22 โดยอ้างถึงลักษณะการก่อสร้างซึ่งวางทิศเชื่อมกับฐานสมัยทวารวดี ที่อยู่ข้างล่าง แสดงว่าผู้ปฏิสังขรณ์หรือผู้สร้างสมัยอยุธยาอาศัยยอดเนินโบราณสถานสมัย เก่าก่อสร้างเจดีย์สมัยอยุธยาทับข้างบน โดยเก็บเอาอิฐสมัยทวารวดีมาก่อสร้างบ้าง และ ทำขึ้นใหม่บ้าง (กรมศิลปากร 2509)

กรมศิลปากรทำการขุดแต่งเจดีย์หมายเลข 1 เป็นระยะ ๆ ดังนี้

1. การขุดแต่งระยะที่ 1 พบเครื่องใช้ต่าง ๆ ของสมัยอยุธยาทางมุขด้านทิศ ตะวันออกเฉียงใต้ของเจดีย์สมัยอยุธยาที่อยู่ส่วนบน เช่น ชันน้ำ พังลาด กระบวย เป็นต้น
2. การขุดแต่งระยะที่ 2 เป้าหมายเพื่อค้นหารากฐานเจดีย์สมัยทวารวดีที่อยู่ ในระดับล่างสุด พบว่าผนังสมัยทวารวดีก่อเป็นมุขยื่นออกมา และก่อเป็นผนังยาวไป ตลอด ภายใต้มันขุดพบ แผ่นอิฐมีลวดลายเขียนสีวางซ้อนอยู่ระหว่างแผ่นต่อแผ่น มีเงิน กลมแบนเล็กมีรูปอุณาโลมตรงกลางวางอยู่ ใต้ลงไปมีฐานอีกชั้นหนึ่ง ก่อเป็นผนังลงไปจน ถึงระดับพื้นดินเดิม บนฐานนี้ก่ออิฐเป็นบัวยาวไปตลอดและมีมุขยื่น มุขประกอบด้วยช่องขุ้ม สี่เหลี่ยมโบราณวัตถุอื่น ๆ ที่พบในการขุดแต่งก็มี ไหขนาดใหญ่มบรรจุกระดูกอยู่ตรงกึ่งกลาง ของด้านทิศใต้ พระพุทธรูปสำริดเล็ก ๆ ปางเสด็จลงจากดาวดึงส์ สูง 4 เซนติเมตร และเศษภาพนูนดินเผาสมัยทวารวดี การขุดแต่งเจดีย์องค์นี้ ทั้งสองขั้นตอน ทำให้ทราบถึง การก่อสร้างอันสลับซับซ้อนถึง 3 ระยะ ดังนี้

ระยะที่ 1 ฐานสมัยทวารวดี คือ ฐานภายในตั้งอยู่บนพื้นดิน ประกอบไปด้วย บัวและช่องขี้ผึ้งเหลี่ยม ซึ่งตั้งอยู่บนฐานทั้งทางด้านใต้และด้านตะวันออก

ระยะที่ 2 ฐานสมัยทวารวดี มีลักษณะเป็นผนังซึ่งก่อกับมุขและขี้ผึ้งเจดีย์สมัย ทวารวดี ระยะที่ 1 เป็นแนวยาวตลอดทั้งทางด้านใต้และด้านตะวันออก ใต้ผนังขุดพบแผ่น อิฐมีลายภาพเขียนสี เป็นลายก้านขดและลายเรขาคณิต เขียนด้วยสีขาว สีดำและสีแดง เจตนาของการทำอิฐเหล่านี้ ก็เพื่อใช้ในการวางฤกษ์เป็นครั้งที่สองสำหรับการบูรณะ พระเจดีย์องค์นี้ และเพื่อความมั่นคงแข็งแรง จึงได้ก่อกำแพงโดยรอบ แล้วนำเอาเศษอิฐ หักกาปูนของส่วนที่พังลงของสมัยทวารวดีระยะที่ 1 ถมลงโดยรอบ เพื่อให้องค์เจดีย์มั่ง คั่งแข็งแรงขึ้น

ระยะที่ 3 ฐานสมัยอยุธยา เป็นฐานซึ่งก่อสร้างขึ้นบนเนินอิฐหักของเจดีย์สมัย ทวารวดี นับเป็นการก่อสร้างระยะที่ 3 ในสมัยอยุธยา

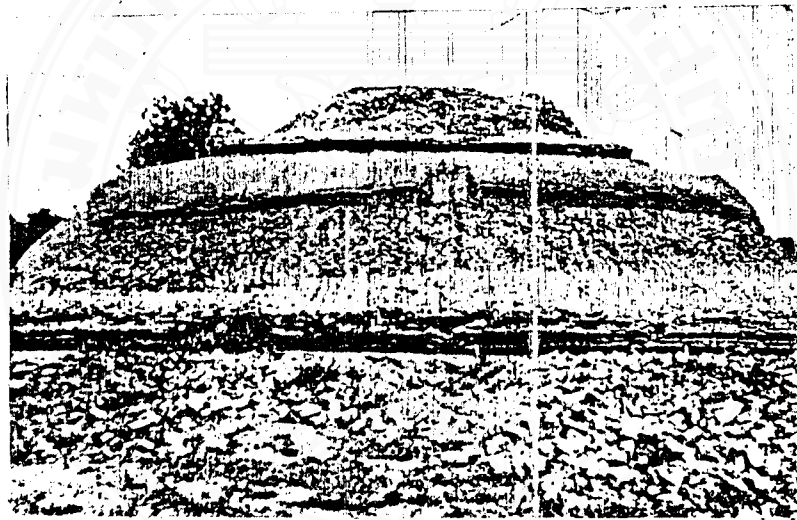
3. การขุดแต่งระยะที่ 3 เป็นการบูรณะส่วนที่จะพังทลายให้มั่นคงแข็งแรง ขึ้น ศ.บัวเชลลิเยร์ ผู้เชี่ยวชาญทางโบราณคดีชาวฝรั่งเศส ซึ่งให้ความร่วมมือกรม ศิลปากรในการขุดแต่งโบราณสถานในเมืองคูทองโบราณ สนใจเจดีย์หมายเลข 1 มาก เนื่องจากไม่เพียงแต่มีขนาดใหญ่โตมากเท่านั้น ยังพบร่องรอยสำคัญว่าอาจมีการปฏิสังขรณ์ ในสมัยหลัง ซึ่งอาจจะเป็นสมัยอยุธยาตอนปลาย ศ.บัวเชลลิเยร์ มีความเห็นว่า สมัย อยุธยานิยมสร้างเจดีย์ขนาดใหญ่ครอบเจดีย์สมัยทวารวดีขึ้นเป็นชั้น ๆ โดยก่อเป็นผนังซ้อน กันขึ้นไป การศึกษาเจดีย์องค์นี้ จึงต้องมุ่งหาลักษณะเดิมสมัยก่อนที่จะมีการปฏิสังขรณ์ จาก การขุดสำรวจดังกล่าว ทำให้พบว่า อิฐที่ใช้แบ่งเป็น 2 สมัย คือ สมัยทวารวดี (นำมาใช้ เรียงใหม่เมื่อมีการซ่อม) และอิฐสมัยอยุธยา หิศของเจดีย์สมัยอยุธยาที่สร้างต่อเติมขึ้น ภายหลัง ก็ไม่ได้สร้างตรงตามทิศทางอย่างเต็มที่ในระดับเดียวกับฐาน ศ.บัวเชลลิเยร์ สรุปว่า การซ่อมแซมดังกล่าวอาจจะทำขึ้นในสมัยพระเจ้าปราสาททอง สมัยอยุธยาตอน ปลาย²⁴ (*บัวเชลลิเยร์ 2509:9*) ซึ่งถ้าเป็นความจริง ก็เป็นหลักฐานสำคัญที่แสดงให้เห็นว่าเมืองคูทองโบราณมิได้ถูกทิ้งร้างโดยสิ้นเชิงตามที่เคยเข้าใจกัน แม้ว่าอาจจะลด ความสำคัญลงในช่วงหลังของทวารวดีก็ตาม นอกจากนั้น การขุดค้นบริเวณใกล้เคียงกับ

²⁴ ประยูร อุลุชาฎะ ไม่เห็นด้วยกับความคิดดังกล่าว โดยแย้งว่าน่าจะเป็นการซ่อมแซม สมัยทวารวดี ราวพุทธศตวรรษที่ 13-14 อนุวิทย์ เจริญศุกุลก็ยืนยันว่า อิฐตั้งแต่ชั้น บนสุดลงมาของเจดีย์หมายเลข 1 เป็นอิฐสมัยทวารวดีและใช้เทคนิคการก่อสร้าง แบบทวารวดีทุกประการ (ดูรายละเอียดใน *อนุวิทย์ เจริญศุกุล 2517*)

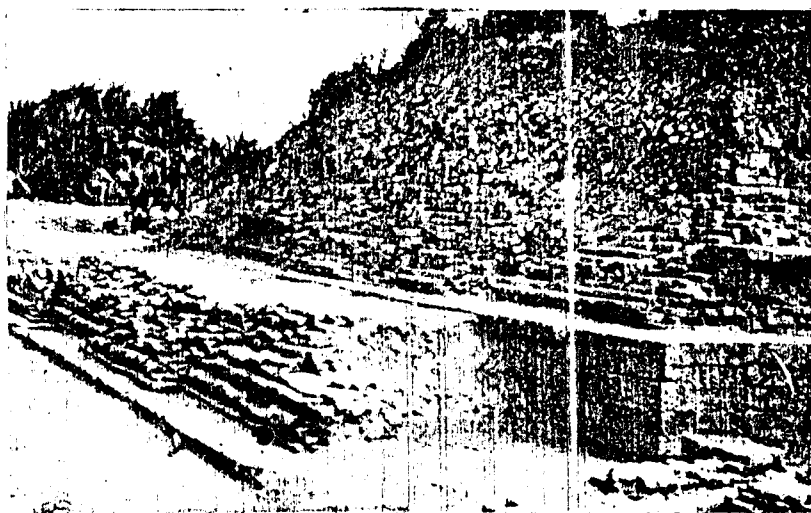
เจดีย์หมายเลข 1 ไม่พบร่องรอยของอิทธิพลศิลปะ เขมรหรือกัมพูชาในบริเวณเมืองคู่มือของโบราณแต่ประการใด เป็นการยืนยันว่า เขมรไม่เคยมีอิทธิพลในบริเวณนี้ หรือมีฉะนั้นชุมชนบริเวณลุ่มแม่น้ำจระเข้สามพันและเมืองคู่มือของโบราณ จะต้องถูกทิ้งร้างโดยสิ้นเชิงในพุทธศตวรรษที่ 16 หรือต้นพุทธศตวรรษที่ 17 (สกัทรติศ 2508:50)

2. เจดีย์หมายเลข 2 (ภาพที่ 28) มีขนาดใหญ่ร่องลงมาจากเจดีย์หมายเลข 1 ตั้งอยู่นอกคูเมืองด้านเหนือ องค์เจดีย์ตั้งอยู่บนฐานสี่เหลี่ยมจัตุรัสยาวด้านละ 28.35 เมตรสูง 1 เมตร ใช้อิฐปนแลง โดยใช้แลงก่อเป็นฐานส่วนหนึ่งหรือทั้งหมด ระบบการเรียงอิฐมีลักษณะคล้ายกับเจดีย์วัดพระเมรุ จังหวัดนครปฐม โดยการใช้อิฐขนาดใหญและไม่สอปูน (ประยูร 2524:76) ฐานชั้นล่างแต่ละด้านก่ออิฐย่อมุมทั้ง 4 ด้าน มีเจดีย์ที่ฐานสี่เหลี่ยมจัตุรัสตั้งอยู่ทั้ง 4 มุม เจดีย์องค์กลางตั้งอยู่บนฐานมีเนื้อที่เป็นชานกว้าง 4 เมตรสำหรับประทักษิณโดยรอบทั้ง 4 ด้าน องค์เจดีย์แต่ละด้านก่อด้วยอิฐผสมแลง ด้านหนึ่งแบ่งออกเป็น 3 มุข ศิวมุขกลางกว้าง 5.5 เมตร มุขริมกว้างมุขละ 5.65 เมตร โดยก่อเป็นบัว เนื้อฐานบัวก่อเป็นซุ้ม ศิวมุขกลาง 3 ซุ้ม มุขริมข้างละ 6 ซุ้ม เจดีย์ที่ฐานสี่เหลี่ยมจัตุรัสดังกล่าวเหลือให้เห็นร่องรอยอยู่เพียงมุมเดียว จากการขุดแต่งของกรมศิลปากร พบว่า ฐานชั้นในก่อด้วยศิลาแลงรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส แล้วก่ออิฐหุ้มภายนอกโดยรอบหาเป็นช่องซุ้มสี่เหลี่ยม

โบราณวัตถุที่ขุดพบ ณ เจดีย์หมายเลข 2 พบธรรมจักรศิลาขำรุคเหลือเพียงครึ่งซีกทางทิศตะวันออก ลักษณะลวดลายบนวงล้อคล้ายคลึงกับธรรมจักรที่ขุดได้จากเจดีย์หมายเลข 11 แต่ต่างกันที่ช่องว่างระหว่างก้าขอบวงล้อเป็นช่องทึบ ในขณะที่ธรรมจักรพบบริเวณเจดีย์หมายเลข 11 จำหลักเป็นช่องโปร่ง นอกจากนี้ยังขุดพบพระพิมพ์ดินเผาประทับยืนอยู่ในวงโค้ง สูง 16 เซนติเมตร พระพุทธรูปประทับยืน ปางเสด็จลงจากดาวดึงส์ ทำด้วยหินสีเขียวจำหลักนูนต่ำ รอบองค์พระจำหลักเป็นเปลวโดยรอบ เศียรหักหายไป ทิศเหนือพบรูปกัณฐิณีนูนต่ำและเศษชิ้นส่วนขององค์พระพุทธรูปสำริดปางสมาธิ ทิศตะวันตก พบเศียรพระพุทธรูปทองคำ สูง 5 เซนติเมตร อยู่บนฐานริมองค์เจดีย์ ทิศตะวันตกเฉียงเหนือ พบพระบาทพระพุทธรูปทองคำยาว 3.5 เซนติเมตร และเศียรพระพุทธรูปปูนปั้น ที่บริเวณใกล้เคียงกับเนินทางด้านทิศตะวันตก ยังมีเนินโบราณสถานตั้งอยู่ติดกันอีกแห่งหนึ่ง แต่ยังมีได้มีการขุดแต่งแต่อย่างใด

ภาพที่ 27 เจดีย์หมายเลข 1 (วัดปราสาทร้าง)

ภาพที่ 28 เจดีย์หมายเลข 2

3. เจดีย์หมายเลข 3 (ภาพที่ 29) ในปี พ.ศ. 2478 ดร. เวลส์ ได้ทำการขุดสำรวจผ่าตรงกลางเจดีย์จากด้านทิศตะวันออกไปทิศตะวันตก ได้หลักฐานเพียงพวกสังคโลกสมัยสุโขทัย แต่เป็นการขุดค้นในเวลาอันจำกัด เพราะเวลาและภูมิประเทศไม่อำนวย (*กรมศิลปากร 2504:6*) ฐานของเจดีย์องค์นี้เป็นแบบสี่เหลี่ยมจัตุรัสกว้างด้านละ 16.60 เมตร ฐานด้านเหนือค่อนข้างสมบูรณ์กว่าด้านอื่น ห่างจากฐานด้านนี้ประมาณ 2 เมตร พบกองอิฐก่อเป็นฐานสี่เหลี่ยม เข้าใจว่า น่าจะเป็นแท่นสำหรับตั้งเครื่องสักการะองค์เจดีย์ ลักษณะคล้ายกับเจดีย์องค์อื่นที่ขุดพบที่วัดภูบัว จังหวัดราชบุรี นอกจากนี้ ก็มีมุข 3 มุข กว้างมุขละ 3.60 เมตร สูงประมาณ 3.40 เมตรบนฐานแต่ละด้านประดับด้วยพระพุทธรูปและเทวรูป ประทับนั่งอยู่ภายในซุ้ม แต่เห็นได้ชัดเจนเพียง 2 ด้าน คือ ด้านเหนือและด้านใต้

โบราณวัตถุที่พบประกอบด้วยเศียรพระพุทธรูปกับเทวรูปปูนปั้น และเศษชิ้นส่วนขององค์พระพุทธรูปจำนวนมาก ที่สำคัญคือ พระพุทธรูปสำริดปางเสด็จจากดาวดึงส์ 3 องค์ สูง 55, 53, 50 เซนติเมตรตามลำดับ ขุดได้จากทางทิศตะวันออกประมาณ 5.50 เมตร ซึ่งเป็นสถานที่ตั้งของมุขกลาง และยังพบภาพจำหลักรูปคนเหาะทำด้วยดินเผา ซึ่งมีลักษณะการเหาะพริ้วและสวยงามยิ่งชิ้นหนึ่ง นอกจากนี้ ก็มีเทวรูปยืนและหน้ายักษ์ปูนปั้นซึ่งพบด้านตะวันออก และหน้าภาพดินเผาทางด้านเหนือด้วย

4. วิหารหมายเลข 5 ตั้งอยู่ริมคูเมืองด้านใต้ ห่างจากถนนมาลัยแมนประมาณ 150 เมตร เข้าใจว่าจะเป็นซากของวิหารขนาดกว้าง 5 เมตร ยาว 25 เมตรทางทิศตะวันออกเป็นชานสำหรับทางบันไดขึ้นสู่วิหาร มีร่องรอยว่าเป็นรูปจัตุรัส โบราณวัตถุที่พบประกอบด้วย พระพุทธรูปดินเผาปางสมาธิ ทำเป็นภาพปูนดำ และเศษชิ้นส่วนอีกหลายชิ้นในลักษณะเดียวกัน

5. เจดีย์หมายเลข 7 ผลการสำรวจ ไม่พบซากฐาน เข้าใจว่าถูกทำลายขณะก่อสร้างถนนมาลัยแมน ขุดพบเพียงเศษลวดลายปูนปั้น เศษพระพุทธรูปดินเผา รวม 8 รายการเท่านั้น

6. เจดีย์หมายเลข 9 (ภาพที่ 30) ตั้งอยู่ที่เชิงเขาพระ ห่างเมืองอุทองโบราณไปทางทิศตะวันตกประมาณ 3 กิโลเมตร ลักษณะเป็นเจดีย์สี่เหลี่ยมจัตุรัส ยาวด้านละ 10 เมตร ฐานชั้นล่างสูง 1.30 เมตร ฐานตอนบนก่ออิฐย่อมุมเป็นมุข และมีช่องซุ้มประดับเป็นช่อง ๆ เห็นได้ชัดเจนทางด้านทิศใต้ ส่วนทางด้านอื่นเสื่อมสภาพไปหมดแล้ว นอกจากนี้ยังมีเจดีย์กลมตั้งอยู่บนมุมหลังทิศ มีเส้นผ่าศูนย์กลางองค์ละ 50 เซนติเมตร

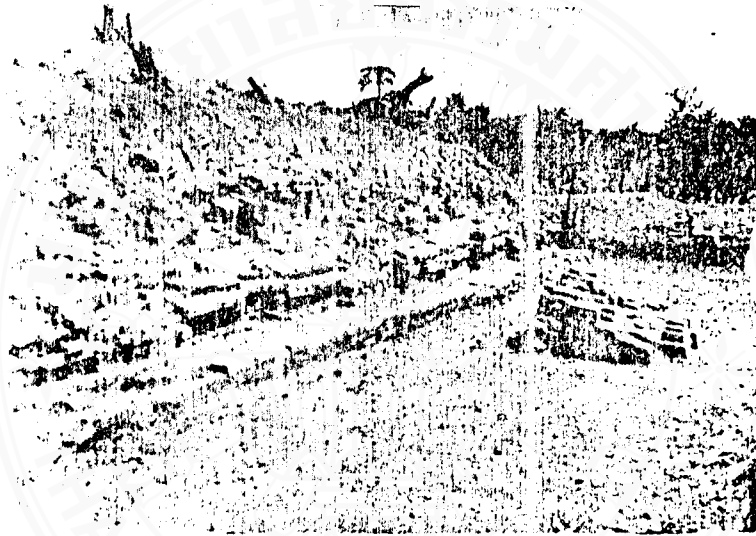
โบราณวัตถุที่ขุดพบ ประกอบด้วย พระพิมพ์ดินเผาปางเสด็จจากดาวดึงส์ ประทับยืนภายใน
ซุ้ม 2 องค์ (ภาพที่ 31) การขุดตรวจตรงกลางองค์เจดีย์ ไม่พบวัตถุอื่นแต่อย่างใด
บริเวณห่างจากเจดีย์หมายเลข 9 ไปทางทิศตะวันออกประมาณ 12 เมตร มีเนินลาดสูง
ประมาณ 40 เซนติเมตร กรมศิลปากรทำการขุดสำรวจ พบร่องรอยการก่ออิฐเรียงเป็น
แนวตลอดทั้งด้าน ยาวประมาณ 10 เมตรอิฐที่ก่อเรียงดังกล่าว เหลือเพียงซากที่ก่อให้
เห็นได้ 2 ชั้น ศ.บัวเชอร์ลิเยร์ สันนิษฐานว่า เนินดินนี้มีลักษณะเป็นที่ตั้งของพระอุโบสถ
หรือวิหาร ทางทิศตะวันตกของเนินพบเศษเครื่องปั้นดินเผารูปคล้ายกะทะและเศษกระดูก
คน ฝังอยู่ริมฐานด้านนี้

7. เจดีย์หมายเลข 10 (ภาพที่ 32) เป็นเจดีย์ทรงกลมคล้ายเจดีย์ที่สาญจี
ในอินเดีย มีเส้นผ่าศูนย์กลางประมาณ 16 เมตร สูง 2 เมตร ก่ออิฐขึ้นไปตรง ๆ ไม่ย่อ
เป็นชั้น โบราณวัตถุที่พบประกอบด้วย ชิ้นส่วนขององค์พระพุทธรูปปางสมาธิและระฆังหิน
ขนาดเล็กห่างองค์เจดีย์ไปทางตะวันออกประมาณ 1 เมตร มีเจดีย์องค์หนึ่ง เป็นรูปแปด
เหลี่ยม ยาวด้านละ 1.5 เมตร สูง 50 เซนติเมตร ขุดพบหัวกวางหิน ยาว 9
เซนติเมตร

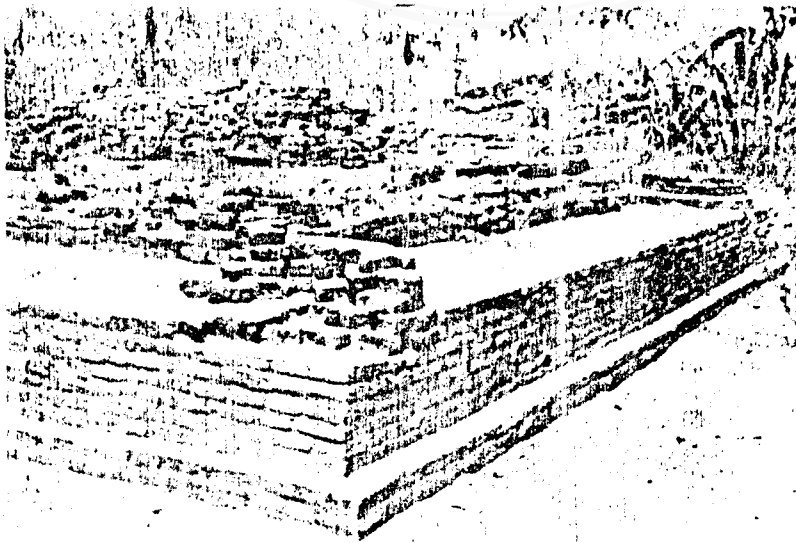
8. เจดีย์หมายเลข 11 (ภาพที่ 33) ตั้งอยู่บนเชิงเขาคำเทียม นอก
คูเมืองทางทิศตะวันตก อยู่ถัดจากเจดีย์หมายเลข 10 ไปทางทิศใต้ประมาณ 500 เมตร
ลักษณะเป็นฐานรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส ยาวด้านละ 10.60 เมตร สูง 2.5 เมตร ก่ออิฐ
ขึ้นไปตรง ๆ ไม่มีมุข การขุดเจาะสำรวจตรงกลางฐานไม่พบโบราณวัตถุแต่อย่างใด การ
ขุดสำรวจโดยรอบองค์เจดีย์ทางทิศตะวันตก พบหลักฐานสำคัญที่แสดงความเก่าแก่ของ
เมืองคูทองโบราณ คือ พระธรรมจักรศิลา เส้นผ่าศูนย์กลาง 1 เมตร (ภาพที่ 34) กับ
เสาหินแปดเหลี่ยมจำหลักลวดลายและแท่นหินสี่เหลี่ยมจำหลักลวดลาย ทางทิศใต้ ขุดพบ
พระพุทธรูปสำริดปางเสด็จจากดาวดึงส์ 4 องค์ สูง 32, 28, 24 และ 22 เซนติเมตร
ตามลำดับ (ภาพที่ 35) ด้านหลังมีจารึกว่า "เมตเตยยโก" และ "สาริปุตโต" นอกจากนี้
นั้นก็พบพระโพธิสัตว์สำริดเล็ก ๆ ของสมัยศรีวิชัยนี้ด้วย

9. เจดีย์หมายเลข 12 ตั้งอยู่บริเวณเชิงเขาคำเทียม นอกคูเมืองทางทิศ
ตะวันตก ห่างจากเจดีย์หมายเลข 11 มาทางตะวันออกประมาณ 500 เมตร ถูกขุด
ทำลายยับเยิน การขุดสำรวจโดยกรมศิลปากรจึงไม่พบโบราณวัตถุแต่ประการใด

10. เจดีย์หมายเลข 13 (ภาพที่ 36-37) มีลักษณะเป็นเจดีย์แปดเหลี่ยมสูง
ประมาณ 3 เมตร ฐานล่างแต่ละเหลี่ยมยาว 5 เมตร สูง 1 เมตร เป็นลักษณะโครง-

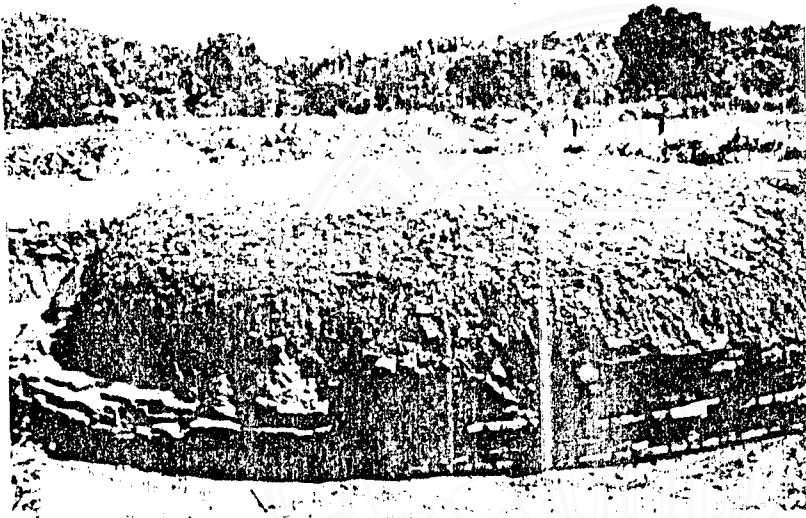
ภาพที่ 29 เจดีย์หมายเลข 3

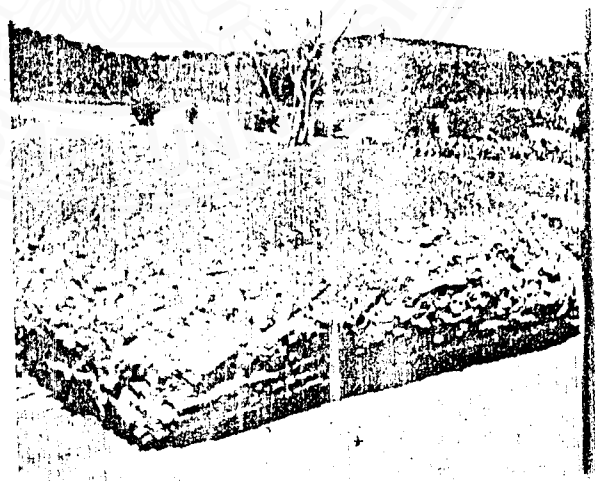
ภาพที่ 30 เจดีย์หมายเลข 9

ภาพที่ 31 พระพิมพ์ดินเผาปางเสด็จจากดาวดึงส์ ประทับ
ยืนภายในซุ้ม ขุดพบที่เจดีย์หมายเลข 9

ภาพที่ 32 เจดีย์หมายเลข 10

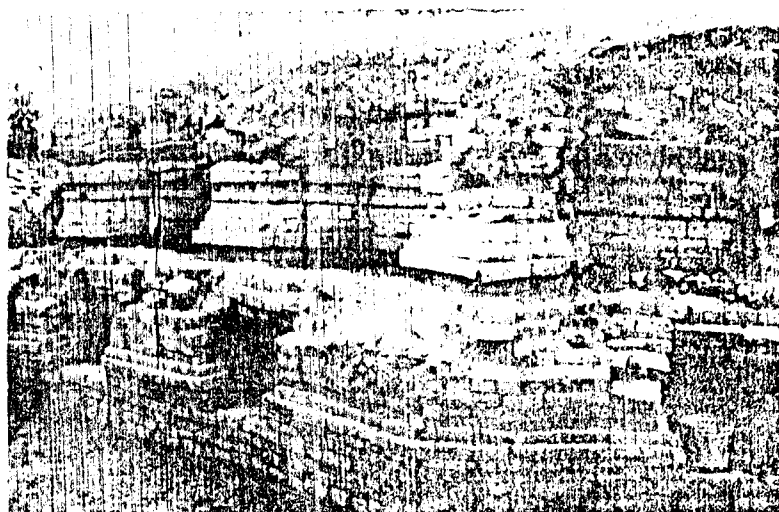
ภาพที่ 33 เจดีย์หมายเลข 11

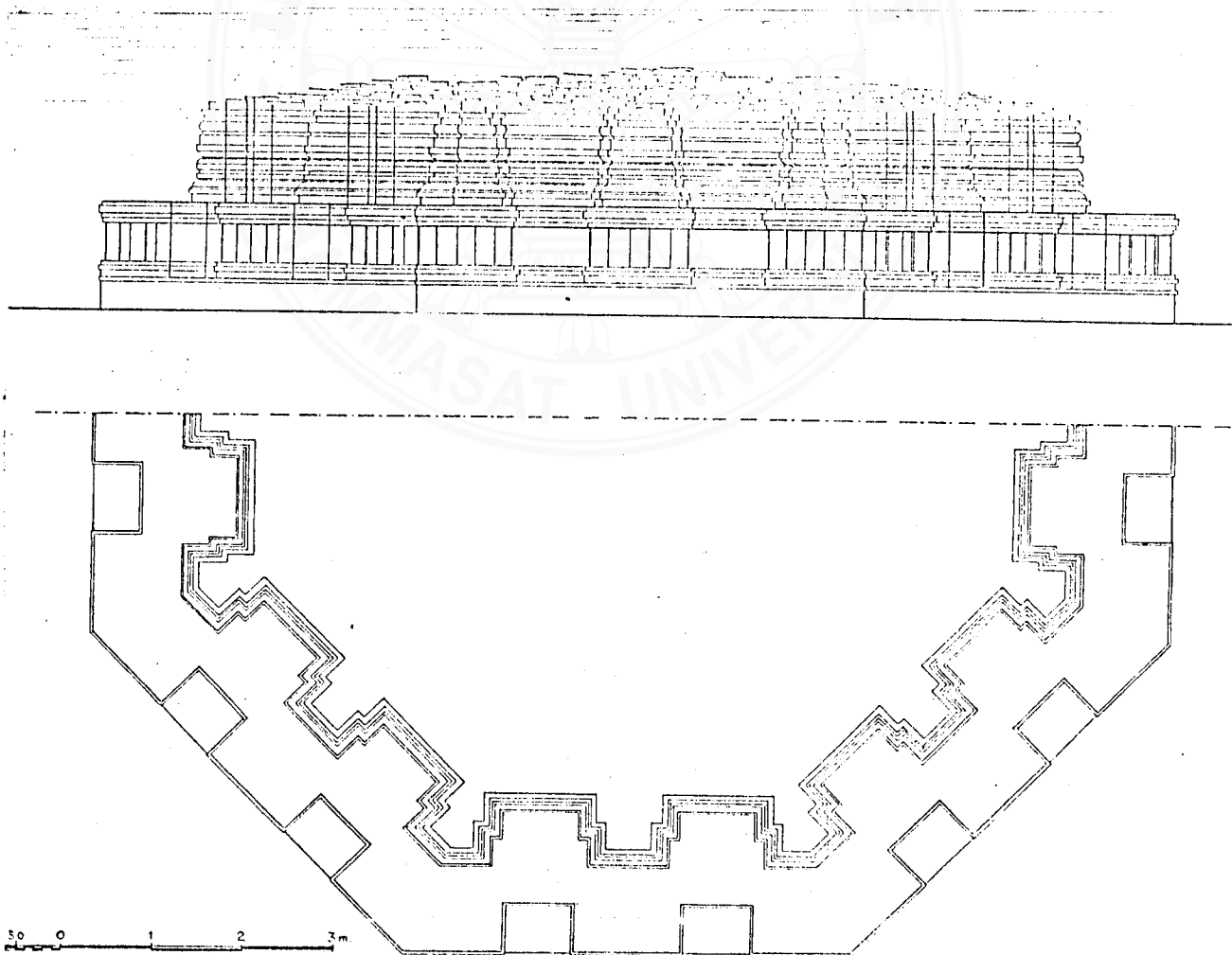
ภาพที่ 34 พระธรรมจักรศิลา เส้นผ่าศูนย์กลาง 1 เมตร
ขุดพบที่เจดีย์หมายเลข 11

ภาพที่ 35 พระพุทธรูปสี่มณฑลปางเสด็จจากดาวดึงส์ 4 องค์
ขุดพบที่เจดีย์หมายเลข 11

ภาพที่ 36 เจดีย์หมายเลข 13

ภาพที่ 37 แผนผังเจดีย์หมายเลข 13

ที่มา ภาพที่ 26-37 สมศักดิ์ รัตนกุล, รายงานการสำรวจและขุดแต่งโบราณวัตถุสถาน
เมืองเก่าอุ้มทอง อำเภอกู่ทอง จังหวัดสุพรรณบุรี, พระนคร, กรม
ศิลปากร, 2509).

สร้างทางสถาปัตยกรรม ซึ่งก่อนหน้านั้นไม่เคยรู้จักกันดีมาก่อน แต่ละเหลี่ยมของเจดีย์ทำเป็นช่องขุ้มด้านละ 2 ช่อง ไม่มีลวดลายเครื่องประดับในขุ้ม ฐานบนทำเป็นฐานย่อมุมล้อมฐานชั้นล่าง ตอนบนยังมีปูนโบริกติดอยู่ แต่ต่อมาภายหลังร่วงหลุดไป เนื่องจากเสื่อมสภาพ เจดีย์องค์นี้นับเป็นเจดีย์ทรงงามที่สุดองค์หนึ่งของสมัยทวารวดี ซึ่งค้นพบเป็นครั้งแรกและเหลืออยู่ในสภาพที่สมบูรณ์มาก เดิมเข้าใจว่า จะมีเจดีย์เล็กอีก 8 องค์โดยรอบ โบราณวัตถุที่พบประกอบด้วย ประติมากรรมดินเผารูปคนเลี้ยงลิง ชิ้นส่วนลวดลายเครื่องประดับองค์เจดีย์ เช่น ยอดเจดีย์ทำด้วยศิลาแลง รูปสิงห์ศิลาแลง ซึ่งปูนได้ลอกหลุดไปหมดแล้ว นอกจากนี้ ก็มีพระพุทธรูปสมัยทวารวดียุคต้น ๆ พระพักตร์ค่อนข้างยาวใกล้เคียงศิลปะคุปตะ และพระพุทธรูปสำริดปางประทานเทศนา ปางปฐมเทศนา ปางเสด็จจากดาวดึงส์ และสิ่งสำคัญ เป็นต้น

11. การขุดแต่งโบราณสถานด้านทิศเหนือของคอกช้างดิน ในบริเวณเขาคอก นอกจากจะมีเนินที่เรียกว่า คอกช้างดิน 3 แนว ซึ่งสันนิษฐานว่า น่าจะเป็นเพนียดคล้องช้าง หรือมีจะนั้นก็อาจจะเป็นแนวคันดินสำหรับกั้นน้ำอย่างใดอย่างหนึ่ง ยังปรากฏซากกองศิลาประมาณ 4-5 แห่ง ซึ่งเข้าใจว่า อาจจะเป็นที่ตั้งของโบราณสถาน กรมศิลปากรได้ทดลองขุดสำรวจเมื่อ พ.ศ. 2509 ปรากฏผลดังนี้

เนินที่ 1 อยู่ทางทิศตะวันตกของเนินที่ 2 มีความกว้างด้านละ 66 เมตร สูงประมาณ 1 เมตร บนเนินมีหินปูไว้อย่างไม่เป็นระเบียบ ไม่พบซากของส่วนฐานแต่อย่างใด แต่ขุดพบเศษเครื่องปั้นดินเผาสมัยทวารวดี และที่สำคัญ พบกระดูกดินเผาบรรจุเงินตราทวารวดีเต็มกระปุก ลักษณะการฝังของกระปุก อยู่ในแนวตั้งตรง ทำให้สันนิษฐานได้ว่า เจ้าของเงินคงจะตั้งใจซ่อนเงินไว้ เงินตราเหล่านี้เกาะตัวกันเป็นก้อนใหญ่ ปัจจุบันอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ

เนินที่ 2 กว้างด้านละ 12 เมตร สูง 30 เซนติเมตร บนเนินมีศิลาแลงทับถมกันอยู่ บนรากฐานก่อด้วยศิลาแลงเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้ายาวจากเหนือไปได้ 12 เมตร จากตะวันออกไปตะวันตกยาว 9 เมตร ด้านทิศเหนือก่อแลงเป็นมุขยื่นออกไป และมีขานปูด้วยหินและศิลาแลงปนกัน ขณะขุดแต่ง ขุดพบเศษหม้อและไหดินเผาสมัยทวารวดีที่ระดับลึกประมาณ 40 เซนติเมตร

น่าสังเกตว่า การขุดแต่งโบราณสถานในเมืองอุทองโบราณโดยการดำเนินงานของกรมศิลปากรระหว่าง พ.ศ. 2506-2509 ไม่เพียงแต่เริ่มล่าช้าหลังจากที่ถูกนักล่าสมบัติขุดทำลายไปแล้วเท่านั้น การขุดแต่งดังกล่าว ยังถูก ศ. บั้วเซอร์ลีเยร์ คำนิว่า

ดำเนินการอย่างไม่มีตระวังเพียงพอ อันมีผลให้หลักฐานทางโบราณคดีและประวัติศาสตร์ ถูกทำลายไป นอกจากนั้น การขุดแต่งโบราณสถานดังกล่าว ไม่สนใจที่จะทำการขุดค้น ศึกษาชั้นดิน เพื่อค้นหาข้อมูลเกี่ยวกับพัฒนาการของชุมชน ซึ่งเป็นเจ้าของความเจริญดังกล่าว อันเป็นเรื่องที่น่าเสียดายอย่างยิ่ง ศ. บั้ว เซอร์ลีเยร์ยังชี้ต่อไปว่า การดำเนินการที่ไม่รอบ คอบดังกล่าว มีผลให้การขุดแต่งเจดีย์หมายเลข 9 และเจดีย์หมายเลข 10 เหลือแต่ เพียงฐานรากเท่านั้น (*สุภัทรดิศ 2508:63*)

ข้อนำสังเกตุอีกประการหนึ่งก็คือ การขุดแต่งของกรมศิลปากรครั้งนี้ ได้พบ หลักฐานที่แสดงให้เห็นอิทธิพลของศิลปะศรีวิชัย ปรากฏอยู่ ณ โบราณสถานและโบราณวัตถุ หลายแห่ง ซึ่งเป็นการแสดงร่องรอยว่า ศิลปะศรีวิชัยคงจะแผ่อิทธิพลผ่านเข้ามาทางฝั่ง ตะวันตกของกลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา อิทธิพลของศรีวิชัยที่เมืองอุททองโบราณ เห็นได้ชัดในรูป ของลวดลายประดับสถาปัตยกรรมและลายปูนเปียก ตลอดจนรูปพระโพธิสัตว์สำริดเล็ก ๆ 2 องค์ พบที่เจดีย์หมายเลข 2 และหมายเลข 11 และเจดีย์องค์หนึ่งหลังตลาดอุททอง ปัจจุบันก็เป็นเจดีย์แบบศรีวิชัย การที่ไม่พบจำนวนมากกว่านี้ อาจจะเป็นเนื่องมาจากชาวเมือง อุททองโบราณ ไม่นิยมพุทธศาสนาแบบศรีวิชัยก็ได้ แต่อาจจะนิยมชมชอบศิลปะบาง อย่างของศรีวิชัย (*Wales 1969:26-28*)

4.3.4 หลักฐานประเภทภาชนะดินเผา²⁵ ภาชนะดินเผาที่พบทั่วไป แสดง ให้เห็นว่าชาวชุมชนจรเข้สามพันในสมัยทวารวดี มีฝีมือในการทำภาชนะดินเผามากทีเดียว เพราะพบหลายรูปแบบ ทั้งที่เลียนแบบจากที่อื่นและคิดขึ้นเอง ส่วนใหญ่จะเป็นแบบเนื้อดิน ธรรมดา (earthenware) สีชมพู ไม่มีการเคลือบ และมักจะเป็นแบบลายเชือกทาบ การปั้นใช้วิธีขึ้นปั้นหมุน เป็นส่วนใหญ่ แต่ยังคงเผาด้วยเตากลางแจ้ง สังเกตได้จากเนื้อ ดินจากภาชนะที่สุกไม่ทั่วกัน ส่วนใหญ่เป็นประเภท หม้อ ไห ชามและกาน้ำ เป็นต้น ประเภทที่เป็นภาชนะอื่น ๆ ที่สำคัญก็มี ตะคันดินเผา และตะเกียงดินเผา เป็นต้น ในด้าน รูปแบบนั้นพบว่า มีหลายประเภทที่สืบต่อรูปแบบจากสมัยก่อนประวัติศาสตร์และสมัยใกล้ ประวัติศาสตร์ เช่น จานมีเชิง หม้อมีสัน อันเป็นประจักษ์พยานที่ดีถึงพัฒนาการอย่างต่อเนื่องตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ ของชุมชนลุ่มแม่น้ำจรเข้สามพัน นอกจากนั้นก็มีหลาย ประเภทที่เลียนแบบมาจากรูปแบบภาชนะที่ เคยแพร่หลายในภาคตะวันตกเฉียงเหนือ ภาค ตะวันตก และภาคใต้ของอินเดีย ตั้งแต่สมัยพุทธศตวรรษที่ 6 ถึงสมัยหลังยุคตะโนพุทธ- ศตวรรษที่ 12-13 (*มาสุย 2528:45-46*) ที่เห็นได้อย่างเด่นชัดคือ ตะคันดินเผาที่ใช้ใส่ น้ำมันตามไฟต่างตะเกียง ซึ่งพบในชั้นดินทับถมสมัยทวารวดี ส่วนใหญ่อยู่ในสภาพสมบูรณ์

²⁵ อูรายละเอียดยเพิ่มเติมในบทที่ 5

เนื่องจากมีขนาดเล็กและค่อนข้างหนา ไม่แตกหักง่าย มีหลายรูปแบบด้วยกัน ชนิดที่พบที่
อุโมงค์มีรูปกลมหนา บันด้วยมือหยาบ ๆ ก้นกลมแบน มีเชิงคล้ายถ้วยปากบานออก ตั้งอยู่บน
ฐานปลายบานแบบหนึ่ง (ภาพที่ 38) อีกแบบหนึ่ง ฝีมือประณีต รูปร่างคล้ายถ้วยตะไล ก้น
กลมแบน ปากทำเป็นรอยหยักแบบปากจีบ (ภาพที่ 39) อีกแบบหนึ่งเป็นแบบที่พบมาก รูป
กลมแบน ปากบานออกคล้ายจาน ปากตอนหนึ่งจะยื่นออกมาเล็กน้อย มีรอยไหม้ดำบริเวณ
ขอบปากส่วนที่ยื่น แสดงว่าเป็นส่วนที่ใส่ไส้ตะเกียง (มหาสุข 2523:39) เครื่องปั้น
ดินเผาแบบอื่นที่แสดงอิทธิพลอินเดีย คือ ถ้วยมีหูและหม้อมีหู (หม้อกุกุที) เป็นต้น

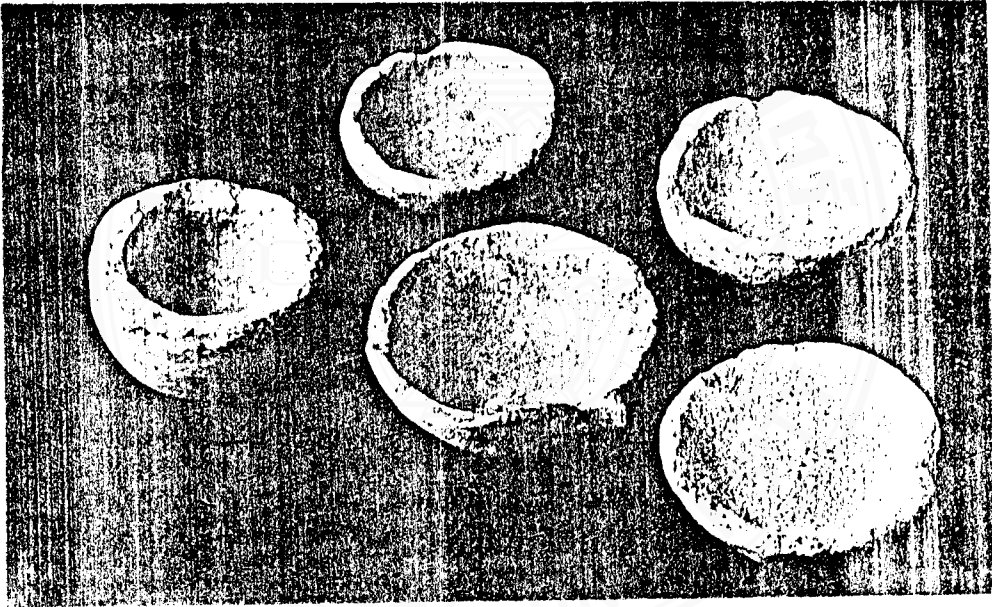
ถ้าพิจารณาจากด้านเทคนิค จะพบว่าชาวทวารวดีในเขตชุมชนลุ่มน้ำจรเข้
สามพันก็เหมือนกับชาวทวารวดีในเขตอื่น ที่ยังใช้เทคนิคการผลิตและการตกแต่งภาชนะดิน
เผา ที่สืบทอดมาจากสมัยก่อนประวัติศาสตร์และสมัยใกล้ประวัติศาสตร์ แต่มีฝีมือประณีต
มากขึ้น การตกแต่งที่สืบทอดมาจากสมัยโบราณ เช่น ลายเชือกทาบ ลายเครื่องจักสาน
การกรอรอยนิ้วมือ และเปลือกหอยชนิดต่าง ๆ แล้ว ช่างปั้นภาชนะสมัยนี้ ยังได้นำเทคนิค
และลวดลายการตกแต่งภาชนะของช่างอินเดียในสมัยคุปตะและหลังคุปตะ มาใช้ตกแต่ง
ภาชนะแบบพิเศษบางแบบอีกด้วย ภาชนะดินเผ่อีกแบบหนึ่งที่พบในบริเวณชุมชนลุ่มแม่น้ำ
จรเข้สามพัน คือ ภาชนะเนื้อละเอียดที่ขึ้นรูปด้วยแป้นหมุนเร็วและเป็นภาชนะเนื้อบาง
ผลิตด้วยฝีมือประณีต เผาด้วยไฟแรงสูงมีผิวเรียบ บางครั้งมีรอยขีดบริเวณผิวนอก ซึ่งส่วน
ใหญ่มีสีชมพูอมเทา ไปจนถึงสีส้มอมชมพู มีการตกแต่งผิวนอกด้วยเทคนิคต่าง ๆ ตลอดจนมี
การเขียนสีด้วย ไม่มีการตกแต่งด้วยเทคนิคอื่น ๆ เช่น บุคขีด หรือประทับ แต่มีตกแต่ง
ด้วยการเคลือบน้ำดินขัดมันก่อนแล้วเขียนสีทับลงไปบนส่วนไหล่ของกาน้ำ และภาชนะทรง
สูงปากแจกัน จะเขียนสีบนปากและบ่าของภาชนะแบบนี้ (มหาสุข 2523:45)

4.3.5 หลักฐานประเภทประติมากรรม

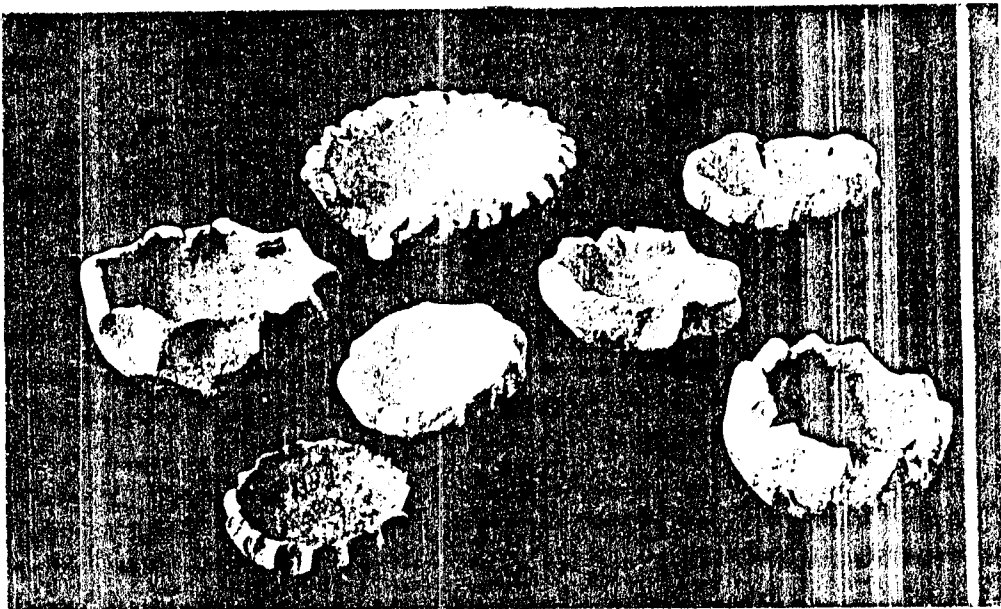
1. ประติมากรรมดินเผาและปูนปั้น ประติมากรรมดินเผาและปูนปั้น ส่วนใหญ่
มีลักษณะเป็นประติมากรรมเล็ก ๆ มีขนาดใหญ่อยู่ไม่มากนัก นอกนั้นก็เป็ลวดลายเครื่อง
ประดับทางสถาปัตยกรรม มีทั้งรูปบุคคล สัตว์ หน้ายักษ์ หน้ากาฬ และลวดลายเครื่อง
ประดับต่าง ๆ เป็นต้น

ประติมากรรมดินเผาและปูนปั้นสมัยทวารวดีตอนต้น พบบริเวณชุมชนลุ่มน้ำ
จรเข้สามพันและเมืองอุโมงค์โบราณ ที่มีความสำคัญน่าสนใจ มีดังนี้

ก. รูปเทวดากำสังเหาะ เป็นประติมากรรมที่มีขนาดค่อนข้างใหญ่ สลักบน

ภาพที่ 38 ตะคันดินเผา ปากบานออก

ภาพที่ 39 ตะคันดินเผา ปากเป็นรอยหยักแบบปากจีบ

ที่มา ภาพที่ 38-39 ผาสุข อินทราวุธ, "ภาชนะดินเผาสมัยทวารวดี", ในเครื่องถ้วย
ในประเทศไทย, (กรุงเทพ, กรมศิลปากร, 2523), 57-58

ดินเผา เป็นรูปคนธรรมดาหรือเทวดากำสังเหาะในท่าที่เคลื่อนไหวอ่อนช้อย อารมณ์ปลิวไสว ให้อารมณ์ชื่นช้ำหนึ่ง (ภาพที่ 40) มีลักษณะคล้ายกับศิลปะสมัยคุปตะและหลังคุปตะมาก อายุราวพุทธศตวรรษที่ 12 (*สกัทรติศ 2517:199*) อีกแบบหนึ่งที่น่าสนใจคือ เศียรเทวดาทำด้วยปูนปั้นฝีมือสูงมาก ใช้ประดับตามโบราณสถาน คล้ายกับที่พบที่คูบัว จังหวัดราชบุรี และตำบลพระประโทน จังหวัดนครปฐม (*เขียน 2500:65*)

ข. รูปคนโผล่หน้าต่าง เป็นประติมากรรมรูปคนโผล่หน้าต่างมีลักษณะโค้งเป็นรูปเกือกม้า (กุก) โบนหน้าและทรงผมคล้ายกับจะเป็นชาวพื้นเมืองสมัยทวารวดี ใบหูประดับด้วยวงกลมแบบเดียวกับที่ขุดพบทั่วไปในบริเวณชุมชนลุ่มน้ำจรเข้สามพัน อายุราวพุทธศตวรรษที่ 13 (ภาพที่ 41) (*สกัทรติศ 2517:199*)

ค. รูปคช-ลักษมี เป็นประติมากรรมดินเผาที่น่าสนใจมาก เพราะไม่เพียงแต่พบที่บริเวณเมืองอู่ทองโบราณเท่านั้น ยังพบตามชุมชนโบราณสมัยทวารวดีแหล่งอื่น ๆ ทั่วไป เช่น ที่จังหวัดนครปฐม ชัยจำปา จังหวัดลพบุรี เมืองบน และจินเสน จังหวัดนครสวรรค์ อีกด้วย ลักษณะเป็นรูปช้างและพระลักษมี พระชายาของพระนารายณ์ พระลักษมีได้รับการยกย่องนิยมนับถือสูงสุดในหมู่ชาวอินเดียโบราณในสมัยคุปตะ (พ.ศ. 863-1143) ในฐานะของเทพีแห่งความมั่งคั่ง ความอุดมสมบูรณ์และโชคลาภทั้งหมด จึงมิใช่สัญลักษณ์ของศาสนาหนึ่งศาสนาใดโดยเฉพาะ เจริญรุ่งเรืองและที่ประทับตราของกษัตริย์คุปตะในอินเดียส่วนใหญ่เป็นรูปคช-ลักษมีทั้งสิ้น

รูปคช-ลักษมี หรือเรียกอีกชื่อหนึ่งว่า "อภิเชก-ลักษมี" คือภาพสตรีสวมมงกุฏนั่งบนดอกบัว มือทั้งสองข้างถือดอกบัวระดับไหล่เคียงข้างด้วยช้าง 2 เชือก กำสังยกหมอน้ำชูเหนือศีรษะ (ภาพที่ 42) แต่ประติมากรรมดินเผาคช-ลักษมี ที่พบบริเวณเมืองอู่ทองโบราณมีเพียงคช-ลักษมีเพียงหน้าเดียว เหมือนกับที่พบบริเวณเมืองจินเสนและเมืองบนจังหวัดนครสวรรค์ (*ผาสย 2526 - 92-101*)

ง. รูปหัวกวาง เป็นแผ่นดินเผาภาพของบุรุษหุงหลั้วสวมมงกุฏนั่งชันเข่าพิงไห หรือตุ่มใส่เงิน 2 ไหที่อยู่เยื้องไปข้างหลัง เป็นเทพแห่งความมั่งคั่งร่ำรวย ความสมบูรณ์ของพืชพันธุ์ธัญญาหาร และเป็นเจ้าแห่งยักษ์หึ่งปาง ได้รับการยกย่องบูชามาจากพวกพ่อค้าในอินเดียไม่ว่าจะเป็นชาวพุทธ ฮินดู และเชน แต่แผ่นดินเผารูปหัวกวางซึ่งพบที่หนองโพธิ์ อำเภอกู่ทอง จังหวัดสุพรรณบุรี ก็มีเพียงหน้าเดียว เช่นเดียวกับรูปคช-ลักษมี (ภาพที่ 43) ผิดกับรูปที่พบที่นครปฐม ซึ่งมี 2 หน้า หน้าหนึ่งเป็นรูปคช-ลักษมี อีกหน้าหนึ่งเป็นรูปหัวกวาง (*ผาสย 2526 : 92-101*)

ภาพที่ 40 ภาพเทวดากำลึงเหาะ

ที่มา: H.G. Quaritch Wales, *Dvāravātī*, (London, Bernard Quaritch, 1969), 10.

ภาพที่ 41 ภาพคนโผล่หน้าต่าง

ที่มา ศิลปากร, มหาวิทยาลัย คณะจิตรกรรมและประติมากรรม, ศิลปะพื้นบ้านของสมัย
อุทอง-สุโขทัย-รัตนโกสินทร์, (พระนคร, โรงพิมพ์ท่าพระจันทร์, 2509)

ภาพที่ 42 ภาพคช-ลักษมี พบที่บริเวณเมืองคูทองโบราณ (ภาพถ่าย)
เปรียบเทียบกับที่พบบริเวณเมืองจีนเสน จังหวัดนครสวรรค์ (ภาพขวา)

ภาพที่ 43 ภาพท้าวฤเวร

ที่มา: ภาพที่ 42-43 ผาสุข อินทราวุธ, "ตราดินเผารูปคช-ลักษมีและท้าวฤเวร",
จากเมืองนครปฐมโบราณ, เมืองโบราณ, 9/3 (สิงหาคม-พฤศจิกายน 2526), 90.

จะเห็นว่าแผ่นดินเผารูปคช-ลักษณะมีและท้าวภูเวร เป็นสัญลักษณ์ของความอุดมสมบูรณ์มั่งคั่ง ซึ่งคงจะเป็นเสมือนเครื่องรางของขลังทั้งของพ่อค้า นักเดินทางแสวงโชค ตลอดจนชาวพื้นเมืองตามชุมชนโบราณต่าง ๆ เพราะพบทั้งที่จีนเสิน นครปฐม และชุมชนโบราณอื่น ๆ รวมทั้งเมืองอุททองโบราณด้วย นอกจากนี้ แผ่นดินเผารูปคช-ลักษณะมี และท้าวภูเวรยังเป็นประจักษ์พยานอย่างดี ถึงความสัมพันธ์ทางการค้าและศิลปวัฒนธรรมระหว่างชุมชนโบราณเหล่านี้ด้วยกันเอง และระหว่างชุมชนโบราณกับอินเดีย เนื่องจากเป็นรูปแบบที่ได้รับอิทธิพลศิลปหลังคุปตะของอินเดีย ดังจะเห็นได้จากความคล้ายคลึงกับภาพคช-ลักษณะมีในถ้ำเอลลูราหมายเลข 16 (เขาไกรลาส) ซึ่งมีอายุราวพุทธศตวรรษที่ 16 ซึ่งรูปที่พบที่เมืองอุททองโบราณก็อยู่ในยุคสมัยเดียวกัน (Boisselier 1974 : 92 และ ผาสย 2526 : 92-101)

จ. รูปตุ๊กตา เครื่องใช้และเครื่องประดับ เป็นประติมากรรมดินเผาและปูนปั้น (figurine) เล็ก ๆ แบบลอยตัว (round relief) มีลักษณะเป็นประติมากรรมพื้นบ้านทำเป็นรูปต่าง ๆ กัน เช่น รูปคนจุ่งลิง หรือชี่ครุฑ รูปหญิงอุ้มนก รูปสัตว์ต่าง ๆ เครื่องใช้ เครื่องประดับประเภทโถ หรือแจกันและเครื่องประดับกายขนาดต่าง ๆ กัน (เขียน 2509 : 69 และ สมศักดิ์ 2528 : 56) ประเภทปูนปั้น ส่วนใหญ่เป็นลวดลายเครื่องประดับทางสถาปัตยกรรมที่เป็นรูปบุคคล หรือสัตว์แบบนูนสูง (high relief) ก็มีอยู่บ้างไม่มากนัก

ประติมากรรมขนาดเล็ก ๆ ลอยตัวสมัยทวารวดีเหล่านี้ แม้จะมีขนาดเล็ก แต่ก็มีความสำคัญอย่างยิ่งต่อการศึกษาอารยธรรมลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาเพราะพบจำนวนมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งบริเวณฝั่งตะวันตกของลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา เช่น ลุ่มน้ำจรเข้สามพัน ลุ่มน้ำนครชัยศรี (นครปฐม) ลุ่มน้ำแม่กลอง (อุบลจังหวัดราชบุรี) ซึ่งพบมากกว่าแหล่งใด ๆ ในประเทศไทย และเป็นวัตถุที่มีลักษณะพิเศษ ไม่พบในบริเวณอื่นของแหลมอินโดจีน หลักฐานเหล่านี้เป็นประโยชน์ต่อการศึกษาถึงชีวิตความเป็นอยู่ของชาวลุ่มแม่น้ำจรเข้สามพัน ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของชาวทวารวดี ตลอดจนขนบธรรมเนียมประเพณีต่าง ๆ เช่น การแต่งกาย การไว้ผม และการประดับร่างกายตามคติของชาวบ้าน จำแนกตามประเภทที่น่าสนใจ มีดังนี้

1. รูปคน มีทั้งประเภทปูนปั้นและดินเผา ใบหน้าและทรงผมคล้ายศิลปะแบบอมราวดี (เพ็ญพรรณ 2516 : 78) แต่ปากเบะ จุกใหญ่แบบคนพื้นเมือง ที่น่าสนใจคือการไว้ผม ซึ่งมีอยู่สองแบบ คือ แบบหวีแสกกลางปล่อยชายคล้ายผมโป่ง ใส่ตุ้มหูแบบกลมทั้งสองข้าง (ภาพที่ 44) กับแบบเกล้าผมเป็นมวยสูง มีเกี้ยวรัตรวมมวยผม ที่หูข้างซ้าย

ใส่ต่างหูเป็นวงกลมใหญ่ และที่คอก็มีห่วงกลมสวมอยู่(ภาพที่ 45) ซึ่งมีลักษณะคล้ายกับการไว้ผมของชาวสุโขทัยในสมัยต่อมา ดังที่ปรากฏหลักฐานอยู่ในรูปของตุ๊กตาเสียบาลดินเผา เค้าน้ำก็มีลักษณะคล้ายชาวสุโขทัย²⁶ (เขียน 2509 : 69)

ที่น่าสนใจเป็นพิเศษคือ รูปคนจูงลิง (ภาพที่ 46) ซึ่งเป็นประติมากรรมดินเผา ที่มีคุณลักษณะพิเศษต่างจากประติมากรรมดินเผาอื่น ๆ ซึ่งมักจะเป็นรูปบุคคล หรือสัตว์เพียงอย่างเดียวอย่างหนึ่งเท่านั้น และยังพบในแหล่งโบราณคดีทวารวดีหลายแห่ง นอกจากที่เมืองอุทองโบราณแล้ว ก็พบที่จันทเสน จังหวัดนครสวรรค์ อำเภออินทบุรี จังหวัดสิงห์บุรี และนครปฐม เป็นต้น แต่บางรูปแบบพบที่เมืองอุทองโบราณจำนวนมาก เป็นรูปที่ฝีมือประณีตขึ้น ส่วนสัดส่วนคอสเหลี่ยม บ่าใหญ่ เอวเล็กได้สัดส่วน หาด้วยดินเผาสีแดง ไม่สวมเสื้อ ในลักษณะเปลือยกาย เห็นอวัยวะเพศชายได้ชัดเจน หวีผมแฉกกลาง ที่คอมีเครื่องประดับที่เครื่องกลางเป็นสายสร้อย แขนสองข้างใส่กำไลไข่มุกคล้องมาถึงข้อมือ มือขวาถือเชือกผูกลิงตัวหนึ่ง นั่งยอง ๆ หางด้านข้างและหันหน้าออกทางด้านหน้า มือซ้ายถือผลไม้ข้อหนึ่ง²⁷

รูปคนจูงลิงนี้ มีความหมายอย่างไร สร้างขึ้นเพื่อวัตถุประสงค์อะไร ยังไม่สามารถหาข้อยุติได้ แต่ที่แน่นอนก็คือ ไม่น่าจะเป็นตุ๊กตาสำหรับเด็กเล่น เนื่องจากฝีมือช่างสูงกว่าประติมากรรมรูปบุคคลอื่น ๆ อาจจะเป็นเครื่องรางของขลังตามคติของชาวอินเดียที่เคารพพญานาค²⁸ (เขียน 2509 : 7) โดยฝีมือช่างน่าจะเป็นชาวอินเดียได้มากกว่าชาวทวารวดี

26 ความคล้ายคลึงกันดังกล่าว ทำให้ อ. เขียน ยิ้มศิริ สรุปว่า ชาวเมืองอุทองโบราณ ในลุ่มน้ำจรเข้สามพัน กับชาวสุโขทัยในสมัยหลัง คงจะมีความสัมพันธ์กันทั้งในทางเชื้อชาติและศิลปวัฒนธรรม

27 รูปคนจูงลิงแบบนี้ คล้ายคลึงกับที่พบบริเวณจันทเสน แต่ผิดกันที่ มือขวาถือผลไม้ มือซ้ายจูงลิง

28 ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน เขียน ยิ้มศิริ, ศิลปินบ้านของสมัยอุทอง-สุโขทัย, คณะจิตรกรรมและประติมากรรม มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2509, 7. Elizabeth Lyons, "Two Dvaravati Figurines," JSS, vol 67 pt 1 (January 1973), 195-201 และ มรว. สุริยวดี สุขสวัสดิ์, "ตุ๊กตารูปคนจูงลิงในวัฒนธรรมมอญ (ทวารวดี),"วารสารมหาวิทยาลัยศิลปากร (ฉบับภาคต้นปีการศึกษา 2529), 64-77.

ภาพที่ 44 รูปปูนปั้นดินเผา คนไว้
ทรงผมหวีแฉกกลางปล่อยชายคล้าย
ผมโป่ง

ภาพที่ 45 รูปปูนปั้นดินเผา
คนไว้ผมเกล้าเป็นมวยสูง มี
เกี้ยวรัศรอบมวยผม

ที่มา: ภาพที่ 44-45 เขียน อิมศิริ, "ประติมากรรมพื้นบ้านของอุทอง", ในโบราณวิทยา
เรื่องเมืองอุทอง, (พระนคร, กรมศิลปากร, 2509), 64-65.

ภาพที่ 46 ประติมากรรมดินเผา รูปคนจูงลิง

2. รูปสัตว์ ประติมากรรมรูปสัตว์หลายชนิด ที่มีมือปั้นค่อนข้างหยาบแต่ดูมีชีวิตชีวา แต่มีคุณสมบัติทางศิลปะสูง โดยเน้นมวลของรูปและทรวดทรงของรูปมากกว่าความประณีตเรียบร้อย เช่น รูปนกดินเผาคล้ายนกหวีด หัวมีกำลังแสดงอาการร้องและยิงฟัน ปลาดินเผา สิงห์ ช้างและวัว เป็นต้น (ภาพที่ 47-50) วัตถุประสงค์ของประติมากรรมเหล่านี้ไม่ทราบแน่ชัด อาจเพื่อประโยชน์ใช้สอยเกี่ยวกับพิธีคนตาย หรือวัตถุประสงค์อื่น (เขียน 2509 : 66-68)

3. รูปคนและสัตว์ที่ใช้ตกแต่งฝาโอดินเผา โถหรือแจกันดินเผา ทำเป็นรูปบุคคลและสัตว์ประดับที่ฝา เช่น รูปเต่า ช้าง วัว มีฐานรองรับเป็นรูปบัวบานสวยงาม (ภาพที่ 51, 52) รูปบุคคล มีหิ้งนุ่งผ้าโจงกระเบนกำลังคลานให้เด็กขี่คอและรูปคนกำลังเผาตัวเอง (ภาพที่ 53, 54) ทำให้อาจสันนิษฐานได้ว่า ชาวเมืองอุททองโบราณในสมัยนั้น นิยมนุ่งผ้าโจงกระเบน และการคลานให้เด็กขี่คอ ก็แสดงให้เห็นถึงการเลี้ยงดูเด็กเล็กในสังคมขณะนั้น สำหรับรูปคนกำลังเผาตนนั้น อาจจะเป็นอิทธิพลของลัทธิ Zoroastrianism จากตะวันออกกลางก็ได้ (เขียน 2509 : 69)

รูปแบบประติมากรรม เเผาและปูนปั้นดังกล่าวข้างต้น แม้จะกำหนดอายุได้ยาก แต่เมื่อนำไปเปรียบเทียบกับประติมากรรมที่คล้ายคลึงกับที่ขุดพบตามชั้นดินต่าง ๆ ที่จินเสิน จังหวัดนครสวรรค์ ทำให้ประมาณอายุได้ว่า อยู่ในช่วงหลังพุทธศตวรรษที่ 12 ลงมา (สุริยวุฒิ 2529 : 69-70) และอาจสรุปได้ว่า ชาวเมืองอุททองโบราณในยุคนั้น มีชนบทประเพณีหลายอย่างคล้ายคลึงกับชาวสุโขทัยหลายประการ (เขียน 2509 : 70) ดังนี้

- ก. การไว้ผมมวยและนุ่งผ้าโจงกระเบน
- ข. คติการตกแต่งภาชนะใช้สอยด้วยรูปคนและสัตว์
- ค. การปั้นรูปสัตว์ต่าง ๆ เช่น ม้า วัว ควาย นก ฯลฯ ด้วยฝีมือง่าย ๆ และมีลักษณะคล้ายกับเป็นของเด็กเล่น
- ง. ลักษณะที่เป็นปูนปั้นหรือดินเผาเหมือนกัน

อย่างไรก็ดี ปัญหาที่ว่าชาวเมืองอุททองโบราณจะมีความสัมพันธ์กับชาวสุโขทัยทั้งในทางเชื้อชาติและศิลปวัฒนธรรมหรือไม่อย่างไรนั้น เป็นปัญหาใหญ่ที่จะต้องทำการวิเคราะห์วิจัยกันต่อไป สำหรับในกรณีนี้ หลักฐานดังกล่าวแสดงให้เห็นวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของชาวเมืองอุททองโบราณและชาวชุมชนลุ่มน้ำจรเข้สามพัน และอาจจะช่วยยืนยันว่า แม้ในสมัยที่เมืองอุททองโบราณลดความสำคัญลงไปแล้ว ชุมชนน้ำจรเข้สามพันก็ยังคงเป็นแหล่งชุมชนมาโดยตลอด มิได้ร้างไปโดยสิ้นเชิงตามที่เคยเข้าใจกัน

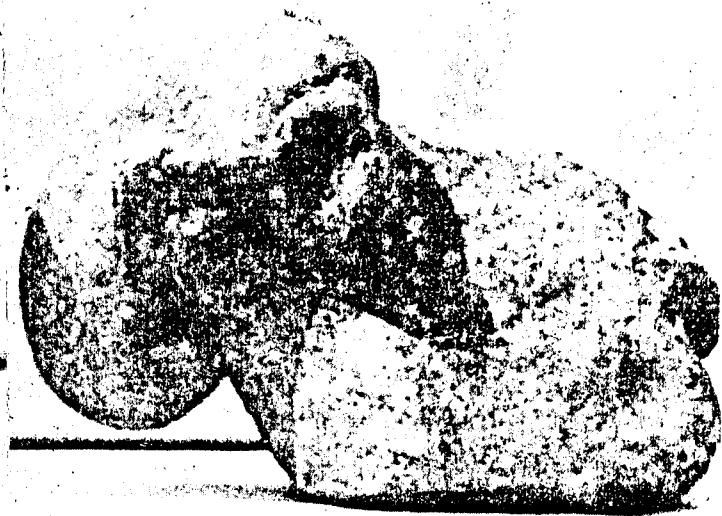
ภาพที่ 47

ภาพที่ 48

ภาพที่ 49

ภาพที่ 50

ภาพที่ 47-50 ประติมากรรมดินเผา รูปหัวม้า, ปลา, สิงห์, ช้าง

ภาพที่ 51 ประติมากรรมดินเผา รูปเต่า มีฐานรองรับเป็นรูปบัวบาน

ภาพที่ 52 ประติมากรรมดินเผา รูปช้าง มีฐานรองรับเป็นรูปบัวบาน

ภาพที่ 53 ประติมากรรมดินเผารูปคน
นั่งผ้าโจงกระเบน กำลังคลานให้เด็กขี่คอ

ภาพที่ 54 ประติมากรรมดินเผารูปคนกำลังเฝ้าตัวเอง

ที่มา: ภาพที่ 46-54 ศิลปากร, มหาวิทยาลัย คณะจิตรกรรมและประติมากรรม, ศิลปพื้น
บ้านของสมัยอุททอง-สุโขทัย-รัตนโกสินทร์, (พระนคร, โรงพิมพ์ท่า
พระจันทร์, 2509).

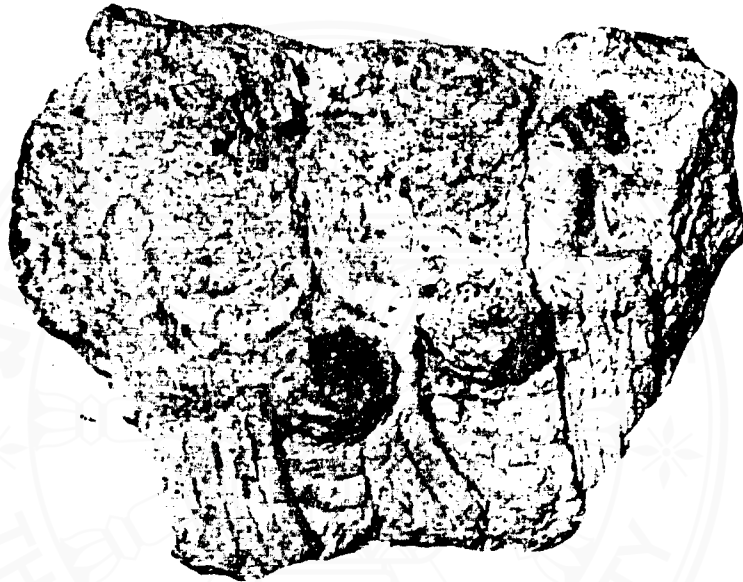
2. ประติมากรรมทางศาสนา ประติมากรรมทางศาสนาที่พบในบริเวณชุมชน
ลุ่มน้ำจรเข้สามพัน ส่วนใหญ่ประกอบด้วยพระพุทธรูปที่สลักจากหินปูน (limestone) หิน
เขียวหนุมาน (quartz) หินทราย (sandstone) และหล่อด้วยสำริดเป็นสำคัญ นอกจากนี้
ก็มีที่ทำด้วยดินเผาและปูนปั้น ส่วนที่เป็นประติมากรรมในศาสนาอื่นก็มีอยู่บ้าง ที่เป็นเทวรูป
และศิวลึงค์ในศาสนาพราหมณ์ เป็นต้น ประติมากรรมทางศาสนาในฐานะที่
เป็นหลักฐานสำคัญอีกประเภทหนึ่ง คือ พระธรรมจักรศิลา ซึ่งพบในเขตชุมชนจรเข้สามพัน
หลายแห่ง

ก. ประติมากรรมพุทธศาสนาอิทธิพลศิลปอมราวดี ก่อนที่จะมีการขุดพบประติ
มากรรมทางศาสนาอิทธิพลศิลปอมราวดี (ซึ่งมีอายุราวพุทธศตวรรษที่ 6) ที่พบบริเวณ
เมืองลู่ทองโบราณและบริเวณชุมชนลุ่มแม่น้ำจรเข้สามพันนั้น การศึกษาค้นคว้าทางโบราณ
วิทยาในประเทศไทย มีหลักฐานทางศิลปวัตถุยืนยันอย่างกำยำย้อนหลังขึ้นไปได้เพียงพุทธ
ศตวรรษที่ 12 เท่านั้น แต่หลังจากการค้นพบศิลปอมราวดีแล้ว สามารถปรับอายุของ
ศิลปวัตถุอายุเก่าแก่ที่พบในประเทศไทย ย้อนหลังขึ้นไปได้อีกหลายศตวรรษ

ศิลปอมราวดีเป็นศิลปะอินเดียที่ได้รับอิทธิพลศิลปคันธาราษฏร์และมอราปกัน
แพร่มาจากทางตะวันออกเฉียงใต้ของอินเดีย เข้าสู่ประเทศไทยในราวพุทธศตวรรษที่ 8-9
ศิลปะแบบนี้พบในประเทศไทยในหลายท้องถิ่น นอกจากพบที่ลู่ทองหลายชิ้นแล้ว ยังพบที่
พงศีกจังหวัดกาญจนบุรี กับพบที่จังหวัดนครราชสีมา อำเภอสู่โขง โกลก จังหวัดนราธิวาส
อำเภอลำทะเมนชัย จังหวัดประจวบคีรีขันธ์ เป็นต้น ในประเทศไทยก็ยังมีพบน้อยมาก เช่น
ในเวียงคานาม และบอร์เนียว เป็นต้น (*สุภัทรดิศ 2508 : 52 และประยูร 2524 : 80*)

ประติมากรรมอิทธิพลศิลปอมราวดีที่พบในบริเวณชุมชนจรเข้สามพัน มีดังต่อไปนี้

1. ประติมากรรมดินเผารูปพระภิกษุ 3 รูป ครองจีวรริ้ว ถือบาตร ออก
ปิ่นทบาตร (ภาพที่ 55)
2. ประติมากรรมดินเผาเป็นรูปกนิฐีสูมศีราภรณ์ (ภาพที่ 56)
3. พระพุทธรูปนาคปรก
4. ตะเกียงดินเผาแบบอานธระ (ภาพที่ 57)
5. พระพุทธรูปสำริดครองจีวรริ้ว พระเกศาต่ำเป็นเส้น มีต่อมพระโมลี
6. ประติมากรรมปูนปั้นสลักนูนต่ำ ทำเป็นลวดลายทางสถาปัตยกรรม ประดับ
องค์เจดีย์

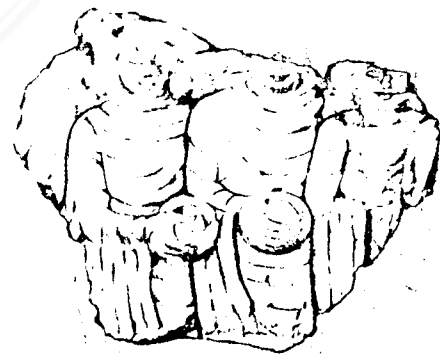

ภาพที่ 55 ประติมากรรมดินเผารูปพระภิกษุ 3 รูป

กำลังออกบิณฑบาต

ที่มา: H.G. Quaritch Wales, Dvaravati,

(London, Bernard Quaritch, 1969), 10.

ภาพที่ 56 ประติมากรรมดินเผารูปกษัตริย์สามศิวราภรณ์

ภาพที่ 57 ตะเกียงดินเผาแบบอานธรະ

ภาพที่ 58 พระพุทธรูปศิลาปางสมาธิ มีฐานเป็นรูป
ธรรมจักร และมีกวางหมอบอยู่ทั้งสองข้าง

ที่มา: ภาพที่ 56-58 กรมศิลปากร,
โบราณวิทยาเรื่องเมืองคูทอง, (พระนคร, 2509).

แม้ว่าจะพบหลักฐานศิลปอมราวดีไม่มากนัก แต่ก็นับว่าพบมากกว่าในประเทศใกล้เคียง อันเป็นการยืนยันให้เห็นลักษณะความสัมพันธ์ใกล้ชิดในทางศิลปวัฒนธรรมระหว่างดินแดนในประเทศไทย กับ อินเดีย นอกจากนั้น จะเห็นว่า ศิลปอมราวดียังส่งอิทธิพลต่อให้ศิลปทวารวดีในสมัยพุทธศตวรรษที่ 11-16 ในหลายลักษณะ ดังที่ปรากฏในเอกลักษณ์สำคัญ ๆ²⁹ ดังนี้

1. ท่าประทับนั่งของพระพุทธรูปแบบขัดสมาธิราบ (ปรีชียงอาสนะ) ซึ่งเป็นลักษณะพิเศษของศิลปอมราวดี ปรากฏในพระพุทธรูปสมัยทวารวดี ซึ่งพระพักตร์และองค์ประกอบอื่น ๆ เลียนแบบคุปตะ
2. พระขนง (คิ้ว) ที่ต่อเนื่องเป็นเส้นเดียวกัน
3. พระเกตุมาลาสั้นหรือ กีบไม่มีเลย
4. ท่าพระหัตถ์ปางวิตรรกะ (พระหัตถ์ยื่นไปประทับพระอุระและจับนิ้ว พระหัตถ์ถัดนิ้วหัวแม่มือและนิ้วชี้เป็นวงกลม

ข. ประติมากรรมพุทธศาสนาสมัยทวารวดี ประติมากรรมพุทธศาสนาสมัยทวารวดีที่พบบริเวณชุมชนลุ่มน้ำจรเข้สามพัน มีลักษณะคล้ายคลึงกับที่พบในแหล่งโบราณคดีสมัยทวารวดีอื่น ๆ เช่น ที่จังหวัดนครปฐม ไม่ว่าจะเป็นพระพุทธรูปแบบต่าง ๆ พระพิมพ์หรือพระธรรมจักรศิลา เป็นประติมากรรมทั้งที่เลียนแบบสมัยคุปตะและสมัยหลังคุปตะ และแบบที่อิทธิพลของคุปตะจางลงไปแล้วและมีลักษณะฝีมือพื้นเมืองมากขึ้น รวมทั้งแบบศิลปศรีวิชัยและได้รับอิทธิพลศรีวิชัยรวมอยู่ด้วย

พระพุทธรูปสมัยทวารวดีมิได้พบเฉพาะในเขตชุมชนจรเข้สามพันเท่านั้น ยังพบในบริเวณโดยรอบทั่วไปของจังหวัดสุพรรณบุรี อันเป็นการแสดงให้เห็นว่า ในบางยุคสมัยของทวารวดีนั้น เมืองอุททอง โบราณมีฐานะเป็นเสมือนศูนย์กลางสำคัญแห่งหนึ่งทางศิลปวัฒนธรรมของบริเวณพื้นที่รอบ ๆ ลุ่มน้ำจรเข้สามพัน

พระพุทธรูปสมัยทวารวดีที่อุททองนั้น ถ้าเป็นศิลามักจะเป็นหินปูนสีเขียว (Bluish limestone) ซึ่งสันนิษฐานว่า คงจะได้อาศัยหินปูนสีเขียวจากบริเวณเขาสูงและเทือกเขาจอมบึง จังหวัดราชบุรี ซึ่งเป็นแหล่งหินปูนชนิดนี้ที่ใกล้ที่สุด (ปริบาลบุรี-พันธ์ 2503 : 5) ลักษณะสำคัญของพระพุทธรูปศิลาที่เมืองอุททอง โบราณ มีขนาดพระ

²⁹ ดู ประยูร อุลุชาฎะ, ศิลปกรรมโบราณในสยามประเทศ (กรุงเทพฯ : บรรณกิจ, 2524)

เกศาโต ไม่มีไรพระเกศา พระโอษฐ์เบะ พระนลาตไม่เรียบ หลังพระเนตรบวม
เกือบจะได้ระดับกับพระนลาต จีวรบางแนบติดกับองค์พระ ทำให้เห็นองค์พระและพระขงษ์
ได้ชัดเจน คล้าย ๆ กับพระพุทธรูปอินเดียสมัยคุปตะ

อิทธิพลศิลปะสมัยคุปตะและหลังคุปตะ ที่มีต่อพระพุทธรูปสมัยทวารวดีเห็นได้
ชัดเจน ก็คือ ท่มจีวรคลุม (ไม่มีริ้ว) และการทำพระหัตถ์ทั้งสองข้างยื่นออกมาจากพระ
วรกายในระดับพระอุระ และพระหัตถ์ทั้งสองข้างมักจะแสดงปางเดียวกัน (ส่วนมากนิยม
ทำปางวิตรรกะ) ส่วนอิทธิพลศิลปะอินเดียสมัยอื่นก็คือ สมัยปาละเสนะ (พุทธศตวรรษที่ 12
-17) สังเกตได้จากร่องรอยของการท่มจีวรอย่างสุภาพ (ไม่รู้คองคเทศแบบคุปตะและ
หลังคุปตะ) (ปฐมฤกษ์ 2519 : 73-74)

พระพุทธรูปศิลาองค์ที่มีความสำคัญที่พบในบริเวณเมืองอุทอง โบราณก็คือ พระ-
พุทธรูปศิลาปางสมาธิ สลักเป็นภาพนูนสูง ใหญ่เท่าตัวคน หน้าตักกว้าง 1 เมตร สูง
1.50 เมตร พบที่ถ้ำพระนอกกำแพงเมืองอุทอง โบราณไปทางตะวันตก (ปัจจุบันอยู่ใน
พิพิธภัณฑสถานอุทอง) อายุสมัยต้นทวารวดีราวพุทธศตวรรษที่ 12 มีลักษณะที่แปลกและน่าสนใจ
มาก กล่าวคือ ฐานเป็นรูปธรรมจักร มองเห็นทางด้านข้างอยู่ระหว่างกวางหมอบเหลี่ยม
หลัง 2 ตัว หันหัวไปทางธรรมจักรตามแบบอินเดียสมัยหลังคุปตะอย่างแท้จริง (ภาพที่ 58)
(สุภัทรดิศ 2517: 197) จะเห็นได้ว่า แม้จะเป็นพระพุทธรูปปางสมาธิ แต่สัญลักษณ์ที่
ฐานเป็นปางปฐมเทศนาในป่าอิสิปตนมฤคทายวัน หรือ ส่วนกวางใกล้เมืองพาราณสี ใน
ประเทศอินเดีย แสดงให้เห็นอิทธิพลอินเดียที่ยังไม่เคยพบในที่ใดมาก่อน (สุภัทรดิศ
1979 : 361)

พระพุทธรูปสมัยทวารวดีที่พบในบริเวณเมืองอุทอง โบราณและบริเวณใกล้เคียง
จากการขุดค้นของกรมศิลปากรระหว่าง พ.ศ. 2506-2509 และจากการขุดพบของชาว
บ้านบริเวณชุมชนจรเข้สามพัน (มนัส 2526 : 35) ประกอบด้วยพระพุทธรูปสำริดและ
ดินเผาแบบต่าง ๆ จำนวนมาก เช่น ปางประธานเทศนา ปางปฐมเทศนา ปางเสด็จจาก
ดาวดึงส์ เป็นต้น โดยที่ส่วนใหญ่เป็นพระพุทธรูปสำริดปางเสด็จจากดาวดึงส์ มีอยู่องค์หนึ่ง
มีลักษณะแปลก เป็นพระพุทธรูปสำริด นั่งขัดสมาธิ พระหัตถ์ขวายกขึ้นข้างหน้าทำท่ากวัก
พระหัตถ์ซ้ายวางไว้ที่เพลลา (พบที่เจดีย์หมายเลข 13) บางองค์พบที่เดียวกัน แต่
พระพักตร์ไม่เหมือนกันเลย (พบที่เจดีย์หมายเลข 3) พระพุทธรูปทองคำพบน้อยมาก พบ
เฉพาะส่วนเศียรพระพุทธรูปเท่านั้น (เจดีย์หมายเลข 2) พระพุทธรูปดินเผาพบแบบปาง
สมาธิ (วิหารหมายเลข 5) นอกนั้นก็มักแตกหักชำรุดเป็นชิ้นส่วน คงจะเนื่องมาจากแตกหัก
ง่ายนั่นเอง เป็นที่น่าสังเกตว่า พระพุทธรูปสำริดส่วนมากจะขุดได้จากทางทิศตะวันตกของ

ตัวเมืองอุทองโบราณ ส่วนพระพุทธรูปดินเผา มักจะได้จากทางทิศตะวันออกของตัวเมือง บริเวณใกล้เคียงเมืองอุทองโบราณตามชุมชนโดยรอบ มีการขุดค้นพบพระพุทธรูปสมัยทวารวดีหลายห้องที่ ครั่งละหลาย ๆ องค์ เช่น ที่บ้านสระกร่าง ตำบลมัญหะลาย จังหวัดอุทอง บ้านดอนระกำ ตำบลสวนแดง อำเภอเมือง จังหวัดสุพรรณบุรี เป็นต้น

สำหรับพระพิมพ์ดินเผาชิ้นเล็ก ๆ ก็พบหลายแห่ง เช่น ในแหล่งเดียวกับที่พบจารึกบนแผ่นทองแดงที่ท่าม่วงนั้น พบชิ้นส่วนที่มีลักษณะเป็นเศียรพระพิมพ์ มีพระเกตุมาลา ค่อนข้างใหญ่ และขมวดพระเศศาโต เข้าใจว่า จะเป็นสมัยทวารวดียุคแรก ๆ (เชเดส 2502 : 55) ที่เจดีย์หมายเลข 2 พบพระพิมพ์ดินเผาประทับยืนในวงโค้ง สูง 6 ซม. ที่เจดีย์หมายเลข 9 พบพระพิมพ์ดินเผาปางเสด็จจากดาวดึงส์ ประทับยืนภายในซุ้ม 2 องค์ ที่น่าสนใจคือ ที่เจดีย์หมายเลข 11 พบพระพิมพ์ดินเผาปางสมาธิพระเศียรกลม เป็นรูปอัครสาวกของพระพุทธเจ้า ด้านหลังมีจารึกว่า "เมตเตยโยโก" และ "สาริปุตโต" (ภาพที่ 59, 60) ซึ่งเป็นหลักฐานสำคัญที่แสดงว่า พุทธศาสนิกาย "สรวาสตีวาหิณ" หรือฝ่ายสาวกยานแพร่หลายเข้ามาบริเวณชุมชนลุ่มน้ำจรเข้สามพันพร้อม ๆ กับนิคายหินยาน (ประยูร 2526 : 35) พระพิมพ์ดินเผาเหล่านี้ เป็นลักษณะของพระพิมพ์รุ่นแรก ๆ คล้ายคลึงกับที่พบที่บ้านคูเมือง อำเภออินทร์บุรี จังหวัดสิงห์บุรี คลองพระประโทน จังหวัดนครปฐม และที่เขากอทะเล จังหวัดพัทลุง และที่อำเภอหุนหิน จังหวัดสุราษฎร์ธานี และยังคล้ายกับที่พบในพม่า ที่ อองธอ (Aung Thaw) และที่ถ้ำเกากูน (Kawgun) ใกล้กับเมืองมะละแหม่ง ลักษณะที่คล้ายกันที่สำคัญของพระพิมพ์ดินเผาเหล่านี้คือ ด้านบนโค้งมน ขอบกว้างมีรอยบุ๋มในขอบบนตอนใน (ปฐมฤกษ์ 2519 : 75-77)

นอกจากนั้น น่าสังเกตว่า พบประติมากรรมพุทธศาสนานิกายทิพอลศิลป์ศรีวิชัยสมัยพุทธศตวรรษที่ 13-18 หลายชิ้นด้วยกัน เช่น

1. พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรสำริด 1 องค์ สูงประมาณ 8 นิ้ว ในสภาพสมบูรณ์และสวยงาม
2. พระโพธิสัตว์ปัทมปามี สวยงามมากเช่นกัน
3. พระพิมพ์ดินดิบหลายองค์คล้ายกับที่พบที่อำเภอไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี องค์หนึ่งมีประภาณพล ประทับยืนในลักษณะตรีภังค์

ประติมากรรมพุทธศาสนา ที่มีความสำคัญอีกประเภทหนึ่ง คือ พระธรรมจักรศิลา ซึ่งพบในเขตชุมชนจรเข้สามพันและบริเวณเมืองอุทองโบราณหลายอัน พระธรรม

ภาพที่ 59 พระพิมพ์ดินเผาปางสมาธิ ด้านหลังมีจารึกว่า "เมตเตยยโก"

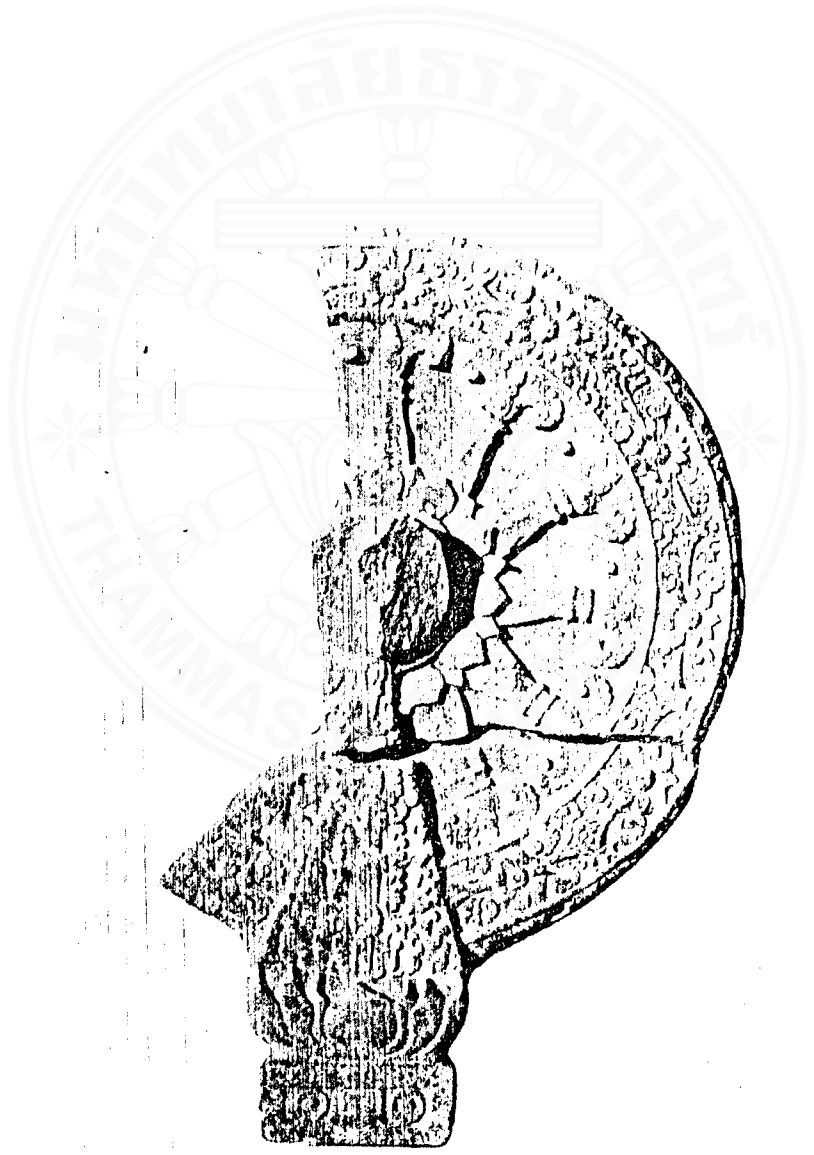

ภาพที่ 60 พระพิมพ์ดินเผาปางสมาธิ ด้านหลังมีจารึกว่า "สาริปุตโต"

จักรเหล่านี้ คล้ายคลึงกับที่พบบริเวณนครปฐม และมีอายุเก่าแก่ที่สุดของสมัยทวารวดี ลักษณะเก่าแก่ที่เห็นได้ชัดเจนก็คือ ขอบพระธรรมจักรประดับด้วยสี่เหลี่ยมขนมเปียกปูนและภาพดอกบัว ซึ่งเป็นอิทธิพลสมัยปลายคุปตะ และเป็นลวดลายประดับที่เก่าแก่ที่สุดของสมัยทวารวดี ในปี พ.ศ. 2500 เจ้าหน้าที่กรมศิลปากรที่อำเภออุททอง พบศิลาธรรมจักรในสภาพชำรุด 1 อัน ที่คูเมืองเก่าของเมืองอุททองโบราณ ทางด้านตะวันตกของที่ว่าการอำเภออุททองในปัจจุบัน ลักษณะหินสีเขียวคล้ำแทบจะดำ เป็นเนื้อหินปูนสีเขียวแก่ เส้นผ่าศูนย์กลาง 60-65 ซม. (มนัส 2526 : 22) ต่อมาในระหว่างการขุดค้นของกรมศิลปากร ระหว่าง พ.ศ. 2506 - 2509 พบพระธรรมจักรศิลาอีก 2 อัน คือที่เจดีย์หมายเลข 2 พบ 1 อัน แต่ชำรุดเหลือเพียงครึ่งซีก ช่องว่างระหว่างก่าของวงล้อเป็นช่วงทึบ (ภาพที่ 61) อีกอันหนึ่งพบที่เจดีย์หมายเลข 11 ในลักษณะที่สมบูรณ์มาก และมีลักษณะพิเศษ เช่น ช่องว่างระหว่างก่าของวงล้อ จลุโปร่ง ไม่ทึบเหมือนธรรมจักรศิลาทั่ว ๆ ไป นอกจากนั้น ยังพบเสาหินแปดเหลี่ยม การจำหลักฝีมือยอดเยี่ยม เป็นลายอุบะดอกไม้และดอกบัว ซึ่งเป็นลวดลายศิลปคุปตะรุ่นแรก โดยเฉพาะลายอุบะดอกไม้ ลักษณะเหมือนกับที่สารนาทในอินเดีย พร้อมกับแท่นหินสี่เหลี่ยม จำหลักลวดลายเช่นกัน³⁰ (ภาพที่ 62, 63) (ประยูร 2526 : 35) การที่พระธรรมจักรที่สมบูรณ์พร้อมทั้งเสาและแท่นแท่นดังกล่าว ทำให้สันนิษฐานได้ว่า ลัทธิธรรมจักรในสมัยโบราณ คงจะตั้งอยู่บนเสาหน้าเจดีย์และลายจำหลัก ซึ่งเป็นอิทธิพลสมัยคุปตะรุ่นแรก ทำให้สามารถประมาณอายุได้ว่าอยู่ในราวพุทธศตวรรษที่ 11-16 (อนันต์ 2524 : 23)

ค. ประติมากรรมศาสนาพราหมณ์ ชุมชนลุ่มน้ำจรเข้สามพันไม่เพียงแต่นิยมนับถือพุทธศาสนาเท่านั้น ปรากฏหลักฐานว่า ในบางยุคสมัยได้ยอมรับลัทธิความเชื่อของศาสนาพราหมณ์ควบคู่กันไปด้วย ดังจะเห็นได้จากการขุดพบเทวรูปแบบต่าง ๆ ในแหล่งเดียวกับที่พบวัตถุอื่น ๆ ทางพุทธศาสนา เช่น ในการขุดแต่งเจดีย์หมายเลข 3 ของกรมศิลปากร พบเทวรูปปูนปั้นพร้อม ๆ กับเศียรพระพุทธรูป ที่สำคัญคือ การพบศิวลึงค์ 3 องค์ และฐานรองรับ 1 ฐาน ลักษณะค่อนข้างหยาบ แต่ลักษณะที่พบนั้นมีได้พบในซากศาสนสถาน คงจะถูกโยกย้ายจากสถานที่เดิม (สุภัทรดิศ 2508 : 56) แสดงว่า น่าจะมีศาสนสถานทางศาสนาพราหมณ์ในเขตใกล้เคียงแห่งใดแห่งหนึ่ง ประติมากรรมสำคัญอีกชิ้นหนึ่ง ก็คือ เทวรูปเป็นรูปจำหลักพระวิษณุ หรือ "เจ้าพ่อจักรนารายณ์" ซึ่งปัจจุบันประดิษฐานอยู่ที่ศาล

³⁰ ดูรายละเอียดใน กรมศิลปากร, รายงานการสำรวจและขุดแต่งโบราณวัตถุสถานเมืองเก่าอุททอง อำเภออุททอง จังหวัดสุพรรณบุรี (พระนคร กรมศิลปากร 2509) และอนันต์ อยู่โพธิ์, "ธรรมจักร," ศิลปวัฒนธรรม, 2/9 (กรกฎาคม 2524) 12-23.

ภาพที่ 61 ธรรมจักรศิลา พบที่เจดีย์หมายเลข 1

ภาพที่ 62 เสาหินแปดเหลี่ยมจําหลักลวดลาย

ภาพที่ 63 แท่นหินสี่เหลี่ยมจําหลักลวดลาย

ที่มา: ภาพที่ 59-63 สมศักดิ์ รัตนกุล, รายงานการสำรวจและขุดแต่งโบราณวัตถุสถาน
เมืองเก่าอุ้มทอง อำเภอยุ้มทอง จังหวัดสุพรรณบุรี, (พระนคร, กรมศิลปากร, 2509).

เจ้าอุทอง หรือศาลเจ้าท่าพระยาจักร เหวรูปองค์นี้มีลักษณะคล้ายคลึงกับรูปจำหลักในศาล
เจ้าที่ตัวจังหวัดสุพรรณบุรี ซึ่งเป็นไปได้ที่องค์ที่จังหวัดสุพรรณบุรีอาจจะเคลื่อนย้ายไปจาก
เมืองอุทองโบราณ ลักษณะทางศิลปกรรมของเหวรูปองค์นี้ แสดงให้เห็นอิทธิพลศิลปะลวด
ของลัทธิไสวนิกาย ซึ่งแพร่หลายไปยังที่อื่น ๆ ในประเทศไทยด้วย เช่นที่ เมืองศรีมโหสถ
จังหวัดปราจีนบุรี ซึ่งพบเหวรูปคล้าย ๆ กัน น่าเสียดายที่เหวรูปเจ้าพ่อจักรนารายณ์ที่ศาล
เจ้าอุทององค์นี้ ถูกปิดทองจนมองไม่เห็นองค์พระที่แท้จริง (*ประยูร 2524 : 96 และ*
Wales 1969 : 21) หลักฐานสำคัญที่ยืนยันถึงบทบาทของศาสนาพราหมณ์ลัทธิไสวนิกาย
ในบริเวณนี้ก็คือ จารึกบนแผ่นทองแดง ซึ่งกล่าวถึงพิธีกรรมและศีลสังคัมในลัทธิไสวนิกาย
ดังที่กล่าวมาแล้วข้างต้น

4.3.6 หลักฐานประเภทลูกปัด ลูกปัด (beads) เป็นหลักฐานทางโบราณ
คดีและประวัติศาสตร์ ที่มีความสำคัญมากไม่ต่างไปจากศิลปะหรือโบราณวัตถุอื่น ๆ เช่น
เครื่องมือหิน หรือเครื่องมือโลหะ ตะกรันหรือขี้แร่ ภาชนะดินเผา ภาพเขียนสีตามผนังถ้ำ
 เป็นต้น ลูกปัดนับเป็นผลงานสร้างสรรค์ของมนุษย์ เป็นสัญลักษณ์ของความก้าวหน้าทาง
เทคโนโลยีระดับสูง และเป็นหลักฐานของความเจริญทางวัฒนธรรมและทางการค้าของ
มนุษย์มาแต่โบราณกาล

จากการค้นคว้าทาง โบราณคดีและประวัติศาสตร์พบว่า ลูกปัดได้รับความนิยม
อย่างแพร่หลาย เพราะปรากฏว่ามีลูกปัดอยู่ตามแหล่ง โบราณคดีต่าง ๆ ทั่วทั้งโลกในปริมาณ
ค่อนข้างมาก ส่วนใหญ่แหล่งลูกปัดที่ค้นพบมักอยู่ในสภาพสมบูรณ์หรือเกือบสมบูรณ์ ทำให้เชื่อ
ว่าลูกปัดมีคุณสมบัติของความคงทนที่ทำให้ลูกปัดมีคุณค่าของการอยู่รอด (survival
value) สูงเหมือนกับเครื่องปั้นดินเผาชนิดี (*Lamb 1965:89*) อย่างไรก็ตาม น่า
เสียดายที่ลูกปัดยังไม่ได้รับการเอาใจใส่ศึกษาค้นคว้าให้ก้าวหน้าเท่าที่ควร ทั้งนี้อาจเป็น
เพราะการศึกษาเรื่องลูกปัดมักยุ่งยากซับซ้อน ไม่เฉพาะแต่เรื่องการทำนายอายุลูกปัดและ
แหล่งที่มาของลูกปัด หากยังรวมถึงการพิสูจน์ประเภทของลูกปัด ตลอดจนการวิเคราะห์
ส่วนผสมของลูกปัดอีกด้วย (*Fox and Santiago 1985:299*)

1. ความหมายและความสำคัญของลูกปัด มีผู้เคยตั้งข้อสังเกตว่าชื่อ "ลูกปัด"
ในภาษาไทยน่าสนใจศึกษา เพราะฟังดูบางครั้งคล้ายเอาไป "ปัด" อะไร แต่เมื่อลองสืบ
ค้นดูแล้ว จึงได้ความว่า "ลูกปัด" นี้ ลาวเรียกว่า "หมากปัด" เขมรเรียก "อ็องกา"
มอญเรียก "เม็ยะเกสีย" พม่าเรียก "ปะตี" (ฟังคล้ายคำว่า "ลูกปัด" ของไทย) บาลี
เรียก "คูพิกา" อังกฤษเรียก "ปัด (bead)" ซึ่งมีวิวัฒนาการมาจากคำภาษาอังกฤษสมัย
กลางคือ "bede" ซึ่งแปลว่า "การสวดมนต์" (*ชิน 2509:51*) อย่างไรก็ตาม

เข้าใจโดยทั่วไปของคำว่า "ลูกบิด" คือ เม็ดวัตถุที่มีรูตรงกลางสำหรับร้อยด้าย หรือ เชือกเป็นเครื่องประดับต่าง ๆ (พัซรี 2523:153)

ลูกบิดในทางโบราณคดีมีความสัมพันธ์กับมนุษย์ในอดีตที่ใช้วัตถุเหล่านี้ เป็นการแสดงถึงวิวัฒนาการของมนุษย์และของลูกบิดเอง ทำให้ทราบถึงเส้นทางการติดต่อค้าขายสัมพันธ์กันของมนุษย์ผู้ใช้วัตถุ เช่น เกี่ยวกับการศึกษาเรื่องเครื่องปั้นดินเผา หรือเครื่องมือเครื่องใช้ต่าง ๆ ของมนุษย์ในอดีต ลูกบิดมีมาแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ เพราะโดยธรรมชาติ มนุษย์รักสวยรักงาม จึงใช้ลูกบิดสีสวย ๆ เป็นเครื่องประดับ สำหรับลูกบิดหินหรือลูกบิดแก้วบางชนิดยังอาจถูกใช้เป็นเครื่องบ่งบอกฐานะในสังคมหรืออาจใช้เป็นเครื่องรางของขลังหรือเงินตราได้ (พัซรี 2523:153) ความสำคัญของลูกบิดในส่วนที่เกี่ยวข้องกับประโยชน์ใช้สอย ได้มีผู้สนใจศึกษาพอควร อาจสรุปได้ว่า ลูกบิดมีประโยชน์ดังต่อไปนี้

1.1 เป็นเครื่องประดับ ที่อาจผูกติดไว้ที่ข้อมือ ร้อยเป็นสายพันรอบเอว รอบคอ เจาะติดจุกหรือใส่เป็นต่างหู หรือพันไว้บนศรีษะ หรือร้อยไว้รอบผม หรือผูกติดกับข้อเท้า หรือแม้แต่ประดับไว้บนขนาตา สุดแท้แต่ประเพณีนิยมในแต่ละท้องถิ่น (พัซรี 2523:154)

1.2 เป็นเครื่องรางของขลัง หรือบางครั้งอาจถูกใช้ในทางพิธีกรรม เพราะในความหมายของคำว่า "ลูกบิด" ในภาษาไทย อาจหมายถึง "บัตร์จวงวน" และเมื่อเทียบกับความหมายในภาษาอังกฤษก็มีความคล้ายกันว่า น่าจะเกี่ยวข้องกับพิธีกรรมบางอย่างเช่น "การสวดมนต์" (ซิน 2509:51 และศัพท์ภาษา ๒ มา นิต 2525)

1.3 เป็นเครื่องมือรักษาโรคบางอย่างได้ ในทวีปยุโรปโบราณเชื่อว่า ลูกบิดช่วยถอนอมสาวยตา และลูกบิดอำพันใช้แก้โรคปวดท้องได้ด้วย

1.4 ใช้แทนเงินตรา ในการแลกเปลี่ยนทางการค้า ลูกบิดเล็ก ๆ ง่ายต่อการนำติดตัวไปในที่ต่าง ๆ เพื่อแลกเปลี่ยนสินค้า จากการขุดค้นทั้งในเอเชียและแอฟริกาพบว่า มีลูกบิดเป็นจำนวนมากตามแหล่งชุมชนโบราณ โดยเฉพาะในยุคที่มนุษย์เริ่มมีความสัมพันธ์ทางการค้ากันอย่างเป็นเรื่องเป็นราว (Fox and Santiago 1984 : 309-310)

2. ประเภทของลูกบิด การแบ่งแยกประเภทของลูกบิดกระทำได้หลายวิธี นักโบราณคดีที่สนใจศึกษา เรื่องลูกบิดโดยเฉพาะยังไม่อาจตกลงกันได้แน่ชัดว่า จะใช้ชื่ออะไร

เป็นเกณฑ์ในการแบ่งแยก บางคนใช้สี บางคนใช้วัสดุที่ใช้ทำลูกปัด บางคนก็พิจารณาใช้เทคนิควิธีการทำลูกปัดเป็นตัวกำหนดการแบ่งแยก เป็นต้น อย่างไรก็ตาม ทุกรูปแบบในการศึกษาเรื่องลูกปัดนั้น มีสิ่งที่จะต้องคำนึงถึงดังต่อไปนี้

- ก. วัสดุที่ใช้ในการทำลูกปัด
 - ข. สีของลูกปัด
 - ค. ลวดลายประดับของลูกปัด
 - ง. รูปทรงของลูกปัด
 - จ. วิธีการทำลูกปัด
 - ฉ. ประโยชน์ของลูกปัดหรือเป้าประสงค์ในการทำลูกปัด ตลอดจนคุณค่าต่าง ๆ ของลูกปัด
- (Lamb 1965: 89)

2.1 การแบ่งแยกประเภทของลูกปัดโดยดูจากวัสดุที่ใช้ทำลูกปัด แบ่งได้เป็นสามกลุ่มใหญ่ ๆ คือ

2.1.1 ลูกปัดที่ทำจากสิ่งมีชีวิต เช่น ลูกปัดเปลือกหอย ลูกปัดกระดูกสัตว์ เขาสัตว์ เขี้ยวสัตว์ เปลือกไข่นกกระจอกเทศ เปลือกไม้ ยางไม้ เมล็ดพืชบางชนิด เป็นต้น (ชิน 2509: 52 และ พชร 2523: 154)

2.1.2 ลูกปัดหิน (stone beads) ที่นิยมกันมากมีพวก คาร์เนเลียน (carnelian) หินเขี้ยวทูนมาน (quartz) สีต่าง ๆ อมิตีส์ (amethyst) แคลเซโดนี (chalcedony) ซาโดนิคซ์ (sardonyx) คริโซเพรส (chrysoprase) โมรา (agate) ออนนิคซ์ (onyx) แจสเปอร์ (jasper) โอปอล (opal) ซิเลกซ์ (silex) หินหยก (jade) หินเชอคอน (zircon) นิล (beryl) บุศราคัม โกเมน หินเฟลสปาร์ (felspar) และหินเซอร์เพนไทน์ (serpentine) เป็นต้น

ลูกปัดหิน มีลักษณะคงทนไม่เปลี่ยนแปลงสภาพ โดยเฉพาะในรอบ 2,000 ปีที่ผ่านมา จึงใช้เป็นหลักฐานทางโบราณคดีและประวัติศาสตร์ได้ดี ที่ใดที่มีการพบลูกปัดหิน มักเชื่อได้ว่า ที่นั้นได้เคยมีความสัมพันธ์ติดต่อกับดินแดนส่วนอื่น ๆ ลูกปัดหินที่พบในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ส่วนใหญ่ทำจากหินโมรา หินคาร์เนเลียน หินเขี้ยวทูนมาน และหินเซอร์เพนไทน์ เมื่อพิจารณาจากรูปพรรณสัณฐาน และเทคนิควิธีการทำลูกปัดหินเหล่านั้นสรุปได้ว่า ส่วนใหญ่ของลูกปัดหินดังกล่าวมาจากอินเดีย หรือได้รับอิทธิพลจากอินเดีย

(Lamb 1965: 92-93)

2.1.3 ลูกปัดดินเผาสีส้ม (terracotta beads of brownish red) มีลักษณะเป็นแว่น ๆ กลมแบน หรือเป็นแท่งยาวบ้างสั้นบ้าง มีรูตรงกลาง ทำจากดินเหนียว นำมาเผาแล้วเคลือบด้วยสีส้ม

2.1.4 ลูกปัดโลหะ เป็นเงิน ทอง ดีบุก ทองแดง เป็นต้น

2.1.5 ลูกปัดแก้ว (glass beads) มีทั้งประเภททึบและใส สีและขนาดต่าง ๆ กัน ลูกปัดแก้วนี้เป็นหลักฐานทางโบราณคดีและประวัติศาสตร์ที่ให้ข้อมูลได้มาก เป็นเครื่องชี้ระดับความเจริญทางเทคโนโลยีการผลิตของชุมชนโบราณ รูปพรรณสัณฐาน และเทคนิควิธีการทำลูกปัดแก้วจะช่วงบ่งบอกแหล่งผลิตลูกปัดชนิดต่าง ๆ ตลอดจนบ่งบอกความสัมพันธ์ระหว่างดินแดนส่วนต่าง ๆ ของโลกได้เป็นอย่างดี ลูกปัดแก้วนี้จึงมีชื่ออีกอย่างหนึ่งว่าเป็น "ลูกปัดลมสินค้า (trade wind beads)" (Sleen 1958:204 และ Fox and Santiago 1984:299) เพราะค้นพบว่า มีอยู่กระจัดกระจายเป็นจำนวนมากตามแหล่งค้าขายรอบๆ มหาสมุทรอินเดีย หรืออาณาบริเวณที่ได้รับอิทธิพลของ "ลมสินค้า" จากมหาสมุทรอินเดีย (ดูแผนที่หมายเลข 6) จะเห็นได้ว่า แหล่งค้าลูกปัดกระจายอยู่จากฝั่งตะวันออกของทวีปแอฟริกา อนุทวีปอินเดีย จนถึงเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ และญี่ปุ่น

2.2 การแบ่งแยกประเภทลูกปัดโดยดูจากสีของลูกปัด แบ่งได้เป็นสองประเภทใหญ่ ๆ ดังนี้

2.2.1 ลูกปัดสีเดียว มีทั้งที่ทำด้วยแก้ว หิน หรือดินเผา

2.2.2 ลูกปัดหลายสี

- ลูกปัดที่มีหลายสีทำเป็นแถบ แต่ละแถบเป็นสีต่าง ๆ กัน บางคนเรียกลูกปัดแบบโรมัน ทั้งนี้ ไม่รวมลูกปัดที่ทำจากหินที่มีสีแถบตามธรรมชาติ
- ลูกปัดกลมและมีหลายสี ทั้งที่เป็นสีพื้นและสีแดงบนบริเวณที่กลมหรือเกือบกลม มองดูคล้ายลูกยอ ซึ่งเรียกกันว่าลูกปัดมีตา (eye-beads)

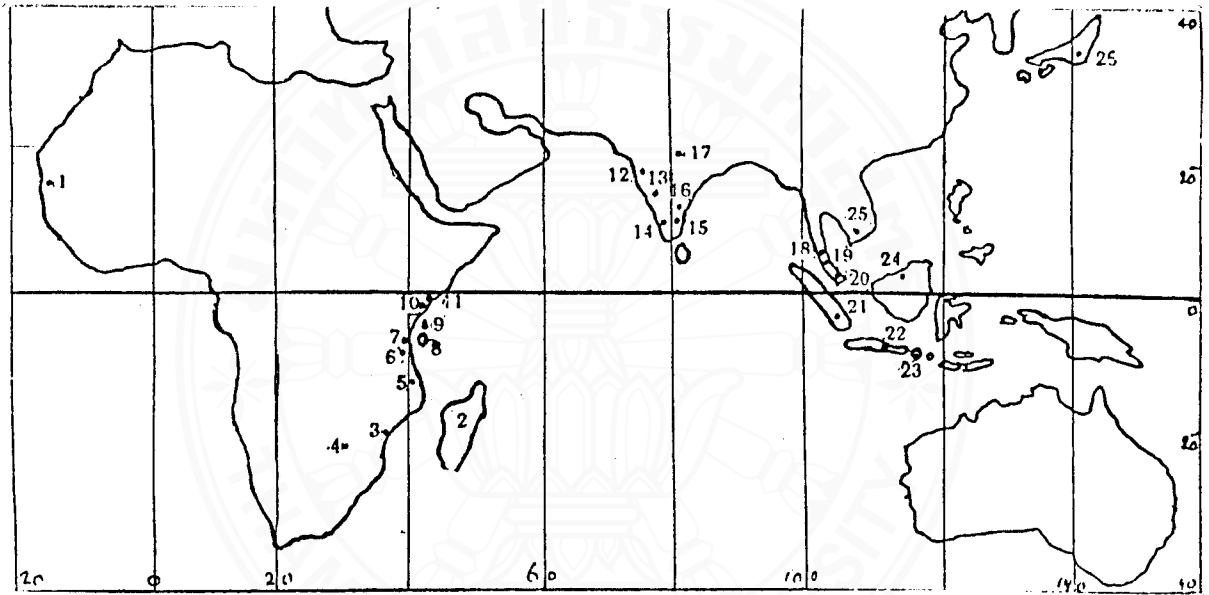
2.3 การแบ่งแยกประเภทลูกปัดโดยดูจากลวดลายประดับ ถ้าพิจารณาตามลวดลายลูกปัด อาจแบ่งแยกได้หลายประเภท เช่น (ภาพที่ 64)

2.3.1 ลายริ้วคล้ายหวี (combed beads)

2.3.2 ลายริ้วพาด (striped beads)

2.3.3 ลายจุดโดยรอบเมล็ด (spotted beads)

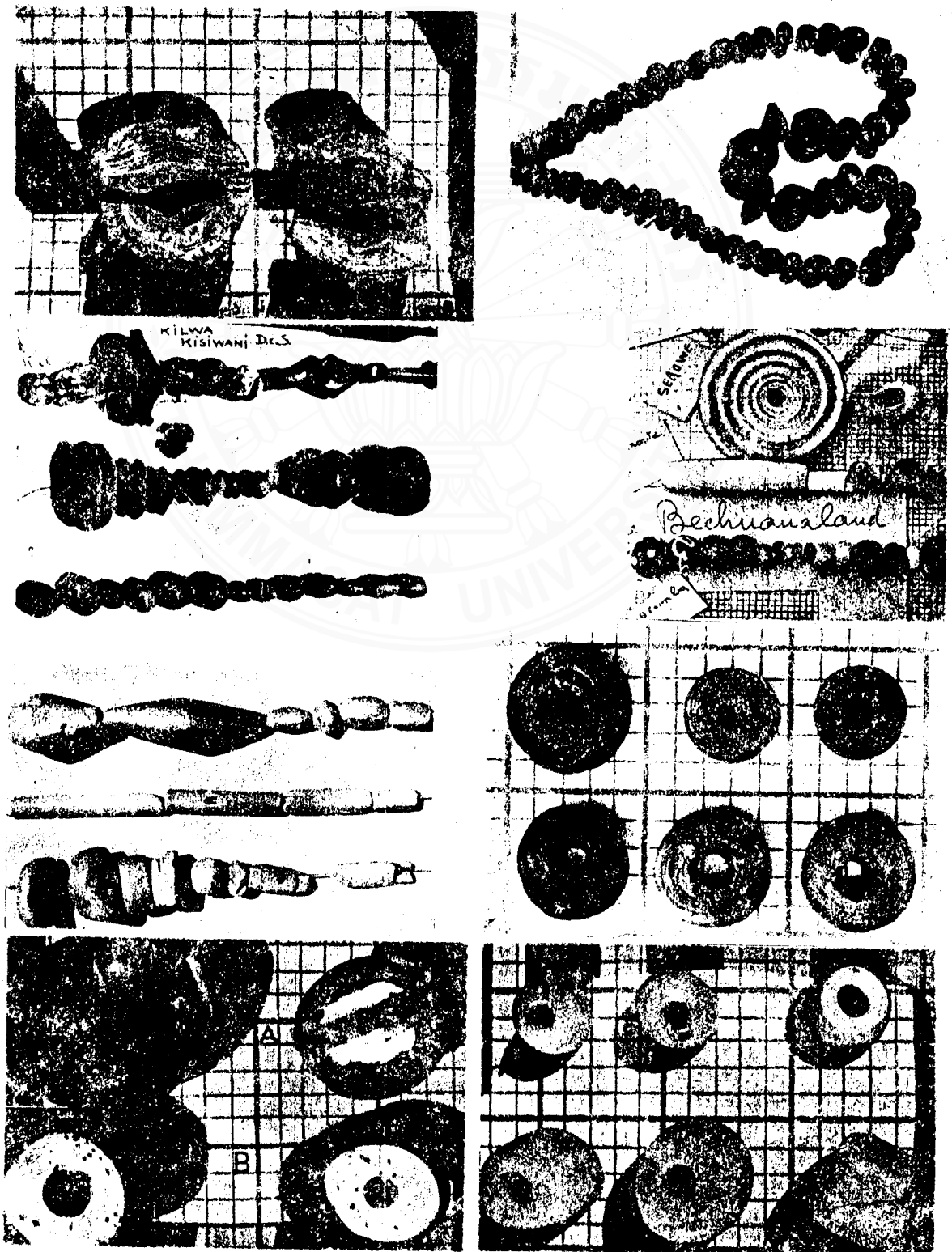
2.3.4 ลูกปัดมีตา (eye-beads)

1. Dakar	14. Coimbatore
2. Madagascar	15. Negapatam
3. Sofala	16. Pondicherry Arikamedu)
4. Zimbabwe (Rhodesia)	17. Ahichchhatra
5. Kilwa Kisiwani	18. Kedah
6. Dar es Salaam	19. Kuala Selinsing
7. Bagamoyo	20. Johore llama
8. Zanzibar	21. South Sumatra
9. Pemba	22. East Java (Sangiran)
10. Mombasa	23. Bali
11. Gedi	24. Sarawak
12. Cambay	25. Viet Nam (Oc-eo)
13. Kolhapur (Brahmapuri)	26. Japan

แผนที่หมายเลข 6 แหล่งที่พบลูกปัดในทวีปเอเชียและแอฟริกา

ที่มา: W.G.N. Van der Sleen, "Ancient Glass Beads with Special Reference to the beads of East and Central Africa and the Indian Ocean", in Journal of Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland, vol. LXXXVIII, pt.II (1958), 204.

ภาพที่ 64 ตัวอย่างลูกปัดจากแหล่งต่าง ๆ

ที่มา: W.G.N. Van der Sleen, "Ancient Glass Beads with Special Reference to the beads of East and Central Africa and the Indian Ocean", in *Journal of Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland*, vol. LXXXVIII, pt.II (1958), 203-216.

2.3.5 เขาร่องผึ้ง แก้วให้เป็นลวดลาย (etched beads)

2.3.6 ลายผึ้ง (mosaic beads)

2.4 การแบ่งแยกประเภทลูกปัดโดยดูจากรูปร่างของลูกปัด (Beck 1928)
ได้แบ่งรูปแบบลูกปัดไว้ ดังนี้

2.4.1 ลูกปัดขนาดมาตรฐาน (standard beads) มีเส้นผ่าศูนย์กลางกับความยาวเท่ากัน

2.4.2 ลูกปัดชนิดยาว (long beads) มีความยาวมากกว่าความกว้าง (หรือเส้นผ่าศูนย์กลาง)

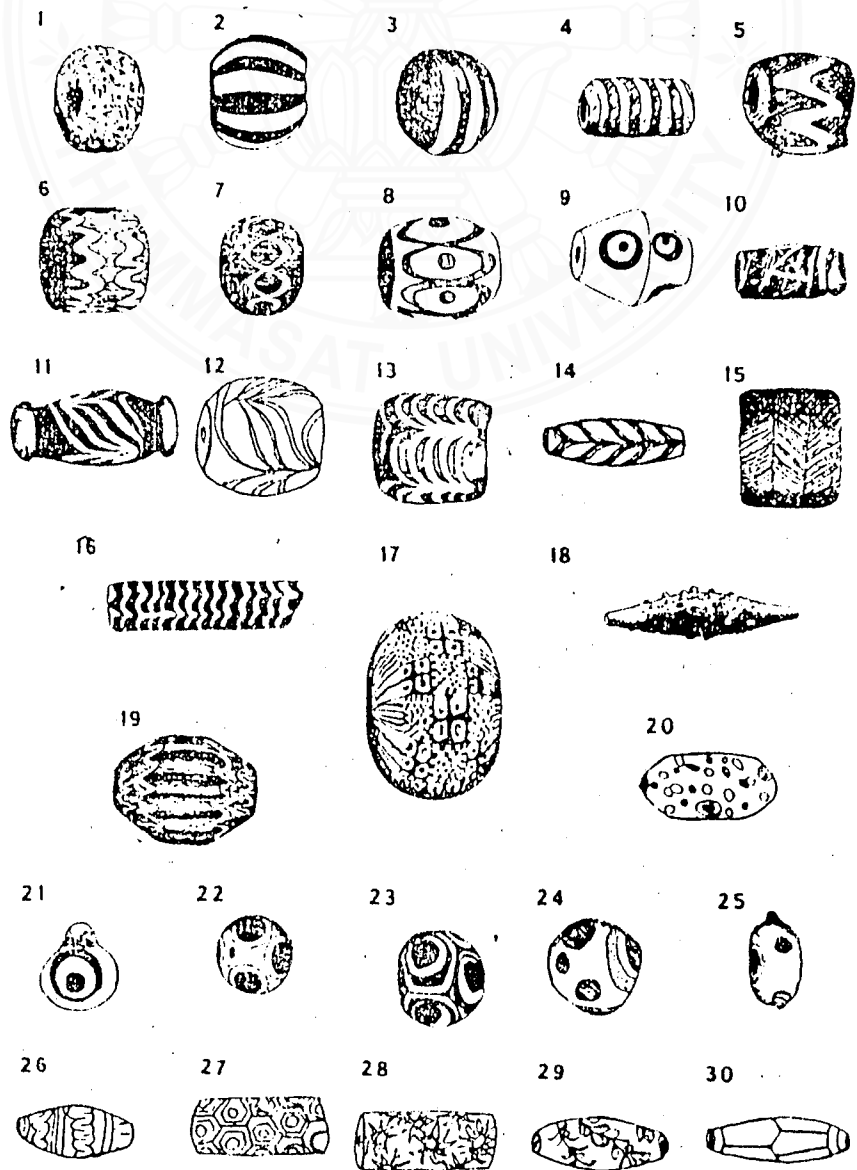
2.4.3 ลูกปัดชนิดสั้น (short beads) มีความยาวน้อยกว่าความกว้าง

2.4.4 ลูกปัดชนิดแบบกลม (disc beads) มีความยาวไม่เกิน 1 ใน 3 ของความกว้างของลูกปัด (พัชรีย์ 2523:173)

นอกจากนี้ ยังมีผู้ศึกษารูปร่างต่าง ๆ ของลูกปัด และสรุปลักษณะหลากหลายของรูปร่างลูกปัดไว้ต่าง ๆ เป็นต้นว่า³¹ (ภาพที่ 65)

- รูปลูกมะกอก หรือรูปไข่ (oval or ellipsoid)
- รูปคล้ายลูกอัลมอนด์ หรือคล้ายตัวลิสง (smygdaloid)
- รูปคล้ายสี่เหลี่ยมขนมเปียกปูน
- รูปกลมคล้ายผลส้ม (globular)
- รูปกรวยโค้ง (convex cone)
- รูปกรวยฐานโค้ง
- รูปลูกบาศก์
- รูปทรงกระบอก
- รูปแว่น
- รูปแปดเหลี่ยม
- รูปพระจันทร์เสี้ยว
- รูปปริซึม
- รูปดอกไม้
- รูปผลไม้
- รูปปลา

³¹ ดูรายละเอียดใน พัชรีย์ สาริกบุตร, เทคโนโลยีสมัยโบราณ (กรุงเทพ, มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2523)

ภาพที่ 65 ลูกบิดลวดลายต่าง ๆ

2.5 การแบ่งแยกประเภทลูกปัดโดยดูจากวิธีการทำลูกปัด

2.5.1 ลูกปัดหินสี แบ่งตามวิธีการทำลูกปัดได้เป็น 3 แบบ คือ

แบบที่หนึ่ง ลายขาวบนพื้นแดง ส่วนมากทำด้วยหินโมราสีคำ หินเขียว หนุมานสีนม และหินแจสเปอร์สีเขียว สีที่ใช้ทำลวดลายได้แก่ ต่าง โปแตช ตะกั่วขาวและน้ำจากไม้หุ้มชื่อ "กัราร" (cappers aphylla) โดยนำมาผสมกันให้เป็นของเหลวที่ข้น เขียนเป็นลวดลายบนผิวหิน แล้วนำไปเผาไฟ ซึ่งจะช่วยให้ลายติดแน่นลบไม่ออก

แบบที่สอง ลายดำบนผิวหินที่ทำเป็นสีขาว เป็นแบบที่หายากมาก และมีอายุเก่าประมาณ 4,000 ปีมาแล้ว และมักกระทำสืบต่อกันมาในสมัยหลัง สีที่ใช้ทำนั้น ต้องใช้ต่างแซ่ สีคำที่ใช้เขียนลายได้มาจากเกลือแร่ของโลหะจำพวกทองแดง แมงกานีส ซึ่งถ้าใช้แมงกานีส สีจะออกเป็นสีม่วง

แบบที่สาม ลายดำบนเนื้อหินโดยตรง เป็นประเภทที่หาได้ยากมากขึ้นไปอีก ใช้วิธีการเขียนลายดำลงไปในผิวเดิมของหินเลยที่เดียว³²

2.5.2 ลูกปัดแก้ว แบ่งตามวิธีทำได้เป็น 3 แบบ คือ

แบบที่หนึ่ง ลูกปัดแก้วขด (wound beads) ซึ่งทำจากสายแก้วที่ดึงออกจากกันเป็นเส้น แล้วขดไปรอบ ๆ เส้นลวด ทำให้เกิดลูกปัดขนาดต่าง ๆ ยาว กลม เป็นเกลียว ฯลฯ

แบบที่สอง ลูกปัดแก้วดึง (drawn beads) ซึ่งทำด้วยวิธีง่ายกว่าแบบแรก โดยใช้วิธีละลายแก้ว และทำให้เป็นก้อนอยู่บนเส้นหรือขดลวดแล้วจึงดึงยึดแก้วออกเป็นแท่งยาว ตัดแต่งแก้วเป็นท่อน ๆ ตามรูปหรือขนาดที่ต้องการ

แบบที่สาม ลูกปัดแก้วพัน (folded beads) ซึ่งทำจากการดึงแก้วเป็นเส้นแบน แล้วพันไปรอบ ๆ เส้นลวด คล้าย ๆ กับวิธีแรก³³

2.6 การแบ่งแยกประเภทลูกปัดโดยดูจากประโยชน์ใช้สอย ลูกปัดที่แยกประเภทตามแบบนี้ ยังไม่ปรากฏว่ามีผู้ค้นคว้าอย่างเป็นระบบเท่าที่ควร

³² ดูรายละเอียดใน ชิน อยู่ดี, บ้านคอนตาเพชร รายงานการขุดค้นแหล่งโบราณคดีที่บ้านคอนตาเพชร, พ.ศ.2518-2519 (กรุงเทพ, กรมศิลปากร, 2519) 9-11

³³ ดูรายละเอียดใน "W.G.N. Van der Sleen, "Ancient glass beads with special reference to the beads of East and Central Africa and the Indian Ocean," Journal of the Royal Anthropological Studies, LXXXVIII, pt II (1958), 203-216

3. แหล่งที่พบลูกปัด ไม่มีใครทราบแน่ชัดว่า ลูกปัดมีความเป็นมาอย่างไร และมีถิ่นกำเนิดอยู่ที่ไหน ทราบแต่ว่า เมื่อประมาณ 6,000 ปีมาแล้ว ชาวอียิปต์และชาวเมโสโปเตเมีย รู้จักทำลูกปัดดินเผาและหินเคลือบตุกล้ำยแก้ว ส่วนลูกปัดโลหะนั้นเริ่มนิยมทำกันราว 5,000 ปี หลังจากนั้นก็แพร่หลายไปจีน อินเดีย และเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ส่วนลูกปัดแก้วอาจเริ่มในดินแดนตะวันออกเฉียง แล้วขยายไปตะวันตกสู่ดินแดนโรมัน หรือมาทางตะวันออกเฉียงสู่ดินแดนอินเดีย แล้วจึงแพร่หลายไปตามเส้นทางการค้าในดินแดนรอบ ๆ มหาสมุทรอินเดีย จีน และญี่ปุ่น โดยเฉพาะจีนนั้น สามารถลอกเลียนแบบและวิธีทำลูกปัดได้อย่างยอดเยี่ยม จนทำให้มีความแตกต่างจากลูกปัดของชาวต่างประเทศมาก กล่าวคือ ในราวพุทธศตวรรษที่ 10-11 ชาวจีนรู้จักนำแบเรียม (Barium) และตะกั่วมาเป็นส่วนผสมของลูกปัดแก้ว จากการศึกษาโดยวิธี spectographic analysis ลูกปัดแก้วที่เรียกว่า "ลูกปัดมีตา (eye-beads)" พบที่เมืองโล้ยั้ง (Loyang) มีคุณสมบัติเหมือนกับที่พบที่เมือง Dau ในอียิปต์ แต่ลูกปัดแก้วแบบอื่นของจีน กลับมีส่วนผสมต่างกับลูกปัดอียิปต์และลิเบีย ส่วนในอินเดียก็เช่นเดียวกับจีน มีการรับวิธีการผลิตจากเปอร์เซีย และได้นำมาประดิษฐ์ดัดแปลงจนมีลักษณะของตนเองในราวพุทธศตวรรษที่ 10-11 เช่นกัน (พัชรวิ 2523: 155-156)

สำหรับในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้นั้น พบว่า ลูกปัดหินมีปริมาณค่อนข้างน้อย และส่วนใหญ่มักเป็นหินคาร์เนเลียน โมรา อมิตีส์ เป็นต้น ลูกปัดเหล่านี้ มักมาจากอินเดียและลังกา ซึ่งเป็นแหล่งผลิตลูกปัดประเภทนี้ที่ใหญ่มากแห่งหนึ่งของโลกตั้งแต่ 2,000 ปีมาแล้ว โดยเฉพาะศูนย์กลางการผลิตอยู่ที่เมืองแคมเบย์ (Cambay) ทางตอนเหนือของบอมเบย์ (Lamb 1965: 91) ขณะเดียวกันก็มีหลักฐานพอเชื่อถือได้ว่า ในดินแดนบางแห่งของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ มีแหล่งผลิตลูกปัดหินที่มีคุณภาพไม่แพ้ลูกปัดอินเดีย แม้จะต้องสั่งวัตถุดิบจากอินเดีย แต่ชาวพื้นเมืองก็พิสูจน์ให้เห็นว่า มีฝีมือชำนาญและมีเทคนิคการผลิตอยู่ในเกณฑ์สูงมาก (Lamb 1965: 122)

อย่างไรก็ดี ลูกปัดที่นิยมกันแพร่หลายและพบว่ามีอยู่เป็นจำนวนมากในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เป็นลูกปัดแก้วที่บสีแดงส้ม ซึ่งมักเข้าใจกันไขว้เขวว่าเป็นลูกปัดดินเผาหรือลูกปัดหินปะการัง แต่แท้จริงคือลูกปัดซึ่งเรียกครั้งแรกในประเทศอินโดนีเซียว่า มุติซาลาห์ (mutisalah) ลูกปัดมุติซาลาห์นี้พบว่ามีอยู่มากมายในดินแดนของพวกดราวิเดียนในอินเดียตอนใต้ และมีหลักฐานแสดงว่า อินเดียมีแหล่งผลิตลูกปัด มุติซาลาห์หลายแห่ง ซึ่งมีบทบาทสำคัญในการขยายวงการใช้ลูกปัดมุติซาลาห์เข้าไปในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ (Lamb 1965: 93-94 และ 123)

กล่าวโดยสรุป ลูกบัตที่ห้าด้วยแก้วและหินนั้น มีมาแล้วอย่างน้อยตั้งแต่ยุคสำริด และยังคงมีความนิยมกันมาจนทุกวันนี้ ลูกบัตโบราณพบทั่วไปทั้งในยุโรป เอเชีย อเมริกา และแอฟริกา เฉพาะในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้นั้น พบว่า ในอินโดนีเซียมีมากในซีลีเบส ชวา กลินตัน (บอร์เนียว) และสุมาตรา ในฟิลิปปินส์ ส่วนใหญ่จะพบอยู่ทางตอนกลางของเกาะลูซอน เกาะมินโดโร และหมู่เกาะปาลาวัน นอกจากนี้ก็พบในมาเลเซีย ในเวียดนาม และแม้กระทั่งในลาว เป็นต้น

4. ลูกบัตในประเทศไทยแม้การศึกษาเรื่องลูกบัตในดินแดนที่เป็นประเทศไทย จะยังไม่ได้ทำกันอย่างจริงจังมากนัก จนเมื่อไม่นานมานี้เอง แต่ก็พอจะสรุปได้ว่า ดินแดนแถบนี้รู้จักใช้ลูกบัตกันมาตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์หรือใกล้ประวัติศาสตร์ (proto-history) โดยเฉพาะจากสมัยหินใหม่ลงมาจนถึงยุคโลหะ โดยในปลายยุคโลหะนี้เอง ปรากฏร่องรอยของลูกบัตแก้วสีต่าง ๆ และลูกบัตแก้วชนิดที่พบมากคือ ลูกบัตมูตึซาลาห์ ซึ่งชาวบ้านปัจจุบันเรียกกันว่า ลูกบัตหวารวดีเนื่องจากลูกบัตชนิดนี้ส่วนใหญ่พบอยู่ตามแหล่งแหล่งโบราณคดีสมัยหวารวดีหรือแหล่งหวารวดีที่มีร่องรอยสืบมาจากสมัยก่อนประวัติศาสตร์หรือใกล้ประวัติศาสตร์ (พรชัย 2529: 218)

แหล่งลูกบัตที่พบในประเทศไทย และที่มีการศึกษาอย่างเป็นระบบพอควร คือที่ เกาะคอเขา อำเภอดงทับฟ้า จังหวัดพังงา ที่ควนลูกบัต หรืออำเภอลองท่อม จังหวัดกระบี่ ที่ดงศรีมหาโพธิ์ และบ้านโคกวัด อำเภอดงศรีมหาโพธิ์ จังหวัดปราจีนบุรี ที่ถ้ำเขาทะลุและถ้ำเขาเม่น อำเภอบ้านเก่า จังหวัดกาญจนบุรี ที่ดอนตาเพชร อำเภอมะนัง จังหวัดกาญจนบุรี หลายพื้นที่ในเขตอำเภอกู่ทอง จังหวัดสุพรรณบุรี และจังหวัดใกล้เคียง เช่น นครปฐม ลพบุรี นครสวรรค์ อุทัยธานี และสิงห์บุรี เป็นต้น

4.1 ลูกบัตที่เกาะคอเขา อำเภอดงทับฟ้า จังหวัดพังงา ในการศึกษาเรื่องลูกบัตหินและลูกบัตแก้วในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ อลาสแตร์ แลมบี้ (Alastair Lamb) ได้ศึกษาลูกบัตที่พบในอินเดีย อินโดนีเซีย ฟิลิปปินส์ มาเลเซีย เวียดนาม ลาว ไทย และอีกหลายแห่งพร้อม ๆ กันไป ในส่วนที่เกี่ยวกับประเทศไทยนั้น เขามีตัวอย่างน้อยมาก จึงใช้วิธีนำลูกบัตที่พบที่ เกาะคอเขา มาศึกษาเปรียบเทียบกับลูกบัตที่พบในหลาย ๆ แห่งในมาเลเซีย และหลายแห่งในเวียดนามและอินเดีย ทั้งนี้ อาจเป็นเพราะขณะที่เขาศึกษาเปรียบเทียบกับเรื่องลูกบัตของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เมื่อกว่า 20 ปีมาแล้วนั้น ยังไม่มีผลการศึกษาเรื่องลูกบัตในประเทศไทยเท่าที่ควร แต่กระนั้นก็ทำให้เห็นภาพรวมได้ว่า ลูกบัตที่พบที่ เกาะคอเขานั้น ส่วนใหญ่เป็นลูกบัตมูตึซาลาห์ อยู่ร่วมสมัยเดียวกับลูกบัตที่พบที่เพงคา ลัน บูจิง และกัวลา เซลิงซิง ในมาเลเซีย ซึ่งอาจสืบอายุได้ถึงสมัยหินใหม่ลงมาจนถึง

สมัยที่ เริ่มมีการติดต่อกับอินเดีย (Lamb 1965: 95)

4.2 ลูกปัดที่อำเภอคลองท่อม จังหวัดกระบี่ ลูกปัดที่อำเภอคลองท่อม จังหวัดกระบี่ หรือที่ชาวบ้านเรียกว่า ควนลูกปัด เป็นที่รู้จักกันอย่างกว้างขวางเมื่อมีผู้พบลูกปัดจำนวนมากโดยบังเอิญในบริเวณหลายแห่งของแหล่งชุมชนโบราณคลองท่อม ประมาณ 30 ปีมาแล้ว และแม้ว่าจะได้มีการขุดหาลูกปัดเพื่อประโยชน์ทางการค้าอย่างเป็นทางการเป็นลำสันในเวลาต่อมา เรื่องราวเรื่องลูกปัดอำเภอคลองท่อมก็ยังไม่ได้รับการเอาใจใส่ศึกษาค้นคว้าอย่างจริงจัง จนเมื่อศรีศักร วัลลิโภดม ได้เสนอบทความเกี่ยวกับลูกปัดนี้ ใน พ.ศ. 2516 นับแต่นั้นมาก็ได้มีการวิชาการด้านโบราณคดี เช่น ดักลาส แอนเดอร์สัน และพรชัย สุจิตต์ (2522) ธาราพงศ์ ศรีสุชาติ (2524) รวมทั้งมยุรี วีระประเสริฐและคณะ (2526) ได้ศึกษาและขุดค้นอย่างเป็นระบบ ที่แหล่งโบราณคดีและประวัติศาสตร์ในเขตอำเภอคลองท่อม และได้พบโบราณวัตถุหลายอย่าง รวมทั้งลูกปัด และที่น่าสนใจในการขุดค้นเมื่อพ.ศ. 2526 คือ ลูกปัดพื้นเมืองสีต่าง ๆ ทั้งที่เป็นลูกปัดหินและลูกปัดแก้ว ลูกปัดเหล่านี้มีสีและรูปแบบเหมือนกับลูกปัดจากแหล่งโบราณคดีและประวัติศาสตร์แหล่งอื่น ๆ ในประเทศไทย โดยเฉพาะจากอุทอง และดงศรีมหาโพธิ์ นอกจากนี้ยังอาจเปรียบเทียบกับลูกปัดจากอินเดียได้ และจากออกแก้วในเวียดนาม (Mayuree 1987: 326)

นอกจากนั้น จากการศึกษาเพิ่มเติมของมยุรีและคณะที่พิพิธภัณฑ์วัดคลองท่อมยังพบว่า ส่วนใหญ่ของลูกปัดที่พบในเขตคลองท่อมเป็นลูกปัดพื้นเมือง ซึ่งหมายถึงลูกปัดที่ผลิตขึ้นในพื้นที่นั้น หรือใกล้เคียง เป็นลูกปัดสีฟ้า เหลือง เขียว แดง ส้มและดำ ลูกปัดบางประเภทคล้ายกับที่ขุดพบที่เกาะคอเขา มีเพียงบางส่วนเท่านั้นที่มีลักษณะเด่นชัดว่าเป็นลูกปัดต่างประเทศ (Mayuree 1987: 326) ที่น่าสนใจคือ ลูกปัดทึบสีดำ มีลายนกขางหนึ่งและดอกไม้อีกข้างหนึ่ง มีลักษณะคล้ายกับที่พบในเวียดนาม อุทองและอินเดียเหนือ ลูกปัดมีลายหน้าคน คล้ายของโรมัน ลูกปัดทรงกระบอก คล้ายในเวียดนามและเปอร์เซีย ลูกปัดคาร์นีเลียนลายสัตว์ คล้ายที่คอนตาเพชร กาญจนบุรี ลูกปัดหินเขียวลายเต่า คล้ายที่พบในอุทองและ เวียดนามลูกปัดคาร์นีเลียนลายสวัสดิกะ เหมือนกับลูกปัดที่พบในอินเดียตอนเหนือ ลูกปัดดีบุกแบบต่าง ๆ รวมทั้งลูกปัดทองรูปแบบต่าง ๆ ด้วย (Mayuree 1987: 326-7)

จากการศึกษาเรื่องลูกปัดที่คลองท่อมโดยนักวิชาการหลายกลุ่มดังกล่าว ทำให้สรุปได้ว่าคลองท่อม จังหวัดกระบี่ เป็นแหล่งชุมชนโบราณที่มีความสำคัญในฐานะเป็นเมืองท่าทางฝั่งทะเลด้านตะวันตกของประเทศไทย และคงจะมีการค้าขายทางทะเลระหว่างคนในเขตคลองท่อมโบราณกับโลกภายนอก โดยเฉพาะอินเดีย เวียดนาม และชุมชนลุ่มน้ำ

เจ้าพระยาในช่วงปลายยุคหินใหม่ จึงทำให้ลูกปัดที่พบในเขตนี้มีลักษณะคล้ายคลึงกับที่พบในดินแดนที่มีการติดต่อกันทางการค้า นอกจากนี้ การมีลูกปัดพื้นเมืองปรากฏอยู่ในแหล่งชุมชนโบราณคลองท่อมยังบ่งชี้ได้ยิ่งกว่า คลองท่อมน่าจะเป็นแหล่งผลิตลูกปัดที่สำคัญในเขตภาคใต้ของประเทศไทย

4.3 ลูกปัดในถ้ำบริเวณบ้านเก่า จังหวัดกาญจนบุรี สุรินทร์ ภูษจรและคณะได้สำรวจและขุดค้นวัฒนธรรมยุคหินใหม่ที่พบในถ้ำบริเวณบ้านเก่า จังหวัดกาญจนบุรี พบว่ามีลูกปัด 4 ประเภท (*สุรินทร์ 2524: 20-22*) คือ

- ลูกปัดเปลือกหอย เป็นลูกปัดขนาดเล็ก มีลักษณะเป็นแว่นกลมบางสีขาวนวล
- ลูกปัดดินเผาสีส้ม มีลักษณะเป็นแว่นกลมแบน หรือมีเป็นแท่งยาวบ้างสั้นบ้าง
- ลูกปัดหิน มีลักษณะเป็นแท่งกลมยาว มีทั้งที่เป็นลูกปัดหินปูนและโมรา
- ลูกปัดแก้วเคลือบสีแดง มีลายเขียนสีน้ำตาล (ลายเป็นเส้นตรงตามความยาวของลูกปัด มีทั้งขนาดใหญ่ที่มีลักษณะเป็นแว่นกลมค่อนข้างแบบรูปวงแหวน) และขนาดเล็กที่มีลักษณะเป็นแท่งสั้น ๆ ค่อนข้างเบี้ยวเล็กน้อย

จากการวิเคราะห์ลูกปัดเปลือกหอยที่บ้านเก่าเทียบเคียงกับที่พบในแหล่งลูกปัดอื่น ๆ พบว่า คนสมัยหินใหม่ในประเทศไทย นิยมใช้ลูกปัดเปลือกหอยหรือกระดูกสัตว์ชนิดที่ทำเป็นแว่นกลมบางมากที่สุด คล้ายคลึงกับคนสมัยหินใหม่ในส่วนอื่นของโลก แสดงให้เห็นว่า มนุษย์หินใหม่ในแหล่งต่าง ๆ ของประเทศไทย คงจะมีการติดต่อกันบ้าง เพราะดูได้จากเปลือกหอยที่นำมาใช้ทำเป็นเปลือกหอยทะเลเหมือนกัน (*สุรินทร์ 2524: 24*)

สำหรับลูกปัดดินเผาที่บ้านเก่า นั้น มีลักษณะคล้ายคลึงกับที่พบที่อุโมงเป็นจำนวนมาก และมีมากกว่า 30 ชนิด แต่ส่วนใหญ่ลูกปัดดินเผาที่อุโมงจะมีขนาดใหญ่กว่าที่พบในถ้ำของบ้านเก่า กาญจนบุรี และถ้าเปรียบเทียบลูกปัดจากบ้านเก่า อุโมง และคงศรีมหาโพธิ์ พบว่า ลูกปัดดินเผาทั้ง 3 แหล่งนี้ มีส่วนประกอบโซเดียม หองแดง เหล็ก ซิลิกา อลูมินัม เหมือนกัน สำหรับโซเดียม นั้น พบในลูกปัดทุกตัวอย่างจากทั้ง 3 แหล่ง จากลักษณะดังกล่าว จึงพอสรุปได้ว่า วัสดุที่ใช้ในการทำลูกปัดดินเผาทั้ง 3 แหล่ง มีส่วนประกอบเหมือนกัน อาจเป็นไปได้ที่ดินเหนียวที่ใช้ในการทำลูกปัดมาจากแหล่งเดียวกัน หรือมีการติดต่อค้าขายแลกเปลี่ยนซึ่งกันและกัน รวมทั้งที่ตั้งของแหล่งขุดค้นทั้ง 3 แหล่งนั้น

ที่อยู่ไม่ห่างไกลกันนัก (สรินทร์ 2524: 25-26)

จากผลการวิเคราะห์ลูกปัดหินในเขตบ้านเก่า พบว่า มีรูปร่างลักษณะและวัสดุที่ใช้ (หินเขียวหนุมาน หินปูน หินโมรา หินคาร์ลีนีเยน) เหมือนกันกับลูกปัดอุทอง การพบลูกปัดหินเป็นจำนวนมากในเขตจังหวัดกาญจนบุรีและเขตใกล้เคียง เช่น อุทอง ทำให้ต้องศึกษาสภาพทางธรณีวิทยาของภูมิภาคนี้ และพบว่า โดยสภาพทางธรณีวิทยาแล้ว จังหวัดกาญจนบุรีประกอบด้วยหินดินตาสีทราย (sandy shale) ในบางพื้นที่ หินชนิดนี้จะแปรสภาพเป็นหินอย่างอื่น เช่น หินฟิลไลต์ (plylite) อารีอิลไลท์ (aryillite) ควอตไซต์ (quartzite) และหินชนวน (shale) ลูกปัดที่ทำด้วยหินโมรา เป็นหินที่อยู่ในกลุ่มหินควอตซ์ หรือ เขียวหนุมาน ซึ่งมีอยู่จำนวนมากในเขตจังหวัดกาญจนบุรี จึงเป็นไปได้ที่คนโบราณจะต้องใช้วัตถุดิบจากแหล่งนี้ในการทำลูกปัดหิน (สรินทร์ 2524: 27)

สำหรับลูกปัดแก้วที่พบในเขตบ้านเก่า นั้นว่ามีจำนวนน้อยเมื่อเทียบกับลูกปัดชนิดอื่น และเมื่อวิเคราะห์ลักษณะสี รูปร่างและคุณสมบัติทางเคมีและทางฟิสิกส์ คือ ความแข็งและความถ่วงจำเพาะของลูกปัดบ้านเก่า พบว่าคล้ายคลึงกับลูกปัดแก้วที่พบที่อุทองเป็นอย่างมาก เช่น เป็นลูกปัดที่บสีแดงปนน้ำตาล หรือลูกปัดมูติซาลาห์เป็นส่วนใหญ่ มีรูปลักษณะเป็นทรงกระบอกสั้น ค่อนข้างแบน เนื้อหยาบ ความแข็ง 6.5 ความถ่วงจำเพาะ 2.41 เหมือนกัน นอกจากนี้ เมื่อตรวจคุณสมบัติทาง spectrum ยังพบว่า มีโซเดียม ทองแดง แมกนีเซียม เหล็ก ซิลิกา และแคลเซียมเหมือนกันอีกด้วย แต่เมื่อเทียบกับลูกปัดที่พบที่ตงศรีมหาโพธิ์ มีธาตุประกอบแตกต่างกันไปบ้าง แต่ที่น่าสนใจก็คือวัสดุที่ใช้ในการทำลูกปัดที่พบจากแหล่งทั้ง 3 แหล่ง ที่นำมาเปรียบเทียบกันนั้นพบว่า มีอยู่ในประเทศไทยทั้งสิ้น (สรินทร์ 2524: 28-29)

4.4 ลูกปัดในเขตเมืองอุทองและอาณาบริเวณโดยรอบ ลูกปัด "อุทอง" ได้มีผู้พบเห็นมานานแล้ว บ้างก็เก็บรวบรวมไว้เป็นสมบัติส่วนตัว บ้างก็ได้มีการซื้อขายแลกเปลี่ยนไปแล้ว พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติอุทอง ได้เริ่มรวบรวมลูกปัดอุทองเมื่อ พ.ศ. 2500 และหลังจากนั้น ก็ได้เริ่มมีการศึกษาค้นคว้า เกี่ยวกับเรื่องลูกปัดอุทองโดยนักโบราณคดีประจำกรมศิลปากร เช่น ชิน อยู่ดี และมานิต วัลลิโภดม สำหรับนักวิชาการต่างประเทศที่สนใจศึกษาเรื่องลูกปัดอุทองมานานแล้วแต่ก่อนหน้ากรมศิลปากรก็มี เอช จี ควอริทซ์ เวลส์ (H.G. Quaritch Wales) ชาวอังกฤษ และหลุยส์ มาเลอแรท์ (Louis Malleret) ชาวฝรั่งเศส ปรากฏว่าในขณะที่นักวิชาการพยายามขุดค้นโบราณวัตถุในเขตอุทองอย่างเป็นระบบ ก็ได้มีผู้พยายามทุกวิถีทางที่จะขุดหาโบราณวัตถุต่างๆ เพื่อประโยชน์ทางการค้า หรือประโยชน์ส่วนตัวมากมาย ได้มีผู้รวบรวมสถิติของการขุดพบลูกปัดในเขต

สุพรรณบุรีเท่าที่ทราบกัน (และคงมีไม่น้อยที่ไม่เป็นที่เปิดเผย) ว่ามีทั้งหมด 44 ครั้ง แต่
ละครึ่งชุดเป็นเดือน ๆ แสดงว่าลูกปัดที่พบคงมีจำนวนมากอย่างไม่น่าเชื่อ (*มนัส 2526 :
30-34*) จึงไม่น่าแปลกอะไรที่นักโบราณคดีรุ่นหลังจะมีโอกาสศึกษา เรื่อง โบราณวัตถุ
รวมทั้งลูกปัดอุ้งทอง ด้วยการสำรวจขุดค้นอย่างเป็นระบบได้ไม่มากนัก เนื่องจากแหล่ง
ลูกปัดถูกทำลายเสียหายในคุณค่าทางวิชาการอย่างรวดเร็วและกว้างขวาง เช่นนี้

อย่างไรก็ดี ได้มีผู้พยายามศึกษาจากผลงานการขุดค้นระยะแรก ๆ จากภาพ
ถ่ายจากการศึกษาแหล่งที่มีผู้รวบรวมลูกปัดไว้ ตลอดจนจากการสัมภาษณ์ผู้รู้และมีส่วนเกี่ยว
ข้องกับการขุดค้น หรือการเสาะหาลูกปัดอุ้งทอง จึงทำให้ในปัจจุบันเรามีข้อมูลบางอย่าง
เกี่ยวกับลูกปัดเมืองอุ้งทอง เพราะลูกปัดที่พบจะอยู่กระจายบนผิวดิน หรือไม่ก็ถูกเคลื่อนย้าย
ทำลายไปหมดหรือเกือบหมด ดังพิสุจน์ให้เห็นได้จากการสำรวจของ พรชัย สุจิตต์และคณะ
ที่บ้านนาลาว ตำบลจรเข้สามพัน อำเภออุ้งทอง จังหวัดสุพรรณบุรี ว่า "จากการขุดค้น
ปรากฏว่า พบลูกปัดทำด้วยแก้วเพียง 4-5 ลูก ซึ่งส่วนใหญ่พบในชั้นดินที่ถูกรบกวน"
(*พรชัย 2529: 218*) เหตุนี้ พรชัยและคณะ จึงต้องใช้วิธีศึกษาเรื่องลูกปัดอุ้งทองด้วยการ
ศึกษาเปรียบเทียบลูกปัดที่ชาวบ้านขุดได้จากหลุมฝังศพโบราณต่าง ๆ ในบริเวณบ้านนา
ลาว และจากแหล่งหลุมศพโบราณใกล้เคียง (*พรชัย 2529 : 218*) การหันมาศึกษา
ลูกปัดอุ้งทองด้วยวิธีเปรียบเทียบกับลูกปัดที่พบในแหล่งอื่น ด้วยวิธีสัมภาษณ์ หรือวิธีการทาง
ประวัติศาสตร์อื่น ๆ รวมทั้งวิธีการวิเคราะห์ทางวิทยาศาสตร์แบบต่าง ๆ ทำให้ได้ข้อมูล
เพิ่มเติมที่น่าสนใจเกี่ยวกับลูกปัดอุ้งทองได้

4.4.1 แหล่งลูกปัดอุ้งทอง ได้มีผู้พบลูกปัดอุ้งทองในพื้นที่หลายแห่ง ทั้งในเขต
อำเภออุ้งทองและอำเภออื่น ๆ ในจังหวัดสุพรรณบุรี ที่อำเภออุ้งทอง พบมากที่สุดที่ตัวเมืองอุ้งทอง
โบราณ ที่บ้านโคกสำโรง ตำบลคนที ที่ใกล้สะพานตำบลดงเจดีย์ ที่หน้าโรงพยาบาลอุ้งทอง
ตำบลอุ้งทอง (วังขอน) ที่บ้านดอนอีกก้อย ตำบลสระยายโสม ที่บ้านดอนคา ตำบลดอนคา ที่
บ้านโข้ง ตำบลพลับพลา (*มนัส 2524 : 6*) ที่บ้านยางยี่แสด ตำบลเจดีย์ และที่บ้านนา
ลาว ตำบลอุ้งทอง นอกจากนี้ ลูกปัดอุ้งทองยังพบอยู่ทั่วไปในเขตอำเภอเมือง อำเภอดอน
เจดีย์ อำเภอศรีประจันต์ อำเภอสามชุก อำเภอเดิมบางนางบวช และอำเภอสองพี่น้อง
จังหวัดสุพรรณบุรี (*มนัส (ม.ป.พ.): 19*) (แผนที่หมายเลข 7)

สำหรับในดินแดนส่วนอื่นของประเทศไทย ลูกปัดอุ้งทองหรือที่คล้ายกับอุ้งทอง ยัง
มีผู้พบมากที่สุดที่ (1) จังหวัดนครปฐม (2) อำเภอหุนพิน จังหวัดสุราษฎร์ธานี (3) บ้านทุ่ง
ตึก ตำบลเกาะคอเขา จังหวัดพังงา (4) ตำบลบ้านเก่า อำเภอเมือง จังหวัดกาญจนบุรี
และที่ตำบลลุ่มสุม อำเภอไทรโยค จังหวัดกาญจนบุรี (5) ตำบลพระรถ อำเภอศรีมหาโพธิ์

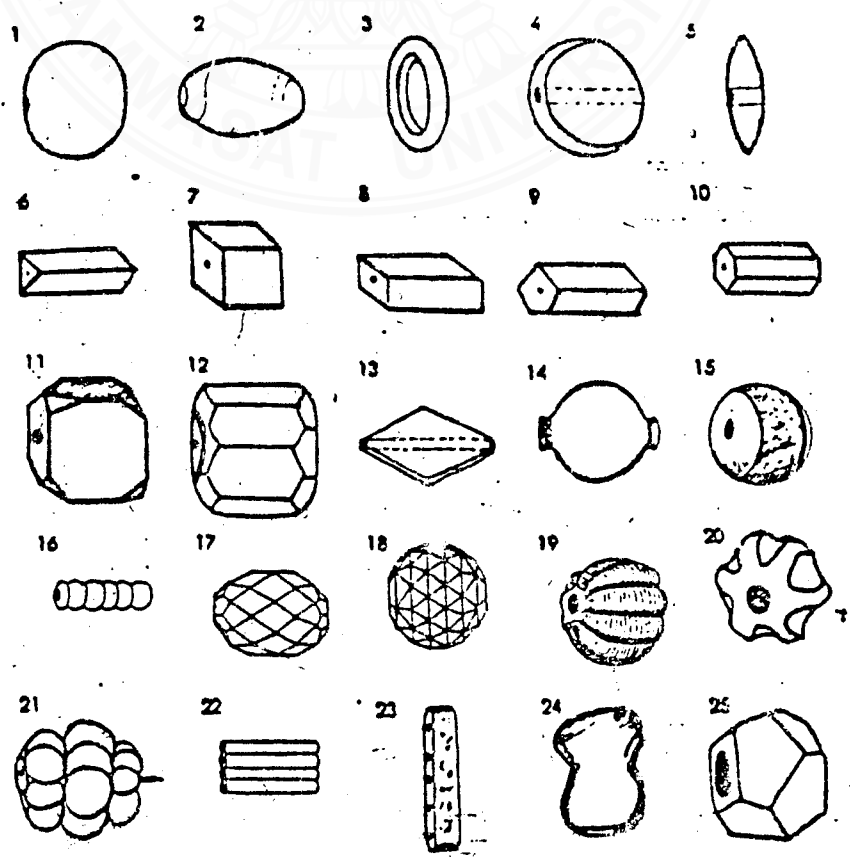
จังหวัดปราจีนบุรี (6) อำเภอพิมาย จังหวัดนครราชสีมา (7) อำเภอเมือง จังหวัดลพบุรี (ชิน 2509:55) นอกจากนี้ ลูกปัดอุ้งหรือที่คล้ายคลึงกับอุ้งยังพบอีกเป็นจำนวนมากที่บ้านดอนตาเพชร อำเภอพนมทวน จังหวัดกาญจนบุรี ที่อำเภอจันเสน จังหวัดนครสวรรค์ ที่อำเภอคลองท่อม จังหวัดกระบี่ ที่บ้านโคกปีบ อำเภอศรีมหาโพธิ์ จังหวัดปราจีนบุรี ที่บ้านดงขี้เหล็ก อำเภอกำแพงแสน และบ้านพันหลวง อำเภอเมือง จังหวัดนครปฐม เป็นต้น (พรชัย 2529:218-219)

4.4.2 ลักษณะลูกปัดอุ้ง ลูกปัดที่พบมีทั้งลูกปัดแก้วและลูกปัดหินสีต่าง ๆ จำนวนมาก พล.อ.ท.มนตรี หาญวิชัย เป็นผู้หนึ่งที่ได้สะสมรวบรวมลูกปัดไว้มาก ท่านได้ขอให้กรมทรัพยากรธรณีตรวจเนื้อลูกปัดพวงหนึ่ง มีลูกปัด 41 ลูก ผู้เชี่ยวชาญตรวจแล้วลงความเห็นว่าเป็นลูกปัดแก้ว 27 ลูก ลูกปัดหิน 14 ลูก เป็นหินเขียวทูนูมานหรือหินควอทซ์ หินปูน หินคาร์เนเลียน หินโมรา หินออนิกซ์ และหินแคลเซโดนี เป็นต้น

ลูกปัดที่พบที่อุ้งส่วนใหญ่เป็นลูกปัดแก้วต่างสี เช่น สีน้ำเงิน สีฟ้า สีเหลือง สีเขียว และที่มีมากคือ สีแดงเหมือนดินเผา ที่เรียกว่ามูติซาลาห์ (พรชัย 2529:218) ลูกปัดแก้วเหล่านี้ มีหลายขนาดและหลายประเภท ทั้งที่เป็นลูกปัดสีเขียวและลูกปัดหลายสี รวมทั้งมีลูกปัดโรมันหลายสี บางลูกมีสีแดงกับดำ บางลูกมีสีดำ แดง และขาว บางลูกมีสีดำขาว เขียว และแดง บางลูกมีสีแดง ดำ เหลือง บางลูกมีสีเขียว ขาว แดง เหลือง สำหรับแบบที่เรียกว่าเป็นลูกปัดมีตา มีแยกได้เป็นหลายแบบคือ (1) แบบพื้นดำตาสีม่วง (2) แบบพื้นน้ำเงินตาสีขาว (3) แบบพื้นขาวตาสีน้ำเงิน และนอกจากนี้ยังมีลูกปัดทองคำรูปทรงคล้ายตะกร้อ (ชิน 2509:53) (ดูตัวอย่างลูกปัดอุ้งในภาพที่ 66-76)

ในบรรดาลูกปัดที่พบที่อุ้ง บางชนิดมีลักษณะแปลก ชาวบ้านเรียกว่า "ลูกปัดม้าลาย" หรือ "ลูกปัดไวกกิง" อีกแบบหนึ่งเป็นลูกปัดโรมันเป็นสีธงชาติ ชาวบ้านเรียกว่า "สะแลน" นอกจากนั้น ยังพบลูกปัดทองคำทำเป็นแบบต่าง ๆ สวยงาม (มนัส (ม.ป.พ.) :20) (ภาพที่ 77-78)

ลูกปัดที่น่าสนใจมากของอุ้งอีกแบบหนึ่งคือ ลูกปัดหินคาร์เนเลียนขนาดใหญ่ที่สุดเท่าที่เคยพบในประเทศไทย (ภาพที่ 79) เป็นลูกปัดที่มีการระบายสีบนผิวหินคาร์เนเลียนแล้วฉลนไฟจนเนื้อสีกลืนลงไปเนื้อหินเป็นสีดำ สีส้ม และสีขาวสลับกัน สวยงามมาก จากการสัมภาษณ์เจ้าของและชาวบ้านที่ขุดพบ (จากคำสัมภาษณ์นายเรือง พวงพิ้วเพชร เมื่อวันที่ 11 กรกฎาคม พ.ศ.2525 ที่บ้านโคกสำโรง อำเภออุ้งทอง) ทราบว่า ขุดพบวางอยู่บนหน้าอกของโครงกระดูก ซึ่งน่าจะสันนิษฐานได้ว่า เจ้าของเดิมของลูกปัดต้องเป็นบุคคล

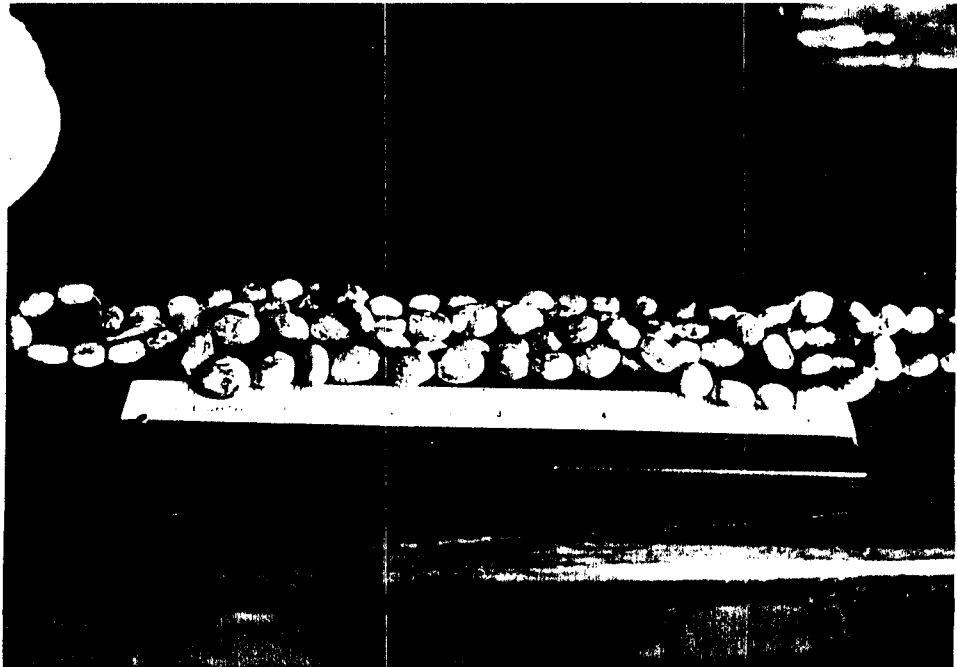

ภาพที่ 66 ตัวอย่างรูปทรงของลูกบิดแบบต่าง ๆ

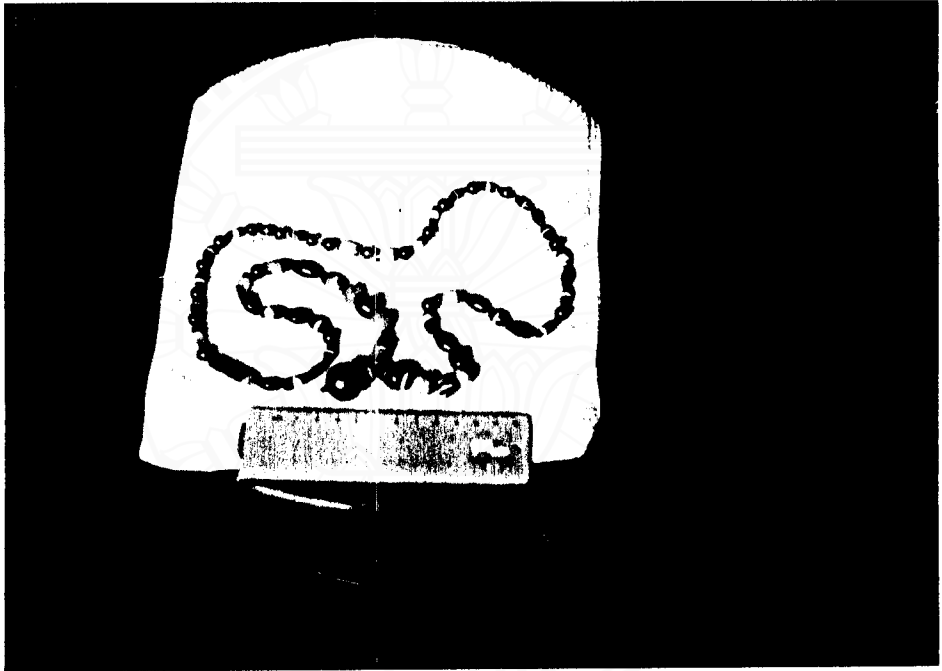
ที่มา: ภาพที่ 65-66 พิชรี สาริกบุตร, เทคโนโลยีสมัยโบราณ, ภาควิชาโบราณคดี, คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2523.

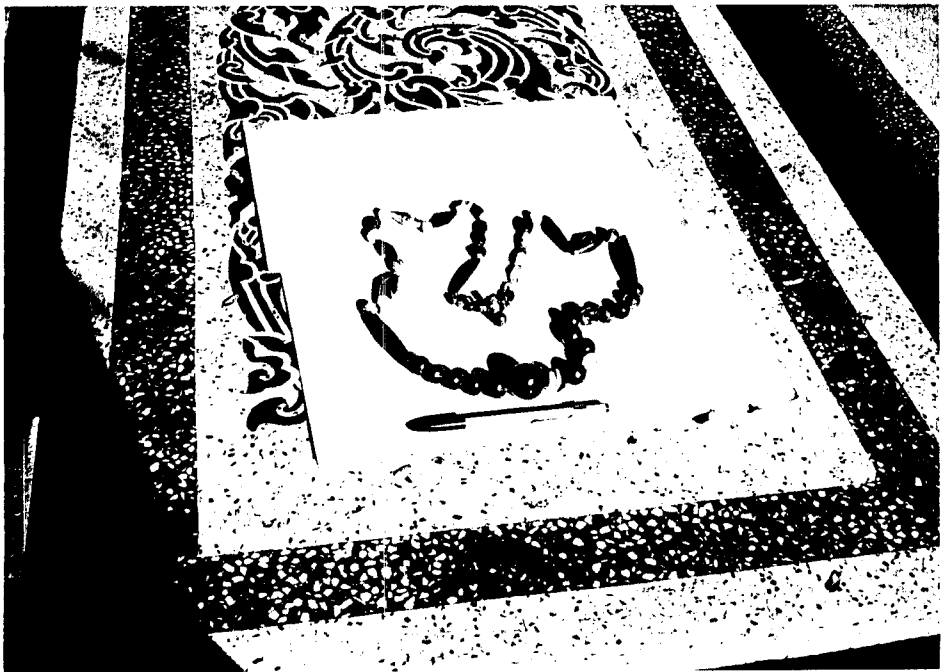
ภาพที่ 67

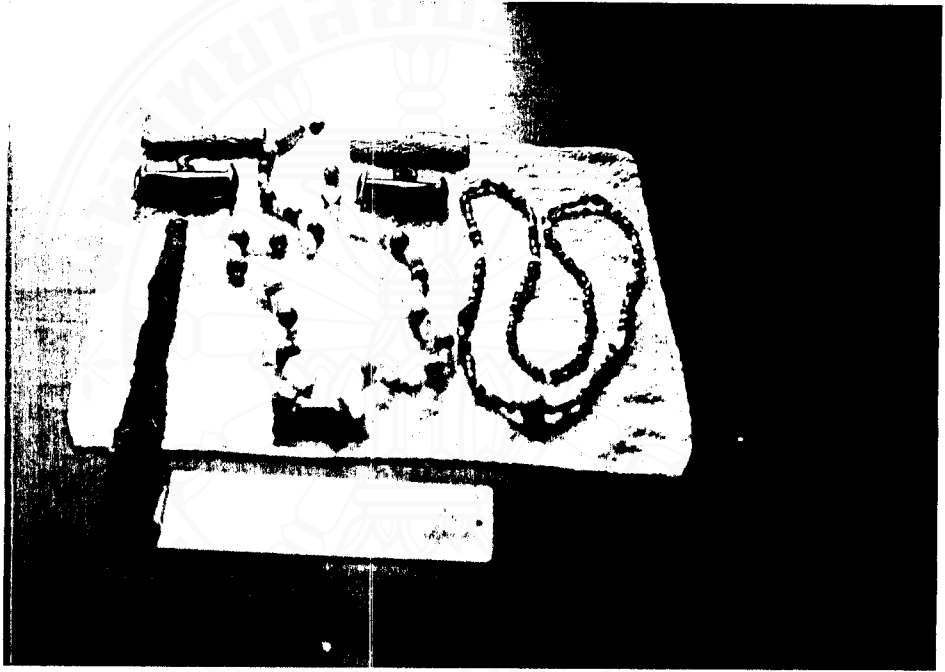
ภาพที่ 68

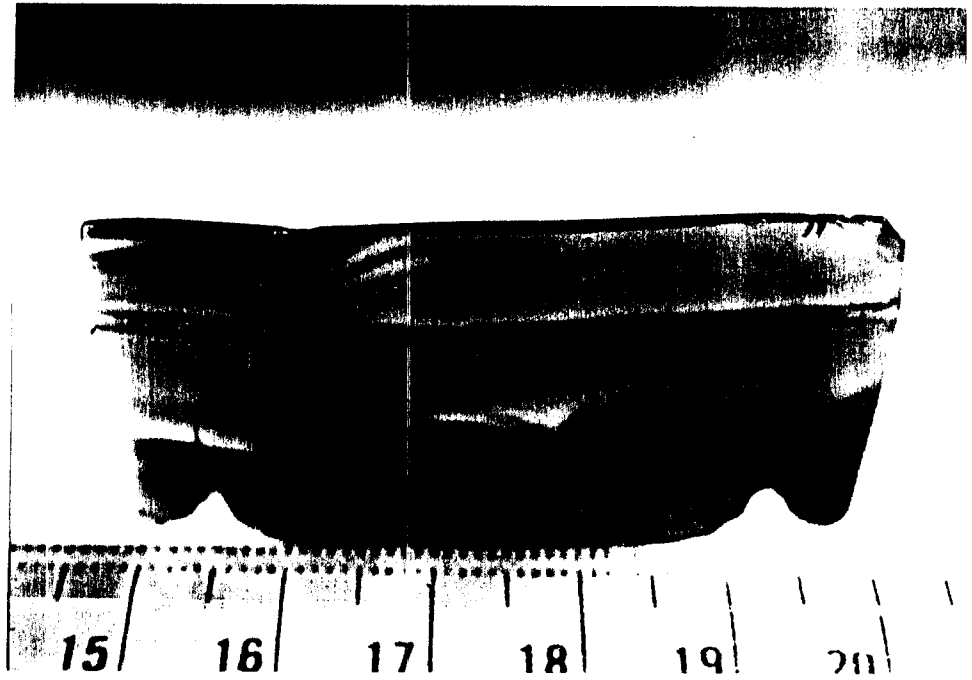
ภาพที่ 69

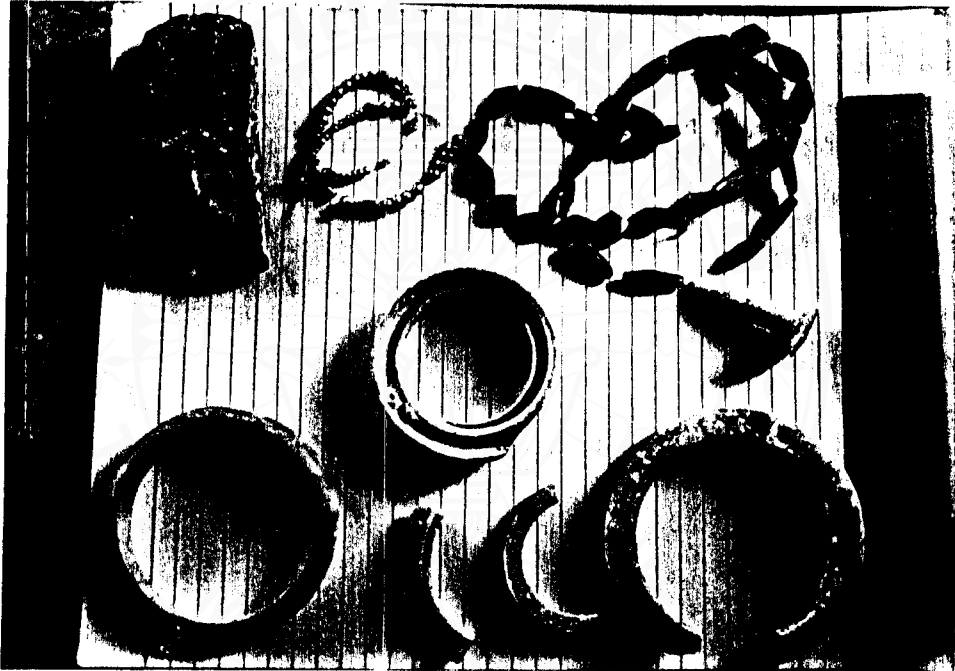
ภาพที่ 70

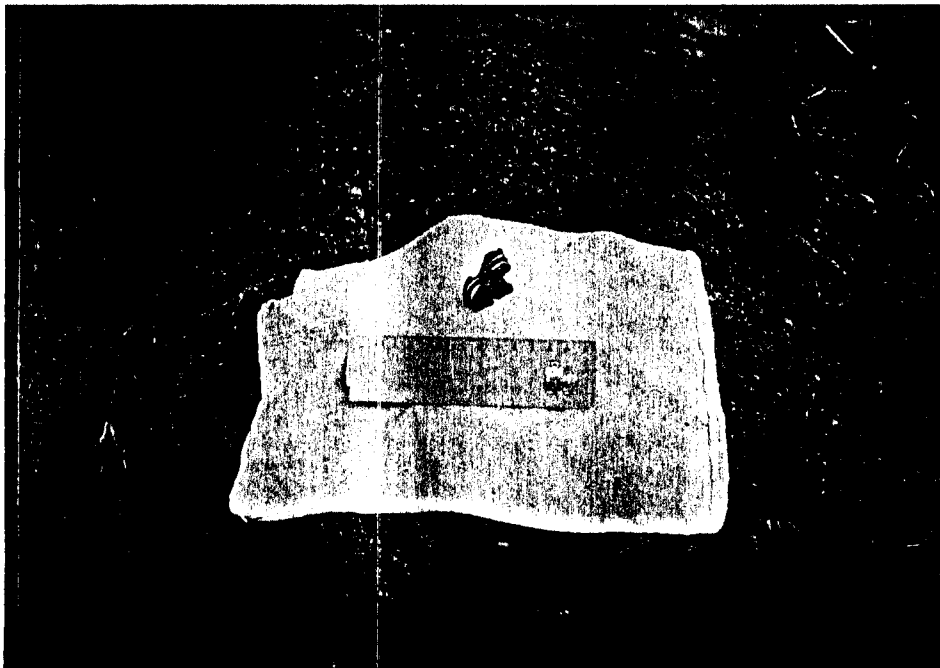
71 תפירת

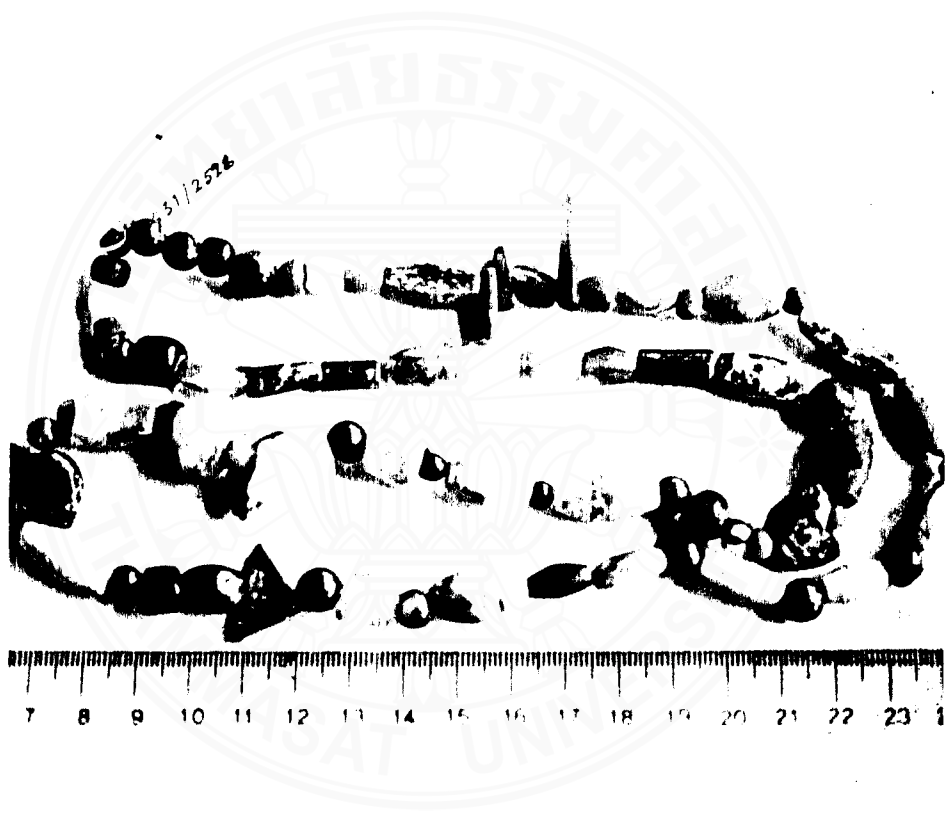
72 תפירת

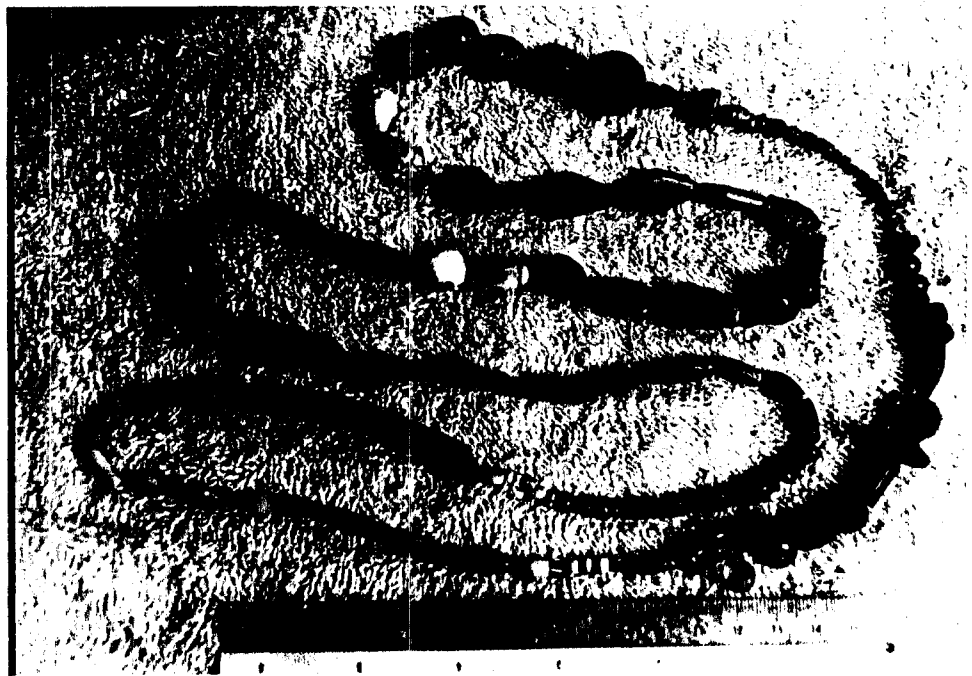
ภาพที่ 73

ภาพที่ 74

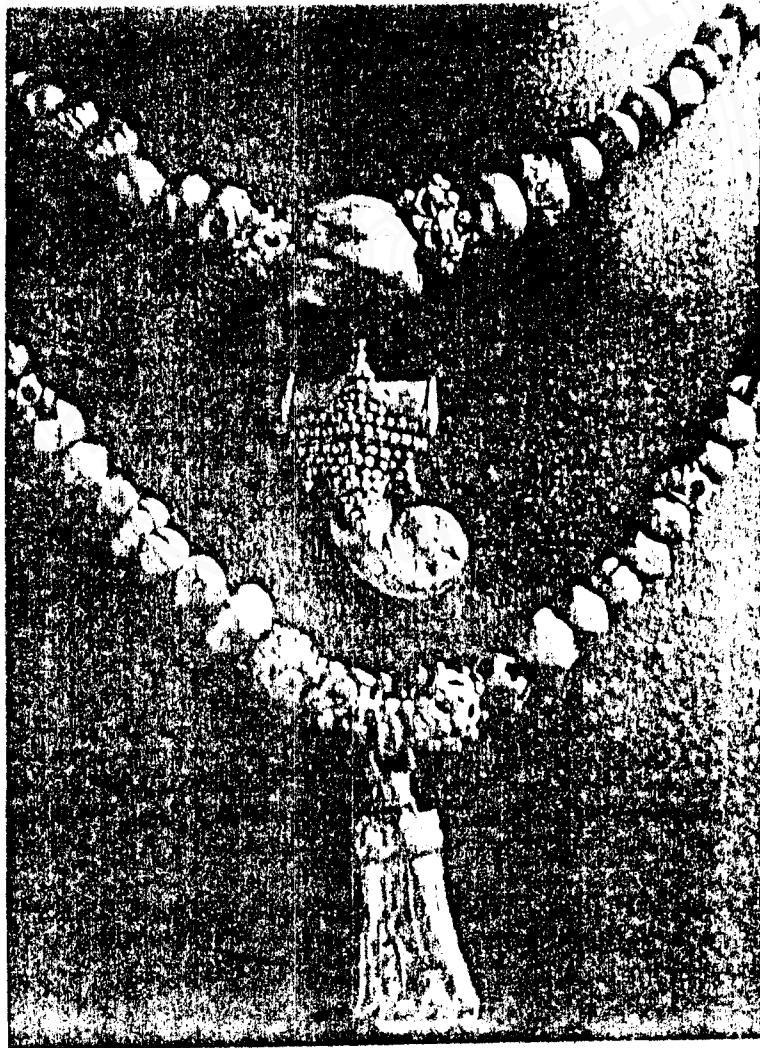

ภาพที่ 75

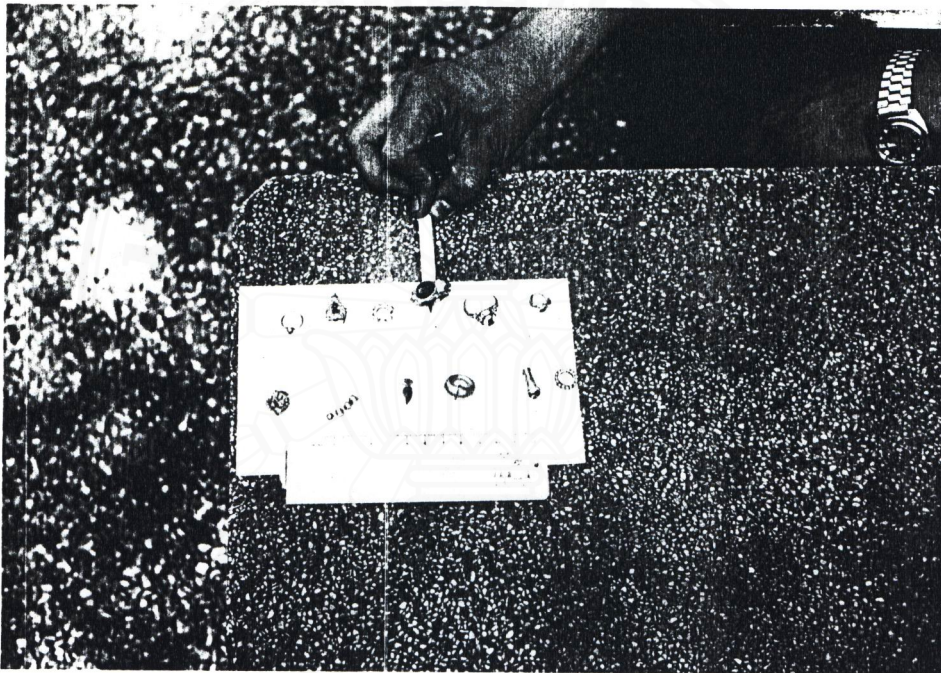
ภาพที่ 76

ภาพที่ 67-76 ภาพถ่ายตัวอย่างลูกปัดที่พบในเขตเมืองอุทองโบราณ และอานาบริเวณ
โดยรอบ

ภาพที่ 77 สร้อยคอทองคำ 2 สาย พบที่บริเวณอุ้ง

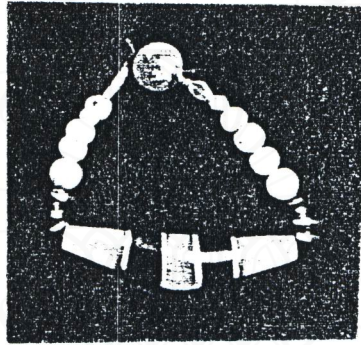
ที่มา: พิริยะ ไกรฤกษ์, ประวัติศาสตร์ศิลปในประเทศไทย (ฉบับคู่มือนักศึกษา), (กรุงเทพ, อมรินทร์การพิมพ์, 2528) 9.

ภาพที่ 78 ภาพถ่ายเครื่องประดับทองคำ ที่พบในบริเวณอำเภอคู่มือทอง

ภาพที่ 79 ภาพถ่ายลูกบิดหินคาร์เนเลียนีเลียนขนาดใหญ่ที่สุดที่พบในประเทศไทย

ภาพที่ 80 ลูกปัดหินคาร์เนเลียนที่คอนตาเพชร

ที่มา: ชิน อยู่ดี, "มีมาแล้วแต่อดีต", เมืองโบราณ, 4/4.

ภาพที่ 81 ภาพถ่ายลูกปัดหินโมรา เป็นแท่งกลม ซึ่งพบคนละแห่งในหลุมศพใกล้เคียงกัน แต่ต่อกันได้สนิท

สำคัญและมีฐานะดีมาก ที่น่าสนใจเป็นพิเศษคือ ลูกบิดชนิดเดียวกันนี้แต่ขนาดย่อมกว่า ได้ถูกขุดพบที่บ้านคอนตาเพชรเช่นเดียวกัน (ภาพที่ 80) สันนิษฐานว่า ลูกบิดชนิดนี้ หิ้งที่พบที่คอนตาเพชรและอุ้งทอง น่าจะอยู่ร่วมสมัยกัน คือ มีอายุประมาณ 2,000-1,700 ปีมาแล้ว แสดงว่าเป็นลูกบิดสั่งเข้ามาจากต่างประเทศ

ลูกบิดที่น่าสนใจอีกชิ้นหนึ่งคือ ลูกบิดหินโมรา³⁴ เป็นแท่งกลม เจาะรูตลอดพบในลักษณะแยกกันเป็น 2 ส่วน กล่าวคือ จากการสัมภาษณ์เจ้าของผู้ซื้อต่อจากชาวบ้าน ได้พบลูกบิดดังกล่าวอยู่แยกกันคนละหลุมศพ ซึ่งอยู่ห่างกันไปเพียงเล็กน้อย เมื่อนำส่วนทั้งสองมารวมกัน ปรากฏว่าเข้ากันได้สนิท (ภาพที่ 81) จึงอาจสันนิษฐานได้ว่า เดิมลูกบิดสองส่วนนั้นมาจากชิ้นเดียวกัน แต่ถูกตัดครึ่งให้ผู้ตายคนละส่วน ซึ่งเจ้าของเดิมน่าจะมีความสัมพันธ์กันฉันท์เครือญาติ เช่น อาจเป็นสามี ภรรยา หรือเป็นที่กับน้อง เป็นต้น

4.4.3 การวิเคราะห์ส่วนผสมของลูกบิดแก้วอุ้งทอง ลูกบิดแก้วเป็นหลักฐานทางวัฒนธรรมที่มีความซับซ้อนด้วยเทคโนโลยีการผลิตในระดับสูงมาก จึงเป็นเรื่องที่ยากแก่การศึกษา ต้องอาศัยผู้เชี่ยวชาญด้านเคมี ฟิสิกส์ และเทคโนโลยีขั้นสูง ได้มีผู้สนใจศึกษาเรื่องการวิเคราะห์ลูกบิดแก้วที่พบจากแหล่งต่างๆ ของโลกเพื่อแยกแยะส่วนประกอบของลูกบิดแก้ว เพื่อหาหน้าหนัก ความถ่วงจำเพาะ และอื่น ๆ ทั้งนี้ เพื่อประโยชน์ในการเปรียบเทียบ หาที่มา หาความสัมพันธ์ของลูกบิดที่พบในแหล่งต่าง ๆ ตลอดจนเพื่อทำความเข้าใจเกี่ยวกับเรื่องราวของมนุษย์ในยุคต่าง ๆ

ในประเทศไทย การศึกษาเรื่องลูกบิดด้วยวิธีการวิเคราะห์ แม้จะได้เริ่มทำมาบ้างแล้ว แต่ก็ยังไม่ได้ทำกันจริงจังนัก เมื่อ พ.ศ.2503 กรมศิลปากรได้เคยขอให้กรมวิทยาศาสตร์วิเคราะห์ลูกบิดแก้วสีเขียวขุ่น ขุดพบที่อุ้งทอง ได้ส่วนผสมดังนี้

ซิลิกา	61.80 %	
โซดา	21.40 %	
โปแตช	0.55 %	
ปูน	5.20 %	
อะลูมินา	8.20 %	
เหล็กออกไซด์	2.20 %	(ชิน 2509:53)

³⁴ ปัจจุบัน เป็นสมบัติส่วนตัวของเจ้าของร้านเจริญพร ในตลาดอุ้งทอง จังหวัดสุพรรณบุรี สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 11 กรกฎาคม 2525

จากการวิเคราะห์ตัวอย่างลูกบัตแก้วสีบางชนิดที่พบที่อุโมงของกรมวิทยาศาสตร์
ในลักษณะเปรียบเทียบกับสูตรน้ำยาเคลือบ และสูตรทำแก้วของสมัยสุโขทัย พบข้อเท็จจริง
ที่น่าสนใจว่า มีความคล้ายคลึงกันมาก แต่ที่ผิดกันก็คือ แก้วอุโมงใช้ขี้เถ้าพื้นในลุ่ม
เจ้าพระยา ในขณะที่สุโขทัยใช้ขี้เถ้าพื้นจากป่าดอนชายเขา ซึ่งมีโปแตชสูงกว่าโซดา เป็น
ส่วนผสมของน้ำยาเคลือบ (สมัคร 2503:46)

โดยปกติส่วนผสมของแก้วอุโมง จะประกอบด้วยสิ่งต่อไปนี้

- ซิลิกาจากขี้เถ้าแกลบ 51.5 ส่วน หรืออาจเป็นทรายละเอียดก็ได้
- ดินขาวในสัดส่วนให้ได้สารแร่แคลโอสิไนท์ 22.5 ส่วน ถ้าใช้ดินอื่น ก็
ต้องใช้น้ำมากขึ้นตามส่วน และลดขี้เถ้าแกลบหรือทรายตามส่วน
- ดินสอพองหรือเปลือกหอยบด 9.3 ส่วน
- ขี้เถ้าพื้นในสัดส่วนให้ได้โซดาและโปแตชเชื่อมคาร์บอเนต 9.3 ส่วน
(หากคิดจากน้ำหนักขี้เถ้าให้ใช้ 10-15 เป็นตัวคูณปริมาณดังกล่าว)

สำหรับส่วนผสมของน้ำเคลือบ ประกอบด้วย

- ซิลิกาจากขี้เถ้าแกลบ 49.3 ส่วน
- ดินขาวเพื่อให้ได้สารแร่แคลโอสิไนท์ 31.85 ส่วน
- ดินสอพองหรือเปลือกหอยบด 24.40 ส่วน
- ขี้เถ้าพื้นเพื่อให้ได้โซดาและโปแตชเชื่อมคาร์บอเนต 7.48 ส่วน

(สมัคร 2503:48)

จากการศึกษาเปรียบเทียบในยุคหลัง ๆ เกี่ยวกับส่วนผสมของแก้วสีและน้ำยา
เคลือบของแก้วที่พบในอุโมงกับส่วนผสมของแก้วที่พบในอียิปต์ เมโสโปเตเมีย (ตะวันออก
กลาง) และอินเดีย หรือแม้แต่กับดินแดนส่วนอื่น ๆ ของประเทศไทย พอสรุปได้ว่า ลูกบัต
แก้วอุโมงนั้น มีบางชนิดที่มีส่วนผสมแตกต่างไปจากที่อื่น โดยมีส่วนผสมที่ได้จากวัสดุทำแก้ว
แตกต่างจากที่อื่น ทั้งนี้เพราะเป็นวัสดุที่หาได้ในท้องถิ่น หรือใกล้เคียงกับท้องถิ่น ใน
ขณะที่ลูกบัตแก้วอีกหลายชนิดของอุโมงพบว่ามีส่วนผสมคล้ายคลึง หรือเหมือนกันกับส่วนผสม
ของลูกบัตแก้วที่พบในแหล่งอื่น ๆ (สมัคร 2503:49 และสรินทร์ 2524:28-29)

4.4.4 แหล่งที่มาของลูกบัตอุโมง ดังได้กล่าวไว้แล้วในตอนต้นว่า ลูกบัตเป็น
หลักฐานทางโบราณคดีและประวัติศาสตร์ที่สำคัญ ทำให้เราได้เห็นเรื่องราวของเอเชีย
ตะวันออกเฉียงใต้ว่า มีความสัมพันธ์กับดินแดนส่วนอื่น ๆ ของโลก โดยเฉพาะนับแต่ยุคหิน

ใหม่ ที่มีการใช้ลูกปัดกันอย่างกว้างขวาง และแม้ในกลุ่มคนในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ด้วยกัน หลักฐานเกี่ยวกับลูกปัดก็ชี้ให้เห็นการติดต่อสัมพันธ์ทางการค้าขาย โดยเฉพาะการค้าทางทะเลในภูมิภาคนี้ และจากผลการวิเคราะห์ลูกปัดแก้ว ยังทำให้พอเห็นได้ว่า มีแหล่งผลิตลูกปัดแก้วแหล่งใหญ่ ๆ ของโลกในตะวันออกเฉียงใต้ อินเดีย และจีน แต่ขณะเดียวกันก็อาจกล่าวได้ว่า ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เอง น่าจะมีแหล่งผลิตลูกปัดแหล่งสำคัญอยู่บ้าง โดยเฉพาะในดินแดนที่เป็นประเทศไทย ปัจจุบันซึ่งจะเป็นแหล่งที่มีวัตถุบิที่ใช้ในการทำลูกปัดหลายชนิด เป็นปริมาณมากพอ ทั้งยังเป็นแหล่งศูนย์กลางการค้าทางทะเลที่สำคัญในภูมิภาคตะวันออกเฉียงใต้โบราณ และยังเป็นแหล่งที่มีการพบลูกปัดชนิดต่าง ๆ เป็นจำนวนมากหลายศตวรรษด้วย

เมื่อพิจารณาเกี่ยวกับแหล่งที่มาของลูกปัดอู๋ทอง โดยทั่วไปแล้วอาจกล่าวได้ว่าเป็นวัตถุที่มาจากทางด้านตะวันตกของประเทศไทย เช่น อินเดีย และตะวันออกเฉียง ซึ่งอาจผ่านเข้ามาพร้อมกับพวกพ่อค้ากลุ่มต่าง ๆ ที่เข้ามาติดต่อกับชุมชนในบริเวณอู๋ทอง หรือบริเวณที่มีลูกปัดลักษณะเดียวกับอู๋ทอง เช่นที่อำเภอศรีมหาโพธิ์ หรือที่ดอนตาเพชร หรือที่บ้านดงขี้เหล็ก หรือบ้านหินหลวง จังหวัดนครปฐม เป็นต้น ลูกปัดเหล่านี้คงจะถูกนำเข้ามาในสมัยก่อนและหลังที่ศาสนาพราหมณ์และศาสนาพุทธได้เข้ามาจากอินเดีย เมื่อประมาณสองพันปี หรือหลังจากนั้น (พรชัย 2529: 220)

อย่างไรก็ตาม ก็มีลูกปัดบางชนิดที่อาจมาจากจีน ซึ่งเป็นแหล่งลูกปัดสำคัญอีกแหล่งหนึ่ง โดยเฉพาะลูกปัดมีตา (stratified eye-beads) ที่มีแบบเรียบผสมอยู่ (พรชัย 2528: 39) และอาจมีบางประเภทที่น่าจะหาขึ้นในระดับท้องถิ่น มานิต วัลลิโภคม ให้ความเห็นว่า ลูกปัดบางส่วนของพบบริเวณอู๋ทอง อาจผลิตขึ้นที่ควนลูกปัด อำเภอคลองท่อม จังหวัดกระบี่ ซึ่งเป็นชุมชนที่มีการถลุงแร่ดีบุกและผลิตลูกปัดแก้วสีต่าง ๆ ตลอดจนเครื่องประดับทำด้วยโลหะ และที่ควนลูกปัดนี้เอง ได้มีการขุดพบลูกปัดสีทั้งสีแดงและเขียวมากมาย ตลอดจนมีการพบเบ้าดินเผา อายุไม่ต่ำกว่าพุทธศตวรรษที่ 11-12 ซึ่งแสดงว่าเป็นแหล่งผลิตลูกปัดที่สำคัญ และส่งไปตามชุมชนต่าง ๆ ในสมัยนั้นทั่วประเทศ (มานิต 2526: 12) นอกจากนี้ ยังมีผู้ให้ความสนใจศึกษาบริเวณอู๋ทอง โดยเฉพาะหลักฐานที่เชื่อว่าเป็นเบ้าหลอมลูกปัดที่บ้านบางยี่แฉ่ ตำบลเจดีย์ อำเภออู๋ทอง และในบริเวณครอบคลุมฝั่งตะวันตกของแม่น้ำเจ้าพระยาขึ้นไปจนถึงลพบุรี จากการวิเคราะห์ส่วนผสมและวิธีการผลิตลูกปัดชนิดต่าง ๆ ที่พบในเขตบ้านเก่า กวางจนวนบุรี เปรียบเทียบกับที่พบในอู๋ทอง และดงศรีมหาโพธิ์ สุรินทร์ ภูขจรและคณะ มีแนวโน้มที่จะเชื่อว่า อู๋ทองและบริเวณดังกล่าว น่าจะเป็นแหล่งผลิตลูกปัดได้แหล่งหนึ่งเช่นกัน (สุรินทร์ 2524: 26-29)

บทที่ 5

ผลการขุดค้นทาง โบราณคดี โดย ดร. พรชัย สุจิตต์และคณะ

การขุดค้นทาง โบราณคดี เป็นส่วนหนึ่งของ โครงการศึกษาวิจัยประวัติศาสตร์ท้องถิ่นลุ่มแม่น้ำจระเข้สามพัน¹ โดยดำเนินการแยกเป็นโครงการหนึ่งต่างหากและได้รับเงินทุนสนับสนุนการวิจัยจากธนาคารหลวงไทย เพื่อที่จะนำผลที่ได้รับมาเขียนขึ้นหรือทดสอบผลของการขุดค้นหรือการสำรวจทาง โบราณคดีที่ผ่านมาในอดีต และนำผลสรุปมาใช้ในการศึกษาวิจัยประวัติศาสตร์ท้องถิ่นลุ่มแม่น้ำจระเข้สามพัน หัวหน้าโครงการขุดค้นทาง โบราณคดีคือ ดร. พรชัย สุจิตต์ แห่งภาควิชามานุษยวิทยา คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร พื้นที่เป้าหมายสำหรับขุดหลุมทดลองคือหมู่บ้านนาลาว ตำบลจระเข้สามพัน อำเภอกู่ทอง จังหวัดสุพรรณบุรี ซึ่งตั้งอยู่บนเนินสูงริมลำน้ำจระเข้สามพัน อันเป็นชุมชนที่มีลักษณะที่ตั้งเหมาะสมที่จะเป็นชุมชนโบราณสมัยก่อนประวัติศาสตร์ นอกจากนั้น หลักฐานที่ได้จากการขุดค้นหาสมบัติของชาวบ้าน ก็แสดงให้เห็นว่า ชุมชนแห่งนี้ยังเป็นที่อยู่อาศัยของมนุษย์มาจนถึงสมัยประวัติศาสตร์อีกด้วย

คณะผู้ทำการขุดค้น ประสบความยากลำบากอย่างมาก ในการกำหนดจุดพิกัดเพื่อทำการขุดหลุมทดลองที่หมู่บ้านนาลาว เนื่องจากพื้นที่เกือบทุกตารางนิ้ว ถูกชาวบ้านลักลอบขุดไปเกือบหมดสิ้น หรือมีจะนั้นก็ถูกรบกวนโดยการหาพืชไร่ หลังจากทำการสำรวจพื้นผิวดินแล้ว ได้กำหนดพื้นที่ในบริเวณพื้นที่บ้านของนายบุญหา เจ้าของกิจการ "พรรณรงค์ แสงเสียง" 1 หลุม และบริเวณสุสานโบราณของวัดปทุมสรวาส 3 หลุม และบริเวณที่ดินของ พล.อ.ท.มนตรี หาญวิชัย ซึ่งอยู่ทางฝั่งตะวันตกอีกฟากหนึ่งของลำน้ำจระเข้สามพัน 1 หลุม รวมทั้งสิ้น 5 หลุม ผลการขุดค้นสามารถสรุปได้ดังนี้

1. ลักษณะการขุดค้น

1.1 เป็นผลงานการขุดค้นภายใต้การอำนวยการของ ดร. พรชัย สุจิตต์ ร่วมกับนักศึกษาระดับปริญญาโท มหาวิทยาลัยศิลปากร คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร ในฐานะที่เป็น

¹ รายงานการขุดค้นทาง โบราณคดีที่บ้านนาลาว ตำบลจระเข้สามพัน อำเภอกู่ทอง จังหวัดสุพรรณบุรี โดยดร. พรชัย สุจิตต์และคณะ (เมษายน 2529)

ส่วนหนึ่งของ โครงการศึกษาวิจัยประวัติศาสตร์ท้องถิ่นลุ่มแม่น้ำจระเข้สามพัน

1.2 เป็นการขุดค้นหลุมทดลอง เพื่อศึกษาเกี่ยวกับชุมชนลุ่มแม่น้ำจระเข้สามพันจากหลักฐานทาง โบราณคดีอย่างเป็นระบบครั้งแรก นับตั้งแต่เคยมีการขุดค้นและขุดแต่ง โดยกรมศิลปากรระหว่าง พ.ศ. 2506-2509 และหลังจากนั้นเล็กน้อยโดยนักวิชาการ ตะวันตก เช่น วัตสัน (W. Watson) และลูฟส์ (H.H.E. Loofs) และเวลส์ (H.G.Q. Wales) ตามลำดับ

1.3 เป็นการขุดค้นทดลองรวม 5 หลุม ในเนื้อที่ 29 ตารางเมตร ใน บริเวณพื้นที่ที่คาดว่าถูกรบกวนน้อยที่สุด

2. การขุดค้น ²

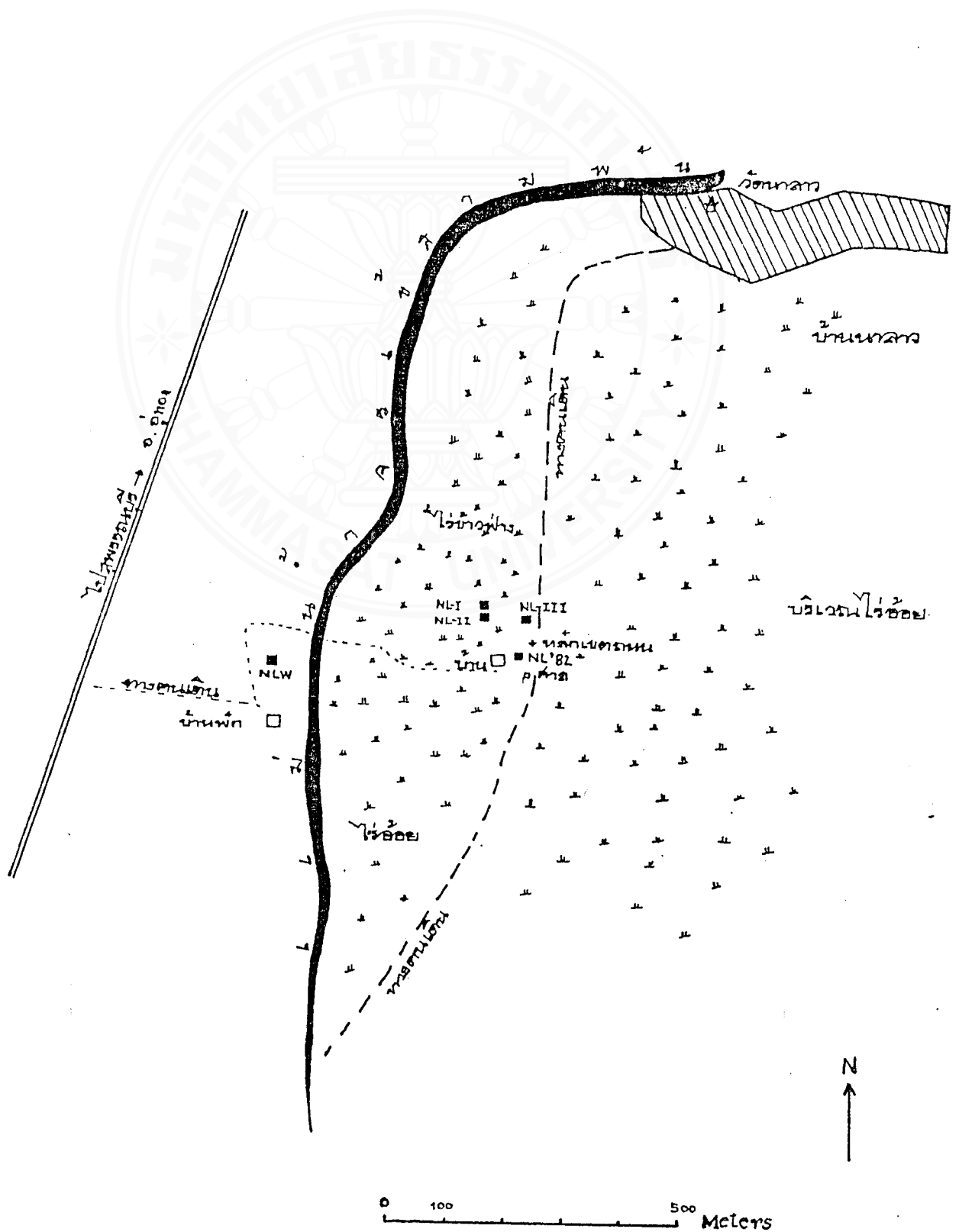
2.1 หลุม NL'82 (พรชัย 2529 : 2-32)

บริเวณหลุมมีลักษณะเป็นที่ฝังศพโบราณ และถูกชาวบ้านขุดหาวัตถุโดยเฉพาะ ลูกปัด หลักฐานที่ปรากฏบนผิวดิน เต็มไปด้วยชิ้นส่วนของโครงกระดูก เศษภาชนะดินเผา เศษเครื่องสำริดและเหล็กและขวานหินขัด กระจุกกระจายอยู่ทั่วบริเวณ การที่คณะขุดค้น ตัดสินใจทำการขุดค้นบริเวณนี้ เนื่องจากต้องการข้อมูลเกี่ยวกับวัฒนธรรมโบราณ เช่น ประเพณีการฝังศพและชีวิตความเป็นอยู่ในลักษณะที่ถูกรบกวนน้อยที่สุด จึงขอร้องเจ้าของ บ้าน คือนายบุญหา ให้ช่วยชี้จุดที่คิดว่าปลอดภัยจากการขุดหาสมบัติ

ผลจากการขุดค้น ปรากฏว่า เนื้อที่ต่ำจากระดับผิวดินลงไปประมาณ 1 เมตร ได้ถูกรบกวนแล้ว ดังนั้น ข้อมูลที่ขุดได้ในชั้นดินที่ถูกรบกวนใน Layer A, B และบาง ส่วนของ Layer C ไม่สามารถนำใช้ตีความอะไรได้มาก นอกจากจะใช้เปรียบเทียบกับ วัตถุที่ขุดพบในชั้นดินที่ต่ำไปกว่านั้น ซึ่งพบว่าวัตถุที่พบคล้ายกับชั้นดินที่ถูกรบกวนและสามารถ จะทำการสันนิษฐานจากปรากฏการณ์ต่าง ๆ ได้ดังต่อไปนี้

2.1.1 พบว่า บริเวณหลุม NL'82 คงไม่ได้ใช้เป็นที่ฝังศพเหมือนกับ บริเวณใกล้เคียง แต่คงใช้ในกิจการใดกิจการหนึ่ง เท่าที่ประมาณได้ในขณะนี้ ก็คือ มีการ ฝังวัตถุของเหลือใช้ต่าง ๆ เช่น ขวานหินขัดขวานหิน กระจุกดินเผา เศษภาชนะดินเผา เปลือกหอย "บนน้ำอ้อย" ซึ่งอาจจะมาจากชิ้นส่วนของการทำงานทำโลหิน เศษขี้เถ้ากระดูก

² ดูแผนที่แสดงตำแหน่งของหลุมขุดค้นทั้งหมดที่บ้านนาลาว หน้า 193

แผนที่หมายเลข 8 แสดงตำแหน่งของหลุมขุดค้น "บ้านนาลาว" อำเภออุ้มทอง จังหวัด สุพรรณบุรี

(สัตว์) ทั้งที่ถูกไฟเผาและไม่ถูกไฟเผา ชีแร่หรือตะกรัน ปรากฏการณ์ เช่นนี้ปรากฏตั้งแต่ชั้นดิน layer C ถึง Layer B (ภาพที่ 82)

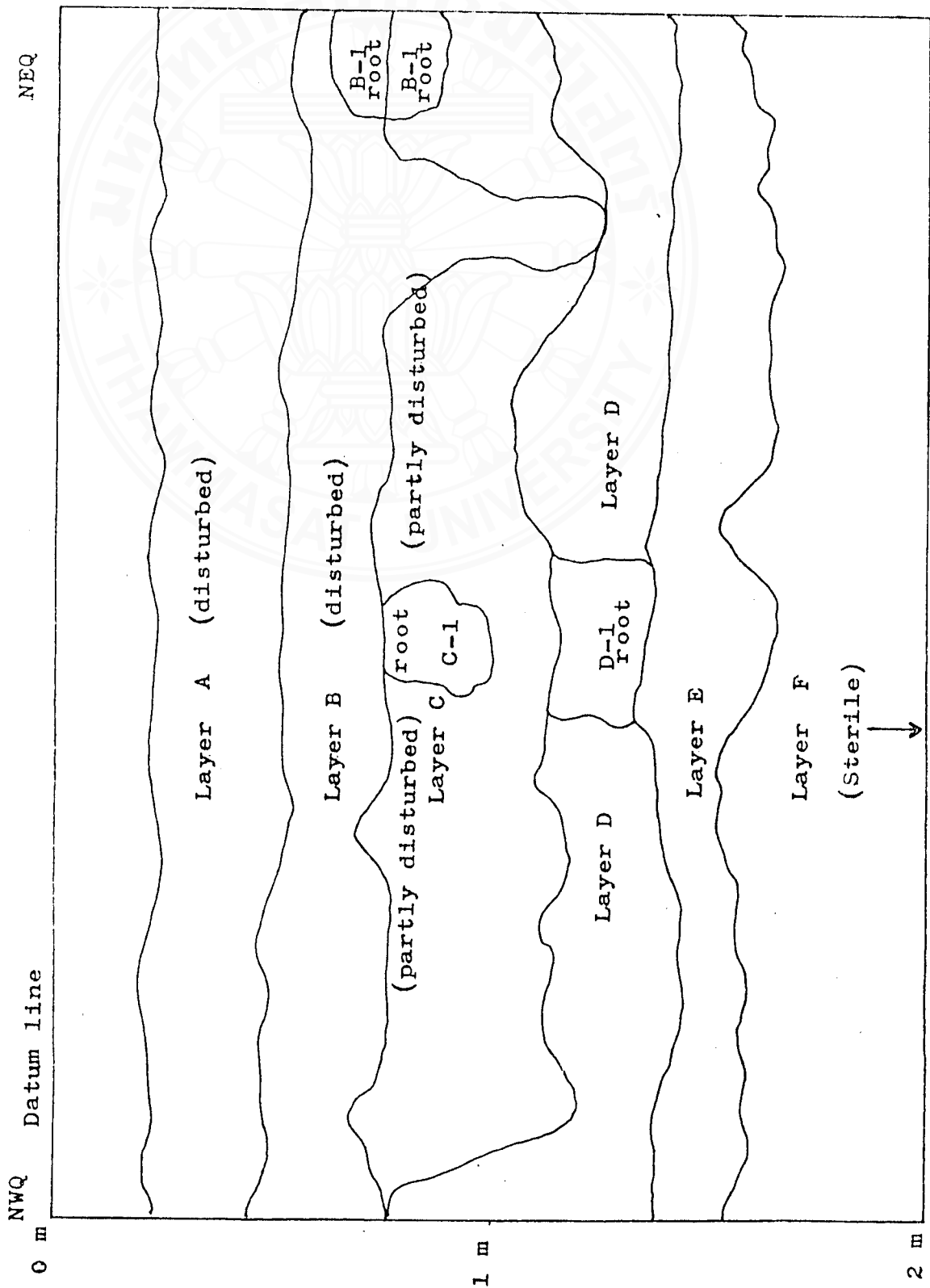
2.1.2 ในบริเวณดังกล่าว น่าที่จะเป็นสถานที่สำหรับทิ้งของที่ไม่ใช้แล้วหรือบริโภคเสร็จแล้ว ดังจะเห็นได้จากระดับดิน 110 เซนติเมตร ที่พบเปลือกหอยน้ำจืดเป็นจำนวนมาก เช่น หอยโข่ง และหอยขม ปะปนอยู่กับวัตถุอื่น ๆ เช่น ภาชนะดินเผา และ "งบน้ำอ้อย" เป็นต้น

2.1.3 เปลือกหอยน้ำจืดพวกหอยโข่ง หอยขม ที่พบจำนวนมากในชั้นดินตั้งแต่ 100 เซนติเมตรลงไป โดยเฉพาะใน Layer D และ Layer E ทำให้สันนิษฐานได้ว่ามีชุมชนที่อยู่อาศัยในบริเวณนี้ และใช้เป็นที่เตรียมอาหารด้วย ดังเห็นได้จากเปลือกหอยหรือ "ขยะ" จากการบริโภคอาหาร หอยประเภทที่พบนี้ ชอบอาศัยอยู่ในบริเวณที่มีน้ำขังหรือลำน้ำที่ไหลช้า มนุษย์โบราณที่ตั้งบ้านเรือนบนเนินติดกับลำน้ำจรเข้สามพันนี้ คงจะเก็บหาอาหารตามลำน้ำจรเข้สามพันมาบริโภค เช่น หอยและปลา เป็นต้น

2.1.4 พบหลักฐานที่เรียกว่า ตะกรันหรือชีแร่ (slag) ทำให้สามารถสันนิษฐานได้ว่า ในบริเวณนี้เคยมีการถลุงโลหะ (เหล็ก ?) เพื่อใช้ภายในครอบครัวหรือชุมชนหรือนอกชุมชน ในรูปของเครื่องมือ เครื่องใช้ที่ทำด้วยเหล็ก ดังที่ขุดพบทั่วไปในบริเวณใกล้เคียง แร่เหล็กที่ใช้ในการถลุง คงจะมาจากบริเวณจังหวัดกาญจนบุรี ซึ่งอุดมสมบูรณ์ด้วยแร่ดีบุก ตะกั่ว และเหล็ก ตะกรันที่พบนี้เมื่อนำไปวิเคราะห์ทางเคมีโดยบริษัทสยามนิวโลหะไทย จำกัด พบว่ามีเปอร์เซ็นต์ของสนิมเหล็ก (iron oxide) เหลืออยู่ในตะกรันในอัตราส่วนที่สูง 47.42% อันเป็นลักษณะของการถลุงเหล็กแบบดั้งเดิม ตัวอย่างที่นำมาทำการวิเคราะห์นี้ ไม่มีร่องรอยของทองแดงปรากฏ ดังนั้น ตะกรันที่พบจึงน่าที่จะมาจากถลุงเหล็กมากกว่าทองแดง

ผลที่น่าสนใจอีกประการหนึ่ง จากการวิเคราะห์ทางเคมีของตะกรันก็คือ พบว่ามีเปอร์เซ็นต์ของแมงกานีสออกไซด์สูง (10.72%) แสดงให้เห็นว่า ผลผลิตที่ถลุงออกได้ในรูปของเหล็กนั้น คงจะมีคุณภาพดี เนื่องจากเหล็กที่มีส่วนผสมของแมงกานีสจะมีความเหนียวไม่เปราะง่าย แต่ถ้ามีส่วนผสมมากไป เช่น มากกว่า 5% เหล็กจะเปราะ

แม้จะไม่พบเตาถลุงเหล็กในบริเวณนี้ แต่พบเฉพาะตะกรันหรือชีแร่ ก็เพียงพอที่จะสันนิษฐานได้ว่า มีการถลุงเหล็กในบริเวณชุมชนโบราณที่บ้านนาลาวนี้ เพราะพบชีแร่เหล็กกระจายอยู่ทั่วไป โดยเฉพาะในหลุมขุดค้นนี้ในระดับลึกลงไปถึง 130 เซนติเมตร

ภาพที่ 82 ชั้นดินของหลุม NL'82

2.1.5 พบชิ้นส่วนของ "งบน้ำอ้อย" ทำให้สามารถสันนิษฐานได้ว่า คงจะเป็นส่วนตรงกลางของแผ่นหินที่คนโบราณนำมาเจาะเพื่อทำเครื่องประดับหรือ อาจเป็นเครื่องมือเครื่องใช้ในรูปของจักรประเภทหนึ่งก็ได้

2.1.6 พบขวานหินขัดสมัยก่อนประวัติศาสตร์ยุคหินใหม่ตอนปลาย ทำให้สันนิษฐานได้ว่า คนสมัยหลังยุคหินใหม่เก็บมาได้แล้วนำมาใช้ในกรณีต่าง ๆ แล้วฝังพร้อมกับคนตาย ดังที่มีการขุดพบตามหลุมศพที่ชาวบ้านขุดหาสมบัติจำนวนมาก หรืออาจจะเป็นขวานที่คนสมัยหลังยุคหินใหม่ สามารถทำขึ้นใช้เอง โดยเลียนแบบของเก่าที่เก็บได้

2.1.7 จากการศึกษาชั้นดินของหลุม NL'82 ปรากฏว่าสามารถแบ่งได้เป็นหกชั้น ตามลักษณะส่วนประกอบและสีของดิน แต่ผลของการขุดค้นได้ชี้ให้เห็นว่า ในระดับตั้งแต่ผิวดินลงไปประมาณ 80 เซนติเมตรเศษ เป็นชั้นดินที่ถูกรบกวน ไม่สามารถนำมาใช้ในการตีความทางโบราณคดีได้ แต่ในระดับที่ลึกกว่านั้นลงไป วัตถุที่ขุดได้ไม่ต่างกับของที่ขุดได้ในชั้นดินที่ถูกรบกวน สำหรับชั้นดินที่มีเปลือกหอยวางอยู่อย่างเป็นระเบียบจนถึงระดับลึก 170 เซนติเมตร ไม่ถูกรบกวนแต่อย่างใด จากข้อมูลชั้นดินทั้งหมดนี้แสดงว่า กิจกรรมของมนุษย์โบราณที่ปรากฏในหลุมนี้ไม่ถูกรบกวนก็คือ มีการบริโภคน้ำจืด แล้วนำเปลือกมาทิ้งรวมกับวัตถุอื่น ๆ ที่ได้ใช้แล้ว เช่น เศษภาชนะดินเผา และคงจะมีการตั้งบ้านเรือนอยู่อาศัยในบริเวณนี้ เนื่องจากเป็นเนินดินริมฝั่งน้ำจรเข้าสามพัน

2.1.8 ข้อมูลที่ได้ทางด้านเศษภาชนะดินเผา ทำให้ทราบเกี่ยวกับลักษณะรูปแบบ ลวดลาย การกระจายของวัตถุ ปริมาณ และเทคโนโลยีของการผลิตได้พอสมควร สิ่งที่เห็นได้ชัดก็คือ ภาชนะเหล่านี้มีรูปแบบต่างๆ กันถึง 21 แบบด้วยกัน (ภาพที่ 83-84) และมีลวดลายต่างกันถึง 18 ลาย (ภาพที่ 85) ภาชนะส่วนใหญ่เป็นเนื้อธรรมดา (earthenware) และลวดลายที่ปรากฏมากที่สุดคือ ลายเชือกทาบ พบอยู่ร่วมกับหลุมฝังศพโบราณ การที่ชุมชนหนึ่งมีภาชนะดินเผาหลายรูปแบบและหลายลวดลาย อาจจะช่วยบ่งบอกถึงวัฒนธรรมของชุมชนได้หลายแบบ เช่น รสนิยม วัตถุประสงค์ในการใช้ภาชนะแต่ละแบบ ตลอดจนจนจบวงจรการผลิต ซึ่งต้องอาศัยผู้เชี่ยวชาญหรือนักปั้นหม้อมืออาชีพโดยเฉพาะ ถ้าไม่มีอยู่ในท้องถิ่นก็ต้องขนขวายหามาจากถิ่นอื่น (ภาพที่ 86-93)

2.2 หลุม NL-I'82 (พรชัย 2529 : 47-73)

บริเวณป่าช้าวัดนาลาวหรือปทุมสรวาส ตั้งอยู่ริมฝั่งลำน้ำจรเข้าสามพัน สภาพพื้นที่เป็นที่ดอนลาดลงสู่ลำน้ำทางทิศตะวันตก ผิวหน้าของดินถูกรบกวนจากการลักลอบขุดหาของเก่า อย่างไรก็ตามก็ทำการทดลองขุด เพื่อตรวจสอบสภาพการกระจายของ

A ปากมน ปลายออก

B ปากกลม ฐานเขี้ยว

C ปากกลมมน มีสันนอก

D ปากเฉียง ปลายออก

E ปากกลมมน ปลายเขี้ยว

F ปากตรง เป็นสัน

G ปากตรง

H ปากโค้งเขี้ยว สันนอก

I ปากโค้งเขี้ยว มีนัยก้านนอก

J ปากเฉียงมีเขี้ยวทั้งนอกและด้านใน

ภาพที่ 83

K

ปากตัด โค้งแท้

L

ปากโค้งแท้

M

ปากเฉียง

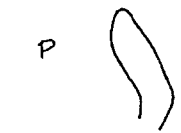
N

ปากตรง มีนัยกักันใน

O

ปากกลม โค้งออก

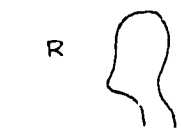
P

ปากเฉียง มีสันใน

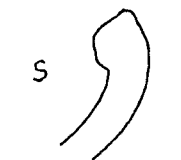
Q

ปากเฉียง มีหัวกักันนอกและด้านใน

R

ปากกลม โค้งแท้ มีสันนอก

S

ปากโค้งออก ปากกลม

T

ปากเฉียง มีนัยกักันใน

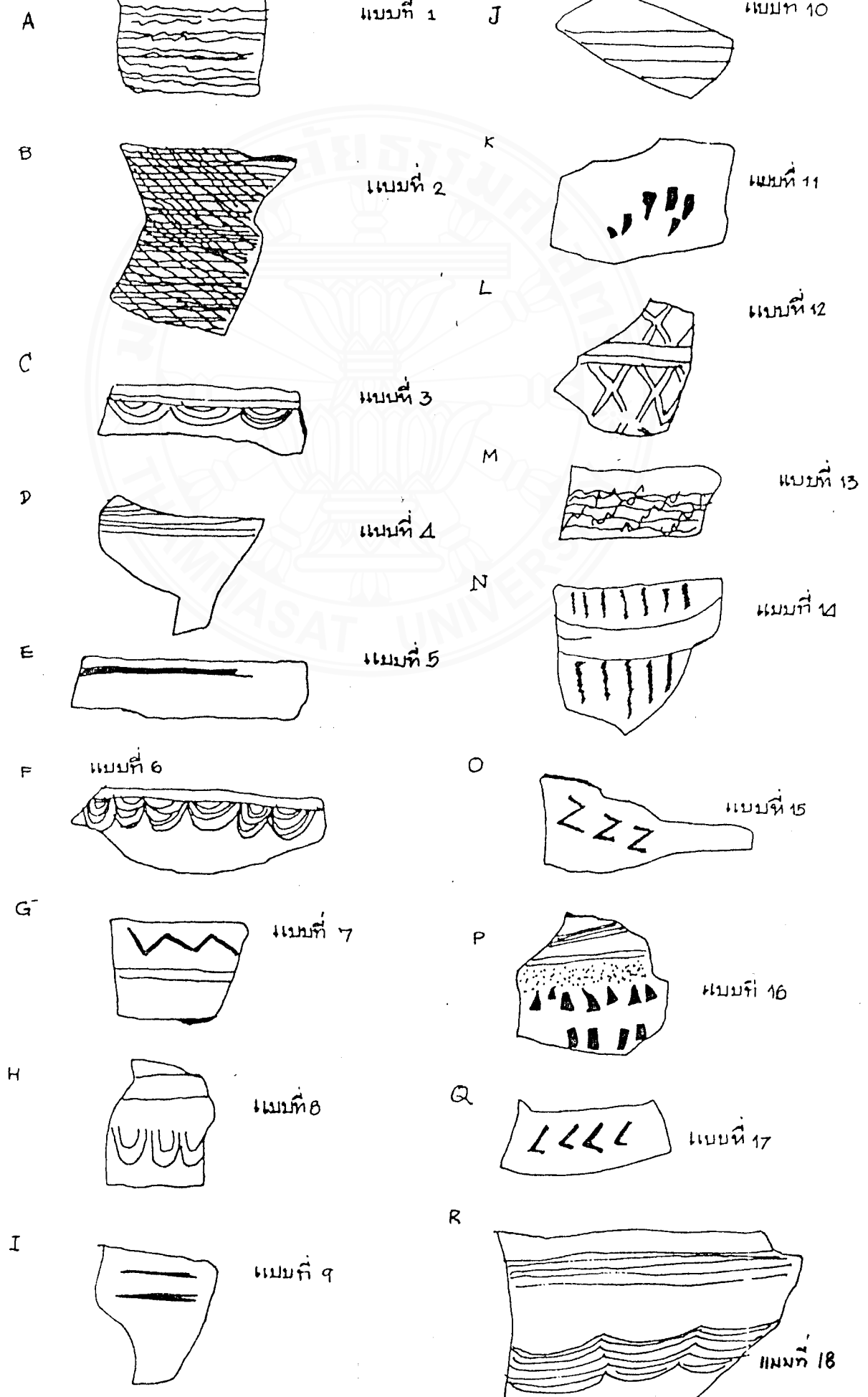
U

ปากตัด มีนัยกักันด้านนอก

ภาพที่ 84

ภาพที่ 83-84 รูปแบบปาก

ภาชนะที่พบในหลุม NL'82

ภาพที่ 85 ลวดลายภาชนะดินเผาแบบต่าง ๆ ที่พบในหลุม NL'82

วัตถุโบราณ และขอบเขตของการฝังศพแบบโบราณ ซึ่งชาวบ้านขุดพบหลุมฝังศพกระจัดกระจายทั่วไปในบริเวณบ้านนาลาวนี้

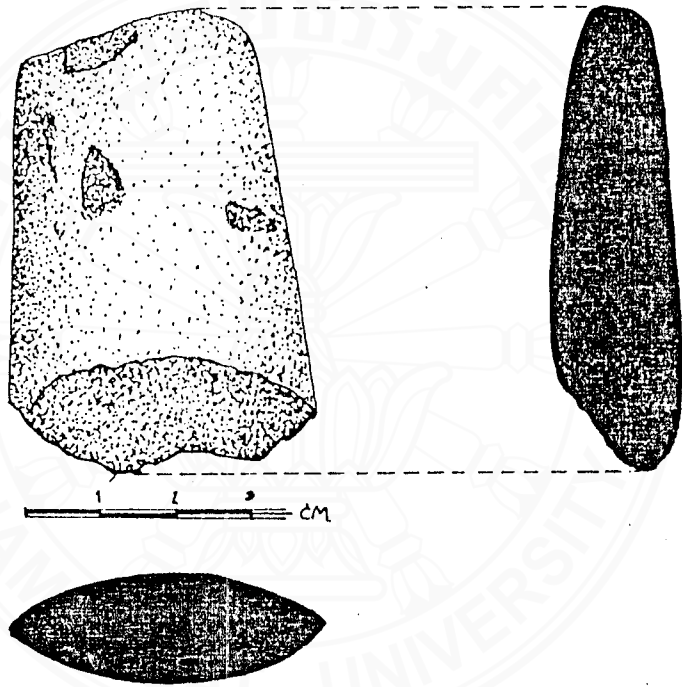
ผลของการขุดค้น พบวัตถุคล้ายกันที่ขุดพบในหลุม NL'82 จากการศึกษาชั้นดินสามารถเห็นได้สามชั้นด้วยกัน ชั้นที่ 1 และชั้นที่ 2 มีวัตถุสิ่งของมาก เช่น กระจุกสัตว์ กระสุนดินเผา เศษภาชนะดินเผาและลูกปัด โดยเฉพาะอย่างยิ่งเปลือกหอยชั้นดินที่ 3 ลึกประมาณ 130 เซนติเมตร ไม่พบเปลือกหอยหรือวัตถุอื่น ๆ แสดงว่าเป็นชั้นดินธรรมชาติที่ไม่มีร่องรอยกิจกรรมของมนุษย์แล้ว ข้อมูลที่ได้จากหลุมนี้ สามารถตีความได้คล้ายกับหลุม NL'82 กล่าวคือ เป็นบริเวณที่อยู่อาศัย (ภาพที่ 94-100)

2.3 หลุม NL-II'82 (พรชัย 2529 : 87-118)

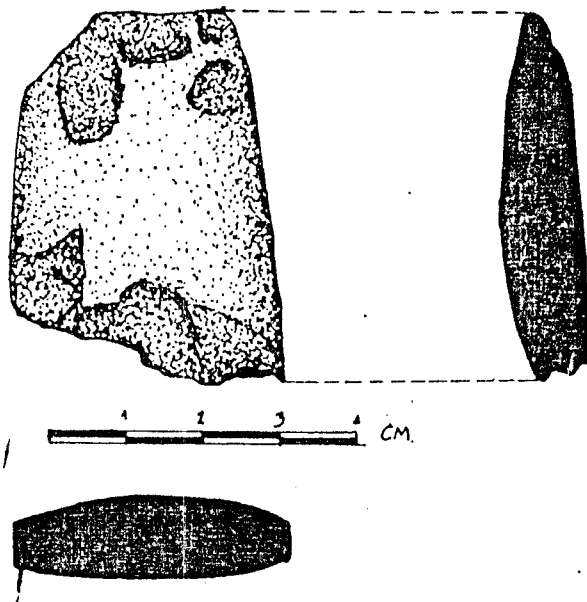
เป็นการเปิดหลุมใหม่ต่อจากหลุม NL-I'82 ในบริเวณใกล้เคียงกัน วัตถุโบราณที่ขุดได้คล้ายคลึงกับที่ขุดได้ในหลุมก่อน เป็นที่น่าสังเกตเป็นพิเศษ คือในระดับชั้นดินประมาณ 100 เซนติเมตร พบขวานหินขัดแบบมีใบ ซึ่งโดยทั่วไปจะพบน้อยมาก เป็นขวานชนิดที่ใช้ถากไม้ นอกจากนั้น พบภาชนะดินเผามาก มีลวดลายถึง 12 รูปแบบ และรูปทรงไม่ต่ำกว่า 25 แบบ โดยดูจากลักษณะของปากภาชนะ ลักษณะและรูปแบบที่หลากหลายของภาชนะเหล่านี้ บ่งบอกให้ทราบถึงความซับซ้อนของชุมชนแห่งนี้ในอดีต จากการที่มีรสนิยมใช้ภาชนะหลายรูปแบบ (ภาพที่ 101-132)

2.4 หลุม NL-III'82 (พรชัย 2529 : 135-160)

เป็นการเปิดหลุมใหม่ใกล้เคียงกับหลุม NL-I'82 และหลุม NL-II'82 ตั้งอยู่บริเวณเนินดินริมแม่น้ำจรเข้สามพัน ที่เกิดจากการทับถมของตะกอนริมฝั่งแม่น้ำ โดยมีแนวแม่น้ำในแนวทิศเหนือและตะวันตกเฉียงเหนือ วัตถุโบราณที่ได้จากการขุดค้น คล้ายคลึงกับหลุมที่ขุดไปก่อนหน้านี้ทั้งสามหลุม สิ่งที่น่าสังเกตก็คือ ในชั้นดินที่ลึกลงไปกว่า 80 เซนติเมตร พบเปลือกหอยจำนวนมาก คณะผู้ขุดค้น ได้แนวความคิดใหม่ว่า เปลือกหอยเหล่านี้ อาจจะมีชื่อ "ขยะ" ดังที่ได้เคยสันนิษฐานไว้ในหลุมแรก แต่อาจจะเป็นสิ่งที่เกิดจากการทับถมริมฝั่งแม่น้ำจรเข้สามพันเก่าที่ตื้นเขินไป สิ่งที่ถูกนำมาทับถมนอกจากดินแล้ว ก็มี หอกหอย เศษภาชนะดินเผา เครื่องมือเครื่องใช้ เช่น หินบดยา กาดินเผา และเบี้ยดินเผา ซึ่งเป็นวัตถุที่พบตามแหล่งโบราณคดีสมัยต้นประวัติศาสตร์ลงมา นอกจากนี้ ก็มีพวก เศษภาชนะดินเผา กระจุกสัตว์ ตะกรัน ขวาน หินขัด กระสุนดินเผา เป็นต้น (ภาพที่ 133-145)

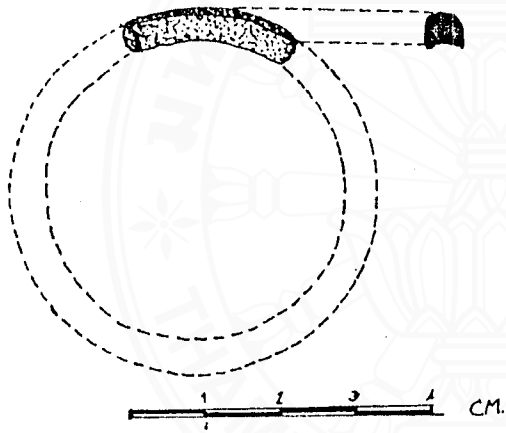

ภาพที่ 86

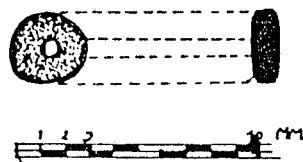
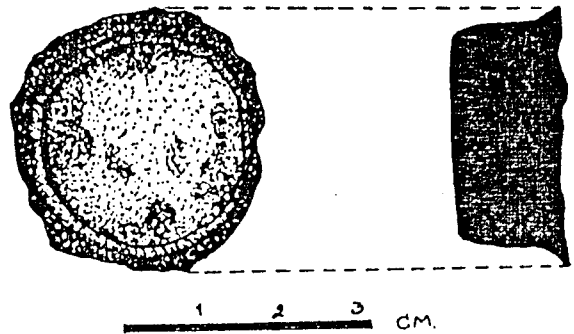
ภาพที่ 87

ภาพที่ 86, 87 ขวานหินขัดจากหลุม NL'82

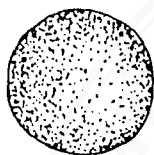

ภาพที่ 88 ชิ้นส่วนกำไลหิน
จากหลุม NL'82

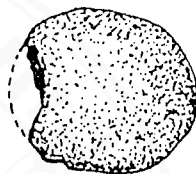
ภาพที่ 89 ชิ้นส่วนตรงกลางของ
จักรหิน จากหลุม NL'82

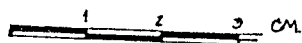
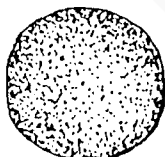
ภาพที่ 90 ลูกปัดหินเผา จากหลุม NL'82

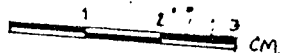
80-90 CM.DT.

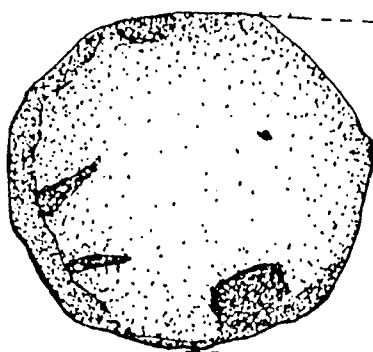
100-110 CM.DT.

ภาพที่ 91

ภาพที่ 92

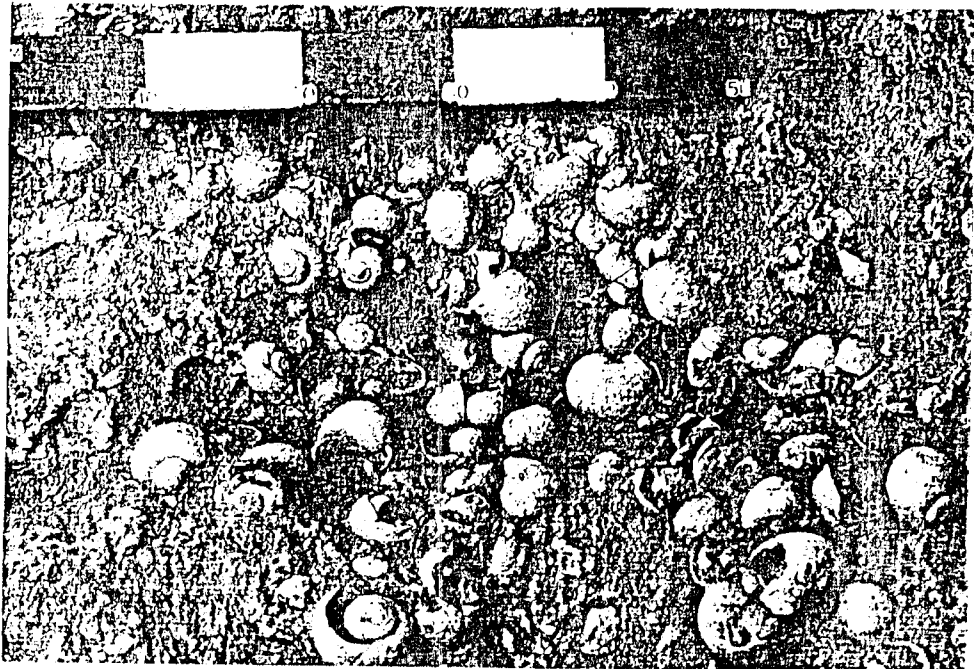

ภาพที่ 93

ภาพที่ 91-93 ลูกกระสุนดินเผา จากหลุม NL'82

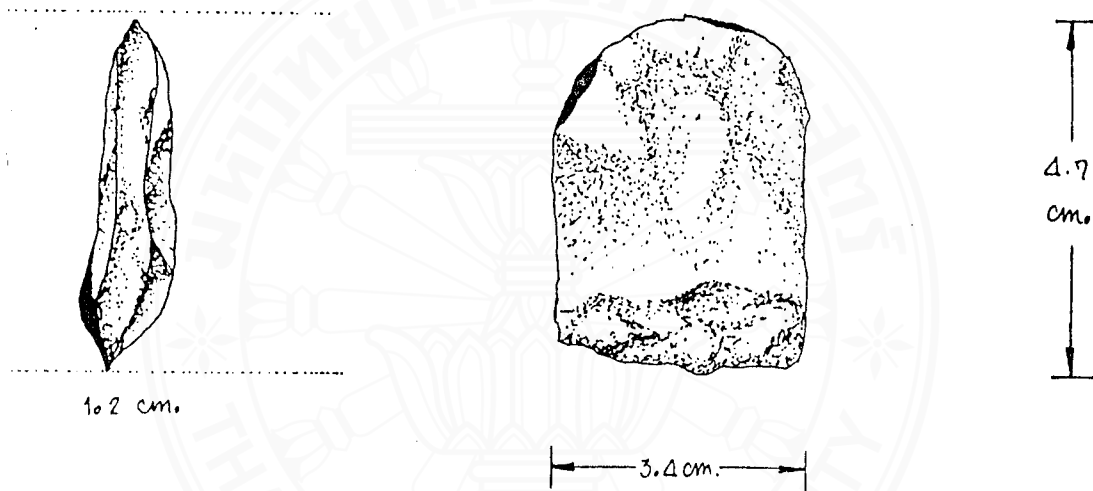

ภาพที่ 94

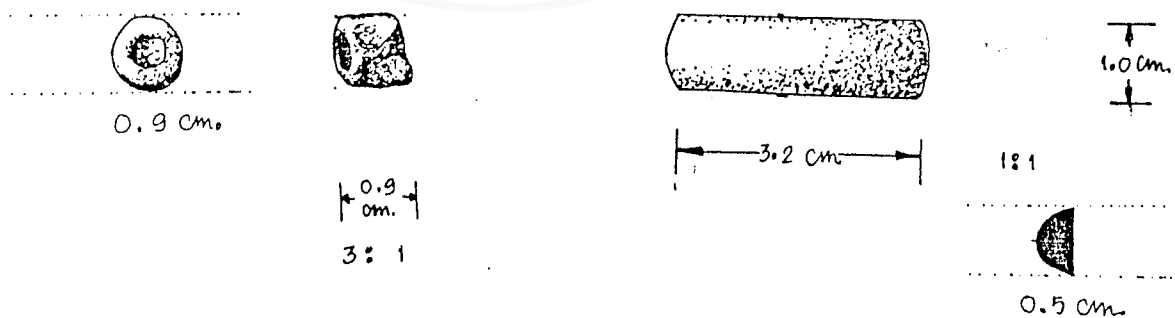

ภาพที่ 95

ภาพที่ 94-95 ชั้นทรายที่พบจากหลุม NL-I'82

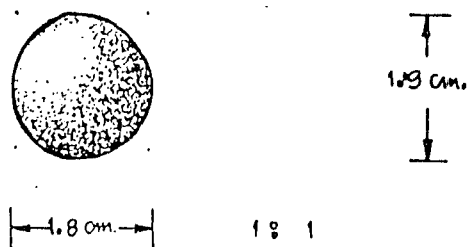

ภาพที่ 96 ขวานหินขัด จากหลุม NL-I'82

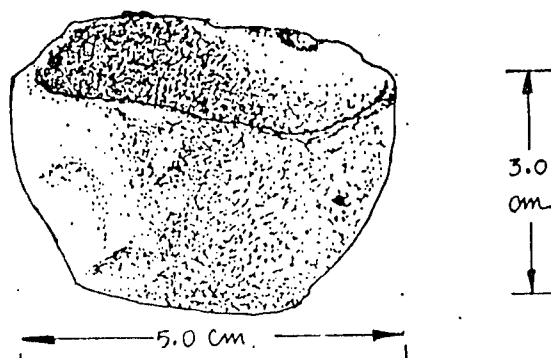

ภาพที่ 97 ลูกปัดจากหลุม NL-I'82

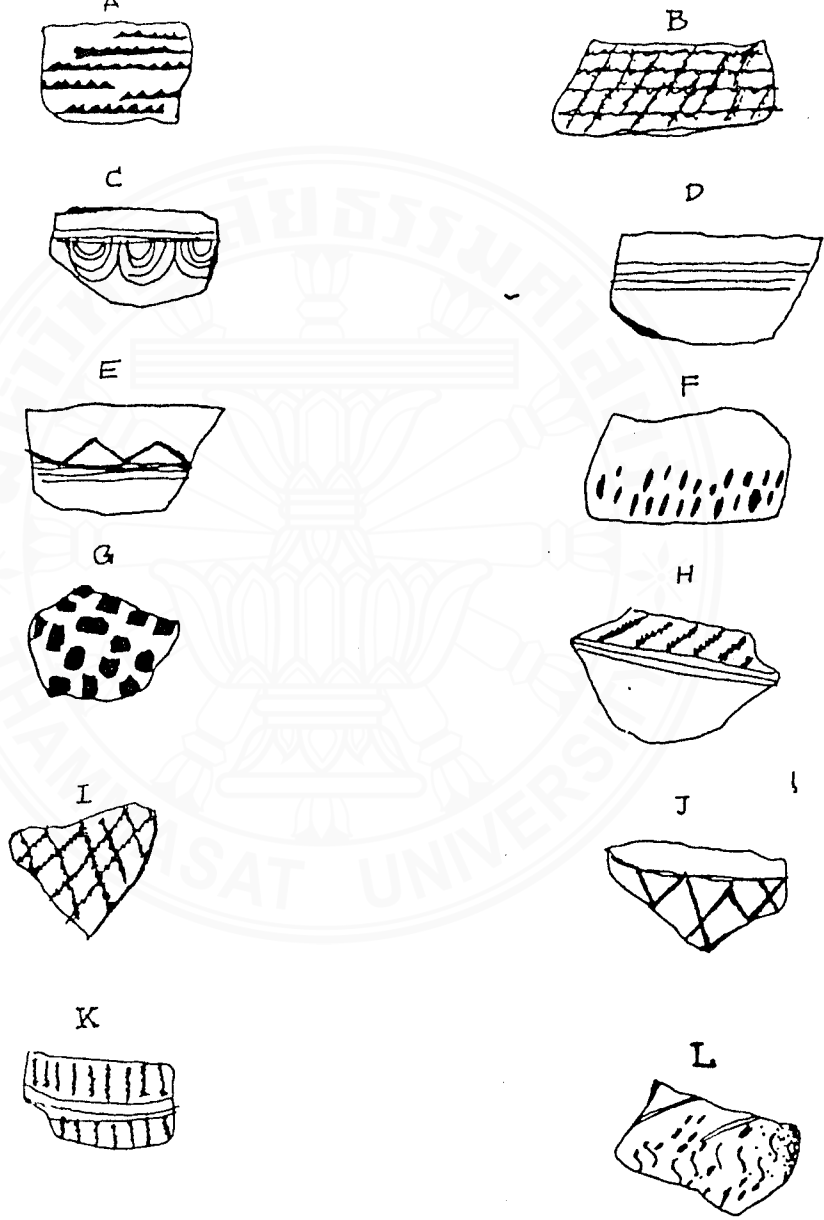
ภาพที่ 98 ชิ้นส่วนกำไลหินจากหลุม NL-I'82

ภาพที่ 99 ลูกกระสุนดินเผา จากหลุม NL-I'82

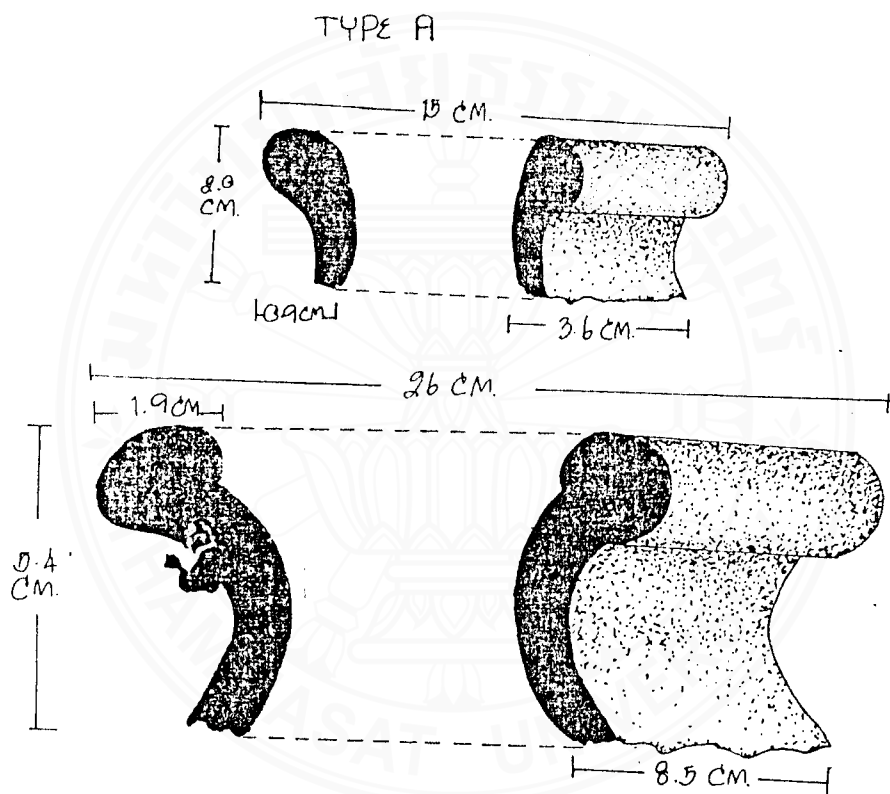

ภาพที่ 100 ตะคันดินเผา จากหลุม NL-I'82

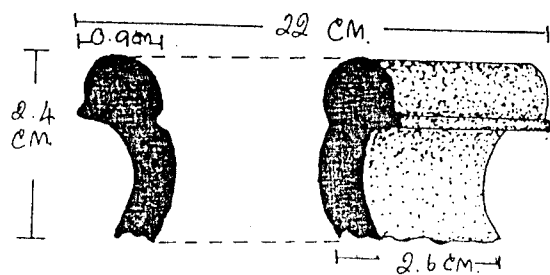
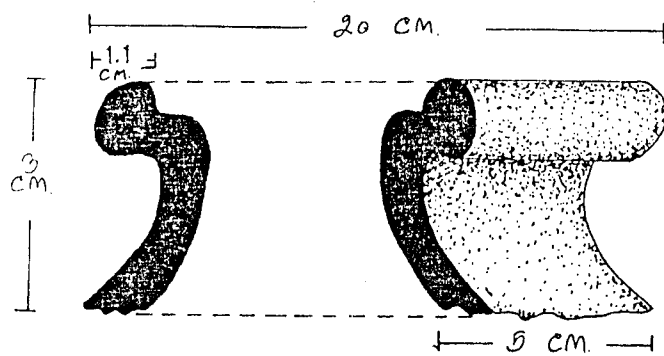

ภาพที่ 101 ลวดลายภาชนะดินเผา จากหลุม NL-II'82

- Type A ลาย เชือกทาบตามแนวตั้งหรือแนวนอนเพียงแนวเดียว
- Type B ลาย เชือกทาบหรือลายจุดขีดทั้งแนวตั้งและแนวนอน
- Type C ลายจุดขีด เป็นรูป เส้นตรงมีวงโค้งครึ่งวงกลมหลายวงซ้อนกันอยู่ด้านล่าง
- Type D ลายจุดขีดเป็นเส้นตรงตามแนวนอน เป็นระเบียบ
- Type E ลายจุดขีดเป็นเส้นตรงหลายเส้น ด้านบนมีลายจุดขีดเป็นรูปซิกแซก
- Type F ลายจุดเป็นจุดเล็ก ๆ
- Type G ลายปัก เป็นรูปคล้ายสี่เหลี่ยม
- Type H ลายจุดขีดเป็นเส้นตรง ด้านบนมีลาย เชือกทาบเป็นเส้นเฉียง
- Type I ลาย เชือกทาบกันเป็นรูปสี่เหลี่ยมด้านขนาน
- Type J ลายเขียนสี เป็นเส้นเฉียงไขว้กัน
- Type K ลายแปะ และ เชือกทาบผสมกัน
- Type L ลายจุดเป็นลวดลายดอกไม้ ใบไม้ และเส้นคดโค้ง

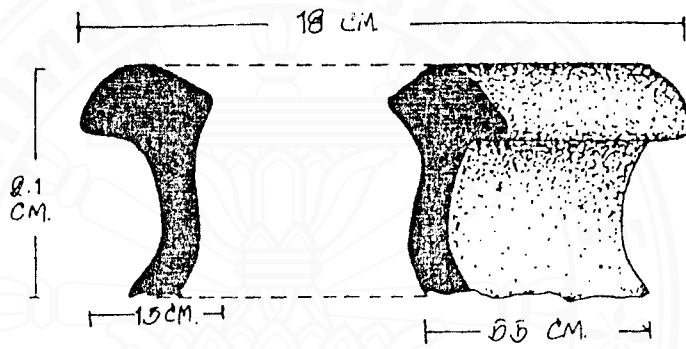
ภาพที่ 102 A ปากกลมมนผายออก

ภาพที่ 103 A1 ปากกลมมนผายออก มีสันด้านใน

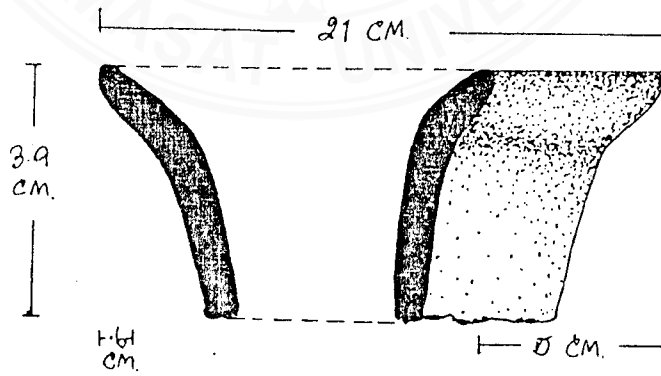
ภาพที่ 102-127 รูปแบบปากภาชนะดินเผา จากหลุม NL-II'82

TYPE B

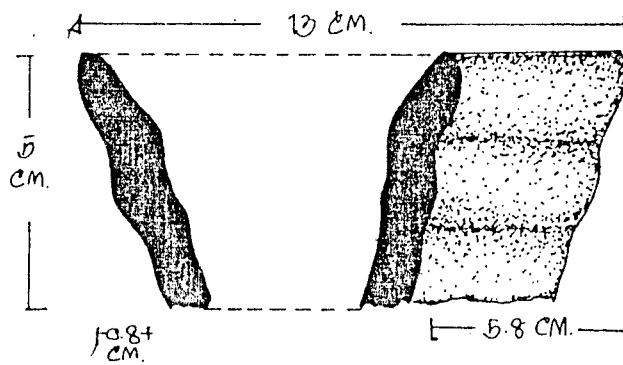
ภาพที่ 104 B ปากตัดผายออก มีสันด้านบน

TYPE C

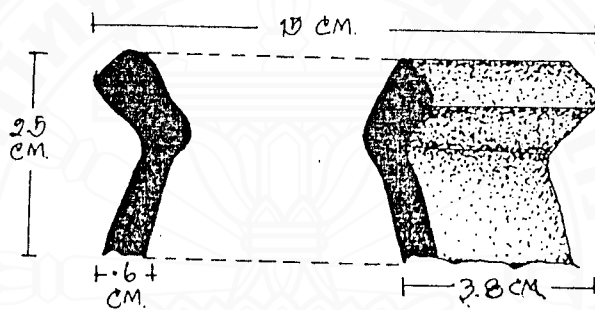
ภาพที่ 105 C ปากแหลมมน ผายออก

TYPE C1

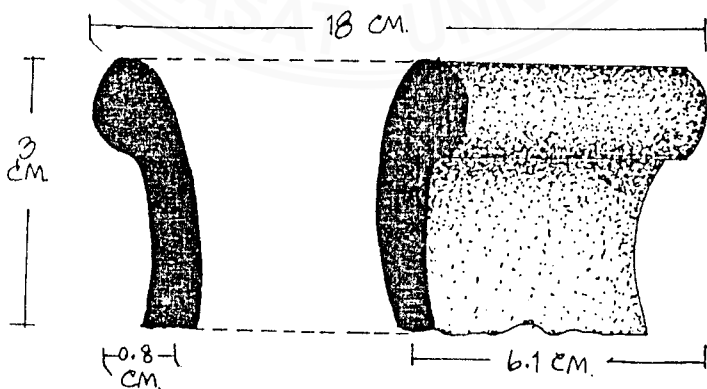
ภาพที่ 106 C1 ปากแหลมมนมีหยักด้านในและด้านนอก

TYPE C'2

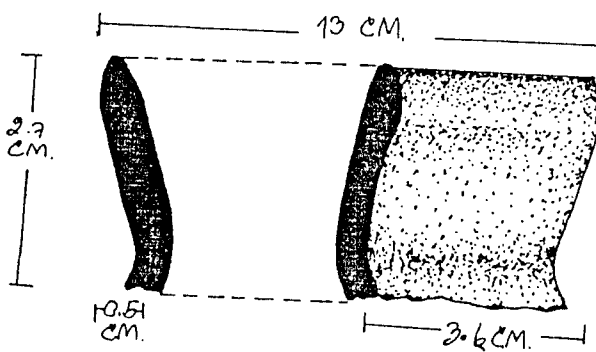
ภาพที่ 107 C2 ปากตัดผายออก มีสันด้านใน

TYPE D

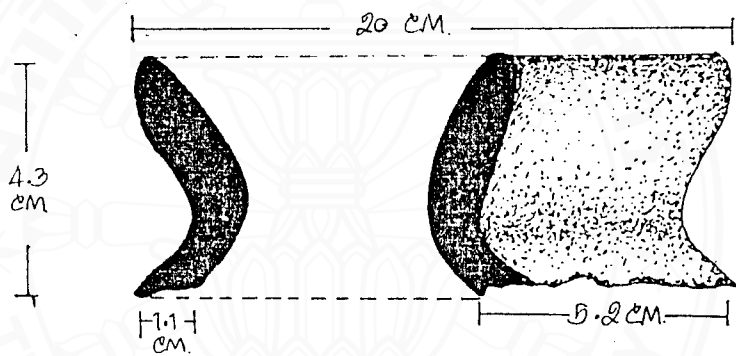
ภาพที่ 108 D ปากตัด ผายออก

TYPE D'1

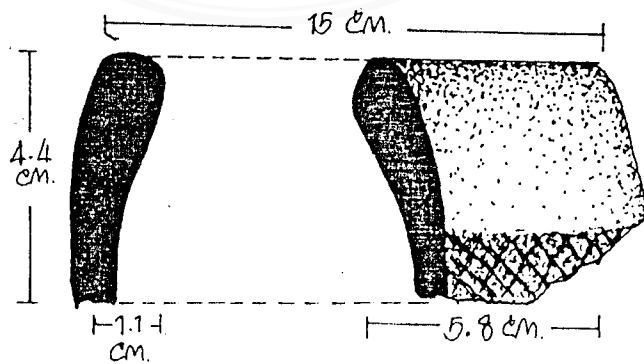
ภาพที่ 109 D1 ปากมน ผายออก

TYPE D'2

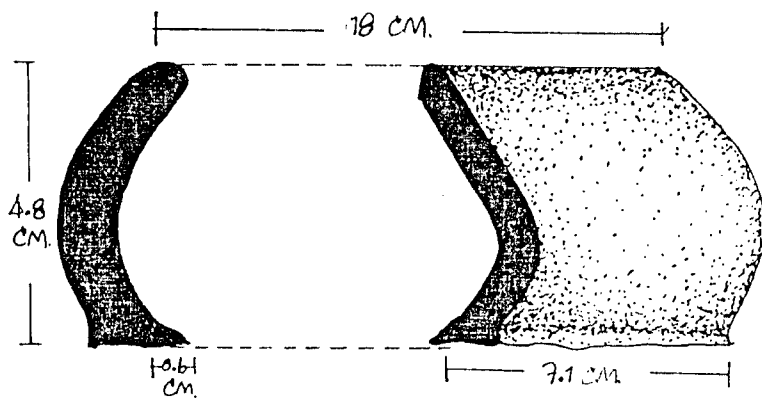
ภาพที่ 110 D2 ปากมวน ผายออก มีสัน

TYPE E

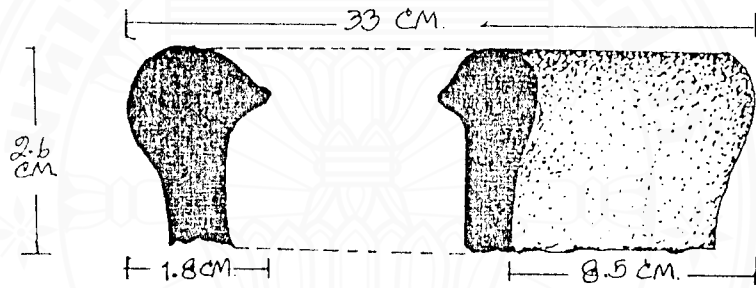
ภาพที่ 111 E ปากมวน โค้งเข้า

TYPE E

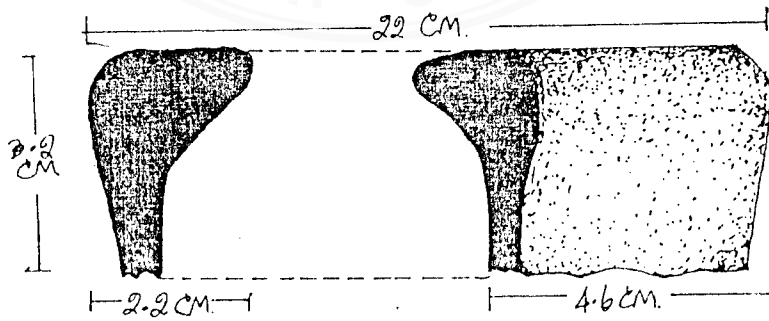
ภาพที่ 112

TYPE E'1

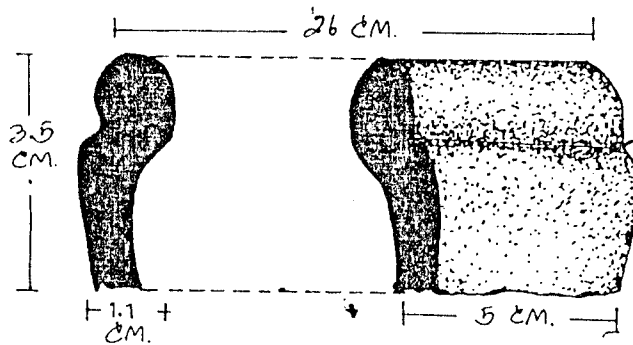
ภาพที่ 113 E1 ปากกลมมน มีสันใน

TYPE E'2

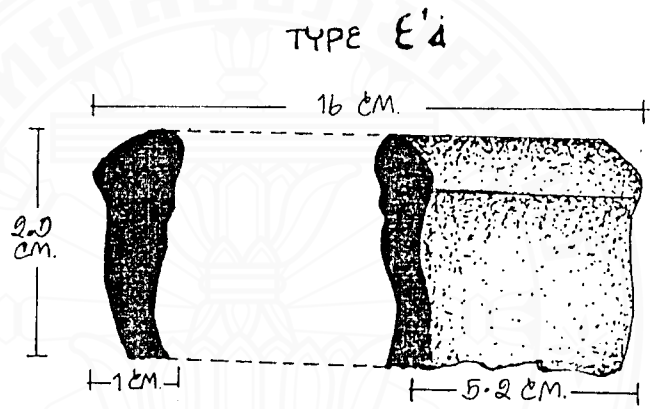

ภาพที่ 114 E2 ปากตัด ด้านในเว้า

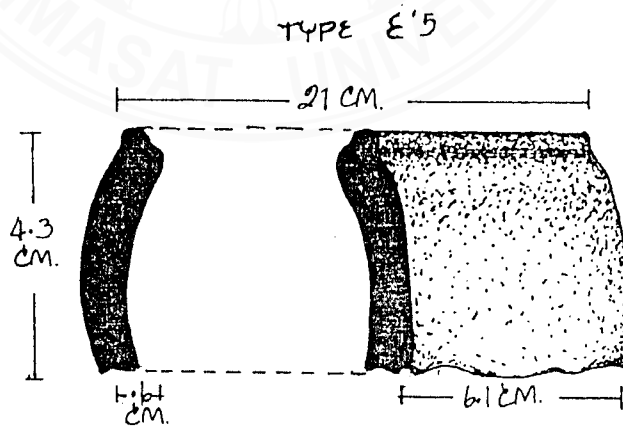
TYPE E'3

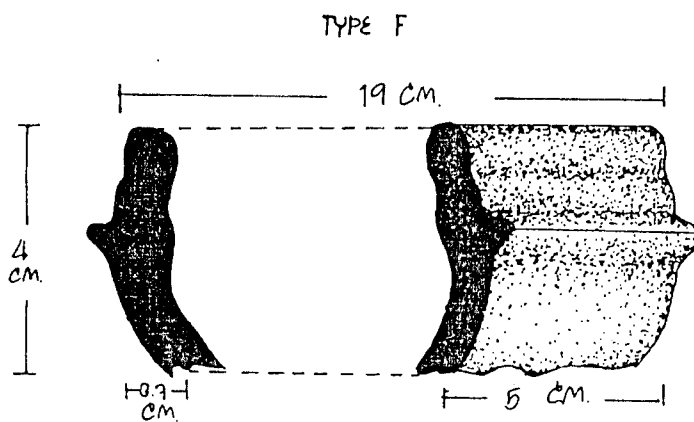
ภาพที่ 115 E3 ปากกลมมน โคนง้ำเข้า มีหยักด้านนอก

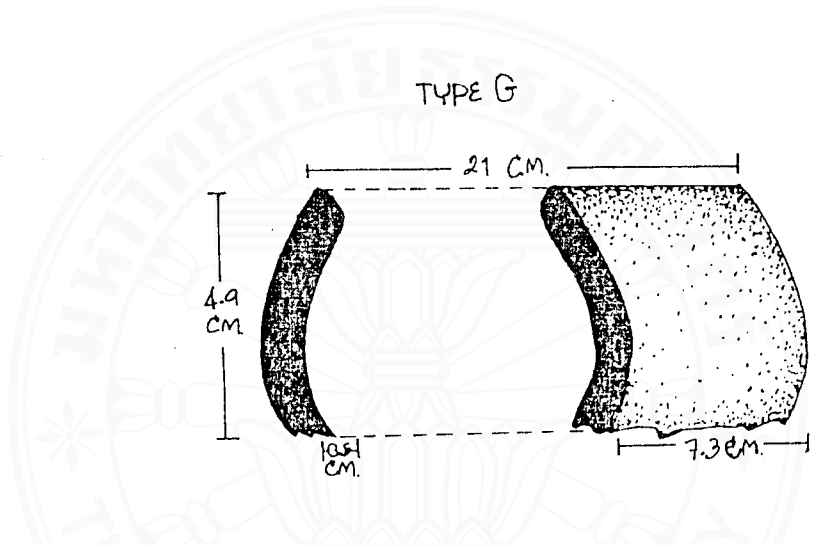
ภาพที่ 116 E4 ปากตัด ตรง มีสันด้านนอก และมีหยัก 2 หยักด้านใน

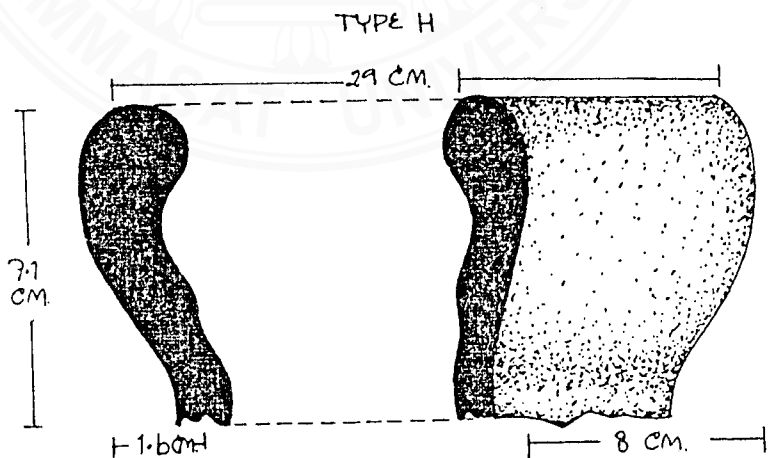
ภาพที่ 117 E5 ปากโค้งเข้า กลมมน มีสันด้านบน

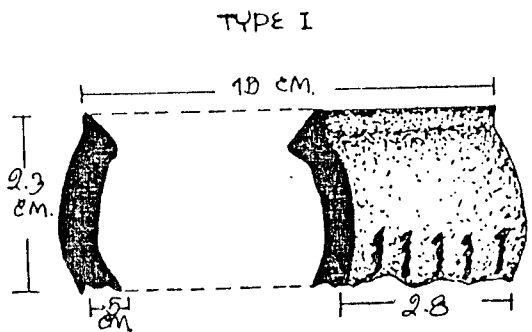
ภาพที่ 118 F ปากมน มีสันด้านนอก 2 สัน และหยักด้านใน

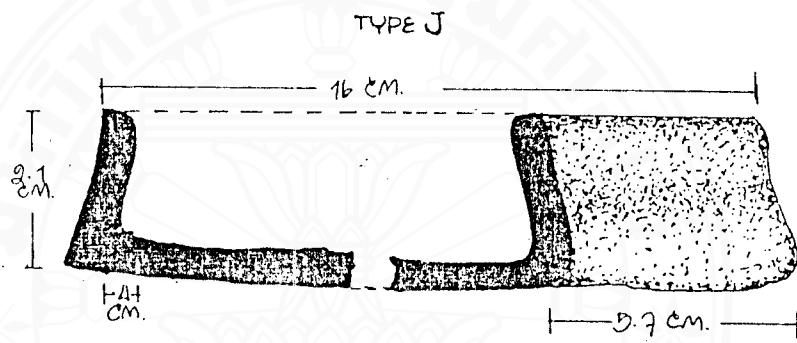
ภาพที่ 119 G ปากโค้งเข้า ตัด

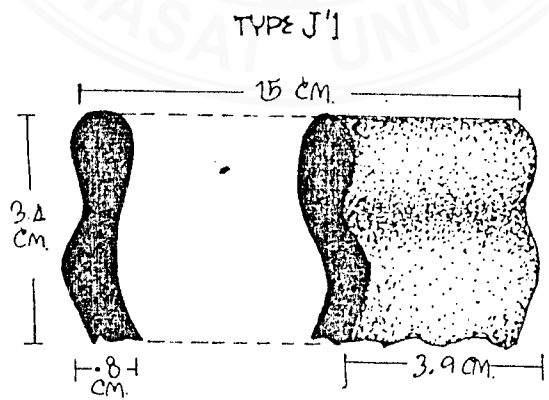
ภาพที่ 120 H ปากโค้งเข้า มีหยักด้านใน

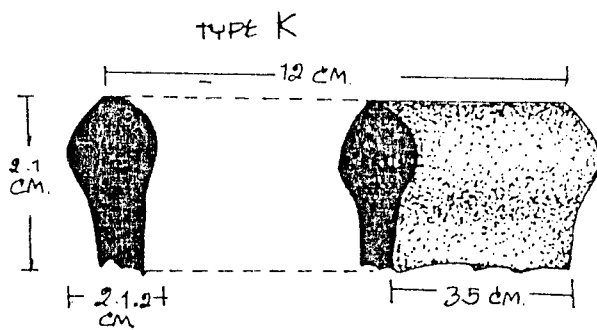
ภาพที่ 121 I ปากตรง กลมมน

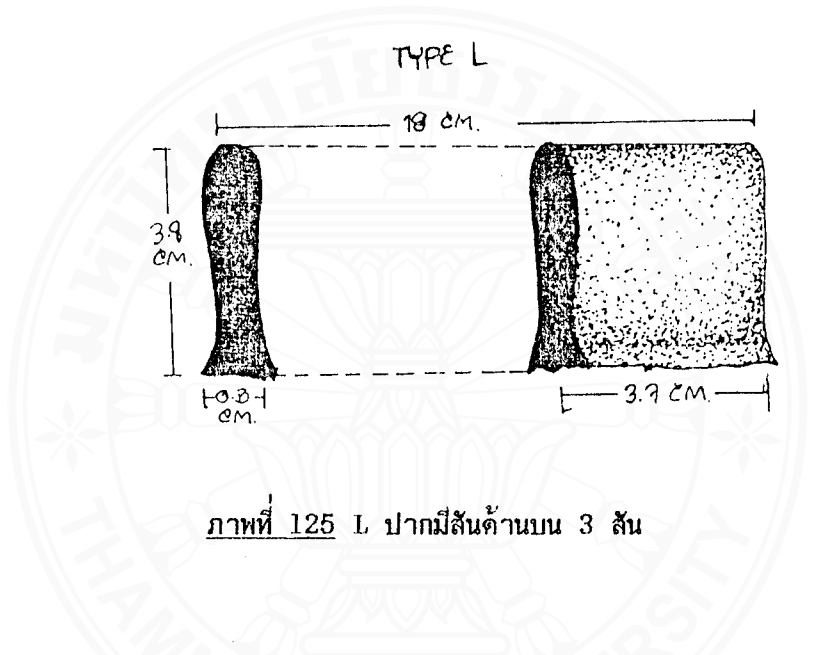
ภาพที่ 122 J ปากกลม แหลมด้านบน มีหยักด้านนอก โคนงเข้า

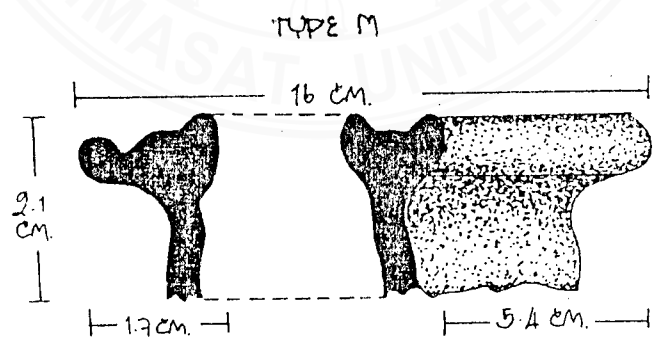
ภาพที่ 123 J1 ปากกลมมน แหลมด้านบน

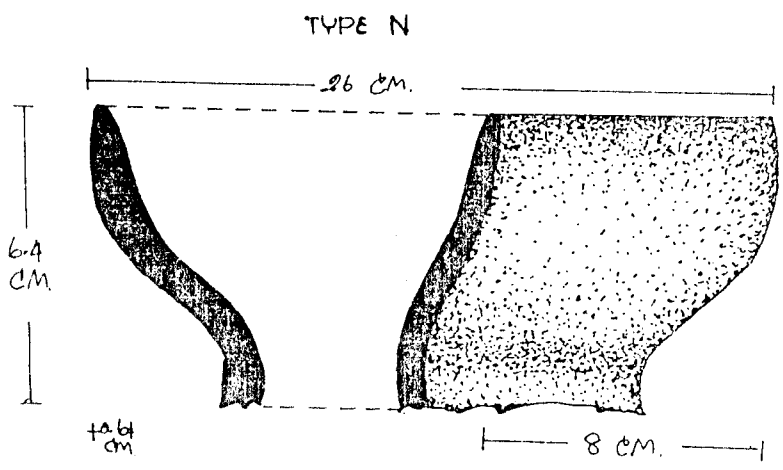
ภาพที่ 124 K ปากกลมมน ตรง

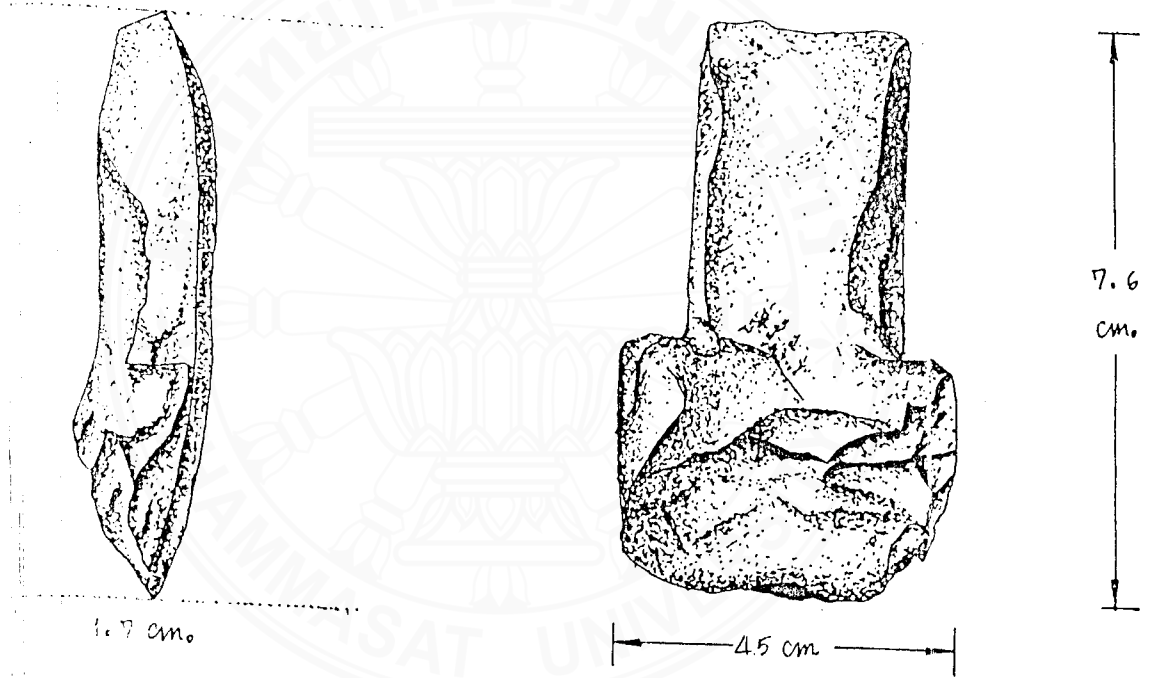
ภาพที่ 125 L ปากมีสันด้านบน 3 สัน

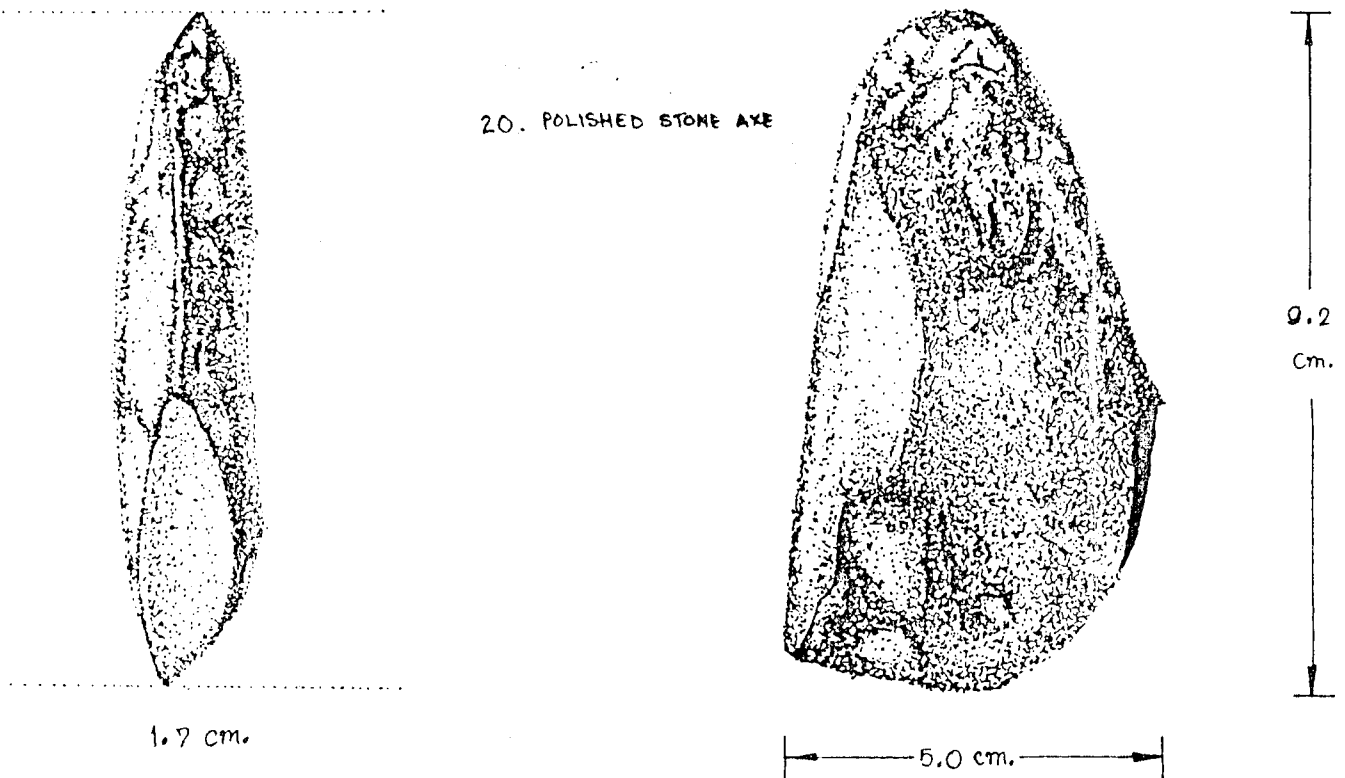
ภาพที่ 126 M ปากกลมมน ผายออก

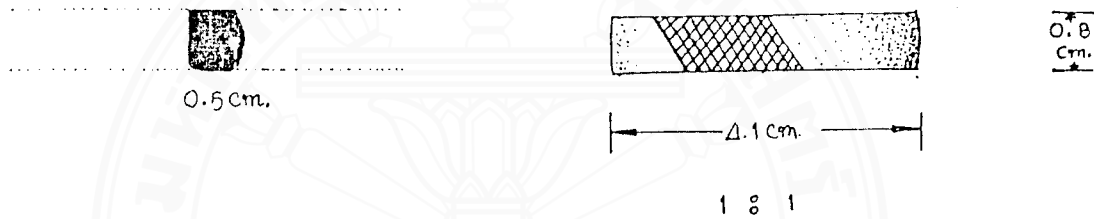
ภาพที่ 127 N ปากมน แหลม ผายออก

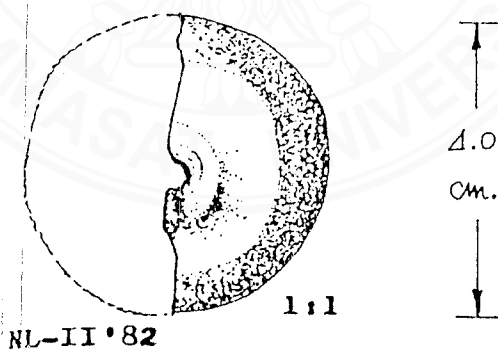
ภาพที่ 128 ขวานหินขัด จากหลุม NL-II'82

ภาพที่ 129 ขวานหินขัด ชนิดมีใบ จากหลุม NL-II'82

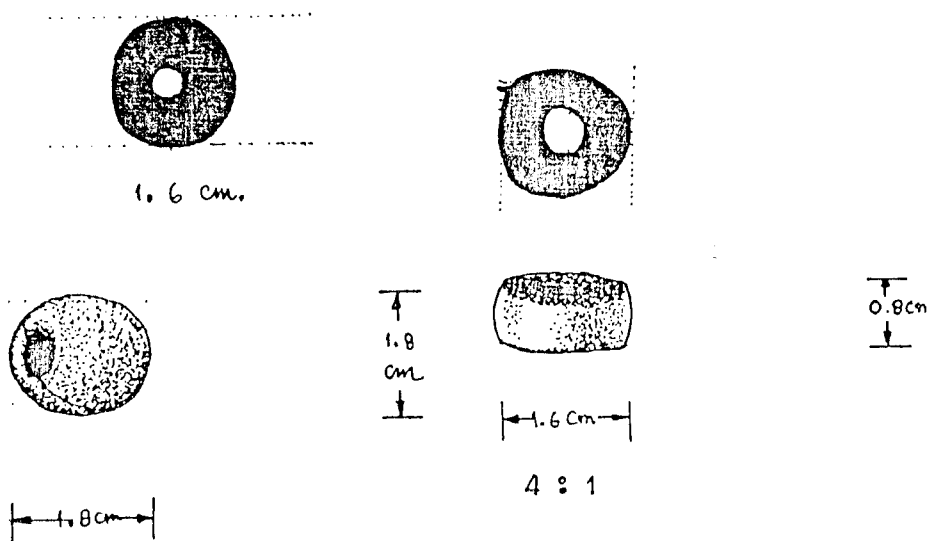
ภาพที่ 130 ชิ้นส่วนกำไลหิน จากหลุม NL-II'82

NL-II'82

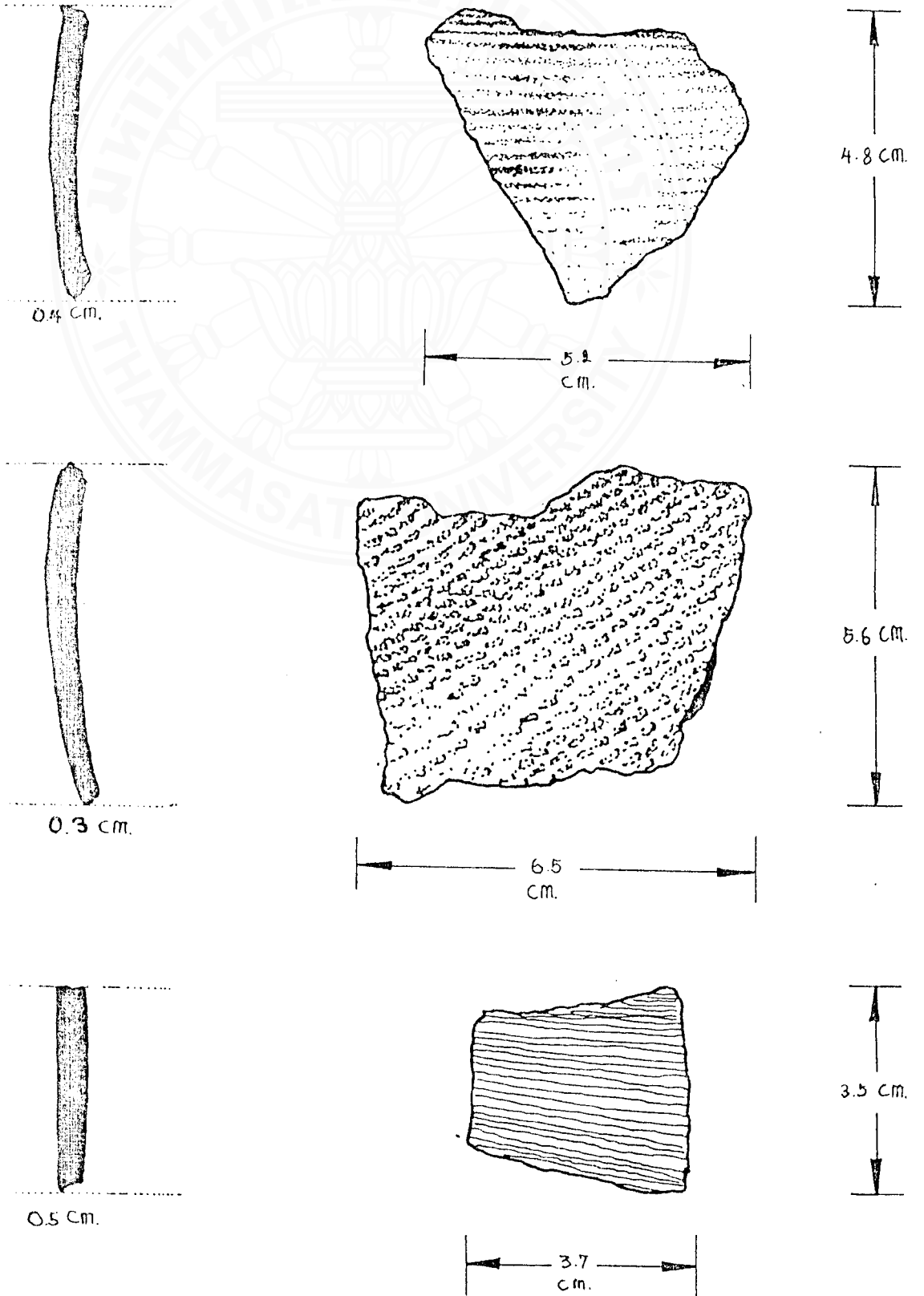
40-50 cm.D.T. (NEQ)

ภาพที่ 131 แวดินเผา จากหลุม NL-II'82

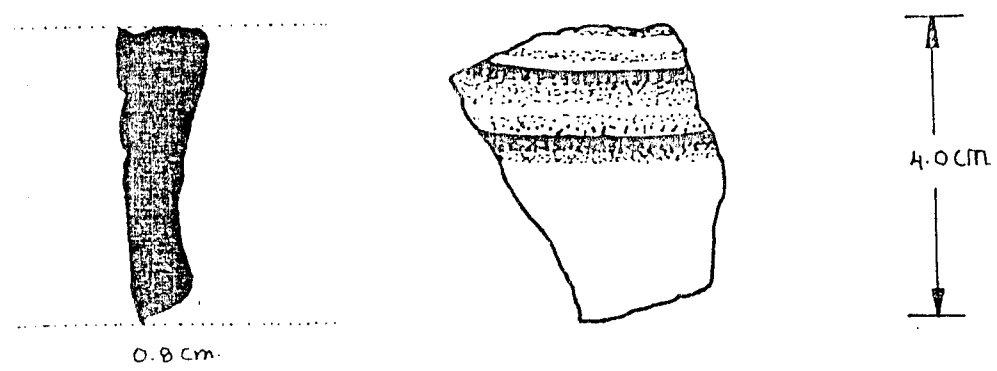
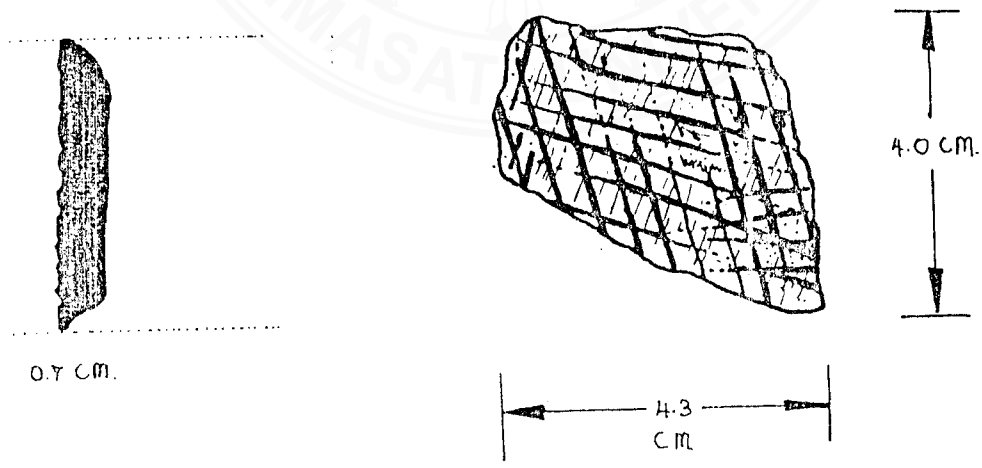
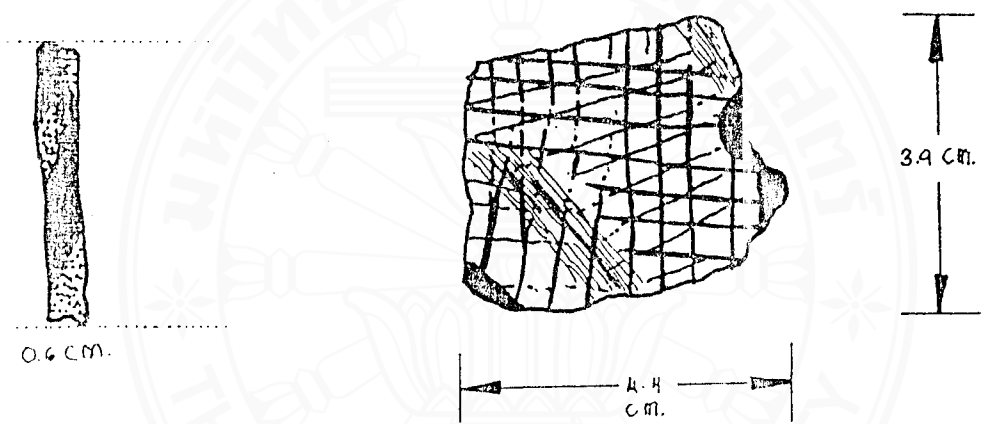
ภาพที่ 132 ลูกปัดดินเผา จากหลุม NL-II'82

DECORATED BODY TYPE A

ภาพที่ 133-142 ลวดลายของภาชนะดินเผาจากหลุม NL-III'82

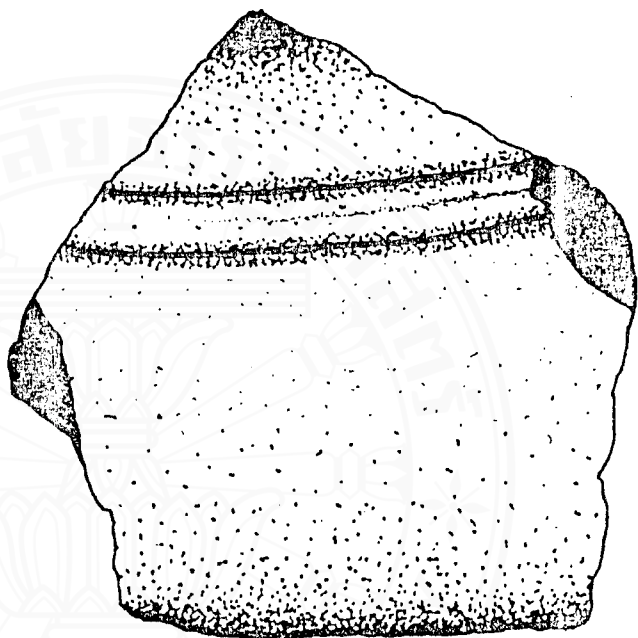
NL - III DECORATED BODY TYPE B

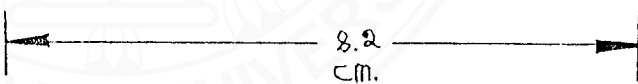
ภาพที่ 134

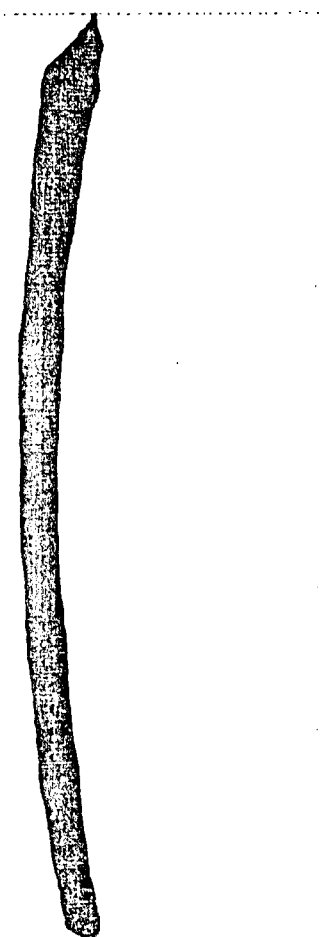
0.8 cm.

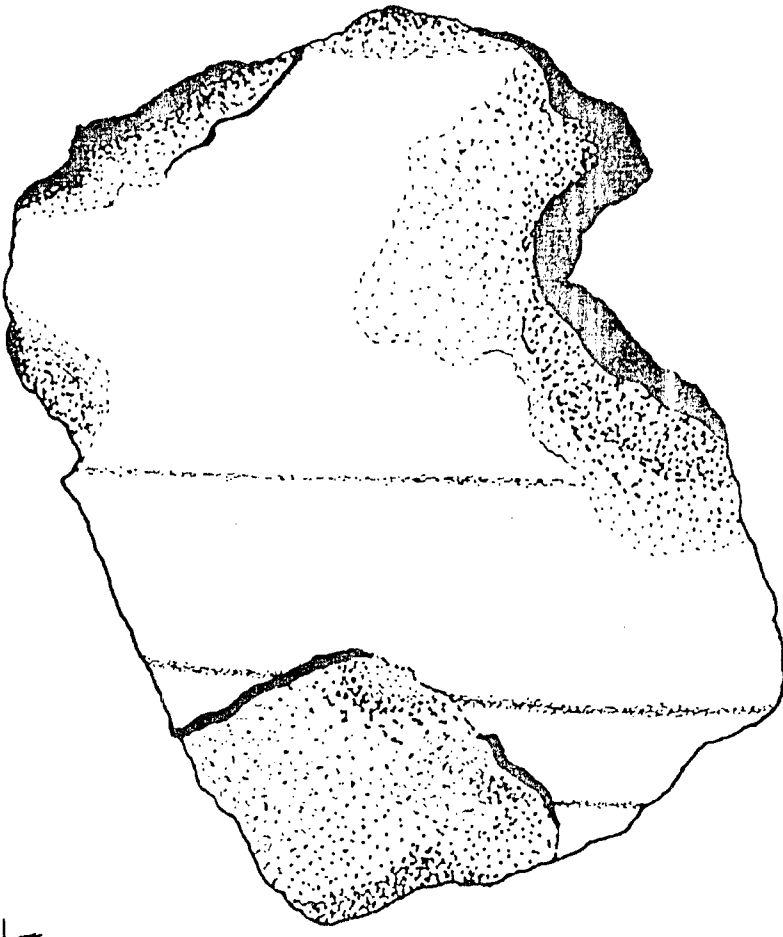
8.5 cm.

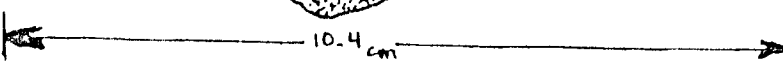
8.2
cm.

0.6 cm.

12.3 cm.

10.4
cm.

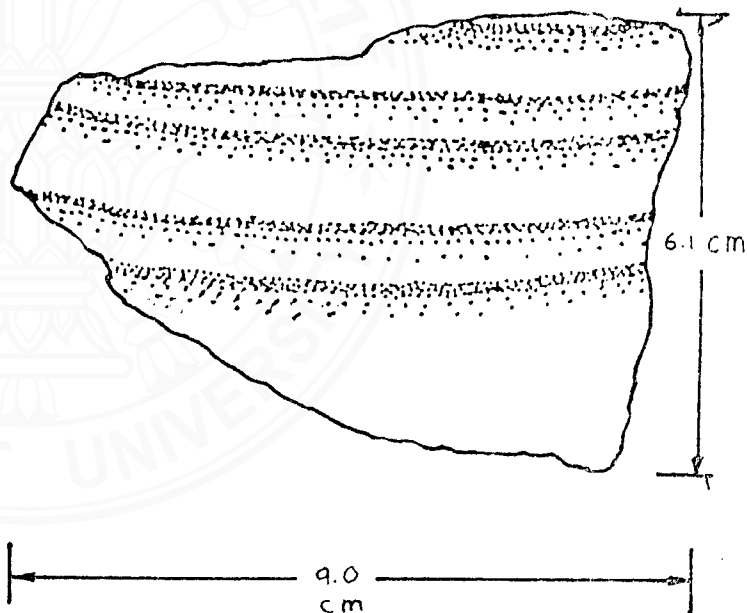
ЛТМН 135 NL-III '82 : DECORATED BODY TYPE D

NL III ' 62

DECORATED BODY TYPE D

1.1 cm.

9.0
cm

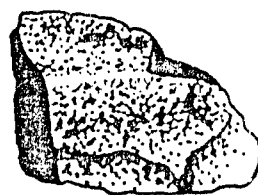
6.1 cm

NL III ' 82

DECORATED BODY TYPE E

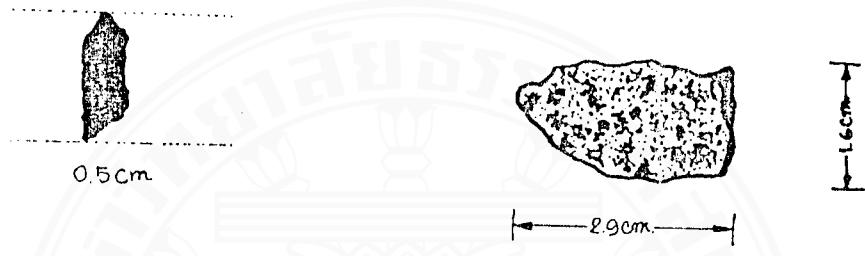
0.5 cm.

3.5 cm.

2.5 cm.

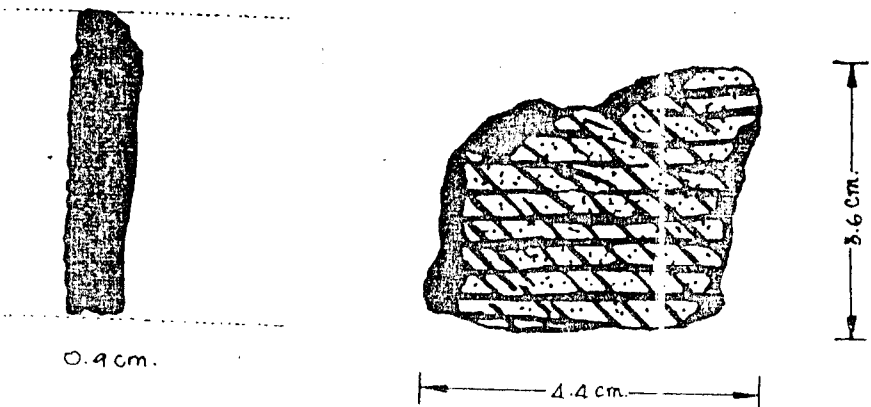
ภาพที่ 136

NL III '82 DECORATED BODY TYPE F

NL III '82 DECORATED BODY TYPE J

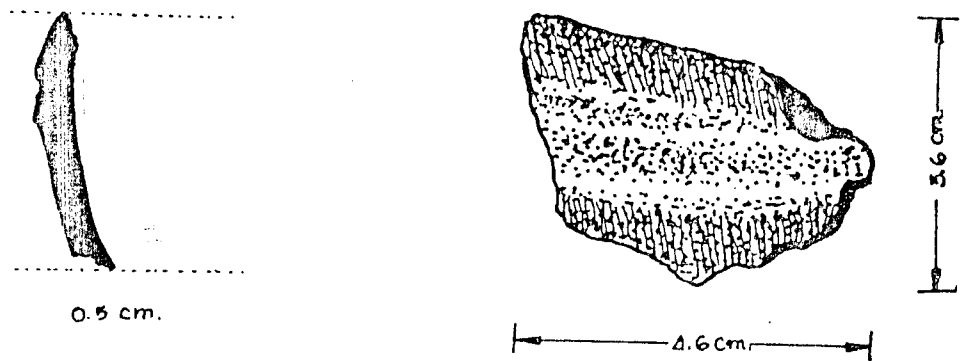

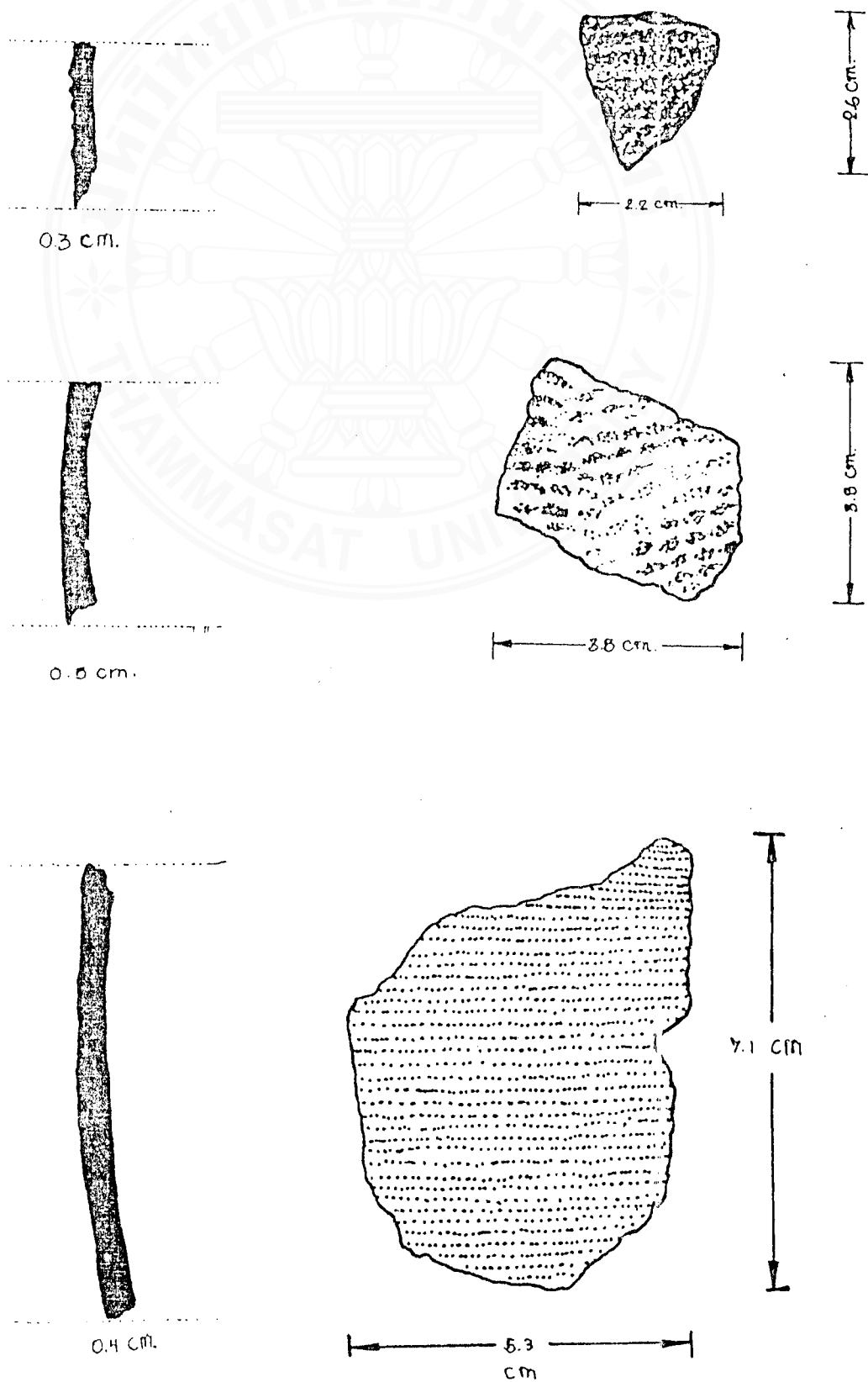
ภาพที่ 137

NL-III'82 : DECORATED BODY TYPE H

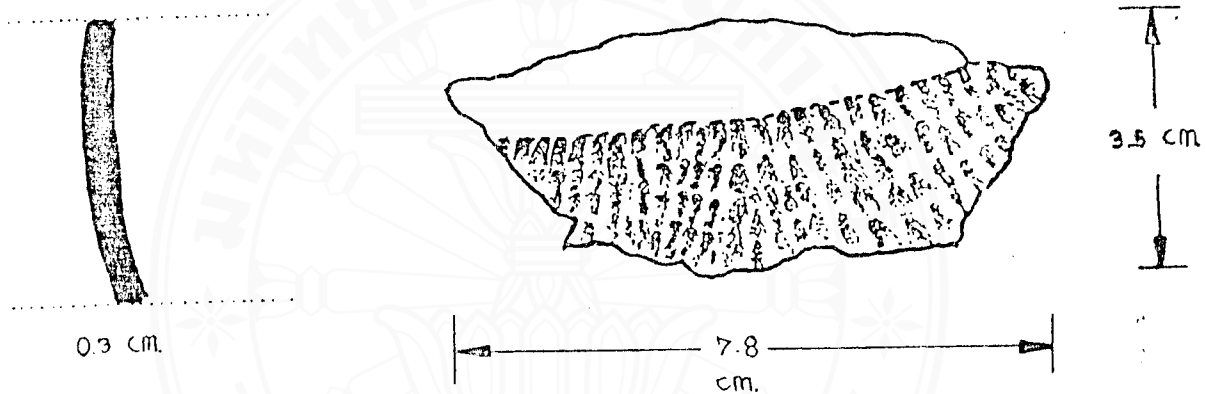

DECORATED BODY TYPE K

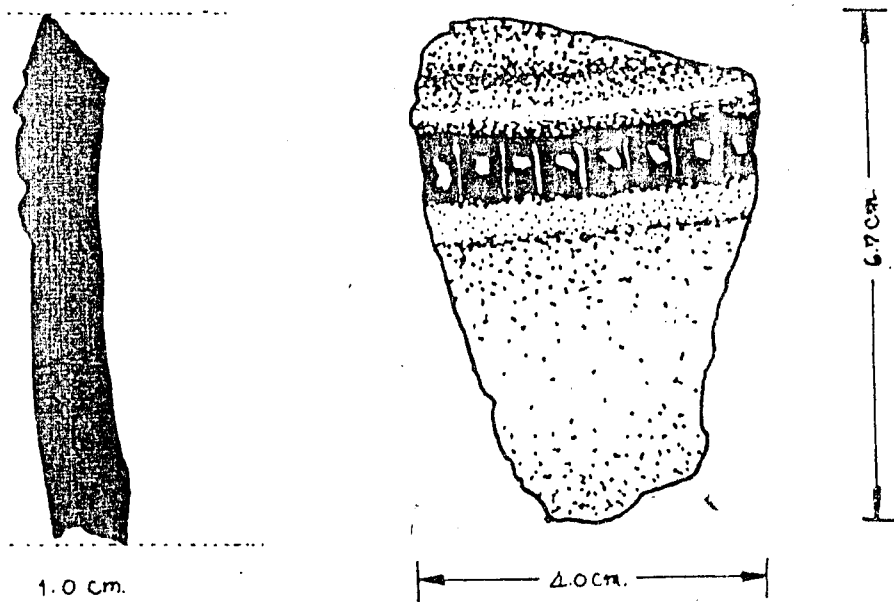

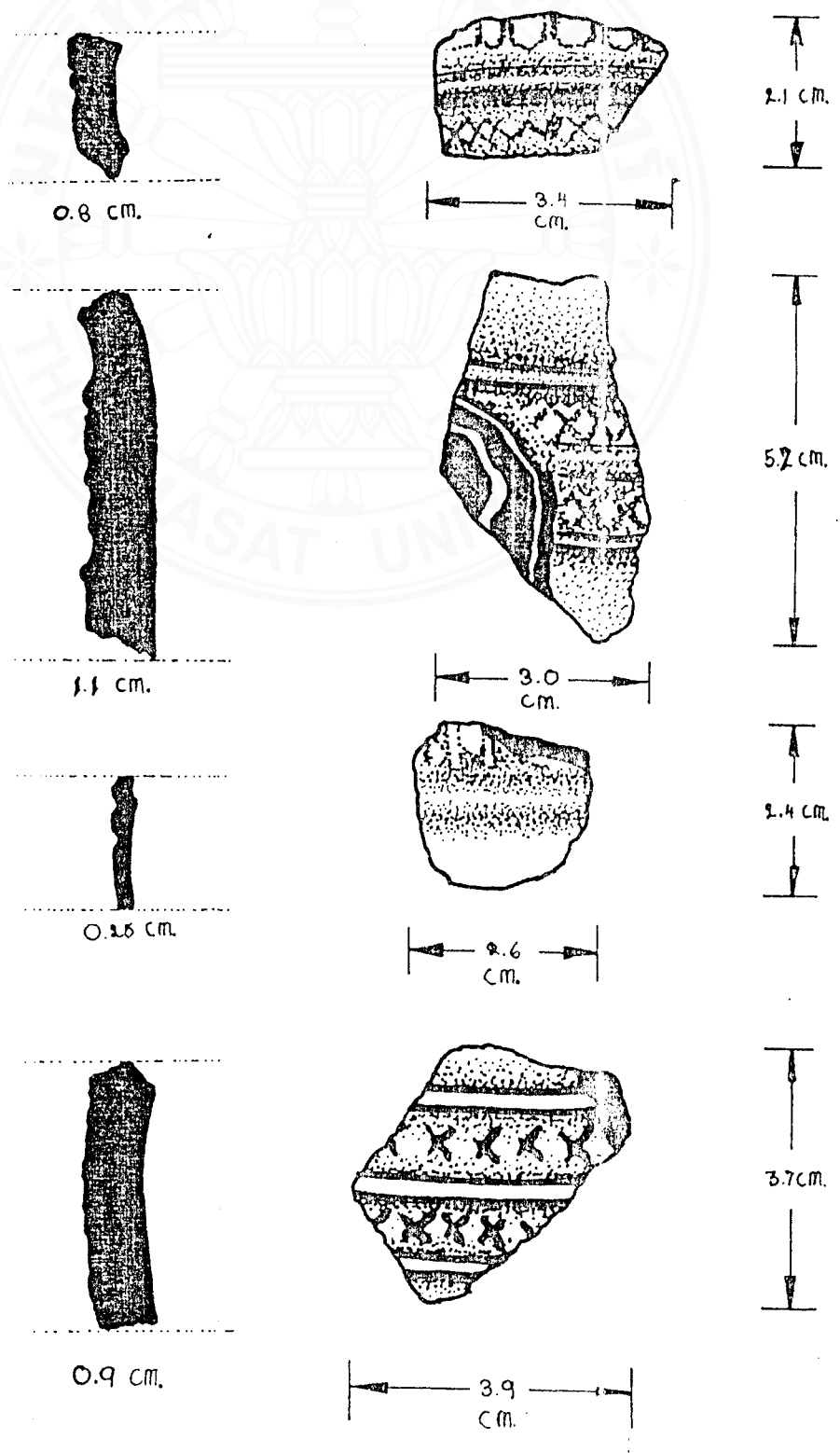
ЛТН 139

NL-III'82 : DECORATED BODY TYPE M

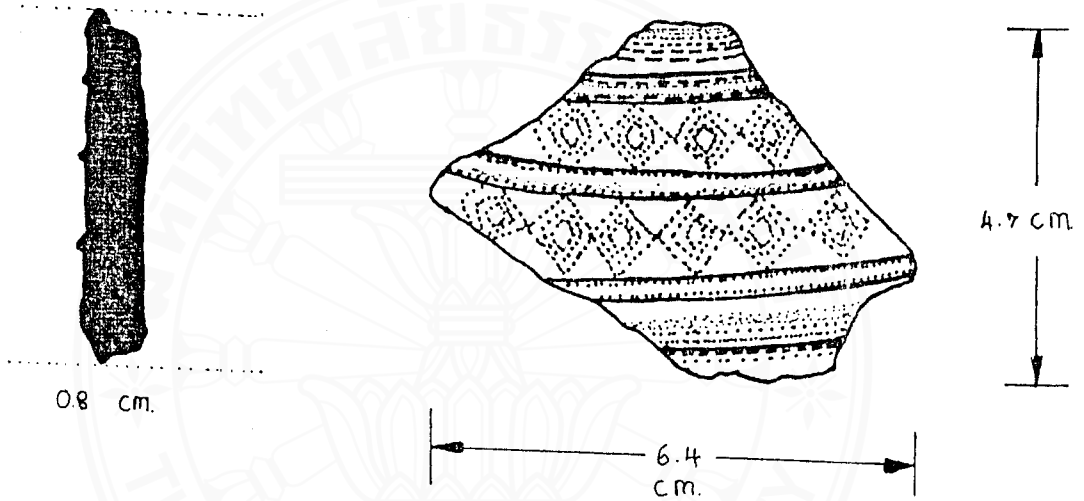

ภาพที่ 140

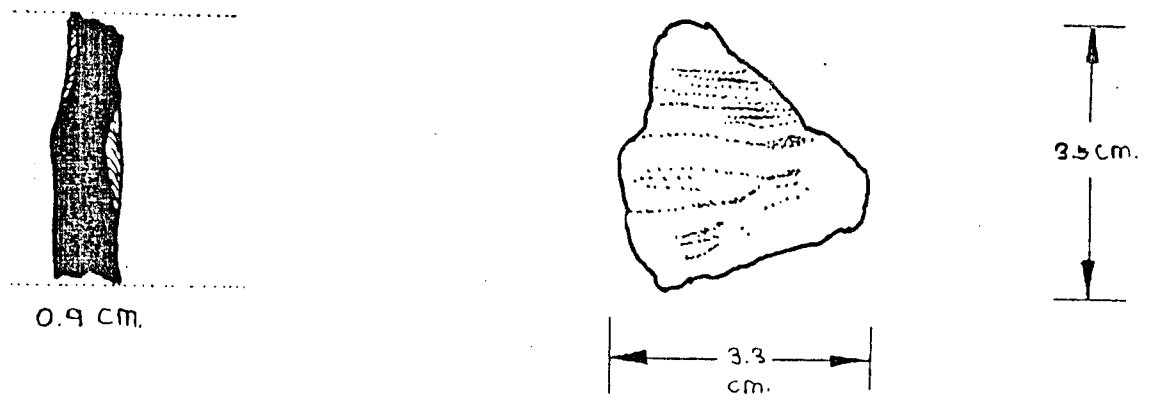
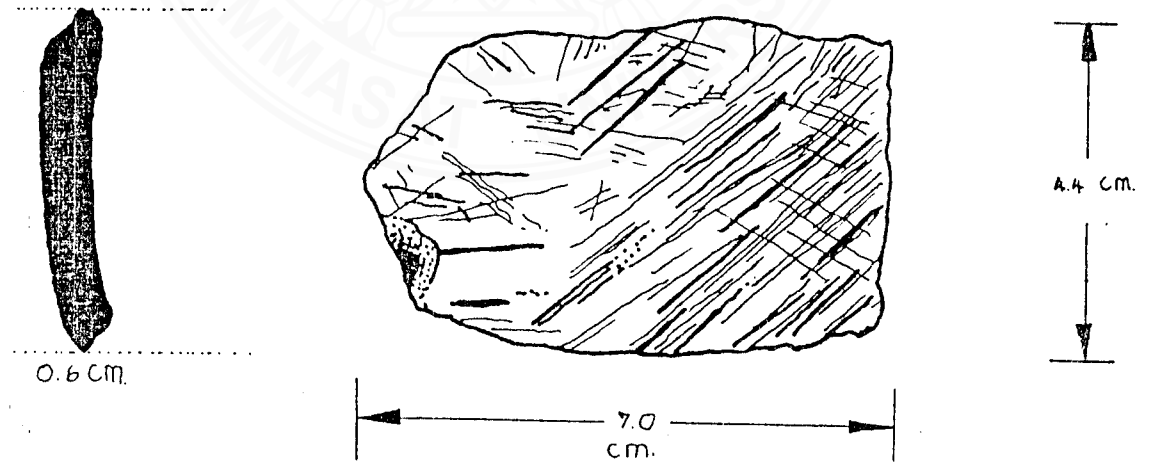

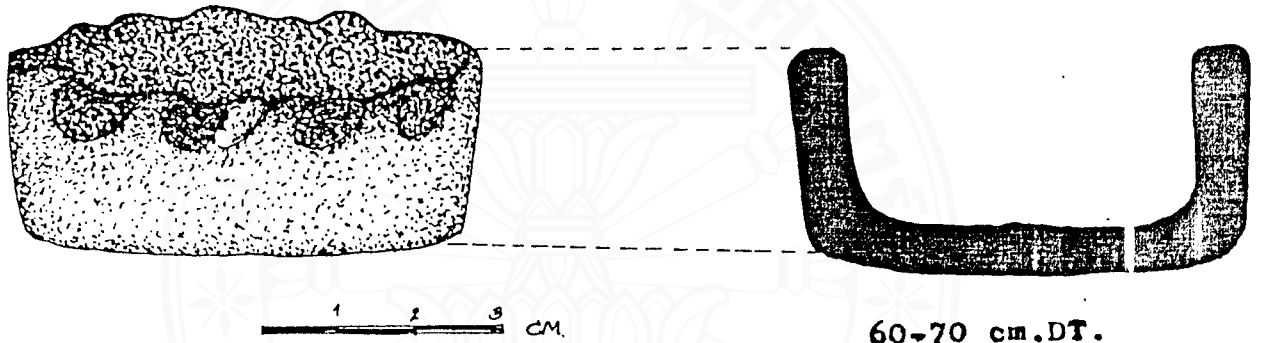
ภาพที่ 141

DECORATED BODY TYPE O

DECORATED BODY TYPE P

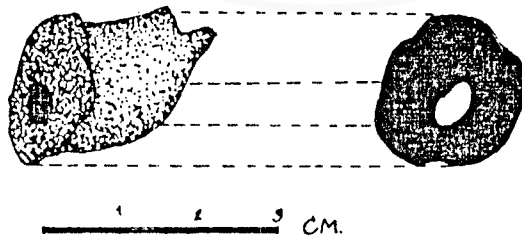

60-70 cm.DT.

ภาชนะดินเผา

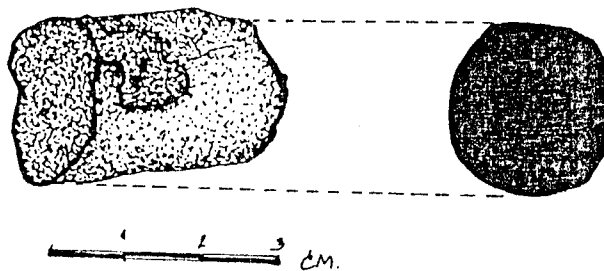
ภาพที่ 143 ชิ้นส่วนภาชนะดินเผา จากหลุม NL-III'82

60-70 cm.DT.

หลอดดินเผา (ขนาด ๕๕

ภาพที่ 144 หลอดดินเผา (พวยกา) จากหลุม NL-III'82

50-60 cm.DT.

แห่งดินเผา

ภาพที่ 145 แท่งดินเผา จากหลุม NL-III'82

2.5 หลุม NLW'82 (พรชัย 2529 : 181-203)

บริเวณที่ทำการขุดค้น ตั้งอยู่บนเนินดิน ทางฝั่งตะวันตกของลำน้ำจรเข้สามพัน บนพื้นผิว ปรากฏหลุมที่มีการลักลอบขุดหาสมบัติอยู่ทั่วไป อย่างไรก็ตาม จากการสัมภาษณ์ ได้ข้อมูลว่า บริเวณนี้แต่เดิมเคยเป็นที่ตั้งกองทัพนสมัยอยุธยา

ผลการขุดค้น พบเครื่องมือเครื่องใช้ที่เป็นคนละพวกหรือต่างสมัยจากหลุมอื่นที่อยู่ทางฝั่งตะวันออกของแม่น้ำจรเข้สามพัน และพบเครื่องปั้นดินเผาน้อยมาก เครื่องปั้นดินเผาที่พบเป็นเครื่องเคลือบจีน กระดุกสัตว์ ตะกรันและเศษอิฐกระจายอยู่ทั่วไป นอกจากนี้ พบร่องรอยของฐานสิ่งก่อสร้างที่ทำด้วยอิฐ อาจจะเป็นซากวัดเก่าสมัยอยุธยาหรือก่อนหน้านั้น (ภาพที่ 146-149)

3. การวิเคราะห์ความและสรุปผลของการขุดค้น (พรชัย 2529 : 212-223)

3.1 กิจกรรมในบริเวณหลุมที่ทำการขุดค้น

โบราณวัตถุที่ขุดได้จากหลุมทั้งห้าหลุม ประกอบด้วย ภาชนะดินเผา ขวาน หินขัด ลูกกระสุนดินเผา ตะกรันและเปลือกหอยน้ำจืด (หอยโข่ง หอยขม และหอยหาก) เป็นจำนวนมาก แต่ไม่พบร่องรอยของการฝังศพแบบโบราณที่ชาวบ้านขุดพบในบริเวณใกล้เคียง โบราณวัตถุที่ขุดได้ แสดงว่าในชั้นดินที่ไม่ได้ถูกรบกวนนั้น อาจจะเป็นที่อยู่อาศัย ซึ่งอยู่ใกล้บริเวณที่ฝังศพบนเนินติดกับลำน้ำ นอกจากนี้ วัตถุเหล่านี้ยังมีร่องรอยของถ้ำถ่าน (carbon) ปรากฏอยู่บ้าง แต่ไม่มากพอที่จะนำไปวิเคราะห์หาอายุโดยกรรมวิธีคาร์บอน 14 ได้

เมื่อสันนิษฐานว่าเป็นบริเวณที่อยู่อาศัยแล้ว จึงควรพิจารณาถึงร่องรอยของการอยู่อาศัย เช่น หลุมเส้าบ้าน สิ่งของเครื่องใช้ในบ้าน เตาไฟ ขี้เถ้าและถ่าน ตลอดจนขยะจากการบริโภค อาหารรวมทั้งเศษชิ้นส่วนของภาชนะดินเผาที่แตกหัก แต่ปรากฏว่า ไม่พบหลุมเส้าบ้านหรือเตาไฟ แต่พบเศษของขี้เถ้าและถ่าน เศษกระดูกสัตว์ และเปลือกหอยน้ำจืดจำนวนมาก เศษภาชนะดินเผา ชิ้นส่วนของสิ่งประดิษฐ์ที่ทำจากหินและดินเผา ส่วนลูกปัดพบในจำนวนที่น้อยมาก และพบในชั้นดินที่ถูกรบกวน จึงเป็นไปได้ว่า ถูกชาวบ้านร่อนหาลูกปัดไปหมดแล้ว ชาวบ้านมักจะขุดไม่ลึกนัก ดินชั้นล่างจึงไม่ถูกรบกวนมากนัก นอกจากนั้น ก็มีตะกรันที่ได้จากการถูกร่อน เปลือกหอยน้ำจืดที่พบ รวมตัวกันในชั้นดินเดียวกันอย่างหนาแน่น จึงอาจจะเป็นผลที่เกิดจากการทิ้ง "ขยะ" อันเกิดจากการบริโภคมากกว่าที่จะเกิดจากการกระทำของธรรมชาติ แต่ก็อาจจะเป็นไปได้เช่นกันว่า ชั้นดินที่พบเปลือกหอยจำนวนมากนั้น เคยเป็นชั้นที่เป็นพื้นน้ำของลำน้ำเก่าที่สายน้ำพัดพาสิ่งของต่างๆ เช่น เศษ

white & brown

ภาพที่ 146

1 2 cm.

white & blue.

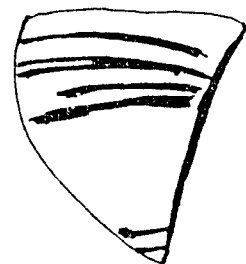
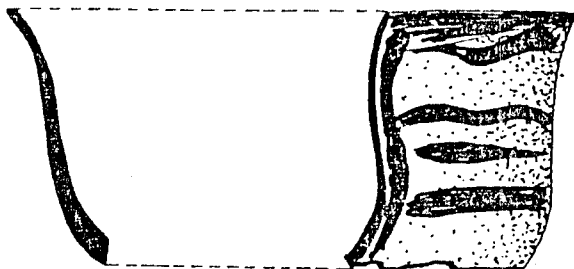
ภาพที่ 147

1 2 cm.

30-50 CM. DT.

white & blue.

ผลิตที่ต้นโพธิ์ Porcelain.

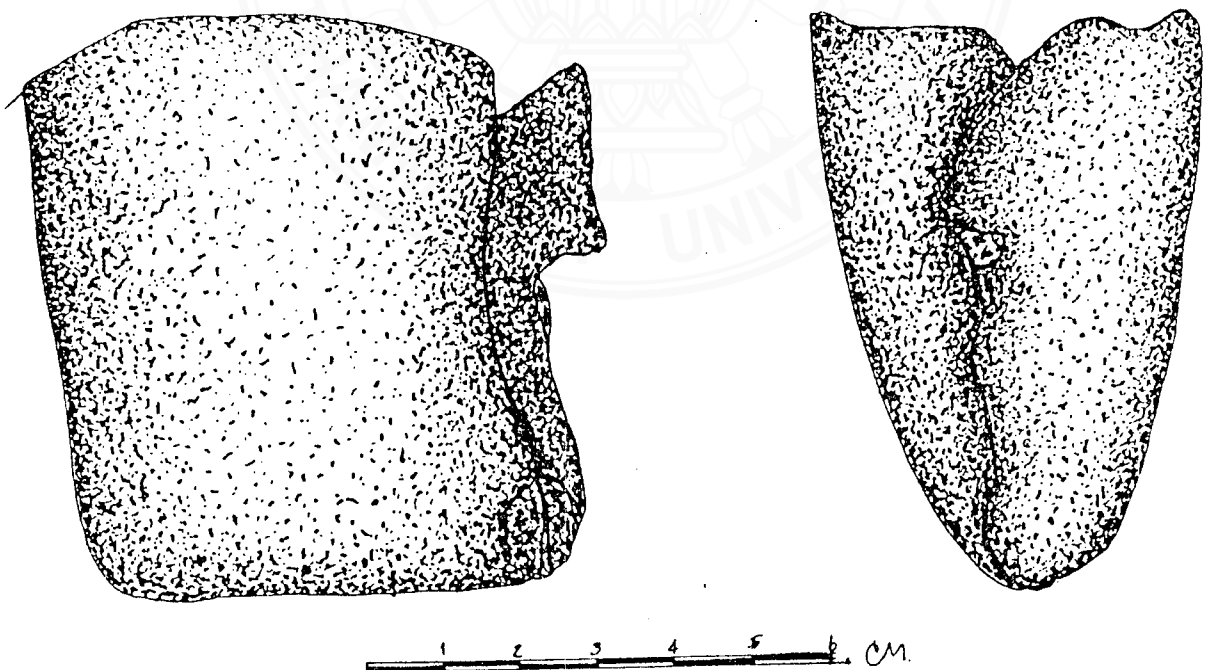

1 2 cm.

1 2 3 cm.

ภาพที่ 148

ภาพที่ 146-148 ชิ้นส่วนเครื่องเคลือบจีน จากหลุม NLW'82

106

ภาพที่ 149 ชิ้นส่วนโลหะ จากหลุม NLW'82

ที่มา: แผนที่และภาพประกอบในบทที่ 5 มาจาก พรชัย สุจิตต์ รายงานการขุดค้นทางโบราณคดีที่บ้านนาลาว ตำบลจรเข้สามพัน อำเภออุ้มทอง จังหวัดสุพรรณบุรี, (2529) ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของโครงการวิจัยประวัติศาสตร์ท้องถิ่นลุ่มแม่น้ำจรเข้สามพัน

ภาษาชนเผ่าและชนต่าง ๆ มาร่วมในที่เดียวกันก็ได้

อาจสรุปได้ว่า ครั้งหนึ่งในอดีตที่นานพอสมควร พื้นที่บริเวณลุ่มน้ำจระเข้สามพัน มีการตั้งถิ่นฐานเป็นชุมชนที่ใหญ่พอสมควร ดังที่ปรากฏร่องรอยของการทิ้งขยะที่ทับถมปะปนกับเศษอาหารจำนวนมาก และจากการที่มีการขุดพบโครงกระดูกมนุษย์โบราณจำนวนมาก โดยชาวบ้านที่ค้นหาลูกปัด

สำหรับหลุมขุดค้น NLW'82 ทางฝั่งตะวันตกของลุ่มน้ำจระเข้สามพัน ปรากฏว่าจากระดับลึกลงไป 70 เซนติเมตร เป็นชั้นที่พบวัตถุสมัยประวัติศาสตร์ทั้งสิ้น ดังเห็นได้จากเศษกระเบื้องสีน้ำเงินขาวของจีน (สมัยราชวงศ์หมิงและชิง) ซึ่งร่วมสมัยกับอยุธยา ลงมาจนถึงสมัยต้นรัตนโกสินทร์ นอกจากนี้ก็พบเศษกระดูกสัตว์และเปลือกหอยในระดับลึก 140 เซนติเมตร ในระดับลึกที่ใกล้เคียงกับที่พบในหลุมอื่นทางฝั่งตรงกันข้ามดังกล่าวแล้ว ในบริเวณหลุม NLW'82 นี้ ไม่พบร่องรอยของกิจกรรมที่สำคัญและไม่พบร่องรอยของการฝังศพโบราณอย่างที่ชาวบ้านขุดพบที่ฝั่งตรงกันข้าม ทำให้สันนิษฐานได้ว่า บริเวณฝั่งศพโบราณที่มีอายุเก่ากว่าสมัยอยุธยาขึ้นไปอยู่ที่บริเวณฝั่งตะวันออกของลุ่มน้ำจระเข้สามพัน

3.2 ขวานหินขัด

ขุดพบทั้งหมด 11 ชิ้น จากหลุมขุดค้นทางฝั่งตะวันออกทั้งสิ้น ชิ้นที่น่าสนใจที่สุดคือ ขวานหินแบบมีใบ (adze) พบในหลุม NL-II'82 ที่ระดับลึก 90-100 เซนติเมตร ซึ่งปกติในบริเวณบ้านนาลาวพบน้อยมาก ขวานหินขัดส่วนใหญ่ เป็นขวานสำหรับตัดหรือสับ (axe) ขวานหินขัดที่ขุดได้ทั้งหมดอยู่ในสภาพที่ไม่สมบูรณ์ มีรอยแตกหรือบิ่นหรือยังขัดไม่เสร็จดี เมื่อเปรียบเทียบกับขวานหินขัดที่ชาวบ้านขุดพบพร้อมกับซากโครงกระดูกซึ่งเป็นขวานในสภาพที่ค่อนข้างสมบูรณ์ ทำให้สันนิษฐานได้ว่า ขวานหินขัดที่ทางคณะขุดค้นพบนั้น อาจจะเป็นของที่คนโบราณทำใช้แล้วทิ้งไปหรือยังทำไม่เสร็จ ส่วนขวานที่ชาวบ้านขุดพบนั้น เป็นขวานที่นำใส่ไว้เวลาฝังศพคนตาย ซึ่งสมควรใช้ขวานที่สมบูรณ์สวยงามเท่านั้น

ที่น่าสนใจก็คือ ขวานหินขัดเหล่านี้ พบทั่วทุกภาคของประเทศไทยและในต่างประเทศ มีรูปแบบและขนาดที่คล้ายคลึงกันมาก และเป็นของที่ทำขึ้นในสมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลาย มีอายุอย่างน้อย 2,000 ปีขึ้นไป แต่ในขณะที่เดียวกัน ก็มีพบขวานเหล่านี้ในแหล่งโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์ด้วย เช่นที่พบในบริเวณลุ่มน้ำจระเข้สามพัน ทำให้สามารถตีความได้สองประการด้วยกัน ประการแรก มนุษย์สมัยประวัติศาสตร์ ก็พบขวานหินที่ผลิตขึ้นในสมัยก่อนประวัติศาสตร์ที่ทิ้งร่องรอยไว้ตามแหล่งต่าง ๆ และในปัจจุบันก็ยังมียุ่ให้เห็นทั่วไปในแต่ละภาคของประเทศไทย แล้วนำมาใช้ประโยชน์ ในปัจจุบันชาวบ้านก็

ยังเก็บขวานหินขัดหรือ "ขวานฟ้า" เหล่านี้ มาใช้ในพิธีกรรมต่าง ๆ โดยเฉพาะในการรักษาโรคภัยไข้เจ็บ และเมื่อมีการฝังศพก็มักนำไปฝังร่วมกับศพพร้อมทั้งวัตถุเครื่องใช้จำเป็นอื่น ๆ ประการที่สอง มนุษย์สมัยประวัติศาสตร์ อาจจะทำขวานหินขัดเหล่านี้ขึ้นใช้เอง ในลักษณะที่เป็นการผลิตเพื่อการใช้สอยจากสมัยก่อนประวัติศาสตร์

3.3 กระดูกสัตว์ ก้างปลา และเปลือกหอย

การขุดพบกระดูกสัตว์ ก้างปลาและเปลือกหอย ในชั้นดินที่มีร่องรอยของซี่ง่า และถ่านขึ้น ทำให้สามารถตีความได้ว่า คงจะเป็นอาหารของคนในสมัยโบราณ โดยหามาได้จากบริเวณใกล้เคียง คือตามลำน้ำจระเข้สามพัน การไม่พบซากสัตว์น้ำหรือซากสัตว์จำพวกอาหารทะเล เช่น เปลือกหอยแครง ทำให้อาจสันนิษฐานได้ว่า แหล่งชุมชนลาลาวไม่ได้ตั้งอยู่ใกล้ทะเลหรือแหล่งลำน้ำกร่อย (ซึ่งไหลออกทะเล) อย่างไรก็ตาม พบว่าบริเวณอื่นของชุมชนลุ่มน้ำจระเข้สามพัน มีร่องรอยของการติดต่อสัมพันธ์กับบริเวณริมฝั่งทะเล เนื่องจากมีการขุดพบเปลือกหอยที่มาจากทะเลตามหลุมศพโบราณ เช่น หอยเบี้ยและกำไลที่ทำจากเปลือกหอยทะเล เช่น หอยมือเสือ เป็นต้น วัตถุโบราณเหล่านี้อาจชี้ให้เห็นการค้าหรือการติดต่อสัมพันธ์กันระหว่างชุมชนภายในลำน้ำต่าง ๆ กับชุมชนที่อยู่ติดกับชายทะเลในสมัยโบราณ

3.4 ตะกรันหรือซี่แร่

การขุดพบตะกรันของเหล็ก เป็นการยืนยันว่าชุมชนโบราณที่บ้านนาลาว มีการถลุงเหล็กเพื่อทำเครื่องมือเครื่องใช้ ปัญหาที่น่าสนใจก็คือ ชุมชนแห่งนี้ได้แร่เหล็กมาจากที่ใด แหล่งแร่เหล็กที่ใกล้สุพรรณบุรีที่สุดก็คือ เขาหีบควาย จังหวัดลพบุรี และอาจมีแหล่งแร่เหล็กในเขตจังหวัดกาญจนบุรี

3.5 ลูกปัดและเครื่องประดับ

การขุดค้น พบลูกปัดทำด้วยแก้วเพียง 5-6 ลูกเท่านั้น ส่วนใหญ่พบในชั้นดินที่ถูกรบกวน จึงคงจะเป็นส่วนที่หลงเหลือจากการขุดของชาวบ้านที่ขุดหาลูกปัดในระดับดินชั้นบน เมื่อเปรียบเทียบกับลูกปัดที่ชาวบ้านขุดพบในบริเวณใกล้เคียง พบว่าเป็นลูกปัดแก้วเป็นส่วนใหญ่เช่นกัน มีสีต่าง ๆ เช่น สีฟ้า น้ำเงิน เหลือง เขียว และแดงเหมือนดินเผา อันเป็นที่รู้จักกันดีตามแหล่งโบราณคดีในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในชื่อว่า "mutisalah" โดยเฉพาะในอินโดนีเซียและมาเลเซีย ลูกปัดแก้วเหล่านี้ ปัจจุบันชาวบ้านเรียกกันว่า "ลูกปัดหวารวดี" (บางที่ก็เขียนลูกปัดชวา) เนื่องจากส่วนใหญ่พบตามแหล่งโบราณคดีสมัยหวารวดี หรือแหล่งโบราณคดีสมัยหวารวดีที่มีร่องรอยสืบมาจากสมัยก่อนประวัติศาสตร์หรือสมัยใกล้ประวัติศาสตร์

การพบลูกบิดแก้วอยู่กับซากโครงกระดูกนั้น แสดงว่าวัตถุเหล่านี้ เป็นเครื่องประดับร่างกายของคนโบราณในสมัยนั้นและอาจใช้เป็นเครื่องแสดงถึงสถานภาพทางสังคมของเจ้าของ สถานภาพดังกล่าวเห็นได้ชัดจากปริมาณ ประเภทและขนาดของลูกบิด นอกจากนี้ การขุดพบลูกบิดที่ทำด้วยแก้วและหิน เช่น หินคาร์เนเลียนและอาเกต หรือหินคล้ายหยก ฯลฯ ซึ่งมีที่มาจากต่างประเทศ ทำให้เห็นภาพความเกี่ยวข้องกับสังคมภายนอกได้ชัดเจนขึ้น

3.6 ภาชนะดินเผา

สิ่งที่น่าสนใจเป็นพิเศษจากการขุดค้นที่บ้านนาลาวก็คือ เศษภาชนะดินเผา ซึ่งส่วนมากเป็นเนื้อแบบธรรมดา (earthenware) และมีลวดลายต่างกันถึงกว่า 30 แบบ รวมทั้งลักษณะและรูปทรง โดยพิจารณาจากรูปแบบของภาชนะ (rim) จากการศึกษาเปรียบเทียบรูปทรงและลวดลายกับภาชนะดินเผาที่พบในแหล่งโบราณคดีอื่น พบว่ามีความคล้ายคลึงกับภาชนะดินเผาที่บ้านคูเมือง อำเภออินทร์บุรี จังหวัดสิงห์บุรี (มาสุข 2528 : 69-98) ลวดลายที่คล้ายกันเห็นได้ชัดเจนคือตัวอย่างที่ได้จาก NL-III'82 (Body Decorated Type N. ภาพที่ 141) ทำให้สันนิษฐานได้ว่า

3.6.1 ถ้าแหล่งโบราณคดีที่บ้านนาลาว เป็นแหล่งที่มีอายุเก่าสมัยทวารวดี (ก่อนพุทธศตวรรษที่ 12) ก็อาจกล่าวได้ว่ามีการสืบทอดการทำลวดลายของภาชนะดินเผาบางรูปแบบ ที่มีใช้กันต่อมาในสมัยหลัง เช่น สมัยทวารวดีและลพบุรี เป็นต้น

3.6.2 ถ้าเป็นของที่อยู่ในสมัยเดียวกัน กล่าวคือ สมัยทวารวดี ก็สามารถสันนิษฐานได้ว่า ในระหว่างชุมชนโบราณต่าง ๆ นี้ มีการติดต่อทางเศรษฐกิจ อันมีผลกระทบไปถึงด้านสังคมและการเมืองด้วย

ปริมาณของภาชนะดินเผาที่พบจำนวนมาก และปริมาณของโครงกระดูกที่พบบริเวณบ้านนาลาว เท่าที่สำรวจได้ประมาณน้อยกว่าโครง ล้วนบ่งชี้ให้เห็นว่า ชุมชนบ้านนาลาวเป็นชุมชนที่มีขนาดใหญ่พอสมควร และปริมาณของลวดลายภาชนะดินเผา ก็บ่งบอกถึงรสนิยมและวัตถุประสงค์ในการใช้สอยภาชนะแบบต่าง ๆ กัน

4. สรุปผลการขุดค้น

ข้อมูลที่ได้จากการขุดค้นทางโบราณคดี และการสำรวจในบริเวณบ้านนาลาว และบริเวณใกล้เคียงในเขตจังหวัดสุพรรณบุรี ปรากฏว่าบริเวณบ้านนาลาวเป็นที่ตั้งชุมชน

โบราณตั้งแต่สมัยก่อนที่ศาสนาพุทธและศาสนาพราหมณ์ จะเข้ามามีอิทธิพลเหนือพฤติกรรมของประชากรในชุมชน โบราณแห่งนี้ สิ่งที่ได้เห็นได้ชัดก็คือ ประเพณีการฝังศพ ซึ่งฝังทั้งโครงพร้อมทั้งเครื่องประดับ เครื่องใช้ต่าง ๆ ของผู้ตาย เช่น ลูกปัดแก้ว ลูกปัดหิน ภาชนะและกำไลสำริด เครื่องมือเหล็ก กำไลแก้ว ภาชนะดินเผา ซึ่งคงจะใส่อาหารลงไปตอนฝัง แวดินเผาซึ่งอาจใช้สำหรับการห่อผ้าหรือเป็นสิ่งที่เกี่ยวกับความเชื่อ บริเวณที่ฝังศพโบราณนี้อยู่ทางฝั่งตะวันออกของลำน้ำจระเข้สามพัน

ร่องรอยของการตั้งถิ่นฐานที่อยู่อาศัย ก็อยู่ไม่ไกลไปจากที่ฝังศพ คืออยู่คนละฟากแม่น้ำทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือตามฝั่งลำน้ำ ชุมชนโบราณที่บ้านนาลาว ไม่ได้อยู่อาศัยโดดเดี่ยว แต่มีการติดต่อกับชุมชนโบราณร่วมสมัยในบริเวณใกล้เคียง เช่นที่บ้านโคกสำโรงซึ่งมีความสัมพันธ์กับบ้านคอนตาเพชร อำเภอพนมทวน จังหวัดกาญจนบุรีอีกทอดหนึ่ง เนื่องจากขุดพบลูกปัดหินคาร์เนอีเลียนขนาดใหญ่แบบเดียวกัน จากการศึกษาลวดลายและประเภทของภาชนะดินเผา ก็เปิดเผยให้เห็นการติดต่อกับชุมชนโบราณอื่น ๆ เช่นเดียวกัน จากการศึกษาพวกลูกปัด ก็ทำให้สันนิษฐานได้ว่าอาจจะมีการค้ากับตะวันตก เช่น อินเดียหรือตะวันออกกลาง เพราะพบลูกปัดที่มาจากดินแดนเหล่านี้ เช่น ลูกปัดที่มีตา (eye-beads) และพวกที่ทำด้วยหินคาร์เนอีเลียนและอาเกตเป็นต้น นอกจากนี้ ก็ยังมีพวกที่ทำด้วยหินหยกและแก้วอีกด้วย ลูกปัดหรือเครื่องประดับ (ตุ้มหู) ที่ทำด้วยหินหยกแบบที่เรียกกันว่า "ลิง-ลิง-โอ" (Ling-Ling-O) นั้น ก็พบในบริเวณอำเภออุ้มถอง จังหวัดสุพรรณบุรี และที่บ้านคอนตาเพชร จังหวัดกาญจนบุรี เหมือนกับที่พบนอกประเทศในเวียดนามและฟิลิปปินส์ ปัจจุบันไม่ทราบแน่นอนว่า วัตถุคล้ายกันชนิดนี้มีแหล่งกำเนิดอยู่ที่ใด แต่ก็พบกระจายอยู่ตามเส้นทางการค้าที่ติดต่อกันทางทะเล (Glover 1985)

เนื่องจากการขุดค้นที่บ้านนาลาว ไม่พบร่องรอยที่ชัดเจนเกี่ยวกับศาสนาพุทธหรือศาสนาพราหมณ์เลย จึงอาจสันนิษฐานได้ว่า ชุมชนโบราณที่บ้านนาลาว ควรจะมีอายุเก่ากว่าพุทธศตวรรษที่ 12 ขึ้นไปมาก อย่างน้อยควรจะเก่าถึงสมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลายและคงอยู่ต่อมาจนถึงสมัยใกล้ประวัติศาสตร์ที่มีการสร้างเมืองอุ้มถองโบราณในลักษณะที่มีคูน้ำคันดินแบบเมืองทวารวดี

ข้อมูลที่ได้จากการขุดค้นทางโบราณคดีจากหลุมทดลองทั้ง 5 แห่งนี้ นับว่ายังขาดความสมบูรณ์อยู่มาก (แม้จะได้ข้อมูลที่น่าสนใจหลายประการก็ตาม) เนื่องจากยังขาดตัวอย่างและหลักฐานที่จะใช้ทำการเปรียบเทียบอีกมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่ง เป็นการยากที่จะหาทำเลที่ไม่เคยถูกรบกวน เพื่อจะใช้เป็นจุดทำการขุดค้นทางโบราณคดีที่สมบูรณ์ อย่างไรก็ตาม ในโอกาสต่อไป ควรมีการศึกษาขุดค้นเพิ่มเติมอย่างเป็นระบบ และทำการ

ศึกษาโดยละเอียดอีกครั้งหนึ่ง โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ทางด้านเครื่องปั้นดินเผา เครื่อง
ประดับจำพวกลูกปัด กำไล ต่างหู ฯลฯ และวัตถุต่าง ๆ ที่มีหลักฐานว่าส่งมาจากสังคม
ภายนอก ซึ่งจะช่วยทำให้เข้าใจพัฒนาการของชุมชนโบราณลุ่มน้ำจระเข้สามพัน ตลอดจนความ
สัมพันธ์กับชุมชนอื่นในประเทศและดินแดนภายนอกได้ชัดเจนและถูกต้องมากขึ้น

วิเคราะห์สรุป

จากการพิจารณาหลักฐานประเภทต่าง ๆ ดังกล่าวข้างต้น ทำให้สามารถมองเห็นภาพของประวัติศาสตร์ท้องถิ่นลุ่มแม่น้ำจระเข้สามพัน ในลักษณะของพัฒนาการของชุมชนโบราณ ตั้งแต่สมัยแรกเริ่มของการตั้งถิ่นฐาน และการพัฒนาผ่านขั้นตอนในยุคสมัยต่าง ๆ กันตามลำดับ การเปลี่ยนแปลงของชุมชนโบราณเหล่านี้ เกิดจากปัจจัยทั้งภายในและภายนอก ซึ่งเข้ามาช่วยเสริมสร้างให้ชุมชนโบราณเหล่านี้ พัฒนาไปสู่ความเป็นชุมชนที่มีขนาดใหญ่ขึ้น มีกิจกรรมทางเศรษฐกิจการเมือง และศิลปวัฒนธรรมมากขึ้น จนกลายเป็นเมืองที่เป็นศูนย์กลางของชุมชนโดยรอบในสมัยทวารวดี ซึ่งเป็นช่วงที่ชุมชนจระเข้สามพันมีความเจริญสูงสุด หลังจากนั้นก็ค่อย ๆ เสื่อมสภาพจนสูญเสียความสำคัญในราวพุทธศตวรรษที่ 16-17 ภาพของประวัติศาสตร์ท้องถิ่นลุ่มแม่น้ำจระเข้สามพัน ตั้งแต่สมัยแรกเริ่มจนถึงสมัยเสื่อมความสำคัญ สามารถจะทำการวิเคราะห์เฉพาะประเด็นสำคัญ ๆ ได้ดังต่อไปนี้

1. ชุมชนจระเข้สามพันในสมัยก่อนประวัติศาสตร์

การสำรวจขุดค้นทางโบราณคดี ประกอบกับการขุดค้นหาสมบัติของชาวบ้าน ซึ่งพบ โบราณวัตถุขนาดชนิดพร้อมทั้ง โครงกระดูกจำนวนมาก เป็นหลักฐานที่ยืนยันอย่างชัดเจนว่า บริเวณลุ่มแม่น้ำจระเข้สามพันเป็นแหล่งชุมชนโบราณที่มีความสำคัญมากแหล่งหนึ่ง และมีการตั้งถิ่นฐานในบริเวณนี้อย่างต่อเนื่อง อย่างน้อยตั้งแต่เมื่อสมัยประมาณ 2,500 ถึง 3,000 ปีมาแล้ว และมีลักษณะเป็นชุมชนที่เป็นศูนย์กลางของกิจกรรมสมัยก่อนประวัติศาสตร์ ในลักษณะทั้งเป็นศูนย์กลางของการติดต่อค้าขาย และการกระจายของเครื่องมือเครื่องใช้ เครื่องประดับและศิลปวัตถุต่างๆ ให้แก่บริเวณใกล้เคียงโดยรอบ ดังที่สามารถยืนยันได้จากการศึกษาชั้นดิน ที่แสดงให้เห็นร่องรอยของกิจกรรมมนุษย์ในรูปแบบต่างๆ กันตลอดจนการขุดพบ โบราณวัตถุที่มีลักษณะคล้ายคลึงกับที่พบตามแหล่ง โบราณคดีในเขตจังหวัด กาญจนบุรี นครปฐม ราชบุรี สุพรรณบุรี อ่างทอง ชัยนาท สิงห์บุรี อุทัยธานี นครสวรรค์ และปราจีนบุรี เป็นต้น (Srisakara 1980 : 256)

การขุดตรวจพื้นที่ในทางโบราณคดี และการเปรียบเทียบศิลปวัตถุทั้งหมดที่พบ บริเวณชุมชนลุ่มน้ำจระเข้สามพันกับศิลปวัตถุจากแหล่งอื่น ๆ เช่น แหล่งดอนตาเพชร กาญจนบุรี แหล่งจันเสน นครสวรรค์ แหล่งศรีมโหสถ ปราจีนบุรี เป็นต้น เปิดเผยให้เห็น

ข้อเท็จจริงประการหนึ่งว่า ชุมชนลุ่มน้ำจรเข้สามพันและเมืองคูทอง โบราณมีความสัมพันธ์ทางการค้าและทางวัฒนธรรมกับแหล่งโบราณคดีดังกล่าวตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ และในบางกรณีความสัมพันธ์ดังกล่าวสืบเนื่องต่อมาจนถึงสมัยประวัติศาสตร์

กรณีแหล่งโบราณคดีที่คอนตาเพชรนั้น โบราณวัตถุที่พบคล้ายกับบริเวณลุ่มน้ำจรเข้สามพัน ประกอบด้วยเวดินเผา ลูกปัดหินคาร์เนเลียน และลูกปัดชนิดพิเศษที่เรียกว่า "ลูกปัดมัลลาย" (etched beads) ซึ่งมีแหล่งกำเนิดในอินเดีย ลูกปัดอีกชนิดหนึ่งหาด้วยหินสี เขียวมีหัวสองหัวเป็นรูปสัตว์คล้ายสัตว์หิมพานต์ ซึ่งพบที่ชุมชนจรเข้สามพัน เช่นเดียวกันอันเป็นแบบที่เรียกว่า "สิง-สิง-โอ" พบในต่างประเทศทั้งในเวียดนาม ฟิลิปปินส์ และไต้หวัน การพบลูกปัดที่มีแหล่งกำเนิดในต่างประเทศ ซึ่งมีลักษณะคล้ายคลึงกับที่ชุมชนจรเข้สามพันและที่คอนตาเพชร แสดงให้เห็นว่า ชุมชนจรเข้สามพันมีการติดต่อกับชายกับบ้านคอนตาเพชรเมื่อประมาณ 2,000-1,700 ปีมาแล้ว การขุดค้นที่บ้านคอนตาเพชรโดยกรมศิลปากร ระหว่าง พ.ศ. 2518-2519 (ชั้น 2529) เปิดเผยให้เห็นแหล่งชุมชนปลายยุคโลหะ ที่พัฒนาการเป็นชุมชนขนาดใหญ่ รู้จักทำการเกษตรกรรม และมีการติดต่อกับชุมชนอื่น ทั้งภายในและภายนอก มีความก้าวหน้าในการทำเครื่องมือสำริดและเหล็กโดยเฉพาะการทำสำริดนั้น ช่างคอนตาเพชรสามารถหล่อได้อย่างชำนาญมาก มีมือสูงกว่าที่พบในแหล่งอื่น นอกจากนั้นยังพบสำริดรูปหงส์และนกยูงรูปแบบเดียวกับที่พบในหม้อ และอินเดียอายุราวพุทธศตวรรษที่ 3 (ชั้น 2521) หลักฐานเหล่านี้เป็นการยืนยันว่า บ้านคอนตาเพชร มีการติดต่อเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ และต่างประเทศโดยเฉพาะอย่างยิ่งอินเดีย (Glover 1981:1-4) บ้านคอนตาเพชรอยู่ห่างจากชุมชนจรเข้สามพันเพียง 30 ก.ม.เศษเท่านั้น ดังนั้น ในสมัยก่อนประวัติศาสตร์ ชุมชนจรเข้สามพันจะต้องมีความสัมพันธ์กับบ้านคอนตาเพชรอย่างใกล้ชิดเป็นพิเศษ ที่น่าสังเกตอีกประการหนึ่งก็คือ ที่คอนตาเพชรไม่พบลูกปัดมีตา (eye-beads) และลูกปัดมีหลายสีหรือที่เรียกว่า ลูกปัดโรมัน อันเป็นลูกปัดร่วมสมัยกับทวารวดีเลย ลูกปัดทั้งสองชนิด พบบริเวณลุ่มน้ำจรเข้สามพันจำนวนมาก ทำให้สันนิษฐานได้ว่า บ้านคอนตาเพชรอาจจะร้างไปก่อนสมัยทวารวดี (ชั้น 2519 : 23)

สำหรับกรณีชุมชนโบราณที่ตั้งศรีมหาโพธิ์ ปราจีนบุรีนั้น วัตถุคล้ายคลึงกับที่ชุมชนจรเข้สามพัน มีตั้งแต่ขวานหินขัดของสมัยก่อนประวัติศาสตร์ ยุคหินใหม่ตอนปลาย จนถึงลูกปัด ตุ่มหู กำไล ฯลฯ (บรรจบ 2512 : 53-55) ลูกปัดที่พบบริเวณตั้งศรีมหาโพธิ์ มีสีอ่อนกว่าชนิดพบบริเวณชุมชนจรเข้สามพัน ประกอบด้วยลูกปัดสีเขียวหาด้วยแก้ว หาด้วยหินและดินเผา ชนิดที่หาด้วยอำพัน มีสีเหลือง แดง น้ำเงิน ขาว เขียว และดำ โดยพบสีแดงมากกว่าสีอื่น ๆ บางชนิดก็มีหลายสีในเม็ดเดียวกัน นอกจากนั้น ยังพบลูกปัดแบบโรมัน ซึ่งคล้ายกับชนิดที่พบในออกแก้ว และชุมชนจรเข้สามพัน

แหล่งโบราณคดี ที่แสดงให้เห็นถึงพัฒนาการของการติดต่อกับโลกภายนอกที่สืบเนื่องมากกว่าตอนตาเพชรและคล้ายกับชุมชนจรเข้สามพันก็คือ บ้านจันเสน จังหวัดนครสวรรค์ บ้านจันเสนมีลักษณะที่ตั้งคล้ายกับเมืองอุทองโบราณ กล่าวคือ ตั้งอยู่ในที่ราบลุ่มและมีพัฒนาการอย่างต่อเนื่องจากสมัยก่อนประวัติศาสตร์เหมือนกัน การขุดค้นที่เมืองจันเสน โดยความร่วมมือของกรมศิลปากรกับมหาวิทยาลัยเพนซิลวาเนีย ระหว่าง พ. ศ. 2511-2512 พบว่า ในระยะแรกจันเสนเป็นชุมชนหมู่บ้านในสมัยยุคโลหะตอนปลาย มีการใช้เครื่องปั้นดินเผา มีประเพณีฝังศพผู้ตาย ในชั้นดินถัดมา พบวัตถุที่มีต้นกำเนิดจากต่างประเทศ ทั้งจากจีน พม่า และ อินเดีย เป็นประจักษ์พยาน แสดงให้เห็นว่า จันเสนมีการค้าติดต่อกับชุมชนภายนอกที่ห่างไกล (extra-regional trade) ทั้ง ๆ ที่จันเสนมิใช่เมืองท่าชายฝั่งแต่อย่างใด (Bronson 1979 : 325) วัตถุที่แสดงให้เห็นอิทธิพลอินเดียอย่างชัดเจนก็คือ หวีงาข้างมีลวดลายทางพุทธศาสนาและอินดู ที่ได้รับแบบอย่างมาจากศิลปอมราวตี มีอายุราว ๆ พ.ศ. 643 อาจจะนับเป็นวัตถุทางพุทธศาสนาเก่าแก่ที่สุดในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ (ศิวิลีย 2513 : 66) และพบเครื่องปั้นดินเผาล้ำยุคสิ่งกับของอินเดีย ในชั้นดินที่สูงขึ้นมา อายุราวพุทธศตวรรษที่ 6-8 ก็พบวัตถุที่แสดงถึงการติดต่อกับบ้านเมืองใกล้เคียง เช่น ฟูนิช และ บ้านเมืองในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ชั้นดินที่สูงขึ้นมาอีกแสดงให้เห็นถึงพัฒนาการเข้าสู่สมัยทวารวดีในยุคประวัติศาสตร์ เช่นเดียวกับชุมชนลุ่มน้ำจรเข้สามพัน หลักฐานสำคัญที่แสดงถึงความสัมพันธ์กับชุมชนจรเข้สามพันในระยะแรกก็คือ โบราณวัตถุที่มีลักษณะคล้ายคลึงกัน เช่น กระดิ่งสำริด ต่างหูตุ้มก และแม่พิมพ์ดินเผาสำหรับประทับลายบนเครื่องปั้นดินเผา ลูกปัด และเครื่องประดับต่าง ๆ เป็นต้น

จากการพิสูจน์ลักษณะโครงกระดูกมนุษย์ที่ชาวบ้านขุดพบ ในบริเวณชุมชนลุ่มน้ำจรเข้สามพันนอกตัวเมืองอุทองโบราณ โดยเฉพาะอย่างยิ่งบริเวณหมู่บ้านนาลาวและหมู่บ้านใกล้เคียงอื่น ๆ พบว่า โครงกระดูกเหล่านี้ไม่เคยถูกเผาไหม้มาก่อน แสดงว่าเป็นชุมชนโบราณที่มีอายุเก่าแก่ก่อนการเข้ามาของพุทธศาสนา โบราณวัตถุที่ขุดพบ มิได้แสดงให้เห็นอิทธิพลของลัทธิศาสนาใดๆ ไม่ว่าจะเป็ศาสนาพุทธหรือศาสนาพราหมณ์ ใดๆ ก็ดี หลักฐานบ่งชี้ว่า ชุมชนโบราณเหล่านี้ เชื่อในเรื่องของวิญญาณ จึงมีการฝังสิ่งของเครื่องใช้ลงไปพร้อมกับศพ รวมทั้งวัตถุที่มีลักษณะเหมือนเป็นเครื่องรางของขลัง หรือสัญลักษณ์ของความเชื่อในสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เช่น การพบวัตถุดินเผาขนาดมะนาวลูกใหญ่ ร้อยเอ็ดลูกผูกไว้ที่เอวของศพ เป็นต้น (พรชัย 2527 : 9-10)

การขุดค้นทางโบราณคดีของทีมงานคณะผู้วิจัยที่บ้านนาลาว ริมฝั่งแม่น้ำจรเข้สามพันยืนยันถึงสภาพการเป็นชุมชนก่อนการสร้างเมืองอุทองโบราณ กล่าวคือ ไม่เพียงแต่พบชั้นดินที่สัมพันธ์กับการอุปโภคบริโภคเท่านั้น ยังพบประเพณีการฝังศพผู้ตายจำนวนมาก

ไว้ตามชุมชนโดยรอบ ศพเหล่านี้ถูกฝังในท่านอนพร้อมสิ่งของเครื่องใช้ เครื่องประดับต่างๆ โบราณวัตถุที่น่าสนใจ พบที่นาลาวอีกชิ้นหนึ่ง ก็คือ กลองมโหระทึกสำริดขนาดเล็ก¹ มีลวดลายคล้ายกลองมโหระทึกของวัฒนธรรมดองซอนในเวียดนาม จึงทำให้สามารถเปรียบเทียบอายุและหาความสัมพันธ์ทางศิลปวัฒนธรรมได้ไม่ยากนัก กล่าวคือ ช่วยให้สามารถยืนยันข้อสันนิษฐานของ ศ. ชิน อยู่ดี ได้ว่าชุมชนโบราณในลุ่มน้ำจระเข้สามพัน ควรจะมีอายุอย่างน้อย 2,000 ปีขึ้นไป เนื่องจากกลองมโหระทึกดังกล่าวมีอายุราว 2,500 ปีมาแล้ว และชุมชนจระเข้สามพัน น่าที่จะมีความสัมพันธ์ในลักษณะใดลักษณะหนึ่งกับ เวียดนาม

ความสัมพันธ์กับชุมชนภายนอกที่อยู่ห่างไกลในสมัยก่อนประวัติศาสตร์ ยังเห็นได้ชัดจากโบราณวัตถุจำนวนมาก เช่น ลูกปัดที่ทำด้วยหินคาร์เนเลียน อาเกต ฯลฯ โดยเฉพาะประเภทที่มีการเขียนสี ซึ่งมีแหล่งผลิตในอินเดียและบางชนิดก็มีแหล่งกำเนิดในตะวันออกเฉียง และแถบทะเลเมดิเตอร์เรเนียน

โบราณวัตถุเหล่านี้ ไม่เพียงแต่เป็นประจักษ์พยานอย่างถึงถึงความเจริญก้าวหน้าทางเทคโนโลยีและทางสังคมวัฒนธรรมเท่านั้น ยังเปิดเผยให้เห็นถึงฐานะของคนในสังคมอีกด้วย เช่น การพบลูกปัดขนาดใหญ่ที่สุดเท่าที่เคยพบมา ที่บ้านโคกสำโรง อำเภออุทุมพร มีขนาดใหญ่กว่าลูกปัดแบบเดียวกับที่พบที่บ้านดอนตาเพชร (ภาพที่ 79-80) ลูกปัดพิเศษนี้ทำด้วยฝีมือประณีตสีส้ม มีลายสีคำเป็นทางสลับอย่างสวยงาม แบบเดียวกับที่พบในอินเดีย โดยพบวางอยู่บนหรวงอกศพ แสดงว่า โครงกระดูกบางโครงมีลูกปัดและเครื่องประดับเครื่องใช้วางอยู่ในหลุมศพมากมายหลายชิ้น และก็มีอีกหลายโครง มีสิ่งของที่ฝังอยู่ด้วยจำนวนน้อยมาก บางโครงไม่มีอะไรทั้งสิ้น แสดงให้เห็นฐานะทางสังคมและเศรษฐกิจที่แตกต่างกันของคนในสมัยโบราณได้ระดับหนึ่ง (ศรีศักร 2517 : 12)

2. ชุมชนจระเข้สามพันในสมัยใกล้ประวัติศาสตร์

ชุมชนโบราณลุ่มแม่น้ำจระเข้สามพัน มีพัฒนาการอย่างต่อเนื่องจากสมัยก่อนประวัติศาสตร์ยุคหินใหม่ตอนปลาย ผ่านเข้าสู่สมัยใกล้ประวัติศาสตร์ (ตรงกับสมัยฟูนัน) และสมัยประวัติศาสตร์ (ตรงกับสมัยทวารวดี) ตามลำดับ ดังจะเห็นได้จากหลักฐานทางโบราณคดีที่เปิดเผยให้เห็นถึงพัฒนาการดังกล่าวในรูปของเครื่องมือเครื่องใช้ ทั้งที่ทำด้วย

¹ มีการพบวัตถุทำด้วยสำริดอื่น ๆ ของสมัยวัฒนธรรมดองซอนนอกเขตชุมชนจระเข้สามพัน เช่น บริเวณที่ราบลุ่มเชิงเขาใหญ่ อำเภอบางนางบวช จังหวัดสุพรรณบุรี (พรชัย 2527 : 7)

หินและโลหะ และเครื่องประดับต่าง ๆ พวกลูกปัด ต่างหู กำไล เศษเครื่องปั้นดินเผา ซึ่งมีรูปแบบอย่างเดียวกัน หรือคล้ายคลึงกับที่เคยปรากฏมาก่อนในสมัยก่อนประวัติศาสตร์ หลักฐานเหล่านี้ทำให้มีความเป็นไปได้สูงว่า ชามุมชนจรเข้สามพันในสมัยใกล้ประวัติศาสตร์ และสมัยประวัติศาสตร์ อาจจะเป็นชนกลุ่มเดียวกับคนสมัยก่อนประวัติศาสตร์ หรือมีชนกลุ่มใหม่ที่เข้ามาภายหลังก็จะต้องมีการยอมรับวัฒนธรรมและเทคโนโลยีของชนกลุ่มเดิม โดยเฉพาะอย่างยิ่งจารีตการประดิษฐ์เครื่องมือเครื่องใช้และเครื่องประดับ ซึ่งบางชิ้น เช่น ขวานหินขัดไม่สามารถจะแยกออกได้ว่าเป็นของสมัยใด ถ้าไม่พิจารณาชั้นดินหรือวัตถุที่ขุดพบรวมกันเป็นหลักในการวินิจฉัย อย่างไรก็ตาม หลักฐานที่มีอยู่สามารถยืนยันได้ชัดเจนว่า ชุมชนโบราณในลุ่มแม่น้ำจรเข้สามพัน เป็นถิ่นที่อยู่อาศัยของมนุษย์อย่างต่อเนื่อง โดยตลอด และสามารถพัฒนาขยายขอบเขตของกิจกรรม จนในที่สุดเกิดเป็นเมืองคูทองโบราณ ในฐานะเป็นศูนย์กลางสำคัญของชุมชนโดยรอบ กระบวนการของการเปลี่ยนแปลงดังกล่าว สามารถมองเห็นภาพอย่างเป็นรูปธรรม ดังต่อไปนี้

ประการแรก การขยายตัวของชุมชนจรเข้สามพันเข้าสู่สมัยใกล้ประวัติศาสตร์ และสมัยประวัติศาสตร์ ปรากฏหลักฐานที่แสดงให้เห็นความสัมพันธ์กับชุมชนโบราณใกล้เคียงอย่างชัดเจน ความสัมพันธ์ในลักษณะเช่นนี้ เป็นความสัมพันธ์ในระดับชุมชนโบราณที่อยู่ใกล้เคียง ซึ่งคงจะเกิดจากความคิดริเริ่มของผู้นำชุมชนโบราณในสมัยนั้น (Van Leur 154) ในรูปของการทำการค้าแลกเปลี่ยนสินค้าและศิลปวัฒนธรรมระหว่างกัน

ประการที่สอง ชุมชนจรเข้สามพันมีความสัมพันธ์ทางการค้าและศิลปวัฒนธรรมกับดินแดนที่อยู่ในระดับภูมิภาคเดียวกัน เช่น กับเมืองออกแก้ว ในเวียงคานาใต้และดินแดนอื่นในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ และกับดินแดนที่อยู่ห่างไกลออกไป เช่น อินเดีย เป็นต้น

ความสัมพันธ์ทั้งสองลักษณะ เป็นกระบวนการที่เกิดขึ้นในช่วงเวลาเดียวกันในราวต้นคริสตศตวรรษที่ 6-7 ดังที่ปรากฏในรูปของหลักฐานโบราณวัตถุที่ขุดพบในชุมชนจรเข้สามพัน และตามแหล่งชุมชนโบราณอื่น ๆ ซึ่งนอกจากจะมีลักษณะและรูปแบบคล้ายคลึงกันแล้ว ยังแสดงให้เห็นถึงอิทธิพลทางศิลปวัฒนธรรมจากภายนอก คือ วัฒนธรรมอินเดีย ทั้งที่เป็นวัฒนธรรมอินเดียแท้และวัฒนธรรมอินเดียที่มีอิทธิพลเหนือวัฒนธรรมท้องถิ่น เช่น พูนัน เป็นต้น โบราณวัตถุที่มีลักษณะคล้ายคลึงกันในแหล่งชุมชนโบราณต่าง ๆ เหล่านี้ ไม่เพียงแต่ยืนยันให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนเท่านั้น ยังเป็นการเปิดเผยให้เห็นถึงลักษณะการได้รับอิทธิพลวัฒนธรรมอินเดียในช่วงระยะเวลาเดียวกัน ความสัมพันธ์กับอินเดีย ไม่เพียงแต่ปรากฏในรูปของการค้าขาย หรือการรับวัฒนธรรมอินเดียเท่านั้น น่าที่จะมีการตั้งถิ่นฐานของชาวอินเดียอีกด้วย หลักฐานร่วมสมัยในระยะ

ใกล้ประวัติศาสตร์นี้ ปรากฏในรูปของวัตถุอิทธิพลศิลปพูนัน ซึ่งขุดพบในบริเวณชุมชนลุ่มน้ำจรเข้สามพันอย่างมากมายน่าจะพบในบริเวณอื่น ๆ ที่ทั่วประเทศไทย วัตถุส่วนใหญ่ของสมัยพูนันประกอบด้วยเครื่องประดับที่ทำด้วยทองคำ² บางชิ้นได้สัมพันธ์กับเครื่องประดับพบที่ตักสิลา ในอินเดีย (Lyons 1979 : 352) ในสมัยใกล้ประวัติศาสตร์นั้น ชุมชนจรเข้สามพันคงจะมีความสัมพันธ์กับอิทธิพลวัฒนธรรมพูนันอย่างใกล้ชิดทีเดียว พูนันในระยะแรกนิยมนับถือศาสนาพราหมณ์ แต่ในระยะหลังได้หันมานิยมนับถือศาสนาพุทธในแนวเดียวกับชุมชนลุ่มน้ำจรเข้สามพัน (ลูฟส์ 1979 : 349) นั่นคือ ความนิยมในศิลปมราวดีในราวพุทธศตวรรษที่ 8-9 และในยุคปลายก็หันมานิยมศิลปคุปตะ ซึ่งเป็นแนวเดียวกับทวารวดีในยุคเริ่มต้น ดังนั้น จึงมักพบว่าในยุคหัวเลี้ยวหัวต่อของสมัยประวัติศาสตร์นั้น เป็นการยากที่จะแยกลักษณะของศิลปพูนันออกจากศิลปทวารวดียุคต้น ๆ บางส่วน ในความเป็นจริงอาจจะเป็นศิลปที่ได้รับอิทธิพลพูนันตอนปลายก็อาจเป็นไปได้เช่นกัน (ประยูร 2524 : 103-104) นอกจากนี้ยังน่าสงสัยว่า ประติมากรรมดินเผาบางรูปของสมัยทวารวดี อาจจะเป็นวัตถุที่สืบเนื่องมาจากสมัยพูนันก็ได้ พัฒนาการของศิลปทวารวดีที่มีความสัมพันธ์กับศิลปพูนันในเขตชุมชนลุ่มน้ำจรเข้สามพัน มีลักษณะแตกต่างจากศิลปพูนันในบริเวณออกแก้ว เวียดนามเป็นอย่างมาก กล่าวคือในขณะที่ศิลปทวารวดีแสดงให้เห็นอิทธิพลศิลปพูนัน แต่เจเนละ ซึ่งสืบทอดอำนาจทางการเมืองต่อจากพูนันในบริเวณออกแก้วในลุ่มแม่น้ำโขงตอนล่าง มิได้แสดงให้เห็นร่องรอยความสัมพันธ์ทางศิลปใด ๆ จากสมัยพูนันแม้แต่น้อย พัฒนาการที่แตกต่างกันดังกล่าว ทำให้เกิดข้อสงสัยว่าศูนย์กลางอำนาจของพูนันอาจจะมีได้อยู่ที่บริเวณลุ่มแม่น้ำโขงตามที่เคยเชื่อกันมาแต่เดิม อาจจะมีอยู่ในบริเวณที่พบหลักฐานการสืบทอดวัฒนธรรมพูนันในสมัยต่อมาก็ได้ ซึ่งหมายถึงบริเวณลุ่มน้ำเจ้าพระยา ศ. บั้ว เชอเลียร์ (2508 : 17-19) ซึ่งมีความเห็นในทำนองเดียวกันได้เสนอแนวความคิดในเรื่องนี้ดังนี้

² มีการขุดพบพระเครื่องประดับทองคำสมัยพูนันจำนวนมาก ที่บริเวณลุ่มน้ำจรเข้สามพัน อาจารย์มานิต วัลลิโภคม แห่งกรมศิลปากร ก็ให้สัมภาษณ์ใน พ.ศ. 2525 ยืนยันในเรื่องนี้ พล.อ.ท. มนตรี หาญวิชัย ก็ยอมรับว่าได้รวบรวมเครื่องประดับทองคำที่ชาวบ้านขุดพบไว้ได้เป็นจำนวนมาก และขายต่อให้กรมศิลปากรจำนวนหนึ่งประมาณ 600 ชิ้น นอกเหนือจากลูกปัดอื่น ๆ นับหมื่นชิ้น (สัมภาษณ์ มานิต วัลลิโภคม เมื่อ 13 สิงหาคม 2525 และ พล.อ.ท. มนตรี หาญวิชัย เมื่อ 4 กันยายน 2525) บรอนสัน ก็มีความเห็นว่า การพบเครื่องประดับทองคำสมัยพูนันจำนวนมากที่อุทงนั้นมีความสำคัญมาก เพราะเครื่องประดับเหล่านี้ มีลักษณะเป็นทรัพย์สินมรดกของชนชั้นสูง (elite class) บรอนสัน สรุปว่าเมืองอุทงโบราณสมัยก่อนทวารวดีนั้น มีลักษณะคล้ายรัฐแล้ว (state-like politics) (Bronson 1979 : 323-324)

1. เมืองหรือชุมชนโบราณในลุ่มน้ำเจ้าพระยา ซึ่งพบร่องรอยของวัฒนธรรม
พูนดินถึง 15 เมือง (และมีได้มีการศึกษากันอย่างเป็นระบบจริงจัง) ในขณะที่ในแหลมอิน-
โดจีน มีร่องรอยอยู่เพียง 3-4 เมืองเท่านั้น และมีการศึกษาวิจัยอย่างเป็นระบบเพียง
เมืองนอกแก้วเมืองเดียวเท่านั้น

2. วัฒนธรรมพูนดินบริเวณเมืองนอกแก้ว มิได้มีอิทธิพลต่อวัฒนธรรมเจนละ
และหยุดชะงักไปอย่างไร้ร่องรอย ในขณะที่วัฒนธรรมพูนดินในลุ่มน้ำเจ้าพระยาได้ส่งอิทธิพล
ต่อวัฒนธรรมสมัยทวารวดีอย่างต่อเนื่อง

3. แม้จะพบโบราณวัตถุสถานสมัยพูนดินที่เมืองนอกแก้วมากพอสมควร แต่
หลักฐานที่เกี่ยวข้องกับอิทธิพลวัฒนธรรมอินเดีย เช่น พระพุทธรูปศิลปะอมราวดี ที่ประทับ
ตรามีจารึกตัวอักษร หลอยหัวแหวน รูปกินรีสามศรภาพระ ตะเกียงแบบอานธระ ฯลฯ พบที่
บริเวณชุมชนจรเข้สามพัน มีลักษณะเป็นฝีมือระดับท้องถิ่น มิใช่วัตถุที่นำเข้ามาจากอินเดีย
หรือจากภายนอก เช่น จากเมืองนอกแก้ว แสดงให้เห็นว่า ท้องถิ่นที่พบวัตถุดังกล่าวมีความ
สามารถในการเลียนแบบศิลปอินเดียด้วยตัวเอง จึงน่าที่จะมีความเจริญในระดับสูงที่จะ
เป็นศูนย์กลางวัฒนธรรมร่วมสมัยได้

ศ. บิว เชอลิเยร์ ยังเสนอความเห็นเพิ่มเติมว่า สภาพภูมิศาสตร์บริเวณเมือง
นอกแก้วยากแก่การดำรงชีพ ผิดกับบริเวณลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา ซึ่งมีที่ราบกว้างขวางและ
เป็นชุมชนโบราณที่มีมนุษย์อยู่อาศัยมาช้านานแล้ว มีความเหมาะสมที่จะเป็นศูนย์กลางของ
พูนดินมากกว่า และเสนอให้เมืองลู่ทองโบราณเป็นเมืองหลวงของพูนดิน (*Boisselier*
1968) อย่างไรก็ตาม ข้อเสนอดังกล่าวก็ยังไม่เป็นที่ยอมรับอย่างกว้างขวางนัก³ แต่ก็
สามารถสรุปได้ในขณะนี้ว่า ชุมชนโบราณลุ่มน้ำจรเข้สามพันไม่เพียงแต่ปรากฏร่องรอยอิทธิ
พลศิลปพูนดินในสมัยอโกลนประวัติศาสตร์เท่านั้น ยังสามารถสืบทอดวัฒนธรรมพูนดินต่อไปสู่สมัย
ประวัติศาสตร์ในยุคทวารวดีตอนต้นอย่างสิ้นเชิงได้อีกด้วย

³ ตัวอย่างเช่น บรอนสัน คัดค้านว่า เมืองลู่ทองโบราณมีขนาดเล็กกว่าเมืองนอกแก้ว
และโบราณวัตถุสมัยพูนดินที่พบก็มีอายุใหม่กว่าที่พบที่นอกแก้ว วัตถุร่วมสมัยกับนอกแก้วพบ
น้อยมาก นอกจากนี้ เมื่อเปรียบเทียบกับจีน เสน พบเครื่องปั้นดินเผาสมัยพูนดินที่เมือง
ลู่ทองโบราณน้อยกว่ามาก บรอนสัน เสนอว่า เมืองลู่ทองโบราณมีความสัมพันธ์กับสมัย
ทวารวดีมากกว่าสมัยพูนดิน ดังนั้น เมืองหลวงของพูนดินจึงน่าที่อยู่ที่อื่นมากกว่าภาคกลาง
ของไทย (ดู *Bronson 1979 : 322*)

3. ชุมชนจร เข้สามพันและเมืองอุทองในสมัยประวัติศาสตร์หรือสมัยทวารวดี

การขุดค้นทางโบราณคดีที่ท่าม่วง (เป็นหลับลพลา) บริเวณเมืองอุทองโบราณ ปรากฏว่า ในชั้นดินก่อนสมัยประวัติศาสตร์หรือก่อนสมัยทวารวดี ไม่พบวัตถุทางศาสนาใดๆ เป็นชั้นดินที่มีอายุประมาณพุทธศตวรรษที่ 3 ทำให้สามารถสันนิษฐานได้ว่า พุทธศาสนายัง มิได้แผ่แพร่เข้ามาในบริเวณชุมชนลุ่มน้ำจรเข้สามพันในขณะนั้น แต่ในชั้นดินถัดมาพบเศษ อิฐ ซึ่งอาจถือได้ว่าเป็นหลักฐานของสิ่งก่อสร้างอิทธิพลพุทธศาสนา จากการพิสูจน์ด้วยวิธีการแบบคาร์บอน 14 พบว่า มีอายุเก่าถึงสมัยพุทธศตวรรษที่ 7-8 จึงอาจจะเป็นร่องรอย ของอิทธิพลพุทธศาสนาเก่าแก่ที่สุดในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ (Loofs 1979 : 349) นอกจากนั้นในชั้นดินสมัยทวารวดี ยังพบ เศษภาชนะดินเผาหลาย เชือกทาบจำนวนมากอันเป็น การแสดงให้เห็นความสืบเนื่องจากสมัยหินใหม่ ซึ่งผลิตเครื่องปั้นดินเผาแบบนี้ (Loofs 1979 : 348) สำหรับใช้ในการหุงหาอาหาร เศษภาชนะดินเผาบางประเภท ก็แสดงให้เห็นความสัมพันธ์กับ เครื่องปั้นดินเผาสมัยสุโขทัย (ผาสุข 2523 : 45)

ในระยะแรก ๆ ของสมัยประวัติศาสตร์ราว ๆ พุทธศตวรรษที่ 8-10 เป็นยุค ที่ชุมชนโบราณลุ่มน้ำจรเข้สามพัน กำลังมีการเปลี่ยนแปลงอย่างใหญ่หลวง ซึ่งจะนำไปสู่ การสร้างชุมชนเมืองที่มีคูน้ำคันดินอย่างถาวร การเปลี่ยนแปลงเนื่องจากปัจจัยต่าง ๆ ที่ เห็นได้ชัดเจนมีอยู่หลายประการ ดังนี้

ประการแรก ในช่วงสมัยต้นประวัติศาสตร์ ชาวอินเดียเดินทางเข้ามาใน เอเชียตะวันออกเฉียงใต้มากขึ้น ชุมชนโบราณลุ่มน้ำจรเข้สามพัน ก็เป็นบริเวณหนึ่งที่ได้รับ ผลกระทบดังกล่าวด้วย โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ผลกระทบที่เกิดจากการแผ่แพร่พุทธศาสนา เป็นแรงประสานสำคัญ ที่ทำให้เกิดความเป็นเอกภาพทางวัฒนธรรมอย่างกว้างขวาง ดังที่ รู้จักกันในนามของ "วัฒนธรรมทวารวดี" ซึ่งครอบคลุมพื้นที่บริเวณลุ่มน้ำเจ้าพระยาตอนกลาง และตอนใต้เป็นส่วนใหญ่ ชุมชนโบราณลุ่มน้ำจรเข้สามพันก็เป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมทวาร วดีในช่วงระยะเวลาดังกล่าวด้วย ดังจะเห็นได้จากลักษณะการขยายตัวของชุมชนขึ้นเป็น เมืองที่มีคูน้ำคันดิน และเป็นเมืองที่สร้างในรูปแบบเมือง "ทวารวดี" ตามคติอินเดียอย่าง เคร่งครัด

ลักษณะที่ตั้งเมืองอุทองโบราณริมฝั่งน้ำจรเข้สามพันนั้น มีลักษณะเป็นเมืองสมัย ทวารวดีอย่างแท้จริง จะเห็นว่าลักษณะชัยภูมิของตัวเมืองยึดแบบแผนเกี่ยวกับการสร้าง เมืองตามคติอินเดีย ที่ปรากฏอยู่ใน "มตบัณฑิตชาดก" ซึ่งกำหนดว่าการตั้งเมืองจะต้องอยู่ ในที่ซึ่งด้านหนึ่งเป็นภูเขา ด้านหนึ่งเป็นทะเลและจะต้องมีประตูเมือง 4 ด้าน นอกจากนี้

ยังสอดคล้องกับคติการสร้างเมืองเลียนแบบนคร "ทวารกา"(Dvaraka)หรือ "ทวารวดี" (Dvaravati)ของพระกฤษณะ ซึ่งหมายถึง "เมืองแห่งประตู" ตามที่ปรากฏในมหากาพย์มหาภารตะของอินเดีย (Wheatley 1983 : 224, n. 221-230 และ สิริวัฒน์ 2525 : 43)

ยิ่งไปกว่านั้น คติความเชื่อทางพุทธศาสนา นำไปสู่การสร้างสำเนียงร่วมในทางวัฒนธรรมของชุมชนโบราณสมัยทวารวดี จนอาจเรียกได้ว่าก่อให้เกิดความเป็นเอกภาพในทางวัฒนธรรมเป็นครั้งแรก ในลักษณะที่มีการผสมผสานคติความเชื่อเดิมของท้องถิ่นเข้ากับคติความเชื่อทางพุทธศาสนาจากอินเดีย จนเกิดการสร้างสรรค์ทางศิลปะ และวัฒนธรรมที่รู้จักกันว่า "ทวารวดี" ขึ้น (Wales 1965 และ ธิดา 2525 : 21) เป็นรากฐานของการสร้างเอกภาพในทางการเมือง หรือนัยหนึ่งเป็นรากฐานในการรวมตัวกันของเมืองต่าง ๆ จนกลายเป็น "รัฐ" หรือ "แคว้น" ในสมัยต่อมา ดังนั้น วัฒนธรรมทวารวดีจึงเป็นรากฐานสำคัญของการพัฒนาการทางสังคมและการเมืองของแคว้นหรือรัฐต่าง ๆ ที่จะปรากฏโฉมหน้าในช่วงปลายทวารวดีและหลังทวารวดีในพื้นที่ต่าง ๆ ทั่วประเทศไทย

ประการที่สอง การขยายตัวทางการค้าหึ่งในระดับระหว่างชุมชนเมืองโบราณที่อยู่ใกล้เคียงและกับดินแดนภายนอก ในลักษณะที่มีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิด ทำให้เมืองโบราณเหล่านี้ ซึ่งมีความเป็นเอกภาพทางวัฒนธรรมเนื่องจากการรับพุทธศาสนาจากอินเดีย เกิดความเป็นเอกภาพทางเศรษฐกิจในระดับที่มีการค้าขายแลกเปลี่ยน และต้องพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน อันนำไปสู่การมีรูปแบบทางเศรษฐกิจที่คล้ายคลึงกัน ตลอดจนเกิดการขยายตัวของชุมชน โดยมีจุดมุ่งหมายที่จะควบคุมประโยชน์ทางการค้า จนกลายเป็นเมืองหรือชุมชนขนาดใหญ่ในบริเวณต่าง ๆ ในยุคทวารวดี การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวเป็นรากฐานสำคัญที่จะก่อให้เกิดเอกภาพในทางการเมืองขึ้นในที่สุด อย่างน้อยในช่วงแรกก็ก่อให้เกิดการรวมตัวของเมืองที่อยู่ภายใต้วัฒนธรรมทวารวดีอย่างหลวม ๆ ที่เรียกกันว่า "proto-states" ในบริเวณภาคกลางของประเทศไทย ในราวพุทธศตวรรษที่ 10 (Smith 1979 : 326-334)

การก่อตัวของวัฒนธรรมทวารวดีในสมัยต้นประวัติศาสตร์ ซึ่งชุมชนลุ่มน้ำจรเข้สามพัน ก็เป็นส่วนหนึ่งของการเปลี่ยนแปลงนี้ ดังจะเห็นได้จากการเกิดของเมืองอู่ทองโบราณ ในฐานะที่เป็นศูนย์กลางของชุมชนโบราณที่สำคัญแห่งหนึ่งในลุ่มน้ำเจ้าพระยาฝั่งตะวันตก อย่างไรก็ตาม แม้จะทราบกันดีถึงการก่อตัวและพัฒนาของวัฒนธรรมทวารวดี และมี

หลักฐานร่วมสมัย (เช่นหลักฐานจีน) บันทึกเรื่องราวของทวารวดีไว้ไม่น้อย⁴ ก็มีปริศนาอันยิ่งใหญ่ที่ไม่ทราบกันอย่างแน่นอนว่า ทวารวดีมีจุดเริ่มต้นหรือศูนย์กลางที่แท้จริงอยู่บริเวณใดของประเทศไทย เริ่มต้นจริงๆ ในพุทธศตวรรษใด มีอำนาจทางการเมืองเหนือดินแดนที่อยู่ในอิทธิพลทวารวดีอย่างแท้จริงหรือไม่ หรือเป็นเพียงสกุลศิลป์เท่านั้น คำถามเหล่านี้เป็นปัญหาอันยิ่งใหญ่ที่นักวิชาการทางโบราณคดี และประวัติศาสตร์ยังไม่สามารถหาคำตอบที่พึงพอใจได้ การศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นชุมชนจรเข้สามพันและเมืองอุททองโบราณ ก็ไม่อาจจะหาคำตอบในกรณีนี้ได้ เพียงแต่อาจเพิ่มพูนความรู้บางประการเกี่ยวกับทวารวดี โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ให้ภาพของชุมชนโบราณในลุ่มน้ำจรเข้สามพันชัดเจนขึ้นบ้างไม่มากนักน้อยเท่านั้น การศึกษาเกี่ยวกับชุมชนโบราณสมัยทวารวดีในทุกแหล่งอย่างจริงจังและกว้างขวางเท่านั้น ที่อาจหาคำตอบดังกล่าวได้

เมืองอุททองโบราณในฐานะที่พัฒนาจากชุมชนโบราณในสมัยก่อนประวัติศาสตร์และสมัยใกล้เคียงประวัติศาสตร์ มีสถานภาพที่แท้จริงอย่างไรในสมัยทวารวดีแม้จะไม่ทราบแน่ชัด แต่จากหลักฐานเท่าที่ปรากฏ ยืนยันว่าอย่างน้อยเมืองอุททองโบราณเป็นเมืองที่มีความสำคัญเมืองหนึ่ง โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสมัยทวารวดีตอนต้น

3. สถานภาพของเมืองอุททองโบราณในสมัยทวารวดี

แม้ว่าการขุดค้นทางโบราณคดีเมืองอุททองโบราณและบริเวณชุมชนจรเข้สามพันที่ผ่านมา จะครอบคลุมพื้นที่น้อยมาก และเป็นการขุดค้นในระยะเวลากำกั้อย่างค่อนข้างจะเร่งรีบเกินไปก็ตาม โบราณวัตถุสถาน โดยเฉพาะศิลปวัตถุที่ขุดพบก็มีลักษณะแบบแปลก ๆ มากที่สุดและกระจายอยู่ทั่วบริเวณอย่างกว้างขวาง เมื่อนำไปพิจารณาประกอบกับหลักฐานอื่น ๆ เช่นสภาพภูมิประเทศและสภาพภูมิศาสตร์ตลอดจนหลักฐานประเภทเอกสารร่วมสมัย (ดูบทที่ 3) ทำให้สามารถสันนิษฐานได้ว่า เมืองอุททองโบราณมีสถานภาพเป็นเมืองสำคัญมาก่อนตั้งแต่สมัยแรกเริ่มประวัติศาสตร์ และน่าจะเป็นเมืองเอก (ถ้ามิใช่เมืองหลวงหรือศูนย์กลาง) เมืองหนึ่งของสมัยทวารวดี⁵ ศิลปวัตถุที่ขุดพบ ทำให้เมืองอุททองโบราณ เป็น

⁴ เช่น ประวัติศาสตร์ราชวงศ์ถังฉบับเก่า บทที่ 197 (Chiu T'ang-shu) ประวัติศาสตร์ราชวงศ์ถังฉบับใหม่ บทที่ 222 (Hsin T'ang-shu) เป็นต้น

⁵ นักโบราณคดีหลายท่านมีความเห็นสอดคล้องกันว่า เมืองอุททองโบราณมีอายุเก่าแก่กว่านครปฐม (บวิเชอเลียเร 2509; สุกหัตติศ 2509; มานิต 2518; ศรีศิริกร 2525) คณะผู้วิจัยสัมภาษณ์ อาจารย์มานิต วัลลิโภดม อีกครั้งหนึ่งใน พ.ศ. 2525 ท่านยืนยันอีกครั้งหนึ่งว่า สภาพภูมิศาสตร์และโบราณวัตถุพบที่เมืองอุททองโบราณ อายุเก่าแก่กว่านครปฐม

เมืองที่น่าสนใจศึกษาที่สุดเมืองหนึ่งในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ และเป็นหลักฐานที่แสดงให้เห็นว่า เป็นแหล่งที่รวบรวมและประสมประสานอารยธรรมและวัฒนธรรมหลายยุคหลายสมัยเข้าด้วยกัน กล่าวคือ พบทั้งหลักฐานสมัยก่อนประวัติศาสตร์ สมัยใกล้ประวัติศาสตร์ หรือสมัยหิน และสมัยประวัติศาสตร์ ซึ่งแสดงให้เห็นอิทธิพลศิลปวัฒนธรรมอินเดีย โดยเฉพาะอย่างยิ่งศิลปสมัยอมราวดี ซึ่งเป็นศิลปะประเพณีแบบพิเศษของอินเดียและปัจจุบันก็พบเพียงไม่กี่แห่งในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ หลักฐานที่พบมากที่สุดก็คือ สมัยทวารวดี ซึ่งแสดงให้เห็นอิทธิพลศิลปอินเดียสมัยคุปตะและหลังคุปตะ และแสดงให้เห็นความสามารถของช่างท้องถิ่นในการดัดแปลงและการรักษาจารีตและคติความเชื่อของท้องถิ่นในงานศิลปต่าง ๆ ของสมัย นอกจากนี้ ยังปรากฏหลักฐานที่แสดงให้เห็นความสัมพันธ์กับดินแดนที่อยู่ห่างไกลออกไป เช่น อารยธรรมตะวันตกในแถบเมดิเตอร์เรเนียนและอารยธรรมจีน ดังที่ปรากฏหลักฐานในรูปของวัตถุสิ่งของ จำพวกลูกบิด เงินเหรียญ ที่ประทับตรา เครื่องประดับต่าง ๆ เป็นต้น

สถานภาพที่แท้จริงของเมืองอุทองโบราณในสมัยทวารวดี ยังเป็นเรื่องถกเถียงทางวิชาการที่ยังไม่อาจหาข้อสรุปได้ กระนั้นก็ตาม เหตุผลของการถกเถียงดังกล่าวก็เป็นประโยชน์ต่อการศึกษาศาสตร์ท้องถิ่นลุ่มน้ำจระเข้สามพันอย่างมากและสามารถสรุปประเด็นที่เกี่ยวข้องกับความสำคัญของเมืองอุทองโบราณในสมัยทวารวดีได้ ดังนี้

1. เมืองอุทองโบราณ มีโบราณวัตถุสถานเก่าแก่กว่านครปฐม เช่น การพบศิลปอมราวดี และแม้กระทั่งพระพุทธรูปสมัยทวารวดีก็แสดงให้เห็นอิทธิพลของศิลปอมราวดีแฝงอยู่ เช่น ลักษณะของพระพุทธรูปสมัยทวารวดีที่ขัดสมาธิราบ ลักษณะทรวดทรงและนิ้วพระหัตถ์ที่บานออก ตลอดจนส่วนประกอบเล็ก ๆ น้อย ๆ อื่น ๆ ซึ่งแสดงให้เห็นถึงอิทธิพลศิลปอมราวดีที่ยังหลงเหลืออยู่ ทำให้มีผู้สันนิษฐานว่า ศิลปะทวารวดีบริเวณอุทองน่าจะมีความเก่าแก่กว่าพุทธศตวรรษที่ 11 มาก และอาจจะเก่าถึงพุทธศตวรรษที่ 7 หรือ 8 ซึ่งจะเป็นระยะเชื่อมต่อการรับศิลปอมราวดีจากอินเดียพอดี (*ประยูร 2528 : 80*) หลักฐานสำคัญอีกชิ้นหนึ่งที่แสดงความเก่าแก่ของเมืองอุทองโบราณก็คือ พระธรรมจักร พบที่เจดีย์หมายเลข 11 นอกจากนั้น มีผู้เสนอว่าเจดีย์อุทอง ซึ่งสร้างอย่างมีแผนผัง (diagrams) รูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสทั้งแบบหยักมุมและไม่หยักมุม เป็นรูปแบบที่เก่าแก่กว่าเจดีย์สมัยทวารวดีที่พระประโทน นครปฐม ซึ่งมีการพัฒนาดัดแปลงตกแต่งให้มีส่วนละเอียดสวยงามเพิ่มขึ้น (*ประทีป 2514 : 46-47*)

2. เมืองอุทองโบราณ เป็นเมืองทวารวดีเพียงแห่งเดียวที่พบศิลาจารึกบนแผ่นทองแดงเป็นภาษาสันสกฤตโบราณสมัยพุทธศตวรรษที่ 12 ซึ่งระบุพระนามของกษัตริย์

พระราชารมณ์ ทำให้มีผู้สันนิษฐานว่า สถานที่พบจารึกดังกล่าวจึงน่าที่จะเป็นเมืองหลวงของ กษัตริย์ที่ปรากฏพระนามนั้นด้วย (Wales 1969 : 22)

3. สิ่งก่อสร้างทางพุทธศาสนา เช่น เจดีย์แปดเหลี่ยม หรือเจดีย์หมายเลข 13 ซึ่งไม่เคยพบที่ใดมาก่อน พระพุทธรูปงาม ๆ พระพิมพ์แบบต่าง ๆ และสิ่งก่อสร้างใน ศาสนาพราหมณ์ เช่น เหวรูป และศิวลึงค์ ฯลฯ ตลอดจนสิ่งก่อสร้างทางสาธารณูปโภค เช่น หานบักน้ำ เหนียดคล้องช้าง เส้นทางคมนาคมทางบกและทางน้ำ ซึ่งยังคงเหลือ ร่องรอยให้เห็นอยู่ และลักษณะการกระจายของโบราณสถานทั้งหมด 47 แห่ง ภายใน รัศมี 4 กิโลเมตร เป็นหลักฐานที่แสดงให้เห็นความสำคัญของเมืองอุทอง โบราณทั้งสิ้น (Boisselier 2508)

4. สถาปัตยกรรม ซึ่งลักษณะที่ตั้งของเมืองอุทอง โบราณเป็นเมืองท่าชาย ทะเล ซึ่งน่าจะมีความสำคัญก่อนนครปฐม (มานิต 2519 : 59) นอกจากเป็นเมืองท่า เก่าแล้ว ยังเป็นศูนย์กลางการคมนาคมทางบกและทางน้ำทางฝั่งตะวันตกของกลุ่มน้ำเจ้า-พระยา โดยมีถนนใหญ่ คือ ถนนท่าอุทองเชื่อมเมืองโบราณใหญ่ ๆ สมัยทวารวดี เช่น กูบัว ในจังหวัดราชบุรี กาญจนบุรี ผ่านเมืองอุทองขึ้นไปทางตะวันตกเฉียงเหนือ และมี ลำน้ำจรเข้สามพัน เชื่อมกับลำน้ำต่าง ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งแม่น้ำสุพรรณบุรีเป็นทางค- นาคมทางน้ำ เชื่อมต่อระหว่างกาญจนบุรี นครปฐม กับเมืองอุทอง โบราณ และสามารถ เชื่อมต่อกับแม่น้ำสุพรรณบุรี ขึ้นไปทางลำน้ำมะขามเต่าในเขตจังหวัดชัยนาทและบริเวณ เมืองโบราณทางทิศเหนือของเมืองอุทอง โบราณได้ (ศรีศักร 2509)

5. ถ้าพิจารณาจากลูกปัดและหลักฐานโบราณวัตถุอื่น พบทั่วไปภายในบริเวณ เมืองอุทอง โบราณ และมีอายุราวพุทธศตวรรษที่ 8 เป็นต้นมา แสดงว่าเมืองอุทอง โบราณ เป็นเมืองเก่าแก่ที่สุดแห่งหนึ่งในประเทศไทยและอยู่ร่วมสมัยกับชุมชนตั้งแต่สมัยพุทธศตวรรษ ที่ 8 เป็นอย่างน้อย (มานิต 2512 : 64 และ ประยูร 2524 : 140) ถ้าพิจารณาจาก หลักฐานจีน ซึ่งกล่าวถึงเมืองต่าง ๆ หลายเมืองในบริเวณนี้ แม้จะไม่ทราบแน่ชัดว่าเมือง อุทอง โบราณควรจะเป็นเมืองใดในหลักฐานจีน แต่ก็สามารถจะกล่าวได้ว่า ชุมชนโบราณ โดยรอบเมืองอุทอง โบราณนั้น มีอายุเก่าแก่พอที่จะอยู่ร่วมสมัยกับเมืองที่ปรากฏในหลักฐาน จีนได้ (Srisakara 1970 : 124)

เหตุผลดังกล่าวข้างต้น ยังไม่เพียงพอที่จะยืนยันได้แน่นอนว่า ศูนย์กลางของ ทวารวดี คือเมืองอุทอง โบราณ เนื่องจากเมืองโบราณสมัยทวารวดีที่มีอายุเก่าแก่รุ่งราว คราวเดียวกับเมืองอุทอง โบราณยังมี นครปฐม ซึ่งเป็นเมืองที่มีขนาดใหญ่กว่า และพบ

โบราณสถานสำคัญขนาดใหญ่โตกว่าและจำนวนมากกว่ามาก อย่างไรก็ตาม ก็ไม่อาจปฏิเสธ ความสำคัญของเมืองคูทองโบราณ โดยเฉพาะในระยะต้นของทวารวดี โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 8-11 ได้ และประเด็นสำคัญก็คือ เมืองคูทองโบราณพัฒนามาจาก แหล่งชุมชน โบราณสมัยก่อนประวัติศาสตร์ จึงน่าที่จะมีความสำคัญมาก่อนนครปฐม ซึ่งมีความสำคัญมากขึ้นในระยะหลังพุทธศตวรรษที่ 12-16 อันเป็นช่วงเวลา que เมืองคูทองโบราณ เริ่มลดบทบาทและความสำคัญลงตามลำดับ เนื่องจากสาเหตุหลายประการ ดังที่จะได้อธิบายต่อไป

ความจริง แม้จะไม่ทราบสถานภาพที่แท้จริงว่า เมืองคูทองโบราณเป็นเมืองหลวง หรือเป็นเมืองเอกของสมัยทวารวดีหรือไม่ ก็มีข้อเรื่องสำคัญนัก⁶ เนื่องจากหลักฐานเท่าที่มีอยู่ ก็เพียงพอที่จะสะท้อนภาพที่เป็นพัฒนาการของเมืองคูทองโบราณในแต่ละยุคสมัยได้ชัดเจนพอสมควร โดยเฉพาะอย่างยิ่งถ้าเปรียบเทียบกับเมืองทวารวดีอื่น ๆ จะพบว่า พัฒนาการของเมืองคูทองโบราณมีความเจริญสูงกว่าเมืองสมัยทวารวดีอื่น ๆ หลายเมือง ในขณะเดียวกัน เมืองคูทองโบราณก็มีความสัมพันธ์ในทาง เศรษฐกิจ และศิลปวัฒนธรรมกับเมืองทวารวดีด้วยกันอย่างใกล้ชิด ดังจะเห็นได้จากการขุดพบโบราณวัตถุคล้ายกับเมืองคูทองโบราณตามเมืองทวารวดีต่าง ๆ เกือบทุกแห่ง ตัวอย่างเช่น ที่จินเสณ จังหวัดนครสวรรค์ ซึ่งมีการขุดค้นทางโบราณคดีอย่างเป็นระบบ ระหว่าง พ.ศ. 2511-2512 พบพัฒนาการตามลำดับชั้นคล้ายกับเมืองคูทองโบราณ เช่น ในชั้นดินระดับที่ 2 ที่จินเสณพบหลักฐานที่แสดงให้เห็นการติดต่อกับชุมชนภายนอกอย่างเห็นได้ชัดในช่วงระหว่าง พ.ศ. 543-793 ซึ่งเป็นสมัยก่อนทวารวดี และพบโบราณวัตถุพวก เศษเครื่องปั้นดินเผาอิทธิพลอินเดีย และวัตถุเนื่องในพุทธศาสนาสมัยอมราวดี เช่นเดียวกับเมืองคูทองโบราณ (ศิวัละลีย 2528 : 60) ในระดับชั้นดินที่ 3 ซึ่งมีอายุอยู่ระหว่าง พ.ศ. 793-993 ตรงกับสมัยพูนดินตอนต้น และในชั้นดินระดับที่ 4 ตรงกับสมัยพูนดินตอนปลายราว พ.ศ. 993-1143 พบวัตถุร่วมสมัยกับเมืองออกแก้วและเมืองคูทองโบราณ เช่นกระดิ่งสำริด เครื่องมือดินเผาสำหรับทำลวดลาย ต่างหูตุ้มเป็นรูปห่วง โดยเฉพาะอย่างยิ่ง เครื่องปั้นดินเผา 2 ชั้น พบในชั้นดินระดับที่ 3 เป็นแบบเนื้อแกร่ง (stoneware) เคลือบสีน้ำตาลอมเขียว คล้ายกับที่วัดสันและอุฬรพหบริเวณเมืองคูทองโบราณ เศษเครื่องปั้นดินเผาทั้งสองชั้นนี้ มีอายุระหว่าง พ.ศ. 793-993 นับเป็นเครื่องปั้นดินเผาชนิดเคลือบเก่าแก่ที่สุดในประเทศไทย และเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ (นอกเหนือจากพบที่ดังเกีย) (ศิวัละลีย 2513 : 61) นอกจากนั้น ก็พบเครื่องปั้นดินเผาชนิดอื่น เนื้อแกร่งมีสีดำ บางชิ้นมีสีสดและเป็นมัน (สีแดง สีส้ม

⁶ การจะตอบคำถามนี้ได้ คงจะต้องทำการขุดค้นทางโบราณคดีและศึกษาวิจัยกันอีกมาก ซึ่งก็ไม่ว่างกว่าจะได้คำตอบที่ต้องการ

สี่เหลี่ยม และสี่น้ำตาล) คล้ายกับแบบที่เมืองอุททอง โบราณและบริเวณอื่นในตอนกลางของประเทศไทย จันเสนในช่วงนี้ยังมีลักษณะเป็นชุมชนหมู่บ้าน ในระยะที่เมืองอุททองโบราณเป็นชุมชนใหญ่หรือชุมชนระดับเมืองแล้ว ขึ้นดินระดับที่ 4 เปิดเผยให้เห็นพัฒนาการของจันเสนจากชุมชนหมู่บ้าน กลายเป็นเมืองเล็ก ๆ ระหว่าง พ.ศ. 993-1143 ตรงกับสมัยพูนดินตอนปลาย พบเศษเครื่องปั้นดินเผาจำนวนมากชนิดและปริมาณมากกว่าขึ้นดินระดับที่ 3 และมี 2 หรือ 3 แบบลักษณะคล้ายกับของเมืองอุททองโบราณ ขึ้นดินระดับที่ 5 แสดงให้เห็นความเจริญสูงสุดของจันเสนระหว่าง พ.ศ. 1143-1343 โดยกลายเป็นเมืองที่มีผู้นำคันทันมั่นคงอย่างสมบูรณ์ พบศิลปวัตถุสมัยทวารวดีมากมาย เช่น สิ่งทอดินเผา ชิ้นส่วนรูปปั้น "คนจูงลิง" ซึ่งมีลักษณะเหมือนกับที่พบในเมืองอุททองโบราณ และเศษเครื่องปั้นดินเผาที่สัมพันธ์กับสมัยทวารวดี ในกัมพูชา *ศิวัณณ* 2513 : 64)

4. เมืองอุททองโบราณสมัยทวารวดีตอนปลายหรือยุคเสื่อม

ถ้าพิจารณาเปรียบเทียบโบราณวัตถุแบบต่าง ๆ ในบริเวณเมืองอุททองโบราณ จะพบว่า พัฒนาการทางโบราณวัตถุแบบขาดช่วงไประยะหนึ่ง ระหว่างพุทธศตวรรษที่ 13-16 (*มานิต 2512 : 65*) แสดงให้เห็นว่า เมืองอุททองโบราณลดบทบาทและความสำคัญลงไปเป็นเมืองรองนครปฐมหรือนครชัยศรีโบราณ ซึ่งตำนานพระปฐมเจดีย์ระบุว่า สร้างหลัง พ.ศ. 1133 ต่อมาภายหลังจึงได้มีการสร้างปูชนียวัตถุสถานในเขตเมืองอุททองโบราณขึ้นอีกครั้งหนึ่ง ในราวพุทธศตวรรษที่ 16 ก่อนที่จะร้างไปโดยสิ้นเชิง สมัยปลายพุทธศตวรรษที่ 16 หรือต้นพุทธศตวรรษที่ 17 หลักฐานที่ได้จากการขุดค้นทางโบราณคดีของกรมศิลปากรในบริเวณตัวเมืองอุททองโบราณ ระหว่าง พ.ศ. 2506-2509 ได้ขุดสรุปในชั้นต้นยืนยันข้อสมมุติฐานดังกล่าวข้างต้นว่า เมืองอุททองโบราณร้างไปจริงแต่สาเหตุของการร้างไปยังไม่อาจจะหาข้อยุติได้ การตกเถียงกันเรื่องนี้สามารถสรุปประเด็นได้ดังนี้

1. การเปลี่ยนแปลงของเส้นทางการค้า จากเส้นทางด่านพระเจดีย์สามองค์ไปใช้เป็นเส้นทางอื่นมากขึ้น ทำให้สถานะของเมืองอุททองโบราณลดความสำคัญลงเป็นลำดับ ดังจะเห็นได้จากข้อเท็จจริงที่ว่า ในพุทธศตวรรษที่ 11-13 ชาวอินเดียซึ่งนำศิลปปัลลวะเข้ามา ออกเดินทางจากเมือง Nagapattanam และ Mahabalipuram จากอินเดีย มาใช้เส้นทางข้ามคาบสมุทรมลายูที่ตะกั่วป่า-ไชยา และเส้นทางตรง -นครศรี

7 มานิต วัลลิโภดม มีความเห็นเหมือนกับสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพว่า เมืองอุททองโบราณคงจะร้างไปหลังจากที่พระเจ้าอโนรธาเมืองขอม แห่งกรุงพุกาม ยกทัพมาตีกรุงละโว้ ใน พ.ศ. 1601 (*มานิต 2512 : 65*)

ธรรมราชเส้นทางหนึ่ง (ดังที่พบศิลปบัลลวະที่นครศรีธรรมราชด้วย และอีกเส้นทางหนึ่งระหว่างไทรบุรีกับปัตตานี (Wheatley 1964 : 63-64)

2. การเปลี่ยนแปลงทางด้านสภาพภูมิศาสตร์ ในลักษณะที่ตัวเมืองถอยห่างจากฝั่งทะเลมากขึ้นเรื่อย ๆ เนื่องจากแผ่นดินงอกอันเกิดจากการทับถมของโคลนตะกอนที่ปากแม่น้ำท่าจีน และยังเกิดปัญหาในเรื่องแม่น้ำสุพรรณบุรีซึ่งหล่อเลี้ยงลำน้ำจรเข้สามพันมาโดยตลอดเปลี่ยนทางเดินโดยกระทันหัน ทำให้ลำน้ำจรเข้สามพันขึ้นเขินขึ้น พื้นที่ทางการเกษตรขาดความสมบูรณ์ และขาดแคลนน้ำสำหรับการเกษตรและการอุปโภคบริโภค ชาวเมืองอุททองโบราณจึงต้องอพยพออกไปตั้งชุมชนใหม่ที่อยู่ใกล้ลำน้ำที่อุดมสมบูรณ์กว่า เมืองอุททองโบราณจึงเสื่อมความสำคัญลงทีละน้อย จนกลายเป็นชุมชนเล็ก ๆ ไปในที่สุด ในกรณีนี้ ความเจริญเคลื่อนย้ายไปอยู่ที่นครปฐมและสุพรรณบุรี (ศรีศักร 2525 : 12, 27)

3. หลักฐานด้านโบราณสถานยืนยันข้อสันนิษฐานว่า เมืองอุททองโบราณร้างไปในพุทธศตวรรษที่ 16-17 เนื่องจากโบราณสถานต่าง ๆ ภายในตัวเมืองมีอายุไม่เกินพุทธศตวรรษที่ 16-17 ทั้งสิ้น นอกจากนั้น ตามแนวลำน้ำเก่าของแม่น้ำสุพรรณบุรีก็ล้วนแต่พบโบราณวัตถุสถานสมัยทวารวดี ไม่พบหลักฐานสมัยพุทธศตวรรษที่ 17-18 หรือสมัยลพบุรี ตามแนวลำน้ำสุพรรณบุรีใหม่หรือลำน้ำสุพรรณบุรีในแนวปัจจุบัน แสดงว่า แม่น้ำคงจะเปลี่ยนทางเดินในช่วงเวลาดังกล่าว (มานิต 2512 : 60)

4. ศ. บัวเชอเลียร์ สันนิษฐานว่า สาเหตุของการทิ้งร้างไป อาจจะเป็นเนื่องมาจากอุทกภัยครั้งใหญ่ โดยอ้างหลักฐานจากการขุดค้นที่เจดีย์หมายเลข 1 ซึ่งอยู่ห่างจากตัวเมืองอุททองโบราณไปทางทิศตะวันออกประมาณ 2.5 กิโลเมตร และพบวัตถุสมัยก่อนประวัติศาสตร์ เช่น ขวานหินขัด ลูกปัด เศษเครื่องปั้นดินเผา กระดูกสัตว์และเปลือกหอยปะปนกันอยู่อย่างไม่มีระเบียบคล้ายกับลักษณะของการถูกน้ำพัดพามาเนื่องจากถูกน้ำท่วม (บัวเชอเลียร์ 2509) การตีความดังกล่าวนี้ มีผู้คัดค้านไม่เห็นด้วย โดยอ้างว่าตัวเมืองอุททองโบราณตั้งอยู่ในที่สูงเป็นเนินดินน้ำท่วมไม่ถึง ส่วนบริเวณที่ ศ. บัวเชอเลียร์ ขุดค้นนั้น เป็นที่ลุ่มต่ำในแนวเดียวกับตลาด อำเภออุททองในปัจจุบัน ซึ่งเคยเป็นท้องน้ำ แม่น้ำจรเข้สามพันมาก่อน ดังนั้นหลักฐานต่าง ๆ จึงถูกน้ำพัดพามาปะปนกันอยู่อย่างไม่มีระเบียบซึ่งไม่เกี่ยวข้องกับตัวเมืองอุททองโบราณแต่อย่างใด (ศรีศักร 2525 : 12)

นอกจากนั้น น่าสังเกตว่าในบริเวณเมืองอุททองโบราณ ไม่พบเครื่องถ้วยจีนเคลือบสีชาวนแบบ "ชิงไป" สมัยราชวงศ์ซ่ง สมัยพุทธศตวรรษที่ 16-17 เลย ทั้ง ๆ

ที่เป็นช่วงที่ราชวงศ์ซ่งได้เปลี่ยนแปลงนโยบายมาเป็นสนับสนุนการค้าต่างประเทศ และมีการพบเครื่องถ้วยจีนแบบนี้ในเขตจังหวัดกาญจนบุรี ซึ่งอยู่ใกล้เคียง แสดงว่าเมืองอุทองโบราณคงจะร้างไปแล้วก็ได้

อย่างไรก็ดี การร้างไปของเมืองอุทองในพุทธศตวรรษที่ 16-17 ก็คงจะเกิดขึ้นเฉพาะบริเวณตัวเมืองเท่านั้น ชุมชนโดยรอบสองฝั่งลำน้ำจรเข้สามพันยังคงความเป็นชุมชนขนาดย่อมอยู่ต่อมา เนื่องจากบริเวณดังกล่าวยังมีลักษณะเป็นทางผ่านเส้นทางคมนาคมทางบกและทางน้ำภายในอยู่ การร้างไปของเมืองอุทองโบราณคงจะหมายถึงการสูญเสียความสำคัญในฐานะเป็นเมืองเท่านั้น ดังจะเห็นได้จากหลักฐานยืนยันหลายประการ เช่น การค้นพบเครื่องสังคโลกสีเขียวไขก่าในสมัยอยุธยาตอนต้นที่เจดีย์หมายเลข 3 แสดงให้เห็นว่า แม้เมืองอุทองโบราณจะหมดความสำคัญแล้ว ก็อาจจะมิได้ถูกทิ้งร้างโดยสิ้นเชิงตามที่เคยเข้าใจกัน ยังคงมีชุมชนมนุษย์ตั้งบ้านเรือนอาศัยสืบมาโดยต่อเนื่อง เพียงแต่อาจมีการอพยพของผู้คนไปตั้งถิ่นฐานใหม่ ในลักษณะของการขยายตัวไปทางทิศตะวันออกตามเส้นทาง การเปลี่ยนทางเดินของลำน้ำสุพรรณบุรี ซึ่งเป็นที่ลุ่มน้ำท่วมถึง สามารถทำนาได้ผลดี ดังจะเห็นได้จากโบราณวัตถุสถานตามชุมชนเหล่านี้ที่ขยายออกมาใหม่ในบริเวณใกล้เคียงกับเมืองอุทองโบราณ ล้วนแต่มีอายุอยู่ในสมัยหลังพุทธศตวรรษที่ 17-18 ลงมาทั้งสิ้น เช่น เมืองโบราณที่บ้านดินเป็ด บ้านบึงกระเทียม ในเขตอำเภอเมือง จังหวัดสุพรรณบุรี หรือเมืองโบราณบริเวณบ้านไร่รถตำบลหนองแจง อำเภอเมือง จังหวัดสุพรรณบุรี (ศรีสัตกร 2525 : 67-68) จะเห็นว่าหลังสมัยเสื่อมของเมืองอุทองโบราณลงมา ศูนย์กลางของชุมชนล้วนแต่ถอยห่างออกไปทางเขตเมืองสุพรรณบุรีทั้งสิ้น อย่างไรก็ตาม ภูมิศาสตร์ของชุมชนจรเข้สามพัน ยังคงเกื้อหนุนให้มีความสำคัญในฐานะเป็นชุมชนที่ตั้งอยู่บนเส้นทางผ่านของการคมนาคม โดยเฉพาะเส้นทางบกอยู่ กล่าวคือ เส้นทางบกที่ผ่านมาจากฝั่งตะวันตกของลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา จากทางทิศใต้หรือตะวันตก จะต้องเดินทางผ่านมาตามถนนหัวอุทอง เพราะเป็นที่ดอนชายเขาพ้นจากภาวะน้ำท่วม ถ้าเดินทางต่ำลงมาเป็นที่ลุ่มยากลำบากแก่การเดินทางมาก หลักฐานที่ยืนยันในกรณีนี้ และเป็นการแสดงให้เห็นว่า ชุมชนลุ่มน้ำจรเข้สามพันมิได้ถูกทิ้งร้างไปโดยสิ้นเชิง เห็นได้ชัดจากการเดินทางในกรุงศรีอยุธยาและรัตนโกสินทร์ ทั้งกองทัพพม่าและกองทัพไทยต้องเดินทางผ่านมาทางชุมชนจรเข้สามพันหลายครั้งหลายหนหรือแม้กระทั่งในวรรณคดีไทย เรื่องขุนช้างขุนแผน ซึ่งสันนิษฐานกันว่าแต่งในสมัยพระรามาธิบดีที่ 2 หรืออาจจะเก่าถึงสมัยอยุธยาตอนต้น ก็ได้กล่าวหาท้าวทิดถึงชุมชนในบริเวณลุ่มน้ำจรเข้สามพันอยู่เสมอ ในลักษณะที่ชี้ให้เห็นว่าชุมชนจรเข้สามพันยังคงเป็นชุมชนที่มีคนอาศัยอยู่โดยไม่ขาดสาย เช่น การกล่าวถึงพระพุทธรูปที่คุ้มประจำทิศของเจดีย์ที่เขาวงกตของสุกเหลืองอร่าม เป็นต้น (ดู กรมศิลปากร 2509 : 154-160)

5. ปัญหาเรื่องชนชาติของชาวเมืองอุทองโบราณ

โครงการศึกษาวิจัยประวัติศาสตร์ท้องถิ่นลุ่มแม่น้ำจรเข้สามพัน มิได้มีจุดมุ่งหมายที่จะศึกษาเกี่ยวกับเรื่องชนชาติของชาวเมืองอุทองโบราณแต่ประการใด เนื่องจากพิจารณาว่าเป็นปัญหาใหญ่จะต้องทำการศึกษาวิจัยเป็นเรื่องเฉพาะ อีกประการหนึ่งการศึกษาวิจัยในแนวประวัติศาสตร์ท้องถิ่น ให้ความสนใจแก่พัฒนาการของชุมชนและท้องถิ่น เป็นสำคัญ โดยพิจารณาจากหลักฐานที่หลงเหลืออยู่ ซึ่งหลักฐานดังกล่าวไม่ว่าจะเป็นหลักฐานทางโบราณคดีหรือหลักฐานอื่น ๆ ไม่สามารถจะบ่งบอกให้ทราบลักษณะของชนชาติได้อย่างไรก็ดี คณะผู้วิจัยมีความเห็นว่า เหตุผู้ที่ระบุว่า เจ้าของวัฒนธรรมทวารวดีเป็นคนชนชาติมอญนั้น ยังมีข้อบกพร่องสำคัญ ๆ สองประการด้วยกันคือ

ประการแรก การพบจารึกภาษามอญโบราณในขอบเขตของดินแดนทวารวดีนั้น มิได้หมายความว่า ชาวทวารวดีจะต้องเป็นมอญไปด้วย เนื่องจากภาษาที่เรียกว่า "มอญโบราณ" นั้น จริง ๆ แล้ว จารึกเป็นอักษรปัลลวะอันเป็นรูปแบบของอักษรที่หยิบยืมจากอักษรคฤนท์ของอินเดียฝ่ายใต้ และพัฒนามาจากอักษรพราหมีของพระเจ้าอโศกอีกทอดหนึ่ง (ภฤชนา 2516 : 221-224) ซึ่งเป็นภาษาที่ชาวมอญขณะนั้นยังไม่มีใช้ หรือนัยหนึ่ง จารึกที่ว่า เป็นภาษามอญสมัยทวารวดีในพุทธศตวรรษที่ 11-12 นั้น มีอายุเก่าแก่กว่าคำจารึกภาษามอญในพม่าถึง 4-5 ศตวรรษ และลักษณะของภาษาแตกต่างกันเป็นคนละเรื่อง⁸ ซึ่งหมายความว่า ชาวมอญในพม่าไม่รู้จักภาษามอญโบราณที่ปรากฏอยู่ในจารึกสมัยทวารวดีแต่อย่างใด

ประการที่สอง หลักฐานโบราณวัตถุสถานพบในเมืองอุทองโบราณและลุ่มน้ำจรเข้สามพันนั้น มีอายุเก่าแก่กว่าหลักฐานโบราณคดีที่พบในพม่ามาก แสดงให้เห็นว่าในขณะที่มีจารึกภาษามอญในทวารวดีนั้น ชาวมอญยังไม่ปรากฏโฉมหน้าในพม่าตอนกลางและตอนใต้แต่ประการใด ดังจะเห็นได้จากที่ไม่ปรากฏทางโบราณคดีร่วมสมัยแต่อย่างใด (ศรีศักร 1970 : 133)

6. ปัญหาเรื่องท้าวอุทองกับเมืองอุทองโบราณ

คณะผู้วิจัยมีความเห็นว่า ตำนานเรื่องท้าวอุทองกับเมืองอุทองโบราณ เป็นเรื่องที่มีได้มีความสัมพันธ์โดยตรงกับเรื่องราวของสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 1 (อุทอง) โดย

⁸ ดูรายละเอียดใน มานิต 2518; R. Halliday 1913; G. Diffloth 2524

เฉพาะอย่างยิ่งในประเด็นที่เกี่ยวกับการอพยพจากเมืองอุททองโบราณมาสร้างกรุงศรีอยุธยา ใน พ.ศ. 1893 หลักฐานทางโบราณคดีและหลักฐานอื่น ๆ ยืนยันสอดคล้องกันว่า เมืองอุททองโบราณเสื่อมความสำคัญลงเป็นลำดับ จนร้างไปในราวพุทธศตวรรษที่ 16-17 ก่อนการสร้างกรุงศรีอยุธยาถึง 200 ปี จึงเป็นไปได้ที่เมืองอุททองโบราณจะเป็นเมืองที่สมเด็จพระรามาธิบดีที่ 1 ทรงครองอยู่เดิม แต่คณะผู้วิจัยมีความเห็นว่าชุมชนโบราณลุ่มน้ำจรเข้สามพันซึ่งเคยมีเมืองโบราณสำคัญตั้งอยู่น้ำที่จะอยู่ในเขตอิทธิพลของกรมสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 1 ผู้สร้างกรุงศรีอยุธยาในลักษณะใดลักษณะหนึ่ง การสร้างตำนานเกี่ยวกับหัวอุททองจึงเกิดขึ้นในลักษณะของสร้าง "โมเสยปกรนิม" (myth) หรือสร้างความผูกพันกับกษัตริย์ที่เป็นวีรบุรุษ (ancestor status) ในสายตาของชุมชนโบราณเหล่านี้และการสร้างตำนานนี้ก็คงจะเกิดขึ้นในสมัยกรุงศรีอยุธยาตัวเอง จะเห็นว่าสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 1 ทรงได้รับการยกย่องในฐานะ "วีรกษัตริย์" (heroic king) อย่างไม่ต้องสงสัย⁹ เนื่องจากขณะที่ดำรงพระชนม์ชีพอยู่นั้น ทรงมีพระราชอาณาและบุญบารมีในฐานะผู้ก่อตั้งเมืองหลวงและราชวงศ์ใหม่ เมื่อสวรรคตก็คงได้รับการยกย่องและเล่าขานสืบต่อกันมาจนกลายเป็นเรื่องเล่าหรือตำนานไป ดังที่ปรากฏหลักฐานว่า ภายในเขตพระราชวังหลวง มีหอพระเชตุตร (หอพระเชษฐมิตร) สำหรับเจ้าพญา พระ หลวง และท้าวนางข้างในถวายบังคมก่อนจะเข้าพิธีถือน้ำพิพัฒน์สัตยา ส่วนพระรูปพระเชษฐมิตรหรือพระเทพมิตรนั้น เป็นพระรูปสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 1¹⁰ หลักฐานดังกล่าว แสดงให้เห็นฐานะในลักษณะวีรกษัตริย์หลังจากการสวรรคต ในลักษณะเดียวกับที่ท้าวอู่หรือขุนเจ็องได้รับการเคารพยกย่องในภาคเหนือและภาคตะวันออกเฉียงเหนือ หรือพระร่วงในบริเวณในบริเวณภาคกลางตอนบน เรื่องราวของสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 1 คงจะถูกบอกเล่าต่อ ๆ กันมาและขยายวงกว้างออกไปในเขตรอบนอกเมืองหลวง และถูกต่อเติมเสริมแต่งโดยพิศดารมากขึ้นให้สอดคล้องกับความเชื่อ ภูมินามและภูมิสถานต่าง ๆ ในท้องถิ่น จนกลายเป็นตำนานที่มีรายละเอียดแตกต่างกันไป ดังนั้น ตามความเป็นจริงที่ปรากฏในรูปของหลักฐานต่าง ๆ เมืองอุททองโบราณมิใช่เรื่องเมืองของสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 1 (อุททอง) แต่ประการใด

⁹ การที่สมเด็จพระเจ้าอุททองรามธิบดีสถาปนากรุงศรีอยุธยาได้ใน พ.ศ. 1893 เป็นการรวมกลุ่มเมืองของแคว้นสุพรรณบุรี และแคว้นละโว้ อโยธยาเข้าด้วยกัน แสดงว่าเจ้าเมืองเล็ก เจ้าเมืองน้อยในเมืองเหล่านี้ยอมรับในความสามารถของพระองค์

¹⁰ พระยาโบราณราชธานินทร์, อธิบายแผนที่พระนครศรีอยุธยากับคำวินิจฉัยของพระยาโบราณราชธานินทร์และเรื่องศิลาและภูมิสถานอยุธยา (อนุสรณ์งานสถาปนากิจศพนางแดง แขวงคณะ, 2514) 23-28

สรุป

กล่าวโดยสรุปแล้ว จะเห็นได้ว่า การศึกษาวิจัยประวัติศาสตร์ท้องถิ่นลุ่มแม่น้ำจรเข้สามพัน เป็นการศึกษาถึงพัฒนาการของท้องถิ่นในรูปแบบของการค้นหาร่องรอยของการตั้งชุมชน กิจกรรมของชุมชน ตลอดจนปัจจัยที่มีผลกระทบต่อ การขยายตัวของชุมชน จนสามารถนำไปสู่การปรับตัวและการพัฒนาไปสู่ชุมชนที่มีขนาดใหญ่โตขึ้น จนกลายเป็นเมืองที่เป็นศูนย์กลางของชุมชนโดยรอบ มากกว่าที่เป็นการศึกษาในแนวประวัติศาสตร์ (แห่งชาติ) ซึ่งมุ่งจะหาศูนย์กลางของยุคสมัยที่ยิ่งใหญ่ หรือมุ่งหาคำตอบที่ตายตัวอันเกิดจากการตีความของนักวิชาการบางท่าน การศึกษาในแนวประวัติศาสตร์ท้องถิ่นในกรณีนี้ มุ่งที่จะหาร่องรอยเท่าที่จะสืบหาได้จากหลักฐานทุกประเภท ในลักษณะที่จะมีความสัมพันธ์กับท้องถิ่นที่ทำการศึกษาคือ ลุ่มน้ำจรเข้สามพัน ในลักษณะใดลักษณะหนึ่ง จึงหลีกเลี่ยงไม่ได้ที่จะต้องใช้วิธีการศึกษาในรูปแบบของสหวิทยาการ (Interdisciplinary approach) และเนื่องจากข้อจำกัดในด้านเอกสารซึ่งมีอยู่ไม่มากนัก หลักฐานทางโบราณคดีก็ถูกทำลายเกือบหมดสิ้น จึงมีความจำเป็นต้องอาศัยการวิเคราะห์วิจัยแบบผสมผสาน (integration analysis) โดยการนำข้อมูลที่ได้จากเอกสาร ตำรา ฯลฯ มาวิเคราะห์ตรวจสอบกับข้อมูลทางด้านการวิจัยสำรวจภาคสนาม (field survey) และการสัมภาษณ์สนทนา (interviewing) ตลอดจนการขุดค้นตรวจสอบทางโบราณคดี ซึ่งสามารถสรุปผลการวิเคราะห์วิจัยได้ดังนี้

1. การก่อตัวและการขยายตัวของชุมชนลุ่มน้ำจรเข้สามพัน ตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์เป็นต้นมา เกิดจากสภาพความเหมาะสมของลักษณะทางภูมิศาสตร์ทั้งในด้านการตั้งถิ่นฐาน การดำรงชีพและการคมนาคมติดต่อกับชุมชนโบราณใกล้เคียงและห่างไกล

2. ชุมชนโบราณในบริเวณลุ่มน้ำจรเข้สามพัน มีความเจริญก้าวหน้าทางเทคโนโลยีอยู่แล้วก่อนการติดต่อสัมพันธ์ในทางการค้า ศาสนาและศิลปวัฒนธรรมกับดินแดนต่างประเทศ เช่น อินเดียและจีน ความสัมพันธ์กับภายนอกเป็นแรงกระตุ้นที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงและพัฒนาการสำคัญ ๆ อันเป็นผลให้ชุมชนขยายตัวกลายเป็นชุมชนใหญ่ขึ้นจนกลายเป็นเมืองศูนย์กลางของชุมชนโดยรอบ และมีศาสนาพุทธเป็นหลังสำคัญ ในการประสานวัฒนธรรมท้องถิ่นให้เกิดความเป็นเอกภาพในทางวัฒนธรรม อันเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมทวารวดี

3. กระบวนการและรูปแบบการพัฒนาของกลุ่มแม่น้ำจรเข้สามพัน โดยอาศัยสภาพความเหมาะสมทางภูมิศาสตร์ ความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจ และศิลปวัฒนธรรมกับดินแดนภายในและภายนอก เป็นพัฒนาการที่เกิดขึ้นอย่างต่อเนื่องจนถึงสมัยประวัติศาสตร์ เมื่อเมืองอุททองโบราณเริ่มเสื่อมความสำคัญลง จึงเกิดพัฒนาการในบริเวณอื่นที่อยู่ใกล้เคียง ซึ่งลักษณะทางภูมิศาสตร์และเงื่อนไขอื่น ๆ เหมาะสมกว่า ดังจะเห็นได้จากความสืบเนื่องในรูปของศิลปวัฒนธรรมและความเชื่อทางศาสนา ตลอดจนความคล้ายคลึงกันของพัฒนาการในชุมชนโบราณแหล่งอื่น ๆ ที่มีความสัมพันธ์กัน โดยในระยะแรกชุมชนจรเข้สามพันและเมืองอุททองโบราณ เป็นศูนย์กลางสำคัญของชุมชนลุ่มน้ำเจ้าพระยาฝั่งตะวันตก จนกระทั่งพุทธศตวรรษที่ 12 ก็ลดบทบาทและความสำคัญก็ค่อย ๆ ลดลงตามลำดับ จนเสื่อมสลายไปในราวพุทธศตวรรษที่ 16-17

4. หลักฐานประเภทต่าง ๆ ทั้งประเภทเอกสาร ตำรา นิตยสาร คัมภีร์ และโบราณคดี ยืนยันถึงลักษณะความเคลื่อนไหวและพัฒนาการตามลำดับของชุมชนจรเข้สามพันและเมืองอุททองโบราณ โดยตลอด แม้ไม่อาจจะทราบชื่อเมืองที่แท้จริงของเมืองอุททองโบราณ แต่หลักฐานทางโบราณคดีก็เปิดเผยให้เห็นถึงกิจกรรมของชุมชนและร่องรอยความเจริญ ความเชื่อ การดำรงชีพ และชนบทประเพณีที่มีอยู่จริง ในลักษณะที่สอดคล้องกับภาพรวมที่ปรากฏในหลักฐานประเภทเอกสารและหลักฐานอื่น ๆ อย่างน้อย ๆ เป็นการยืนยันว่า ในสมัยก่อนที่มีการสถาปนารุงสุโขทัย ในพุทธศตวรรษที่ 18 และกรุงศรีอยุธยา ในพุทธศตวรรษที่ 19 นั้น มีชุมชนโบราณและเมืองโบราณในลักษณะเดียวกับชุมชนลุ่มน้ำจรเข้สามพัน กระจัดกระจายอยู่ทั่วไป และมีพัฒนาการในด้านต่าง ๆ อันอาจเป็นพื้นฐานสำคัญของพัฒนาการในสมัยต่อมา ประวัติศาสตร์ไทยจึงมิใช่เพียงการศึกษาประวัติศาสตร์สุโขทัยและกรุงศรีอยุธยา แต่เป็นเรื่องราวของพัฒนาการของชุมชนโบราณตามแหล่งต่าง ๆ ทั่วประเทศ ดังนั้นการศึกษาพัฒนาการของชุมชนลุ่มน้ำจรเข้สามพันในรูปของประวัติศาสตร์ท้องถิ่น จึงเป็นเพียงการเริ่มต้นของการศึกษาในแนวดังกล่าว ซึ่งสมควรจะทำการศึกษาวิจัยในบริเวณอื่น ๆ อย่างเป็นระบบต่อไป ถ้าสามารถกระทำได้เช่นนี้ ภาพของประวัติศาสตร์ไทยคงจะกระจ่างชัด และสามารถอธิบายได้อย่างเป็นเหตุผลได้มากขึ้น ประวัติศาสตร์เป็นเรื่องของพัฒนาการที่มีความหลากหลายตามสภาพความเหมาะสมของท้องถิ่น การศึกษาในแนวประวัติศาสตร์ท้องถิ่น จึงเป็นแนวทางสำคัญที่จะให้คำตอบถึงพัฒนาการที่หลากหลายเหล่านี้ได้เป็นอย่างดี

สำหรับในกรณีของการศึกษาวิจัยประวัติศาสตร์ท้องถิ่นลุ่มน้ำจรเข้สามพัน คณะผู้วิจัยมีความเห็นว่า พื้นที่บริเวณนี้มีลักษณะเป็นแหล่งโบราณคดีและประวัติศาสตร์ที่อุดมสมบูรณ์ที่สุดแห่งหนึ่งของประเทศไทย แต่ก็ยังเป็นแหล่งที่หลักฐานถูกทำลายมากที่สุด กระนั้น

กิติ ยิงหลงเหลือหลักฐานให้ศึกษาได้อีกมาก ซึ่งสมควรที่ทางการโดยเฉพาะกรมศิลปากร ควรจะให้ความสนใจทำการสำรวจ และศึกษาอย่างเป็นระบบเป็นโครงการใหญ่ระดับชาติ อีกสักครั้งหนึ่ง การศึกษาเท่าที่ผ่านมารวมทั้งโครงการศึกษาวิจัยนี้ เป็นโครงการที่มีข้อ จำกัดในด้านระยะเวลา พื้นที่การสำรวจ พื้นที่ที่ทำการสำรวจ และวัตถุประสงค์ กล่าวคือ มีจุดมุ่งหมายที่จะเสนอภาพรวมของชุมชนโบราณในลักษณะของพัฒนาการต่าง ๆ เฉพาะ บริเวณลุ่มแม่น้ำจระเข้สามพัน มิได้ครอบคลุมถึงชุมชนโบราณในลุ่มแม่น้ำอื่น ๆ ซึ่งสมควรที่จะมีการดำเนินงานในเรื่องนี้ต่อไปในอนาคต

บรรณานุกรม

บทความ เอกสาร และหนังสือภาษาไทย

กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, กรมศิลปากร.

ร.5 ม.2.14/107 กรมหลวงดำรงราชานุภาพ เสด็จตรวจราชการ
เมืองสุพรรณบุรี, (26 มิถุนายน ร.ศ. 123).

กฤษณา เกษมศิลป์.

2516 2400 ปี ในแหลมทอง กรุงเทพมหานคร, สำนักพิมพ์วงษ์สว่าง.

เกสสิก, ลอเรน.

2517 "ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นภาคใต้ของไทย" วารสารธรรมศาสตร์, ปีที่ 4
เล่มที่ 2 (ตุลาคม 2517-มกราคม 2518), 18.

ขจร สุขพานิช.

2500 "สุวรรณภูมิและทวารวดีอยู่ที่ไหน," วารสารศิลปากร, ปีที่ 1, เล่มที่
2 (กรกฎาคม), 61-68.

2510 "ปัญหาการก่อตั้งกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี," สังคมศาสตร์ปริทัศน์,
ปีที่ 4, ฉบับที่ 4 (สิงหาคม-พฤศจิกายน), 18-26.

2521 ประวัติศาสตร์ไทย พ.ศ. 1600-2310 วุฒิชัย มูลศิลป์, บรรณาธิการ
กรุงเทพมหานคร, ภาควิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทร-
วิโรฒประสานมิตร.

ชนิษฐา สุวรรณชาติ.

2525 "เสน่ห์เมืองสุพรรณ," อนุสาร อ.ส.ท., ปีที่ 22, ฉบับที่ 7
(กุมภาพันธ์), 54-62.

เขียน ยิ้มศิริ.

2500 หุทธานุสรณ์, โดย เขียน ยิ้มศิริ และตำนานเชียงแสน
ตำนานทริภุชชัย โดย มาנית วัลลิโคม, พระนคร, บุญส่งการพิมพ์.

2509 "ประติมากรรมพื้นบ้านของอุ່ทอง," ใน โบราณวิทยาเรื่องเมืองอุ່ทอง
กรมศิลปากร, 61-71.

จารึก วิลแก้ว.

2529 "แหล่งเตาเผาเครื่องถ้วยสองฝั่งแม่น้ำสุพรรณบุรี," วารสารศิลป-
วัฒนธรรม, ปีที่ 7 ฉบับที่ 7 (พฤษภาคม), 81-83.

จำนง เทพหัสดิน ณ อยุธยา.

2513 "พระบรมราชประวัติสมเด็จพระเจ้าอุ່ทองรามธิบดี," อนุสาร
อ.ส.ท., ปีที่ 11, ฉบับที่ 2 (กันยายน), 20-25, 53-62.

จิตร ภูมิศักดิ์.

2519 ความเป็นมาของคำสยาม ไทย ลาว และขอม และลักษณะทางสังคม
ของชนชาติ กรุงเทพมหานคร, กรุงเทพมหานครการพิมพ์.

2524 โครงการแข่งน้ำและข้อคิดใหม่ในประวัติศาสตร์ไทยลุ่มน้ำเจ้าพระยา :
ผลงานค้นพบล่าสุด กรุงเทพมหานคร, ดวงกลม.

จิรา จงกล .

2509 คู่มือนำชมการจัดแสดงศิลปกรรมสมัยทวารวดี พระนคร, กรมศิลปากร.

2509 นำชมพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติอุ່ทอง จังหวัดสุพรรณบุรี พระนคร,
กรมศิลปากร.

ชัญญ วงษ์วิภาค.

2525 "สภาพเศรษฐกิจและสังคมของหมู่บ้านนาลาว อำเภอุ່ทอง
จังหวัดสุพรรณบุรี," เอกสารการวิจัย (โรเนียว).

ชิน อยู่ดี.

- 2509 "ลูกปัดที่เมืองเก่าอุททอง," ใน โบราณวิทยาเรื่องเมืองอุททอง กรมศิลปากร, 57-60.
- 2510 สมัยก่อนประวัติศาสตร์ในประเทศไทย กรุงเทพมหานคร, กรมศิลปากร.
- 2512 คนก่อนประวัติศาสตร์ในประเทศไทย กรุงเทพมหานคร, กรมศิลปากร.
- 2519 บ้านดอนตาเพชร รายงานการขุดค้นแหล่งโบราณคดีที่บ้านดอนตาเพชร พ.ศ. 2518-2519 กรมศิลปากร.
- 2519 "คนก่อนประวัติศาสตร์เอเชียอาคเนย์ออกทะเล," โบราณคดี, ปีที่ 6 ฉบับที่ 4 (มิถุนายน), 27-30.
- "มีแล้วแต่อดีต, " (ภูมิศาสตร์โบราณคดีของกลุ่มแม่น้ำแม่กลองและบริเวณใกล้เคียง), วารสารเมืองโบราณ, ปีที่ 4, ฉบับที่ 4, 17.
- 2529 "เครื่องมือหินในประเทศไทย," ใน อดีตศึกษา รวบรวมงานเขียนของ ศ. ชิน อยู่ดี อนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพ ศ. ชิน อยู่ดี, 94-101.

ชูศิริ จามรมาน.

- 2520 รายงานการวิจัยเรื่อง การวิจัยแหล่งชุมชนเก่าแถบลุ่มแม่น้ำนครชัยศรี ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร.

ชูศรี สาธร.

- 2504 "บันทึกการประชุมสัมมนา เรื่องการขุดค้นโบราณสถานที่บ้านลุ่มบัว," สมุดนำชมโบราณวัตถุสถานสมัยทวารวดี ตำบลลุ่มบัว จังหวัดราชบุรี กรุงเทพมหานคร, ศิวพร.

เชเคย์ ยอร์ช.

- 2502 "จารึกใหม่เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ของแหลมอินโดจีน (ภาคกลาง)," ม.จ. สุภัทรทิศ ดิศกุล และ นายฉ่ำ ทองคำวรรณ, แปล, วารสารศิลปากร, ปีที่ 3, เล่ม 4 (พฤศจิกายน), 50-58.

เชคเคย์ ยลร์ช.

2505 "จารึกใหม่เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ของแหลมอินโดจีนภาคกลาง,"
ม.จ.สุภัทรทิศ ดิศกุล, ทรงแปล, วารสารศิลปากร, ปีที่ 6, เล่ม 1
(พฤษภาคม), 39-48.

2507 ตำนานอักษรไทย กรุงเทพมหานคร, โรงพิมพ์คุรุสภา.

ฉำ ทองคำวรรณ.

2502 "คำจารึกภาษาสันสกฤตบนแผ่นทองแดง เมืองคูทอง," วารสาร-
ศิลปากร, ปีที่ 6, เล่ม 6 (มีนาคม), 66.

เฉลิม ยงบุญเกิด.

2506 กระษาน์ไทย พระนคร, ธนาคารทหารไทย.

2509 ภาษาสันไทย พระนคร, โรงพิมพ์ของสมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย.

คำรงราชานภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา.

2456 "รายงานการตรวจราชการเมืองสุพรรณ," ราชกิจจานุเบกษา เล่ม
30 ตอนที่ 2 (3 มีนาคม).

2473 ตำนานพราหมณ์เมืองนครศรีธรรมราช พิมพ์ในงานพระราชทาน -
เพลิงศพ พระยารัษฎานุประดิษฐ์, พระนคร, โรงพิมพ์พรหมอนากร.

2492 แสดงบรรยายพงศาวดารสยาม กรุงเทพมหานคร, คุรุสภา.

2504 ประชุมนิพนธ์เบ็ดเตล็ด กรุงเทพมหานคร, คุรุสภา.

2509 "เรื่องเมืองคูทอง," ใน โบราณวิทยาเรื่องเมืองคูทอง
กรุงเทพมหานคร, กรมศิลปากร.

2514 นิทานโบราณคดี พระนคร, แพร่พิทยา.

ตรี อมาตยกุล.

2492 "นครปฐมมิใช่เมืองดอน," วารสารศิลปากร, ปีที่ 2, เล่ม 6 (เมษายน), 41-47.

2500 จังหวัดสุพรรณบุรี.

2502 "สระทั้งสี่," วารสารศิลปากร, ปีที่ 3, เล่ม 1 (พฤษภาคม), 44-47.

ตรี อมาตยกุล.

2507 พระราชพงศาวดารกรุงสยามฉบับบริติชมิวเซียม พระนคร, ก้าวหน้า.

2509 "สระแก้ว สระคา สระยมนา สระเกต," ใน โบราณวิทยาเรื่องเมืองอุทอง กรมศิลปากร, 113-118.

2513 ของดีในประวัติศาสตร์และโบราณคดี พระนคร, หอสมุดกลาง 19.

ธิดา สาระยา.

2525 "วัฒนธรรมทวารวดีกับการคลี่คลายของเมืองในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา," วารสารศิลปวัฒนธรรม, ปีที่ 3, ฉบับที่ 11 (กันยายน), 16-27.

ธนิต อยู่โพธิ์.

2496 "เรื่องเมืองไตรตรึงส์," วารสารศิลปากร, ปีที่ 7, เล่ม 7 (ธันวาคม), 73-83.

2501 สุพรรณภูมิ พระนคร, กรมศิลปากร.

2508 ธรรมจักร พระนคร, กรมศิลปากร.

2509 "ประวัติสังเขป ขุนแผน ขุนช้างและวันทอง," ใน โบราณวิทยาเรื่องเมืองอุทอง กรมศิลปากร, 119-160.

อนิต อยู่โพธิ์.

2510 "เรื่องสองพระนคร," วารสารศิลปากร, ปีที่ 11, เล่ม 1 (พฤษภาคม), 116-123.

2512 เรื่องเมืองไตรตรึงส์ คู่มือ และอโยธยา และเมืองคู่มือ พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ ขุนวิศาลเวชกิจ (รัตน วิศาลเวชกิจ) ณ วัดปิตุลาธิราชรังสฤษฎ์ อำเภอเมือง จังหวัดฉะเชิงเทรา, 3 เมษายน 2512.

2524 "ธรรมจักร," วารสารศิลปวัฒนธรรม, ปีที่ 2, ฉบับที่ 9 (กรกฎาคม), 12-23.

อนิต อยู่โพธิ์ และ บรรจบ เขียมหัด.

2508 โบราณวัตถุสถานสมัยทวารวดีแห่งใหม่และรายงานการขุดค้นโบราณวัตถุสถาน ณ บ้านโคกไม้เดน อำเภอพยุหะคีรี จังหวัดนครสวรรค์ กรุงเทพมหานคร, โรงพิมพ์ศิวนพร.

หานาเบ้, ชิกาสารุ.

2518 "การชลประทานเพื่อการเกษตรในประวัติศาสตร์เศรษฐกิจไทย," วารสารธรรมศาสตร์, ปีที่ 5, ฉบับที่ 2 (ตุลาคม 2518-มกราคม 2519), 70-94.

นลินี เหมนิธิ, เรียบเรียง.

2514 นำชมพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ พระปฐมเจดีย์ จังหวัดนครปฐม, กรมศิลปากร.

นิคม มุสิกคามะ.

2515 แผ่นดินไทยในอดีต พระนคร, รุ่งเรืองรัตน์.

น. ณ ปากน้ำ อุ ประยูร อุรุชาณะ.

บรรจบ เขียมหัด.

2512 "รายงานการสำรวจและขุดแต่งโบราณวัตถุสถาน เมืองเก่าพระรถ
คงศรีมหาโพธิ์ อำเภอศรีมหาโพธิ์ จังหวัดปราจีนบุรี (ตอนที่ 1),"
วารสารศิลปากร, ปีที่ 13, เล่ม 1 (พฤษภาคม), 48-59.

"รายงานการสำรวจและขุดแต่งโบราณวัตถุสถาน เมืองเก่าพระรถ
คงศรีมหาโพธิ์ อำเภอศรีมหาโพธิ์ จังหวัดปราจีนบุรี (ตอนที่ 2),"
วารสารศิลปากร, ปีที่ 13, เล่ม 2 (กรกฎาคม), 76-92.

"รายงานการสำรวจและขุดแต่งโบราณวัตถุสถาน เมืองเก่าพระรถ
คงศรีมหาโพธิ์ อำเภอศรีมหาโพธิ์ จังหวัดปราจีนบุรี (ตอนที่ 3),"
วารสารศิลปากร, ปีที่ 13, เล่ม 3 (กันยายน), 65-77.

บรรจบ เขียมหัด, และนิคม มุสิกคามะ.

2524 โบราณคดีเมืองปราจีนบุรี กรุงเทพมหานคร, กรมศิลปากร.

บัวเพอร์เรียร์, ช็อง.

2508 "รายงานการสำรวจทางโบราณคดีในประเทศไทย," ม.จ. สุภัทรดิศ
ดิศกุล ทรงแปล, วารสารศิลปากร, ปีที่ 9 เล่ม 3 (กันยายน),
31-70.

2509 "ทฤษฎีใหม่เกี่ยวกับสถานที่ตั้งอาณาจักรฟูนัน," ใน โบราณวิทยาเรื่อง
เมืองอุทอง ม.จ. สุภัทรดิศ ดิศกุล ทรงเก็บความเรียบเรียง,
กรมศิลปากร, 11-22.

2509 "เมืองอุทองและความสำคัญของเมืองอุทองในประวัติศาสตร์ไทย,"
ใน โบราณวิทยาเรื่องเมืองอุทอง อุไรศรี วรรณริน แปล,
กรมศิลปากร, 3-10.

2511 "ศิลปหวารวดี ตอนที่ 1," ม.จ. สุภัทรดิศ ดิศกุล ทรงแปล,
วารสารศิลปากร, ปีที่ 11, เล่ม 5 (มกราคม), 35-64.

บริบาลบุรีภัณฑ์, หลวง.

- 2477 โบราณวัตถุสถานในสยาม ภาค 1 และ 2 ม.ป.ท.
- 2494 "เมืองเก่าในจังหวัดสุพรรณบุรี," วารสารศิลปากร, ปีที่ 5 เล่ม 2 (สิงหาคม), 62-66.
- 2500 "พระพุทธรูปสมัยอุทอง," วารสารศิลปากร, ปีที่ 1, เล่ม 2 (กรกฎาคม), 36-41.
- 2503 โบราณคดี กรุงเทพมหานคร, สำนักพิมพ์บรรณาคาร.
- 2507 "โบราณวัตถุอันเป็นหลักฐานของสมัยทวารวดีและสุวรรณภูมิประเทศ," ศิลปากร, ปีที่ 7, เล่ม 5 (มกราคม), 38-52.
- 2510 พระพุทธรูปสมัยต่าง ๆ ในประเทศไทย (พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพขุนสันตนาบุรุษ), พระนคร, โรงพิมพ์จำลองศิลป์.

บริหารเทพธานี, พระ.

- 2508 พงศาวดารชาติไทย ฉบับพิมพ์ พ.ศ. 2508, โรงพิมพ์ประจักษ์วิทยา.

บริดแลย์.

- 2507 หนังสือเรื่องพระราชพงศาวดารกรุงเก่า เล่มหนึ่ง หมอบริดแลย์ จัดพิมพ์.

โบราณราชธานินทร์, พระยา.

- 2514 อธิบายแผนที่พระนครศรีอยุธยากับคำวินิจฉัยของพระยาโบราณราชธานินทร์และเรื่องศิลปและภูมิสถานอยุธยา อนุสรณ์งานฌาปนกิจศพ นางแดง แซ่วัดนะ.

ปฐมฤกษ์ เกตุทัต และผู้อื่น.

- 2519 "รายงานเบื้องต้นการขุดค้นโบราณสถานสมัยทวารวดีที่บ้านคูเมือง อำเภออินทร์บุรี จังหวัดสิงห์บุรี," วารสารโบราณคดี, ปีที่ 6 ฉบับที่ 4, 63-88.

ปฏิทัศน์ หุ่นพจน์แพทย์.

2528 "พระเจ้าอุทุมพรสร้างบ้านแปลงเมือง," วารสารศิลปวัฒนธรรม,
ปีที่ 6, ฉบับที่ 8 (มิถุนายน), 52-55.

ปรมาณูชิตชีโนรส, สมเด็จพระ.

2485 พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับกรมสมเด็จพระปรมาณูชิต-
ชีโนรส พระนคร, โรงพิมพ์พระจันทร์.

ปีย์ มาลากุล, ม.ล.

2512 พระราชพิธีถือน้ำพิพัฒน์สัตยา พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ
พลโทจวง โทธิกนิษฐ, พระนคร, โรงพิมพ์พระจันทร์.

ประทีป บัวบุศย์ (จิตร บัวบุศย์).

2514 ประวัติย่อพระพิมพ์ในประเทศไทย มรดกวัฒนธรรมไทย พระนคร,
อำนวยการพิมพ์.

ประชาภิกรจักร, พระยา.

2504 พงศาวดารโยนก ฉบับหอสมุดแห่งชาติ กรุงเทพมหานคร,
กรมศิลปากร.

ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 6 เรื่องไทยรบพม่า.

2507 ฉบับหอสมุดแห่งชาติ, เล่ม 3, พระนคร, โรงพิมพ์อักษรสัมพันธ์.

ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 66 เรื่องเทศนาจุลยุทธการวงศ์.

2512 เล่มที่ 41, กรุงเทพ, องค์การค้ำของจุฬาลงกรณ์.

ประพัฒน์ ตรีณรงค์ (บันทึก).

2510 "สันนาทางโบราณคดีเมืองชัยนาท," วารสารเมืองโบราณ,
ปีที่ 11, เล่ม 1 (พฤษภาคม), 70-106.

ประยูร อรุณชาณะ.

2516 "ศิลปมหายานแห่งอาณาจักรสุพรรณภูมิ," วารสารเมืองโบราณ,
ปีที่ 9, ฉบับที่ 2 (เมษายน-กรกฎาคม), 37-43

ประยูร อุลุชาฎะ.

2519 "ศิลปหุ่นเงินเจดีย์ ในสยาม," วารสารเมืองโบราณ, ปีที่ 3
ฉบับที่ 1 (ตุลาคม - ธันวาคม), 22-32.

2524 ศิลปกรรมโบราณในสยามประเทศ กรุงเทพมหานคร, บรรณกิจ.

2526 เรื่องสนุกโบราณคดี กรุงเทพมหานคร, สำนักพิมพ์เมืองโบราณ.

ประสาร นุญประคอง.

2509 "จารีกบนแผ่นดินเผา และที่ฐานพระพุทธรูป," วารสารศิลปากร,
ปีที่ 10, เล่ม 1 (กรกฎาคม), 81-83.

ประสิทธิ์ โอนพรัตน์วินูล.

2508 "ลูกปัดอุทอง," วารสารโบราณคดี, ปีที่ 1, ฉบับที่ 1, 23.

ประเสริฐ ๗ นคร.

2513 "เมืองอุทองและเมืองอโยธยา," อนุสรณ์สมเด็จพระเจ้าอุทอง
คณะกรรมการจังหวัดพระนครศรีอยุธยา.

ปรีชา กาญจนาคม.

2508 "รายงานผลงานของนักศึกษาคณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากรซึ่ง
ไปฝึกงานโบราณคดีภาคปฏิบัติที่ อำเภออุทอง จังหวัดสุพรรณบุรี,
7-21 พฤศจิกายน 2508," วารสารโบราณคดี, ปีที่ 2, ฉบับที่ 1
(พฤษภาคม), 13-20.

ปรีดา ศรีชลาลัย.

2507 รวมเรื่องของศรีชลาลัย ภาค 1, กรุงเทพ, เพ็ญอักษร.

"ประวัติบ้านจรเข้สามพัน," ใน อนุสรณ์ครบรอบ 60 ปี โรงเรียนบ้านจรเข้สามพัน.

2524 อำเภออุทอง จังหวัดสุพรรณบุรี.

"ประวัติศาสตร์ภาพห้องที่และปัญหาต่าง ๆ ของอำเภอลำดวน จังหวัดสุพรรณบุรี พ.ศ. 2524,"
2525 จากพิมพ์ประวัติศาสตร์ภาพห้องที่ จังหวัดสุพรรณบุรี (เอกสารโรงเนี่ยว).

ปัญญาสำมี, พระ .

2506 ศาสนวงศ์หรือประวัติศาสตร์ศาสนา พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทาน
เพลิงศพพระครูอาจารย์ (โสม จนน) ณ. วัดเทพศิรินทราวาส
23 มีนาคม 2506.

บทความพิเศษ .

2527 "แก้วและกระจกในโลกและประเทศไทย," วารสารศิลปวัฒนธรรม,
ปีที่ 5, ฉบับที่ 11 (กันยายน), 84-102.

ผาสุข อินทรารุณ .

2523 "ภาชนะดินเผาสมัยทวารวดี," ใน เครื่องถ้วยในประเทศไทย,
กรุงเทพมหานคร, กรมศิลปากร 39-62.

2526 "ตราดินเผารูปคช-ลักษณะ และภูเวรจากเมืองนครปฐมโบราณ,"
วารสารเมืองโบราณ, ปีที่ 9, ฉบับที่ 3 (สิงหาคม - พฤศจิกายน),
92-101.

2528 ตรุษนี้ภาชนะดินเผาสมัยทวารวดี กรุงเทพมหานคร, สำนักพิมพ์ไทย
ไอ อี.

ผ่องศรี วนาสิน และทิวา ศุภจรรยา .

2523 "เมืองโบราณบริเวณชายฝั่งทะเลเดิมของที่ราบภาคกลางประเทศไทย,
การศึกษาตำแหน่งที่ตั้งและภูมิศาสตร์สัมพันธ์," งานวิจัยลำดับที่ 1
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

พจน์ เกื้อกุล .

2518 "บ้านเชียงในสมัยก่อนประวัติศาสตร์," วารสารเมืองโบราณ, ปีที่ 1
เล่ม 3, 79-91.

พัชรี สาริกบุตร .

- 2523 เทคโนโลยีสมัยโบราณ กรุงเทพมหานคร, คณะโบราณคดี
มหาวิทยาลัยศิลปากร.

เพ็ญพรรณ เต็มสุข .

- 2516 "ตุ๊กตาส้มไม้ต่าง ๆ พิมพ์ในประเทศไทย," วารสารศิลปากร, ปีที่ 17
เล่ม 2 (กรกฎาคม), 75-84.

พรชัย สุจิตต์ และดำรงเกียรติ นกสกุล .

- 2522 "โลกพนมตี," วารสารเมืองโบราณ, เล่ม 5 (กุมภาพันธ์-มีนาคม)
71-76.

- 2527 "ความเป็นมาของมนุษย์สมัยก่อนประวัติศาสตร์ในบริเวณภาคตะวันตก
ของไทย," เอกสารการประชุมวิชาการ เรื่อง พระราชกรณียกิจ
เกี่ยวกับภูมิภาคตะวันตก ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว
คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, 28-29 มีนาคม 2527.

- 2528 "แก้วโบราณในเอเชีย," วารสารเมืองโบราณ, ปีที่ 11, ฉบับที่ 1
(มกราคม - มีนาคม), 37-46.

โพธิ์รังษี, พระ .

- 2461 ตำนานพระพุทธรูปหินขัด พิมพ์ครั้งที่ 2, กรุงเทพมหานคร, โรงพิมพ์จีน
โนสยามวารศัพท์.

- 2516 จามเทวีวงศ์ (พงศาวดารเมืองศรีวิชัย), พิมพ์ครั้งที่ 2
กรุงเทพมหานคร โรงพิมพ์รุ่งวัฒนา.

มนัส โภภาค .

- 2506 พระกรุเมืองสุพรรณ สุพรรณบุรี, มนัสการพิมพ์.

- 2524 "พระเมืองสุพรรณ (ฉบับพิมพ์ครั้งที่ 2), สุพรรณบุรี, มนัสการพิมพ์.

มนัส โภกากุล.

2525 "ลูกปัดที่เมืองสุพรรณ เกี่ยวข้องกับอาณาจักรพูนินเพียงใด," วารสารศิลปวัฒนธรรม, ปีที่ 3, ฉบับที่ 10 (สิงหาคม), 73-76.

2525 "เมืองอู่ทองอยู่ที่ไหน," วารสารศิลปวัฒนธรรม, ปีที่ 3, ฉบับที่ 8 (มิถุนายน), 82-85.

2526 "โบราณวัตถุเล็กน้อยในกรูปลูกัดกับความสัมพันธ์ของอาณาจักรโบราณ," วารสารศิลปวัฒนธรรม, ปีที่ 4 ฉบับที่ 11 (กันยายน), 31-34.

ม.ป.พ. ประวัติศาสตร์และโบราณคดีเมืองสุพรรณ จินดาสำนึกการพิมพ์.

มนู อุดมเวช.

2515 "พระราชบรรพบุรุษของพระเจ้าอู่ทอง," วารสารศิลปากร, ปีที่ 15, เล่ม 5 (มกราคม), 114-127.

2519 พระเจ้าอู่ทองมาจากไหน ภาควิชาประวัติศาสตร์วิทยาลัยครูเพชรบุรี (เอกสารโรเนียว).

มานิต วัลลิโภดม.

2509 "เมืองอู่ทอง," ใน โบราณวิทยาเรื่องเมืองอู่ทอง กรุงเทพมหานคร กรมศิลปากร.

2512 "อู่ทอง," ใน ธนิต อยู่โพธิ์ เรื่องเมืองไตรตรึงส์ อู่ทอง และ อโยธยา และเมืองอู่ทอง พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ ขุนวิศาลเวชกิจ (วิศล วิศาลเวชกิจ) ณ วัดบิณฑลาราชรังษณฤ์ อำเภอมืองจังหวัดฉะเชิงเทรา, 3 เมษายน 2512.

2515 "ทวารวดีอยู่ที่ไหน," แฉ่งงานประวัติศาสตร์เอกสารโบราณคดี, ปีที่ 6, เล่ม 1 (มกราคม), 153-176.

2516 ตำนานสิ่งทอวิจิตรฉบับสอบค้น กรุงเทพมหานคร, โรงพิมพ์สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี.

มานิต วัลลิโภดม.

- 2517 "สุวรรณภูมิอยู่ที่ไหน," วารสารเมืองโบราณ, ปีที่ 1, ฉบับที่ 1 (กันยายน), 17-33.
- 2518 "สุวรรณภูมิอยู่ที่ไหน," วารสารเมืองโบราณ, ปีที่ 1, ฉบับที่ 2 51-60.
- 2518 "สุวรรณภูมิอยู่ที่ไหน," วารสารเมืองโบราณ, ปีที่ 1, ฉบับที่ 4 78-84.
- 2521 สุวรรณภูมิอยู่ที่ไหน พระนคร, สำนักพิมพ์การเวก.

มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว พระบาทสมเด็จพระ.

- 2515 ประมวลพระบรมราชาธิบายเกี่ยวกับประวัติศาสตร์สยาม พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพท้าวตรี ขุนฤทธิไกรรณการ.

มหาวิทยาลัยศิลปากร (นานาประเทศปสาทปริเฉท).

- ร.ศ. 129 กรุงเทพมหานคร, โรงพิมพ์ไทย.

มีลินทโยททา.

- 2527 สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนีทรงให้พิมพ์เนื่องในงานเฉลิมพระชนมพรรษาครบ 7 รอบ, 20 ตุลาคม 2527, กรุงเทพมหานคร ไทยวัฒนาพานิช.

รณสิทธิพิชัย, หลวง.

- 2494 "การสำรวจของโบราณในเมืองไทย," วารสารศิลปากร, ปีที่ 5 เล่ม 3 (ตุลาคม), 46-51.

ระพีศักดิ์ ชัชวาลย์ และผู้อื่น.

- 2520 รายงานการขุดแต่งและการบูรณะปราสาทเมืองสิงห์ กรมศิลปากร.

รัตนปัญญา, เกราะ.

- 2521 ชินกาลมาลีปกรณ์ กรุงเทพมหานคร, โรงพิมพ์ศิวิล.

วันรัตน์, สมเด็จพระ.

2463 อุลยุทธการวงศ์ กรุงเทพมหานคร, โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร.

วิเชียรปรีชา, พระ.

2501 พระราชพงศาวดารเหนือ กรุงเทพมหานคร, โรงพิมพ์ไทยเกษม.

วิสันถนี โภธิสุนทร.

2523 "เครื่องปั้นดินเผาสมัยก่อนประวัติศาสตร์ ในประเทศไทย," ใน เครื่องถ้วยในประเทศไทย กรมศิลปากร, 9-38.

วีรวัฒน์ วงศ์อุปไทย.

2525 "ท้าวอุทองที่สามโคก," วารสารศิลปวัฒนธรรม, ปีที่ 1, ฉบับที่ 10 62-66.

ศิวกานต์ ปทุมสูติ.

2525 นิราศอุทอง (เล่ม 1), กาญจนบุรี, รัฐบาลพิมพ์.

ศิวะสิทธิ์ ภูเพชร.

2513 "การขุดค้นที่จันเสน พ.ศ. 2511-2512" แปลจาก "Excavations at Chansen, 1968-1969 " by Bennet Bronson & George F. Dales. วารสารศิลปากร, ปีที่ 14 เล่ม 1 (พฤษภาคม), 59-67.

ศิริวัฒน์อาภาทร, ขุน (ผล ศิริวัฒน์กุล).

2514 เมืองทองหรือสุวรรณภูมิ กรุงเทพมหานคร, ชุมชุมช่าง.

ศิลปากร, กรม.

2504 ประชุมศิลาจารึกภาคที่ 2 จารึกทวารวดี ศรีวิชัย ละโว้ ยอร์ช เชเคย์ ชาร์และแปล, (พิมพ์ครั้งที่ 2 แก้ไขใหม่) กรุงเทพมหานคร, กรมศิลปากร.

ศิลปากร, กรม.

- 2505 "ตำนานเมืองนครศรีธรรมราช," ใน เรื่องเมืองนครศรีธรรมราช พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พลเอกเจ้าพระยาบดินทรเดชาอนุชิต.
- 2507 ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 6 ฉบับหอสมุดแห่งชาติ เล่ม 3 เรื่องไทยรบพม่า พระนคร, โรงพิมพ์อักษรสัมพันธ์.
- 2507 พระราชพงศาวดารกรุงสยาม จากต้นฉบับที่เป็นสมบัติของบริติชมิวเซียม กรุงลอนดอน กรุงเทมมหานคร, สำนักพิมพ์ก้าวหน้า.
- 2508 โบราณวัตถุสมัยทวารวดีแห่งใหม่และรายงานการขุดค้นโบราณวัตถุสถาน ณ บ้านโคกไม้เดน อำเภอยะหริ่ง จังหวัดนครสวรรค์ พระนคร ศิวพร.
- 2509 รายงานการสำรวจและขุดแต่งโบราณวัตถุสถานเมืองเก่าอุททอง อำเภออุททอง จังหวัดสุพรรณบุรี พระนคร, กรมศิลปากร.
- 2509 โบราณวิทยาเรื่องเมืองอุททอง พระนคร, กรมศิลปากร.
- 2510 คำให้การชาวกรุงเก่า, คำให้การขุนหลวงหาวัด และพงศาวดารกรุงเก่าฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์ กรุงเทพมหานคร, คลังวิทยา.
- 2512 ตำนานพระธาตุเมืองนครศรีธรรมราช พิมพ์เนื่องในงานศพ นางพญาง ๗ นคร.
- 2515 คำให้การชาวกรุงเก่า คำให้การขุนหลวงหาวัด และพระราชพงศาวดารกรุงเก่าฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์ พระนคร, คลังวิทยา.
- 2516 ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 61 ตำนานสิงหนวัติกุมาร กรุงเทพมหานคร กรมศิลปากร.
- 2523 พงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับวันวลิต พ.ศ. 2182 ดร. เสี่ยวนาร์ต แอนคายา. แปล, พิมพ์เนื่องในโอกาสพระราชทานเพลิงศพ นายโพธิ์ คงชนะ.

ศิลปากร, กรม.

2524 จารึกกรุงโบราณครั้งแรกพบที่ลพบุรีและใกล้เคียง กรุงเทพมหานคร
กรมศิลปากร.

ศิลปากร, กรม กองโบราณคดี.

2528 "การสำรวจเมืองโบราณที่โคกจันเสน," ใน รายงานการสัมมนา
ประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมท้องถิ่น จังหวัดนครสวรรค์, นครสวรรค์
รัฐกึ่งกลาง, วิทยาลัยครุนครสวรรค์.

ศิลปากร, มหาวิทยาลัย คณะโบราณคดี.

2522 "รายงานการขุดค้นที่เมืองอินทบุรี," ใน นิทรรศการวิชาการเนื่อง
ในวันระลึกในสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยา -
ดำรงราชานุภาพ กรุงเทพมหานคร, มหาวิทยาลัยศิลปากร.

ศรีศักร วัลลิโภดม.

2509 "สภาพภูมิศาสตร์บ้านเมืองในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาสยามโบราณ,"
วารสารโบราณคดี, ปีที่ 1, ฉบับที่ 1 (พฤษภาคม), 21-33.

2516 "สภาพภูมิศาสตร์เมืองโบราณในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาก่อนพุทธศตวรรษที่
20," รายงานการวิจัย มหาวิทยาลัยศิลปากร.

2518 "เมืองลูกหลวงกับการปกครองไทยโบราณ," วารสารธรรมศาสตร์,
ปีที่ 4, เล่ม 3 (กุมภาพันธ์ - พฤษภาคม), 77-90.

2521 "ความก้าวหน้าในการค้นคว้าเรื่องก่อนประวัติศาสตร์ในเมืองไทย,"
วารสารเมืองโบราณ, ปีที่ 4, ฉบับที่ 4 (กรกฎาคม - กันยายน),
55-60.

2524 "จากพระเจ้าอู่ทองถึงพระเจ้าปราสาททอง," วารสารเมืองโบราณ,
ปีที่ 7, ฉบับที่ 3 (สิงหาคม - พฤศจิกายน), 35-50.

2524 "พระร่วงและท้าวอู่ทอง," ใน ข้อขัดแย้งเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ไทย
กรุงเทพมหานคร, โรงพิมพ์อักษรสัมพันธ์.

ศรีศักร วัลลิโภดม.

- 2525 "นครชัยศรี" วารสารเมืองโบราณ, ปีที่ 8, ฉบับที่ 3 (สิงหาคม - พฤศจิกายน), 7-18.
- 2525 โบราณคดีไทยในทศวรรษที่ผ่านมา กรุงเทพมหานคร, สำนักพิมพ์เมืองโบราณ.
- 2525 "ลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาก่อนพุทธศตวรรษที่ 20," ใน โบราณคดีไทยในทศวรรษที่ผ่านมา กรุงเทพมหานคร, สำนักพิมพ์เมืองโบราณ.
- 2526 "หลักฐานใหม่ ข้อถกเถียงใหม่ทางโบราณคดีไทย," วารสารเมืองโบราณ, ปีที่ 9 ฉบับที่ 3 (สิงหาคม - พฤศจิกายน), 132-135.
- 2526 "แคว้นสุพรรณภูมิ," วารสารเมืองโบราณ, ปีที่ 9, ฉบับที่ 2 (เมษายน - กรกฎาคม), 4-12.
- 2527 "การค้ากับการเกิดรัฐในประเทศไทย," วารสารเมืองโบราณ, ปีที่ 10, ฉบับที่ 2 (เมษายน - มิถุนายน), 7-14.
- 2528 "กรุงศรีอยุธยา ราชธานีแห่งแรกของเมืองไทย," วารสารศิลปวัฒนธรรม, ปีที่ 6 ฉบับที่ 4 (กุมภาพันธ์), 58-68.
- 2528 "ทำไมจึงเป็นสยามประเทศ," วารสารเมืองโบราณ, ปีที่ 11 ฉบับที่ 2 (เมษายน - มิถุนายน), 21-30.

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมหลวงวรสิริวิวัฒน์, แปล.

- 2509 มหาชนกชาดกที่ 2 พระนคร, ราชบัณฑิตยสถาน.

สมศักดิ์ รัตนกุล.

- 2510 "การขุดแต่งโบราณสถานด้านทิศเหนือของคอกช้างดิน อำเภออุทุมพรพิสัย จังหวัดสุพรรณบุรี," วารสารศิลปากร, ปีที่ 11, เล่ม 2 (กรกฎาคม), 78-83.

สมักร บราวาส.

2503 "แก้วไทยจากสมัยอ้ายลาว," วารสารศิลปากร, ปีที่ 3 เล่ม 6 (มีนาคม), 44-49.

สังขพรหมณ์ชาดก (นิบาตชาดกเล่ม 10).

2472 พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ นายพลโท พระยาสมิธสรสรพการ (หัตถ์ สิริสัมพันธ์).

สิริพรรณ อิศรีโชติ.

2520 "เรื่องท้าวแสนปม จากเมืองกำแพงเพชร," วารสารศิลปากร, ปีที่ 21, เล่ม 1 (พฤษภาคม), 70-99.

สิริวัฒน์ คำวันสา.

2525 อิทธิพลวัฒนธรรมอินเดียในเอเชียอาคเนย์ (เน้นประเทศไทย) กรุงเทพมหานคร, อักษรเจริญทัศน์.

สุจิตต์ วงษ์เทศ, และ คณะ.

2523 "พระเจ้าอู่ทองมาจากไหน," วารสารศิลปวัฒนธรรม, (ฉบับเช้าและประวัติศาสตร์ก่อนเป็นกรุงศรีอยุธยา), ปีที่ 1, ฉบับที่ 6 8-19.

สุด แสงวิเชียร.

2513 มอญในอดีตและปัจจุบัน (การศึกษาโครงการกระดูกและเครื่องใช้ในสมัยทวารวดี) พิมพ์ในงานศพ นางแสงสุรพานิชย์ (ทรัพย์ แสงวิเชียร).

2517 เรื่องก่อนประวัติศาสตร์ของประเทศไทย กรุงเทพมหานคร, กรมสารบรรณทหารเรือ.

2522 "หลักฐานเพิ่มเติมที่แสดงว่าคนไทยได้มีถิ่นฐานอยู่ในประเทศไทย เมื่อประมาณ 4,000 ปีมาแล้ว," วารสารเมืองโบราณ, ปีที่ 5 ฉบับที่ 3 (กุมภาพันธ์), 109-123.

สุนทรภู์ (นามแฝง).

- 2465 นิราศวัดเจ้าฟ้า จันทน์ในหอสมุดวชิรญาณ พระนคร,
โสภณพิพรรฒธนากร.
- 2504 นิราศพระประธม จันทน์ระใหม่ พระนคร, กรมศิลปากร.
- 2509 นิราศเมืองสุพรรณ จันทน์สมบูรณ์ พระนคร, ไทยวัฒนาพานิช.

สุภรณ์ ผลทีวิน.

- 2523 นิทานย่านสุพรรณ กรุงเทพมหานคร, องค์การค้าของคุรุสภา.

สุภัทรดิศ ดิศกุล, ม.จ.

- 2502 "รายงานการนำนักศึกษาคณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร ไปทำ
การขุดค้นที่ อำเภออุ้มทอง จังหวัดสุพรรณบุรี ครั้งที่ 1 และครั้งที่ 2"
วารสารศิลปากร, ปีที่ 3, เล่ม 2 (กรกฎาคม), 71-85.
- 2509 "บทวิจารณ์เรื่อง "เมืองอุ้มทอง" ของนายมานิต วัลลิโภคม," ใน
โบราณวิทยาเรื่องเมืองอุ้มทอง กรุงเทพมหานคร, กรมศิลปากร.
- 2511 "ความรู้ใหม่ทางโบราณคดีจากเมืองอุ้มทอง," ทรงแปลจาก Jean
Boisselier, *Nouveles Archaeologies de la Ville d'
U-Thong*.
- 2513 "สมเด็จพระรามาธิบดีที่ 1 (พระเจ้าอุ้มทอง) เสด็จมาจากไหน," ใน
อนุสรณ์สมเด็จพระเจ้าอุ้มทอง คณะกรรมการจังหวัด พระนครศรีอยุธยา.
- 2514 "ประวัติชนชาติไทยตามทัศนะคตินักปราชญ์ต่างประเทศ" แถลงงาน
ประวัติศาสตร์ เอกสารโบราณคดี, ปีที่ 5, เล่ม 3 (กันยายน),
1-15.
- 2517 "วิวัฒนาการของประติมากรรมสมัยทวารวดี," วารสารโบราณคดี,
ปีที่ 5, ฉบับที่ 2, 195-207.

สุรินทร์ ภูษจร.

- 2524 การสำรวจและขุดค้นวัฒนธรรมยุคหินใหม่ที่พบในถ้ำบรี วนบ้านเก่า จังหวัดกาญจนบุรี เอกสารการวิจัยหมายเลข 11, สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์, ม.ร.ว.

- 2529 "ผู้กดารูปคนสูงลิ้นในวัฒนธรรมมอญ (ทวารวดี)," วารสาร มหาวิทยาลัยศิลปากร, ฉบับภาคต้นประจำปีการศึกษา 2529, 64-77.

โสมสุดา รัตน์.

- 2517 ลูกปัดที่ดงศรีมหาโพธิ์ วิทยานิพนธ์ประกอบการศึกษาศิลปศาสตรบัณฑิต (โบราณคดี), คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร.

แสง มนวิthur.

- 2506 นิทานพระมหุทธลีลังค์ พระนคร, กรมศิลปากร.

แสง มนวิthur ผู้แปล.

- 2513 รสวานี พระนคร, องค์การค้าของคุรุสภา.
- 2518 ชินกาลมาลีปกรณ์ กรุงเทพมหานคร, โรงพิมพ์บำรุงนุกิจ.

อนุวิทย์ เจริญสุกกุล.

- 2517 "การศึกษาระบบโครงสร้างและระเบียบการก่ออิฐในอาคารโบราณสถาน," วารสารโบราณคดี, ปีที่ 5, ฉบับที่ 2 (สิงหาคม), 283-301.

อุไรศรี วรצרิน ผู้แปล.

- 2508 "เมืองอุทองในประวัติศาสตร์," แปลจาก Boisselier, Jean. U-Thong et son Importance Pour l' Histoire de Thailand, วารสารศิลปากร, ปีที่ 9, เล่ม 1.

อุไรศรี วรצרิน, ัญชณา อิมสมบัติ.

- 2518 ศิลปะและโบราณคดีในประเทศไทย, เล่ม 2 กรุงเทพมหานคร.

บทความ เอกสาร วารสาร และหนังสือภาษาต่างประเทศ

Aung Thaw.

1968 Report on the Excavations at Beikthano Rangoon,
Government of Burma.

1972 Historical Sites in Burma Rangoon.

Beal, S.

1981 Buddhist Records of the Western World (Translated
from the Chinese of Hiuen Tsing (A.D. 629), 2 vols
(reprinted) Delhi, Motilal Banarsidass.

Beck, H.C.

1930 "Notes on Sundry Asiatic Beads," Man, 166-182.

Boisselier, Jean.

1966 "U-Thong et son Importance pour l'Histoire de la
(2509) Thaïlande," ใน โบราณวิทยาเรื่องเมืองอู่ทอง กรมศิลปากร,
2509 169-176.

1966 "Nouvelles Données sur l'Histoire Ancienne de la
Thaïlande," ใน โบราณวิทยาเรื่องเมืองอู่ทอง, กรมศิลปากร,
2509, 161-168.

1968 Nouvelles Connaissances Archéologique de la Ville
d' U T'ong Bangkok.

Boisselier, Jean.

1970 "Recentes Recherches à Nakorn Prathom," JSS, LVIII
part 2, (January), 55-66

1972 "Travaux de la Mission Archeologique Française en
Thaïlande," Arts Asiatiques, XXVI.

Boiserlier, Jean.

1974 La Sculpture en Thaïlande, Office du Livre:
Fribourg.

Bose, P.N.

1927 The Indian colony of Siam. (The Punjab Oriental
Sanskrit Series no. XIII) Lahore, The Bombay Sanskrit
Press.

Briggs, L.P.

1945 "Dvāravati, The Most Ancient Kingdom of Siam, JAOS,
65, NO.2, 98-107.

Bronson, B.

1971 "Review of Aung Thaw, Report on the Excavations of
Beikthano, Asian Perspectives, XII, Honolulu, 142-3.

1972 "Excavations at Chansen, Thailand, 1968 and 1969:
19 Preliminary Report," Asian Perspectives, XV,
15-46.

1979 "The Late Prehistory and Early History of Central
Thailand with Special Reference to Chansen," in
R.B.Smith & W.Watson, eds., Early South East Asia
New York, Oxford University Press, 315-336.

Chira Chongkol and Woodward H.

1966 Guide to U-Thong National Museum, Supanburi,
Bangkok, Fine Art Department.

- Coédès, G.
1968 The Indianized States of Southeast Asia, ed. by Walter F.Vella, Tr.by Susan Brown Cowing, Kuala Lumpur, University of Malaya Press, 1968.
- Diffloth, G.
1981 "Reconstructing Dvāravati-Old-Mon,".
- Dikshit, Moreshwar Gongadher.
1949 Etched Beads in India. Deccan Collage, Poona.
1952 "Beads from Ahichchhatra," in Ancient India (Bulletin of the Archaeological Survey of India), 8, 33-63.
- Drake, F.S. gen. edit.
1967 Symposium on Historical, Archaeological and Linguistic Studies on Southern China, Southeast Asia, and the Hong Kong Region. Hong Kong, Hong Kong University Press.
- Eliot, Charles, Sir.
1962 Hinduism and Buddhism, vol III. London, Routeledge & Kegan Poul.
- Fournéreau, Lucien.
1895, Le Siam Ancien, 2 vols. Paris, Ernest Leroux.
1908
- Fox, Robert B.
1970 The Tabon Caves, Monograph of the National Museum No. 1, Manila, 1-19.

- Fox, Robert B.
1984 "A Preliminary Observation: Ancient Beads from Philippine Archaeological Sites," in SPAFA Consultative Workshop on Research on Maritime Shipping and Trade Networks in Southeast Asia (I-W 7), Cisarua, West Java, Indonesia, November 20-27, 297-310.
- G.E. Gerini.
1974 Researches on Ptolemy's Geography of Eastern Asia. London, Royal Asiatic Society, (Reprinted in 1974) 2nd. ed., New Delhi, Oriental Books Reprints Corporation.
- Gardner, G.S.
1937 "Ancient Beads from the Jahore River as Evidence of an Early Link by Sea between Malaya and the Roman Empire," JGBRAS, 467-470.
- Giles, F.H.
1935 "Remarks on the Land Routes across the Malay Peninsular," JSS, 28 (1), 79-84.
- Glover, Ian C.
1981 The Cemetery of Ban Don Ta Phet, Thailand; Results from the 1980-1981 Excavation Season. (mimeograph).
1981 "Ban Don Ta Phet and Its Relevance to Problems in the Pre-and Proto-history of Thailand," BIPA, 2, 16-30.

- Glover, Ian C.
1985 "Indian-Thai Exchanges in the Protohistoric Period,"
A Paper Presented at the Research Conf. on Early
Southeast Asia. Bangkok Nakhon Pathom, (8-13 April
1985), 333-364.
- Groeneveldt, W.P.
1960 Historical Notes on Indonesia and Malaya. Compiled
from Chinese Sources, Bhratara, Jakarta.
- Gutman, Pamela.
1978 "The Ancient Coinage of Southeast Asia," JSS, 66
pt. 1 (January), 8-21.
- Halliday, R.
1913 "Immigration of the Mons into Siam," JSS, 10,
1-13.
- Ho, Ping-ti.
1975 The Cradle of the East: An Inquiry into the
Indigeneous Origins of Techniques and Ideas of
Neolithic and Early Historic China, 5000-1000 B.C.
Hong Kong, Chinese University of Hong Kong.
- Hultsch, E.
1931 "Notes on a Tamil Inscription in Siam," JRAS,
337-339.
- Jordan, Philip Dillon.
1958 The Nature and Practice of State and Local History
Washington D.C.: Service Center for Teachers of
History, Publication no. 14.

Kaida, Yoshihiro.

- 1973 "Pioneer Settlements and Water Control Development on the West Bank of the Lower Chao Phraya Delta: Water Conditions in the Deltaic Lowland Rice Fields, pt. 1," SEAS, XI, no. 3 (December), 403-413. pt. 2, do, XI, no. 4 (March), 512-524 esp. p 513 onward.

La Loubère, Simon de.

- 1963 A New historical Relation of the Kingdom of Siam. Trans. S.P. Gen. 2 vols in one, London, Theodore. (reproduction of the original).

Lamb, Alastair.

- 1965 "Some Observation on Stone and Glass Beads in Early South-east Asia," JMBRAS, XXXVIII, 2, 87-124.

Landes, C.

- 1982 "Piece d'Epogue Romane Trouvée à U-Thong, Thaïlande," ใน วารสารศิลปากร ปีที่ 26, เล่ม 1 (มีนาคม), 110-115.

Loofs, H.H.E.

- 1979 "Problems of Continuity between the Pre-Buddhist and Buddhist Periods in Central Thailand, with Special Reference to U-Thong," in R.B.Smith & W.Watson, eds. Early South East Asia. New York, Oxford University Press, 342-351.

Luce, G.H.

- 1925 "Countries Neighboring Burma," JBR, (Rangoon), 14 pt. 2, 178-182.

Luce, G.H.

1965 "Dvāravati and Old Burma," JSS, 53, 9-25.

Lyons, Elizabeth.

1956 "Traders of Ku Bua," ACBS, 52-56.

1973 "Two Dvāravati Figurines," JSS, LXI, pt.(I),
193-201.

1979 "Dvāravati, a Consideration of its Formative
Period," in R.B. Smith and W.Watson, eds.
Early Southeast Asia. new York, Oxford
University Press, 352-359.

Mabbett, I.W.

1977 "The 'Indianization' of Southeast Asia:
Reflections on the Prehistoric Sources," JSAS,
VIII, (March), 1-14.

Majumder, Ramesch Chandra.

1937 Ancient Indian Colonies in The Far East. vol II,
Swarnadvipa. pt. I,; Pol. History Calcutta, Mod.
Pub. Syndicated.

1963 Hindu Colony in the Far East. Calcutta, Firma
K.L.M. Agents.

Malleret, Louis.

1959 "Quelque Poteries de Sahuynh dans Leurs Rapports
avec Divers Sites der Sud-Est de l' Asie,"
Asian Perspectives, III, no. 2, 113-120.

1962 L'Archéologie du Delta du Mekong. vol III Paris.

Mayuree Veeraprasert.

- 1985 "Khlong Thom: An Ancient Bead Manufacturing Location on An Ancient Entrepot," A Paper Presented at the Research Conference on Early Southeast Asia. Bangkok - Nakhon Pathom (8-13 April 1985), 168. 1-168.9.

Mitchiner, Michael.

- 1982 "The Date of the Early Funanese, Mon, Pyu, and Arakanese Coinages (Symbolic Coins)," JSS, 70 pt. 1,2 (January - July), 5-12.

Mumford, L.

- 1961 The City in History: Its Origins, Its Transformations, and Its Prospects. New York, Harcourt, Brace & World.

Neilsen, E.

- 1962 "The Thai - Danish Prehistoric Expedition 1960 - 1962," JSS, (7), 7-14.

Ng, Ronald C.Y.

- 1979 "The Geographical Habital of Historical Settlement in Mainland Southeast Asia," in R.B. Smith & W. Watson, eds. Early South East Asia : Essays in Archaeology History and Historical Geography. New York, Oxford University Press, 262-272.

Notten, C.

- 2482 Legends sur le Siam et le Cambodge. Bangkok.

- O'Conner, S.J.
1971 Hindu Gods of Peninsular Siam. Ascona, Switzerland,
Artibus Asia.
- Panikkar, K.M.
1967 Essential Features of Indian Culture 2nd. ed.,
Bombay, Bharatiya Vidya Bhavan.
- Pelliot, Paul.
1903 "Le Fou-nan," BEFEO, 24-303; 671-672.
1904 "La Fou-nan," BEFEO, 385-391.
- Pendleton, R.L.
1963 Thailand, Aspects of Landscape & Life.
(An Geographical Society handbook) New York,
Sloan & Pierce.
- Read, Anthony.
1980 "The Structure of Cities in Southeast Asia,
Fifteenth to Seventeenth Centuries," JSAS, XI,
2(September), 235-250.
- Sangvichein, Sood. et al.
1969 Archaeological Excavations in Thailand. vol III,
Ban Kao pt. 2 : The Prehistoric Thai, Skeletons
Munkgaard, Copenhagen.
- Shorto, H.L.
1963 "The 32 Myos in the Medieval Mon Kingdom," BSOAS,
26, pt. 3, 572-591.

Simkin, C.G.F.

1968 The Traditional Trade of Asia. London, Oxford University Press.

Smith, R.B.

1979 "Mainland South East Asia in the Seventh and Eighth Centuries," in R.B. Smith & W. Watson, eds., Early South East Asia. New York, Oxford University Press, 443-456.

1979 Early South East Asia : Essays in Archaeology, History and Historical Geography. New York. Oxford University Press.

Solheim, Wilhelm G.

1985 "Nusantao Traders Beyond Southeast Asia," A Paper Presented at the Research Conference on Early Southeast Asia. Bangkok-Nakhon Pathom, 8-13 April 1985, 365-384.

Sorensen, Per.

1963 "North-South Indication of a Prehistoric Migration into Thailand," East and West, n.s. XIV, no.3-4 (September-December).

Srisakra Vallibhotama.

1970 Review of H.G. Wales, Dvāravati, The Earliest Kingdom of Siam, in JSS, 58, pt. 1, 126-136.

1985 "Early Urban Centres in the Chao Phraya Valley of Central Thailand," A Paper Presented at the Research Conference on Early Southeast Asia. Bangkok-Nakhon Pathom, (8-13 April), 247-258.

Srivastava, Balram.

- 1968 Trade and Commerce in Ancient India. (From the
Earliest Times to A.D. 300). Veranasi,
Chowkhomba Sanskrit Series Office.

Sternstein, Larry.

- 1964 "An Historical Atlas of Thailand," JSS, 52, pt.1,
7-20.
- 1965 "Settlement Patterns in Thailand," JTG, 21,
(Singapore).

Subhadradis Diskul.

- 1979 "The Development of Dvāravati Sculpture and a
Recent Find From North-east Thailand," in R.B.
Smith & W.Watson, eds., South East Asia. New York
Oxford University Press, 360-370.

Takakusu, Junjiro, trans.

- 1896 A Record of the Buddhist Religion as Practiced
Practiced in India and the Malay Archipelago
A.D. 671-695) by I-Tsing, Oxford.

Thai Fine Arts Department.

- 1965 Some Recently Discovered Sites of the Dvaravati
Period. Bangkok.

Tibbetts, G.R.

- 1965 "Pre-Islamic Arabia and South-East Asia," JMBRAS,
pt. 3, 182-208.

Tomosugi, Takashi.

- 1966 Historical Development of Irrigation and Drainage in the Chao Phraya Delta. (reprinted from "Water Resource Utilization in Southeast Asia," Symposium Series III, The Center for Southeast Asian Studies, Kyoto University, 165-176.

Van der Sleen, W.G.N.

- 1958 "Ancient Glass Beads with Special Reference to the Beads of East and Central Africa and the Indian Ocean," JRAS, LXXXVIII, pt. II, 203-216.

Vansina, Jan.

- 1965 Oral Tradition : A study in Historical Methodology.
tr.by H.M. Wright, London, Routledge & Kegan Paul.

Wales, H.G.Q.

- 1935 A Newly-explored Route of Ancient Indian Culture Expansion. (reprinted from Indian Art and Letters), IX, No. 1, 1-31.
- 1938 "Some Notes on the Kingdom of Dvaravati," Reprinted from JGIS, V, No. I, 24-30.
- 1957 Prehistory and Religion in South-east Asia. London.
- 1961 The Making of Greater India. 2nd.ed., London, Bernard Quaritch.
- 1965 "Muang Bon, A Town of Northern Dvāravati," JSS, 53, 1-9.

Wales, H.G.Q.

- 1966 "Dvāravati in Southeast Asian Culture History,"
JGBRAS, pt. 1 & 2, 40-52.
- 1969 Dvāravati: the Earliest Kingdom of Siam. London,
Bernard Quaritch.
- 1973 Early Burma-Old Siam. London, Bernard Quaritch.
- 1974 The Making of Greater India. 3rd, ed., London,
Bernard Quaritch.
- 1977 The Universe Around Them; Cosmology and Cosmic
Renewal in Indianized South-east Asia. London,
Arthur Probsthain.
- 1980 "Recent Dvāravati Discoveries, and Some Khmer
Comparisons," JSS, 68, part 1 (January), 43-54.

Wang, Gung-wu.

- 1958 "The Nanhai Trade : A Study of the Early History
of Chinese Trade in the South China Sea," JMBRAS,
xxxi, 2, 1-135.

Watson, W., & H.H.E. Loofs.

- 1967 "The Thai British Archaeological Expedition
Preliminary Report for 1965-1966," JSS, LV, pt.2,
237-262.

Wheatley, Paul.

- 1956 "Tun-sun," JRAS, pt 1 & 2, 17-30.

- Wheatley, Paul.
- 1964 Impressions of the Malay Peninsula in Ancient Times. Singapore, Eastern University Press.
- 1966 The Golden Khersonese. Kuala Lumpur, University of Malaya Press.
- 1983 Nagara and Commandery: Origins of the Early Southeast Asian Urban Traditions. Department of Geography Research Papers, University of Chicago.
- White, Joyce. C.
- 1982 Discovery of A Lost Bronze Age. The University Museum, University of Penn, The Smithsonian Institution.
- Williams, L.
- 1984 A New Approach to the Study of Bead-making Workshop Practices with Special Reference to Carnelian & Agate Beads from Ban Don Ta Phet, Thailand. B.A. Report, I.
- Wilkinson, R.J.
- 1935 "Early Influence in Malaysia," JMBRAS, XIII, no.2 (October). แปลเป็นภาษาไทยโดย นันทา สุตกุล, เรื่อง "อิทธิพลอินเดียเริ่มแรกในมาเลเซีย," ศิลปากร, ปีที่ 9, เล่ม 5 (มกราคม), 32-52.
- Wolters, O.W.
- 1960 "Chen-li-Fu, A State on the Gulf of Siam at the Beginning of the 13th Century," JSS, XLVIII, pt. 2 (November), 1-35.

ภาคผนวก

รายนามผู้ที่ให้การสัมภาษณ์

1. นายกริ่ง ศรีเฑรา (อายุ 72 ปี), อดีตกำนันบ้านจรเข้สามพัน ตำบลจรเข้สามพัน อำเภอลำดวน จังหวัดสุพรรณบุรี, วันที่ 10 กรกฎาคม 2525
2. นายเกลื่อน วรรณท์ (อายุ 80 ปี), วัดคอนยายเกตุ ตำบลลำดวน อำเภอลำดวน จังหวัดสุพรรณบุรี, วันที่ 6 พฤษภาคม 2525
3. พระอาจารย์โกวิทย์ วัดสองพี่น้อง อำเภอสองพี่น้อง จังหวัดสุพรรณบุรี วันที่ 25 ตุลาคม 2525
4. นางดูล สุดแก้ว (อายุ 59 ปี), บ้านไร่รอด อำเภอเมือง จังหวัดสุพรรณบุรี วันที่ 25 ตุลาคม 2525
5. นางคราวญ ศรีเฑรา (อายุ 69 ปี), บ้านจรเข้สามพัน อำเภอลำดวน จังหวัดสุพรรณบุรี วันที่ 10 กรกฎาคม 2525
6. นายจิว สาระสาริน (อายุ 75 ปี), บ้านจรเข้สามพัน ตำบลจรเข้สามพัน อำเภอลำดวน จังหวัดสุพรรณบุรี, วันที่ 10 กรกฎาคม 2525
7. นายจ้อม ศรีเฑรา (อายุ 82 ปี), บ้านจรเข้สามพัน ตำบลจรเข้สามพัน อำเภอลำดวน จังหวัดสุพรรณบุรี, วันที่ 10 กรกฎาคม 2525
8. เจ้าของร้านเจริญพร 387 ถนนสุขาภิบาล ซอย 2 ตลาดลำดวน อำเภอลำดวน จังหวัดสุพรรณบุรี, วันที่ 11 กรกฎาคม 2525 (เจ้าของลูกบิดหินคาร์นี้เปลี่ยนลายด้าสลัขวขนาดใหญ๋ที่สุดที่เคยพบในประเทศไทย ขอรับรองและผู้วิจัยมิให้เปิดเผยนาม)
9. นางเจริญ น้อยพันธ์ดี (อายุ 70 ปี), บ้านท่าเสด็จ ตำบลสระแก้ว อำเภอเมือง จังหวัดสุพรรณบุรี, วันที่ 5 กันยายน 2525

10. นายเจริญ สุชีภาพ (อายุ 50 ปี), เจ้าหน้าที่ประจำวัดเขาพระ, ตำบลคูทอง อำเภอกูทอง จังหวัดสุพรรณบุรี, วันที่ 7 พฤษภาคม 2525
11. นายจำปี ศรีนุชชา (อายุ 48 ปี), 134 หมู่ที่ 6 ตำบลสระแก้ว อำเภอเมือง จังหวัดสุพรรณบุรี, วันที่ 5 กันยายน 2525
12. นายจำเนียร คุ้มตั้ง บ้านเลขที่ 14 หมู่ที่ 1 ตำบลสระแก้ว อำเภอเมือง จังหวัดสุพรรณบุรี, วันที่ 28 ตุลาคม 2525
13. นายใจ จ้อยสีเกตุ (อายุ 80 ปี), บ้านดอนยายเกตุ ตำบลคูทอง อำเภอกูทอง จังหวัดสุพรรณบุรี, วันที่ 6 พฤษภาคม 2525
14. นางเจ็ลย ชิมวงศ์ (อายุ 65 ปี), บ้านจรเข้สามพัน ตำบลจรเข้สามพัน อำเภอกูทอง จังหวัดสุพรรณบุรี, วันที่ 10 กรกฎาคม 2525
15. นายเจ็ลย ธรรมรัตนปัญญา (อายุ 45 ปี), บ้านดอนคา ตำบลดอนคา อำเภอกูทอง จังหวัดสุพรรณบุรี, วันที่ 28 ตุลาคม 2525
16. นายแจ่ม (อายุ 62 ปี), บ้านจรเข้สามพัน อำเภอกูทอง จังหวัดสุพรรณบุรี, วันที่ 10 กรกฎาคม 2525
17. นายโอบ กลิ่นหุดซ้อน (อายุ 54 ปี), บ้านหัวหุทรา หมู่ที่ 8 ตำบลคูทอง อำเภอกูทอง จังหวัดสุพรรณบุรี, วันที่ 5 พฤษภาคม 2525
18. นางคิม (อายุ 70 ปี), บ้านจรเข้สามพัน อำเภอกูทอง จังหวัดสุพรรณบุรี, วันที่ 10 กรกฎาคม 2525
19. นายคิ้ว อางคงหาญ บ้านจรเข้สามพัน ตำบลจรเข้สามพัน อำเภอกูทอง จังหวัดสุพรรณบุรี, วันที่ 10 กรกฎาคม 2525
20. นางคุ่ม แผนสมบุรณ์ (อายุ 70 ปี), บ้านจรเข้สามพัน ตำบลจรเข้สามพัน อำเภอกูทอง จังหวัดสุพรรณบุรี, วันที่ 10 กรกฎาคม 2525

21. นายชุม ถิ่นทร์อำนวย (อายุ 70 ปี), บ้านดอนหอกคอย ตำบลมุ้งทะเลาย อำเภออุ้มถ่อง จังหวัดสุพรรณบุรี, วันที่ 7 พฤษภาคม 2525
22. นายถนอม สุพันธ์คง (อายุ 45 ปี), บ้านทุ่งประจัญ ตำบลตลิ่งชัน อำเภอเมือง จังหวัดสุพรรณบุรี, วันที่ 25 ตุลาคม 2525
23. นางแถม เสือดำ (อายุ 69 ปี), บ้านเนินหลับพลา ตำบลอุ้มถ่อง อำเภออุ้มถ่อง จังหวัดสุพรรณบุรี, วันที่ 4 กันยายน 2525 (ผู้พบจารึกบนแผ่นทองแดงภาษาสันสกฤต)
24. นายแถม เสือดำ (อายุ 78 ปี), บ้านเนินหลับพลา ตำบลอุ้มถ่อง อำเภออุ้มถ่อง จังหวัดสุพรรณบุรี, วันที่ 4 กันยายน 2525
25. พระเทพวงศาจารย์ (ชันษา 99 ปี), เจ้าอาวาสวัดใหม่สุวรรณภูมิ อำเภอเมือง จังหวัดสุพรรณบุรี, (ที่วัดนี้มีพิพิธภัณฑ์โบราณวัตถุพบในเขต จังหวัดสุพรรณบุรี และใกล้เคียง)
26. นายทองอยู่ ศรีเทรา หมู่บ้านหนองขาม ตำบลสนามคลี อำเภอเมือง จังหวัดสุพรรณบุรี วันที่ 27 ตุลาคม 2525 (ผู้ขุดพบลูกบิดเป็นรูปสิงห์หันหน้า คล้ายหินหยก สีขาวดำ สลับฟ้า)
27. นางนวย (อายุ 50 ปี), บ้านหนองปรือ ตำบลสระแก้ว อำเภอเมือง จังหวัดสุพรรณบุรี, วันที่ 25 ตุลาคม 2525
28. นางไฉ่ กุ่มแก้ว (อายุ 60 ปี), บ้านยางยี่แสบ ตำบลอุ้มถ่อง อำเภออุ้มถ่อง จังหวัดสุพรรณบุรี, วันที่ 7 พฤษภาคม 2525
29. นายบุญธรรม (แถม) เสือดำ (อายุ 50 ปี), อาชีพทำสวน บ้านเลขที่ 1750 บ้านเนินหลับพลา หมู่ที่ 2 ตำบลอุ้มถ่อง อำเภออุ้มถ่อง จังหวัดสุพรรณบุรี
30. นายบุญรอด เพ็งสุวรรณ (อายุ 77 ปี), บ้านดอนระกำ ตำบลอุ้มถ่อง อำเภออุ้มถ่อง จังหวัดสุพรรณบุรี, วันที่ 6 พฤษภาคม 2525 (ผู้พบพระพุทธรูปสมัยทวารวดี)

31. นายแบ้ง วัฒนา บ้านจรเข้สามพัน อำเภออุ้มทอง จังหวัดสุพรรณบุรี วันที่ 10 กรกฎาคม 2525
32. พระโขนงสาโร (ต๋อย จ้อยสีเกตุ) (ชันษา 76 ปี), วัดโคกยายเกตุ ตำบลอุ้มทอง อำเภออุ้มทอง จังหวัดสุพรรณบุรี, วันที่ 6 พฤษภาคม 2525
33. นายเปี้ย ทองโชติ (อายุ 59 ปี), 49 หมู่ 6 ตำบลสระแก้ว อำเภอเมือง จังหวัดสุพรรณบุรี, วันที่ 5 กันยายน 2525
34. นายผะอบ กฤษณจันทร์ดี (อายุ 57 ปี), บ้านหนองแจง อำเภอเมือง จังหวัดสุพรรณบุรี
35. นายพรหม บุญมาช่วย (อายุ 28 ปี), ผู้ใหญ่บ้าน บ้านหนองปรือ ตำบลสระแก้ว อำเภอเมือง จังหวัดสุพรรณบุรี, วันที่ 25 ตุลาคม 2525
36. พระครูพิณิจ (ชงษ์ แสงสุข) (ชันษา 81 ปี), เจ้าอาวาสวัดโบสถ์ บ้านมุ้งทะเลาย ตำบลมุ้งทะเลาย อำเภออุ้มทอง จังหวัดสุพรรณบุรี, วันที่ 6 และ 5 พฤษภาคม 2525
37. พระครูพิศิษฐ์ กิตติยาภรณ์ (บุญชู โพธิ์ศรีทอง), (ชันษา 43 ปี), วัดยางยี่แสด ตำบลอุ้มทอง จังหวัดสุพรรณบุรี, วันที่ 5 พฤษภาคม 2525
38. พล.อ.ท. มนต์รี หาญวิชัย (อายุ 69 ปี), ที่บ้านหาญวิชัย อำเภอเมือง จังหวัดนครปฐม, วันที่ 4 กันยายน 2525
39. นายมนัส โอภากุล 545 ข. ถนนหลายชุมพล อำเภอเมือง จังหวัดสุพรรณบุรี, วันที่ 5 กันยายน 2525 (นักหนังสือพิมพ์ประจำจังหวัดสุพรรณเป็นผู้สนใจเรื่องประวัติศาสตร์และโบราณคดีจังหวัดสุพรรณบุรี ได้สะสมลูกบิดที่พบบริเวณเขาต่าง ๆ ใน จังหวัดสุพรรณบุรีมากมายรวมทั้งมีเบ้าหลอมลูกบิด ซึ่งพบที่บ้าน-มายางยี่แสดด้วย)
40. นายม้วน หลั่นเจริญ (อายุ 50 ปี), บ้านหุ่งประดู่ ตำบลดลิ่งชัน อำเภอเมือง จังหวัดสุพรรณบุรี, วันที่ 25 ตุลาคม 2525

41. อาจารย์มานิต วัลลิโกดม ผู้เชี่ยวชาญประจำกองโบราณคดี ณ. กองโบราณคดี กรมศิลปากร, วันที่ 13 สิงหาคม 2525
42. นายยศต วงศ์ศรีสังข์ (อายุ 65 ปี), อดีตกำนันบ้านจรเข้สามพัน ตำบลจรเข้สามพัน อำเภออุ้มทอง จังหวัดสุพรรณบุรี, วันที่ 10 กรกฎาคม 2525
43. นายยุทธชัย มุขโสภานันท์ (อายุ 42 ปี), บ้านท่าเสด็จ ตำบลสระแก้ว อำเภอเมือง จังหวัดสุพรรณบุรี, วันที่ 27 ตุลาคม 2525
44. นายเรือ หงษ์พิชเชษฐ์ บ้านโคกสำโรง ตำบลหนองโอง อำเภออุ้มทอง จังหวัดสุพรรณบุรี, วันที่ 11 กรกฎาคม 2525 (ผู้ขุดพบลูกปัดหินคาร์เนเลียนที่ไต้墩บ้านและขายให้ร้านเจริญพร)
45. นายลล ลอสุวรรณ (อายุ 59 ปี), อดีตผู้ใหญ่บ้าน บ้านหนองปรือ ตำบลสระแก้ว อำเภอเมือง จังหวัดสุพรรณบุรี, วันที่ 25 ตุลาคม 2525
46. นายเล็ก จันสโรภาส (อายุประมาณ 50 ปี), บ้านเนินพลับพลา ตำบลอุ้มทอง จังหวัดสุพรรณบุรี, วันที่ 4 กันยายน 2525
47. นางสาววิลยา พรหมจรรย์ บ้านหนองศาลา ตำบลตลิ่งชัน อำเภอเมือง จังหวัดสุพรรณบุรี, วันที่ 28 ตุลาคม 2525 (ผู้ขุดพบลูกปัดแบบมีตาพื้นสีน้ำเงินอมฟ้า มีลายขาว ในตามีสีดำตรงกลางขุดพบที่บ้านหนองขาม ตำบลสนามคลี่)
48. พระครูวรกิจโสภณ เจ้าอาวาสวัดโพธาราม บ้านจรเข้สามพัน ตำบลจรเข้สามพัน อำเภออุ้มทอง จังหวัดสุพรรณบุรี, วันที่ 10 กรกฎาคม 2525
49. นายวิเชียร กลิ่นจันทร์ (อายุ 50 ปี), นักขุดลูกปัด ตำบลอุ้มทอง อำเภออุ้มทอง จังหวัดสุพรรณบุรี
50. นางเสียมจิง แซ่ตั้ง (อายุ 72 ปี), บ้านท่าเสด็จ ตำบลสระแก้ว อำเภอเมือง จังหวัดสุพรรณบุรี, วันที่ 27 ตุลาคม 2525

51. นายหนู (อายุ 78 ปี), บ้านจรเข้สามพัน อำเภออุ้มทอง จังหวัดสุพรรณบุรี,
วันที่ 10 กรกฎาคม 2525
52. นายห่วง ศิริอุบล (อายุ 58 ปี), บ้านทุ่งประดู่ ตำบลคลังชั้น อำเภอเมือง
จังหวัดสุพรรณบุรี, วันที่ 25 ตุลาคม 2525
53. นายคุณุ่ หนวดยาว (อายุ 80 ปี), บ้านท่าวัว ตำบลสระแก้ว อำเภอเมือง
จังหวัดสุพรรณบุรี, วันที่ 28 ตุลาคม 2525
54. นายอุ่น รุ่ง (อายุ 54 ปี), บ้านจรเข้สามพัน อำเภออุ้มทอง จังหวัดสุพรรณบุรี,
วันที่ 20 ตุลาคม 2525
55. นางเอ็ง (แจ้เอ็ง) (อายุ 50 ปี), บ้านท่าเสด็จ ตำบลสระแก้ว อำเภอเมือง
จังหวัดสุพรรณบุรี